

P. 2801

ISSN: 0041-9125

ANALELE ȘTIINȚIFICE
ALE
UNIVERSITĂȚII «AL. I. CUZA»
DIN IAȘI
(SERIE NOUĂ)
ISTORIE

P. 204988

ANUL XXXVII - XXXVIII

1991 - 1992

 Editura Universității «Al. I. Cuza»

ISTORIE

TOMUL XXXVII-XXXVIII, 1991-1992

CENTENAR MIHAIL KOGĂLNICEANU

❖ CENTENAR HEINRICH SCHLIEMANN (1822 - 1890) ❖ PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ȘI BARABIA ❖ STUDII ❖ DOCUMENTE ❖ DIDACTICA ❖ DISCUȚII ❖ ADDENDA ET CORRIGENDA ❖ RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE ❖ REVISTA REVISTELOR ❖ VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ ❖

COMITETUL DE REDACTIE

Profesor univ. dr. ION TODERAȘCU (redactor responsabil), lector univ. ALEXANDRU-FLORIN PLATON (secretar științific de redacție), asistent univ. NELU ZUGRAVU (secretar), asistent univ. OCTAVIAN-NICOLAE BOUNEGRU, lector univ. dr. GHEORGHE CLIVETI, lector univ. dr. GHEORGHE PUNGĂ, lector univ. MIHAI COJOCARIU, student MIHAI-RĂZVAN UNGUREANU.

Pentru textele de limbă franceză și limbă engleză au colaborat:
conf. dr. MARIA PAVEL, conf. dr. GRIGORE VEREȘ

Tehnoredactor: MARIUS CRISTIAN

Sumar

CENTENAR MIHAIL KOGĂLNICEANU: 100 DE ANI DE LA MOARTE

- ❖ GH. PLATON, Mihail Kogălniceanu - 1817-1891. Istoricul și omul politic 21
- ❖ V. CRISTIAN, Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza în două discursuri ale lui Mihail Kogălniceanu 29

CENTENAR HEINRICH SCHLIEMANN (1822-1890)

- ❖ ATILA LÁSZLÓ, Troia V11b și cronologia sfârșitului epocii bronzului la Dunărea de Jos. Aspecte noi ale unei probleme mai vechi 37
- ❖ MIHAIL VASILESCU, Doriene și micenieni. Problema invaziei doriene în lumina cercetărilor recente 43

PACTUL MOLOTOV-RIBBENTROP ȘI BASARABIA

- ❖ EMILIAN I. BOLD, Pactul Ribbentrop-Molotov. Considerații generale 53
- ❖ I. CIUPERCĂ, De la Discuțiile Tripartite la Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) 59
- ❖ ION AGRIGOROAIEI, De la 23 august 1939, la 22 iunie 1941. Precizări privind poziția României 67
- ❖ I. ȘIȘCANU, Consecințe ale cuceririi Basarabiei în iunie 1940 73

STUDII

- ❖ NICOLAE URSULESCU, Inscripția cu semne runice de la Herla (com. Slatina, jud. Suceava) 81
- ❖ ALEXANDRU-FLORIN PLATON, Medieval Aristotelianism: Western and Eastern Impact 87
- ❖ ION TODERAȘCU, Constantin Brâncoveanu și Țara Moldovei. O posibilă reconsiderare 97
- ❖ GH. PLATON, Conștiința națională românească: geneză, emergență, orizont european (II) 111
- ❖ CRISTIANA OGHINĂ-HARITON, Modernizarea societății românești în secolul al XVIII-lea. O perspectivă istoriografică 133
- ❖ NICOLAE TOMESCU, Situația Africii la sfârșitul secolului al XIX-lea. Considerații istoriografice 141
- ❖ D. ȘANDRU, Rapoartele legației și consulatului american din București despre împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 (I) 151
- ❖ DAN LAZĂR, Un litigiu teritorial după primul război mondial: «Coridorul polonez» și orașul-liber Danzig. Geneza unei controverse 163

DOCUMENTE

- ❖ I. CAPROȘU, Documente românești din arhive străine (secolele XVI-XVIII) . . 171
- ❖ I. CIUPERCĂ, Din problemele României anului 1919. Documente 205

DIDACTICA

- ❖ GHEORGHE TANASĂ, Opera lui Nicolae Iorga și predarea-învățarea istoriei în școală 229

DISCUȚII

- ❖ I. CIUPERCĂ, Șansa scrierii istoriei contemporane 245

ADDENDA ET CORRIGENDA

- ❖ GH. PUNGĂ, A «risipit» Alexandru Lăpușneanu cetățile Moldovei? 253

RECENZII ȘI NOTE BIBLIOGRAFICE

A. ISTORIA ROMÂNILOR

- ❖ ACADEMIA ROMÂNĂ, INSTITUTUL DE ISTORIE CLUJ, *Bibliografia istorică a României*, VII, 1984-1989. *Bibliografie selectivă*, coordonatori: Acad. ȘTEFAN PASCU, GHEORGHE HRISTODOL, autori: GHEORGHE HRISTODOL, LUDOVIC BĂTHORY, GHEORGHE IANCU, DELIA MARGA, NICOLAE PĂUN, STELIAN MÂNDRUȚ, CONSTANTIN IVANES, traducerea în limba franceză DELIA MARGA, București, Ed. Academiei Române, 1990, 411 p. (*Ion Toderășcu*) 261
- ❖ VIRGIL CÂNDEA, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*, I, Albania-Grecia, București, Ed. Enciclopedică, 1991 p. + XXXII ilustrații (*Gheorghe Iuțiș*) 262
- ❖ VLAD GEORGESCU, *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*, ediția a II-a revizuită și adăugită, ARA Publications (American-Romanian Academy of Arts and Sciences), vol. VIII, Los Angeles, California. Biografia lui Vlad Georgescu și Cuvînt înainte de MIHAI BOTEZ și MARIA MANOLIU-MANEA, 1989, 394 p. (*Gh. Platon*) 263
- ❖ BUCOVINA (fotoalbum), Kiev, 1989 (*Petronel Zahariuc*) 265
- ❖ VASILE DIACON, *Vechi așezări pe Suha Bucovineană*, Iași, 1989 (în colecția *Românii în istoria universală*, IV 3), XII + 320 p. și 32 planșe (*Nicolae Ursulescu*) 267
- ❖ GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM-KALMAR, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991, 27 p. (*Sorin Ioan Sitea*) 269
- ❖ ZOIA MAXIM-KALMAR, *Turdaș*, Cluj-Napoca, 1991, 19 p. (*Sorin Ioan Sitea*) 271
- ❖ VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î. e. n. Economie și monedă*, Iași, Ed. Junimea, 1990, 180 p. + 10 planșe (*Nelu Zugravu*) 273
- ❖ D. M. PIPPIDI, *Studii de istorie și epigrafie*, București, Ed. Academiei, 1988, 280 p. (*Nelu Zugravu*) 275
- ❖ *Izvoare privind Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473)*, vol. I, introducere, ediție îngrijită, note și traduceri de ADRIAN ANDREI RUSU, IOAN AUREL POP, IOAN DRĂGAN, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1989, 326 p. + 16 fig. + 1 hartă (*Ion Toderășcu*) 275
- ❖ *Instituții feudale în Țările Române. Dicționar*, coordonatori: OVID SACHELARIE și NICOLAE STOICESCU, cuvînt înainte O. SACHELARIE, in-

- traducere VALENTIN AL. GEORGESCU, autori: ALEXANDRU CONSTANTINESCU, FLORIN CONSTANTINIU, VALENTIN AL. GEORGESCU, DAN AMEDEU LĂZĂRESCU, OVID SACHELARIU, NICOLAE STOICESCU, PETRE STRIHAN, VALERIU ȘOTROPA, TUDOR VOINEA, București, Ed. Academiei, 1988, 581 p. (*Ionuț Munteanu*) 277
- ❖ ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau - Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, Böhlau-Verlag, 1990, 312 p. (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 279
- ❖ VENIAMIN CIOBANU, *La cumpănă de veacuri (Țările Române în contextul politicii poloneze la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea)*, Iași, Ed. Junimea, 1991, 336 p. (*Gheorghe Iuțș*) 280
- ❖ Constantin Brâncoveanu, redactori coordonatori PAUL CERNOVODEANU și FLORIN CONSTANTINIU; secretar de redacție ANDREI BUSUIOCEANU, București, Ed. Academiei, 1989, 285 p. + anexă (*Ion Toderașcu*) . . . 282
- ❖ MILTON G. LEHRER, *Ardealul - pământ românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, prefată și note de conf. univ. dr. ION PĂTROIU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, 432 p. (*Nelu Zugravu*) 287
- ❖ ION I. RUSSU, *Românii și secuii*, București, Ed. Științifică, 1990; 296 p. (*Petronel Zahariuc*) 288
- ❖ I. KARA, IOSIF SCHWARTZ, *Obștea evreiască din Podu Iloaiei. File din istoria unui «stel» moldovenesc*, București, Ed. Hasefer, 1990, 168 p. + 8 p. ilustrații (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 291
- ❖ IOAN SCURTU, ION BULEI, *Democrația la români, 1866-1938*, București, Ed. Humanitas, 1990, 247 p. (*Cristian Sandache*) 292
- ❖ GH. IANCU, G. CIPĂIANU, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Temoignages français*, București, Ed. Enciclopedică, 1990, 338 p. (*Gh. Platon*) 294
- ❖ STERIE DIAMANDI, *Galeria oamenilor politici*, București, Ed. Gesa, 1991, 255 p. (*Gh. Iacob*) 294
- ❖ VASILE ADĂSCĂLIȚEL, *Istoria unui obicei. Plugușorul*, Iași, Ed. Junimea, 1987, 154 p. (*Ion Toderașcu*) 296
- ❖ VASILE OLTEAN, *Școala românească din Șcheii Brașovului*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, 200 p. + 18 fig. (*Ion Toderașcu*) . . 298

- ❖ **EMIL IOAN EMANDI, MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, *Să nu dărtmi, dacă nu știi să zidești*, Rădăuți-Iași, Ed. Glasul Bucovinei, 1991, 420 p. (Daniel Lazăr) 300**
- ❖ **ȘTEFAN LEMNY, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Ed. Meridiane, 1990, 239 p. (Sorin Iftimi) 301**
- ❖ ***Cultură și societate în epoca modernă. Politică. Naționalitate. Cultură*, volum îngrijit de NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, AUREL RĂDUȚIU, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, 304 p. (Ion Toderașcu) 304**
- ❖ **ION ROȘU, *Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu, I, Originile*, București, Ed. Cartea Românească, 1989, 228 p. (Nelu Zugravu) 305**
- ❖ **MARIA, REGINA ROMÂNIEI, *Povestea vieții mele*, vol. I, Iași, Ed. Moldova, 1990, 275 p. (Cristian Sandache) 306**
- ❖ **CONSTANTIN ARGETOIANU, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. I 1, 217 p., II 4, 236 p. București, Ed. Humanitas, 1991 (Cristian Sandache) 307**
- ❖ **GRIGORE GAFENCU, *Însemnări politice, 1929-1939*, București, Ed. Humanitas, 1991, 382 p. (Cristian Sandache) 308**
- ❖ **ARMAND CĂLINESCU, *Însemnări politice, 1916-1939*, București, Ed. Humanitas, 1990, 432 p. (Emma Porfireanu) 309**

B. ISTORIE UNIVERSALĂ

- ❖ **JOHANN MAIER, *Das Judentum. Von der Biblischen Zeit bis zur Moderne*, ediția a treia revăzută și adăugită, Bindlach, Gondrom-Verlag, 1988, 990 p. + 4 ilustrații color, 20 ilustrații alb-negru și 8 hărți (Mihai-Răzvan Ungureanu) 313**
- ❖ **ADELINA PIATKOWSKI, *O istorie a Greciei antice*, București, Ed. Albatros, 1988, 336 p. (Nelu Zugravu) 315**
- ❖ **CLAUDE MOSSÉ, Η ΑΡΧΑΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΩΣ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ (80ς – 60ς αιώνας π.Χ.), ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, ΑΘΗΝΑ, 1987, 264 p. (Leonidas Rados) 316**
- ❖ **NIELS HANNESTAD, *Monumente publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, vol. I-II, traducere și prefață de MIHAI GRAMATOPOL, București, Ed. Meridiane, 1989, vol. I, 276 p., vol. II, 464 p. + 203 fig. (Nelu Zugravu) 319**
- ❖ ***Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de PAUL-HENRI STAHL, Paris-Bucarest, 1990, 159 p. (Dana Savin) 320**

- ❖ *Les Aroumains, Centre d'Étude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Paris, 1990, 186 p. (Dana Savin)* 322
- ❖ *ANDRÉ CLOT, Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți, traducere de MARIA BERZA, postfață de RADU FLORESCU, București, Ed. Meridiane, 1989, 324 p. (Nelu Zugrăvu)* 324
- ❖ *WALTER LAQUEUR, Stalin. The Glasnost Revelations, New-York, Charles Scribner's Sons, 1990, 382 p. (I. Ciupercă)* 325
- ❖ *RICHARD WAGNER, HELMUTH FRAUENDORFER (Hg.), Die Sturz des Tyrannen. Rumänien und das Ende einer Diktatur, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch-Verlag GmbH, 1990, 176 p. (Mihai-Răzvan Ungureanu)* 328
- ❖ ****, Freiheit '90. Osteuropa im Aufbruch. Eine Bilddokumentation, zusammengestellt von BERNHARD MICHALOWSKI, CHRISTINE PROSKE und GÜNTHER FETZER, München, Wilhelm Heyne-Verlag, 1990, 96 p. (Mihai-Răzvan Ungureanu)* 330
- ❖ *NICHOLAS DIMA, From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute, East European Monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New-York, 1991, 196 p. (Mihai-Răzvan Ungureanu)* 330
- ❖ *ALEKSANDR SOLJENIȚIN, Căderea imperiului comunist sau cum să reîntemeiem Rusia, București, Ed. Rampa și Ecranul, 1991, 78 p. (Daniel Lazăr)* 331
- ❖ *ROY MEDVEDEV, Despre Stalin și stalinism. Consemnări istorice, traducere din limba rusă de MARGARETA ȘIPOȘ, București, Ed. Humanitas, 1991, 352 p. (Lucian Leuștean)* 333
- ❖ *STEPHEN KOTKIN, Steeltown. U. S. S. R. Soviet Society in the Gorbachev Era, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1991, 269 p. (I. Ciupercă)* 335
- ❖ *From Stalinism to Pluralism. A documentary History of Eastern Europe since 1945, edited by GALE STOKES, Oxford University Press, 1991, 267 p. (I. Ciupercă)* 336
- ❖ *FREDERICK KELLOGG, A History of Romanian Historical Writing, Bakersfield-California, Charles Schlacks Jr. Publisher, 1990, 132 p. (Alexandru-Florin Platon)* 337
- ❖ *HERVÉ COUTAU-BÉGARIE, Le phénomène «Nouvelle Histoire». Grandeur et décadence de l'école des «Annales», 2-e édition entièrement rééditée, Paris, Ed. Economica, 1989, 408 p. (Alexandru-Florin Platon)* 339

- ❖ *Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989, 252 p. (Alexandru-Florin Platon) 341

REVISTA REVISTELOR

- ❖ «Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne.» Nouvelle Série, XXXIII, n-os 1-2, janvier-décembre 1989 (Octavian Bounegru) 343
- ❖ «Thraco-Dacica», X, 1989, 1-2; XI, 1990, 1-2 (Nelu Zugravu) 344
- ❖ «Revista istorică», Serie Nouă, tom I, nr. 4-12, 1990 (Alexandru-Florin Platon) 346
- ❖ «Revue des Études Sud-Est Européennes», Tome XXVIII, nr. 1-4, 1990 (Alexandru-Florin Platon) 349
- ❖ «Revue des Études Byzantines», Paris, t. 45, 1987; 7. 46, 1988; t. 47, 1989 (Ion Toderașcu) 350
- ❖ «BABEȘ-BOLYAI» UNIVERSITY, CLUJ-NAPOCA; THE HISTORY AND PHILOSOPHY FACULTY; «MOSHE CARMILLY» INSTITUTE FOR HEBREW AND JEWISH HISTORY, «Studia Judaica», I, editors: LADISLAU GYÉMÁNT, POMPILIU TEODOR, MARIA RADOSAV, Cluj-Napoca, Gloria Publishing House, 1991 (Mihai-Răzvan Ungureanu) 351
- ❖ «Annales. Économies, Sociétés, Civilisations», 45-e année, n-os 1-2, 4-5, 1990 (Alexandru-Florin Platon) 354
- ❖ «Central European History», volume 22, nr. 3-4, September-December 1989 (Alexandru-Florin Platon) 355

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

- ❖ Viața științifică a Facultății de Istorie (1990-1991) (Nelu Zugravu, Octavian Bounegru, Nicolae Ursulescu) 359
- ❖ CULTURA VINCA ȘI LEGĂTURILE SALE - Simpozion internațional de arheologie (Reșița-Băile Herculane-Timișoara, 12-17 mai 1991) (Nicolae Ursulescu) 364
- ❖ Sesiunea științifică ISTORIA SPAȚIULUI CARPATO-NISTRIAN PÂNĂ ÎN SECOLELE XV-XVII (Iasi, 29-30 mai 1991) (Nicolae Ursulescu) 368
- ❖ Călătorie de documentare în S. U. A. (Alexandru-Florin Platon) 369
- ❖ Călătorie de studii în Germania (Attila László) 374

❖ Visiting Professor in S. U. A. (<i>Gheorghe Cliveti</i>)	376
❖ A XXXVII-a sesiune de comunicări a cercurilor științifice studentești (<i>Sorin Iftimi</i>)	379
❖ Cursuri de vară în Germania și Spania (<i>Lucrețiu Mihăilescu-Birliba</i>)	381
❖ Călătorie de studii în Germania (<i>Mihai-Răzvan Ungureanu</i>)	383
❖ Un patriarh al medievisticii românești: <i>Emil Turdeanu</i> (<i>Victor Spinei</i>)	384
❖ Profesorul Vasile Neamțu la a 70-a aniversare (<i>Ion Toderașcu</i>)	389

Sommaire

CENTENAIRE MIHAIL KOGĂLNICEANU: 100 ANS DE SA MORT

- ❖ GH. PLATON, Mihail Kogălniceanu — 1817-1891. L'historien et l'homme politique 21
- ❖ V. CRISTIAN, La personnalité d'Alexandru Ioan Cuza dans deux discours de Mihail Kogălniceanu 29

CENTENAIRE HEINRICH SCHLIEMANN (1822-1890)

- ❖ ATTILA LÁSZLÓ, Troie VIIb et la chronologie de la fin de l'âge du bronze dans le Bas-Danube. Nouveaux aspects d'un problème plus ancien 37
- ❖ MIHAIL VASILESCU, Doriens et mycéniens. Le problème de l'invasion dorienne d'après les recherches récentes 43

LE PACTE MOLOTOV-RIBBENTROP ET LA BESSARABIE

- ❖ EMILIAN BOLD, Le pacte Ribbentrop-Molotov. Considérations générales 53
- ❖ I. CIUPERCĂ, Des Discussions Tripartites au Pacte Ribbentrop-Molotov (23 août 1939) 59

❖ ION AGRIGOROAIEI, Du 23 août 1939 au 22 juin 1941. Précisions concernant la position de la Roumanie	67
❖ I. ŞIŞCANU, Conséquences de l'occupation de la Bessarabie en juin 1940	73

ÉTUDES

❖ NICOLAE URSULESCU, L'inscription à signes runiques de Herla (commune de Slatina, département de Suceava)	81
❖ ALEXANDRU-FLORIN PLATON, Medieval Aristotelianism: Western and Eastern Impact	87
❖ ION TODERAŞCU, Constantin Brâncoveanu et le pays de Moldavie. Une possible reconsidération	97
❖ GH. PLATON, La conscience nationale roumaine: genèse, émergence, horizon européen (II)	111
❖ CRISTIANA OGHINĂ-HARITON, La modernisation de la société roumaine au XVIII-ème siècle. Une perspective historiographique	133
❖ NICOLAE TOMESCU, La situation de l'Afrique à la fin du XIX-ème siècle. Considérations historiographiques	141
❖ D. ŞANDRU, Les rapports de la légation et du consulat américain de Bucarest sur la prêt de stabilisation du 7 février 1929 (I)	151
❖ DAN LAZĂR, Un litige territorial après la première guerre mondiale: «le corridor polonais» et la ville-libre de Danzig. La genèse d'une controverse	163

DOCUMENTS

❖ I. CAPROŞU, Documents roumains des archives étrangères (XVI-ème – XVIII-ème siècles)	171
❖ I. CIUPERCĂ, Sur quelque uns des problèmes de la Roumanie en 1919. Documents	205

DIDACTIQUE

❖ GHEORGHE TANASĂ, L'œuvre de Nicolae Iorga et l'enseignement-acquisition de l'histoire à l'école	229
---	-----

DISCUSSIONS

- ❖ I. CIUPERCĂ, La chance d'écrire l'histoire contemporaine 245

ADDENDA DE CORRIGENDA

- ❖ GH. PUNGĂ, Est-ce que Alexandru Lăpuşneanu a fait «dispenser» les forteresses de la Moldavie? 253

COMPTES-RENDUS ET NOTES
BIBLIOGRAPHIQUES

A. HISTOIRE DES ROUMAINS

- ❖ L'ACADEMIE ROUMAINE, L'INSTITUT D'HISTOIRE DE CLUJ, *Bibliographie historique de la Roumanie*, VII, 1984-1989, *Bibliographie sélective*, coordonnateurs: académicien ȘTEFAN PASCU, GHEORGHE HRISTODOL, auteurs: GHEORGHE HRISTODOL, LUDOVIC BÁTHORY, GHEORGHE IANCU, DELIA MARGA, NICOLAE PĂUN, STELIAN MÂNDRUȚ, CONSTANTIN IVANEȘ, traduction en français par DELIA MARGA, Bucarest, Éditions de l'Académie Roumanie, 1990, 411 p. (*Ion Toderașcu*) 261
- ❖ VIRGIL CÂNDEA, *Témoignages roumains à l'étranger. Petite encyclopédie des créations roumaines et des sources sur les Roumains dans des collections étrangères*, I, Albanie-Grèce, Bucarest, Éditions Encyclopédiques, 1991 p. + XXXII illustrations (*Gheorghe Iutiș*) . . . 262
- ❖ VLAD GEORGESCU, *L'histoire des Roumains. Dès origines à nos jours*, II-ème édition revue et augmentée, ARA Publications (American-Romanian Academy of Arts and Sciences), vol. VIII, Los Angeles, California. Biographie de Vlad Georgescu et Avant-propos par MIHAI BOTEZ et MARIA MANOLIU-MANEA, 1989, 394 p. (*Gh. Platon*) 263
- ❖ LA BUCOVINE (photo-album), Kiev, 1989 (*Petronel Zahariuc*) 265
- ❖ VASILE DIACON, *Vieilles agglomérations sur le Suha de Bucovina*, Iași, 1989 (dans la collection *Les Roumains dans l'histoire universelle*, IV 3), XII + 320 p. et 32 planches (*Nicolae Ursulescu*) 267
- ❖ GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM-KALMAR, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991, 27 p. (*Sorin Ioan Sitea*) 269

- ❖ ZOLA MAXIM-KALMAR, *Turdaş*, Cluj-Napoca, 1991, 19 p. (Sorin Ioan Sitea) 271
- ❖ VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *La Dacie orientale du VI-ème au I-er siècle av. J. Chr. Économie et monnaie*, Iaşi, Éditions Junimea, 1990, 180 p. + 10 planches (Nelu Zugravu) 273
- ❖ D. M. PIPPIDI, *Études d'histoire et d'épigraphie*, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1988, 280 p. (Nelu Zugravu) 275
- ❖ *Sources concernant le Moyen Age roumain. Le pays du Hatzeg au XV-ème siècle (1402-1473)*, t. I, introduction, édition, notes et traduction par ADRIAN ANDREI RUSU, IOAN AUREL POP, IOAN DRAGAN, Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1989, 326 p. + 16 fig. + 1 carte (Ion Toderaşcu) 275
- ❖ *Institutions féodales dans les Pays Roumains. Dictionnaire*, coordonnateurs: OVID SACHELARIE et NICOLAE STOICESCU, avant-propos par O. SACHELARIE, introduction par VALENTIN AL. GEORGESCU, auteurs: ALEXANDRU CONSTANTINESCU, FLORIN CONSTANTINIU, VALENTIN AL. GEORGESCU, DAN AMEDEU LĂZĂRESCU, OVID SACHELARIE, NICOLAE STOICESCU, PETRE STRIHAN, VALERIU ŞOTROPA, TUDOR VOINEA, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1988, 581 p. (Ionuţ Munteanu) 277
- ❖ ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau - Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10-16. Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, Böhlau-Verlag, 1990, 312 p. (Mihai-Răzvan Ungureanu) 279
- ❖ VENIAMIN CIOBANU, *Aux confins des siècles (Les Pays Roumains dans le contexte politique polonais à la fin du XVI-ème et au début du XVII-ème siècle)*, Éditions Junimea, 1991, 336 p. (Gheorghe Iutiş) 280
- ❖ *Constantin Brâncoveanu*, rédacteurs coordonnateurs PAUL CERNOVODEANU et FLORIN CONSTANTINIU; secrétaires de rédaction ANDREI BUSUIOCEANU, Bucarest, Éditions de l'Académie, 1989, 285 p. + annexe (Ion Toderaşcu) 282
- ❖ MILTON G. LEHRER, *La Transylvanie — terre roumaine (Le problème de la Transylvanie vu par un américain)*, édition, préface et notes par ION PĂTROIU, maître de conférences, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1989, 432 p. (Nelu Zugravu) 287
- ❖ ION I. RUSSU, *Les Roumains et les Szekelys*, Bucarest, Éditions Scientifiques, 1990, 296 p. (Petronel Zahariuc) 288

- ❖ I. KARA /IOSIF SCHWARTZ/, *La collectivité juive de Podu Iloaiei. Pages de l'histoire d'un «stetl» moldave*, Bucarest, Éditions Hasefer, 1990, 168 p. + 8 p. illustrations (Mihai-Răzvan Ungureanu) 291
- ❖ IOAN SCURTU, ION BULEI, *La démocratie chez les Roumains, 1866-1938*, Bucarest, Éditions Humanitas, 1990, 247 p. (Cristian Sandache) 292
- ❖ GH. IANCU, G. CIPĂIANU, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, Éditions Encyclopédiques, 1990, 338 p. (Gh. Platon) 294
- ❖ STERIE DIAMANDI, *La galerie des hommes politiques*, Bucarest, Ed. Gesa, 1991, 255 p. (Gh. Iacob) 294
- ❖ VASILE ADĂSCĂLIȚEI, *L'histoire d'une coutume. Le «Plugușor»*, Iași, Éditions Junimea, 1987, 154 p. (Ion Toderașcu) 296
- ❖ VASILE OLTEANU, *L'école roumaine de Scheii Brașovului*, Bucarest, Éditions Scientifiques et Encyclopédiques, 1989, 200 p. + 18 fig. (Ion Toderașcu) 298
- ❖ EMIL IOAN EMANDI, MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, *Ne démolis pas si tu ne sais pas bâtir*, Rădăuți-Iași, Éditions Glasul Bucovinei, 1991, 420 p. (Daniel Lazăr) 300
- ❖ ȘTEFAN LEMNY, *Sensibilité et histoire au XVIII-ème siècle roumain*, Bucarest, Éditions Meridiane, 1990, 239 p. (Sorin Iftimi) . . . 301
- ❖ *Culture et société à l'époque moderne. Politique. Nationalité. Culture*, édition de NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, AUREL RĂDUȚIU, Cluj-Napoca, Éditions Dacia, 1990, 304 p. (Ion Toderașcu) 304
- ❖ ION ROȘU, *Légende et vérité dans la biographie de M. Eminescu, I, Les Origines*, Bucarest, Éditions Cartea Românească, 1989, 228 p. (Nelu Zugrăvu) 305
- ❖ MARIA, REINE DE ROUMANIE, *L'histoire de ma vie*, t. I, Iași, Éditions Moldova, 1990, 275 p. (Cristian Sandache) 306
- ❖ CONSTANTIN ARGETOIANU, *Pour ceux de demain, des souvenirs de ceux d'hier*, t. I 1, 217 p., II 4, 236 p., Bucarest, Éditions Humanitas, 1991 (Cristian Sandache) 307
- ❖ GRIGORE GAFENCU, *Notes politiques. 1929-1939*, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 382 p. (Cristian Sandache) 308
- ❖ ARMAND CĂLINESCU, *Notes politiques. 1916-1939*, Bucarest, Éditions Humanitas, 1990, 432 p. (Emma Porfireanu) 309

B. HISTOIRE UNIVERSELLE

- ❖ JOHANN MAIER, *Das Judentum. Von der Biblischen Zeit bis zur Moderne*, troisième édition revue et augmentée, Bindlach, Gondrom-Verlag, 1988, 990 p. + 4 illustrations en couleurs, 20 illustrations en blanc et noir et 8 cartes (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 313
- ❖ ADELINA PIATKOWSKI, *Une histoire de la Grèce antique*, Bucarest, Éditions Albatros, 1988, 336 p. (*Nelu Zugravu*) 315
- ❖ CLAUDE MOSSE, Η ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΩΣ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ (80ς – 60ς αιώνας π.Χ.), ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, ΑΘΗΝΑ, 1987, 264 p. (*Leonidas Rados*) 316
- ❖ NIELS HANNESTAD, *Monuments publics de l'art romain. Programme iconographique et message*, t. I-II, traduction et préface de MIHAI GRAMATOPOL, Bucarest, Éditions Meridiane, 1989, t. I, 276 p., t. II, 464 p. + 203 fig. (*Nelu Zugravu*) 319
- ❖ *Études roumaines et aroumaines*, sous la rédaction de PAUL HENRI STAHL, Paris-Bucarest, 1990, 159 p. (*Dana Savin*) 320
- ❖ *Les Aroumains*, Centre d'Étude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Paris, 1990, 186 p. (*Dana Savin*) 322
- ❖ ANDRÉ CLOT, *La Civilisation arabe à l'époque des Mille et Une Nuits*, traduction par MARIA BERZA, postface de RADU FLORESCU, Bucarest, Éditions Meridiane, 1989, 324 p. (*Nelu Zugravu*) . . . 324
- ❖ WALTER LAQUEUR, *Stalin. The Glasnost Revelations*, New-York, Charles Scribner's Sons, 1990, 382 p. (*I. Ciupercă*) 325
- ❖ RICHARD WAGNER, HELMUTH FRAUENDORFER (Hg.), *Die Sturz des Tyrannen. Rumänien und das Ende einer Diktatur*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch-Verlag GmbH, 1990, 176 p. (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 328
- ❖ * *, *Freiheit 90. Osteuropa im Aufbruch. Eine Bilddokumentation*, zusammengestellt von BERNHARD MICHALOWSKI, CHRISTINE PROSKE und GÜNTHER FETZER, München, Wilhelm, Heyne-Verlag, 1990, 96 p. (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 330
- ❖ NICHOLAS DIMA, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, East European Monographs, Boulder, distributed by Colombia University Press, New-York, 1991, 196 p. (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 330
- ❖ ALEKSANDR SOLJENITIN, *La chute de l'empire communiste ou comment recréer la Russie*, Bucarest, Éditions Rampa și Ecranul, 1991, 78 p. (*Daniel Lazăr*) 331

- ❖ ROY MEDVEDEV, *Sur Staline et le stalinisme. Consignations historiques*, traduit du russe par MARGARETA ȘIPOȘ, Bucarest, Éditions Humanitas, 1991, 352 p. (*Lucian Leuștean*) 333
- ❖ STEPHEN KOTKIN, *Steeltown, U. S. S. R. Soviet Society in the Gorbachev Era*, Berkeley, Los Angeles, University of California Press, 1991, 269 p. (*I. Ciupercă*) 335
- ❖ *From Stalinism to Pluralism. A documentary History of Eastern Europe since 1945*, édité par GALE STOKES, Oxford University Press, 1991, 267 p. (*I. Ciupercă*) 336
- ❖ FREDERICK KELLOGG, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield-California, Charles Schlacks Jr. Publisher, 1990, 132 p. (*Alexandru-Florin Platon*) 337
- ❖ HERVÉ COUTAU-BÉGARIE, *Le phénomène «Nouvelle Histoire». Grandeur et décadence de l'école des «Annales»*, 2-e édition entièrement réfondue, Paris, Ed. Economica, 1989, 408 p. (*Alexandru-Florin Platon*) 339
- ❖ *Sozialgeschichte im Internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung*, Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, Wissenschaftliches Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989, 252 p. (*Alexandru-Florin Platon*) 341

REVUE DES REVUES

- ❖ «Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne». Nouvelle Série, XXXIII, n-os 1-2, janvier-décembre 1989 (*Octavian Bounegru*) 343
- ❖ «Thraco-Dacica», X, 1989, 1-2; XI, 1990, 1-2 (*Nelu Zugravu*) 344
- ❖ «Revista istorică», Nouvelle Série, tome I, n-os 4-12, 1990 (*Alexandru-Florin Platon*) 346
- ❖ «Revue des Études Sud-Est Européennes», tome XXVIII, n-os 1-4, 1990 (*Alexandru-Florin Platon*) 349
- ❖ «Revue des Études Byzantines», Paris, t. 45, 1987; t. 46, 1988; t. 47, 1989 (*Ion Tăbărașcu*) 350
- ❖ «BABEȘ-BOLYAI» UNIVERSITY, CLUJ-NAPOCA; THE HISTORY AND PHILOSOPHY FACULTY; «MOSHE CARMILLY» INSTITUTE FOR HEBREW AND JEWISH HISTORY, «Studia Judaica», I, éditeurs: LADISLAU GYÉMÁNT, POMPILIU TEODOR, MARIA RADOSAV, Cluj-Napoca, Gloria Publishing House, 1991 (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 351

- ❖ «Annales. Économies, Sociétés, Civilisations», 45-e année, n-os 1-2, 4-5, 1990 (*Alexandru-Florin Platon*) 354
- ❖ «Central European History», tome 22, n-os 3-4, Septembre-Décembre 1989 (*Alexandru-Florin Platon*) 355

LA VIE SCIENTIFIQUE

- ❖ La vie scientifique de la Faculté d'Histoire (1990-1991) (*Nelu Zugravu, Octavian Bounegru, Nicolae Ursulescu*) 359
- ❖ *La culture Vinca et ses liaisons* — Symposion international d'archéologie (Reșița-Băile Herculane-Timișoara, 12-17 mai 1991) (*Nicolae Ursulescu*) 366
- ❖ La session scientifique *l'Histoire de l'espace carpato-nistréen jusqu'au XV-XVII-ème siècles* (Iași, 29-30 mai 1991) (*Nicolae Ursulescu*) 368
- ❖ Voyage de documentation aux États-Unis (*Alexandru-Florin Platon*) 369
- ❖ Voyage d'études en Allemagne (*Attila László*) 374
- ❖ Visiting Professor aux États-Unis (*Gheorghe Cliveti*) 376
- ❖ La XXXVII-ème session de communications des cercles scientifique des étudiants (*Sorin Iftimi*) 379
- ❖ Cours d'été en Allemagne et en Espagne (*Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba*) 381
- ❖ Voyage d'études en Allemagne (*Mihai-Răzvan Ungureanu*) 381
- ❖ Un patriarche des études médiévales roumaines: Emil Turdeanu (*Victor Spinei*) 384
- ❖ Le professeur Vasile Neamțu à son 65-ème anniversaire (*Ion Todeașcu*) 389

LISTA ABREVIERILOR

- ❖ AAA = Acta Antiqua et Archaeologica, Szeged
- ❖ AMM = Acta Moldaviae Meridionalis – Anuarul Muzeului județean Vaslui
- ❖ AJA = American Journal of Archeology
- ❖ AUBI = Analele Universității București. Seria Istorie
- ❖ ASUI = Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza», Iași, Seria Istorie
- ❖ AHF = Annales Historiques de la Révolution Française, Paris
- ❖ AIIAI = Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie «A. D. Xenopol», Iași
- ❖ AA = Archaeologischer Anzeiger, Berlin
- ❖ AE = Archeological Értesítő, Budapest
- ❖ AsA = Arta și Arheologia, Iași
- ❖ BSA = Annual of the British School at Athens
- ❖ BOR = Biserica Ortodoxă Română, București
- ❖ BICS = Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London
- ❖ CAH = The Cambridge Ancient History, London
- ❖ CI = Cercetări Istorice, Iași
- ❖ ClPh = Classical Philology, Chicago
- ❖ CRAI = Comptes Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, Paris
- ❖ Dacia, NS = Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
- ❖ MI = Magazin Istoric, București

- ❖ MIA = Materialy issledovanija po archeologii SSSR, Moskva-Lenin-grad
- ❖ MSSI = Memoriile Secției de științe istorice, București
- ❖ MO = Mitropolia Olteniei, Craiova
- ❖ PdP = La Parola del Passato, Napoli
- ❖ RdI = Revista de Istorie, București
- ❖ RESEE = Revue des Études Sud-Est Européennes, București
- ❖ RHD = Revue d'Histoire diplomatique, Paris
- ❖ RMMI = Revista muzeelor și monumentelor istorice, București
- ❖ RP = Revista de pedagogie, București
- ❖ RRH = Revue Roumaine d'Histoire, București
- ❖ SA = Sovetskaja Archeologija, Moskva
- ❖ SAI = Studii și articole de istorie, București
- ❖ ScB = Studii și cercetări de bibliologie, București
- ❖ ScI = Studii și cercetări istorice, Iași
- ❖ SCIV(A) = Studii și cercetări de istorie veche (și arheologie), București
- ❖ SCS = Studii și cercetări științifice, Institutul pedagogic-Bacău
- ❖ SMEA = Studi micenei ed egeo-anatolici
- ❖ SRdI = Studii, Revistă de istorie, București
- ❖ ST = Symposia Thracologica (5, 1987, Miercurea-Ciuc; 6, 1988, Piatra-Neamț; 7, 1989, Tulcea; 8, 1990, Satu-Mare - Carei).
- ❖ TD = Thraco-Dacica, București
- ❖ TP = Thracia Pontica (I, 1982, Sofia; II, 1985, Jampol)

GH. PLATON

Mihail Kogălniceanu (1817-1891). Istoricul și omul politic

Vorbind despre Mihail Kogălniceanu, despre capacitatea de cuprindere a minții sale și despre faptele în care și-a materializat clocotitoarea-i energie creatoare, A. D. Xenopol observa, pe drept, că aceasta a fost una din acele naturi alese, «ce greu încap câte două alătura în un veac; pentru care timpul cît l-a trăit a fost prea scurt și spațiul în care i-a fost învoit să se miște prea neîncăpător spre a dezvolta uriașa putere a concepțiunilor, cugetărilor și năzuințelor [. . .] lui. Lucrarea lui în folosul poporului său este atît de însemnată, că fără dînsa starea în care astăzi ne aflăm nici n-ar putea fi gîndită [. . .]. A lăsat după el o mare dungă de lumină și generațiunile viitoare vor întîlni pretutindeni numele său legat de tot ce s-a făptuit mare și însemnat în marea și însemnata epocă a regenerării noastre».¹

Exegeții care au urmat și care au pornit de la frumoasa rostire a marelui nostru istoric, în efortul de a-l restitui contemporaneității în integritatea personalității sale, de a desprinde sensul moral al mesajului său, ineputabila sa forță, i-au îmbogățit mereu înțelesul, prin adaosuri noi, semnificative. Este, astăzi, mai bine cunoscut faptul că biografia lui Mihail Kogălniceanu, în datele ei esențiale, «se profilează pe evenimentele epocii». *Spiritul istoric* care i-a călăuzit toate demersurile, i-a conferit «capacitatea de a desprinde valoarea fiecărui moment, proiectat într-una pe fundalul istoriei; i-a înlesnit să-și cenzureze fiecare gest în perspectiva timpului, în tentativa continuă de integrare a înfăptuirilor contemporane în cadrele de bronz ale istoriei».²

Dacă lucrurile stau așa — cercetarea vieții și a operei marelui bărbat întărește această convingere — atunci Mihail Kogălniceanu, de timpuriu, încă, a posedat acea luciditate capabilă să-i încadreze eforturile în sensul istoriei. În felul acesta, personalitatea sa exemplară reprezintă o *unitate* cu care se pot măsura temperatura, spiritul, istoria însăși a epocii.

Reprezentant ilustru al *partidei naționale*, îl întîlnim angajat direct în mișcarea de regenerare, în opera de edificare culturală și politică a României moderne; participă, cu fervoare, la mișcarea de idei și la acțiunile politice ale

perioadei regulamentare, se situează printre fruntașii revoluției de la 1848 și ale revoluțiilor care au urmat — cele pentru unitate și pentru independență — înscriindu-se, prin contribuție intelectuală și politică, prin faptă civică, în galeria făuritorilor statului modern român. *A scris și a făcut istoria*, situându-se printre personalitățile de seamă ale secolului naționalităților.

A fost publicist și istoric, îndrumător cultural și om politic în sensul superior al termenilor. A răspuns, cu înalt spirit civic și patriotism, dar și cu o desăvârșită competență chemărilor timpului său, risipindu-și efortul, cu generozitate, între cuvîntul scris și fapta civică și politică. Opera sa, deconcertantă prin diversitate, comportă, totuși, cum bine s-a spus, o unitate, asigurată prin convergența planurilor. Istoricul întovărășește, mereu, pe scriitor, pe economist, pe omul de stat, pe orator, pe publicist, fiecare din aceste ipostaze avînd ca trăsătură comună spiritul prin excelență istoric al militantului.³

Aplecare spre studiu și spre scrisul istoriei nu este întâmplătoare, izvorită doar din pasiune intelectuală. Asemenea celorlalți «căzuși» ai generației din care face parte, crescut în «larma ideilor nouă», în vremea veritabilei explozii de viață națională care a urmat revoluției din 1821, avea deplin format, așa cum am notat, sentimentul responsabilității naționale și bine deslușite direcțiile spre care urmau să fie canalizate eforturile necesare regenerării. Istoria, a cărei rosturi multiple — educative, sociale și naționale — le cunoștea, urma să fie, pentru tînărul Kogălniceanu, domeniul predilect al activității, să-i ofere cîmpul trebuincios desfășurării uriașei sale energii. Contactul cu «Europa luminată» și frecventarea cursurilor de ținută la universitățile germane l-au familiarizat cu marile curente ale timpului, cu spiritul liberal, cu rostul istoriei ca *paladiu al naționalității*, limpezindu-i gîndurile și ordonîndu-i actele. Talentul și curiozitatea intelectuală, capacitatea sa de asimilare l-au ajutat să-și însușească, în scurtă vreme, temeinice cunoștințe, pe care avea să le valorifice în activitatea sa viitoare. Totodată, însă, «amorul pentru patria română» a căpătat sensul și dimensiunile sale reale.⁴

Nu a avut însă răgazul să-și consacre întregul timp scrierii istoriei poporului său și afirmării principiilor pe care trebuia să se sprijine construcția acesteia. A fost nevoit să coboare, devreme, în arena politică pentru a *face* istorie, pentru a construi societatea modernă în care trebuia să evolueze națiunea română. Istoricul, savantul, devine om politic. Ar fi fost, poate, așa cum aprecia N. Bălcescu, singurul în măsură să realizeze istoria românilor în viziunea modernă impusă de timpul în care trăia. Maturitatea gîndirii sale, pe care, în 1840, o elogia Aaron Florian, profesorul de istorie de la Sfîntul Sava,⁵ reprezenta o chează în acest sens.

Opera istorică a lui Mihail Kogălniceanu nu este prea întinsă. *Proiectele* depășesc, constant, realizările practice. Lucrările începute, de capitală importanță, nu pot fi desăvârșite. Timpul și împrejurările, *activismul* cultural și politic neobosit nu au îngăduit concentrarea eforturilor doar într-o singură direcție. Această operă, însă, nu rămîne exterioară eforturilor omului politic; așa cum am constatat, le însoțește și le întregește, le justifică și le consolidează. Pentru Mihail Kogălniceanu, așadar, istoria nu reprezintă *un scop în sine*; este

un mijloc, un instrument de afirmare a dreptului la existență și unitate politică a națiunii române. Este *paladiul naționalității*. «Eu privesc ca patria mea, rostea convins istoricul profesiunea sa de credință, toată acea întindere de loc unde se vorbește românește și ca istorie națională istoria Moldovei întregi, înainte de sfârșirea ei, a Valahiei și a fraților din Transilvania».⁶

L'Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens — din care, în 1837, a apărut doar primul volum — dă expresie practică viziunii integratoare, naționale, a lui Mihail Kogălniceanu, dezvăluindu-i, totodată, responsabilitatea, capacitatea intelectuală și pregătirea istoricului. Apreciată în contextul epocii, apariția cărții capătă o semnificație deosebită, situându-l pe tânărul autor (avea, atunci, doar 20 ani) în centrul acțiunilor culturale și politice inițiate de *partida națională* din Principate.

Acestei prime sinteze a istoriei naționale — în prelungirea căreia «Dacia literară» se așează firesc, prin program, orientare și obiectiv final — îi urmează «Arhiva românească» (1840-1841, 1845), prima revistă specială de istorie, a cărei *Introducere* reprezintă o limpede afirmare a crezului național și patriotic profesat de istoric, dar, totodată, și o expunere a bazelor științifice pe care se constituie, sprijinindu-se, istoria națională. *Cursul* de istorie ținut la Academia Mihăileană, în anul academic 1843-1844, din care a fost cunoscută și larg răspândită celebra *Lecție introductivă*, trebuia să fie — și a fost — o expresie practică, strălucită, a rolului și a rostului istoriei naționale. Apreciate în contextul acțiunilor politice, aceste acte de cultură își sporesc sensibil semnificația și mesajul.

Aflat în preajma domnitorului Mihai Sturdza, al cărui aghiotant a fost, de a cărui favoare (la început, cel puțin) s-a bucurat, Mihail Kogălniceanu s-a implicat în mișcarea politică și culturală-națională în obiectivele și în esența sa — care agita Principatele, concentrând energiile unei însemnate părți a societății românești, în care erau angajați domnitorii înșiși. Unirea celor două Principate, combaterea protectoratului Rusiei țariste și înlocuirea sa cu un regim de garanție colectivă, modernizarea societății în acord cu *spiritul veacului* reprezentau obiectivele politice susținute, afirmate și justificate de întreaga mișcare culturală, al cărei obiect principal îl constituia *reliefarea identității naționale*, românești.

Mihail Kogălniceanu și-a făcut ucenicia participând la evenimentele generate de acțiunea politică inițiată și condusă de Ion Cîmpineanu, în 1838, care a concentrat cea mai aleasă parte a societății românești în cuprinsul «partidei naționale». A cunoscut, desigur, programul de acțiune al partidului muntean, natura tratativelor purtate cu domnitorul M. Sturdza în vederea unirii celor două Principate, în care au fost implicați, direct și larg, consulul general al Franței de la București, Adolphe Billecocq și cel de la Iași, Huber.⁷ Nu întâmplător, desigur, la sfârșitul anului 1839, după vizita la Iași a consulului general al Franței, M. Kogălniceanu pleacă în capitala Țării Românești. Obiectivul contactului cu reprezentanții mișcării de regenerare din Principatul vecin nu se reduce, firește, doar la pregătirea condițiilor pentru apariția «Daciei literare». Există o strinsă legătură, credem, între publicarea revistei, la Iași, în 1840,

între mișcarea condusă de I. Cîmpineanu și între prezența în capitala Moldovei a profesorului francez J. A. Vaillant, care a organizat aici o societate secretă: "Societatea filantropică"-filială a organizației revoluționare din 1840, dezvoltată în prelungirea mișcării lui Cîmpineanu, denumită *Fiii coloniei lui Traian*, care-și propunea să promoveze «un duh de unire mai aproape între toate ramurile neamului românesc și un interes mai viu pentru nație și patrie».⁸ Direct sau indirect, M. Kogălniceanu a participat la aceste frământări, în care era antrenată *partida națională* din Moldova.

Programul «Daciei literare», de îndrumare a mișcării culturale,⁹ întărit și extins prin *Introducția* la «Arhiva românească» și, apoi, celebra *Lecție introductivă* a cursului de istorie națională, predat la Academia Mihăileană, adevărată directivă politică a mișcării naționale, reliefează, cu adevărat, că M. Kogălniceanu devenise, deja — avea acum, în 1843, 26 ani — un «tînăr bătrîn», «un om deplin». Temeinicia observației formulată de profesorul de la București a fost repede verificată: Kogălniceanu se situa, necontestat, în fruntea mișcării de regenerare, fiind purtătorul de cuvînt al programului ei cultural, național.

Publicarea, între 1845 și 1852 a *Letopiseșelor Țării Moldovei* (vol. I-III) și, apo, a culegerii realizată pentru străinătate — *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques* (1845, vol. I-II) — reliefează grija de a crea instrumentul necesar scrierii istoriei naționale.

Cel care cunoaște epoca este la curent cu direcția spre care era îndreptat efortul național și poate să aprecieze nu numai valoarea științifică a operei istoricului; îi desprinde, totodată, semnificația și mesajul. Situate în contextul în care au apărut (între 1837 și 1845, cele mai multe dintre ele) lucrările și publicațiile sale capătă o valoare ce se cuvine mai apăsător subliniată.

Participînd la dezbaterile importante ale epocii, prezent la toate inițiativele al căror obiectiv era promovarea culturii naționale, M. Kogălniceanu nu a putut înfăptui în domeniul istoriei tot ceea ce mintea sa cuprinzătoare a considerat necesar. Astfel, nu a putut să fie finalizat nici proiectul privitor la editarea operelor lui Dimitrie și Antioh Cantemir, concepută în 9 volume și nici *Istoria literaturii române*, însoțită de o antologie a prozatorilor și poezilor noi și vechi (proiectată în 1840). De asemenea, corpusul de izvoare narative — *Scriptores Rerum Rumanicarum sive Valachicarum* — care trebuia să cuprindă toate provinciile românești — precum și *Tabelele istorice ale României* (un apendice privind evenimentele ultimului secol-1766-1866) nu au fost decît parțial realizate.

Dincolo de semnificațiile majore de ordin cultural și național, opera istorică propriu-zisă a lui M. Kogălniceanu, puțin întinsă cum este și lipsită de finalitate în multe din inițiativele mărturisite, are o deosebită importanță pentru dezvoltarea ulterioară a domeniului (a istoriografiei), conferind autorului ei, pe drept, calitatea de «cel dintîi istoric național». «La început a fost M. Kogălniceanu», sînt de acord să constate exegeții epocii.¹⁰ Nu întîmplător, B. P. Hașdeu asemena rolul jucat de M. Kogălniceanu în istoriografia românească cu acela al lui Columb în domeniul geografiei. În același sens se apreciază că întregul secol al XIX-lea se situează sub semnul *Cronicelor* editate de M. Kogălniceanu. Prin el, cum remarcă și Andrei Oțetea, «istoriografia română a

fost eliberată de tradiția cronicărească fiind introdusă în spiritul secolului al XIX-lea, care este liberal și critic».

Activitatea pe terenul istoriografiei Kogălniceanu a desfășurat-o în anii tinereții, în epoca regenerării. Omul politic, angajat în construirea statului modern cu aceeași nobilă fervoare, nu a încetat însă a fi istoric. S-a slujit de învățămintele și de îndemnurile istoriei în activitatea înalt politică în care era angajat pentru împlinirea destinului național. Scrisul n-a fost pentru dînsul, așa cum s-a remarcat, un amuzament ingenios al spiritului, un gest gratuit. A rămas și s-a afirmat mereu drept «o necesitate, un mijloc de a participa la soluționarea problemelor puse de epocă, de a-și comunica mesajul».¹¹

Întreaga capacitate a spiritului său creator, măsura în care a fost un adevărat «apostol al liberalismului», a oferit-o Mihail Kogălniceanu în cursul revoluției de la 1848. *Dorințele partidei naționale în Moldova* este o vie mărturie în acest sens. Întreaga erudiție și experiență a «bătrînului tînăr» își găsește expresie în acest important act al liberalismului românesc. În concepția autorului, Unirea celor două Principate, temelie a statului român modern, urma să fie «cheie de boltă» a întregului edificiu național.

M. Kogălniceanu nu a fost numai «propovăduitor» al Unirii; a fost unul din principalii săi artizani. Alături de Alexandru I. Cuza, și-a înscris numele la elaborarea și aplicarea reformelor care au dat viață actului de la 24 ianuarie 1859. «Oborîrea privilegiilor», emanciparea și împrăștierea țăranilor și eliberarea robilor țigani și le revendica drept acte fundamentale ale activității sale sociale și politice.¹²

Politica i-a solicitat lui M. Kogălniceanu cele mai mari eforturi; ea i-a adus, pe măsură și cele mai mari bucurii, dar tot ea i-a pricinuit și cele mai mari amărăciuni. «Omul de la 2 mai», cum a fost stigmatizat de adversari, M. Kogălniceanu a fost ostracizat din viața politică pentru o perioadă de vreme. Încălcarea unuia din principiile fundamentale ale liberalismului prin participarea la lovitura de stat a reprezentat acuzația principală pe care i-au adus-o cei cu care, alături, a luptat pentru instaurarea principiilor și a instituțiilor liberale în viața politică a societății românești moderne. Încălcarea, se știe, a fost, însă, dictată de puternice rațiuni de stat. Reforma nu ar fi fost posibilă prin utilizarea mijloacelor legale, constituționale.

I-a fost dat lui M. Kogălniceanu, de asemenea, să joace un rol de prim plan în anii în care România și-a cîștigat independența. La conducerea ministerului de externe și, apoi, la congresul de pace de la Berlin, și-a etalat virtuțile de om politic, dar și înaltul patriotism care-i anima și justifica acțiunile. În dramatica luptă diplomatică împotriva unei Europe coalizate în jurul «intereselor imperiale», M. Kogălniceanu a susținut, cu fermitate, *dreptul* țării de a-și păstra teritoriul, de a fi admisă «ca beligerantă» la armistițiu și «ca participantă» la pace.¹³ Independența obținută de români este strîns legată de numele și de fapta sa civică și patriotică.

Ca membru al guvernului (1878-1880), ca ministru plenipotențiar la Paris (1880-1881), ca deputat al Parlamentului, a continuat să apere, cu aceeași tărie și luciditate, interesul țării. A intervenit în «problema Dunării», apărînd

independența României amenințată de tendințele de imixtiune ale Imperiului dualist, dînd glas mereu, năzuinței generale spre unitate deplină. «Dumnezeu cel sfînt, spunea el, într-un discurs rostit în Cameră, în februarie 1886, a făcut ca Transilvania să fie alături cu Moldova și Țara Românească și că toate aceste trei țări formau vechea Dacie».¹⁴

«Societatea Academică» i-a cîstit contribuția la formarea culturii și a vieții naționale românești alegîndu-l ca «membru actual» (deplin) la 16 septembrie 1869. Prin meritele sale, M. Kogălniceanu a reprezentat, în acest înalt for, *România* în integralitatea sa.

În cei 23 ani cît și-a desfășurat activitatea în cadrul înaltei instituții naționale, M. Kogălniceanu s-a bucurat de un prestigiu nedesmințit, fiind ales vicepreședinte (1886-1887) și, apoi, președinte (1887-1888). Discursul rostit la jubileul de 25 ani al Academiei, în 1891, este cea mai severă analiză a activității sale, pusă în slujba ideii de libertate, de progres, înnobilită de «spiritul liberal» și de «amorul către patria română». Este, acest discurs, de mare frumusețe, o adevărată biografie spirituală. Este ultima demonstrație a acestui înalt spirit în forul academic.

La capătul acestor sumare notații, meditănd pe marginea vieții și a operei marelui nostru înaintaș, o meditație mereu necesară, nu putem să nu ajungem la încheierea, formulată, atît de limpede, de N. Iorga, potrivit căreia M. Kogălniceanu este «*actual și contemporan*». «Îl simțim — traduce N. Iorga propriile noastre trăiri și sentimente — nu numai în noi, prin ce am luat de la dînsul, dar alături de noi, mergînd pe același drum, spre o țintă care este și aceea a vremii noastre. Ne bucurăm de un astfel de tovarăș, ne simțim asigurați și încurajați prin aceea că umbra marilor săi pași se păstrează lîngă aceea a silințelor noastre. El e astfel, pentru cei care sînt obișnușiți a se gîndi măcar din cînd în cînd la dînsul, o *forță a vremii de azi*, prin îndemnul ce pornește din scrisul și chiar din acțiunea lui, prin mustrarea ce se desprinde din exemplul ce l-a lăsat».¹⁵

«Mihail al luminii»¹⁶, prin cuvîntul și fapta sa, «limpezește și fortifică» sufletele noastre¹⁷, învățîndu-ne să desprindem sensul creator al existenței umane.

Note

1. A. D. Xenopol, *Mihail Kogălniceanu*, Discurs de recepțiune la Academia Română, cu răspuns de D. A. Sturdza, București, 1895.
2. Mihail Kogălniceanu, *Opere*, II, text, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, București, Ed. Academiei, 1976, p. 5; Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 249.
3. Al. Zub, *op. cit.*, p. 820.
4. M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor boierești. Emanciparea țăranilor*, discurs rostit la Academia Română. Ședința solemnă de la 1/13 aprilie 1891, București, 1891.
5. Într-o scrisoare către G. Barițiu, din 15 iunie 1840, acesta aprecia că M. Kogălniceanu «este un tînăr bătrîn, un om deplin, un bărbat învățat și patriot». Apud. Cornelia Bodea, *Lupta românilor pentru unitate națională 1834-1849*, București, Ed. Academiei, 1967, p. 34.

6. M. Kogălniceanu, *Opere*, II, p. 394. Ideile generale ale romantismului sînt îmbrăcate în haină națională, românească.
7. Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 758-763, 822-823.
8. Cf. Gh. Platon, *Contribution à la connaissance des mouvements sociaux et politique antérieure à l'année révolutionnaire 1848 en Moldavie. La société (association) philanthropique*, RRH, t. IV, 1965, nr. 5, p. 943-962.
9. Maria Platon, *Dacia literară. Destinul unei reviste, viața unei epoci literare*, Iași, Junimea, 1974.
10. Mihail Kogălniceanu. *Ciclu de conferințe*. . . , București, 1936, p. 40.
11. Al. Zub, *op. cit.*, p. 824.
12. M. Kogălniceanu, *Desrobirea țiganilor. Ștergerea privilegiilor*. . .
13. *Acte și documente din corespondența diplomatică a lui Mihail Kogălniceanu relative la războiul independenței României 1877-1878, publicate de Vasile Kogălniceanu*, vol. I, București, 1893, p. 22-24 și *passim*.
14. Mihail Kogălniceanu, *Opere*, V, *Oratorie III 1878-1891, partea III-a 1884-1886*, text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Georgeta Penelea, București, Ed. Academiei, 1898, p. 346. *Interpelațiunea privitoare la expulzarea românilor de peste Carpați*, rostită în ședința din 11 februarie 1886, important document istoric, este, totodată, o caldă pledoarie în favoarea unității naționale.
15. N. Iorga, *Sfaturi pe întunec*, I, București, 1936, p. 198, 204.
16. «Neamul Românesc», VI, 1911, nr. 111-112, p. 1761-1762. Din cuvîntul rostit de N. Iorga la dezvelirea statuii din fața Universității din Iași (1911).
17. Al Zub, *op. cit.*, p. 817.

Personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza în două discursuri ale lui Mihail Kogălniceanu

«Domnul Cuza aparține istoriei», afirma răspicat Mihail Kogălniceanu în chiar anul imediat următor detronării Domnitorului Unirii¹, atunci când o virulentă campanie se desfășura împotriva acestuia din partea adversarilor, din care unii îi fuseseră apropiați colaboratori, acest din urmă caz avînd, dealtfel, numeroase analogii atît la noi, cît și aiurea. Afirmăția avea să fie întărită cu numeroase alte prilejuri, pînă la ultima sa manifestare publică, acum o sută de ani, în 1891, discursul rostit la aniversarea² a 25 de ani de la înființarea Academiei Române. Aprecierile sînt cu atît mai interesante cu cît vin din partea unei mari personalități, deopotrivă istoric și om de stat, cu un rol de excepție în Epoca Unirii. Tentația alcătuirii unei lucrări asupra lui Cuza în viziunea principalului său colaborator este, astfel, cît se poate de firească. În același timp însă, demersul, la care ne propunem să nu renunțăm, prezintă un dublu risc, fie prin referirea la toate aprecierile directe și indirecte ale lui Kogălniceanu³, ceea ce ar conferi lucrării dimensiuni nerezonabile fie, dimpotrivă, printr-o sumară trecere în revistă a acestora, ceea ce ar putea duce la eliminarea involuntară tocmai a esențialului din gîndirea istoricului-om politic. Există însă în chestiunea la care ne referim o situație particulară, care incită la abordarea problemei dintr-un punct aparte. Atunci cînd Al. I. Cuza se urca pe tronul Moldovei, tocmai Mihail Kogălniceanu, răspunzînd mesajului domnesc, era cel care îl saluta din partea Adunării Elective a Moldovei, după cum același Kogălniceanu va rosti, la 29 mai 1873, din partea țării, cuvîntul la înmormîntarea fostului domn. Așadar, aceeași personalitate, folosind deosebirile de ton pe care le impuneau cele două împrejurări — să nu uităm că M. Kogălniceanu a fost un mare orator — a prezentat atît programul domniei lui Cuza cît și autorizata apreciere a modului în care acesta a fost înfăptuit. Este un caz unic în istoria noastră și, după cîte știu, fără similitudini în alte părți. Firește, s-ar putea reproșa că este vorba doar de două documente, ambele scurte, ambele cunoscute. Să nu uităm însă că, în aprecierea unei epoci, numărul documentelor își are importanța sa, dar ceea ce contează în primul rînd este valoarea lor⁴, fapt care în cazul de față nu poate fi pus în discuție. Apoi, scurtimea, datorată împrejurărilor excepționale în care au fost rosite

cele două discursuri, este asociată cu o densitate extremă a ideilor, într-o expunere care le transformă în adevărate minicapodopere, îndeosebi cuvîntul de la urcarea pe tron a lui Cuza.⁵ În sfîrșit, aprecierea că sînt cunoscute este doar parțial valabilă; ce-i drept, unele fragmente, mai ales din cuvîntarea de la 5 ianuarie 1859, au fost repetate pînă la saturație. Altele însă au fost ignorate, mai ales cele din discursul din 1873, din motive care pot fi lesne intuite, sau reproduse fără a fi interpretate. Oricum, ele nu au fost tratate pînă acum comparativ. Este adevărat, s-ar putea ridica aici obiecția că în vreme ce discursul de la Ruginoasa se referă la Domnitorul Unirii, cuvîntarea de la 5 ianuarie 1859 îl privea doar pe cel care se urca pe tronul Moldovei. Și aici, obiecția nu este decît în mică parte întemeiată. O spune Kogălniceanu însuși; bilanțul de la Ruginoasa este raportat în permanență la cerințele formulate la începutul lui Ianuarie 1859 la Iași. Apoi, nu putem face abstracție de completarea acestuia prin discursul rostit din partea delegației moldovene, în Adunarea Electivă a Țării Românești (19 februarie/1 martie 1859).⁶ Dezvoltînd ceea ce spusese la Iași, el făcea chiar afirmația că, «în ziua de 5 ianuarie, după ce adunarea electivă a Moldovei fusese convocată, cel dintîi vot al ei a fost iarăși proclamarea Unirii Principatelor și apoi, pășind la alegerea domnului, ea a ales pe acela pe care l-a socotit mai capabil (subl. ns.) pentru a duce la capăt marele princip al Unirii».⁷ «Unirea, spunea el mai departe, trebuie să fie rezultatul lucrărilor și al ținirilor noastre. Unirea este vocea lui Dumnezeu; Unirea este atît de necesarie încît fără dînsa nu este cu putință a dezlega nici chiar chestiunile sociale [...]. Unirea este folositoare pentru ambele țări surori [...]. De aceea în Moldova Unirea nu este o chestie de entuziasm, ci de judecată și de logică».⁸

Firește, entuziasmul nu era exclus cu desăvîrșire; Kogălniceanu însuși va reveni. Este posibil însă că el avea în vedere o idee de largă circulație, dezvoltată încă de Montesquieu — o țară care nu poate avea capitala în centru, trebuie să o stabilească în nordul ei. Or, ambele ipoteze nu puteau fi îndeplinite; prima — chiar dacă s-a discutat despre alegerea orașului Focșani drept centru administrativ al țării, chiar dacă la un moment dat Al. I. Cuza preconiza construirea unei noi capitale, la vîrsarea Siretului, între Galați și Brăila — ar fi prezentat avantaje incontestabile. Dar, în condițiile de atunci, atît una est și cealaltă dintre ipoteze erau irealizabile. Nici stabilirea capitalei la Iași (celelalte orașe moldovene erau doar simple tîrguri) nu era posibilă, orașul aflîndu-se doar la 20 km de granița cu absorbitorul imperiu rus. Singura posibilitate rămînea sudicul București, plasat într-o poziție excentrică în conformația geografică (putem spune bizară, împreună cu geografii vremii), devenită și mai excentrică în momentul în care se va realiza România Mare. Credința în necesitatea Unirii era însă mult prea puternică pentru ca ieșenii să pună pe primul plan ambiții administrative, deseori sterile, acceptînd chiar riscul transformării orașului lor într-un simplu tîrg⁹, cu condiția să rămînă centru cultural.¹⁰

Am făcut această aparentă abatere de la subiect nu numai pentru că ea este totuși legată de modul în care Kogălniceanu privea Unirea, ci și pentru că ea aruncă o suplimentară lumină asupra celor două discursuri, mai ales asupra

celui dintâi. Discursuri, ce-i drept, alcătuite, prin forța lucrurilor, în grabă, dar oratorul Kogălniceanu era obișnuit cu asemenea situații¹¹ și apoi este cât se poate de limpede faptul că, dincolo de felul cum o face, el prezintă idei îndelung meditate, fapt care se vede îndeosebi în cunoscutul cuvînt de la 5 ianuarie 1859, în care sînt expuse idei din *Dorințele Partidei Naționale în Moldova* sau din «Dorințele» țării, prezentate de el în *Adunarea ad-hoc a Moldovei*, după cum se reflectă și influența concepțiilor unor gânditori străini, adecvate realităților românești; Kogălniceanu însuși avea să sublinieze ceea ce îi datorează lui Hardenberg, citînd, în discursul din 1891, cîteva pasaje ale acestuia care ne sugerează interesante comparații cu cele rostite la 5 ianuarie 1859. De altfel, cuvintele adresate atunci domnitorului sînt o adevărată chintesență a gândirii și doleanțelor epocii și fac cu atît mai incitantă o alăturare a lor cu *bilanțul* din 1873.

În spiritul vremii, ca și a propriei înclinări, Kogălniceanu privește lucrurile într-o manieră istoricistă, așa cum procedase și în manifestările anterioare. Chiar de la început, ține să precizeze demarcația în istoria țării pe care o reprezintă evenimentul de la 5 ianuarie 1859: «După una sută cincizeci și patru de ani de umilire și degradare națională, Moldova a intrat în vechiul său drept consacrat prin capitulațiile sale, dreptul de a-și alege, pre capul său, pre Domnul».¹² Este de observat însă un fapt, dincolo de greșeala de cronologie; prin scăderea a 154 de ani din 1859 am ajunge la 1705, an care nu spune nimic, din punctul de vedere la care se referă M. Kogălniceanu; este probabil sau o neglijență a acestuia, sau o greșeală a copistului, datarea fiind transmisă, în mod automat, de-a lungul generațiilor de istorici, chiar dacă este evident că intenția oratorului era să se refere la anul 1711, cu toate că «umilirea și degradarea națională» se manifestase și în perioada anterioară. Blamarea trecutului apare, astfel, ca absolut firească, de vreme ce actul de la 5, apoi cel de la 24 ianuarie erau chemate tocmai să înlăture îndelunga stare de decădere care le-a precedat. Este de observat însă că nu întreg trecutul este condamnat, ci numai ultima parte a acestuia, atunci cînd Moldova încetează a fi ceea ce a fost odinioară¹³, în timpul marilor săi domni, îndeosebi Ștefan cel Mare și Alexandru cel Bun. Tocmai la acest nivel era sortit s-o readucă actul de la 5 ianuarie 1859. «Prin înălțarea ta pe tronul lui Ștefan cel Mare s-a reînălțat însăși naționalitatea română»¹⁴, spunea Kogălniceanu în continuare, într-o frază de o densitate extraordinară. Tronul Moldovei apare în această apreciere sintetică fiind prin excelență tronul lui Ștefan cel Mare. Personalitatea domnitorului este aceea care conferă și personalitate națiunii. Fraza anterioară precizase lucrurile dintr-o altă perspectivă; «umilirea și degradarea națională» erau asociate cu faptul că domnii fuseseră impuși și controlați din afară, ceea ce făcea că, chiar atunci cînd ar fi avut calități deosebite, ele să nu poată fi puse în valoare, fapt posibil numai atunci cînd erau aleși de țară. Se poate face aici o apropiere cu așa-zisul *Testament* al lui Ștefan cel Mare — de fapt o creație a secolului al XVIII-lea, răspîndită de Asachi — fragment pe care Kogălniceanu îl adăuga discursului unionist al lui Melchisedec din 1856 și în care domnitorul spunea «reprezentanților», după ce îi îndemna ca mai bine să moară prin sabie decît să asiste la împilarea și ticăloșia Moldovei: «Dumnezeul părinților noștri

însă se va îndura de lăcrămile slugelor sale și va scula dintre voi pe cineva care va așeza iarăși pre urmașii voștri în libertatea și puterea de mai înainte». ¹⁵ Exista în epocă o credință exprimată în cuvintele atribuite marelui domnitor, aceea că românii și-au păstrat potențialul din vremurile lor de glorie care poate fi pus în valoare prin alegerea unui domn care să le întruchipeze toate calitățile. Or, tocmai aceasta era, în concepția lui Kogălniceanu, cazul lui Cuza. Înălțarea sa pe tron coincidea cu reînălțarea naționalității române, reînălțarea pe care, de fapt, o decidea. Și este interesant simbolul pe care îl reprezintă tronul lui Ștefan cel Mare (Kogălniceanu folosește adesea simbolurile, ca și contemporanii săi): el este al Moldovei, dar înălțarea este a națiunii române, în ansamblul ei.

De altfel, aici intervine sublinierea necesității joncțiunii între tradiție și inovație. Kogălniceanu o face într-o manieră foarte elegantă. După fraza în care amintește ce înseamnă urcarea lui Cuza pe tronul lui Ștefan cel Mare, el arată că, prin aceasta, «neamul nostru a voit să îndeplinească o veche datorie către familia ta» ¹⁶, familie modestă, pentru a putea ajunge la ideea ce reprezintă esența întregului discurs: «Alegîndu-te pe tine Domn în țara noastră, noi am voit să arătăm lumii ceea ce toată țara voiește: la legi nouă, om nou». ¹⁷

«Marea și frumoasa misie» care-i era rezervată lui Cuza privea deci nu numai factorul intern, ci și cel extern. Diplomatul înăscut care era Kogălniceanu simțea buna impresie pe care ar fi făcut-o afirmația conform căreia «Constituția /Convenția/ din 7/19 /1858/ ne însemnează o epocă nouă», după cum anterior sublinia că actul de la 5 ianuarie era un fel de declarație în fața lumii a intențiilor pe care le avea Moldova pentru dezvoltarea sa viitoare, în sensul a ceea ce am numi astăzi o «integrare în Europa» (fiindcă, după cum ar spune Ecclesiastul, «nu este nimic nou sub soare»), firește, în funcție de condițiile vremii, dar oricum în sensul unei modernizări pe care țările române nu o cunoscuseră încă și care le dădea dreptul să-și revendice apartenența la familia statelor înaintate ale continentului. «Epoca nouă» pe care — se spunea în discursul din 5 ianuarie — era chemat Cuza să o deschidă, cerea alcătuirea unui program precis, ca și anumite norme de conduită, probleme asupra cărora Kogălniceanu reflectase profund, atât pentru că, la un moment dat, fusese el însuși propus drept candidat pentru domnie, est și fiindcă îl cunoștea bine pe Al. I. Cuza. Cerîndu-i să fie «omul epocii», îi arăta necesitatea desprinderii de trecut, pornind de la aceeași importanță acordată prerogativelor domnului, în binecunoscutul pasaj: «Fă ca legea să înlocuiască arbitrarul; fă ca legea să fie tare; iar Tu, Măria Ta, ca Domn, fii bun și blind, fii bun, mai ales pentru aceia pentru care mai toți domnii de pînă acum au fost nepăsători sau răi». ¹⁸ Firește, nu era vorba de o bunătate și de o blîndețe pur sentimentală ci, am putea spune, ținînd seama și de prima parte a paragrafului, deși cuvîntul ar putea să șocheze, legiferată, după cum, de altfel, a înțeles și Cuza și după cum, într-un anumit fel, avea să o spună și Kogălniceanu la Ruginoasa. Îi mai spunea apoi Domnitorului, considerat, într-o manieră modernă, a fi deasupra partidelor (sing. partidă) și a rivalităților interne: «Fă, dar, ca domnia ta să fie cu totul de pace și dreptate; împacă patimile și urile dintre noi și reintrodu în mijlocul nostru strămoșeasca frăție». ¹⁹ Firește, aici se cere, cel puțin la prima vedere,

revenirea la virtuți străbune — reale sau dorite — liniștea internă, «pacea», dreptatea — înlăturată în mare parte de nedreptățile secolelor anterioare — eliminarea conflictelor sociale, pentru a se reajunge la «frăția» de la începuturile statului. Dar cerința la această revenire, frecventă în epocă²⁰, este, de fapt, o deschidere către viitor; ar putea fi asemănată cu utilizarea unei temelii vechi, eventual întărită, pentru ridicarea unui edificiu nou, puternic, în locul altuia care nu mai corespundea noii arhitecturi. Aici atrag atenția, și prin plasarea lor în ultima poziție, cele două cuvinte care constituiseră deviza revoluției de la 1848 — «Dreptate, Frăție» — deviză mult mai restrânsă decât cea a Revoluției Franceze — «Libertate, Egalitate, Fraternitate» — dar și mult mai concretă; să ne gândim, de pildă, și în lumina celor de mai sus, că francezul «Fraternité» nu este neapărat sinonim cu românescul «Frăție».

Recomandându-i apoi să fie simplu, să fie bun (de data aceasta în general), ceea ce, de altfel, era în firea lui Cuza, el îi cerea, în același timp, ca «urechea ta să fie pururea deschisă la adevăr și închisă la minciună și lingușire»²¹, cerință respectată în prima parte a domniei, mai puțin spre sfârșitul ei, atunci când marile reforme erau înfăptuite.

Folosind faptul că noul domn purta «un frumos și scump nume», acela al lui Alexandru cel Bun, îi cerea într-un final de mare efect oratoric: «Ca și dînsul fă, o Doamne, ca prin dreptatea Europei, prin dezvoltarea instituțiilor noastre, prin simțămintele tale patriotice, să mai putem ajunge la acele timpuri cînd Alexandru cel Bun zicea ambasadiorilor de la Bizantiu că «România nu are alt apărător decît Dumnezeu și sabia sa»».²² Dincolo de discuțiile în legătură cu acest episod, să-l observăm din nou pe diplomatul Kogălniceanu atunci cînd acesta se referea la dreptatea Europei, fiindcă sigur că aceasta nu putea veni, mai ales în condițiile garanției colective, după cum avea să o demonstreze domnia lui Cuza²³ și cum avea, de altfel, să o spună singur în cuvîntarea de la 19 februarie/1 martie 1859: «Niciodată o nație n-a datorat mîntuirea numai altor nații. Dar, continua el, cînd cinci milioane de români se vor uni, ei vor și putea».²⁴ Ridicarea României în timpul lui Cuza s-a datorat, evident, în primul rînd factorului intern, rolul fundamental fiind jucat de Domnitorul Unirii — inclusiv prin știința de a-și alege colaboratorii, printre care, în momente dificile, pe Kogălniceanu — rol pe care acesta din urmă avea să-l sublinieze, în mod pregnant, în discursul de la Ruginoasa, în 1873.

Documentul prezintă o dublă importanță: pe de o parte, el este un act de justiție față de memoria lui Cuza Vodă²⁵ într-un moment în care din rațiuni politice, acesta era violent atacat;²⁶ pe de altă parte, referindu-se la domnia acestuia, Kogălniceanu are în vedere mai ales modul în care ea a constituit o realizare a programului din 1859 ținînd, cu o nedisimulată mîndrie, să precizeze că «sunt patrusprezece ani trecuți de cînd în adunarea țării, în capitala Moldovei, mi s-a făcut onoarea de a spune cel dintîi colonelului Cuza cuvîntul Măria Ta și totodată de a-i spune care este voința națiunei și cari erau aspirațiile națiunei ce i se dau lui spre îndeplinire».²⁷

Or, privind din acest unghi lucrurile, Kogălniceanu își poate exprima mulțumirea, mergînd, încă de la început, împotriva unei binecunoscute afir-

mații a Ecclesiastului, pe care nu-l citează, «Deșertăciunea deșertăciunilor, totul este deșertăciune»²⁸, considerînd că «acest mare adevăr are și el excepțiunea sa. Nu este în lumea aceasta totul deșertăciune, rămîne ceva statornic, rămîn fapte mari cari [...] opresc chiar moartea»²⁹, ca și în cazul personalităților transformate în fapte, «căci Cuza Vodă nu este decît renașterea României».³⁰

Kogălniceanu nu-și propune să facă o istorie a domniei celui care pleca să se întâlnească cu alte personalități mari ale neamului, pentru că «Alexandru Ioan Cuza nu are nevoie de istoriograf».³¹ El singur și-a scris istoria sa, prin legi, prin actele cu care a făcut o nouă societate, alta decît aceea ce i s-a fost dat cînd l-am proclamat domnitor».³²

Tocmai pornind de la cerințele aceluia moment, Kogălniceanu constată că ele au fost îndeplinite, chiar dacă, ulterior, va reveni cu unele nuanțări.³³ Oricum, lumea românească de la 1873 este alta³⁴, așa cum o arată «fața țării».³⁵ Înfăptuirea Unirii est un act fundamental, fiindcă «astăzi statul român nu mai este provincia vasală a Moldovei sau Valahiei». Pornind de la ceea ce îi solicitase în numele lui Alexandru cel Bun, Kogălniceanu se întreba «cînd România a ținut un mai mare limbăgiu în Europa decît acel ținut de Alexandru Ioan I?».³⁶ Sînt subliniate dezinteresarea sa, inclusiv renunțarea la tron, deși ar fi putut să o prevină, faptul că a fost onest, respectîndu-și totdeauna cuvîntul.

«Șapte ani ne-am odihnit, șapte ani n-a fost umiliațiune», spunea el într-o afirmație care ne duce, involuntar, spre aprecierea cunoscutului istoric Paul Henry, specialist în istoria naționalităților, că «puține guverne se pot mîndri cu atîtea realizări în doar cinci ani».³⁷ Se poate spune că Al. I. Cuza a intrat, alături de Ștefan cel Mare, în legendă încă din timpul vieții și, împreună, au rămas cele mai marcante personalități ale folclorului românesc³⁸, Cuza fiind întîlnit și în folclorul dobrogean. De altfel, înmormîntarea lor prezintă frapante asemănări. Ne amintim de un fragment din cunoscutul portret al lui Ștefan cel Mare, privind moartea acestuia, alcătuit de Grigore Ureche: «și era atîta plîngere și jale, de plîngea toți, că știa că se scăpaseră de multă apărătură».³⁹ Aceași atmosferă ca în ultimul drum al lui Ștefan cel Mare de la Suceava la Putna o înfîlmim și la trecerea trenului mortuar de la Suceava la Ruginoasa, unde Alexandru, ca și Ștefan la Putna, își construisese o biserică și unde osemintele sale ar trebui să se reîntoarcă.

Rememorîndu-i faptele Kogălniceanu se întreba dacă foștii lui colaboratori și adoratorii lui pot zice numai «Dumnezeu să-l erte? Dar de aceasta nu are trebuință! Căci șapte ani binecuvîntați din partea a trei milioane de locuitori pe care i-a făcut cetățeni nu este oare de ajuns?».⁴⁰ Repetînd că Al. I. Cuza nu a murit, el arăta că «nu lacrimile celor care sunt aici vor putea dovedi aceasta, ci lacrimile tuturor; lacrimile unui popor întreg, lacrimi ce se varsă de ori unde se vorbește românește, de la Tisa pînă la Nistru nu este hotar pentru tristețe.»⁴¹

Deși afirmase că intenția sa nu este să facă istorie, o aplecare naturală îl determină pe Kogălniceanu să facă o încadrare a lui Cuza în șirul domnitorilor români. Pornind de la cerințele formulate în 1859, el își întrebă auditoriul: «Luați istoria României de dincoace și de dincolo de Milcov, căutați paginile ei și veți oare vreun domn care să se poată compara cu Cuza Vodă? Nu, nu poate

fi comparație între fapte foștilor domni și ale lui Cuza făcute ca om, ca cetățean și ca ostaș». ⁴² Dacă reliefaarea primelor două calități apare ca firească, cea de-a treia poate surprinde, pentru că este greu de făcut o comparație între Cuza și înaintașii săi ca Ștefan cel Mare sau Mihai Viteazul. Trebuie avute în vedere însă două elemente; întărirea oștirii de cel care, caz rar în istorie, a ținut să rămână cu gradul cu care se urcase pe tron, acela de colonel, și întărirea generală a potențialului militar, prin reformele făcute, mai ales aceea agrară; de la 1864 la 1877 sînt numai 13 ani, iar ostașii care vor lupta în sudul Dunării vor fi de fapt, țaranii împroprietăriți de Cuza sau fiii lor. Al doilea element de care nu putem face abstracție este cel legat de specificul momentului, element pe care trebuie să-l avem în vedere și pentru finalul discursului – care ar putea constitui și finalul comunicării noastre – final în care subliniind imposibila ștergere a faptelor lui Cuza din memoria neamului, el conchidea prin memorabilele cuvinte: «și cît va avea țara aceasta o istorie, cea mai frumoasă pagină ce va avea va fi aceea a lui Alexandru Ioan Cuza I. ⁴³

Admirabile cuvinte în 1873, ca și cele din 1859. Admirabile și, în același timp, nedrepte pentru autorul lor (așa cum avea să rezulte, implicit, din chiar cuvîntarea acestuia la Academie, în 1891, ca și din cercetările ulterioare). Pentru că, în realizarea marilor reforme din Epoca Unirii, Kogălniceanu a jucat un rol esențial. S-ar putea spune deci că într-un tablou votiv Alexandru Ioan Cuza și Mihail Kogălniceanu ar oferi națiunii edificiul al căror arhitecți și constructori au fost: România modernă.

Note

1. «Monitorul Oficial», 1867, nr. 10, p. 50-51 (apud Al. Zub, *Mihail Kogălniceanu istoric*, Iași, Ed. Junimea, 1974, p. 252).
2. M. Kogălniceanu întrebuințează termenul «jubileu», care, în religia ebraică înseamnă mare ceremonial, ce avea loc la fiecare 50 de ani, și cînd datoriile se restituiau iar sclavii erau eliberați. În românește înseamnă sărbătorirea a 50 de ani sau, în general, a unui număr rotund de ani de la producerea unor evenimente importante.
3. Vezi, îndeosebi, M. Kogălniceanu, *Opere*, vol. II-III, București, Ed. Academiei, 1976-1977.
4. Vezi Louis Halkin, *Initiation à la critique historique*, Armand Colin, Paris, 1963, p. 23.
5. Spre comparație vezi cuvîntarea adresată lui Al. I. Cuza după alegerea acestuia și ca domn al Țării Românești de C. A. Rossetti (M. Savel, *Domnia marelui domnitor român Alexandru Ion Cuza și epoca glorioasă a românilor*, Bacău, 1914, p. 30-32).
6. Mihail Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, Ed. Politică, 1967, p. 219-222.
7. *Ibidem*, p. 220.
8. *Ibidem*.
9. Separatiștii considerau că, încetînd să mai fie capitală, Iași se vor transforma într-un «al doilea Hirslau».
10. «Astfel și Domnul și guvernul și deputații și țara, toți ne ziceau că în locul palatului domnesc să ridicăm palatul științei, în locul Domnului să punem inteligența» (M. Kogălniceanu, *Texte social-politice alese*, București, Ed. Politică, 1967, p. 306).
11. Să ne gîndim, mai ales, la discursurile din Adunarea *ad-hoc*.
12. M. Kogălniceanu, *Opere*, ed. Vladimir Diculescu, București, Ed. Academiei, 1983, p. 112.

13. V. Cristian, *Contribuția istoriografiei pașoptiste la pregătirea ideologică a revoluției române de la 1848*, București, Ed. Academiei, 1985, p. 171-172.
14. Mihai Kogălniceanu, *Opere*, III, p. 112.
15. Al. Zub, *op. cit.*, *passim*.
16. M. Kogălniceanu, *Opere*, III, p. 112.
17. *Ibidem*.
18. *Ibidem*. «Nu uita că dacă 50 de deputați te-au ales domn, însă ai să domnești peste două milioane de oameni». (*Ibidem*, p. 113).
19. *Ibidem*.
20. V. Cristian, *op. cit.*, *passim*.
21. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, p. 113.
22. *Ibidem*.
23. Gh. Cliveti, *România și puterile garante 1856-1878*, Iași, 1988, p. 47 și urm.
24. Mihail Kogălniceanu, *Texte social politice*, p. 220.
25. Cf. Al. Zub, *op. cit.*, p. 801.
26. *Ibidem*; C. C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza-Vodă*, București, Ed. științifică, 1966, p. 5.
27. M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, partea a III-a, ed. Georgeta Penelea, București, Ed. Academiei, 1982, p. 495.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. Probabil în sensul de istoric oficial, nu în acela de istoric obișnuit.
32. M. Savel, *op. cit.*, p. 148.
33. M. C. Arbure /M. Kogălniceanu?, *Ce este un rege constituțional*, București, 1883, p. 201 (apud Al. Zub, *op. cit.*, p. 490).
34. *Ibidem*, p. 495.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*, p. 496.
37. P. Henry, *L'abdication du Prince Couza*, Paris, 1930, p. 5.
38. Este interesant că, în vreme ce Ștefan cel Mare a avut o domnie îndelungată, domnia lui Cuza în epoca modernă a durat doar câțiva ani, ceea ce, dincolo de deosebirile dintre acțiunile celor doi domni, nu împiedică această comparație.
39. Gr. Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei*, București, ESPLA, 1958, p. 111.
40. M. Kogălniceanu, *Opere*, IV, p. III, p. 496.
41. *Ibidem*, p. 497.
42. *Ibidem*, p. 496.
43. *Ibidem*, p. 497.

Troia VII b și cronologia sfârșitului epocii bronzului la Dunărea de Jos. Aspecte noi ale unei probleme mai vechi

Legăturile dintre Troia (identificată de Heinrich Schliemann cu așezarea îndelung locuită de pe dealul Hissarlik) și regiunile balcano-danubiene au intrat de mai bine de un secol în sfera preocupărilor arheologiei pre- și protoistorice.¹ În ansamblul acestei probleme mult controversate un loc aparte le revine discuțiilor privitoare la așa numita «ceramică străină», descoperită mai întâi cu prilejul săpăturilor inițiate de H. Schliemann și încheiate de colaboratorul său, Wilhelm Dörpfeld (1870-1894), iar apoi în cursul săpăturilor efectuate de misiunea arheologică a Universității din Cincinnati, condusă de Carl William Blegen (1932-1938). Această ceramică, desemnată uneori cu termenul general și simplificator de «Buckelkeramik» ori «knobbed ware», a fost atribuită inițial, de Hubert Schmidt, editorul colecției de antichități troiene a lui Schliemann, stratului Troia VII, nediferențiat, iar în urma săpăturilor conduse de Blegen nivelurilor nou stabilite Troia VII b 1, respectiv VII b 2. Separarea pe nivele a unei părți a materialului arheologic descoperit a fost împiedicată de dificultatea observațiilor stratigrafice în zonele de margine ale așezării, ceea ce, evident, micșorează valoarea paralelizărilor ce pot fi făcute cu descoperirile arheologice din alte regiuni.²

Discuțiile, pe care le reluăm aici, s-au referit, pe de o parte, la originea, căile de pătrundere și împrejurările istorice ale apariției ceramicii străine la Troia, iar pe de altă parte la cronologia culturilor din care provine această ceramică. Firește, datarea acestor culturi depinde în mare măsură de însăși datarea Troiei VII, care, la rândul său, este în funcție de cronologia Bronzului târziu egeean și de raporturile dintre Troia și lumea miceniană.

În ceea ce privește originea ceramicii «străine» descoperită la Troia, aceasta a putut să fie mai bine precizată abia începând cu anii '60, datorită mai ales noilor cercetări arheologice din România și Bulgaria. (Nu este în intenția noastră de a ne referi, acum, și la problema descoperirilor înrudite, ieșite la iveală în regiunile centrale ale Peninsulei Balcanice precum și pe teritoriul

Greciei).³ Problema a fost în repetate ori discutată în cursul ultimului sfert de secol, cele mai temeinice analize datorându-se lui Bernhard Hänsel și Sebastian Morintz.

Hänsel a avut în vedere prezența la Troia a ceramicii de tip Coslogeni sau Cercovna (=Zimnicea-Plovdiv) în nivelurile VII b 1 - VII b 2 și a ceramicii aparținând culturii Babadag și grupelor înrudite din România și Bulgaria, în nivelul VII b 2. Subliniază că este vorba în special de prima fază, cu ceramică cu decor incizat, a acestor culturi din urmă, dar apărând fragmente ceramice, puține la număr, cu decor imprimat, de tip Babadag II, Psenicevo și Insula Banului. În concepția lui Hänsel, Troia VII b 2 este, deci, compartimentat în timp: acest nivel începe într-un moment în care orizontul Coslogeni-Cercovna (=Zimnicea-Plovdiv) există încă, continuă apoi în perioada ceramicii cu decor incizat (Babadag I) și se termină în cursul existenței ceramicii cu decor imprimat (Babadag II ș.a.). Profesorul german consideră că aceste trei momente succesive se eșalonează în timp între a doua jumătate a secolului al XII-lea și sec.X sau chiar sec. IX a.C.⁴

După o primă analiză în 1964, mai recent S.Morintz a făcut noi precizări cu privire la originea ceramicii balcano-danubiene prezente la Troia, încercând să stabilească mai exact cultura și regiunea din care provin diferitele categorii ceramice, care, și în viziunea lui, pot fi eșalonate cronologic. Lăsând la o parte o ceașcă de tip Tei III, fenomen izolat și fără o situație stratigrafică sigură, S.Morintz consideră că cel mai vechi lot aparține culturii Zimnicea-Plovdiv (Cercovna), iar următorul grupului cultural Radovanu, amândouă prezente atît în nivelul Troia VII b 1 cît și în VII b 2. (Este de menționat că grupul Radovanu, relativ recent definit, constituie, după părerea lui S.Morintz, un aspect mixt al culturii Coslogeni și al culturii Zimnicea-Plovdiv, fiind ulterior acesteia din urmă.) În sfîrșit, ceramica de tip Babadag (și Psenicevo), faza I, cu ceramică incizată, dar și faza II, caracterizată prin ceramica imprimată, aparține nivelului VII b, în general, nivelului VII b 2, în special. Aceste trei valuri de penetrație ajung la Troia, după opinia lui S.Morintz, în intervalul cuprins între sec. XIII și secolele XI-IX a.C.⁵

Acest tablou al prezenței elementelor balcano-danubiene la Troia poate fi întregit cu o statueta antropomorfă de lut, provenită din nivelul Troia VII b și ale cărei analogii (cinci exemplare) au fost nu de mult descoperite în Bulgaria, la Sava, districtul Varna, într-un edificiu de cult atribuit culturii pe care Goranka Toncheva o numește «Yagnilo-Coslogeni-Noua».⁶

În privința cronologiei Troiei VII, odată cu revizuirea cronologiei Bronzului târziu egeean,⁷ în cursul ultimelor două decenii au fost adoptate, succesiv, datări simțitor mai joase față de cele propuse de Blegen (Troia VII a: 1300-1260, VII b 1: 1260-1190, VII b 2: 1190-1100).⁸ Astfel, Nancy K.Sandars a ajuns la concluzia că Troia VII b 1 durează pînă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, iar Troia VII b 2 acoperă sfîrșitul secolului al XII-lea și durează pînă în sec. XI a.C.⁹ Avînd în vedere cronologia propusă de Sandars, B.Hänsel a re-analizat raporturile dintre culturile Coslogeni/Zimnicea-Plovdiv și Babadag (respectiv grupele înrudite din Bulgaria), pe de o parte, și Troia VII b, pe de altă parte.

Admițând că culturile Zimnicea-Plovdiv, respectiv Coslogeni existau încă în a doua jumătate a secolului al XII-lea, Hänsel a fixat începutul Hallstattului timpuriu la Dunărea de Jos (= începutul fazei Babadag I) pe la 1100 a.C.¹⁰ S.Morintz datează, de asemenea, faza Babadag I în secolul al XI-lea, dar consideră în continuare (conform cronologiei troiene a lui Blegen) că ceramica de tip Zimnicea-Plovdiv și Radovanu apare la Troia VII b în secolele XIII-XII a.C.¹¹ De altfel, și în alte lucrări recente se susține, mai departe, că apariția la troia VII b a ceramicii de tip Zimnicea-Plovdiv și Coslogeni poate fi datată începând cu secolul al XIII-lea a.C.¹²

Interpretarea legăturilor discutate aici a devenit și mai dificilă în urma studiului atent al ceramicii miceniene descoperită la Troia, ceea ce l-a determinat pe Christian Podzuweit să elaboreze o datare sensibil coborâtă pentru Troia VI-VII, chiar și față de datările propuse de Sandars și acceptate de Hänsel. Astfel, sfârșitul Troiei VI (nivelul h) este datat între 1150 și 1100, iar sfârșitul Troiei VII a în primele decenii ale secolului al XI-lea. Troia VII b începe, deci, abia cândva în cursul primei jumătăți a secolului al XI-lea (și durează pînă în secolul al VIII-lea a.C.).¹³

În ce privește începutul nivelului Troia VII b, această datare prezintă un decalaj de cca două secole față de estimările lui Blegen și de aproape un veac față de datarea propusă de Sandars, care a stat la baza evaluărilor cronologice ale lui Hänsel. Este, deci, îndreptățită întrebarea, în ce măsură este compatibilă această nouă datare cu realitatea arheologico-istorică din regiunea balcano-danubiană, ce consecințe are ea pentru cronologia sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului la Dunărea de Jos? Ne întrebăm, în primul rînd, dacă datarea culturilor Zimnicea-Plovdiv, Radovanu și/sau Coslogeni și Babadag I de la sfârșitul epocii bronzului și de la începutul Hallstattului poate fi restrînsă la ultimele șapte-opt decenii ale secolului al XI-lea a.C., așa cum ar rezulta din noua datare a stratului Troia VII b, în care apar tipurile ceramice caracteristice culturilor menționate. Firește, o asemenea limitare cronologică nu poate corespunde realității.

O posibilă soluție ar fi «glisarea» în timp a perioadei de existență a acestor culturi, cronologia stabilită de Podzuweit pentru Troia VII, prelungită pînă în secolul VIII, permițînd acest lucru.¹⁴ Acestei «soluții» contravine însă datarea fazei Babadag II, care, avînd în vedere legăturile sale cu lumea protogeometrică tîrzie, a existat deja în secolul al X-lea.¹⁵ Prin urmare, faza Babadag I nu putea să depășească foarte mult limita secolelor XI și X a.C. La Troia, elementele balcano-danubiene menționate, aparținînd sfârșitului epocii bronzului și începutului epocii fierului (inclusiv ceramica de tip Babadag I) ar trebui să fie, deci, anterioare primelor decenii (sau, eventual, mijlocului) secolului X.

Vom fi, poate, mai aproape de adevăr dacă abandonăm concepția dominantă pînă acum, potrivit căreia prezența la Troia a tipurilor ceramice discutate este rezultatul unor «valuri» de penetrație strict succesive, și admitem că este vorba de mărturia pătrunderii elementelor unor culturi care au avut o evoluție cel puțin parțial sincronă, în arii diferite. Dintre acestea poate fi considerată cea mai timpurie cultura Zimnicea-Plovdiv (Cerkovna), răspîndită la nord de

Dunăre aproximativ între orașele Zimnicea și Giurgiu, iar spre sud pînă la Plovdiv.¹⁶ Prezența la Troia VII b a ceramicii de acest tip ar putea indica cel mult că sfîrșitul acestei culturi a atins și începutul secolului al XI-lea, evoluția sa începînd, firește, cu mult înainte. Se poate pune, de asemenea, întrebarea, dacă ceramica Zimnicea-Plovdiv de la Troia provine din aria nord-balcanică a culturii sau, poate mai degrabă, din cea sud-balcanică, mai apropiată, unde putea să aibă o durată mai îndelungată. Multiplele legături ale culturii Zimnicea-Plovdiv (tîrzie) cu cultura Coslogeni (faza II?), răspîndită în această vreme spre vest pînă la bazinul rîului Mostiștea, arată contemporaneitatea parțială a celor două culturi învecinate.¹⁷ Se apreciază că în etapa următoare se produce chiar o fuziune între culturile Coslogeni și Zimnicea-Plovdiv, rezultînd aspectul cultural Radovanu, răspîndit în sudul României, între orașele Oltenița și Zimnicea, precum și în zona imediat învecinată din nordul Bulgariei (deci în partea nordică a fostei arii Zimnicea-Plovdiv).¹⁸ În zona orașului București (Chitila) acest aspect cultural al Bronzului final a venit deja în contact cu cele mai timpurii elemente «hallstattiene» vestice, de tip Susani, originare din Banat.¹⁹ La acest orizont cronologic, corespunzînd în mare secolului al XI-lea (precum și Hallstattului A central-european), se poate admite și evoluția parțial sincronă a culturii Coslogeni tîrzii și a culturii Babadag timpurii (faza I). Avem în vedere faptul că, potrivit stadiului actual al cercetărilor, faza Babadag I a avut o arie de răspîndire foarte restrînsă, limitată la nord-estul Munteniei, sudul Moldovei și nordul Dobrogei.²⁰ Dacă această constatare corespunde realității, la sud și sud-vest de zona menționată (în viitoarea arie, mult mai întinsă, a fazei Babadag II) au putut supravețui comunitățile culturii Coslogeni, răspîndite și pe teritoriul Bulgariei de astăzi. O asemenea viziune este întărită și de recente descoperiri de la Grădiștea Coslogeni (jud. Călărași), dintre care unele par a atesta evoluția culturii Coslogeni pînă în secolul al XI-lea a.C.²¹ Că extinderea, la un moment dat, a ariei culturii Babadag asupra întregii Dobroge nu a avut loc în condiții tocmai pașnice, ne o pot indica observațiile făcute la Beidaud (jud. Tulcea), unde nivelul de locuire Coslogeni a fost distrus violent, prin foc puternic, înainte de așezarea acolo a unei comunități Babadag.²²

Supraviețuirea unor grupe ale Bronzului final (Radovanu, Coslogeni) pînă în perioada în care cultura de tip Babadag I se formase deja ar putea explica, deci, coexistența la Troia VII b, într-un interval de timp limitat, a ceramicii celor trei culturi. În același timp, dacă concluziile de mai sus sînt corecte, ele pun în evidență o trecere graduală de la epoca bronzului la prima epocă a fierului, respectiv înlocuirea treptată, în (sau: și în) cursul secolului al XI-lea, a culturii Noua-Coslogeni cu noile grupe ale «Hallstattului» timpuriu în diferitele zone ale bazinului Dunării de Jos.

Firește, cele de mai sus nu înseamnă că datarea culturilor epocii tîrzii a bronzului de la Dunărea de Jos și legăturile lor cu lumea egeeană ar trebui restrînse la secolul al XI-lea. Este grăitor, în această privință, un ac de os cu capul trompetiform și cu patru proeminențe pe gît, caracteristic culturii Noua (strîns înrudită și, în mare, contemporană cu cultura Coslogeni), descoperit în nivelul 13 b al tellului de la Kastanas, situat în nordul Greciei, în valea rîului

Axios. Piesa, asociată cu ceramică LH III C timpurie, a fost datată în prima jumătate a secolului al XII.²³ Podzuweit paralelizează nivelul Kastanas 13 b cu sfârșitul Troiei VI,²⁴ se datorează, deci, doar hazardului sau lipsei contactelor că în nivelul Troia VII a (sau chiar în Troia VI târziu) nu au fost descoperite elemente originare din culturile regiunii balcano-danubiene, culturi care în perioada respectivă au existat cu siguranță.

Datarea ceramicii «străine» de la Troia VII b în secolul al XI-lea (deci după încheierea șirului de evenimente care au zguduit bazinul est-mediteraneean începând cu ultimele decenii ale secolului al XIII-lea a.C.²⁵) are, desigur, și semnificația sa istorică. Căci, dacă penetrația la Troia a unor elemente de origine balcano-danubiană poate fi pusă în legătură și cu anumite mișcări de populație ar trebui socotite mai degrabă ca o consecință și nu o cauză a declinului puterii miceniene în Egeea.

Note

1. A se vedea, cu bibliografie, *Troja. Heinrich Schliemanns Ausgrabungen und Funde* (Ausstellung des Museums für Vor- und Frühgeschichte Preussischer Kulturbesitz und der Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte), Berlin, 1982, 112 p.; *Troja und Thracien* (Katalog zur Ausstellung), Berlin-Sofia, f.a., 96 p. + 104 Abb. Vezi și A.László, *Troia și arheologia preistorică europeană de la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX. O evocare* (In memoriam Henrici Schliemann et Sophiae Torma), în ST, 1990, p.313-323.
2. H.Schmidt, *Heinrich Schliemann's Sammlung trojanischer Altertümer*, Berlin, 1902, p.172-178; C.W.Blegen, C.G.Boulter, J.L.Caskey, M.Rawson, *Troy. vol. IV. Settlements VII a, VII b and VIII*, Princeton, 1958, Part 1, p.139-181, Part 2, pl.218, 237, 256, 259-261, 263, 265-267, 280-282, 284-286, 288.
3. Cf. M.R.Stefanovich, *Some Balcan Elements in the Aegean Migrations*, în *Actes du VIII-e Congrès International des Sciences Préhist. et Protohist.*, III, Beograd, 1973, p.148-159; idem, *The possible Origins of the Knobbed Ware in Troy VII b 2*, în «Thracia», 3, Sofia, 1974, p.101-105; B.Hänsel, *Lausitzer Invasion in Nordgriechenland?* în «Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte», 1, Berlin, 1981, p.207-223; K.A.Wardle, *Excavations et Assiros toumba, Central Macedonia, 1975-1979*, în TP, I, 1982, p.130-150; H.A.Bankoff, F.A.Winter, *Northern Intruders in L H III C Greece: a View from the North*, în «The Journal of Indo-European Studies», 12, 1984, 1-2, p.1-30 (cu bibliografie).
4. B.Hänsel, *Beiträge zur regionalen und chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, I, p.229-236.
5. S.Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas-Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, în «Dacia», NS, VIII, 1964, p.114-116; idem, *Les Thraces de la Troie dans le dernier quart du II-e millénaire av.n.è.*, în TP, I, 1982, p.151-155; idem, *Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro-pontică*, în TD, VIII, 1987, p.52, 62-63.
6. C.W.Blegen et al., *op.cit.*, Part 2, fig. 256/37-695 a-b-c (Troy VII b); G.Tonceva, *Problèmes de l'art de l'âge du bronze récent en Bulgarie du nord-est*, în TP, II, 1985, p.297-306.
7. Cf. V.Hankey, P.Warren, *The Absolute Chronology of the Aegean Late Bronze Age*, în «Bulletin of the Institute of Classical Studies», University of London, 21, 1974, p.142-152. Vezi și recenta carte a celor doi autori: P.Warren and V.Hankey, *Aegean Bronze Age Chronology*, Bristol Classical Press, 1989, 246 p.
8. C.W.Blegen et al., *op.cit.*, Part 1, p.8-13, 144-148. Vezi și C.W.Blegen, *Troy and the Trojans*, London, 1963, p.147-172.

9. N.K. Sandars, *From Bronze Age to Iron Age: a sequel to a sequel*, in *The European Community in Later Prehistory*, London, 1971, p.18-22.
10. B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.234-235.
11. S.Morintz, *op.cit.* (1982), p.152-155; idem, *op.cit.* (1987), p.62-63.
12. A se vedea, de pildă, VI.Dumitrescu, Alexandra Bolomey, F.Mogoșanu, *Esquisse d'une préhistoire de la Roumanie*, Bucarest, 1983, p.200; VI.Dumitrescu, Al.Vulpe, *Dacia înainte de Dromichete*, București, 1988, p.73.
13. Chr.Podzuweit, *Die mykenische Welt und Troja*, in *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, Berlin, 1982, p.80-83.
14. Chr.Podzuweit, *op.cit.*, p.82. A se vedea, în această privință, și W.Kimmig, *Seevölkerbewegung und Urnenfelderkultur. Ein archäologisch – historischer Versuch*, in *Studien aus Alteuropa*, I, 1964, p.248-254; B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.234-235.
15. B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.133-144; S.Morintz, *op.cit.* (1964), p.115; idem, *op.cit.* (1987), p.63.
16. A.D.Alexandrescu, *La nécropole du bronze récent de Zimnicea (dép. de Teleorman)*, în «Dacia», NS, XVII, 1973, p.77-97; B.Hänsel, *op.cit.* (1976), I, p.76-87; S.Morintz, *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii. I. Epoca bronzului în spațiul carpato-balcanic*, București, 1978, p.55-61; idem, *op.cit.* (1982), p.152-153; VI.Dumitrescu et al., *op.cit.* (1983), p.197-198; VI.Dumitrescu, Al.Vulpe, *op.cit.*, p.72.
17. A.D.Alexandrescu, *op.cit.*, p.80-82; S.Morintz, *op.cit.* (1978), p.60-61; VI.Dumitrescu et al., *op.cit.* (1983), p.197-200; VI.Dumitrescu, Al.Vulpe, *op.cit.*, 72-73.
18. A.D.Alexandrescu, *op.cit.*, p.80, 82, 84; S.Morintz, *op.cit.* (1982), p.153; S.Morintz, D.Șerbănescu, *Rezultatele cercetărilor de la Radovanu*, în TD, VI, 1985, p.5-28.
19. S.Morintz, *op.cit.* (1987), p.61, 66; idem, *Aspecte și probleme ale Hallstattului timpuriu din sud-vestul României*, în ST, 6, 1988, p.58; idem, *Probleme privind perioada hallstattiană timpurie în centrul Cîmpiei Române*, în ST, 8, 1990, p.134.
20. S.Morintz, *op.cit.* (1987), p.62, 65; idem, *Aspecte și probleme noi referitoare la cultura Babadag*, în ST, 7, 1989, p.262-263.
21. M.Neagu, D.B.Nanu, *Considerații preliminare asupra așezării eponime de la Grădiștea Coslogeni, jud. Călărași*, în «Cultură și Civilizație la Dunărea de Jos», II, 1986, p.99-128; idem, *Probleme ale studierii tracilor timpurii la Dunărea de Jos*, în ST, 8, 1990, p.124; P.Diaconu, M.Neagu, D.N.Basarab, *Date noi despre periodizarea și cronologia culturii Coslogeni*, în ST, 5, 1987, p.59; P.Diaconu, *Harpoane de bronz caracteristice culturii Coslogeni*, în ST, 8, 1990, p.122-123.
22. G.Simion, *Geneza civilizației geto-dace (sec.VI-V î.e.n.)*, în ST, 7, 1989, p.216-217.
23. A.Hochstetter, *Eine Nadel der Noua-Kultur aus Nordgriechenland. Ein Beitrag zur absolute Chronologie der späten Bronzezeit im Karpantenbecken*, în «Germania», 59, 1981, 2, p.239-259, în special p.252-255.
24. Chr.Podzuweit, *op.cit.*, p.81, fig.4: Chronologische Übersicht.
25. Cf. G.A.Lehmann, *Die mykenisch-frühgriechische Welt und der Östliche Mittelmeerraum in der Zeit der «Seevölker» Invasionen um 1200 v. Chr.* Rheinisch-Westfälische Akademie der Wissenschaften, Vorträge, G 276, 1985.

Troy VII b and the Chronology of the end of the Bronze Age at the Lower Danube. Some new aspects of an older problem

The English variant of this paper will be published in the Proceedings of the International Congress «Archaeology and Heinrich Schliemann. A century after his death» Athens, Greece, April 14-22 1990.

Dorienii și micenienii. Problema invaziei doriene în lumina cercetărilor recente*

Printre numeroasele probleme pe care le ridică sfârșitul epocii miceniene, aceea a dorienilor, mai precis a raporturilor lor temporale și de înrudire cu ceilalți greci, este, fără îndoială, de cea mai mare complexitate, la soluționarea ei fiind invocate, de-a lungul dezbaterii științifice, variate categorii de izvoare literare, lingvistice, arheologice și antropologice. Complexitatea sa rezidă în împrejurarea că nici una din categoriile de izvoare sus-menționate nu sînt suficient de explicite pentru a oferi o soluție lipsită de echivoc, iar coroborarea informațiilor transmise de scriitori antici cu rezultatele cercetărilor arheologice, lingvistice ori antropologice, anevoios de realizat, a dus la rezultate contradictorii. Abia dacă mai este nevoie de menționat, rezolvarea acestei probleme ar avea consecințe extrem de importante asupra viziunii noastre despre indo-europenizarea Greciei, despre sfârșitul epocii helladice și nașterea a ceea ce unii istorici numesc *Evul întunecat grecesc*, oferind totodată sugestii pentru explicarea unor realități din lumea doriană a epocii istorice.

Desigur, în rîndurile care urmează nu ne propunem o tratare pe larg a acestei probleme vechi de aproape un secol, ci de a arăta că discutarea ei a căpătat noi dimensiuni în ultimii ani ca urmare a unor studii în această materie cu adevărat revoluționare.

În conformitate cu imaginea oferită de izvoarele literare (Tyrtaios, Pindar, Herodot, Thucydides și alții de mai târziu), dorienii erau o populație de neam grecesc care au sălășluit o vreme prin Thessalia și Macedonia, sub numele de mecedni și helleni, apoi au trecut, sub presiunea altor populații, în Dorida din Grecia centrală unde și-au luat numele de dorienii. De aici, sub conducerea a trei principii, Temenos, Cresphontes și Aristodemus, fiii lui Aristomachos care, la rîndul său, era un fiu al lui Heracles, au invadat Peloponnesul pentru a restitui domnia de drept a Heraclizilor, de care au fost privați în mod abuziv.

* Prezentul articol prezintă forma îmbunătățită și dezvoltată a unei comunicări prezentată în cadrul Sesiunii de comunicări a Societății de studii clasice din România care a avut loc la Iași, în perioada 20-21 mai 1988, sub genericul *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*.

Dorienii au construit vase în Naupectos din Lecrida, au traversat Golful corinthic între Antirrios și Rhion și, lăsând Ahaia și Arcadia, au ocupat Argolida, Laconia și Messenia. Argolida a revenit lui Temenos, Messenia lui Cresphontes, Laconia lui Euristhenes și Procles, fiii lui Aristodemos, mort în timpul invaziei sau puțin după aceea, care au devenit strămoșii celor două familii regale din Sparta, Agiazii și Euripontizii. 100 de ani înaintea acestei reușite, Heraclizii – un clan domnitor din Micene care, izgonit din patria sa, a găsit azil la doriene – prin persoana lui Hyllos, un fiu al lui Heracles, au încercat să-și recapete domnia strămoșească la moartea regelui Euristheus, dar Hyllos a fost înfrânt de eroul arcadian Echemos (Hdt., IX, 26).¹

Aceasta este în linii mari povestirea despre invazia dorienilor și întoarcerea Heraclizilor în Peloponnes, «eveniment» a cărui cronologie a fost fixată de Thucydides (I, 12, 3) la 80 de ani după războiul troian, ceea ce ar corespunde, în funcție de datarea acestui război, unei perioade de timp cuprinsă între anii 1254-1045 a.C.² Ea stă la baza legendei spartane din antichitate³ și a mitului dorian din epoca modernă care, în liniile sale fundamentale, se găsește structurat în opera marelui istoric german din perioada romantică, Karl Otfried Müller.⁴ Acesta, în lucrarea sa închinată dorienilor, prin supralicitarea informațiilor oferite de Herodot în conformitate cu care dorienii aveau ca strămoși pe helleni iar atenienii pe pelasgi,⁵ ajunge la concluzia că numai dorienii erau helleni autentici și concepe întreaga istorie greacă ca fiind marcată de contrastul dintre doriene și ionieni, atribuind primilor o superioritate, o sănătate morală și o voință de dominare care erau absente la ionieni.⁶ Dorienii lui Otfried Müller deveneau, după expresia lui Arnaldo Momigliano, prusacii antichității și, în această ipostază, ei erau purtătorii unui mesaj nu numai pentru prusaci ci pentru toți germanii, inclusiv pentru anglo-saxoni.⁷

Tabloul invaziei doriene imaginat de K.O.Müller s-a transformat repede în dogmă și, cu ușoare adaptări la noile descoperiri și interpretări, stă pînă astăzi la baza reconstrucției originilor grecești.⁸ Este de ajuns să citim cele scrise pe această temă, în numeroase cărți și articole, de, spre exemplu, istoricul englez N.G.L. Hammond și de lingvistul bulgar Vladimir Georgiev.⁹

Cercetarea arheologică a Greciei miceniene precum și studiul lingvistic păreau să aducă noi și puternice confirmări celor spuse de izvoarele literare antice. Astfel, cercetarea arheologică pune în evidență cu destulă claritate, spre finele Helladiacului târziu (III B și III C), o situație de *stasis* urmată de un orizont de distrugere aproape generalizat în întreaga Grecie miceniană, comunități întregi părăsindu-și așezările pe care le locuiseră de secole pentru a-și găsi o nouă patrie; un nou rit de înmormîntare își făcea apariția alături de noi arme și obiecte de podoabă, toate pe fundalul unei vieți mai aspre, mai primitive decît aceea din epoca anterioară. Harta răspîndirii dialectelor grecești părea să confirme tabloul arheologic: dialectele doriene sau de nord - vest se întindeau peste Epir și Grecia centrală, în Peloponnes, înconjurînd enclava arcadiană, în insula Creta, în Dorida egeeană și asiatică, în vreme ce dialectul arcadian mai eravorbit, în afară de Arcadia, numai în Cipru. Concluzia care se impunea aproape natural era că dorienii «... dominatori mai războinici și mai frumși», «... cu o ardoare militară superioară față de rudele lor mai civilizate...»,

cum se exprima recent, aproape în termenii lui K.O.Müller, un cercetător român,¹⁰ reprezintă ultimul val grecesc care a pătruns în Grecia venind de undeva din patria primitivă comună grecească situată în nordul Greciei sau, mai departe, în aria danubiană sau nord-pontică.¹¹ Ei au distrus organizarea statală și sistemul economic al grecilor micenieni, aruncând întreaga țară în secole de întuneric intelectual și de mizerie economică. Această încheiere pare atât de bine fundamentată științific încât s-a putut, chiar, spune că, dacă invazia doriană n-ar fi fost afirmată de antici, ea ar fi trebuit presupusă pe baza indiciilor arheologice și lingvistice.¹²

Cu toate acestea, edificiul migrației doriene și al întoarcerii Heraclizilor a fost încetel cu încetul erodat. Prima lovitură a fost dată de K.J.Beloch și elevii săi italieni, Gaetano De Sanctis și Luigi Paroti.¹³ Ei au supus tradiția literară unei severe analize scoțind în evidență caracterul ei secundar, formată în mai multe reprize, în baza unor combinații, mai mult sau mai puțin arbitrare, fondate pe comparația între imaginea Greciei înfățișată de epopeea homerică și situația din Grecia posterioară acesteia, pe unele apropiieri toponimice și pe unele deducții logice.¹⁴ Ei au afirmat cu tărie că dorienii erau prezenți în Grecia miceniană, că ei se ascundeau sub numele de ahei, așa explicându-se, între altele, și faptul că coloniile aheiene din Magna Graecia în care se vorbea dialectul dorian proveneau mai puțin din Ahaia peloponnesiacă — și ea cu un dialect dorian — ci mai curând din Argolida și din Grecia centrală (Locrida și Phocida, de pe vremea când în aceste regiuni mai era încă în uz denumirea de ahei (sec. VIII a.C.). Apoi, că presupusa origine a dorienilor din nordul și centrul Greciei este o ficțiune, de vreme ce dorizarea acestor regiuni este sigur posterioară dorizării Peloponnesului. De unde concluzia că aceste legende, ca și altele de acest gen, prezintă interes nu atât pentru istoria neamurilor grecești, cât mai cu seamă pentru aceea a speculației pseudoistorice.

Acuzați de hipercritică,¹⁵ acești maeștri de neîntrecut ai analizei izvoarelor au rămas, în general, multă vreme izolați în mulțimea acelor care acceptaseră tradiția *tale quale*. Dar progresele considerabile în ultimele decenii în reconstituirea tot mai fină a perioadei de sfârșit a epocii bronzului și a începutului epocii fierului din sudul și sud-estul Europei ca și din Anatolia, regiunea siro-palestiniană și Egipt, apoi descifrarea scrierii miceniene au permis judecarea transformărilor pe care lumea greacă le-a cunoscut la finele micenianului și la începutul epocii fierului într-un context mai larg și pe baze documentare sensibile sporite din punct de vedere calitativ. Or, această judecată pare să confirme corectitudinea raționamentelor lui Beloch, De Sanctis și Paroti.

Să începem cu arheologia. Distrugerile și apoi mișcările de populații de la finele Helladiacului sînt realități de necontestat. Dar cine a operat aceste distrugeri? Este corect să legăm aceste distrugeri și marasmul general al societății care a urmat de migrația doriană și de întoarcere Heraclizilor despre care vorbesc textele?¹⁶ O invazie din afara lumii miceniene, urmată de stabilirea invadatorilor, ar fi trebuit să lase urme în cultura materială prin care noii stăpîni să se lase recunoscuți. Și aceasta cu atât mai mult cu cît, așa cum arată răspîndirea dialectelor doriene în spațiul micenian, cuceritorii doriieni — dacă se acceptă că despre ei este vorba — trebuie să fi fost în număr foarte mare. Or

noii veniți nu se trădează prin nimic. Ceramica miceniană tîrzie evoluează, cu unele modificări neesențiale, în cea submiceniană iar aceasta în cea protogeometrică, nelipsind cazurile de revenire la forme mai vechi.¹⁷ Apoi, obiectele care pot fi considerate ca nemiceniene din această perioadă, cum ar fi sabia lungă din bronz cu două tăişuri «cu mînerul în formă de limbă» (*Griffzungenschwert*), vîrfurile de lance în formă de flamă, pumnalul *Peschiera*, cuțitul din bronz cu un singur tăiş, fibulele în formă de arc de vioară și securea cu mîner (*Armchenbeil*) au origini diferite și nu pătrund toate în același timp în Grecia.¹⁸ La fel, practica funerară a înmormîntărilor în cist este mai veche, reactualizarea făcîndu-se, fără a se generaliza, spre finele Helladiacului. Dar ceea ce este surprinzător este împrejurarea că ea apare și acolo unde nu sînt urme de distrugere sau de imigrație cum ar fi Attica și Salamina. Încă și mai tulburător este faptul că în insulele Creta și Thera unde izvoarele literare îi atestă de timpuriu pe doriene acest obicei funerar este necunoscut, iar în Messenia, dorizată conform tradiției foarte devreme, cistul apare abia în epoca potogeometrică.¹⁹ În rezumat, putem spune că arheologia face dovada unei perioade tulburi pe la finele Helladiacului tîrziu,²⁰ dar nu ne furnizează nici un indiciu referitor la cei care au produs aceste tulburări,²¹ ceea ce a determinat pe unii cercetători să creadă că migrația doriană trebuie plasată mai tîrziu, în jurul anului 1000 a.C.²²

Dar lovitura cea mai puternică dată tezei invaziei doriene a fost produsă, credem, de lingviști. Într-o comunicare pe care a ținut-o în iulie 1975 la «Institutul pentru studii miceniene și egeo-anatoliene» de la Roma și publicată în anul următor în revista «La Parola del Passato»,²³ celebrul micenolog englez John Chadwick, dezvoltînd tezele sale binecunoscute și de mare valoare privitoare la preistoria limbii grecești, conchide că dorienii nu au apărut în mărturiile arheologice pentru simplul motiv că ei au fost prezenți în aria lumii miceniene și în afara acesteia și, după cum sugerează izvoarele arheologice, chiar de la finele Helladiacului timpuriu, adică, aproximativ, din anul 2000 a.C. Aceasta este, în esență, teza lui Beloch dezvoltată de Pareti pe care însă lingvistul englez nu o citează.

J.Chadwick pornește în cercetarea sa de la observația prof. Ernst Risch,²⁴ conform căreia inscripțiile miceniene trădează unele fluctuații în scrierea aceluiași cuvinte care nu ar putea fi înțelese dacă scrierea nu ar fi fost folosită simultan în toate localitățile. Acest fapt dovedește existența, în epoca miceniană, a două dialecte social stratificate: un dialect «standard» sau «normal», care a evoluat în epoca istorică în arcado-cipriot, și un dialect «substandard» sau «special» vorbit de clasele de jos și influențînd ocazional limba scrisă a unor scribi. J.Chadwick identifică dialectul «substandard» sau «special» ca acela care, în epoca istorică, va evolua în dialectul de nord-vest sau dorian. Printre cele mai evidente trăsături ale acestui dialect sînt: folosirea terminației *-i* în loc de *-e* din «standard» în dativul singular al tulpinilor consonantice; tratamentul silabelor lichide și al unor nazale silabice *a* față de *o* din «standard»; grupul *-ti* este în «standard» *-si* etc.

La aceste considerații ale lui Jh.Chadwick profesorul Marcello Durante a atras atenția asupra împrejurării că textele din Pylos conțin unele nume

personale derivate din numele etnic al dorienilor (*do - ri - je - we* = ΔωριηFei; *Po - ke - we* = ΦωχηFei), al athamanilor (*a - ta - ma - ne - u* = Αφομαινευς, populație «doriană» din sud-estul Epirului), și al illyrilor (*u - re - u* = Υλλευς).²⁵ Apoi, profesorul O.Szemerényi se întreabă dacă nu cumva numele de doriene are vreo legătură cu micenianul *do - e - ro* (= δούλος din epoca homerică și arhaică), numele reflectând poate statutul lor social.²⁶ În sfârșit, susținătorii teoriei clasice despre invazia doriană cred că Zeus este o divinitate specific doriană și că etnonimele în *-anes* sînt specifice regiunii de nord a Greciei micenienne.²⁷ Dar un text din Pyls (PY 172 = Kn 02) indică în mod clar pe Zeus,²⁸ iar altele dovedesc că una dintre cele mai însemnate așezări ale regatului pylian era *Pa - ki - ja - ne*.²⁹

Datele aduse în sprijinul teoriei lui Jh.Chadwick sînt în general convingătoare³⁰ iar presupunerea că dialectul dorian era specific populației de condiție socială inferioară din Grecia miceniană explică cel mai bine, deși nu în totalitate, situația de nesiguranță, distrugerile și mișcările de populații de la finele lumii myceniene. Poate în contextul politic tulbure de la sfârșitul epocii bronzului și începutul epocii fierului din bazinul oriental al Mediteranei generat de «marea migrație egeeană» sau, în alți termeni, de invazia «popoarelor mării», populația de condiție inferioară a Greciei micenienne s-a revoltat împotriva aristocrației minoritare care vorbea dialectul «standard», revoltă însoțită de masive distrugerii, de dislocări de populații și de o nepricepere funciară de a conduce în mod eficace societatea.

Soluția propusă de J.Chadwick permite tratarea într-o nouă manieră a altor fenomene greu de explicat.

1. Cazul insulei Creta. Este un fapt bine cunoscut că migrația dorienilor nu este expres documentată pentru această insulă, deși dialectul vorbit acolo era, în epoca istorică, cel dorian. S-a presupus de aceea, fără nici o bază documentară solidă, că dorienii în migrația lor au pus stăpînire și pe această insulă. Acum însă se poate spune cu suficient temei că pe la 1450 a.C., deci mult înainte de întoarcerea Heraclizilor, micenienii au atacat insula, iar printre atacatori se aflau în majoritate greci care vorbeau dialectul «substandard» care, cu timpul, au devenit populația dominantă a insulei.

2. Se pot explica pasajele «incomode» din Homer unde se vorbește despre dorienii din Creta (*Od.*, XIX, 177) despre rhodienii comandați de Tlepolemos, un fiu al lui Heracles, și despre contingentele din Casos, Carpatos și Nisyros conduse de doi fii ai lui Thessalos, un alt fiu al lui Heracles (*Il.*, II, 653 sqq.; 676 sqq.).

3. Heracles, despre care M.P.Nilsson a spus cu dreptate că este un erou micenian, poate fi acum atribuit dorienilor etc.

În concluzie, teza lui Chadwick, fără a răspunde la toate chestiunile legate de interpretarea tradiției legendare, a faptelor arheologice și a celor lingvistice,³¹ este la ora actuală cea mai atrăgătoare. Ea pune totodată într-o nouă lumină «tradiția» despre întoarcerea Heraclizilor și mitul modern despre «invazia» dorienilor despre care ne propunem să ne spunem opinia într-un număr viitor al acestei reviste.

Note

1. Vezi G.Vitalis, *Die Entwicklung der Sage von der Rückkehr der Heraklider (untersucht im Zusammenhang mit der politischen Geschichte des Poloponnes bis auf den I. Messenischen Krieg)*, Inaugural - Dissertation, Greifswald, 1930, p.5; Gaetano De Sanctis, *Storia de Greci dalle origini alla fine del secolo V*, vol. I, Firenze, 1940, p.78 sqq; F.Kiechle, *Die Ausprung der Sage von der Rückkehr der Herakleiden*, in «Helikon», VI, 3-4, 1966, p.493 sqq.; Fr. Schachermeyr, *Die grischische Rückerinnerung im Lichte neuer Forschungen* (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Phil. - Hist.Klasse. Sitzungsberichte, Bd. 404), Wien, 1983.
2. Cronologia miticului război troian este incertă. Astfel Dourius îl plasează în anul 1334 a.C., Vita Homeri în 1270 a.C., Herodot între anii 1250/1240 a.C., Cleitarchos în 1234 a.C., Dicaearchos în 1193 a.C., Eratosthenes către 1184/3 a.C., Sosibios în 1171 a.C., Ephoros către 1135 a.C., Phanias către 1129 a.C. Despre această problemă vezi L.A.Stells, *La cronologia della guerra di Troia nelle ultime discussioni storiche - archeologiche*, in *Atti del I Congresso Internazionale di Preistoria e Protostoria Mediterranea*, Firenze, 1950 (Firenze, 1952) p.330 sqq; J.Bérard, *Recherches sur la chronologie mycénienne*, CRAI, 1946, p.519 sqq; *Le mur Pelasgique de l'Acropole et la date de la Descente Doriennne*, in *Studies presented to David Moore Robinson*, vol. I, Saint Louis, 1951, p.155 sqq; G.E. Mylonas, *Priam's Troy and the Date of its Fall*, in «Hesperia», XXXIII, 4, 1964, p.353 nr.3 și, în generală, R.J.Forsdyke, *Greece before Homer. Ancient Chronology and Mythology*, London, 1956.
3. Cf. R.N.Tigerstedt, *The Legend of Sparta in Classical Antiquity*, vol. I-II, Stockholm-Göteborg-Uppsala, 1965.
4. Despre K.O.Müller, vezi «Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa», serie III, vol.XIV, 3, 1984, p.893-1227 (*Seminario su K.O.Müller*).
5. Hdt. I, 56. Despre acest pasaj, vezi W.W.How and J.Wells, *A Commentary on Herodotus*, Oxford, 1912, ad loc.
6. K.O.Müller, *Die Dorier*, I², Breslau, 1844, p.17 sqq. Despre această teorie vezi Ed. Will, *Doriens et Ioniens. Essai sur le valeur du critère ethnique appliqué à l'étude de l'histoire et de la civilisation grecques* (Publications de la Faculté des Lettres de l'Université de Strosbourg), 1956, p.62 sqq.; M.I.Finley, *Sparta în Problèmes de la guerre en Grèce anciennes*. Paris, 1968, p.144 unde vorbește despre «... a mystique about Dorians and Dorianism».
7. A.Momigliano, *Premesse per una discussione su K.O.Müller. Seminario su K.O.Müller*, citat mai sus la nota 4, p. 899.
8. Cf. A.Gitti, *Mythos, La tradizione pre-storiografica della Grecia. Prolegomeni alla studio delle origini greche*, Bari, 1949, p.31 sqq. Cartea lui Domenico Musti, *Le origini dei Greci. I Dori e il mondo egeo*, Roma, 1985, nu mi-a fost accesibilă. Inaccessibile mi-au fost de asemenea lucrările Colocviului Internațional, *Dori e il mondo egeo: i termini della questione dorica*, Roma, 11-13 aprilie 1983 ca și volumul *Grechenland, die Ägäis und die Levante während der «Dark Ages» vom 12 bis zum 1.Jh. V.Chr.* (Akten des Symposions von Stift Zwettl 11-14 Okt. 1980. zu Ehren von Fr. Schachermeyr, herausgegeben vom S.Deger - Jalkotzy), Wien, 1983.
9. N.G.L. Hammond, *Prehistoric Epirus and the Dorian Invasion*, BSA, XXXII, 1931-32, p.131-79; *Epirus*, Oxford, 1967, *passim*; *The End of Mycenaean civilization and the Dark Age*, CAH², vol. II, cap.XXXVI B (the Literary Tradition). Cambridge, 1964, p.22-50; V.Georgiev, *Intraduzione alla storia della lingue indeuropee*, Roma, 1966, p.221; *The arrival of the Greeks in Greece: the linguistic evidence* în vol. *Bronze age Migrations in the Aegean. Archaeological and linguistic problems in Greek prehistory*, Edited by R.A.Crossland and Ann Birchall, London, 1973, p.243 sqq; vezi și J.F.Daniel, O.Bronaer și H.T.Wade-Gery, *The Dorian Invasion*, în AJA, LII, 1948, p.107 sqq.
10. D.Slușanschi, în L.Wald și D.Slușanschi, *Introducere în studiul limbii și culturii indoeuropene*, București, 1987, p.91 și 95. În literatura de specialitate românească, atât cât există, deosebirea dintre doriene și aheieni (micenieni) a luat proporțiile unei antiteze rasiale. Astfel Teohari Antonescu, pe vremea când încă se mai afla la studii în Grecia, publică în «Convorbiri Literare»,

- XXVII, 11, 12 și XXVIII, 1, 3, din anul 1894 *O scrisoare cu coprins antiquaric în care încerca să deceleze esența manifestărilor spiritului elenic pe baza componentelor rasiale ale poporului grec*. Sprijinit pe date antropologice, el găsește două elemente fundamentale ale etnosului grec: o populație mai veche de statură mijlocie-mică, brunetă, brahicefală, cu temperament bilios-sanguin, înclinată, spre realism, va fi suprapusă — prin efectul migrației — de o alta — dorienii — de statură înaltă, blondă, cu ochii albaștri, dolicocefală, cu temperament sanguin-nervos, înclinată spre idealism D.Berciu, *Indoeuropenizarea Greciei*, în «Conferința», IV, 11, 1940, p.9 a extrasului, crede că dorienii reprezintă cel de al treilea val grecesc care au imprimat civilizației nou create «un caracter mai aspru și mai războinic». Despre Teohari Antonescu, vezi M.Vasilescu, *Primii profesori de istorie antică ai Universității din Iași: Petru Râșcanu și Teohari Antonescu*, în volumul *Universitatea din Iași (1860-1985)*. Pagini din istoria învățământului românesc, Iași, 1987, p.125 sqq. O încercare relativ recentă de a folosi datele antropologice pentru înțelegerea epocii miceniene a fost făcută, cu rezultate discutabile, de Sp.Marinator, *Mycenaean Culture within the Frame on Mediterranean Anthropology and Archaeology*, în *Atti e Memorie dal 10 Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma, 1967 (Incunabula Graeca, XXV-XXVIII, Roma, 1968, vol. I, p.277-296).
11. Vezi discuții la D.Berciu, *op.cit.*, p.9 sqq; P.Lévêque, *Aventura greacă*, București, 1987, p.118 sqq (traducerea din limba franceză); Vl.Georgiev, lucrările citate mai sus. Despre leagănul primitiv al proto-grecilor, vezi M.B.Sakellariou, *Le peuplement de la Grèce et du bassin égéen au hautes époques III. Les Proto-Grecs*, Athena, 1980, p.251 sqq, *passim*, care, folosind o metodă discutabilă, a ajuns la rezultate asemănătoare.
 12. Cf. C.D.Buk, *The Language Situation in and about Greece in the Secound Millenium B.C.*, în C1 Ph XXI, 1926, p.18: «Even if then were no tradition of a Dorian invasion, such movement would have to be postulated».
 13. K.J.Beloch, *Die dorische Wanderung*, în «Rheinisches Museum», XLV 1890, p.555 sqq.; *Zur griechischen Vorgeschichte*, în «Historische Zeitschrift», LXXIX, 1897, p.193 sqq.; *Griechische Geschichte*, I, 2 ed.a II-a, Berlin und Leipzig, 1926, p.76 sqq.; L.Pareti, *Storia di Sparta arcaica*, Firenze, 1920. Gaetano De Sanctis, *op.cit.*, p.78 sqq. Despre teorie lui Beloch, vezi A.Gitti, *Mythos, cit.*, p.19 sqq. Despre De Sanctis și Pareti, vezi studiile sembrate, de Silvio Accame și, respectiv, Ettore Lepore, în *Proelecciones Pataviniae raccolte de Franco Sartori* (Università degli Studi di Padova, Pubblicazioni dell'Istituto di storia antica, vol.IX), Roma, 1972, p.9 sqq., 43 sqq.
 14. Astfel, spre exemplu, în epopei dorienii nu figurau decât în puține pasaje considerate ca fiind interpolate, de unde și concluzia că ei au venit mai târziu față de celelalte neamuri grecești. Apoi, deoarece dorienii se considerau ei înșiși helleni, iar eponimul lor, Doros, devenise fiul lui Hellenos, era natural ca ei să provină, în ultimă analiză, din Phthiotida, acolo unde a apărut mai întâi noțiunea de helleni. În sfârșit, existența în Peloponnes a principalelor toponime din Dorida din Grecia centrală a favorizat deducția conform căreia micuța regiune Doris era patria dorienilor. Pentru amănunte, vezi L.Pareti, *op.cit.*, *passim*.
 15. Vezi, între alții, H.Bengtson, *Griechische Geschichte*, München, 1965³, p.50; M.A.Levi, *Studi Spartani I - Dori ed Eracidi*, în «Istituto Lombardo. Accademia de Scianze e Lettere. Rendiconti, Classe de Lettere e Scienze morali e storiche», vol. 96, fasc. II, 1962, p.498. Această etichetă este acceptată în mod implicit de P.Oliva, *Sparta and her Social Problems*, Praga, 1971, p.15.
 16. Vezi în acest sens, N.G.L.Hammond citat mai sus la nota 9.
 17. Cf. V.R. d'A Desborough, *Protogeometrie Pottery*, Oxford, 1952, p.121: «During the course of the Protogeometric style the mains shapers wich were taken over from sub-Mycenaean persisted with no great chance». Același învățat revine asupra acestor probleme în *The Last Mycenaeans and Their Successors*, Oxford, 1964, și în *History and Archaeology in the Last Century of the Mycenaean Age*, în *Atti e Memorie del 1° Congresso Internazionale di Micenologia*, Roma, 1968, p.1076 sqq. Vezi și A.M.Snodgrass, *The Dark Age of Greece*, Edinburgh, 1971, Ceramica de la Korakou, datată în Helladiacul târziu III C, ridică probleme de interpretare. Vezi J.B.Rutter, *Ceramic evidence for Northen Intruders in Southern Greece at the Beginning of the Late*

- Helladic III C Period*, AJA, LXXIX, 1975, p.17 sqq.; G.Walberg, *Northen Intruders in Myc. III C*, AJA, LXXX, 1976, p.186 sqq.; J.B.Ruther, *Non - Mycenaean Pottery: A Reply to Gisela Walberg*, AJA, LXXX, 1986, p.187 sqq. Pentru ceramica «barbară» din alte așezări contemporane, vezi H.W.Catling, «Barbarian» pottery from the Mycenaean settlement at the Menelaion Sparta, BSA, LXXVI, 1981, p.71 sqq.; Kl. Killian, AA, 1981, p.166, 170 și 180 sqq.; AA, 1982, p.399 (despre Tiryns) și, în general, G.A.Lehmann, *Die mykenisch-frühgriechische Welt und der östliche Mittelmeerraum in der Zeit der «Seevölker» – Invasionen um 1200 v.Chr.*; Rheinisch - Westfälische Akademie der Wissenschaften. Vorträge, G.276, 1985, p.49.
18. Cf. A.M.Snodgrass, *op.cit.*, p.305 sqq.
19. *Ibid.*, *passim*: J.Deshayes, Argos. *Les Fouilles de la Deiras*, Paris, 1966, p.249; G.E.Mylonas, *Burial Customs of the Middle and Late Bronze Ages*, în *ACTA of the 2-d International Colloquium on Aegean Prehistory: the first arrival of Indo-European elements in Greece*, Athens, 1972, p.113-114; Cistul este considerat de N.G.Hammond, *Epirus, passim*, ca un element caracteristic dorienilor.
20. Cf. R.J.Buck, *The Mycenaean Time of Troubles*, «Historia», XVIII, 3, 1969, p.270 sqq.; Zeev Rubinshon, *The Dorian Invasion again*, PdP, CLXI, 1975, p.113 sqq.; Per Alin, *Mycenaean Decline – Some Problems and Thoughts*, în volumul *Greece and the Eastern Mediterranean in Ancient History and Prehistory. Studies Presented to Fritz Schachermeyr on the Occasion of his Eightieth Birthday*, Edited by K.H.Kinze, Berlin - New York, 1977, p.31 sqq.
21. Despre această problemă vezi și M.Andronices, *The Dorian Invasion and the Archaeological Evidence*, în *Actes du VII-è Congrès International des Sciences préhistoriques et protohistoriques*, Prague, 21-27 Août, 1966, Rédigé par Jan Filip, Praga, 1971, p.853 sqq.
22. Vezi, spre exemplu, în ultimul timp, Zeev Rubinshon, *op.cit.*, p.116 sqq.; Fr.Schachermeyr, *Die griechische Rückerinnerung*, cit., p.67 sq.; *Die Ägäische Frühzeit*, Band IV (*Griechenland in Zeitalter der Wanderungen vom Ende der mykenischen Ära bis auf Dorier*), Wien, 1980, p.279 sqq.; 403 sqq.; *passim*.
23. J.Chadwick, *Who were the Dorians?*, PdP, XXXI, 1976, p.103 sqq. Această teză a fost sintetizată și în articolul *The Mycenaean Dorians*. BICS, XXIII, 1976, p.115 sqq.
24. E.Risch, *Les différences dialectales dans le mycénien*, în vol. *Proceedings of the Cambridge Colloquium on Mycenaean Studies*, 1966, p.150 sqq. Vezi și J.Chadwick, *Traditional Spelling of Two Dialects in Res Mycenaee* (Akten des VII. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg vom 6 - 10 April 1981), hrsg. von Alfred Heubeck und Günter Neuman, Göttingen, 1983, p.78 sqq.
25. M.Durante, în *Antiquitates Indogermanicae. Gedenkschrift für H.Güntert*, Innsbruck, 1974, p.399 sqq.
26. Cf. O.Szemerényi, *The Name of Dorians*, BICS, XXX, 1983, p.183.
27. Este o teză susținută mai ales de N.G.L.Hammond.
28. Cf. M.Ventris - J.Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* ², Cambridge, 1973, p.129.
29. *Ibid.*, p.235. Despre această problemă vezi și C.G.Thomas, *A Dorian Invasion ? The Early Literary Evidence*, SMEA, XIX, 1987, p.83 sqq.
30. Dovada existenței dialectului dorian în epoca miceniană pune în dificultate teoria după care grecii indoeuropeni din Helladiacul târziu, aparținând din punct de vedere antropologic rasei Cro-Magnon, reprezentau un strat subțire de stăpînitori peste o populație majoritară, preindoeuropeană, aparținând rasei mediteraniene. Despre această teorie, vezi Zeev Rubinsohn, *op.cit.*, p.116 sqq.
31. Întrebarea cea mai dificilă la care nu s-a dat răspuns este aceea care privește cauzele stratificării lingvistice sau, altfel pusă problema, originea vorbitorilor fiecărui dialect. La aceasta se adaugă mișcările de populații dintr-o perioadă ceva mai târzie, ca și fenomenele de dorizare a Thessaliei. Vezi pentru unele dintre aceste probleme, Zeev Rubinsohn, *op.cit.*, 1975, 105 sqq.; M.Sordi, *La lega tessala fino ad Alessandro Magno*, Roma, 1958, p.1 sqq.

Addenda

Cînd acest articol era deja pregătit pentru tipar, am luat cunoștință, grație amabilității colegului A. László, căruia îi mulțumesc și pe această cale, de volumul *Le origini dei Greci. Dori e mondo egeo*, adiția a II, Laterza, Roma-Bari, 1986, îngrijit de prof. Domenico Musti (Vezi mai sus nota 8). Volumul cuprinde textele comunicărilor și discuțiilor pe care aceste comunicări le-au suscitât în cadrul colocviului internațional intitulat *Dori e mondo egeo : i termini della questione dorica*, Roma, 11-13 aprilie 1983.

Din punctul de vedere al prezentului articol, cele mai importante comunicări sînt grupate în partea I-a (*Limbă, tradiție, arheologie*) și în cea de a II-a (*Contexte mediteraneene : egeeni, egipteni, popoare ale mării*).

În ceea ce privește aspectul arheologic al problemei, comunicările prezentate de profesorii Klaus Kilian și Stefan Hiller au scos în evidență complexitatea problemei și dificultatea interpretării istorice a datelor arheologice. Există unele legături ale lumii miceniene cu regiunile nordice ale Greciei și cu Italia în contextul tulbure din întregul bazin oriental al Mediteranei de la finele epocii bronzului, cauzat de mișcările «popoarelor mării». Dar nu aceste mișcări au provocat distrugerea palatelor miceniene căci cercetări arheologice relativ recente au demonstrat că palatele din Messenia, Laconia și Argolida au fost ruinate de un puternic cutremur de pămînt care s-a produs la finele Helladicului tîrziu IIIB, fenomen care a avut, în contextul politic al epocii, grave consecințe asupra societății miceniene, cum ar fi dispariția scrisului ca urmare a ruralizării treptate a economiei.

Aceeași problemă a sfîrșitului palatelor miceniene continentale este tratată de Anna Sacconi din punct de vedere filologic. Inscripțiile miceniene sînt datate - exceptînd poate pe acela din Theba - în Helladicul tîrziu III B și, fiind acte contabile cu un termen de păstrare limitat, nu oferă date despre evenimente politice. Totuși, analiza documentelor din întinsul regat ce-și avea capitala în cetatea Pylos din Messenia oferă date sugestive pentru perioada de criză economică și politică ce a cuprins o arie vastă din Mediterana orientală. Astfel, inscripțiile (seriile A a, Ab și Ad) înregistrează un număr de copii și circa 750 femei care primeau rații alimentare din partea palatului. Or, după locul lor de origine, Milet (*mi - ra - ti - ja*), Cnidos (*ki - ni - di - ja*), Lemnos (*re - mi - ni - ja*), Zephyros (*ze - puz - ra3*), Assuwa = Lydia (*a* - 64 - ja*), și deoarece ele nu erau sclave, se poate presupune că erau refugiate de pe coastele Asiei Mici și din insulele adiacente, ca urmare a unor evenimente nefavorabile, probabil mișcarea «popoarelor mării». Această presupunere este susținută de împrejurarea că un alt număr de inscripții așa numitele *o - ka*, trădează o preocupare deosebită a conducerii statului de a supraveghea cei circa 150 km de coastă a statului pylian cu zeci de patrulare conduse de ofițeri, ceea ce indică un pericol iminent venit dinspre mare. În ceea ce privește pe cei care amenințau Pylosul, învățata italiană respinge ipoteza doriană și se oprește asupra acelorași «popoare ale mării».

Relativ la spinoasa problemă a pătrunderii dorienilor în insula Creta, comunicarea prof. Louis Godart, intitulează *Căderea regătelor miceniene din Creta și invazia doriană*, conchide, în urma analizei raporturilor insulei cu Egiptul, Grecia continentală și Cypru, că nu există nici un indiciu că dorienii au pătruns în țara lui Minos la sfîrșitul epocii minoice deoarece nu sînt urme de distrugeri sau schimbări esențiale în aspectul cultural. Nici atunci cînd aceste condiții sînt întrunite - cum ar fi cele din jurul anului 1450 a.C, sau cele din anii 1372/1370 a.C - ele nu pot fi puse pe seama dorienilor ci pe aceea a micenienilor. Atunci cum se explică aspectul dorian al limbii grecești din Creta? Prof. L. Godart crede că dorienii, pătrunși în lumea miceniană ca lucrători imiganți, i-au însoțit pe grecii micenieni în insulă, mai întîi pe la jumătatea mileniului al II-lea a.C, odată cu primul val grecesc, apoi pe la 1372/1370, cînd Crossonul cunoaște un nou aport etnic originar din Grecia continentală. Acești dorienei au fuzionat treptat cu populația dominantă miceniană impunîndu-se din punct de vedere dialectal.

Pactul Ribbentrop-Molotov. Considerații generale

Aprecierea conform căreia ascensiunea fascismului la putere în Germania a influențat negativ relațiile internaționale și a schimbat raportul de forțe în Europa nu mai are nevoie de demonstrație. Folosindu-se de o prevedere constituțională — dreptul președintelui Reichului de a numi cancelarul — Hitler și-a consolidat, încetul cu încetul, puterea, fie că a aplicat o politică dură, față de oponenții săi interni desființând Republica de la Weimar, fie printr-o serie de succese pe plan extern. Realipirea Saarului în 1935 în baza unui plebiscit, semnarea acordului naval cu Anglia în același an, ocuparea zonei demilitarizate a Rhenaniei în martie 1936, apoi ocuparea Austriei în martie 1938 și a Cehoslovaciei în 1938-1939, fără să se lovească de impedimente din partea altor țări — decît proteste formale — și fără a trage un cartuș sau să piardă un soldat au creat impresia că Hitler este omul providenței, noul Messia, coborît pe pămînt ca să salveze poporul și statul german de «încercuirea» impusă de Tratatul de la Versailles.

Dacă în politica internă a încercat să aplice principiul reacționar al superiorității rasei germane, în politica externă au fost urmărite două obiective majore: lupta contra Tratatului de la Versailles și ocuparea spațiului vital în Europa și în afara ei. Cartea sa *Mein Kampf* și numeroasele discursuri ocazionate de diverse evenimente conțin afirmații belicoase contra puterilor occidentale și contra Uniunii Sovietice, oficine, cum spunea Hitler, ale revoluționarismului marxist și ale iudaismului. Nimeni n-ar fi crezut, cel puțin pînă în anul 1939, că Germania, atît de înverșunată anticomunistă, va încheia un tratat de neagresiune și de împărțire a sferelor de influență, tocmai cu U.R.S.S. atît de înverșunată antihitleristă. Și totuși, acest fapt a avut loc în august 1939, cu consecințe extrem de grave pentru soarta umanității.

Dacă istoriografia occidentală a pus în circulație de multă vreme informații asupra tratatului Ribbentrop-Molotov, cum este el cunoscut în istorie, în țările foste socialiste abia de curînd evenimentul petrecut la 23 august 1939, și-a găsit, într-o mai mare măsură, spațiu și a fost supus discuției. Cauzele acestei

întîrzieri sînt cunoscute. U.R.S.S. a negat existența celei de a doua părți a pactului, iar țărilor satelite Moscovei li s-a impus să nu insiste asupra lui deloc.¹ Mulți istorici din Est, deși aveau cunoștință de ambele părți ale tratatului și mai cu seamă de conținutul reacționar al părții secrete, au fost obligați să tacă sau să strecoare doar cîteva informații, în funcție de atitudinea țării lor față de U.R.S.S. Acum însă, cînd conținutul acestui pact este oferit opiniei publice, discutat și interpretat în diverse moduri chiar în țara al cărui guvern l-a semnat — U.R.S.S. — considerăm ca o necesitate imperioasă să revenim asupra lui pentru a nu uita nici o clipă rolul nefast jucat de cele două puteri imperialiste care și-au împărțit teritorii în Europa fără să le aparțină de drept. Menționăm că nu vom intra în conținutul pactului îndeobște cunoscut, ci ne vom referi doar la cîteva aspecte care ar merita, după opinia noastră, o anumită subliniere.

Chiar dacă cele două puteri — Germania hitleristă și U.R.S.S. — se criticau cu înverșunare, prin mijloace ascunse căutau o apropiere și o înțelegere pentru a elimina din calea lor expansionistă un obstacol deloc neglijabil — Polonia. Numai că atît Stalin, cît și Hitler urmăreau obiective opuse. Hitler pentru a-și îndeplini visul său de cucerire a unor teritorii din Est, Stalin, stăpînit de așa zisa teorie a «revoluției permanente și mondiale», pentru a-și trimite trupele în Europa de Vest. Tendințele de apropiere au intervenit de ambele părți și s-au finalizat odată cu tratatul din august 1939.

La 10 martie 1939, a avut loc congresul al XVIII-lea al P.C.U.S. Simptomatic este faptul că de data aceasta, Stalin, în raportul său, n-a mai proferat atacuri violente la adresa Germaniei hitleriste.² Berlinul nu se lasă mai prejos și, la 28 aprilie 1939, și fîhrerul «omite» în fața Reichstagului sau a legiunii germane «Condor», venită din Spania, obișnuitele atacuri antisovietice.³ În schimb, îl critică sever pe președintele S.U.A., Roosevelt, care îndrăznise să-l avertizeze de pericolul și urmările unui război mondial.⁴ Omisiunile lui Stalin și Hitler nu sînt întîmplătoare. În primul rînd, apropierea realizată în august 1939 este urmarea unor contacte ruso-germane cu mult înainte. În funcție de împrejurări, ele au fost purtate de experți militari, de membri ai poliției secrete, de diplomați sau intermediari. Mai frecvente sau mai puțin frecvente, relațiile sovieto-germane n-au fost întrerupte niciodată și nu s-a ținut cont de ideologiile ostile, profesate de o parte sau de alta. Ele arată disprețul cel mai evident pentru tot ceea ce releva interese de fiecare parte, obținerea armamentului de calitate, dispariția opozanților și oprimarea țărilor vecine. Prin acordul din 19 august 1939, acord reglementînd relațiile economice și comerciale, Stalin a pus la dispoziția lui Hitler importante materii prime: un milion tone grîu, 900.000 tone carburant, minereu de fier, de magneziu, o cantitate însemnată de bumbac etc., primind în schimb motoare de avion, fotocalcule de marină, torpile și mine.⁵ De altfel, pînă în seara de 21 iunie 1941 (a doua zi a început invazia germană în U.R.S.S.), trupele germane, aflate pe teritoriul românesc, au fost aprovizionate de Uniunea Sovietică și de alte state,⁶ confirmînd angajamentul lui Stalin făcut în fața lui Ribbentrop, că Uniunea Sovietică nu-și va trăda partenerul.

Un element care poate fi luat în discuție pentru apropierea sovieto-germană este și identitatea metodelor de conducere a celor două regimuri totalitare,

ca și simpatiile reciproce dintre Stalin și Hitler. Conform mărturiilor lui Albert Speer, Hitler declara în 1943 că «avea o mare stimă pentru Stalin». Îi compara răbdarea cu propria-i răbdare, văzînd că războiul început în 1939 se prelungește. Gîndind astfel, Hitler a remarcat odată că «cel mai bine ar fi să se încredințeze administrația Rusiei lui Stalin după victorie», desigur sub hegemonia Germaniei și aceasta întrucît «Stalin era cel mai indicat în stăpînirea rușilor». În general — scrie Speer în memoriile sale — «Hitler privea pe Stalin ca pe un fel de coleg». ⁷ La semnarea pactului din 23 august 1939, Stalin, contrar uzanțelor, a fost primul care a toastat pentru Hitler, menționînd că știe că poporul german își iubește fîhrerul. ⁸ Mai mult, Stalin vorbea despre Hitler ca despre un om de geniu, ieșit din comun ca și el, iar Hitler susținea că-l admiră mult pe Stalin, mai ales pentru faptul că știe cum să țină la respect adversarii și că dacă Stalin ar debarasa bolșevismul de influența iudaismului internațional, ar putea să creeze «un fel de naționalism slavo-moscovit». Mussolini, la rîndu-i, gîndea și el că bolșevismul, grație lui Stalin, a făcut loc «unui fel de fascism slav». ⁹

Unele identități între modelul fascist și cel stalinist au fost recunoscute de înseși oficialitățile înalte germane. La 6 mai 1939, la trei zile de la demiterea din funcția de ministru de externe a lui Maxim Litvinov, unul din familiarii lui Hitler mărturisea unui membru al ambasadei franceze la Berlin că «ceva se pregătește în Est» (Dass etwas in Osten in Gange ist). La întrebarea: «Cum se conciliază noua orientare (către Soviete — E.B.) făcută de Hitler, în unul din discursurile sale, că există o singură țară cu care n-ar putea niciodată să se înțeleagă — Rusia Sovietică — interlocutorul german, cu un gest evaziv, a replicat că nu trebuie pus preț pe cuvinte. Cînd e vorba de execuția unui plan — a spus el — nu sînt considerente juridice sau ideologice care să-l țină. De altfel, cele două regimuri (nazist și comunist — E.B.) sînt diferite? Nu sînt aproape identice în domeniul economiei, deși noi avem numeroase măsuri pentru a menține întreprinderile particulare.» ¹⁰

Firește că nu numai unele identități între cele două puteri totalitare sau unele simpatii reciproce Stalin-Hitler au creat teren favorabil apropierei sovieto-germane, ci și o anumită conjunctură a contribuit la aceasta. În anul 1939, declanșarea războiului era evidentă și suspiciunile internaționale foarte clare încît era greu, deși încercări au existat, să se realizeze alianțe care să contribuie la aplanarea stării de tensiune. Marele istoric englez Arnold Toynbee avea să precizeze cauzele care au concurat la eșecul unor discuții între marile puteri, ca și la realizarea alianței sovieto-germane: «Primejdia comună ce amenință existența celor trei state (Franța, Anglia și U.R.S.S.) nu putea să înlăture neîncrederea și antipatia reciprocă. Ele nu aveau încredere una în cealaltă, în aceeași măsură în care niciuna din ele nu avea încredere în naștiști. Aceste sentimente peste care nu puteau trece constituiau o piedică mai serioasă în calea unei înțelegeri, decît divergențele academice între ideologiile lor.» ¹¹

Încă un element se adaugă cauzelor care n-au dus la înțelegerea anglo-franco-sovietică: promisiunile anglo-franceze, desuete pentru acel moment și cele germane mult mai apetisante pentru partea sovietică. Georges Bonnet scrie în memoriile sale că anglo-francezii ofereau granițele din 1919, dreptul popoare-

lor de a dispune de ele însele, menținerea independenței țărilor mici, oferte acceptabile pentru anii 1919-1920, acum însă respinse de guvernul sovietic, adversar al tratatelor de pace și campion al revizuirii acestora. De asemenea, propunerea anglo-franceză că dacă Uniunea Sovietică va ajuta Occidentul să îndepărteze războiul va primi onorurile Societății Națiunilor și ale democrațiilor interesa mult mai puțin. În schimb, Hitler era darnic și guvernul sovietic adulmeca o pradă serioasă. «Eu (Hitler — E.B.) iată ce vă propun: ați pierdut teritorii, le veți recupera; ați pierdut Basarabia, v-o dau; ați pierdut Polonia pînă la linia Curzon, v-o dau; ați pierdut țările Baltice, le aveți; și apoi nu veți avea război, veți rămîne în afară».¹² În adevăr, Uniunea Sovietică, în acel moment, era pusă în imposibilitate de a purta un război pe două fronturi — și în Extremul Orient cu Japonezii și în Occident; de aceea, încerca să-l evite, dar voia recuperarea unor teritorii pe care Hitler le oferea cu atîta generozitate. «Politica lui Stalin — scria un general francez încă în 1936 — constă în a arunca spre vest, o furtună pe care o simte venind spre est».¹³ Promisiunile și ofertele germane au avut mai multă trecere în fața lui Stalin și Molotov. Tratatul din 23 august 1939 este o oglindă vie a împărțirii sferelor de influență între două puteri dictatoriale, care au trecut peste normele de drept internațional și peste drepturile popoarelor și le-au cucerit sau le-au obligat să accepte condițiile lor oneroase. Dacă ne referim la punctul prin care Basarabia era oferită Sovietelor, formularea pare relativ inofensivă, întrucît se menționa doar interesul sovietic pentru acest teritoriu și dezinteresul Germaniei pentru același teritoriu. Din mărturiile lui Joachim von Ribbentrop reiese că el a căutat o formulă de natură generală: «Acest lucru s-a făcut în așa fel încît atunci cînd s-au discutat problemele Europei de sud-est, eu — mărturisește Ribbentrop — am declarat la modul general că Germania este dezinteresată din punct de vedere politic «în aceste regiuni»... Interesul economic al Germaniei în acele teritorii a fost, în mod corespunzător, accentuat de fostul ministru de externe nazist, în conformitate cu instrucțiunile și directiva generală a lui Hitler, primite de Ribbentrop înaintea plecării sale la Moscova. Hitler îl autorizase să declare dezinteresul Germaniei față de teritoriile sud-estului Europei dacă era necesar pînă la Constantinopol și strîmtori. Problema aceasta din urmă, conform afirmațiilor lui Ribbentrop, nu a fost însă abordată».¹⁴

Ceea ce se știe mai puțin este faptul că terenul politic sovieto-german a fost pregătit de ambasadorul bulgar la Berlin — Părvan Draganov. Acesta, la 15 iunie 1939, a discutat cu Wörmann, subsecretar de stat la Ministerul de externe german, problema încheierii unui tratat de neagresiune germano-sovietică. Draganov, făcîndu-se intermediarul intereselor sovietice, a spus că «Uniunea Sovietică nu recunoaște posesiunea României asupra Basarabiei», că «Uniunea Sovietică manifestă teamă față de un posibil atac german prin statele baltice sau România». Și a adăugat că «dacă Germania ar declara că nu vrea să atace Uniunea Sovietică, ar încheia cu ea un tratat de neagresiune, atunci Uniunea Sovietică ar renunța la încheierea unui tratat cu Anglia». Totodată, Draganov punea și problema atitudinii Uniunii Sovietice în eventualitatea că Bulgaria ocupa sudul Dobrogei.¹⁵ Informația, prețioasă pentru sublinierea climatului raporturilor dintre unele state și interesele lor directe, subliniază necesitatea

netezirii asperităților germano-sovietice și compensarea Bulgariei cu un important sprijin moral pentru ocuparea sudului Dobrogei și desființarea tratatelor de pace, în eventualitatea că evenimentele luau un curs favorabil acestor intenții. Afirmatia poate fi coroborată cu conținutul discuțiilor dintre Molotov și Rosso, ambasadorul Italiei la Moscova. Menționînd că relațiile cu Germania sînt «foarte bune» și că guvernele lor «lucrează într-o armonie formidabilă», Molotov s-a referit și la relațiile sovieto-ungare și sovieto-bulgare. Cu Ungaria — declara el — guvernul sovietic menține relații bune și unele cerințe ungare (adică unele cerințe ungare asupra teritoriului Transilvaniei — E.B.) erau considerate întemeiate. Declarația, făcută la 26 iunie 1939, este semnificativă pentru intenția de a încercui România.¹⁶ Cam același lucru a spus Molotov și despre relațiile sovieto-bulgare, despre revendicările Bulgariei asupra Dobrogei, a pretențiilor Bulgariei de a avea ieșire la Marea Egee, pretenții pe care Uniunea Sovietică le considera a fi întemeiate, neavînd obiecțiuni asupra realizării lor. În ceea ce privește România, Uniunea Sovietică nu renunța la recucerirea Basarabiei (Bucovina n-a fost menționată) cu forța, în eventualitatea că litigiul teritorial nu se putea soluționa pe cale politică. În ce privește alte regiuni ale României, guvernul sovietic își rezerva dreptul unui contact direct cu Germania.¹⁷ Informațiile menționate sînt extrase dintr-o telegramă a lui Schulenburg, ministrul Germaniei la Moscova, către Ribbentrop care, în mod cert, le aflase de la ministrul italian.

Semnarea tratatului secret din 23 august 1939 și, apoi, a celui din septembrie același an au la bază cinismul cel mai atroce cunoscut în istorie pînă la acea dată. Împărțirea sferelor de influență și desființarea unor state suverane și independente reflectă în modul cel mai elocvent tendințele imperialiste ale celor două puteri totalitare. Consecințele lui sînt prea bine cunoscute. A început cel de al doilea război mondial, Polonia, Lituania, Letonia și Estonia au fost desființate ca state, Finlanda a fost atacată de Soviete, Basarabia și nordul Bucovinei au fost încorporate, prin metode brutale, statului sovietic. Mișcarea muncitorească internațională a primit o serioasă lovitură și s-a demonetizat în fața opiniei publice.

Semnarea pactului Ribbentrop-Molotov schimba situația internațională în favoarea Axei și pune România în postura unei victime neajutorate aproape de nimeni. Era un pas spre izolarea ei, cu consecințe nefaste în destrămarea teritorială suferită în anul 1940. România, care dusesse o politică de apărare a suveranității și independenței sale contra oricărei tendințe agresive venite din vest sau din est, i se rezerva soarta Poloniei. Telegrama lui Hitler către Mussolini, din 25 august 1939, exprimă clar această situație: «Trebuie să vă spun deschis, Duce, că nu mai există posibilitatea intervenției României în cazul unui conflict contra Axei. În aceste împrejurări — continua Hitler — nici Turcia nu mai are altceva de făcut decît să-și revizuiască poziția anterioară. Repet însă, că România nu mai este în situația de a participa la vreun conflict împotriva Axei.¹⁸ Mussolini confirma în răspunsul său blocarea României prin pactul de la Moscova, pact care putea schimba și poziția Turciei. Hitler s-a destăinuit și în fața ambasadorului italian la Berlin — Attolico — explicîndu-i efectele și reacțiile la care se aștepta de la statele

din centrul și sud-estul Europei, fiind convins că »România va fi imobilizată și constrânsă să coopereze cu Axa.¹⁹

După evenimentul petrecut la 23 august 1929, asupra Europei s-a lăsat o liniște grea, tragică, în care, așa cum consemna cunoscutul ziarist român — Tudor Teodorescu-Braniște — nu se mai auzea «decît vuietul neîntrerupt al marilor uzine de armament».

Note

1. Prima lucrare publicată în România care oferă mai multe detalii asupra pactului Ribbentrop-Molotov aparține cercetătoarei Livia Dandara — *România în vîltoarea anului 1939*, Ed. științifică și enciclopedică, București, 1985.
2. Alan Bullock, *A Study in Tyranny*, Penguin Book, London, 1972, p. 512.
3. *Le livre jaune. Documents diplomatiques 1938-1939. Pièces relatives aux événements et aux négociations qui ont précédé l'ouverture des hostilités entre l'Allemagne d'une part, la Pologne, la Grande Bretagne et la France d'autre part*, Imprimerie nationale, Paris, 1939, p. 185.
4. «Președintele nostru — scria «New-York Times» — nu caută să salveze pacea apelînd la bunul simț și la umanitate, care nu există la dictatori, ci avertizînd acești neînfricați conducători că dacă recur la acte de agresiune vor găsi lumea toată împotriva lor» («Revista presei», nr. 10-11-12/aprilie-iulie 1939, p. 234).
5. Paul Johnson, *Une histoire du Monde moderne, I, La fin de la vieille Europe (1917-1945)*, Robert Laffont/Express, Paris, 1985, p. 387-388.
6. M. Iacobescu, *Unele aspecte semnificative privind cazarea și aprovizionarea misiunii militare germane în România (1940-1941)*, în SCS, 1970, p. 191.
7. Albert Speer, *Inside the Third Reich*, The MacMillan and Co., nr.4, 1970, p. 162.
8. *Une semaine avant le début de la seconde guerre mondiale*, în «Les nouvelles de Moscou», nr. 34 (2241), 20 aout 1989, p. 9.
9. Paul Johnson, *op.cit.*, p. 388.
10. *Le livre jaune...* p. 156.
11. Livia Dandara, *op.cit.*, p. 285.
12. Odette Vaillant, ș.a., *Documents historiques contemporains, 1871-1975*, Tome 2, 6-e édition, Paris, Armand Colin, p. 321 ș.u.
13. *Ibidem*.
14. *Documents German Foreign Policy*, SD, vol.X, document nr.10 Din memorandumul lui Ribbentrop, din 24 ianuarie 1940, către Hitler, cînd sovieticii cereau Basarabia și Bucovina în întregime.
15. Hans Joachim-Hoppe, *Bulgarien — Hitlers eigenwilliger Verbundeter. Eine Fallstudie zur national-sozialistischen Südosteuropapolitik*, Deutsche Verlag Anstalt, Stuttgart, 1979, p. 67-68.
16. MI, nr.4 (265), aprilie 1989, an. XXIII, p. 33.
17. *Schulenburg către Ribbentrop*, Telegrama nr. 1235, Moscova, 26 iunie 1940, în «Literatura și arta», Chișinău, nr. 46 (2310), 9 noiembrie 1989.
18. Aurică Simion, *Agresiunile naziste în Europa în anii 1938-1939*, București, Ed. Eminescu, 1983, p. 331; Idem, *Dictatul de la Viena*, Cluj, Ed. Dacia, 1972, p. 60; I. Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei, 1938-1940*, București, Ed. politică, 1980, p. 136.
19. Livia Dandara, *op.cit.*, p. 301; vezi și Gh. Zaharia, I. Cupșa, Al. Vianu, *Al doilea război mondial. Schiță istorică*, București, Ed. politică, 1975, p. 51. În 1941, Hitler, motivîndu-și într-un fel agresiunea contra U.R.S.S., scria lui Mussolini că alianța germano-sovietică din 23 august 1939 fi fusese penibilă. «Mă bucur că am scăpat de acest chin», conchide Hitler (vezi, Joachim C. Fest, *Stăpînii celui de al treilea Reich*, București, Ed. politică, 1969, p. 86).

De la discuțiile tripartite la Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939)*

Am ales momentul eșecului negocierilor tripartite și al realizării rapide a Pactului Ribbentrop-Molotov. Acesta pune mai bine în evidență opțiunile părții sovietice și consecințele asupra Europei centrale, perceptibile pînă în zilele noastre.

Poate că nici o altă problemă a relațiilor internaționale nu incită mai mult la folosirea «seriilor», introduse în circuitul științific și prin efortul unui istoric român: A. D. Xenopol. «Seria» negocierilor tripartite am vedea-o conturîndu-se cu alianța anglo-franco-rusă (Antanta) din primul război mondial și terminîndu-se cu alianța dintre Anglia, Statele Unite și U. R. S. S. în al doilea război mondial.

Vrînd-nevrînd, «seria» Pactului de neagresiune include Tratatul sovieto-german de la Rapallo (1922) și nu exclude pacea de la Brest-Litovsk (1918) și înfrîngerea Germaniei în 1945.

De mai bine de jumătate de secol se recompune cu migală și *logica* Pactului Ribbentrop-Molotov. Ne propunem să analizăm cîteva aspecte care pun în evidență relațiile dintre Germania și Uniunea Sovietică — țări cu regimuri totalitare — în contextul echilibrului fragil dintre puterile existente în perioada interbelică și în raport cu Europa centrală și de sud-est.

Astfel, atrage atenția faptul că, pe de o parte, regimurile dictatoriale din cele două țări au la bază ideologii care incită la ieșirea din granițele recunoscute și dominarea spațiilor înconjurătoare pe o rază proporțională cu forța militară reală, sau presupusă a fi; pe de altă parte, în politica externă, atît a Germaniei cît și a Uniunii Sovietice, se insistă constant în direcția eliminării «încercuirii» fiecăreia dintre cele două țări.

Explorarea «seriei» negocierilor tripartite pune în evidență faptul că ele privesc, în manieră deosebită, atît Germania cît și Uniunea Sovietică. Momentul cel mai semnificativ din acest punct de vedere, și care trimite în ajunul

* Textul de mai jos a fost comunicat în cadrul Conferinței Internaționale — *Pactul Molotov-Ribbentrop și Basarabia*, Chișinău, 26-28 iunie 1991.

Pactului Ribbentrop-Molotov este eșecul încercării de a realiza un Locarno Oriental în 1934¹. Rostul acestei inițiative franceze condusă de Louis Barthou era să *descurajeze* agresiunea Germaniei. Interesant: acum, Uniunea Sovietică sprijină inițiativa și, prin Litvinov, conturează sfera de influență care, solicitată în noiembrie 1940 lui Hitler, va produce nervozitate la Berlin și lansarea, peste o lună, a «Planului Barbarossa». Hitler refuză să se alăture inițiativei, preferînd pactele *bilaterale* celor *multilaterale*. Din acest unghi, pactul cu Uniunea Sovietică ilustrează cel mai bine aspirația bilateralității.

Mai intervine un factor în negocierile care vor eșua acum, în 1934, și din care vor rezulta doar Pactul dintre Uniunea Sovietică și Franța și dintre Cehoslovacia și Uniunea Sovietică (1935): *atitudinea țărilor din Eurpa Centrală și de sud-est*. De fapt, protejarea acestor țări este similară, și acum în 1934 și în 1939, cu capacitatea susținerii păcii. Este zona compusă din state a căror formare sau existență este în conexiune deopotrivă cu victoria Antantei, înfrîngerea Puterilor Centrale și cu ieșirea Rusiei din război prin revoluție. Rezultă, astfel, o zonă a statelor mici *incomode* și *disprețuite* atât de Germania, cît și de Uniunea Sovietică. A. J. P. Taylor a remarcat faptul că Hitler a prezentat pentru germani șansa dominării acestei zone; că cei mai mulți germani nu se simțeau egali cu polonezii, spre exemplu; că singura cale a dominării zonei era războiul și că războiul nu se putea pregăti decît pe baze totalitare².

Un element merită menționat din perspectiva poziției Uniunii Sovietice față de zona statelor mici din Europa centrală și de sud-est. Ne referim precis la așa-numitul «cordon sanitar» și la semnificațiile lui pentru Puterile Antantei și pentru U. R. S. S.

Este acceptat faptul că puterile occidentale au văzut consolidarea unității statelor situate pe granița vestică a Uniunea Sovietice între metodele cele mai eficiente pentru izolarea «experienței ruse» și blocarea răspîndirii bolșevismului spre Europa — considerată o calamitate. Eșecul intervenției din anii '20 merită o discuție aparte. Acum este important faptul că eșecul a pus în evidență nevoia conviețuirii Occidentului cu «experiența rusă». De aici, un comportament al țărilor occidentale preponderent defensiv.

Din perspectivă sovietică, cel puțin două elemente incită spre o altă viziune asupra acestui «cordon sanitar». Pe de o parte, la nivelul statului sovietic se sedimentează în timp ideea că teritorii ale fostului imperiu țarist se cuvin păstrate în componența noilor structuri sovietice; o preluare, în forme noi, a ideilor expansioniste, imperiale, ale regimului țarist; pe de altă parte, Internaționala a III-a concretizează ideea că revoluția poate reuși numai dacă devine mondială și cuprinde, în primul rînd, Germania³. Din acest punct de vedere prezența unei Armate Roșii în Ruhr, în 1923, este deosebit de semnificativă⁴. Fără a absolutiza, este corect să apreciem că linia politicii sovietice se prezintă și ca o rezultantă a combinării elementelor descrise mai sus; că din această combinație rezultă sentimentul «încercuirii» și incomoditatea statelor mici limitrofe pe granița vestică. Este semnificativ faptul că la 30 octombrie 1939, la sesiunea Sovietului Suprem, Molotov afirma că au fost suficiente

loviturile armatelor germane și sovietice ca să nu mai rămână nimic din Polonia — «copilul monstruos al Tratatului de la Versailles»⁵.

Tot în acest punct al analizei interesează și coordonatele comportamentului politic al acestor state situate între cele două puteri cu regim totalitar: Germania și Uniunea Sovietică. Incomoditatea presiunilor din ambele părți, vizibilă mai ales după 7 martie 1936 — reocuparea zonei renane de către Hitler —, explică tendința retragerii lor spre neutralitate și în sensul păstrării echidistanței față de marile puteri și în primul rând față de Germania și Uniunea Sovietică. Acum se vorbește de așa-numita a 3-a Europă, plasată sub conducerea Poloniei⁶.

Dacă ar fi să vorbim de o «serie», în sensul lui A. D. Xenopol, ar trebui să cuprindem aici ideea de Locarno central european, baltic și balcanic și, într-o anumită măsură, ideea de bloc al neutrilor de la începutul celui de al doilea război mondial. Acum și din perspectiva țărilor din Europa centrală și de sud-est interesează faptul că eșecul negocierilor tripartite este pus și în conexiune cu neacceptarea Poloniei și a României ca trupele sovietice să treacă pe teritoriul lor, spre Germania, la nevoie (discuția cunoscută în legătură cu «agresiunea indirectă»)⁷. Acordul secret al Pactului Ribbentrop-Molotov înseamnă împărțirea zonei între cele două state semnatare⁸; libertatea opțiunilor pentru statele mici din zonă sistează.

Eșuarea negocierilor tripartite trimite direct la opțiunile partenerului sovietic, atât în aceste tratative, cât și în negocierile bilaterale cu Germania. Puține alte momente ale istoriei relațiilor internaționale pun mai bine în evidență valoarea imaginii (a imaginii celuilalt) pe care partenerii o au unul față de celălalt în timpul negocierilor. George F. Kennan⁹ are dreptate când remarcă faptul că puterile occidentale și-au permis să devină așa de slabe încât, amenințate de două tipuri de dictaturi, era imposibil să învingă una fără a se alia cu cealaltă; că de la sfârșitul anilor '30 o *victorie morală curată* a Occidentului nu mai era posibilă; că trebuia să se realizeze compromisuri cu una din dictaturi. Și într-adevăr, alipirea Austriei și distrugerea statului cehoslovac sînt prețul compromisului cu Hitler. Incorporarea Europei de est în zona sovietică de influență, la sfârșitul războiului, reprezintă o componentă a prețului cooperării cu Stalin. Documentele americane¹⁰ conțin mărturii relevante pentru intențiile sovietice. Instrucțiunile lui Beria, șeful NKVD, emise în 1944, către partidele comuniste, precizează clar faptul că prevederile Cartei Atlanticului (14 august 1941) și ale Declarației Națiunilor Unite (1.01.1942) au fost acceptate de sovietici din nevoia disperată de ajutor împotriva Germaniei naziste; asemenea prevederi — continua Beria — nu vor fi impuse guvernului sovietic. Vorbind în numele «poporului sovietic», Beria recomandă partidelor comuniste ca, după victorie, să reia politica Internațiunei comuniste. Dacă vor face așa, vor fi sprijinite la maximum de către Uniunea Sovietică.

Și atunci iată-ne în timpul negocierilor tripartite de-a lungul cărora occidentalii (Anglia, Franța), în doze diferențiate, dar din motive sensibile comune, n-au încredere în partenerul sovietic nici din punct de vedere militar, dar, mai ales, din punct de vedere ideologic-politic.

Ei știu că există pericolul unui pact dintre Moscova și Berlin și, cu toate acestea, nu reacționează adecvat în negocierile cu Moscova. Rămâne cel puțin stranie situația creată de convorbirea dintre Molotov și ambasadorul S. U. A. — L. Steinhardt — la 16 august 1939¹¹. Molotov avertizase asupra intenției de a semna cu Hitler. Informația ajunge firesc la ambasadorul Marii Britanii la Washington, dar acesta o transmite prin *poșta aeriană* și nu *telegrafic*, astfel încât Londra o poate lua în considerare abia la 22 august 1939; era prea târziu. Poate arhivele sovietice ar putea contribui la desfacerea acestor enigme.

Revenind la neîncrederea între parteneri, ea este reciprocă; Stalin n-are încredere în nimeni; nici pe plan intern, nici pe plan extern. Din 1934 (30 iunie — «Noaptea cuțitelor lungi»), înțelesese că singura forță de care trebuie să se teamă în Europa era Germania¹². Asistase la pierderea terenului de către Franța și Anglia în fața celui de al III-lea Reich; la intrarea lor în «criză de timp»; aceasta era partea vizibilă a lucrurilor, cu compromisurile ei; o «serie» a la Xenopol care, începută la Locarno, trecea prin Pactul celor patru (1933), prin acordul naval anglo-german (1935), reocuparea zonei renane (1936) și se oprea, relevant pentru Stalin, la München, în 1938¹³. La Moscova, însă, se știa și din partea nevăzută. Secretele luării deciziilor în capitalele europene și simțămintele adevărate ale oamenilor politici occidentali față de Uniunea Sovietică erau știute prin rețelele sovietice de spionaj — inclusiv și mai ales aceea a Internaționalei a III-a¹⁴.

Ca urmare, este explicabil de ce incompatibilitatea dintre parteneri și, respectiv, eșecul negocierilor tripartite iau următoarea formă: occidentalii s-ar mulțumi numai cu acordul de principiu al sovieticilor pentru constituirea *forței de descurajare* a agresivității lui Hitler¹⁵. Stalin, însă, vrea angajamente militare precise și asentimentul unor țări din Europa centrală și de est pentru a ajunge, prin teritoriul lor, la frontiera germană și a acționa efectiv din punct de vedere militar. Să remarcăm incomoditatea multiplă a acestor țări; acordul lor la trecerea trupelor sovietice este perceput ca o acceptare a situației în zona sovietică de influență. Această ipostază poate declanșa furia Reich-ului. De la 7 martie 1936, ele nu mai au siguranța eficienței intervenției dinspre Vest pentru a bloca agresiunea germană. Se contura, pentru ele, perspectiva rămânării sub presiunea sovietică sau sub una combinată — sovieto-germană; această din urmă temere devine realitate prin Protocolul adițional secret al Pactului Ribbentrop-Molotov.

Poate că acum este momentul să ne întrebăm: ce vrea Stalin, în numele Uniunii Sovietice? Cel mai scurt răspuns posibil: vrea *timp* pentru a câștiga *spațiu*. Sursele estimează că preparativele militare sovietice ar fi trebuit să fie terminate în 1942.¹⁶ Pericolul german, de care se teme cel mai mult, poate fi înlăturat prin înțelegerea cu occidentalii în cadrul negocierilor tripartite, sau prin înțelegerea cu Hitler; una temporară. Jocul dublu este de neocolit și caracterizează deopotrivă și alți parteneri; cazul Marii Britanii poate fi considerat drept relevant în speță¹⁷. La Stalin, intervine și *pofta* de spațiu. De la Berlin, se intuiește clar această *foame* de spațiu. La 26 iulie 1939, *Schnurre*, conducătorul delegației germane pentru negocieri comerciale cu Uniunea Sovietică, invitase la cină pe șeful misiunii comerciale sovietice — Babarin — și pe

însărcinatul cu afaceri, Astakhov. Schnurre observă că Anglia ar putea oferi Rusiei participarea la un război european și ostilitatea Germaniei. Nimic din ceea ce *Rusia ar vrea într-adevăr*. Ce poate oferi Germania? Neutralitatea și neamestecul într-un conflict european posibil și, dacă Moscova vrea, o înțelegere mutuală germano-sovietică reciproc avantajoasă¹⁸. Hitler, grăbit, vine în întâmpinarea acestei *lăcomii*, avînd clar în minte că în scurt timp va redobîndi ceea ce a cedat. Într-adevăr: «seria» calvarului Europei de est înregistrează, după împărțirea între Moscova și Berlin, golgota dominației germane pînă la pierderea inițiativei strategice de către Wehrmacht și continuă cu trecerea sub dominația sovietică pînă spre zilele noastre.

Se mai cuvine subliniată o simetrie: am putea spune și una a cinismelor marilor puteri din perspectiva țărilor din Europa de est. Din momentul în care țările occidentale, amenințate de două tipuri de dictaturi, nu pot să le elimine concomitent, ci numai aliindu-se cu una din ele, sînt secvențe ale relațiilor internaționale cînd se creează impresia că n-are importanță cu cine se realizează compromisul. Pentru partea sovietică, lumea capitalistă, în întregul ei, cu Hitler cu tot, era putredă. Cu cît se prăbușește mai repede, cu atît mai bine. Pînă la un punct, lui Stalin îi este indiferent cu cine realizează compromisul. Evident, simetria cazurilor nu exclude erori de apreciere și de o parte, și de cealaltă. Putem lua ca exemplu fie și numai incapacitatea aprecierii dimensiunii pericolului fascist și sîntem în fața unei simetrii și în eroare.

Acum, însă, pe traseul opțiunii sovietice pentru Pactul... de *agresiune* cu Hitler,¹⁹ se impune subliniat un document. Ne referim la instrucțiunile Cominternului privind comportamentul partidelor comuniste după 23 august 1939²⁰. În instrucțiuni²¹ se precizează că: scopul Internaționalei a rămas izbucnirea revoluției mondiale a proletariatului, că revoluția mondială nu este posibilă acum; că un război prelungit constituie o premisă sigură a revoluției. «Este în interesul Cominternului un război în Europa? *Da*, deoarece războiul poate aduce mai aproape momentul în care mînia maselor poate exploda. Ar grăbi pactul dintre Uniunea Sovietică, Anglia și Franța izbucnirea războiului? *Nu*, deoarece o alianță dintre aceste țări ar forța Germania să se abțină de la o aventură militară. Ar grăbi izbucnirea războiului pactul dintre U. R. S. S. și Germania? *Da*, pentru că Germania va fi în stare să-și ducă la îndeplinire planurile dacă obține neutralitatea U. R. S. S. Ca urmare, care trebuie să fie atitudinea U. R. S. S. pentru a grăbi revoluția mondială? Să sprijine Germania într-o așa măsură încît *ea* să înceapă războiul și să ia măsuri ca războiul să se prelungească».

Documentul, procurat de către atașatul militar american la Riga, trebuie luat în considerare în discuția referitoare la responsabilitatea Uniunii Sovietice pentru declanșarea războiului, pe care, l-a început de fapt la 17 septembrie 1939, prin invadarea Poloniei de răsărit²².

Din nou, sesizăm componentele politicii externe sovietice: *convergența* liniei preconizate de statul sovietic cu aceea a Cominternului. Din această perspectivă, este semnificativ faptul că schimbarea ministrului de externe Litvinov, la 3 mai 1939, cu Molotov, a fost prefațată de schimbarea ambasado-

ului la Berlin, Jacob Suriz, evreu; era în 1937²³. Ne aflăm în fața unei «serii» a faptelor care pregătesc opțiunea sovietică pentru alianța cu Germania.

Mai mult decât atât, Stalin însuși, după 23 august 1939, mărturisește ministrului de externe al Letoniei, Wilhelm Munters, că pretențiile Germaniei ar putea crește din nou; o dovadă că Stalin nu-și face iluzii în privința pactului, ci numai în privința valabilității și a durabilității lui. La rîndul său, Hitler mărturisea unui oaspete: «orice fac este îndreptat împotriva Rusiei. Dacă Occidentul este așa de orb să nu vadă aceasta, voi fi forțat... să lovesc spre Vest și numai după aceea să mă întorc împotriva Uniunii Sovietice cu forțe sporite»²⁴. Așa a și fost la 22 iunie 1941, dată la care, prin atacarea Uniunii Sovietice, războiul european se transforma progresiv în război mondial.

Așadar, sugerînd reorganizarea faptelor recuperate prin cercetare științifică, în «seriile» intuite de A. D. Xenopol, am încercat să dăm consistență afirmațiilor privitoare la opțiunile Uniunii Sovietice în momentul socotit de noi de maximă *densitate* în preajma celui de al II-lea război mondial: eșecul negocierilor tripartite și semnarea tratatului Ribbentrop-Molotov. Rapiditatea cu care s-a realizat înțelegerea între cele două regimuri totalitare nu mai constituie o surpriză, odată așezată în contextul opțiunilor sovieto-germane și a luării în considerare a componentelor politicii externe sovietice.

Împărțirea Europei de est și absorbirea ei, pe rînd, de către regimurile totalitare sînt consecințe *dureroase, persistente* și mai ales *impresionante* prin suferința omenească aferentă; un calvar pentru care stau mărturie fluxul și refluxul refugiaților, al populațiilor — dizlocate și tratate ca nedorite.

Pe de altă parte, în epoca performanțelor remarcabile în *diversiune* și *disimulare* (avem în vedere campania lui Hitler în est, «ascunsă» cu informații menite să dea impresia că este pregătită debarcarea în Anglia, sau «ascunderea» debarcării din Normandia), Pactul Ribbentrop-Molotov ne apare ca o veritabilă repetiție cu semnificații multiple. Aparența consensului acoperă dorința anihilării reciproce — o reluare în condiții noi a stării de beligeranță din primul război mondial. În speranța că al doilea război mondial se va termina în sensul eliminării consecințelor lui, noi punem și speranța dreptului la adevărul neafectat de *diversiune* și *disimulare*.

Note

1. A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, New-York, Atheneum, 1983, p. 84 și urm. William L. Shirer, *The Collapse of the Third Republic. An Inquiry into the Fall of France in 1940*, New-York, Simon and Schuster, 1969, p. 241-42. Vezi și: I. Ciupercă, *Locarno Oriental. Semnificația unui eșec (1925-1937)* (I), în AIIAI, tom XXXIV/2, 1987, p. 207-226, *passim*.
2. A. J. P. Taylor, *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*, New-York, 1946, p. 189-214.
3. Sebastian Haffner, *Le pacte avec le diable*, Paris, 1969, p. 89.
4. Paul Johnson, *A History of the Modern World. From 1917 to the 1980*, London, 1983, p. 124.
5. Michel Heller, *Soixante-dix ans qui ébranlèrent le monde*, Paris, Calmann-Lévy, 1988, p. 88.
6. I. Ciupercă, *N. Titulescu și rolul puterilor mici în viața internațională contemporană*, în: *Titulescu și strategia păcii*, Iași, Ed. Junimea, 1982, p. 133-157, *passim*.

7. Discuția este provocată, întreținută și tensionată de partea sovietică. În aparență, este vorba de eficiența intervenției militare împotriva unei eventuale agresiuni germane. În realitate, este vorba de zone de influență. Vezi și Odette Voillard s. a., *Documents d'histoire contemporaine 1851-1875, tome 2, sixième dition*, Paris, Armand Colin, 1976, p. 321 și urm.
8. *The Road to World War II, A Documentary History*, Edited by Keith Eubank, New-York, 1973, p. 256.
9. *Russia and the West under Lenin and Stalin*, Boston, Toronto, 1961, p. 314-315.
10. Anthony Cave Brown and Charles B. MacDonald, *On a Field of Red. The Communist International and the Coming of World War II* (în continuare: *On a Field of Red...*), New-York, 1981, p. 616.
11. William L. Shirer, *The Collapse of the Third Reich*, New-York, Simon and Schuster, 1969, p. 462.
12. Generalul Schweisguth raporta lui Leon Blum în 1936: «Politica lui Stalin constă în a arunca spre Vest o furtună pe care o simte venind dinspre Est» (Cf. Odette Voillard, *op. cit.*, p. 381 și urm.).
13. *On a Field of Red...*, capitolele X, XI, XII, *passim*.
14. *Ibidem*.
15. Vezi și J. A. S. Grenville, *A World History of The Twentieth Century*, volume 1: *Western Democracies, 1900-1945*, Fontana Paperbacks, 1983, Chapter 25, *The Outbreak of War in Europe, 1937-1939*, p. 425 și urm., *passim*.
16. Michel Heller, Aleksandr Nekbrich, *L'utopie au pouvoir. Histoire de l'U. R. S. S. de 1917 à nos jours*, Paris, Calman Lévy, 1985, p. 265 și urm.
17. Vezi și William L. Shirer, *20-th Century Journey*, Boston, Toronto, Little Brown and Company, 1984, p. 405 și urm.
18. Alan Bullock, *Hitler. A Study in Tyranny*, London, Penguin Books, 1972, p. 516. Vezi și Odette Voillard s. a., *op. cit.*, p. 321 și urm.
19. Împotriva Poloniei, a Țărilor Baltice, a Finlandei și a României.
20. Confuzia în mișcarea comunistă internațională este enormă. vezi Hugh Seton Watson, *From Lenin to Khrushchev. The History of World Communism*, New-York, London, 1960, p. 200 și urm.
21. *On a Field of Red...*, p. 508.
22. Pentru justificarea sovietică a participării la cea de a patra împărțire a Poloniei, vezi George F. Kennan, *op. cit.*, p. 337.
23. *Idem*, p. 317.
24. *On a Field of Red...*, p. 508.

De la 23 august 1939 la 22 iunie 1941. Precizări privind poziția României*

La 24 iunie 1941, Grigore Gafencu, reprezentantul guvernului român la Moscova, era primit de V. M. Molotov, care i-a cerut explicații în legătură cu intrarea României în război. Reproducem aici un fragment din răspunsul lui Gafencu, așa cum e consemnat în propriul «Jurnal», răspuns care explică extrem de clar atitudinea României:

«În ce mă privește, nu pot avea față de evenimentele de azi, pe care numai istoria le va putea judeca, decît o atitudine de diplomat, adică de soldat al țării mele. Să-mi fie îngăduit, în această calitate, să-mi exprim părerea de rău că prin politica ei urmată în timpul din urmă, U. R. S. S. nu a făcut nimic pentru a împiedica, între țările noastre, durerosul deznodămînt de azi. Prin brutalul ultimatum din anul trecut, prin care ni s-a cerut nu numai Basarabia, dar și Bucovina, și un colț din vechea Moldovă, prin încălcările teritoriului nostru, care au urmat de atunci, prin actele de forță ce au intervenit pe Dunăre — chiar în timpul negocierilor pentru stabilirea liniei de demarcație — Uniunea Sovietică a distrus în România orice sentiment de încredere și de siguranță, și a trezit îndreptățita teamă că însăși ființa statului român e în primejdie. Am căutat atunci un sprijin în altă parte. Nu am fi avut nevoie de acest sprijin, și nu l-am căutat, dacă nu am fi fost invitați, și dacă nu ne-am fi simțit amenințați.

Îmi îngădui să amintesc aceste fapte fiindcă am avut prilejul, ca ministru de externe al țării mele (Grigore Gafencu a deținut acest portofoliu în cadrul mai multor guverne, în intervalul cuprins între sfîrșitul lui decembrie 1938 și sfîrșitul lui 1940 — n. ns., I. A.), să atrag în mai multe rînduri, prin discursuri și declarații publice, atenția guvernului sovietic, față de care am urmat totdeauna o politică leală de pace și de bună vecinătate, că «o Românie independentă în cuprinsul hotarelor ei neatînse este o cheazășie de siguranță pentru U. R. S. S., ca pentru toate celelalte state vecine».

* Textul de mai jos a fost comunicat în cadrul Conferinței Internaționale *Pactul Molotov-Ribbentrop și Basarabia*, Chișinău, 28-29 iunie 1991.

Lovitura cea dintâi, care a zdruncinat temeliile unei asemenea României, chează de siguranță și de pace, acoperire firească și atât de folositoare unui hotărât înțeles și însemnat al Rusiei, a fost dată, din nefericire, de guvernul sovietic.

Urcînd pe firul neîntrerupt al derulării evenimentelor, momentul 22 iunie 1941 ne conduce în mod invariabil la notele ultimative de la sfîrșitul lunii iunie 1940; în continuare vom constata că la originea lor se găsește așa-zisul tratat de neagresiune sovieto-german din 23 august 1939, cu documentele sale oficiale și secrete. Între aceste momente — o dinamică în general cunoscută a faptelor, dar interpretată diferit, chiar complet diferit, nu numai în anumite secvențe mai scurte, ci și în ce privește esența unor etape.

Nu întîmplător, la scurt timp după semnarea amintitului «tratată de neagresiune», la 1 septembrie 1939 Germania a atacat Polonia, pentru ca la 3 septembrie Marea Britanie și Franța să declare război Germaniei, fără a trece la operații militare importante; în acest fel a izbucnit cel de al doilea război mondial. În timp ce armata poloneză se opunea ofensivei hitleriste, la 17 septembrie Armata Sovietică a pătruns pe teritoriul Poloniei. Uniunea Sovietică a acționat în conformitate cu punctul 2 al protocolului secret adițional «tratatăului de neagresiune». Nu reprezintă acesta momentul în care Uniunea Sovietică își face intrarea, printr-o acțiune agresivă, în conflagrația mondială de abia declanșată? Nu putem aprecia că declanșarea războiului mondial a grupat, pentru o anumită etapă, pe de o parte Germania hitleristă, Uniunea Sovietică și, pe de altă parte, Polonia (pentru scurt timp), Marea Britanie, Franța? Răspunsul nostru nu poate fi decît afirmativ, mai ales că în urma discuțiilor angajate de aceeași Ribbentrop și Molotov, și tot la Moscova, de data aceasta la 27 și 28 septembrie 1939, s-au semnat o declarație comună și un tratat germano-sovietic «de amicitie și frontieră». În sprijinul răspunsului nostru, reproducem aici un scurt fragment din *Declarația comună*, în care Uniunea Sovietică se situa alături de Germania în așa-zisele propuneri de pace (de remarcat cinismul unor afirmații):

«După ce guvernul german al Reichului și guvernul U. R. S. S.-ului au soluționat definitiv chestiunile care rezultă din dizolvarea statului polonez și au creat o bază sigură pentru o pace durabilă în Europa de răsărit, prin acordul semnat ele exprimă părerea că acesta ar răspunde adevăratelor interese ale tuturor popoarelor să se pună capăt stării de război ce există între Germania, de o parte, și Anglia și Franța, pe de altă parte». Prin «Tratatul de amicitie și frontieră», cele două guverne își fixau definitiv (termenul aparține punctului 1) frontiera intereselor lor în teritoriul statului polonez și considerau tratatul ca punct de plecare în desfășurarea bunelor relații între cele două state. După dizolvarea statului polonez, cele două guverne considerau «ca sarcină a lor exclusivă de a restabili în aceste teritorii pacea și ordinea și a asigura naționalităților de acolo o existență pașnică și corespunzătoare atributelor etnice...». Polonia a suferit — după expresia lui Henri Michel — «cea de a patra împărțire din istoria sa». Ordinea impusă de ocupanți nu a asigurat pacea și nu și-a propus nici pe departe respectarea drepturilor minorităților.

Izolată tot mai mult pe plan internațional prin încheierea tratatului de la 23 august 1939, România urmărea cu vie îngrijorare evoluția evenimentelor; la 6 septembrie și-a declarat neutralitatea, ceea ce nu a împiedicat-o, stîrnind nemulțumirea Reichului, să permită trecerea tezaurului, a unei părți însemnate a armatei și autorităților centrale poloneze prin teritoriul său. La 21 septembrie, un grup de legionari îl asasinează pe primul ministru, Armand Călinescu (ostil Germaniei hitleriste) și încearcă, fără a reuși, o lovitură de stat. Ocuparea Poloniei și noul tratat Ribbentrop-Molotov, desființînd statul vecin cu care eram legați printr-un tratat de alianță și prin importante interese în apărarea granițelor de est, au stîrnit, cum era și firesc, îngrijorarea opiniei publice românești. Această manieră de «rezolvare» a problemei poloneze a stăruit puternic în mintea cercurilor politice conducătoare românești supuse la noi presiuni și amenințări în primăvara și vara anului 1940 și le-a determinat, alături de alți factori puși în evidență de cercetarea istorică, să adopte o anumită poziție față de actele ultimative de la sfîrșitul lunii iunie.

După cum se știe, la sfîrșitul lunii noiembrie 1939, Uniunea Sovietică a atacat Finlanda; după aproximativ două săptămîni (la 14 decembrie), Societatea Națiunilor condamna această acțiune prin care Uniunea Sovietică se plasa — preciza rezoluția adoptată de Adunarea Generală — în afara Pactului Societății. În aprilie-iunie 1940, Germania invadează Danemarca, Norvegia, Olanda, Belgia, Luxemburgul și Franța. În vara anului 1940, Uniunea Sovietică anexează Estonia, Letonia și Lituania.

În acest moment internațional, cînd Germania hitleristă controla un vast teritoriu al Europei, de la Atlantic la est de Varșovia, cînd Uniunea Sovietică ocupase sau era pe cale să ocupe noi teritorii la granița sa de vest, România — nu numai complet izolată dar și direct amenințată — a fost nevoită să cedeze Basarabia, Bucovina de Nord și o porțiune din fostul județ Dorohoi (mai mult chiar decît se prevăzuse prin protocolul secret). Se poate observa că actele ultimative au survenit la cîteva zile după ce Franța semnase armistițiul cu Germania (22 iunie).

La 15 iulie, Hitler îi adresa lui Carol al II-lea o scrisoare prin care îi cerea, pe un ton ultimativ, să facă concesii Ungariei horthyste, cu amenințarea că dacă România nu se va încadra integral în «noua ordine», atunci «sfîrșitul va fi, mai devreme sau mai tîrziu, posibil chiar în foarte scurt timp, distrugerea României». La 30 august, Ungaria i-a răpit României partea de nord-vest, iar la 7 septembrie Bulgaria a ocupat sudul Dobrogei, fără ca prin acestea, pretențiilor lor să fi fost satisfăcute pe deplin. Într-o broșură apărută în noiembrie 1940, găsim scris: «S-a frînt trupul Țării... A fost sortită zilelor noastre o mare și grea durere. Ni s-au schimbat hotarele țării. S-a rupt din trupul Moldovei lui Ștefan Vodă partea de răsărit, de acolo de unde se-nalță dimineața soarele aurind cîmpurile, și ni s-a sfîșiat o parte din Bucovina, înjumătățind frumosul ținut al fagilor și tulburînd odihna voievodului din sfînta mănăstire a Putnei [...]. Am judecat azi că, oricîte dovezi de vrednicie am da, n-am putea duce lupta la toate hotarele țării, cu toți dușmanii pregătiți să ne atace».

La 28 iunie 1940 a început calvarul evacuării Basarabiei și Bucovinei de Nord, sub presiunea intrării *imEDIATE* a armatei sovietice care nu a respectat propria prevedere din a doua notă ultimativă, de a acorda patru zile pentru retragerea trupelor, a autorităților românești din aceste teritorii. Se poate menționa că din componența trupelor sovietice care au intrat în Basarabia făcea parte și divizia 16 N. K. V. D. În amintirile sale, Al. Cretzianu notează: «Unități motorizate și blindate ale Armatei Roșii traversau Basarabia și Bucovina de Nord chiar din prima zi și procedau în mod activ la provocarea de dezordini printre trupele noastre. În multe locuri soldații noștri au fost dezarmați. Ofițerii și-au scos insignele și au suferit și alte umilințe din partea armatei sovietice (și nu numai din partea acestora — n. ns., I. A.). În mai multe ocazii, trupele sovietice au deschis pe loc focul împotriva coloanelor noastre în marș. Trupele noastre au fost reținute numai cu mari dificultăți să nu răspundă».

Ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord a însemnat o adevărată tragedie, mai întâi prin modul în care s-a realizat și, apoi, prin consecințele sale. Enumerăm aici câteva dintre ele:

- organizarea unui regim de jaf economic, prin trecerea peste Nistru a unor mari cantități de produse agro-alimentare, de utilaje, de material rulant al căilor ferate etc.;

- instaurarea unui regim de teroare, prin persecuții, deportări, execuții și chiar masacre în rândurile populației românești;

- strămutarea a mii de familii din Ucraina în locul populației de origine germană din Bucovina de Nord și sudul Basarabiei care, prin înțelegerea dintre guvernele de la Berlin și Moscova, a avut posibilitatea să se îndrepte spre Germania;

- închiderea și profanarea bisericilor și a altor lăcașe de cult, înlocuirea manualelor românești cu manuale rusești și ucrainiene, numirea în administrație și în școală a numeroase elemente de altă naționalitate, multe aduse de peste Nistru;

- divizarea, printr-o împărțire administrativă abuzivă, a teritoriilor răpite;

- marile distrugeri efectuate de trupele sovietice în retragere, în perioada 22 iunie - 26 iulie, în fața ofensivei eliberatoare a armatei române.

În cei 22 de ani de apartenență firească la statul român, în Transilvania și Bucovina s-au obținut — deși n-au lipsit greutățile obiective și greșelile — importante rezultate pozitive. În ședința publică a Academiei Române din 19 septembrie 1941 (la scurt timp după eliberarea celor două provincii), istoricul și profesorul de prestigiu Ion Nistor (autor al *Istoriei Basarabiei*, apărută în mai multe ediții după primul război mondial și reeditată recent la «Cartea Moldovenească» din Chișinău) insista, între altele, asupra consecințelor răpirii Basarabiei: «Dar avântul pe care Basarabia îl luase în toate direcțiunile de muncă și creație a fost curmat pe neașteptate prin intervenția armatei roșii, din ziua de 28 iunie 1940. Cu acea zi fatală s-a întrerupt brusc opera gospodărească a statului român în Basarabia, iar stăpânirea bolșevică de un an de zile a dărâmat și risipit mult, foarte mult, din ceea ce românii clădiseră acolo cu

atâtea jertfe materiale și cu atîta rîvnă, tragere de inimă și pricepere. În multe resorturi starea de astăzi din Basarabia este cu mult mai tristă și mai dezolantă decît chiar la 1918.»

Generalul Ion Antonescu a venit la conducerea statului român în condiții foarte grele, cînd teritoriul realizat prin Marea Unire din 1918 suferise grave ciuntiri teritoriale, cînd România era complet izolată și în continuare amenințată (incidentele din Delta Dunării cu sovieticii, pretențiile Ungariei asupra întregii Transilvanii, presiunile Germaniei hitleriste asupra lui Carol al II-lea). Numai Germania s-a declarat dispusă și era capabilă să garanteze granițele rămase României. Aceasta l-a determinat pe generalul Ion Antonescu să dea o nouă orientare politicii externe: acordul privind intrarea trupelor germane în România, aderarea la 23 noiembrie 1940 la «pactul tripartit» și semnarea, la 4 decembrie, a unui nou tratat economic. Dincolo de modalitățile concrete de realizare, poziția adoptată de generalul Ion Antonescu corespundea intereselor din acea etapă ale statului român, avînd în vedere menținerea ființei sale naționale și, în perspectivă, reconstituirea teritorială. Antonescu s-a adaptat la situația internațională dată, la efectele, care s-au acumulat, ale pactului din 23 august 1939, ale pactului din 28 septembrie 1939, la efectele acțiunilor agresive ale Germaniei hitleriste și Uniunii Sovietice staliniste din 1939-1940. Intrînd în alianța cu Germania și apoi în războiul din Răsărit, Ion Antonescu nu a acceptat ca definitiv Dictatul de la Viena, lucru pe care i l-a repetat mereu lui Hitler, începînd chiar cu înfîlnirea prilejuită de aderarea la «pactul tripartit». Pentru el, eliberarea Basarabiei și Bucovinei de Nord reprezenta o etapă în refacerea teritorial-națională. «Mai curînd sau mai tîrziu să realizăm din nou România Mare și spre Est», declara generalul Ion Antonescu, în ședința Consiliului de Miniștri din 26 noiembrie 1940, imediat după întoarcerea sa din Germania.

Documentele elaborate în ziua de 22 iunie 1941 fixau obiectivele intrării statului român în război.

În ordinul pe care generalul Ion Antonescu îl dădea armatei române de a trece Prutul, în zorii zilei, se sublinia:

«Ostași,

V-am făgăduit din prima zi a noii domnii și a luptei mele naționale să vă duc la biruință;

Să șterg pata de dezonoare din cartea Neamului și umbra de umilire de pe fruntea și epoleții voștri (din zilele imediat următoare notelor ultimative — n. ns., I. A.) [...];

Reîmpliniți în trupul țării glia străbună a Basarabilor și codrii voievodali ai Bucovinei, ogoarele și plaiurile voastre [...].»

Totodată, generalul Ion Antonescu lansa *Proclamația către Țară*, în care, asumîndu-și întreaga răspundere, chema pe români la luptă, «cu gîndul țintă la drepturile Neamului», declarînd: «În acest ceas de încercare, jur să vă duc la biruința sfințirii drepturilor noastre asupra bătrînei Moldovei, să fac din nou din pămîntul Basarabiei vatra morților și leagănul copiilor noștri și din codrii Bucovinei straja nepieritoare a gloriei strămoșești».

Regele Mihai I trimitea, în aceeași zi, telegrama generalului Ion Antonescu, care începea astfel:

«În clipa când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei, *pentru a reîntregi sfînta țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare* (sublinierea ns., I. A.), gîndul Meu se îndreaptă către Domnia Voastră, Domnule General, și către ostașii țării».

* * *

În loc de concluzii, ne permitem să reproducem aici cuvintele cu care N. Iorga își încheia lucrarea *Basarabia noastră*, scrisă, așa cum rezultă din subtitlu, «după 100 de ani de la răpirea ei de către ruși», la Vălenii de Munte (1912):

«În așteptarea vremilor cînd viața românească din *Basarabia* va porni de la toate amintirile ei pentru a-și urmări *toate drepturile naționale*, nu numai *umane*, încheiem această carte cu un îndemn călduros spre acea muncă încordată și bine orînduită care singură poate grăbi sosirea acelor vremi».

Consecințe ale cotropirii Basarabiei în iunie 1940

Istoria modernă a fostei R. S. S. Moldova a fost scrisă după o schemă cunoscută, extrasă din *Cursul concis al P. C. (b) din toată Uniunea*, în «alb-negru», «prietenii-dușmanii». Falsificând faptele în numele intereselor politice, istoricii prezentau, spre exemplu, activitatea «Sfatului Țării», crearea în anul 1918 a Republicii Democratice Moldovenești drept «trădare», «complot criminal»; prezentau eforturile în vederea introducerii grafiei latine în anii 1932-1938 în R. A. S. S. M. drept o mișcare a elementelor naționaliste etc.¹

În schimb, evenimentele din anul 1940 legate de introducerea în Basarabia și Bucovina de Nord a unui număr mare de unități militare sovietice, de formare a R. S. S. M. unionale, delimitarea teritorială între Moldova și Ucraina, erau prezentate în exclusivitate drept «triumful adevărului istoric», «realizarea aspirațiilor seculare ale poporului moldovenesc» etc.²

Să luăm, spre exemplu, chestiunea cu privire la județele Ismail și Akkermann (Cetatea Albă) în sud și Hotin în nord, care au fost trecute în componența R. S. Ucrainiene în anul 1940 drept «pământuri străvechi sovietice».³

Chestiunea cu privire la aceste teritorii, precum și la Basarabia în general, era în centrul atenției organelor de conducere bolșevice și sovietice ale R. S. Ucrainiene, cel puțin începând cu anul 1924.

La sesiunea a treia a Comitetului Executiv Central din toată Ucraina, ce a avut loc între 8 și 12 octombrie 1924 în orașul Harkov, a fost adoptată hotărârea «Cu privire la formarea Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești».⁴ Punctul doi din hotărârea acestei sesiuni determina granițele republicii: la nord-vest și est au fost indicate localitățile și raioanele de frontieră ce au intrat în componența R. A. S. S. M., evidențiate satele, lacurile, limanurile prin care trecea frontiera.⁵ La vest și sud-vest frontiera Republicii Autonome Moldovenești trecea pe «granița de stat a U. R. S. S.».⁶ Aceasta însemna că în componența R. A. S. S. M. era inclusă și Basarabia, parte componentă a României. Peste două săptămâni, la 26 octombrie, luând cuvântul în cadrul unui miting, N. A. Skripaik, comisarul poporului pentru justiție al R. S. S. Ucrainiene, a spus: «Considerăm drept frontieră nu Nistrul, ci Prutul [...]. Lasă să vină

capitaliştii deocamdată în mîinile lor Basarabia. Aceasta este o chestiune de fapt şi nu de drept. Dreptul e de partea noastră. Pe harta noastră Basarabia este marcată cu o linie roşie, căci Basarabia trebuie să devină o parte inseparabilă a R. A. S. S. M.».⁷

Astfel, cu mult înainte de anul 1940 la Harkov, departe de pămînturile moldoveneşti, s-a hotărît ca Basarabia să fie inclusă în componenţa R. S. Ucrainiene, Basarabia, situată între Prut, Nistru şi Marea Neagră, avînd un teritoriu de 44,5 mii kilometri pătraţi.⁸

Concomitent cu declararea R. A. S. S. M., frontierele ei au fost stabilite provizoriu. În legătură cu aceasta, comisia mixtă, fondată de Prezidiul Comitetului Executiv Central din toată Ucraina, compusă din reprezentanţii R. A. S. S. M. şi membrii comitetelor executive guberniale din Odessa şi Podolia, trebuia să determine cu exactitate frontierele Republicii Autonome Moldoveneşti în vederea prezentării lor spre aprobarea definitivă de către Prezidiul Comitetului Executiv Central din toată Ucraina.⁹

Reglarea definitivă a problemei frontierelor R. A. S. S. M. a avut loc în luna septembrie 1926, cînd C. E. C. şi S. C. P. din Ucraina au adoptat hotărîrea «Cu privire la stabilirea frontierelor Republicii Autonome Socialiste Moldoveneşti».¹⁰

Astfel, «experienţa» determinării frontierei statului socialist moldovenesc a început să fie elaborată din exterior cu mult înainte de anul 1940. Aceasta este în primul rînd. În al doilea rînd, în aceeaşi perioadă, departe de meleagul moldovenesc, în oraşul Harkov, s-a hotărît ca Basarabia să fie introdusă în componenţa R. S. S. Ucrainiene. În rîndul al treilea, odată cu formarea R. A. S. S. M. a fost creat un precedent, cînd se proclama forma statalităţii socialiste a poporului moldovenesc fără stabilirea concomitentă a frontierei ei. Istoria cu aceste trei cunoscute se va repeta mai tîrziu în anul 1940.

La 23 aprilie 1925, la primul Congres al deputaţilor muncitorilor, ţăranilor şi soldaţilor Armatei Roşii ce şi-a desfăşurat lucrările în oraşul Balta (capitala R. A. S. S. M. pînă la 1929) a fost adoptată prima constituţie a republicii.¹¹ În conformitate cu articolul 39 al legii fundamentale a statului socialist moldovenesc, delimitarea administrativ-teritorială a Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldoveneşti era stabilită de Comitetul Executiv Central Moldovenesc, dar era aprobată de C. E. C. din toată Ucraina.¹²

Pe parcurs, însă, drepturile R. A. S. S. M. în domeniul determinării, schimbării şi aprobării delimitării administrativ-teritoriale evoluau rapid în direcţia limitării lor treptate. În luna mai 1925, Congresul IX al Sovietelor din toată Ucraina, a aprobat un şir de schimbări în Constituţia R. S. S. U., adoptată în 1919. În conformitate cu articolul 6 al Constituţiei rectificate, soluţionarea chestiunilor cu privire la frontierele R. A. S. S. M. trebuie dirijată de R. S. S. U. prin organele ei supreme.¹³

Congresul al XIII-lea al Sovietelor din «toată» Ucraina (15-22 ianuarie 1935) a introdus unele rectificări şi completări la Constituţia în vigoare a R. S. S. U. Drepturile Ucrainei asupra R. A. S. S. M. se lărgeau. Articolul 22 al Constituţiei R. S. S. U. în varianta nouă prevedea că paralel cu aprobarea

definitivă a Constituției R. A. S. S. M., a rectificărilor și completărilor acestui document, stabilirea frontierelor R. A. S. S. Moldovenești era de *resortul exclusiv* (sublinierea noastră — I. Ș.) al Congresului Sovietelor din toată Ucraina.¹⁴

În decembrie 1936 Congresul VII unional al Sovietelor a adoptat noua Constituție a U. R. S. S. În conformitate cu legea principală a Uniunii Sovietice erau adoptate și constituțiile republicilor unionale și autonome. În R. S. S. Ucraineeană aceasta a avut loc la Congresul al XIV-lea al Sovietelor din Ucraina. Conform noii Constituții, Ucraina urma să aprobe nu numai frontierele Republicii Autonome Sovietice Socialiste Moldovenești, ci și împărțirea raională a acesteia.¹⁵ De aceste drepturi se vor folosi organele bolșevice și de stat din Ucraina în timpul delimitării teritoriale a R. S. S. M. în anul 1940.

Așadar, începînd cu anul 1924 și pînă în august 1940 frontierele R. A. S. S. M., și de asemenea, delimitarea ei administrativ-teritorială erau stabilite de organele puterii statale ale R. S. S. Ucrainiene.

Despre formarea R. S. S. Moldovenești și delimitarea teritorială între republicile unionale Moldovenească și Ucraineeană s-a scris deja.¹⁶ Totuși, vom aminti că, în urma efectuării operațiunii militare din 28 iunie — 3 iulie 1940 și a alipirii Basarabiei la Uniunea Sovietică, împuternicirile Comitetului Regional Moldovenesc al P. C. (b) U., ale Sovietului Suprem și S. C. P. din R. A. S. S. M. au fost extinse și asupra teritoriului dintre Prut și Nistru. De facto, întreaga Basarabie a fost inclusă în componența R. A. S. S. M., prin urmare, și în R. S. S. Ucraineeană. Organele de partid și sovietice ale R. A. S. S. M. se prezentau, astfel, în calitate de organe ale puterii de directivă, legislativă și executivă în Basarabia, iar după 2 august 1940 — în R. S. Moldovenească (unională), pînă la alegerea în ianuarie 1941 a Sovietului Suprem al R. S. S. M.¹⁷ Acestea erau organe de nivel «autonom» (regional), care activau în cadrul R. S. S. Ucrainiene. Chiar și după formarea R. S. S. Moldovenești, pe teritoriul ei puterea era dirijată de organele de partid și sovietice din Ucraina, dat fiind faptul că aici se extindea acțiunea legilor R. S. S. U. Astfel, componența comitetelor executive provizorii județene, de plasă și orașenești (centre județene) a fost selectată și aprobată de organele legislative ale R. S. S. U. și R. A. S. S. M.¹⁸ Prezidiul Sovietului Suprem al R. S. S. U. a aprobat la 4 iulie 1940 componența comitetelor executive județene din Basarabia.¹⁹

În asemenea condiții a și fost pregătită chestiunea cu privire la formarea R. S. S. Moldovenești și trecerea județelor Hotin, Akkerman și Ismail în componența R. S. S. Ucrainiene.

În 1940 s-a repetat situația din 1924. La Moscova și nu în Moldova, fără participarea împuternicitorilor populației majoritare, a fost «soluționată» problema cu privire la formarea R. S. S. Moldovenești. Aceasta este în primul rînd. În al doilea rînd, la fel ca și anul 1924, departe de poporul moldovenesc și fără participarea lui, concomitent cu proclamarea Republicii Moldovenești unionale, a fost adoptată hotărîrea cu privire la includerea unui părți a Basarabiei — a județelor Hotin, Akkerman și Ismail în componența R. S. S. Ucrainiene. În rîndul al treilea, precum cu 16 ani în urmă, se proclamă formarea unui stat

moldovenesc, deja unional, fără stabilirea concomitentă a frontierelor lui. Astfel, experiența «se îmbogățește».

La 7 august 1940, prin Decretul Prezidiului Sovietului Suprem al U. R. S. S. au fost formate regiunile Cernăuți și Akkerman în componența R. S. S. Ucrainiene.²⁰ Astfel, județul Hotin a intrat în componența regiunii Cernăuți, iar județul Akkerman și Ismail, în regiunea Akkerman din Ucraina.

Concretizarea frontierelor între R. S. S. U. și R. S. S. M. s-a efectuat timp de trei luni, și la 4 noiembrie 1940 Prezidiul Sovietului Suprem al U. R. S. S. prin decretul său le-a aprobat.²¹ În consecință, R. S. S. M. i-au fost restituite din regiunea Akkerman raionul Volontirovca, o parte din raioanele Olănești și Vulcănești, iar din componența regiunii Cernăuți, raioanele Edineț, Briceni, Lipcani și o parte din raionul Ocnița.²² Toate celelalte teritorii ale fostelor județe Hotin, Akkerman și Ismail din Basarabia au rămas în componența R. S. S. Ucrainiene.

După aceasta, organele sovietice de resort de la Moscova și Kiev au făcut totul ca generațiile ulterioare să se convingă de faptul că dacă nu toată Basarabia, precum a fost anunțat în nota guvernului Uniunii Sovietice adresată la 26 iunie 1940 guvernului României,²³ cel puțin teritoriile a trei foste județe din Basarabia sînt populate în majoritate cu ucrainieni. La 5 septembrie 1940, la Moscova a avut loc semnarea contractului între U. R. S. S. și Germania cu privire la evacuarea persoanelor de naționalitate germană de pe teritoriul Basarabiei și Bucovinei de Nord pe teritoriul Germaniei.²⁴ În conformitate cu acest document, persoanele de naționalitate germană, care doreau, putea pleca liber în Germania.²⁵ Majoritatea nemților au părăsit Basarabia și au trecut pe teritoriul Germaniei.

În județele Akkerman și Ismail în urma strămutării coloniștilor germani au rămas circa o jumătate de milion de hectare de pămînturi libere.²⁶ Ar fi fost logic ca aceste pămînturi libere să fie populate de către țărani cu puțin pămînt din alte județe ale Basarabiei, în primul rînd din cele de nord, fapt ce ar fi fost nu numai echitabil, dar și justificat din punct de vedere istoric și economic. Dar în locul lichidării insuficienței de pămînt pentru țăranii din Basarabia, spre finele anului 1940, a fost organizată strămutarea în fostele județe basarabene a circa 10 mii de familii de țăranii din regiunile Ucrainei.

Strămutarea țăranilor ucrainieni a fost efectuată în baza hotărîrii Sovietului Comisarilor Poporului din U. R. S. S. și a C. C. al P. C. (b) din 31 octombrie 1940, intitulată «Cu privire la folosirea pămînturilor și avutului rămase în urma evacuării populației germane din regiunile Akkerman și Cernăuți ale R. S. S. U.», prin care s-a hotărît:

«1. Suprafața de pămînt ce a rămas în urma evacuării populației germane să fie transmisă:

a) pentru împrăștierea țăranilor fără pămînt și cu puțin pămînt puțin din regiunea Akkerman — 94.096 hectare și regiunea Cernăuți — 6.845 hectare;

b) pentru strămutarea țăranilor din regiunile Lvov și Volînsk — 18.500 hectare;

- c) pentru strămutarea colhoznicilor din regiunile răsăritene ale R. S. S. Ucrainiene — 54.000 hectare;
- d) pentru organizarea stațiunilor de mașini și tractoare — 640 hectare;
- e) pentru organizarea a zece sovzohuri — 52.629 hectare;
- f) pentru repartizarea sectoarelor de pământ cu destinație specială — 20.000 hectare;
- g) pentru organizarea gospodăriilor didactico-auxiliare și altor necesități — 5.810 hectare.

2. A aproba planul strămutării în regiunea Akkerman a 9.700 gospodării, inclusiv din regiunile răsăritene ale R. S. S. U. — 6.000 de gospodării colhoznice și din regiunile de vest ale R. S. S. U. — 3.700 gospodării țărănești, de asemenea planul strămutării în interiorul regiunii Akkerman a 5.000 gospodării și a regiunii Cernăuți a 2.217 gospodării.

A propune Direcției de strămutare de pe lângă S. C. P. din U. R. S. S. să efectueze strămutarea din regiunile răsăritene ale R. S. S. U. în regiunea Akkerman a 6.000 de gospodării colhoznice în trimestrul patru al anului 1940, asigurând strămutarea în luna noiembrie 1940 a nu mai puțin de 2.500 de gospodării. Strămutarea celorlalte gospodării să fie încheiată în ianuarie anul 1941.

3. Să fie organizate pe lângă comitetele executive Akkerman și Cernăuți secții de strămutare cu 20 de unități și mijloace necesare pentru întreținerea aparatului.

4. A permite Direcției de strămutare de pe lângă S. C. P. al U. R. S. S. de a cheltui în vederea selectării și strămutării a 6.000 de gospodării în regiunea Akkerman a 3.600 de ruble din contul mijloacelor bugetare prevăzute pentru strămutare în anul 1940; 42.500 ruble pentru celelalte gospodării.

5. A obliga Banca agricolă să deschidă un credit de lungă durată colhoznicilor și gospodăriilor țărănești strămutate în regiunea Akkerman din alte regiuni în sumă de 3.500 ruble, gospodăriilor țărănești strămutate în interiorul regiunii — 3.650 ruble, reieșind din calculul de 500 ruble pentru o gospodărie.

6. A acorda colhoznicilor și gospodăriilor țărănești strămutate din regiunile răsăritene și apusene ale R. S. S. U. în regiunea Akkerman următoarele înlesniri:

- a) călătoria, transportarea vitelor, a averii pînă la două tone — gratuit; asistența medicală în drum;
- b) a permite tuturor celor ce se strămută să predea cerealele, furajul asociației de achiziții «Zagotzerne» și să le primească înapoi la punctul de destinație, prezentînd chitanțele;
- c) a permite Narcomhozului să elibereze strămutaților un împrumut de 3 centnere de grîu pentru fiecare familie cu restituirea lui timp de doi ani;
- d) a permite Băncii Agricole a U. R. S. S. să ofere fiecărei familii cîte 300 de ruble în calitate de credit cu termen de restituire de trei ani...».

Hotărîrea era semnată de Secretarul C. C. al P. C. (b), Stalin, şi de Preşedintele S. C. P. al U. R. S. S., Molotov.²⁷

Materialele de arhivă reflectă în bună măsură fenomenul de transferare a ţăranilor ucrainieni în sudul Basarabiei. La 29 decembrie 1940, Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a discutat chestiunea «Cu privire la starea strămutării colhoznicilor în fostele colonii din regiunea Ismail» (din decembrie 1940 regiunea Akkerman e denumită Ismail).

Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a constatat că «strămutarea colhoznicilor din regiunile R. S. S. U. în fostele colonii germane din regiunea Ismail se efectuează în mod neorganizat. Descărcarea strămutaţilor şi a avutului lor din vagoane se efectuează foarte încet. Eşaloanele cu strămutaţi aşteaptă descărcarea de la 10 pînă la 20 de ore. Strămutaţii sosiţi rămîn în staţii după descărcare timp de mai multe ore în aşteptarea mijloacelor de transport pentru a fi duşi la locul de destinaţie.

Timpul petrecut în drum, lipsa de combustibil în vagoane şi a furajului pentru vite au dus la îmbolnăvirea în masă printre maturi şi copii.²⁸

În urma acestor fapte, la staţiile intermediare şi principale ale căii ferate Chişinău din 8 pînă în 14 decembrie 1940 s-au adunat 43 de eşaloane de strămutaţi.²⁹ Un număr foarte mare de vagoane încărcate (1500) creau dificultăţi în funcţionarea căii ferate.³⁰

Ținînd cont de situația gravă, dorind să acorde ajutor celor ce și-au părăsit locurile actuale, și să lichideze situația tensionată de pe calea ferată, Biroul C. C. al P. C. (b) din Moldova a dat dispoziții S. C. P. din R. S. S. Moldovenească să elibereze celor nevoiași fondurile necesare de produse alimentare și furaj.³¹

A fost creată o comisie specială și s-a hotărît să fie informate C. C. al P. C. (b) din toată Uniunea și C. C. al P. C. R. (b) din Ucraina despre situația în care au ajuns strămutații ucrainieni în drum spre pămînturile Basarabiei.³²

Astfel, tendința organelor bolșevice și sovietice staliniste de a include pămînturile basarabene în componența Ucrainei se observă cel puțin din 1924. Acest lucru devine evident urmînd evoluția articolelor respective din diferite variante ale Constituției R. S. S. Ucrainiene pînă la 1940. În anul 1940, an fatal pentru Basarabia, folosind «argumentul» cum că Basarabia era populată în majoritate de ucrainieni, la Moscova, fără participarea împuterniciților poporului din spațiul Prut-Nistru, prin urmare în mod abuziv, trei județe au fost incluse în componența Ucrainei. În același an au fost luate măsuri de amploare în scopul populării acestor pămînturi de către ucrainieni. La comanda Moscovei, circa 10 mii de familii din satele ucrainiene au fost ridicate de pe locurile natale și strămutate pe pămînturile dintre Prut și Nistru. Mai tîrziu, în anii 1941, 1946 și 1949 din satele Moldovei au fost deportate mii de familii. Spre exemplu, numai la 28 iunie 1949 a fost adoptată hotărîrea, în baza căreia din R. S. S. M. au fost deportate circa 11 mii de familii de țărani.³³ În consecință, în Basarabia au fost obținute schimbări demografice în direcția trasată de la «centru».

Note

1. A. V. Repida, *Obrazovanie Moldavskai S. S. R.*, Chișinev, 1983, p. 28; S. Ia. Afteniuc, *Leninskaiia naționalinaia politica Communisticescoi partii i obrazovanie sovetsoi gosudarstvennosti moldavskogo naroda*, Chișinev, 1971, p. 290-291.
2. L. I. Brejnev, *Leninschim cursom*, t. 5, Moscva, 1976, p. 167-168.
3. P. G. Fandicev, *Mejdunarodno-pravovoi rejim Dunaia*, Moscva, 1955, p. 196.
4. *Obrazovanie Moldavskoi S. S. R. i sozdanie Communisticescoi partii Moldavii*, Chișinev, 1984, p. 84-85.
5. *Ibidem*.
6. *Ibidem*.
7. «Pravda», 1924, 28 octombrie.
8. *Politiceschii slovari*, Moscva, 1940, p. 57.
9. *Obrazovanie Moldavskoi S. S. R. i sozdanie Communisticescoi partii Moldavii...*, p. 86.
10. «Pod znamenem leninizma», 1989, p. 21, p. 67.
11. *Siezdi Sovietov Soiuznih i Avtonomnih Sovietschih Soțialisticeschih respUBLIC. Sbornic documentov. 1923-1937 gg.* Tom 5, Moscva, 1964, p. 319.
12. *Ibidem*, p. 327.
13. *Ibidem*, p. 151.
14. *Ibidem*, p. 272.
15. *Ibidem*, p. 280.
16. A se vedea: «Nistru», 1990, nr. 8, p. 112-125; «Comunistul Moldovei», 1990, nr. 9, p. 80-88.
17. A. M. Lazarev, *God 1940: Prodołjenje soțialisticescoi revoluții v. Basarabii*, Chișinev, «Cartea Moldovenească», 1985, p. 90.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. «Pod znamenem leninizma», 1989, nr. 21, p. 68.
21. *Ibidem*.
22. *Ibidem*.
23. «Izvestia», 1940, 29 iunie.
24. «Bessarabskaia pravda», 1940, 7 august.
25. *Ibidem*.
26. «Gorizont», 1988, nr. 6, p. 81-82.
27. «Vocea poporului», 1990, 23 octombrie.
28. Arhiva Partidului Comunist al Moldovei, Fondul 51, Inv. I, D. 23, F. 41.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*, F. 42.
32. *Ibidem*.
33. *Anii grei ai colectivizării*, Chișinău, 1990, p. 227.

Inscripția cu semne runice de la Herla (com. Slatina, jud. Suceava)

În primăvara anului 1977 ne-a fost adusă la cunoștință, de către profesorul Dănuț Stan, că în colecția școlii din satul Herla se află o piatră cu niște semne ciudate. Deplasându-ne la fața locului, profesorul Gheorghe Mihai (care descoperise inscripția în anul anterior) ne-a pus cu amabilitate piesa la dispoziție, în vederea studierii și publicării ei. Totodată, ne-a dat detaliile necesare condițiilor descoperirii inscripției.

Aceasta a fost găsită în viroaga care desparte Bîtca lui Andrei de Bîtca Socilor, două prelungiri ale dealului Țufleica, situat la sud de marginea satului Herla (fig.1). Lespedea inscripției, evident antrenată de ape, zăcea la baza unui curs torențial, cu caracter temporar (numit de localnici pîrîul Chițî), care cade de pe Bîtca Socilor în viroaga amintită. Cursurile torențiale din zonă afluează în dreapta pîrîului Suha Mică, din bazinul râului Moldova.

Am cercetat în mai multe rînduri și cu maximă atenție zona celor două bîtci și îndeosebi Bîtca Socilor, de unde se poate presupune că a fost antrenată inscripția, dar rezultatele au fost negative, negăsindu-se alte vestigii arheologice. Singurul indiciu este că inscripția a fost lucrată din roca locală (conglomerat), care se află în compoziția dealului respectiv (determinarea a fost făcută de

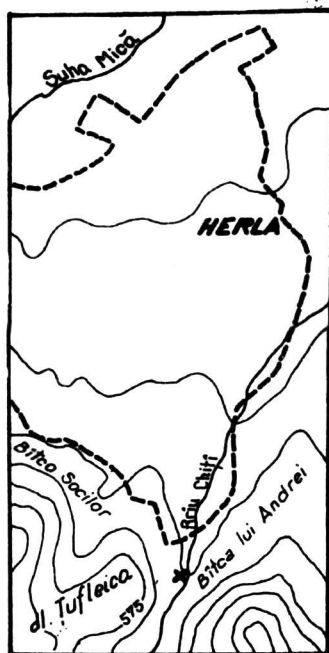

Fig. 1. Planul localității Herla, cu indicarea locului de descoperire a inscripției (X)

geograful Ioan Iosep, care a participat la cercetarea de teren).

Lespedea pe care a fost incizată inscripția s-a spart în mod neuniform, probabil în timpul antrenării ei de către apă. În momentul de față are lungimea și lățimea maximă de 0,60, respectiv 0,28 m (fig.2/1). Din fericire, textul inscripției s-a păstrat intact (fig.2/2; 3); doar existența unei fisuri ridică unele dubii în privința formei exacte a semnului nr. 5. Fața pe care au fost incizate

Fig. 2. Inscriptia cu caractere runice de la Herla

semnele a fost în prealabil perfect șlefuită.

Inscripția cuprinde atât 7 semne alfabetiforme, cât și reprezentarea a trei arme: un arc cu săgeată (în stînga semnelor), o sulită și o sabie (sub semne).

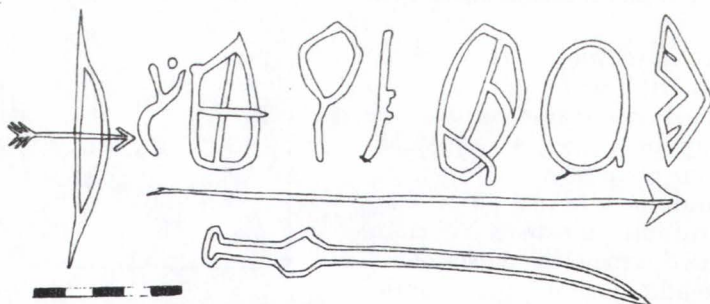

Fig. 3. Inscriptia cu caractere runice de la Herla

Toate armele sînt îndreptate cu vîrfurile spre dreapta, acesta fiind, pare-se, și sensul în care trebuie citite semnele.

Cu toate eforturile pe care le-am depus pînă-n prezent, consultînd o vastă bibliografie despre sisteme vechi de scriere,¹ și cu toate că am discutat cu mai mulți arheologi din țară, specialiști în epoca migrațiilor, nu am reușit totuși să găsim o analogie perfectă pentru semnele utilizate în inscripția de la Herla. Apropieri, uneori vizibile, se regăsesc în sistemele runice folosite de diferite popoare nomade, precum uigurii tiurcici, alano-bulgarii din cadrul complexelor Saltovo-Maiatîk-Sarkel, avarii și secuii. Menționăm că orice apropiere de runele gotice sau de semnele glagolitice indică o totală neconcordanță. În același timp, compararea cu tipurile de alfabet grecesc vechi arată că pentru majoritatea semnelor de pe inscripția de la Herla modelul de inspirație și de derivare se găsește în acestea. Subliniem totuși că analogii perfecte nu se găsesc și îndeosebi semnele 4 și 7 sînt mult depărtate de modelele cunoscute.

În această situație, pentru rezolvarea datării și atribuirii etnice a inscripției de la Herla, ne-am îndreptat atenția asupra celor trei arme reprezentate. Însă, din păcate, e vorba de tipuri cu o extrem de largă răspîndire, atît în timp, cît și în spațiu și, în plus, e posibil ca desenatorul să fi stilizat într-o oarecare măsură armele, nefiind probabil obligat să le redea întocmai. Totuși, analogiile cu cea mai largă răspîndire se întîlnesc la popoarele nomade tiurcice, atît în privința tipului de arc și a vîrfurilor de săgeată și sulită (cu două aripioare),² cît și în privința sabiei, cu vîrfurile curbat și cu gardă rotunjită.³ Ele apar atît în cadrul inventarului funerar, cît și pe imaginile redată de numeroasele sculpturi de piatră («kamennîe baba»), răspîndite în toată aria locuită de neamurile tiurcice.⁴ De asemenea, analogiile par a indica mai curînd spre perioada tîrzie a migrațiilor (ultimele valuri) decît spre cea timpurie, adică spre *primele veacuri ale mileniului al II-lea*.

Deci, fără a fi în măsură pentru moment să ajungem la o datare și atribuire absolut precise, care să ne permită și o eventuală descifrare și încadrare într-un anume context istoric, considerăm totuși că ne putem opri asupra perioadei feudalismului timpuriu (primele secole ale mileniului al II-lea), inscripția aparținînd probabil uneia dintre populațiile turanice care au venit în contact cu teritoriul carpato-dunărean (pecenegi, cumani, uzi, berindei, tătari, poate alții, încă nu prea bine cunoscuți).

Putem de asemenea, cu titlu de ipoteză, să ne gîndim că inscripția reprezintă probabil o piatră funerară, pusă pe mormîntul vreunui șef militar turanic, căzut aici în timpul uneia din numeroasele expediții întreprinse de aceste populații spre interiorul arcului carpatic.

* * *

Tot în colecția școlii din Herla se mai află o placă de gresie de mici dimensiuni și de formă iregulară (lungimea maximă=14,9 cm; lățimea maximă=10,8 cm; grosimea=1,7 cm), pe care era adînc incizat un desen ciudat. Placa

a fost descoperită cu mai mulți ani în urmă, pe teritoriul localității. Unul din foștii directori ai școlii (învățătorul Grigoriu) a lipit pe piatră o etichetă, care, însă, ulterior, a fost răzuită, probabil cu ocazia unei curățiri a piesei. La școală nu se mai găsește nici registrul-inventar al colecției, iar fostul director (care a introdus placa în colecție) a decedat între timp, astfel că ne-a fost imposibil să aflăm date exacte despre locul și condițiile descoperirii.

Pe placă pare a fi reprezentat un animal fantastic, cu un corp patruped, din care pornește un fel de gît lung, cu solzi mari, avînd un cap redat în profil (se vede un ochi) și terminat cu un fel de cioc sau plisc de pasăre. Ciocul se află la extremitatea unui soi de tub, care este introdus într-un recipient aproximativ trapezoidal, cu mai multe compartimente (burduf?). Nu este clar dacă acest «balaure patruped aviform» suflă sau suge cu ajutorul tubului. Modul de redare a acestui animal fantastic, îndeosebi solzii ca de balaur și capul aviform își găsesc o analogie destul de evidentă la unele din desenele incizate pe pereții complexului rupestru mănăstiresc din dealul de cretă de la Basarab-Murfatlar (jud. Constanța) și care au fost puse în legătură cu eventuale prezențe ale unor elemente vikinge (varege) în cadrul comunității de la Basarab.⁵ Excepție face doar corpul terminat cu patru picioare, care lipsește la Basarab.

Deci, și această piesă trimite tot spre feudalismul timpuriu, poate chiar spre secolul al X-lea, cînd se datează îndeosebi complexul de la Basarab.⁶ Din păcate, în lumina datelor istorice cunoscute pînă-n prezent, rămîne destul de greu explicabilă prezența acestei piese în zona Sucevei.

Ne mărginim aici doar de a aduce la cunoștința specialiștilor puținele date pe care le avem în prezent despre aceste insolite și enigmatice piese de la Herla, care invită de la sine la adîncirea cercetărilor asupra perioadei feudalismului timpuriu, atît de puțin studiată încă în nordul Moldovei. Ele se adaugă altor descoperiri, editate (Bunești)⁷ sau inedite încă (Cotîrgești, Lozna), din aceeași zonă, al căror mesaj de peste veacuri își așteaptă dezlegarea.

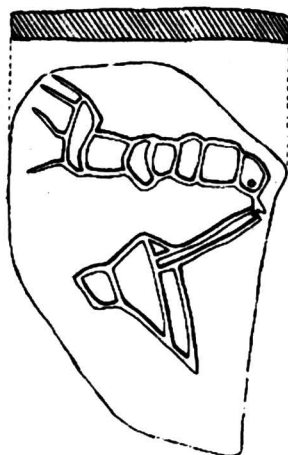

Fig. 4. Placa de piatră cu desen zoomorf, păstrată în colecția școlii din Herla.

Note

1. M. Cohen, *La grande invention de l'écriture et son évolution*, vol. 1-3, Paris, 1958; D. Diringer, *The Alphabet*, London, 1949; H. Jensen, *Die Schrift in Vergangenheit und Gegenwart*, Berlin, 1958; O. Weise, *Schriftwesen und Buchwesen in alter und neuer Zeit*, Lipsca, Teubner, 1903; S. R. Gil-jarevskij, V. S. Grivnina, *Opređelitel' jazykov mira po pis'menostjam*, Moskva, 1960; C. Loukotka, *Razvitie písma*, Moskva, 1960; A. A. Moicanov, *Tainstvennye pís'mena pervyh evropejcev*, Moskva, 1980; E. Doblhofer, *Les déchiffréments des écritures*, Paris, 1961; *Tajny drevnyh pís'men. Problemy dešifrovki*, Moskva, 1976; M. Chollot-Varagnac, *Les origines du graphisme symbolique*.

- Essai d'analyse des écritures primitives en Préhistoire*, Paris, 1980; K.M.Musaev, *Alfavitny jazykov narodov SSSR*, Moskva, 1965; J.N.Karaulov, *Obščaja i russkaja ideografija*, Moskva, 1976; A.Dîmboiu, *De la piatră la hîrtie*, București, 1964; Ș.Andronescu, *Cadmos - scurtă istorie a scrisului*, București, 1966; E.Hering, *Povestea scrisului*, București, 1960; G.Cseh, *Scrisul*, Cluj, 1973; A.Kirchhoff, *Studien zur Geschichte der griechischen Alphabets*, Berlin, 1877; F.Pathier-Bonnelle, *Alphabets des écritures cunéiformes (Assyrie, Babylonie, Arménie, Perse)*, Paris, 1931; F.Altheim, E.Trautmann, *Vom Ursprung der Runen*, Frankfurt a.M., 1939; T.T.Burada, *Despre creștăturile plutașilor pe cherestele și alte semne doveditoare de proprietate la români*, Iași, 1880; O.Tafrali, *Inscriptions néolithiques en Roumanie*, în AA, Iași, 7-8, 1931-1932, p.36-42; I.Kovács, *Les gravures de rochers de Tászköztető*, în AE, 1913, p.266-276; G.Bakó, *Reprezentări neolitice la Dîrtău*, în: SCIV, 19, 4, 1968, p.649-653; D.Csallány, *Die Denkmäler der ungarischen Kerschchrift*, în: AAA, XIV, 1971, p.129-136; B.P.Damian, *Grafițele de la Basarabi*, în: AUB, seria șt. sociale, Istorie, t. XVI, an IX, 1961; G.Mihăilă, *Inscripții slave vechi de la Basarabi*, în «Șt. și cerc. lingvistice», XV, 1, 1964; P.Diaconu, P.S.Năsturel, *Cîteva observații în legătură cu complexul arheologic de la Murfatlar (Basarabi)*, în: MO, XX, 1968, nr.11-12; A.N.Stănculescu, *Contribuții la descifrarea inscripțiilor de la Murfatlar (Basarabi)*, în BOR, 1977; E.I.Solomnik, *Sarmatskie znaki Severnogo Pricernomorja*, Kiev, 1959; V.S.Dracuk, *Ob issledovanii tamgoobraznykh znakov severopontijskoj periferii anticnogo mira*, în: Dacia, XIII, 1970; idem, *Sistemy znakov severnogo Pricernomorja*, Kiev, 1976; M.I.Artamonov, *Nadpisi na baklajkach Novocerkaskogo muzeja i na kamnjach Majatskogo gorodiša*, în: SA, XIX, 1954, p.263-268; G.F.Turcaninov, *O jazyke nadpisej na kamnjach Majatskogo gorodiša i flijagach Novocerkaskogo muzeja*, în: SA, 1, 1964, p.72-86; A.M. Cerbak, *Neskol'ko slov o priemach citenija runiceskich nadpisej, naidennykh na Donu*, în: SA, XIX, 1954; *Pliska - Preslav. Slavjani i nomadi VI-XII v.*, Sofia, 1981; S.E.Malov, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'menosti*, Moskva - Leningrad, 1951; idem, *Pamjatniki drevnetjurkskoj pis'menosti Mongolij i Kirghizij*, Moskva-Leningrad, 1959; P.Aalto, *Materiaelen zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei*, în: «Journal de la Société Finno-ougrienne», 60, 1958; L.R.Kyzlasov, *Novaja datirovka enisejskoj pis'menosti*, în: SA, 3, 1960, p.93-120; idem, *Novyi pamjatnik enisejskoj pis'menosti*, în: Sov etnografija, 2, 1965, p.104-113; idem, *O datirovke pamjatnikov enisejskoj pis'menosti*, în: SA, 3, 1965, p.38-49; Ja.A. er, *Pamjatniki altajsko-orchonskich tjurok na Tian-Šane*, în: SA, 4, 1963, p.158-166; S.I.Vain. tein, *Nekotorye voprosy istorij drevnetjurkskoj kultury*, în: Sov etnografija, 3, 1966, p.60-81; M.I.Borgojakov, *Iz v drevnetjurkskich pamjatnikach runiceskoj pis'menosti*, în vol.: *Arheologija severnoj i central'noj Azij*, Novosibirsk, 1975, p.208-211; A.P.Okladnikov, *Petroglify Central'noj Azij*, Moskva, 1980; *Petroglify gornogo Altaja*, Novosibirsk, 1980; *Srednevekovye drevnosti evrazijskich stepej*, Moskva, 1980.
- 2.M.P.Grjaznov, MIA, 48, 1956, pl.LI/1 (virf de lance din zona bazinului superior al fluviului Obi); N.Ja.Merpert, *Ocerki istorij SSSR, III-IX vv.*, Moskva, 1958, p.580; B.O.Timoșcuk, *Davn' brusa Bukovina*, Kiev, 1982, p.22, fig.7/4; p.91, fig.51.
3. A.N.Kirpicnikov, *Drevnerusskoe oruzie*, vol.I, Moskva-Leningrad, 1966, nr.51, 58, pl.XXXIV/2, 3 (la p.107 autorul afirmă că lama curbă a apărut în Rusia începînd cu secolul al X-lea, ca armă de origine orientală, iar în secolele XI-XIII erau răspîndite mai ales gărzile de formă de romb - tipul II); săbii cumane, de tipul celei de pe inscripția de la Herla, sînt redată în miniaturi ale Letopisetului Radziwill (V.Spinei, *Realități etnice și politice în Moldova meridională în secolele X-XIII*, Iași, 1985, p.218-219, fig.46/2 și 47 jos).
4. S.A.Pletneva, *Poloveckie kamennye izvajaniia*, Moskva, 1974, p.184, pl.68/nr.1176; *Stepi Evrazij v epochu srednevekovija*, Moskva, 1981, fig.88/1, 4, 9, 10; F.H.Arslanova, A.A.Carikov, *Kamennye izvajaniia Verchnego Priirtyšija*, în: SA, 3, 1974; L.A.Evtjuhova, *Kamennye izvajaniia Juznoj i Mongolij*, MIA, 24, 1952; M.P.Grjaznov, *Istoriia drevnich plemen Verhnej Obi*, MIA, 48, 1956; R.F.Its, *O kamennykh izvajaniach v Sin'czjane*, în: Sov etnografija, 2, 1958, p.100-104; L.R.Kyzlasov, *O naznacenij drevnetjurkskich kamennykh izvajanii, izobrazajuščich ljudej*, în: SA, 2, 1964, p.27-39; S.A. Pletneva, *Pecenegi, torki i polovcy v juzno-russkich stepjach*, MIA, 62, 1958; Ja.A. Șer, *Kamennye izvajaniia Semirecija*, Moskva-Leningrad, 1966.
5. I.Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, vol.III, București, 1971, p.206, fig.55 și p.232.

6. *Ibidem*, p.181.

7. I.Bianu, *Inscripții în limba gotică și în caractere runice descoperite lângă Fălticeni*, în: «Analele Acad.Rom., Mem.Sect.Ist.», seria III, t.V, nr.3, 1931.

L'inscription à signes runiques de Herla (com. Slatina, dép. de Suceava)

Résumé

L'article présente une inscription découverte par hasard, à pied d'une colline, où a été apportée par un torrent. L'inscription a été exécutée en roche local de la colline, mais dans la zone de la colline n'a pas découvert, jusqu'à présent, autres vestiges archéologiques. Les sept signes de l'inscription, de caractère runique, n'ont pas d'analogie parfaite,¹ mais elles présentent évidemment des rapprochements avec un alphabet tiourcique. En basant l'analyse comparative des trois armes représentées sur l'inscription (arc à flèche, point de pique et sabre),²⁻⁴ toutes orientées de gauche à droite (peut-être c'est, aussi, le sens de lecture des signes), l'auteur arrive à la conclusion que s'agit des pièces spécifiques pour une gent tiourcique, de premiers siècles du IIème millénaire n. è. L'inscription a appartenu probablement d'un chef nomade touranienn, qui est mort dans une des nombreuses expédition, entreprises par ces gents vers l'intérieur de l'arc carpatique.

Dans la collection de l'école du village Herla se trouvait aussi une petite plaque en pierre, sur laquelle a été incisé un dessin très curieux; on n'a pas pu apprendre rien sur le lieu et les conditions de la découverte de cette pièce. Le dessin représente un quadrupède, le cou long (comme au dragon) et le tête fini en bec d'oiseau, qui boit (ou souffle?), à l'aide d'un tube, d'un récipient. L'auteur établit une analogie partielle entre cette pièce et les dragons représentés sur les murs du monastère rupestre de Basarab - Murfatlar, de Dobroudja, de Xème siècle n. è., qui sont comptés d'origine viking.⁵⁻⁶

Legende des illustrations:

Fig. 1. Le plan de la localité Herla (X=le lieu de la découverte de l'inscription)

Fig. 2. L'inscription avec des caractères runiques de Herla

Fig. 3. L'inscription avec des caractères runiques de Herla

Fig. 4. La plaque en pierre à dessin zoomorphe, gardée dans la collection de l'école de Herla

Medieval Aristotelianism: Western and Eastern Impact *

Termed as a true «scientific revolution»¹ or appreciated as an ample «turning point in the history of Western thinking»,² the retrieval of Aristotelian philosophy by 12th-13th century West-European thinking has been analyzed preponderantly from the angle of its implications for culture. Nevertheless, its impact has not functioned only in this field. Surpassing its own limits, the peripatetic doctrine has influenced, in fact, the whole society arousing well into modern times diverse and spectacular reactions. Thus, would it be exaggerated to say that in this way it has become in the society of the Latin Occident which received it a fundamental structure, a convergent point for different phenomena and events, which can only be organized and make sens by means of this convergence? In order to illustrate this would it be a mistake to see more or less direct projections of this determination in so very different phenomena as the great heresies and religious deviations of the 13th – 14th centuries, the aggressive activity of the Church in asserting its temporal power, the progress of the centralization of the lay state, and ultimately the Renaissance and the Reformation themselves?

These are the very questions neglected by the studies that have been attempted up to now and which the following paper tries to answer.

One observation needs to be made from the very beginning. It is well known that the elaboration of the doctrine is separated from its medieval impact by a stretch of time of approximatively one millenium and a half. What happened to Aristotelian philosophy during this period is not unimportant if we want to understand the exact amplitude of its posterity. That is why the analysis of its impact upon European culture and society of that epoch requires a preliminary, necessary digression. The content of the doctrine in its initial form as well as its form of transmission to subsequent generations, the agents that professed it, and the immediate causes of its reception can offer the necessary elements

* Comunicare prezentată la cel de-al 26-lea Congres Internațional de Studii Medievale (9-12 mai 1991, Kalamazoo, Michigan – S.U.A.).

for inferring not only the dimensions of the phenomenon but also its multiple and profound effects. Thus approached, Aristotelianism acquires an increased consistency which ensures a better understanding.

The fundamental direction of the Stagirite's philosophy — what has in fact been preserved and transmitted from his work³ — is represented, to be sure, by the global critique of Plato's doctrine, or, in other words, the different interpretation of the world's structure and relation to the invisible. To Plato's distinction between the *intelligible* world, the real one, of pure Ideas — the domain of stable, immutable and objectifiable realities — and, on the other hand, the *sensitive* world (of the copies) — the territory of the unstable, permanently moving things, refractory to knowledge — Aristotle opposes a single world in which the intelligible is no longer transcendent to the sensitive world (as with Plato) but *a part of it*, though parted from it (cf. *Metaphysics*). Plato's duality of the worlds becomes, for the founder of the Lyceum, the duality of the regions of a *single* world, preserving, otherwise, its characteristic distinctions.

Bringing the «transcendent» into the sphere of the «immanent», Aristotle provoked a reevaluating process of what his predecessor had considered to be only a projection lacking reality. In his new interpretation, the «sublunary» (the concrete-natural universe) came to have a personal consistency of organization; it became the object of knowledge and even if not totally separated from the incidence of the «celestial kingdom», it was at least endowed with considerable autonomy in matters of interrelationships.

This is obvious in the meaning and interpretation of *movement*, as well as in the place the human being has in this universe.

Conceived of as a ceaseless embodying of matter in form — a process during which matter is an objective reality, a principle of continuity and form, it is of a perishable nature — for Aristotle, movement is an essential attribute of the sensitive world in its entirety. At its origin there is the «*primum movens*» or the First Immobile Motor. This one gives the impulse of movement in the natural world, without interfering with it later. But the impulse does not create the world (nature); it only enforces an innate feature of it, «enlivening» an intrinsic principle,⁴ capable of acting endlessly after that, by means of perpetual self-generation, without requiring the intervention of the entity which gave birth to it.

In this natural, autonomous world, linked to the Supreme Being not like a creation but like a pontentiate act, man has a well-determined place (cf. *Politics*).

Looked upon as a social being, whose fulfilment takes place in the tumultuous life of the City, he no longer dreams of an illusory transcendence. Consequently, his only moral (cf. *Nichomachean Ethics*) was to be one with the finite state, meant to reconcile him with the world, thus giving him the rare wisdom of limits, capable of moderating his unlimited ambitions in exchange for the equally tempting chance of «exhausting the sphere of the possible» (Pindar).⁵

The survey of the main concepts of the system elaborated by the philosopher from Stagira and their invariable association with the «Aristotelian» denominative, cannot hide the fact that at the present stage it is difficult, if not impossible, to guess which of them are purely Aristotelian, i.e. , which of them belong to the Greek thinker and which are counterfeit and illicit exploitations of subsequent commentaries. It is certain that ever since Antiquity, and starting with its earliest published versions, Aristotle's work has suffered through transmission numerous distortions and deformations, whether deliberately done or not, especially by those who had studied it. A not uninteresting example is that of Alexander of Aphrodisias (approximately 200 A.D.),⁶ to whom we seem to owe the modification of the philosopher's doctrine in a more naturalistic and anti-platonic direction than the author intended. Another example is represented by the School in Alexandria,⁷ the Platonic, Stoic and Neoplatonic interpretations of which left Aristotelianism with yet another change compared to its initial structure. We must not forget the radical Moslem commentaries (Avicenna and Averroes) which gave a further impulse to Aristotelian hermeneutics. Thus, the recovery of Aristotelianism by the Christian Occident in the 12th - 13th centuries took place at the end of a long historical evolution and thanks to a long series of successive mediators who could not help leaving their own marks on that they had taken over and transmitted. If, to all these, we add the contribution of the last link, that of the Mosarabian, Jewish, Moslem, and Christian translators from the Iberian Peninsula and the south of Italy, who are directly responsible for the reintroduction of Aristotle's writings into the West-European cultural circuit,⁸ we can see better the actual proportions of this multi-secular process of making commentaries and interpretations, which ended by imposing itself on Latin spirituality, too.

The considerable novelty which the peripatetic doctrine represented was assimilated in the period neither as a consequence of a greater liberty of thinking, nor as a consequence of the evolution of a cognitive «objective» spirit. Like most discoveries in the Middle Ages, it compelled recognition largely on pragmatic grounds dictated by concrete circumstances. In the conditions of the general upsurge of Christianity in the 11th-13th centuries, which evokes «the first modern growth of Europe»⁹ before modern times proper, and along with the aggravation of the conflict with the Moslems, the increasingly ample recovery of reason and its use on behalf of faith proved to be even more a framework for thinking about faith, and faith itself was rationalized in order to be more efficiently spread among the unfaithful.¹⁰ With its profound rationalist connotations, Aristotelianism could not be a more adequate instrument in the service of this cause.

Secondly, its taking over and assimilation by medieval thinking were almost certainly facilitated by the preliminary explanation and commentary to which it had been subject in the hands of Arab thinkers. They handed over to the Latin world an already largely systematized corpus, the processing and organization of which were no longer entirely necessary. Besides, the teaching methods in medieval universities perfectly fitted the new science, a fact which reveals why its author was considered the supreme authority in scholastic

teaching and why his work — to the extent it was known — was a fundamental guide-book for reflection.

Finally, the form itself of the doctrine — compact, clear, systematic — paved the way considerably towards the structure of a type of thinking more familiar with manuals and concise introductions than with discursive expositions and with the free play of imagination. The methodic and most of all encyclopedic structure of the content turned it into a common source of inspiration for every thinker; it thus initiated a plurality of interpretations. For this reason, medieval Aristotelianism should be understood as an assemblage of similar theoretical approaches based on the same referent rather than as a system of common ideas. It is not a unity of the cognitive process that this term presupposes but rather a plurality of directions which contradict or even exclude one another.¹¹

Such being the case, we can see more clearly why the Aristotelian impact upon the intellectual life and the society of that period didn't take place in the radical form of an irreducible non-adherence of the doctrine to the surrounding reality. There was no doubt a qualitative difference between Aristotelianism and the traditional system of thinking, but the difference of nuance was in fact the more important. As a matter of fact, the fundamental problem of the peripatetism — that of *reason* and its possibilities — was not new or unusual in those centuries. It was familiar to Christian dogma, and its assimilation by the dominant patterns of thinking had not taken place by means of an invasion or an insidious penetration but on the contrary by means of a deliberate acceptance, with the purpose of justifying and enforcing the faith.

If, in the beginning, the Christian doctrine had believed it would be able to dispense with this alliance, in the meantime, it came to view the traditional norm of pure faith as inefficient; it also started to believe that its foundations needed reinforcement through *understanding* and the active participation of the intellect in emphasizing and analyzing of the principles it was founded on.¹²

This approach was all the more natural since the truths revealed, or rather transmitted by the supreme being/divine power abounded in gaps, ambiguities and even manifest contradictions, the obviousness of which demanded a quick elucidation for the sake of dispelling the consequent confusions and equivocations. What other solution would have been better if not the *explanation* of the dogmas and possibly their organization and systematization with the help of *reason*? Moreover, was it not the intrinsic quality of Revelation — that of not being direct but mediated by several successive stages — which justified its *interpretation* and demanded this association?

Thus presented, the problem of the relationship reason-faith, which has infinitely numerous and serious moral implications,¹³ and, generally speaking, the problem of the relationship philosophy-theology had been solved by the time Aristotelianism appeared, by means of the former's diminution and subordination to the latter. Thus, reason became a mere auxiliary of faith, having the well defined role of enforcing and intervening only *in extremis* when the difficulties of theological explanation were too acute to be solved only through pure mystic communion. Illustrated by Anselm of Canterbury's (1033-

1109) famous words, *credo ut intellegam*, this belief succeeded in authoritatively dominating scholastic thinking for more than a century, despite the sporadic attempts of some of its representations — such as Bérenger of Tours (12th century), Roscelin of Compiègne (1050-1120), and Abélard (1079-1142) — to interpret it in a more balanced manner.¹⁴

But in time, the ceaseless efforts to intellectualize, analyze, and rationally justify the doctrine, far from consolidating it, introduced in a field of absolute truths accepted as such a blast of relativism and humanism which systematically encouraged the *de plano* refusal of all the things in the dogma which could not be clarified and classified into human categories.¹⁵ A true crisis of religious feeling began to take shape then, correlated with the ever more powerful tendency of the emancipation of reason.

At that moment, as it to stimulate the process, Aristotelianism appeared. By its means, Christian thinking faced for the first time a real rationalist philosophic encyclopedia lacking any biblical influences, sufficient unto itself and totally independent of theology.

Consequently, the latter had to take it into account, respecting its legitimacy and autonomy, being unable to subordinate it as in the past. In any case, this intention was no longer possible under the circumstances, since compared to what the speculative dogma stood for, Aristotelianism represented an evident progress and at the same time, a real challenge: it was an independent, unified system of thinking and its statements totally opposed the unanimously agreed on standards of reflection. This is why the theologian's competence could not replace the philosopher's anymore and philosophy could not be looked upon as an «*ancilla teologiae*».

A dialogue, maybe even a compromise, between them were necessary in order to avoid potential conflictual risks.¹⁶

Ideally speaking, at this level the disjunction between theology and philosophy, faith and reason would not have had such a serious impact if it had not reflected a profound schism at the ontological level, too. Because, postulating the self-consistency and the autonomy of organization of the «sublunary» (natural) world, associating to the human being — who was conceived of as the supreme incarnation of nature — a moral of finitude and, on the other hand, interpreting *Creation* in terms of a simple mutation from potentiality to fact, Aristotelianism raised the natural universe to the rank of the «best of all possible worlds», the only one deserving interest; it banished the transcendent to so inaccessible a distance that it practically deprived its mediating stages of any reason for existing. The conjunction between the sacred and the profane, the visible and the invisible, embodied up to then by the intercessory presence of the Church, and on the basis of which all Christian knowledge had been founded for centuries, was suddenly divided into two distinct, almost isolated entities.

We can acknowledge once more that it was not reason itself which represented the great novelty of Aristotelianism but rather its radical reinterpretation as an independent, sovereign attempt, freed from the arcana of Revelation

and applicable to a world considerably detached from the influence of the sacred. This fact was perfectly inferred by the leaders of the Church in the 13th century. It was not the rationalist connotations of the doctrine that worried them but the immeasurable effects of a reason released from the reins of dogma and permitted to haunt an intellectual universe, the hard elaboration of which had required centuries of steady and methodical efforts.

Bringing it back to the «river bed», relating it again to the problematic of the divine and thus reestablishing the link between the sacred and the profane — an indispensable link for the survival of the Church — were the great problems to which Thomism tried to respond.

Its great gamble was the reconversion of dogmas on the basis of rational logic, and it had started from acknowledging the importance of both fields, each with its unmistakable specificity. Unfortunately, it was impossible to win this gamble in any other way than by an ephemeral attempt. As usually happens, the fate of any compromise which uses half measures to conciliate what is irreconcilable is to end in the discontent of everybody, and our case was no exception. Attacked by the intransigent defenders of pure faith (the theological «right») because it conferred on philosophy a status close to that of theology, the Thomist doctrine made enemies also among the active defenders of the autonomy of reason (the scholastic «left»). The reason was that its author obliged it to stand nowhere else but in Revelation itself and this because he did not grant reason the capacity to attain supreme truths.

This double offensive was all the more unexpected and accelerated as Thomism had not succeeded in imposing a unique version, especially a unanimously accepted one, of Aristotelianism purged of excesses. Outside and against it, but also against all existing norms, an extremely aggressive, uncompromising variant developed in the same period (the 13th century), the unusual vitality of which was to ensure its survival up to the 15th-16th centuries.¹⁷ That was Latin Averroism, which threatened the foundations of Christian theology by its postulates, the original version of the Aristotelianism which had penetrated through Arab connections. The answer of the traditional «orthodoxist» leaders could no longer be delayed, the more so because the radicalism of Siger of Brabant's (1235/1240-app. 1284) doctrine risked arousing and encouraging heresies and sects, which the Church, after the vigorous repression of the Dravidian materialism and the Amaurician pantheism¹⁸ of the previous century, thought it had removed for ever.

Prepared by the partial interdictions of 1210, 1215, 1228, 1255, and 1270, the great offensive against Aristotelianism in both its variants — the Alberto-Thomist and the Averroistic — will take the form of the double sentence of 1277, uttered almost simultaneously by Étienne Tempier, Bishop of Paris, and Robert Kilwardby, Archbishop of Canterbury.

Though it did not entirely achieve its goal and did not represent — as it was said¹⁹ — a capital date in the history of Latin Western thinking, it is nevertheless true that it marked the symbolic denouement of a crisis of great proportions: that of Christian intelligence shattered by the massive eruption of pagan

science. Thus, the episode sanctified the implacable divorce — sign of a fundamental incompatibility revealed by Aristotelianism — between the data of Revelation and speculative constructions which were permitted to develop freely, each in its own field.

This phenomenon can be perceived clearly as early as the second half of the 13th century in what John Duns Scotus (1266-1308) tried to achieve.²⁰ But it is shaped in all its clarity only in the thought of William Occam (1290-1349).²¹

Plainly asserting the non-rational character of dogma, the primacy of intuition in knowledge, and the strict separation of the sacred from the profane, of the divine world from the terrestrial one, his doctrine expressed the profound disagreement between the manner of acting characteristic of each realm, but at the same time it emphasized their irreducible character.

On the other hand, postulating the absolute difference between the two worlds, the English theologian made distinctions between their controlling forces. The sacred, having to do with soul and faith, had to be placed under the spiritual control of a church purified of its mundane contacts. The worldly, dependent on reason, was to be freed from any ecclesiastical intervention. Thus, Occamism, as a direct product of the naturalist view of the world, began to outline an original political philosophy of the lay state and of the separation of powers, an idea full of consequences for West-European political life during the last centuries of the Middle Ages.

Having various sources, among which Averroist Aristotelianism, Roman law, elements of feudal law, and some ancient writings,²² Occamism started from the premise that the political order of the state — the state which was itself a natural fact because it met a requirement inherent in human order (cf. Aristotle, *Politics*) — could not be the emanation of a theological conception. The leader's authority had to be independent of religious guidance. Thus, the public power did not have spiritual function. It was a natural, rational, autonomous reality, created by the collectivity, having a personal, unique finality: the common well-being.

In its confrontation with the spiritual power, the secular authority of the age benefitted enormously from this doctrine, which by then, had been completed and pushed to extremes in Marsiglio of Padova's work (1278-1343).²³ With its help, European kingdoms were able to adopt a more detached tone in their relationship with the Papacy; they were able not only to emancipate themselves gradually from its control, but also to dominate it. It stands to reason that owing to various circumstances, this theory was not applied in its extreme form in any of the countries in the West. On the other hand, at the moment of its enunciation, a good part of the ideas it synthesized were already known, and the attempt to put them into practice had started when the Papacy was forced by the pressures of the French kingdom to move to Avignon, as the event of 1309 shows. Moreover, it was not the only ideological instrument which ensured the monarchs an increased freedom of movement. An equally important role was played by Roman law, which had been rediscovered in the

11th-12th centuries and intensely studied in Italian universities, and by other factors, independent of the movement of ideas of that time. All these do not diminish the value of the doctrine or the importance of its effects. In a specific manner it avenged, in fact, the earlier failure, in the same type of competition, of the Empire, which was unable to formulate in a doctrine its own theory of supremacy less marked by the religious factor. The fact that, unlike it, the kingdoms could reach this stage explains to a great extent the final political success they had. This success represented in fact one of the most beneficent effects of the Aristotelian impact of previous centuries in its original form of *Politics* as well as in its Averroist version.

If these successive transformations of the lay state and its ideological grounds seem to be influenced by Aristotelianism, could one say the same thing about the Renaissance or the Reformation? In these matters, the proofs are less clear, most of all the ones capable of proving a direct influence. In any case, without going into details, we can guess that the peripatetic doctrine made its own contribution, judging from the new image of the natural world which the Renaissance phenomenon mirrors – an autonomous world, organized in accordance with its own principles, and, on the other hand, in accordance with the higher understanding of the place and role of the human being in this universe as its model and at the same time as an integral part of it.

The Italian and, then, the European Renaissance – which continued a revival begun in the 12th century-assumed, together with the body of classical values, the particular elements of Aristotelianism, assimilating and integrating them in its new paradigm of thinking. Without being exclusive, they left their mark on the intellectual climate of the age, deepening its naturalist, lay, and rationalist connotations.

Though the relationships between the Renaissance and the Reformation are rather of context than of nature, a certain classical trend can also be traced in the sphere of the latter's concepts, but not in matters of the direct impact of peripatetism. At this level it is more probable that a dichotomy functioned, between the sacred and the profane, which had been accelerated by the Aristotelian doctrine. Indeed, the influence of the Stagirite's thinking upon Lutheran beliefs is almost completely absent. It is enough to remember the repeated sarcasm Luther poured on pagan philosophy, which he considered totally lacking in usefulness in the new economy of the sacred he had elaborated. Instead, we find echoes of Occam's theory in the new religious doctrine. We also find the attempt to legitimize a social and political order no longer subordinate to pure faith. Thus, the Reformation condenses the process of separation between the two worlds so that it can be considered a retarded and indirect reflex of peripatetism.

* * *

It has never been easy to judge a system of ideas and, generally speaking, a cultural system in its multiple connections and diverse effects. This is a common, but none the less true, statement, since it leads us to the essential problem of any explanation in this field: that of communication and reception.

The concrete case here is no exception. In fact, the questions it raises are more numerous than the possible answers it suggests. It would be interesting to know more precisely how open the universe of thinking that Aristotelianism influenced really was; what its contacts with the other doctrines were and in what manner they were established; how much was visible, from the outside, of the things taking place in the world of pure intelligence and grand speculations, and, most of all, what meaning they achieved; and, finally, in what manner were they perceived – if at all – on what bases and through what means?

On the other hand, it would be interesting to know if the Western influence of Aristotelianism had an Eastern equivalent or not. At this stage, we are inclined to answer in the negative. The constant presence of peripatetism in the cultural world of the East, its commentary and interpretation in the schools of thinking there, did not attain the dimensions or have the effects it had in the West. In fact, it would be improper to speak there about a reception of the doctrine, since in the East it was not «discovered», as happened in Latin Christianity, but had, instead, an uninterrupted existence. Moreover, the continuity of the state tradition in the East and the subordination of the Orthodox Church to the state relieved lay leaders of the task of searching through the treasury of ancient thinking for the necessary points of reference of a theory of supremacy which was already functioning in all its plenitude and vigor. Unlike the West, where the competition between the temporal and the spiritual had always been a fact, in the East Aristotelian hermeneutics no longer had the same pragmatic finality (political and religious) because conditions were different. Therefore, peripatetism was limited to the field of pure speculation and continued to be cultivated by the Greek world on the same level as all other philosophical currents and doctrines.

This series of questions and problems is worth a much longer talk than the one I have given. In any case, from their number and variety there arises one certainty: Aristotelianism, at least as early as the 13th century, was the harbinger of modern thought.

Translated by *Iuliana Andriescu*

Note

1. Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme (15 e - 18 e siècle)*, vol.3, *Le Temps du monde*, Paris, 1980, p. 94.
2. Norman F. Cantor, *Medieval History. The Life and Death of a Civilization*, 2-nd edition, New York - London, 1969, p. 388.

3. Aristotle's most important writings are: *Organon* (from which we mention *Categories*, *De Interpretatione*, *Prior and Posterior Analytics*, *Topics*, *Sophistici Elenchi*); *Physics*, *De Caelo*, *De Generatione et Corruptione*, *Meteorologica*, *Historia Animalium*, *Metaphysics*, *Nicomachean Ethics*, *Ethics*, *Politics*, *Rhetoric*, *Poetics*.
4. Cf. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, Paris, 1968, p. 397-401; Ernest Stere, *Istoria filosofiei antice și medievale*, București, 1976, p. 217-218.
5. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, p. 401-404; M. Roland-Gosselin, *Aristote*, Paris, 1927, p. 100-131.
6. Paul Oskar Kristeller, *Renaissance Thought. The Classic, Scholastic and Humanist Strains*, Harper and Row, 1961, p. 26.
7. *Dicționar de filosofie*, București, 1978, p. 95.
8. Jacques Le Goff, *Les intellectuels au Moyen Âge*, Paris, 1965, *passim*.
9. Fernand Braudel, *op.cit.*, p. 470-473.
10. Émile Bréhier, *La philosophie du Moyen Âge*, Paris, 1937, p. V-VIII, 260-262; Étienne Gilson, *La philosophie au Moyen Âge*, I. *De Scot Erigène à S. Bonaventure*; II. *De S. Thomas d'Aquin à G. d'Occam*, Paris, 1922, *passim*; Bertrand Russell, *History of Western Philosophy*, London, 1965, *passim*.
11. Paul Oskar Kristeller, *op.cit.*, p. 31-33.
12. Ernest Stere, *op.cit.*, p. 203.
13. *Ibidem*.
14. Gh. Vlăduțescu, *Introducere în istoria filosofiei medievale*, București, 1973, p. 50-80; Émile Bréhier, *op.cit.*, p. 114-121, 129-131, 148-162; Philippe Wolff, *L'Éveil intellectuel de l'Europe (Histoire de la pensée européenne, vol. I)*, Paris, 1971, p. 180-183.
15. Ernest Stere, *op.cit.*, p. 204-205; P.P. Negulescu, *Filosofia Renașterii*, ediție îngrijită de G. Pienescu, prefată de Răzvan Theodorescu, București, 1986, p. 40-47.
16. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, p. 396-397, 406.
17. Maurice De Wulf, *Histoire de la Philosophie médiévale*, vol. 2, Paris - Louvain, 1925, p. 252-255; P. P. Negulescu, *op.cit.*, p. 255 sqq.
18. Gh. Vlăduțescu, *op.cit.*, p. 112-119; Charles Homer Haskins, *The Renaissance of the Twelfth Century*, Cleveland and New-York, 1963, 7th edition, p. 349.
19. F. van Steenberghen in *Histoire générale de l'Eglise*, de A. Fliche et V. Martin, T.13, *Le mouvement doctrinal du 11e au 14e siècle*, Paris, 1953, p. 321; Pierre Chaunu, *Le Temps des Reformes. Histoire religieuse et système de civilisation*, I. *La crise de la Chrétienté, 1250-1550*, Bruxelles, 1984, p. 98-111.
20. Pierre Chaunu, *op.cit.*, p. 111-121.
21. Georges Duby, *Arta și societatea, 980 - 1420*, vol. 1-2, traducere și note de Marina Rădulescu, prefată de Răzvan Theodorescu, București, 1987, p. 75-77 (vol. 2); Gh. Vlăduțescu, *op.cit.*, p. 186-197; Pierre Chaunu, *op.cit.*, p. 123-128.
22. *Encyclopaedia Universalis*, vol. 2, p. 206; Leopold Gênicot, *Les lignes de faite du Moyen Âge*, Casterman, 1969, p. 158-159; Maurice De Wulf, *op.cit.*, I. p. 170-172.
23. Jacques Le Goff, *op.cit.*, p. 160-164; Maurice De Wulf, *op.cit.*, vol. 2, p. 209 sqq.; R.N. Berki, *The History of Political Thought. A Short Introduction*, London and Melbourne, 1984, p. 111-114.

Constantin Brâncoveanu și Țara Moldovei. O posibilă reconsiderare

Tentația de a recompune istoria domniei lui Constantin Brâncoveanu, voievodul Țării Românești (1688-1714), în strînsă relație cu Țara Transilvaniei și Țara Moldovei nu este deloc nouă. Îndemnul a venit nu numai și nu în primul rînd de la imperativele unor momente istorice (precum anul 1914, an de comemorare brâncovenească și, totodată, de mare tensiune națională, cînd N.Iorga publica prima monografie dedicată voievodului-martir), ci și, mai ales, din resorturile veacurilor medievale. Separate politic datorită unui complex de cauze, în care circumstanțele internaționale, «zonele de influență politică» au înrîurit decisiv prelungirea pluralității statale românești, Țările Române s-au găsit în permanente legături, oficiale și neoficiale, acestea din urmă mai importante prin firescul și cotidianul lor.

Constantin Brâncoveanu a cîrmuit statul românesc dintre Carpații Meridionali și Dunăre într-o vreme în care conștiința românească a unității etnice, lingvistice și confesionale se exprima în formele cele mai clare. Forme încă livești, contemplative, de la care se va trece la etapa pragmatică și activă. În veacul al XVII-lea, la sfîrșitul căruia se plasează prima parte a domniei Brâncoveanului, s-a realizat simbioza dintre fondul conștiinței autohtone a descendenței romane și demonstrația cărturărească privitoare la originea românilor.

* * *

Format în preajma unchiului său Constantin Cantacuzino stolnicul, marele cărturar și om politic, Constantin Brâncoveanu a avut «aceeași aplicare spre cetire, aceeași tendință de a îndemna spre lucrări literare, același gust pentru scrierile istorice, același simț pentru artă...».¹ Doctorul Ioan Comnen îl numește, în prefața unei tălmăciri din 1702, «înțelepciunea înăscută», om «foarte iubitor de învățătură».² Constantin Brâncoveanu și-a întemeiat o bibliotecă pentru care a procurat cărți de la Londra, Paris, Amsterdam, Köln, Roma. Nu

lipseau din această «casă a cărților care îmbie spre înțeleaptă îmbelșugare»,³ cum a pus să se scrie pe frontispiciul bibliotecii sale de la Hurezi, autorii bizantini din ediția lui Charles du Cange.⁴ Domnul Țării Românești și-a putut însuși, prin urmare, cunoștințe despre istoria neamului său, despre originea și evoluția comună a românilor din spațiul dacic. Ne putem explica, astfel, multe din coordonatele cîrmuirii brâncovenești.

Continuînd politica lui Șerban Cantacuzino, unchiul predecesor la domnie, pe vremea căruia a îndeplinit funcții înalte în stat (ispravnic al orașului București, mare postelnic, mare spătar și mare logofăt),⁵ Constantin Brâncoveanu a urmărit cu interes ceea ce se întîmpla în Transilvania, în Banat și în Moldova, după cum nu i-a pierdut din vedere nici pe românii sud-dunăreni. El a fost o personalitate reprezentativă pentru întreaga comunitate românească. N. Iorga era, prin urmare, îndreptățit să scrie în 1914: «prin legăturile sale culturale cu Ardealul și comitatele exterioare, ca și cu Banatul, prin înfrîurirea statornică pe care bogăția și autoritatea lui o exercitară în Moldova și chiar prin multele lui legături de afaceri cu fruntașii negustori macedoneni reprezenta, din București, în pașnica și trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului național românesc».⁶ Și tot atunci, cînd se împlineau 200 de ani de la moartea demnă a voievodului care refuzase înjosirea supremă, aceea a renegării, marele savant spunea: «Brâncoveanu a izbutit să păstreze nu numai Țara Românească, ci întreaga noastră națiune, ca trup politic, ca suflet românesc, timp de mai bine [de] un sfert de veac».⁷

Țara Moldovei, stat autonom ca și Țara Românească, asigurase pentru o mare parte a poporului român o dezvoltare liberă. Nu se puneau aici problema deznaționalizării ca în Transilvania. Iar ortodoxismul, care interesează pe istoric mai ales din perspectivă politică (identitatea *român-ortodox; neam-credință*), nu suferea nici un «asalt». Asupra românilor din Țara Moldovei nu planau, cum bine s-a accentuat analizîndu-se comparativ politica lui Constantin Brâncoveanu,⁸ primejdiile care amenințau neamul românesc din Transilvania. Domnul Țării Românești intervenise, de mai multe ori și sub diverse forme,⁹ în favoarea românilor ardeleni. El a protestat împotriva unirii forțate a românilor din Transilvania cu biserica Romei, incitînd la rezistență și la păstrarea legăturilor confesionale cu Țara Românească. Politica de sprijinire a românilor ardeleni a avut în vedere și trimiterea cărților de cult tipărite la București, Buzău, Snagov, Țirgoviste ori Rîmnic, atunci cînd nevoia era mai acută. Se putea obține, astfel, o contracarare a efectelor propagandei iezuite, care amenința pe români cu pierderea particularităților etnice. *Atitudinea lui Constantin Brâncoveanu față de Transilvania are, din perspectiva istoriei noastre, accentuate nuanțe naționale.*

Domnul Țării Românești a intervenit și în viața politică din Moldova. Folosind alte metode, el a urmărit un control asupra țării vecine și o orientare externă comună, foarte necesară în climatul internațional de atunci, dar succesele au fost numai parțiale.

Situația internă se prezenta diferit în cele două state românești. Țara Românească s-a aflat, vreme de peste un sfert de veac, sub o cîrmuire stabilă,

reprezentată de un boier «de țară», care și-a spus «Io Constantin Brâncoveanu Basarab Voevod»¹⁰ (precum Laiotă Basarab, Neagoe Basarab, Radu Șerban Basarab, Matei Basarab, Constantin Șerban Basarab, Șerban Cantacuzino Basarab), legitimându-și, astfel, cîrmuirea (subl.ns.).¹¹ În pronaosul bisericii celei mari de la Hurezi se desfășoară «dunga cea mare bătrînă și blagorodnă a rodului și neamului său», atît dinspre tată (*linia basarabească*) cît și dinspre mamă (*linia cantacuzinească*),¹² ceea ce reprezintă gîndirea dinastică brâncovenească transpusă în limbaj figurativ.

Constantin Brâncoveanu, un Cantacuzin după mamă, a condus cu sprijinul acestei familii puternice. A urmat la domnie unchiul său, Șerban Cantacuzino și s-a aflat, o bună parte a domniei, sub înrîurirea directă a unui alt unchi, învățatul-stolnic Constantin Cantacuzino. Este vremea cînd familiile boierești sînt foarte puternice. Autoritatea supremă în stat nu se exercita cu ușurință. Cînd Constantin Brâncoveanu a voit să se sustragă total de sub influența Cantacuzinilor, nutrind chiar planul unei dinastii a Brâncovenilor, a plătit scump, cu sacrificiul casei sale. Actul sîngeros din 15/26 august 1714, decapitarea Brâncoveanului și a fiilor săi¹³ la Istanbul urmat la scurtă vreme de un altul, la fel de sîngeros, uciderea Cantacuzinilor: Constantin stolnicul, Mihai spătarul și Ștefan, fostul domn, ce urmasa lui Brâncoveanu, a avut implicații grele pentru țară și pentru istoria noastră. Pentru că, au dispărut atunci oameni mari, cu rosturi politice și cărturărești, personalități remarcabile ce s-au pierdut în veleități și orgolii nemăsurate. O modestă notiță a tipografului Sava ieromonahul, pe un text imprimat în 1720, păstrează ecoul acestei dispariții de «oameni învățați». Cerînd înțelegere cititorului pentru greșelile strecurate în text, el motiva: «...că veți ști fraților și aceasta, că oamenii cei învățați au căzut...».¹⁴

Moldova vecină și de același neam a cunoscut, în vreme ce Țara Românească avea în frunte pe Constantin Brâncoveanu, nu mai puțin de 11 domni și 3 căimăcămii. O instabilitate politică gravă, determinată de rivalități interne, de disensiuni între familiile boierești («și așe tot să pîrîe și se mînca unii pe alții», notează Ion Neculce),¹⁵ de ingerințe din afară. Mai cu seamă factorul politic otoman a întretinut, ca și în trecut, această situație. Cea mai puternică grupare a fost aceea a Rusetestilor, care a controlat viața politică internă. Ion Neculce, contemporan implicat în fapte și observator de finețe, acuza pe voievodul Constantin Cantemir că a dat lui Iordache Ruset «cheia țării în mînă».¹⁶ N-au lipsit nici în Moldova victimele. Cărturarul-istoric Miron Costin, asupra căruia a fost extinsă vinovăția fratelui său Velicico, a plătit cu viața o intrigă (a lui Iordache Ruset) și o decizie grăbită (a domnului țării, Constantin Cantemir). Cînd Dimitrie Cantemir a voit să restabilească autoritatea domnească și să asigure ereditatea tronului pentru familia sa («neamul lui să nu iasă din domnie»)¹⁷ a întâmpinat rezistența unor boieri, în frunte cu același Iordache Ruset, care gîndeau «că nu este bine să fie domnu vecinic, pre neam, în Moldova, ce este bine să se schimbe după cum va pofti țara, adecă precum este și acmu, domniile de la turci».¹⁸ O astfel de atitudine nu era de tolerat și marele boier, care se făcuse purtătorul de cuvînt și de faptă al oligarhiei aflate în opoziție cu puterea centrală, a avut de îndurat ani de surghiun și de temniță.

Tensiunea internă a influențat negativ raporturile dintre Țara Românească și Moldova. Boieri moldoveni, intrați în conflict cu autoritatea domnească, trec în Țara Românească pentru a se salva și a determina schimbările dorite. De aici, uneori, drumul continua spre Constantinopol, cuibul marilor intrigi, foarte adesea îndrumați și sprijiniți de Constantin Brâncoveanu, care a dorit să aibă un permanent control asupra Moldovei. Boieri munteni, care dintr-un motiv sau altul, au intrat în dizgrația lui Constantin Brâncoveanu, se refugiază și ei peste graniță, în Transilvania, Moldova sau Imperiul Otoman. În felul acesta s-a întreținut o stare de încordare și suspiciune reciprocă. Totul s-a petrecut însă numai la nivelul clasei dominante, deținătoare de putere. *Nu a fost vorba nici acum, așa cum nu a fost nici altădată, bunăoară în vremea lui Matei Basarab și Vasile Lupu, despre un conflict între munteni și moldoveni, ramuri ale aceleiași trunchii etnic, unitar prin origine, trăire și evoluție.*¹⁹

Politica lui Constantin Brâncoveanu față de Moldova a lezat orgoliul Cantemireștilor. Această familie a dat Moldovei trei domni: Constantin Cantemir, tatăl (1685-1693), de origine răzeșească, gospodar vrednic, militar destoinic, «om viteazu și cu sfat bun».²⁰ Avea experiență politică, căci fusese vornic, armaș, mare clucer, serdar, capuchehaie la Poartă,²¹ Antioh Cantemir, «om mare, cinsteș, chipeș, la minte aședzat, giudecător drept...»²² și Dimitrie Cantemir, «omu învățat», «bun» și «nemărețu»,²³ amândoi fii ai lui Constantin.

Constantin Cantemir a ocupat scaunul voievodal al Țării Moldovei în 1685, cu sprijinul lui Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești.²⁴ Relațiile aveau să se deterioreze însă curînd, principalii vinovați fiind boierii Rusetesți (Cupărești) care «adăoge vrăjbele cu muntenii».²⁵ «După ce s-au aședzat Brâncoveanu în scaun în București, gîlceava și zavistia cu Cupăreștii tot a rămas și la Brâncoveanu, cum era și la Șerban Vodă, de să pîrîe unii pe alții la Poartă, de să tot făcè cheltuială amînduror țărilor».²⁶ Dominat de această familie atotputernică și intrigantă, Constantin Cantemir a sprijinit pe adversarii lui Constantin Brâncoveanu, primind în Moldova cîțiva boieri munteni nemulțumiți, în frunte cu Staicu paharnicul din Merișani și Preda Proorocceanul. Domnul Țării Românești la rîndu-i a acordat azil boierilor care, în 1691, complotînd împotriva lui Constantin Cantemir, au reușit să scape de mînia domnească și au fugit peste Milcov (Lupu Gavrilică, Antiohie Jora, Ivașco ș.a.²⁷). În 1693, la moartea lui Constantin Cantemir, Poarta a numit domn pe Dimitrie, fiul mai mic al defunctului voievod. În urma intervenției domnului muntean, tînărul Dimitrie a fost mazilit după numai trei săptămîni și, prin străduința lui Brâncoveanu, tronul Moldovei a fost ocupat de Constantin Duca, fiul fostului domn Gheorghe Duca.

Cu Antioh Cantemir, celălalt voievod dat Moldovei de această vrednică familie, relațiile au fost, în general, bune, mai ales în cea de a doua domnie. Prima cîrmuire a lui Antioh, în care domnul Moldovei încercase o reală apropiere și o îmbunătățire a raporturilor cu domnul Țării Românești, luase sfîrșit în 1700 datorită intervenției lui Constantin Brâncoveanu. Voievodul Munteniei voia să influențeze mai îndeaproape politica Moldovei și n-o putea face cu un Cantemir în fruntea țării românești de la răsărit de Carpați.

Venirea lui Dimitrie Cantemir în scaunul voievodal de la Iași (noiembrie 1710) a complicat aspirațiile politice ale lui Constantin Brâncoveanu. Noul domn fusese numit de la Constantinopol și ația, din tact politic, o atitudine de loialitate desăvârșită față de puterea suzerană. Primise de la împărăția otomană misiunea de a-l ține sub observație pe vecinul său muntean care era bănuț (existau și motive reale) de prietenie cu rușii. Marele vizir, știm de la Neculce îi ceruse chiar să «chivernisească» astfel lucrurile încât «să prindză pre Brâncoveanu-vodă»,²⁸ lăsându-i-se a înțelega că ar putea deveni și domn în Țara Românească.²⁹ Dimitrie Cantemir, învățatul-principe, preocupat de originea, continuitatea și unitatea românilor, idei-fortă înscrise în cea mai temeinică lucrare pe care a dat-o Evul Mediu românesc (*Hronicul vechimei a romano-moldo-vlahilor*), nu a fost străin de intenția unirii dinastice dintre Moldova și Țara Românească, ca formă de apropiere și de acțiune comună. Un însemn heraldic, observat în anii din urmă pe două documente emise de cancelaria principelui, confirmă această aspirație în care se poate vedea și o reclamație a moștenirii lui Șerban Cantacuzino, al cărui ginere era. Actele din 10 mai și 4 iunie 1711 reuñesc în pecetea personală a lui Dimitrie Cantemir stemele Moldovei și Țării Românești, acela cruciată între Soare și Lună și capul de bour între sceptru și spadă. De altfel, după presupunerea lui Ion Neculce, confirmată mai târziu (în 1739) și de Antioh, fiul lui Dimitrie, a existat un firman turcesc pentru numirea lui Dimitrie Cantemir ca domn al Țării Românești, în 1711.³⁰

Relațiile încordate între Brâncoveanu și Cantemirești, care nu au afectat cu nimic unitatea etnicului românesc, disensiunile rămânând la nivelul clasei feudale, au căpătat proporții sporite în conștiința generațiilor următoare, datorită vervei cronicarilor (Radu Greceanu, Radu Popescu vornicul, Ion Neculce) care, susținând o parte sau pe cealaltă, au amplificat realitatea. Un asemenea rol a revenit și *Istoriei ieroglifice* (1705), cunoscutul pamflet politico-social al lui Dimitrie Cantemir, care a circulat în numeroase copii-manuscrise.

O reconsiderare a raporturilor dintre cel două familii domnești, reprezentative pentru istoria și cultura noastră, a fost sugerată de un interesant manuscris, descoperit la Atena cu mai mult de un deceniu în urmă. Este așa-zisul *Catastih-jurnal*, redactat de voievodul Constantin Brâncoveanu, cuprinzând însemnări confidențiale din perioada septembrie 1709 — martie 1714.³¹ Acest *Catastih de toate veniturile domniei [...] și de toate cheltuielile ce vom cheltui dintr-acest venit...* se adaugă altor două documente asemănătoare care s-au păstrat de la Brâncoveanu, *Conдика de venituri și cheltuieli* ale visteriei pe anii 1694-1704 și *Anatefterul* (condica de porunci ale visteriei), arătând ordinea unei guvernări recunoscute pentru fiscalitatea practică, pentru strălucirea curții, edificiile înălțate, întinsele relații diplomatice și, mai ales, copleșitoarele obligații, ordinare și extraordinare, față de puterea de la Constantinopol. În afara evidenței oficiale, domnul a făcut și însemnări de taină, ca acestea din *Catastihul* descoperit la Atena, cu atât mai importante cu cât exactitatea și autenticitatea lor sînt în afara oricărui îndoieli.³²

Însemnările intime ale Brâncoveanului au o deosebită valoare istorică. Din perspectiva demersului nostru, acestea proiectează și o altă lumină asupra

relațiilor sale cu cei doi domni Cantemir, Antioh și Dimitrie. Cum este cunoscut, Antioh Cantemir, îndată ce a ocupat prima oară (în 1697) scaunul voievodal al Moldovei, a trimis în Țara Românească pe hatmanul Bogdan «pentru aședzarea păcei, să nu se mai pîrască la Poartă aceste doo țări, să să strîci».³³ Domnul Moldovei a cerut, cu acest prilej, pe una din fiicele lui Brâncoveanu «să-i fie doamnă».³⁴ Voievodul Țării Românești «pentru pace i-adeveri»,³⁵ dar a condiționat căsătoria fiicei sale de uciderea lui Iordache Ruset («pentru fată numai îi răspunsă să omoare pe Iordachi Rusăt vistiernicul...»)³⁶ și de schimbarea reprezentanților Moldovei la Constantinopol, care erau din familia Ruset (Cupâr). Antioh, care nu iubea intrigile («tălpizicurile», în limbajul cronicăresc), a refuzat condițiile. A doua cîrmuire a lui Antioh (1705-1707) avea să consolideze inițiativele bune arătate anterior. La 30 iunie 1705, o solie moldovenească, avînd în frunte pe Bogdan hatmanul, cumnatul voievodului, ducea la curtea domnească de la Tîrgoviște sentimentele de «dragoste și prieteșug» ale lui Antioh. Un răspuns, cu daruri și simțăminte identice, de «dragoste și prieteșug», a venit (la 25 iulie) și din partea lui Brâncoveanu la curtea de la Iași.³⁷ Cu acest prilej s-a ajuns și la o înrudire între cele două familii.³⁸ *Catastihul-jurnal* cu însemnările tainice ale lui Constantin Brâncoveanu adaugă cîteva informații foarte interesante, necunoscute din alte izvoare, despre evoluția relațiilor cu Antioh Cantemir care, aflat la Constantinopol, avea o situație foarte grea după evenimentele din vara anului 1711. Domnul Țării Românești l-a avut în grijă pe Antioh, acordîndu-i importante ajutoare bănești. În *Catastih* s-a putut citi: «1 martie 1711: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 18 noiembrie 1711: trimis-am lui Antioh vodă cu vel logofătul cînd s-au dus, dar, taleri 500; 18 martie 1712: trimis-am lui Antioh vodă Cantemir taleri 500; 27 aprilie 1712: trimis-am lui Antioh vodă cu Bunea comisul împrumut, puind zălog o păreche de cercei de zmaragd, taleri 500; 21 septembrie 1712: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 1 aprilie 1713: dat-am la paști la unii-alții și am trimis și la Țarigrad lui Antioh i proci taleri 3000; 5 noiembrie 1713: trimis-am lui Antioh vodă de cheltuială taleri 500; 8 martie 1714: trimis-am la Antioh vodă cu vel aga de cheltuială de nuntă taleri 2000».³⁹ Gestul lui Brâncoveanu, o adevărată «pensie» pentru fostul omolog și ruda sa moldoveană, are o semnificație sporită dacă avem în vedere riscurile la care domnul Țării Românești se expunea.⁴⁰

Relațiile lui Constantin Brâncoveanu cu Dimitrie Cantemir, prezentate de obicei numai ca stare de rivalitate, pot suferi, datorită *Catastihului-jurnal*, unele îndreptări. Este bine știut că în primăvara anului 1711, cînd au izbucnit ostilitățile ruso-turce, Constantin Brâncoveanu a adoptat o poziție prudentă, neangajîndu-se, precum Dimitrie Cantemir, direct și deschis, contra otomanilor. Dorind eliberarea țării de sub dominația Porții (în care scop încheiase, în 1709, o înțelegere secretă cu Petru I)⁴¹, domnul muntean a chibzuit la posibilitățile reale, a cumpănit îndelung știind că asupra statului său, mult mai expus ca poziție, planează un pericol sporit. Primind ordin de participare la luptă alături de oastea vizirului, domnul Țării Românești și-a pus în mișcare cel mai eficient mijloc în relațiile cu Poarta, *banii*, și a obținut îngăduința să-și așeze tabăra la Albești, în apropiere de Urлаți. Era o poziție strategică, ce-i

dădea atât posibilitatea unui contact cu oștirea rusească din Moldova, cât și speranța unei retrageri, la nevoie, spre Transilvania. De aici a urmărit desfășurarea evenimentelor. «Privia și o parte și alta să vază ce vor să facă», scria cronicarul Radu Popescu, contemporan cu evenimentele.⁴² *Cronica anonimă* a domniei înregistrează aceeași atitudine de prudență a voievodului: «nu vrea să meargă nici spre o parte, nici spre alta, ca să nu i se întâmple vreo greșeală, măcar că mulți îl îndemna să meargă la moscali, iar el nici cum nu vrea...».⁴³ «Defecțiunea» spătarului Toma Cantacuzino, comandantul oștirii Țării Românești, care, în mare taină, a trecut de partea rușilor, colaborând cu generalul Rönne la eliberarea Brăilei de sub turci, a creat o situație defavorabilă lui Constantin Brâncoveanu. La Constantinopol s-a crezut că totul a avut loc cu voința domnului. În acest sens vor «lucra», de altfel, și Cantacuzinii, cu care voievodul nu se mai afla în raporturi bune de câțiva ani.

Două scurte note din *Catastihul-jurnal* al lui Brâncoveanu completează și nuanțează ceea ce se știa despre atitudinea voievodului muntean față de evenimentele din vara anului 1711. La 3 iunie 1711, Constantin Brâncoveanu nota un apreciazabil împrumut acordat domului Moldovei, într-un scop de care nu putea fi străin dacă avem în vedere momentul: «dat-am lui Dumitrașco vodă împrumut zlați 1000, taleri 2500».⁴⁴ Este posibil ca neînțelegerile afișate de cei doi domni români, la fel de interesați în câștigarea independenței pe o cale care să nu schimbe o dominație cu alta (în acest caz pe cea otomană cu aceea rusească), să fi fost formale, pentru derutarea otomanilor.⁴⁵ Spre o astfel de încheiere conduce și o altă însemnare privind solia lui Vlasie Stegarul, trimisul generalului Rönne, care a avut loc după «hainirea» lui Toma Cantacuzino. La 10 iulie 1711, Constantin Brâncoveanu scria în *Jurnalul* său: «dat-am la Vlasie și altuia ce au venit de la R. și Savei Ceauș și la Mula Asan, taleri 200».⁴⁶ Redarea numelui generalului doar cu inițiala (într-un caiet intim) sugerează caracterul ultrasecret al misiunii. Constantin Brâncoveanu continuase, prin urmare, legăturile cu generalul Rönne și după «trădarea» lui Toma Cantacuzino. Să fi fost domnul muntean străin de gestul dregătorului său? «Meșterul neîntrecut al diplomației», cum l-a numit Lucian Blaga⁴⁷ nu se dezmințea.

Însemnările tainice ale Brâncoveanului, lapidare cum sînt, adaugă elemente noi la efigia principelui de mare orizont politic. Ele confirmă că atât în Țara Românească, cât și în Moldova se gîndea și se acționa pentru obținerea independenței.

Constantin Brâncoveanu a avut relații bune cu Constantin Duca (care îi era și ginere) în prima domnie a acestuia (1693-1695) și cu Mihai Racoviță, de asemenea în anii primei domnii (1703-1705). Ion Neculce scria că «Duca-vodă, într-această domnie dintăiu, era numai cu numeli domnu, că-l stăpîniē muntenii. Pe cine dezicē muntenii, pe acie boieriē, și ce dezicē, aice făcē.»⁴⁸ Într-adevăr, observa N.Iorga, pe vremea lui Constantin Duca, în prima lui domnie, cel ce conducea Moldova era Brâncoveanu, și astfel se restabliea sistemul de la începutul veacului, în care sub două chipuri domnești înrudite era în realitate o singură voință în Moldova și Țara Românească.⁴⁹ În 1703 Constantin Brâncoveanu a fost chemat la Constantinopol. Cu această ocazie vizirul, avînd de gînd să-l mazilească pe Constantin Duca, atunci la a doua

domnie moldoveană, i-a propus lui Brâncoveanu și domnia acestei țări. Prilej pentru Neculce să noteze că «foarte era cu voie *Brâncoveanu să fie domnu la două țări...*».⁵⁰ A învins însă sfatul stolnicului Constantin Cantacuzino, care l-a îndemnat pe domn «să-ș păzească treaba și grija țării sale»,⁵¹ ceea ce dovedește că ideea medievală a dinastiilor separate trăia încă. Istoric atât de învățat, care găsisse o formulare desăvârșită unității neamului său (românii, toți «dintr-o fîntînă au izvorit și cură»), Constantin Cantacuzino nu putea să consimtă, totuși, la un asemenea act politic. O unire a Țării Românești cu Țara Moldovei prin persoana aceluiași principe, căci de mai mult nu putea fi vorba în oferta înaltului dregător otoman, era dincolo de înțelegerea unui mare boier fie el și cărturar, deprins cu datina politică. Atât de puternică a fost tradiția țărilor separate, încât nici aceia care au dezvoltat în scris unitatea etnică a românilor n-au mers mai departe și n-au avansat necesitatea unui stat unitar pentru un popor unitar. *Ideea de stat nu acoperea încă ideea de neam.*⁵²

În domnia lui Constantin Brâncoveanu, ca și în trecut, trecerea boierilor din Țara Românească în Moldova și invers era un fapt curent. Cu scopuri declarate ori ascunse, cu gânduri bune sau cu dorința unor răzbunări pentru diverse conflicte din cadrul clasei feudale, ori dintre boieri și puterea centrală, «mișcarea» aceasta din mediul românesc a însemnat o mai bună cunoaștere reciprocă, consolidarea unor mai vechi convingeri etnice și lingvistice, legarea de prietenii și contractarea unor căsătorii. Astfel, Matei Filipescu, care în vremea lui Brâncoveanu a slujit ca mare stolnic, a fost soțul Saftei, fiica lui Chiriac Sturza, iar marele paharnic Dumitrașco Corbeanu s-a căsătorit cu Tudosea Sturza. Hatmanul Dumitrașco Racoviță, fratele voievodului moldovean Mihai Racoviță s-a căsătorit cu Ilinca, fiica lui Mihai Cantacuzino spătarul, cel ce avusese o mare influență asupra lui Constantin Brâncoveanu. Constantin, fiul lui Matei Cantacuzino agă, a luat de nevastă pe fiica lui Iordache Cantacuzino din Moldova. Stanca, fiica Brâncoveanului, se căsătorește cu ultimul mușatin, Radu Iliș, fiul lui Iliș Alexandru, domnul Moldovei dintre 1666-1668. A doua fiică, Maria s-a însoțit cu Constantin Duca, fiu de domn și domnul Moldovei (1693-1695; 1700-1703). Postelnicul Nicolae Ruset, fiul lui Iordache Ruset, cel ce fusese cauza atîtor «stricăciuni», a luat de soție pe Ancuța, fiica lui Constantin Brâncoveanu. Anița, fiica lui Ioan Balș și Bălașa, fiica vistierului Ilie Cantacuzino din Moldova, au devenit soțiile lui Constantin și, respectiv, Ștefan, fiii voievodului Brâncoveanu.⁵³ Cum se vede, Constantin Brâncoveanu a desfășurat o adevărată «politică matrimonială».⁵⁴

Politica lui Constantin Brâncoveanu față de celelalte două țări române, Transilvania și Moldova, implică și actul cultural. Cărturar cu alese însușiri, om de bun gust și rafinement, Brâncoveanu a creat *epocă* în cultura românească. Raportul *putere-cultură*, stabilitate economică-progres cultural, care s-a făcut recent dintr-o perspectivă înnoitoare,⁵⁵ are suficiente precedente, dar își găsește desăvârșirea în anii Brâncoveanului. În sfertul de veac al acestei domnii s-au edificat ori s-au refăcut 115 monumente de arhitectură, din care 43 numai în capitală. Domnul însuși a fost ctitor de 40 de ori în 25 de ani.⁵⁶ Voievodul a fost conștient de ceea ce reprezenta evoluția vieții spirituale, cum explicit se arată în precuvîntarea *Octoihului* tipărit de episcopul Mitrofan (Buzău, 1700).

Constantin Brâncoveanu se socotea urmașul pe linie paternă al lui Matei Basarab voievod, care «a adus puține și neocapte roduri», iar dinspre mamă al unchiului său Șerban Cantacuzino voievod, «om ce s-au nevoit și mai mult», «rodurile lui fiind nici de tot coapte, nici de tot crude»; cu această ascendență se considera a fi în măsură să aducă «rodurile» spiritului «la starea împlinirii firești». ⁵⁷

S-a vorbit, fără a se exagera, despre *monarhia culturală* a lui Constantin Brâncoveanu. ⁵⁸ S-a mai spus că domnul Țării Românești a făcut *politică prin cultură*. ⁵⁹ Pentru confirmare este suficient să ne raportăm la un singur domeniu, acela al *cărții*, care prin mesaj se situează mai aproape de natura demersului nostru.

Constantin Brâncoveanu a dezvoltat, într-o manieră inegalabilă, activitatea tipografică, domeniu în care se ilustraseră Vasile Lupu, Matei Basarab, Gheorghe Duca și Șerban Cantacuzino. Tipăriturile erau destinate, sub formulări tot mai expresive, tuturor românilor, *actul de cultură căpătînd un evident sens politic național*. Brâncoveanu avea o strălucită moștenire de la unchiul și predecesorul său în jilțul domnesc, Șerban Cantacuzino. *Liturghierul*, tipărit în 1680 (la București) prin grija mitropolitului Tudosie din Veșem, era socotit de folos întregului «rod românesc», cu precizarea, într-o notă la cuvîntul *rumân*, că «între rumâni cuprindem și pe moldoveni că și aceștia tot dintr-o fîntînă cură». ⁶⁰ *Evangelhia*, apărută tot în capitala Munteniei la 1682, urma să slujească «spre mai aleasă înțelegere a limbi *rumânești*». ⁶¹ În precuvîntarea *Bibliei* de la București (1688), monument colectiv al culturii naționale, care «pentru cea de obște priintă s-au dăruit neamului rumânesc», patriarhul Dositei al Ierusalimului lauda virtuțile lui Șerban, elogiindu-i inițiativa realizării acestei lucrări «ca să lumineze celor din casă [...] rumânilor, moldovenilor și ungrovlahilor». ⁶² Cel ce s-a îngrijit direct de finalizarea acestei opere impresionante (932 p.) a fost Constantin Brâncoveanu, atunci mare logofăt. Cărțile acestea au circulat în tot spațiul românesc (exemplare s-au găsit din Crișana pînă în Dobrogea) ceea ce, desigur, a întreținut și dezvoltat conștiința unității etnice. ⁶³

În vremea lui Constantin Brâncoveanu producția de carte a crescut considerabil. ⁶⁴ Cinci tipografii, care funcționau la București, Snagov, Buzău, Tîrgoviște și Rîmnicul Vilcea (oraș căruia N. Iorga i-a spus «capitala tipografilor»), ⁶⁵ au lucrat pentru întregul popor român, așa cum se afirmă deslușit în prefețele unor tipărituri. Cartea *Mărgăritarele*, apărută la București în 1691 din porunca voievodului, a fost tălmăcită în românește de frații Radu și Șerban Greceanu pentru a aduce «învățătură și știință în sufletele omenеști [...] și folos de opște mai virtos rodului nostru rumânesc...» Traducătorii au dat curs poruncii domnești «ca să poată fieștecare român, ce și puțin ar vrea, să înțeleagă». ⁶⁶ *Pravoslavnică mărturisire* s-a tipărit, în același an, 1691, la București, sub patronajul lui Brâncoveanu care era, spune Radu Greceanu, «un purure privilegiu și adevărat domn spre folosul de opște al neamului rumânesc». ⁶⁷ *Floarea darurilor*, cunoscuta carte alcătuită în sec. al XIII-lea ce adună laolaltă învățături «pentru bunătăți și pentru greșale», a fost imprimată la Snagov (1700) în «cea de moșie și de obște limba noastră rumânească». ⁶⁸ *Pilde filoso-*

ficești, carte de înțelepciune însumând percepțe din marii gânditori ai Antichității, tipărită la Tîrgoviște în 1713, a fost tradusă în «limba rumânească pentru folosul politiei și al norodului». ⁶⁹

Prin grija lui Constantin Brâncoveanu și a lui Antim Ivireanu a fost reînființată tipografia de la Alba Iulia, unde «ne întâmplîndu-să [...] neamului nostru rumânesc aici în Ardeal meșter pentru lucrul tipografiei» a fost trimis tipograful muntean Mihai Ștefanovici. În 1699, ucenicul lui Antim Ivireanu a isprăvit *Evangelia învățătoare* care, spune precuvîntarea, «s-a bătut în tipariu pentru folosul și luminarea neamului nostru rumânesc» (subl.ns.). ⁷⁰ Cartea aceasta era, de fapt, o reeditare a *Cărții românești de învățătură* (Iași, 1643) a moldoveanului Varlaam, concepută, de asemenea, pentru «toată seminția românească», ceea ce a constituit «o închinare adresată poporului român» (P. P. Panaitescu). Unitatea actului de cultură, în care se reflectă conștiința etnică a timpului, capătă astfel teme noi.

* * *

Ridicat în cea mai înaltă demnitate dintre și de către boierii țării, reprezentant al tradiției dinastice, Constantin Brâncoveanu a dus o politică de anvergură. Gospodar desăvîrșit, iubitor de fast și animator al culturii, el n-a pierdut din orizontul său politic Transilvania, Banatul și Moldova. Au existat, și în vremea lui, ca și în trecut, planuri de uniune dinastică între Țara Românească și Transilvania, între Țara Românească și Moldova. S-a voit ascultat, căci a avut conștiința personalității sale impunătoare. O asemenea domnie nu poate fi înțeleasă, al dimensiunile ei adevărate, decît în contextul general românesc.

Note

1. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu. Viața și domnia lui*, București, 1914, p.24.
2. Idem, *Manuscripte din biblioteci străine relative la istoria românilor*, I, Extras, București, 1898, p.12.
3. Corneliu Dima-Drăgan, Mihail Caratașu, *Un catalog necunoscut al Bibliotecii Mănăstirii Hurez*, în BOR, LXXXVII, 1969, nr.5-6, p.590.
4. Idem, *Un catalog necunoscut al bibliotecii domnitorului Constantin Brâncoveanu*, în SCB, XI, serie nouă, 1969, p.209-217; Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească*, Cluj-Napoca, Ed.Dacia, 1981, p.139.
5. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p.26; Ștefan Ionescu, Panait I.Panait, *Constantin Vodă Brâncoveanu*, București, Ed.Științifică, 1969, p.139-140.
6. N.Iorga, *Constantin-Vodă Brâncoveanu*, p.213.
7. Idem, *Valoarea politică a lui Constantin Brâncoveanu*, Vălenii de Munte, 1914, p.15. În 1934, cu prilejul reînnoirii osemintelor lui Constantin Brâncoveanu la biserica Sf.Gheorghe Nou din București (osemintele fuseseră descoperite în 1932), N.Iorga a vorbit despre *Valoarea națională a lui Constantin Brâncoveanu*: «multe se pot prețui la mucenicul jertfit [...], dar dintre toate însușirile lui una mai ales ni se impune azi [...]: partea din sufletul nostru pe care el a

- întrupat-o, expresia de românism care se înfățișează printr-insul» (N.Iorga, *Sfaturi pe întunec*, ed.Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, București, Ed.Militară, 1976, p.25).
8. Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.21.
 9. Ioan Aurel Pop, *Domnia lui Constantin Brâncoveanu și românii din Transilvania – realitate istorică și reflecție în istoriografia românească transilvăneană din secolul XVIII*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, redactori coordonatori Paul Cernovodeanu și Florin Constantiniu, București, Ed.Academiei, 1989, p.59-73.
 10. N.Iorga, *Inscripții din bisericile României*, II, București, 1908, p.72-73; Idem, *Studii și documente*, XIII, p.184, 186; Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, București, 1903, nr.91, 95, 111, 114, 121, 124, 132, 151, 164 etc. (Predosloviile la: *Mărgăritare*, București, 1691; *Evanghelie greco-română*, București, 1693; *Mineiele de la Buzău*, 1698; *Carte de lumină*, Snagov, 1699; *Chiriacadromion*, Alba-Iulia, 1699; *Triod*, Buzău, 1700; *Penticostar*, Buzău, 1701; *Liturghie*, Buzău, 1702; *Octoih*, Râmnic, 1706; *Liturghii*, Țirgovite, 1713; *Molitvenic*, Țirgovite, 1713 etc. Pe un exemplar din *Biblia* de la București (1688) se află o însemnare cu aceeași intitulăție: «Această sfință carte a Legii vechi și a Legii noao iaste dată sfintii mănăstiri Bistrița de luminatul și prea creștinul domnu Ioan Constandin Băsărab Brâncoveanu voievod...» (Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Junimea, 1975, p.1-2). În prologul la *Mineiul pe ianuarie* 1779, Chezarie al Râmnicului îl numește «Constandin Vodă Basaraba Brâncoveanu» (Alexandru Duțu, *Coordonate ale culturii românești în secolul XVIII*, București, 1968, p.184). Cronică oficială a lui Radu Greceanu îi spune, aproape constant, «Constandin Basarab voevod» sau «Constadin-Vodă Băsărab» (Radu logofătul Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod, 1688-1714*, Studiu introductiv și ediție critică de Aurora Ilieș, București, Ed.Academiei, 1970, *passim*). Nicolae Costin, în *Letopiseșul Țării Moldovei* (1709-1711), îl numește «Băsărab vodă», «Constantin Băsărabă vodă», «Băsărabă vodă domnul muntenesc» (Nicolae Costin, *Opere*, I, ed. C.A.Stoide și I.Lăzărescu, Iași, Ed.Junimea, 1976, p.290, 291, 303, 306, 316 etc.).
 11. Răzvan Theodorescu («*Dunga cea mare a rodului și a neamului său*». *Note istorisite în arta brâncovenească*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.195, observă, pertinent, că «mentalitatea epocii era foarte atentă la "legitimisme" de tot felul, chiar și în ocazii cu o relevanță politică cu un caracter simbolic, cum va fi fost căsătoria Stancăi, fiica Brâncoveanului, cu ultimul mușatin, Radu Iliaș – fiul lui Iliaș Alexandru, efemer domn al Moldovei între 1666 și 1668». Autorul anonim al *Istoriei Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717* a ținut să precizeze că acest Radu Iliaș era «neam bătrîn de domn, carele să trăgea din Pătru vodă Rareș» (ed. C.Grecescu, București, Ed.Academiei, 1959, p.37).
 12. Radu logofătul Greceanu (*op.cit.*, p.52) spune în *Predoslovia* istoriei sale că Brâncoveanu «despre tată din Basarabi să trage, iară de cătră mumă din neam împărătesc, din prea fericitul Iona Cantacuzino».
 13. Drama familiei Brâncoveanu amintește de aceea a marelui duce Luca Notaras, ucis împreună cu fiii săi în 1453 (Ducas, *Istoria turco-bizantină*, 1341-1462, ed.Vasile Grecu, București, Ed.Academiei, 1958, p.380-384).
 14. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op.cit.*, II, București, 1910, p.4.
 15. Ion Neculce, *Letopiseșul Țării Moldovei și O samă de cuvinte*, ed. Iorgu Iordan, București, 1959, p.100.
 16. *Ibidem*.
 17. *Ibidem*, p.211.
 18. *Ibidem*, p.228.
 19. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, București, Ed.Academiei, București, 1983; Ion Toderașcu, *Unitatea românească medievală*, vol. I, București, Ed.Științifică și Enciclopedică, 1988.
 20. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.93.

21. Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec.XIV-XVII)*, București, Ed.Enciclopedică Română, 1971, p.367.
22. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.132.
23. *Ibidem*, p.205.
24. «Cu nevoița și cheltuiala lui Șerban Vodă» (*Ibidem*, p.93).
25. *Ibidem*, p.100.
26. *Ibidem*, p.102.
27. *Ibidem*, p.111.
28. *Ibidem*, p.218. Informația marelui cronicar moldovean despre «prinderea» lui Constantin Brâncoveanu, spune Aurora Ilieș, nu trebuie acceptată, fiind o născocire. După numai trei pagini, Neculce revine spunând că turcii nu se grăbeau deloc să-l «prindă» pe Brâncoveanu. Apoi, domnul Țării Românești a fost folosit pentru concilierea raporturilor ruso-otomane, după pătrunderea rușilor în Moldova (1711) (informații de la Ion Neculce și Radu Greceanu) (Aurora Ilieș, *Constantin Brâncoveanu și cronistica epocii sale*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.214 și nota 97 de la aceeași pagină).
29. Ștefan Ionescu, Panait I.Panait, *op.cit.*, p.249.
30. Andrei Pippidi, *Politică și istorie în proclamația lui Dimitrie Cantemir din 1711*, în «Studii», 5, 1973, p.929-930 și nota 40.
31. Ion-Radu Mircea, *Un document inedit scris de Constantin Brâncoveanu. Catastihul-jurnal (1709-1714)*, în MI, 7, 1979, p.29-31; Idem, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, în «Manuscriptum», 1985, nr.4, p.22-30.
32. Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, în MI, 3, 1986, p.9-10.
33. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.134. Între 1688-1714, după documente oficiale elaborate în cancelariile domnești de la București și Iași, 11 boieri moldoveni au fost trimiși în solie la curtea lui Constantin Brâncoveanu. Hatmanul Lupul Bogdan a îndeplinit mai multe misiuni diplomatice (Panait I.Panait, *Moldova în politica lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, în AMM, II, Vaslui, 1980, p.303).
34. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.134.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. Radu logofătul Greceanu, *Istoria...*, p.154-155.
38. Constantin Brâncoveanu a trimis în Moldova «pe ginere-său Șerban logofătul, pentru mare încredințări prieteșugului, care au făcut și logodnă, un fecior al Brâncoveanului să ie o fată a lui Antiohi-Vodă» (Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.180).
39. Ion-Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, p.22-30; Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare?*, p.11.
40. *Ibidem*.
41. În afara informațiilor oferite de Ion Neculce, tratatul acesta nu se confirmă prin nici o altă sursă contemporană. De aici și rezervele formulate (L.E.Semenova, *Stabilirea legăturilor permanente între Țara Românească și Rusia la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, în «Romanoslavica», V, 1962, p.48; L.Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale (secolul al XVIII-lea)*, Iași, Junimea, 1986, p.77-78).
42. Radu Popescu, *Istoriile domnilor Țării Românești*, ed.C.Grecescu, București, Ed.Academiei, 1963, p.201.
43. *Istoria Țării Românești de la octombrie 1688 pînă la martie 1717*, ed.cit., p.110-111.
44. Ion-Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu. Însemnări de taină*, p.23; Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, p.12.
45. Idem, *Constantin Brâncoveanu – Dimitrie Cantemir. Rivalitate sau colaborare ?*, p.12.

46. *Ibidem*.
47. Lucian Blaga, *Izvoade*, București, Ed.Minerva, 1972, p.147. A.D.Xenopol îl considera, cu evidentă exagerare (o exagerare semnificativă, însă), «cel mai deplin acrobat politic ce au statut vreodată în capul popoarelor» (*Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.VIII, ed.a III-a, București, 1929, p.64), iar istoricul de artă francez H.Focillon l-a numit «un rusé Salomon danubien» (*L'ancien art roumain, în Moyen Âge. Survivances et révéils*, Montréal, 1945, p.190).
48. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.131-132.
49. N.Iorga, *Istoria românilor*, VI, București, 1938, p.411.
50. Ion Neculce, *Letopiseșul...*, p.164.
51. *Ibidem*.
52. Ion Toderașcu, *op.cit.*, p.94.
53. Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p.48; Idem, *Dicționar al marilor dregători...*, passim; Dan Berindei, *Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească. Genealogie și istorie*, în vol. *Constantin Brâncoveanu*, p.276.
54. Dan Berindei, *op.cit.*, p.276.
55. Andrei Pippidi, *Putere și cultură în epoca lui Brâncoveanu*, în AIIAI, XXV, 1988, nr.2, p.361-367.
56. *Ibidem*.
57. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op.cit.*, p.398.
58. N.Iorga, *Istoria românilor*, VI, p.389 și urm.
59. Ștefan Ionescu, *op.cit.*, p.137.
60. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op.cit.*, p.234. Lămurirea amintită a fost atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino ori unei persoane care cunoștea afirmația identică din *Istoria Țării Rumânești*, lucrare, cum bine se știe, pusă pe seama învățatului boier muntean. Cercetări recente au avansat și o altă ipoteză. Filologul N.A.Ursu socotește ca autor al acestei *Istории* pe mitropolitul Teodosie Veștemeanul editorul *Liturghierului* din 1680 și al altor scrieri religioase (N.A.Ursu, *Teodosie Veștemeanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, I, în «Cronica», 6 august 1982, p.5 și 8; II, în *Ibidem*, 13 august 1982, p.5 și 8; Idem, *Din nou despre paternitatea Istoriei Țării Rumânești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în AIIAI, XXV, 1988, 2, p.439-450). La această opinie s-a raliat și Ștefan S.Gorovei (*Argumentele paternității*, în «Luceafărul», XXXI, 52, 24 decembrie 1988, p.2). Paternitatea lui Constantin Cantacuzino asupra *Istoriei Țării Rumânești*, care s-a «impus» prin autoritatea lui N.Iorga (*Correspondența lui Ludovic-Ferdinand de Marsigli cu stolnicul Constantin Cantacuzino și lucrările literare și istorice ale acestuia din urmă*, în N.Iorga, *Despre cronici și cronicari*, ed. Damaschin Mioc, București, 1988, p.156-169) este apărută de Andrei Pippidi (*Istoria Țării Rumânești, autorul și data ei*, în RdI, 12, 1989, p.1209-1224).
61. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op.cit.*, p.250.
62. *Ibidem*, p.289.
63. Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătoare*, I, București, Ed. Sport-Turism, 1987, p.202-223.
64. Politica tipografică a acestui principe a contribuit la marele salt; de la 113 cărți tipărite (cunoscute) în sec. XVII, la peste 800 în următorul veac (*Ibidem*, p.18).
65. N.Iorga, *Observații și probleme bândăfene*, București, 1940, p.50, nota 66.
66. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *op.cit.*, I, p.318-319.
67. *Ibidem*, p.323.
68. *Ibidem*, p.394.
69. *Ibidem*, p.488.
70. *Ibidem*, p.375.

Conștiința națională românească: geneză, emergență, orizont european (II)*

2. Factorii care au favorizat emergența și cristalizarea conștiinței naționale la români⁴²

Cu riscul de a repeta lucruri comune, intrate demult în circuitul științific, al *problemei naționale*,⁴³ considerăm necesară, totuși, enumerarea din nou a factorilor care, în timp, au favorizat transformarea conștiinței de neam în conștiința națională, care au îngăduit apariția națiunii, cu mentalitatea, orizontul, opțiunile care o definesc. Această enumerare, chiar fără să fie completă, poate sugera atmosfera în care s-a desfășurat procesul, maniera în care l-a influențat și l-a impulsionat.

Firește, sîntem de acord cu ideea că timpul și modalitatea în care a fost realizat *saltul calitativ* care a îngăduit trecerea conștiinței la *noua stare* trebuie stabilite, în primul rînd, pe baza documentelor existente. Încercarea — inițiată recent — remarcabilă prin rezultatele și sugestiile sale metodologice oferite în problema care ne interesează,⁴⁴ reliefează, totodată, limitele procedeului, în condițiile în care lipsește certitudinea cunoașterii tuturor pieselor documentare care relevă acest aspect din gîndirea epocii, pentru a ne ajuta să-i măsurăm temperatura. Din această cauză, credem noi, reconstituirea atmosferei epocii, prin referire la problematica esențială a acesteia, poate completa și întregi conținutul documentelor cu caracter politic, care dau expresie *conștiinței naționale* de-a lungul istoriei.⁴⁵

Unitatea românească medievală, apreciem noi, trebuie considerată într-un alt orizont; ea nu reprezintă doar expresia unei stări de spirit, izvorîtă din geografia pămîntului românesc, dintr-o evoluție social-politică asemănătoare sau identică, dintr-o comunitate economică bazată pe complementaritate, din sistemul de alianțe politico-militare, născut și dezvoltat din nevoi și opțiuni comune ș. a. Într-o formă sau în alta, unitatea se regăsește pretutindeni;

* Prima parte a textului de față a fost publicată în numărul precedent al revistei (AȘUI, Serie Nouă, Istorie, Tomul XXXVI, 1990).

temeiurile unității au existat și au trăit dincolo de hotarele politice, au caracterizat o evoluție îndelungată, s-au manifestat pe toate treptele duratei. Istoricul, cel avizat, mai cu seamă, o constată, fără efort, din toate manifestările vieții, din toate formele trăirii, de la un capăt la altul al pământului românesc, dincolo și dincoace de Carpați, unde a rezistat și s-au dezvoltat nervurile unității.

Sînt, toate acestea, constatări care se desprind, limpede, dintr-o nouă carte, exemplară, consacrată unității românești medievale,⁴⁶ care impune situarea și aprecierea faptelor de conștiință într-un alt orizont de cercetare. Observațiile formulate mai sus, cu privire la marginalizarea românilor din Transilvania prin acte politice consecvent elaborate și urmărite, la tendința de separare a blocului românesc, reliefată în politica regalității maghiare după ocuparea Transilvaniei,⁴⁷ reacția românească a celor două provincii extracarpătice față de obiectivele strategice ale statului feudal maghiar, politica *românească* a domnilor din Moldova și din Muntenia, a celor mai reprezentativi dintre aceștia, credința în destinul comun și în necesitatea într-ajutorării,⁴⁸ rolul activ al credinței, reacția ortodoxismului în fața catolicismului și a Reformei, cu o acută valoare și conținut politic ș. a., obligă la o atentă reevaluare a ceea ce numim, curent, *conștiință de neam*.

De obicei, această conștiință a identității etnice este raportată la anumite fapte sau evenimente pe care istoria nu le-a păstrat. Ele nu exprimă, adesea, decît manifestări individuale, limitate la grupările elitare și mai puțin reflexul unor stări de spirit generale. Or, credem noi, faptele se cer reevaluate în acord cu noile deschideri oferite de istoriografia noastră și cu *cîștigurile* în acest sens ale istoriografiei europene. Această reevaluare ne va ajuta să înțelegem mai bine Unirea din 1600 — a cărei idee nu a fost *zămislită spontan* în mintea voievodului muntean — precum și impactul extraordinar al actului în posteritatea politică și spirituală românească; aceasta se va dezvolta sub semnul identității și al planurilor de unitate.⁴⁹ Cum bine a spus A. Russo, «cu cît vom desluși mai bine șirul faptelor românești de la început, cu atît mai bine ne vom încredința că ai noștri s-au luptat pentru ideea unității mai înainte chiar de a fi singura idee fecundă și adevărat sublimă în literatură».⁵⁰

Conștiința națională, în formele ei moderne de înțelegere și de expresie, s-a *desăvîrșit* sub imperiul transformărilor structurale din secolul al XVIII-lea și sub cel al Luminilor — în ultimul pătrar al acestui veac — și, apoi, sub influența ideilor Revoluției franceze, perfectă ei înflorire fiind atestată prin raportul ei limpede stabilit cu conștiința europeană (în epoca Luminilor).⁵¹ Timpul istoric în care s-a cristalizat, însă, a fost secolul al XVII-lea, în care identitatea istorică românească, aflată pe cale de a *deveni națională*, a fost cu putere subliniată.

Un cercetător francez, bun cunoscător al fenomenului cultural românesc — Alain Guillermou — apreciind realitățile secolului al XVII-lea (care a reprezentat «vîrsta de aur a vechii culturi românești»⁵²), consideră că, în deșteptarea conștiinței istorice românești, Unirea cu Biserica Romei a constituit o *condiție de permisie*, nu de *producție*. Aceasta s-a realizat înainte, prin acțiunea forțelor

interne, românești. Drept urmare, în Țările Române, au existat «*des Lumières avant les Lumières*»⁵³ «Înainte ca Luminile să fi exercitat vreo influență oarecare asupra conștiinței naționale a românilor, descoperirea identității etnice și istorice a poporului preocupa pe scriitorii români mai bine de un secol». Germenii conștiinței naționale se nasc în secolul al XVII-lea, într-un climat de gândire tipic medieval, provenind din sentimentul colectivității, al unei conștiințe de limbă, de obiceiuri, de credință. Cei care au reliefat-o, urmăreau să-i furnizeze baza istorică și filologică. Așadar, *istoria formării conștiinței naționale la români începe cu mult înainte de epoca Luminilor*,⁵⁴ dezvoltându-se independent de orice contact cu mișcarea Luminilor.⁵⁵

În contextul unei adevărate «revoluții culturale», operate în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în cuprinsul căreia istoriografiei i-a revenit un rol important, cultura românească s-a angajat în marile curente ale vremii. Noii cărturari ai *vîrstei de aur*, prin opera lor, *au contribuit la transformarea conștiinței populare a unității neamului și a originii lui romane în conștiință istorică*.⁵⁶ Mai exact, din stadiul existent de fapt de conștiință colectivă, problema unității și a originii romane devine problemă de cultură — *problema centrală a culturii românești din epocă*.⁵⁷ Marii cronicari și istorici ai epocii (Gr. Ureche, M. Costin, stolnicul C. Cantacuzino) realizează, pentru prima oară, sinteza între fondul conștiinței autohtone a unității și a romanității și argumentare științifică a originii latine a limbii și poporului român.

Încununarea, acum, a aspirațiilor de unitate culturală — efortul în acest sens este permanent cu începere din a doua jumătate a secolului al XVI-lea — și împlinirea pe care o reprezintă traducerea integrală a Bibliei, în 1688, victoria limbii române literare ș. a. sînt efecte ale conștiinței naționale și, totodată, contribuie, decisiv, la întărirea ei.⁵⁸

Unitatea culturală, care a precedat vreme îndelungată actul politic, *conștiința romanității*, atât de limpede formulate și argumentate în secolul al XVII-lea, alcătuiesc o însemnată bază a *conștiinței naționale*, care se va moderniza prin însușirea conceptelor iluministe, prin intermediul cărora opțiunile politice românești se vor pune de acord, integrîndu-se în *spiritul epocii*.⁵⁹ *Culturalizarea*, fie și în limita confesionale, a ideii unității precede, astfel, politizarea ei de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Ceea ce o tradiție culturală întreagă a creat prin acțiunea faptelor instinctive ale unității — unitatea de cultură — devenea, astfel, element conștient al gândirii românești care, consecutiv cu fenomenul de iradiere a culturii în secolele următoare, cucerea treptat masele largi. Factorului cultural i s-au adăugat ceilalți factori, determinanți în evoluția istorică a secolului al XVIII-lea și al XIX-lea.

Așadar, în cazul românesc, cel puțin, nu impactul Luminilor a dus la transformarea calitativă care a înlesnit trecerea spre stadiul superior al *conștiinței naționale*. Procesul — influențat, firește, de realitățile noii lumi aflate în plin efort de redimensionare — își are rădăcinile în realitățile intime ale istoriei românești. Transformările veacului au îmbogățit conștiința identității etnice, *conștiința de neam*, acordînd-o la valorile spiritului european și

universal, spre care năzuia prin disponibilitățile sale proprii. Însă, tot ceea ce definea conștiința națională în sens modern poate fi regăsit, *în nuce*, în formele de expresie ale conștiinței de neam a românilor de la sfârșitul secolului al XVII-lea.⁶⁰ În această perspectivă, «neamul și conștiința de neam ca formă și conținut determinat de relațiile sociale feudale, *precede și fac parte din însuși procesul de formare a națiunii și a conștiinței naționale moderne*».⁶¹

Transformările la care ne referim s-au efectuat într-un timp îndelungat, sub impactul proceselor, fenomenelor și al evenimentelor secolului al XVIII-lea și din primele decenii ale secolului următor. Moștenirea acumulată, decantată în acord cu noile realități, capătă dimensiuni noi, o altă pondere; opțiunea unității — inclusiv a celei politice — spre care este îndreptată, obiectiv, *întreaga dezvoltare*, devine, tot mai mult, *condiție a existenței*. A fost necesară o epocă de adânci prefaceri⁶² structurale, pe plan economic, politic și cultural, plină de grave evenimente, amenințări și primejdii, pentru ca formele definitive ale conștiinței naționale să se instaleze în straturi sociale mai largi. Treptat, idealul național este politizat. Început în secolul al XVIII-lea, acest proces se va desăvârși în secolul al XIX-lea, numit, pe drept, «secol al naționalităților». Societatea românească parcurge, treptat, un ciclul unitar de modelare a conștiințelor în sens național.

Aducerea în discuție a *tuturor* factorilor care au conlucrat la procesul de constituire a națiunii și de cristalizare a conștiinței naționale este necesară și importantă, deoarece — și în cazul istoriei românești — ascensiunea spectaculoasă și rolul important al fenomenului al fenomenului cultural creează impresia că naționalul se concentrează în cultural. Sint istorici, cercetători ai fenomenului românesc, care apreciază că mișcarea națională a românilor a fost de *factură cultural-ideologică*,⁶³ factorul politic avînd un rol restrîns, subordonat. Oricît de important ar fi fenomenul cultural, în procesul de edificare a națiunii — a celei române în speță — acesta nu poate fi urmărit, apreciat și definit fără a se studia și ceilalți factori, de ordin economic, social și politic, prin acțiunea cărora națiunea își dobîndește deplinătatea consistenței sale de viață și acțiune.⁶⁴

Mai trebuie reținut un fapt. În secolul al XVIII-lea, mai cu seamă, în cursul frământărilor pe marginea cărora stăruim și a formării națiunii, nu se produce *nașterea conștiinței naționale* din conștiința de neam. Cele două forme pot coexista multă vreme, putîndu-se interfera. Abia transformările structurale de care vom vorbi în continuare și *revoluțiile* din secolul al XIX-lea — secolul naționalităților și al triumfului burgheziei — instaurează conștiința națională în deplinătatea drepturilor sale.⁶⁵ Fenomenul de care am amintit, parte componentă a procesului de formare a națiunii, trebuie înțeles în dialectica, dar și în complexitatea dezvoltării sale. Orice simplificare riscă să-l denatureze.⁶⁶

Să urmărim, pe scurt, împrejurările și factorii sub a căror presiune conștiința de neam a căpătat noile sale dimensiuni, iar națiunea română și-a afirmat existența. Din succinta lor enumerare ne vom putea convinge de adevărul în conformitate cu care, în procesul de formare a națiunilor, *comună* este doar generalitatea fenomenelor; acestea, însă, cunosc forme particulare

de expresie și duc la consecințe deosebite. Exemplul românesc este semnificativ în acest sens.

Expuse separat, disociate din nevoia de a le contura profilul, faptele, fenomenele și evenimentele pe care le avem în vedere nu pot fi înțelese decât cu interferențele, interdependențele și interacțiunea lor, în raport cu consecințele produse în societatea timpului și nu pot fi apreciate decât în procesualitatea pe care o reprezintă și o definesc.

Sub impactul *revoluțiilor (demografică, agrară și industrială)* din interferarea și drept consecință a căroră (ca urmare a răspîndirii și activizării culturii), se produce — în secolul al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor — o complexă și profundă *revoluție ideologică*,⁶⁷ structura și suprastructura societății sînt transformate, se creează un nou orizont mental și spiritual.

Dezvoltarea relațiilor de schimb și adaptarea economiei la condițiile pieței, constituirea pieței interne, a celei naționale, creșterea numărului satelor, a țărmurilor și orașelor, noile funcții ale acestora, sporirea populației satești și orașenești, diferențierea acesteia, noua compoziție a boierimii, sporirea ponderii burgheziei și a înțeleitnicirilor burgheze, locul ocupat în societate de comerț și de meșteșuguri ș. a. conferă societății românești un aspect dinamic și complex,⁶⁸ sînt stabilite noi raporturi și rînduiri, modernizarea devine o preocupare firească; bariere cad, obiceiuri și forme vechi dispar, sînt înlocuite cu practici noi; particularismele vechiului regim se atenuază sub presiunea formelor noi de viață, care promovează unitatea, omogenizarea. Oamenii sînt scoși din tihna și rutina caracteristice societății feudale și aruncați într-o *lume nouă*, în care se produce pentru schimb, se circulă mai mult, în alte condiții și cu alte înlesniri, în care sînt create relații întinse, în care se construiește, se gîndește ș. a. Această viață nouă, mai trepidantă, transpare din toate documentele vremii; oamenii vînd și cumpără, schimbul devine o înțeleitnicire obișnuită; apelul la ocîrmuire devine o practică curentă. Reglementări noi, norme generale, înlocuiesc practicile particulare și obiceiul pămîntului, definesc în alt cadru relațiile sociale. Dublul act de eliberare — din 1746 și 1749 — al lui Constantin Mavrocordat a avut consecințe importante asupra mentalului țărănesc. Legea scrisă, organizarea societății civile prin intermediul codurilor reprezintă aspecte importante ale înnoirii.

Actele normative ale vremii, așezămintele domnești din Moldova, în motivația lor, conțin informații din care se desprind noile stări de lucruri. Cine parcurge, de pildă, cu răbdare și discernămint, datele cuprinse în documentele vremii, bunăoară în recensămintele fiscale de la începutul secolului al XIX-lea — recensămintul din 1803, cunoscut sub denumirea de *Condica liuzilor*⁶⁹ reprezintă un exemplu în acest sens — constată, în primul rînd, dezvoltarea considerabilă a ariei asupra căreia se extinde activitatea oamenilor. Pînă acum, locuitorii țării fuseseră constrînși să-și petreacă existența în perimetrul strîmt al unui sat sau ținut; noile cerințe și rînduiri îi obligă să se miște mai mult, să călătorească pentru trebuințele lor sau ale stăpînilor — pentru a putea să-și transporte și să-și desfacă produsele, să cîștige banii atît de necesari, în

condițiile *fiscalizării relațiilor* operate de regimul politic fanariot.⁷⁰ Relațiile satului cu târgurile și cu orașele devin constante; negustorii, al căror număr crește continuu, transformă comerțul într-o activitate permanentă și uniformă, care se extinde asupra întregului teritoriu, depășind granițele politice. Este realizată o *dublă integrare*: a provinciilor românești în cuprinsul pieței naționale, dar și în circuitul relațiilor internaționale. Consecințele sînt complexe, reacțiile se produc în lanț. Negustorul vehiculează nu numai mărfuri; odată cu acestea, se face schimbul de idei, se răspîndesc știrile. Cartea devine o *marfă*, cu tot mai largă răspîndire.

Este dificil — nici nu ne-am propus aceasta — să surprindem, în cîteva trăsături, ritmul clocotitor al acestei vieți, în care schimbarea se produce lent sau rapid, reacțiile se desfășoară în serie, repercutîndu-se asupra tuturor sferelor vieții. Specialistul va aprecia, credem, că în spatele proceselor, a fenomenelor, a relațiilor, a faptelor și evenimentelor care dau expresie noului, sub varietatea și complexitatea aspectelor sale, se află acțiuni ale omului; că multe din acțiunile care au drept consecință transformarea au fost gîndite, puse în practică de oamenii care, încetul cu încetul, voit sau nu, conștient sau dînd curs unor imperative desprinse din nevoile zilnice, fără să aibă perspectiva schimbării, au construit această viață nouă, în cursul căreia s-au transformat ei înșiși, și-au schimbat modul de a gîndi și aprecia viața, și-au croit un nou mental.

Firește, aceste transformări au fost condiționate, strîns legate, obligatoriu promovate, însoțite de ridicarea nivelului cultural, de răspîndirea științei de carte, necesare spiritului și întreprinderilor moderne; o răspîndire care nu se mai limitează la nivelul elitelor, ci se extinde la straturile de jos ale poporului; îl face pe acesta capabil să se adapteze noilor relații, să recepteze noile sensuri ale ideilor generoase vehiculate în *secolul luminilor* și în *cel al revoluțiilor* și *al naționalităților*. Să reținem, deocamdată, că, în legătură cu preocupările zilnice, cu activitatea agrară și proiectele industriale, cu noile orientări și motivații ale administrației de stat, cu activitatea comercială (în cuprinsul căreia era angrenată o atît de însemnată parte a populației) și multiplele și noile nevoi de *organizare a activității*, cresc solicitările, sporesc cerințele. Preocupările pentru răspîndirea științei de carte în masele largi, impuse de necesitățile imediate ale vieții, izvorîte și promovate și de noile orientări iluministe, au avut drept consecință, în Transilvania — dar și în Principate — rezultate care, pe fondul general al dezvoltării culturii, sub influența și în legătură cu ceilalți factori care acționau în epocă, au provocat, se poate spune, o reacție continuă, în lanț neîntrerupt, care și-a sporit mereu aria și capacitatea de cuprindere.

Dezvoltarea pieței interne, organizarea, intensificarea și regularizarea relațiilor de schimb, întărirea legăturilor tradiționale cu Transilvania și multiplicarea lor, începutul procesului de integrare în circuitul internațional și stabilirea unor relații constante au creat și au întărit un *complex organic* de legături mai ales economice, dar cu implicații adînci de natură socială, politică, spirituală, națională. Accesul mai larg la știința de carte, răspîndirea cuvîntului scris, au avut drept rezultat *întărirea conștiinței de sine*. Cartea de învățatu-

ră, religioasă sau laică, promova valorile limbii și ale istoriei naționale. Acestea se învățau odată cu «buchiile» care le dădeau expresie.

Consolidarea noilor stări de spirit — realizată în cursul dezvoltării firești, normale, a unui proces obiectiv, ireversibil, în esență capitalist, care, prin toate formele sale de expresie, formula și întărea unitatea, în toate laturile sale — a fost accelerată sub presiunea forțelor potrivnice cu care a fost confruntată evoluția societății românești. Gravele amenințări din afară, care puneau sub semnul întrebării existența însăși a românilor — cărora nu le erau recunoscute drepturile elementare înscrise în marile charte ale libertății secolului — au generat și întreținut o puternică și constantă mișcare de afirmare a personalității, a identității proprii.

Așezarea geografică în spațiul european și-a dovedit, încă o dată, vulnerabilitatea. Redimensionarea strategică și politică a hărții Europei, modificarea raportului de forțe, ale cărei începuturi fuseseră schițate încă din ultimele decenii ale secolului anterior, au avut profunde și grave implicații asupra teritoriilor românești, situate în această zonă de sensibilă interferență. În expansiunea lor, la adăpostul formulei eliberării creștinilor de sub dominația Porții, Imperiul pravoslavnic al țărilor și Austria apostolică, încetul cu încetul, au înglobat în cuprinsul stăpînirii lor, temporar sau definitiv, întinse teritorii românești, aflate, înainte, sub dependența sau sub stăpînirea Turciei (Transilvania, Banatul, Bucovina, Oltenia — temporar, între 1718-1739 — Basarabia). Cele două Principate, care au izbutit să-și păstreze ființa de stat și autonomia (pentru care, paradoxal, suzeranitatea otomană devenise o pavază împotriva expansiunii imperiilor creștine, în contextul complicat al evoluției «Problemei orientale») au rezistat acestei uriașe presiuni și amenințări. Teritoriul lor, străbătut mereu de armatele beligerante, fiind teatru de operații militare, a fost, totodată, obiect de schimb sau de compensație pentru învingători. Numai între 1769 și 1829, Principatele au fost teatru a cinci războaie, suferind 24 de ani de ocupație militară. Impuși la grele sarcini administrative și fiscale, locuitorii au fost martori ai rapturilor făcute pe seama pămînturilor țării, au suferit consecințele acestora.⁷¹

Aflat în defensivă, pentru a-și menține pozițiile în Principate, Imperiul Otoman a introdus aici *regimul politic fanariot* — expresia cea mai dură a dominației politice a Porții — cu întreg cortegiul său de consecințe asupra vieții economice, sociale, politice, culturale și spirituale în general. Făcînd abstracție de elementele de progres (acestea, fără a aparține de esența regimului, au existat, totuși), de contraponderea pe care suzeranitatea față de Poartă a opus-o tendințelor expansioniste ale Austriei și ale Rusiei (în cadrul raportului de forțe și al echilibrului politic și strategic european) *regimul* a afectat puternic interesele materiale, sentimentele și personalitatea autohtonă, contribuind la activitatea rezistenței și la accentuarea tendinței de afirmare a identității proprii, naționale. Corabia românească plutea, egal amenințată, între Scylla crucii și Charibda semilunii.

Pericolele din afară se asociau cu cele dinlăuntru. Masiva invazie de elemente străine — aceasta a continuat și după înlăturarea regimului fanariot

— și transformarea Principatelor în «suburbie» (colonie) a Imperiului Otoman, exploatarea parazitară a populației românești⁷² au determinat o puternică și complexă reacție pe linie națională.

În aceeași vreme, în Transilvania, ocupația austriacă, cu toate rigorile sale (împingerea românilor spre periferia societății, trecerea la Biserica Romei — lăsăm la o parte factorii care au generat-o și limitele în care s-a realizat, asupra consecințelor vom reveni mai jos) a produs o reacție generală și a avut consecințe asupra *întregii lumi românești*, contribuind la întărirea solidarității de factură națională. Reacția, diversă sub raportul condițiilor de manifestare, a fost mai consistentă pe direcția firească de afirmare a identității, a personalității proprii.

Migrația românească la sud și la est de Carpați, într-un sens care era în acord cu un vechi și stabil fenomen românesc⁷³ și care a îmbrăcat, acum, proporții impresionante, cultivând vechea solidaritate, i-au sporit și i-au diversificat înțelesurile, întreținând viu interesul pentru realitățile din Transilvania.

Din cauze care au decurs din aceste împrejurări, pe care doar le-am amintit, aici, fără putința de a stărui asupra lor, *sentimentul național* al românilor, format acum, în cuprinsul larg al transformărilor sociale și mentale care au modificat aspectul societății românești, nu este legat de concepte generale abstracte; exprimă realitatea practică, nemijlocită. Reprezintă o reacție în fața pericolelor care amenințau pământul, cultura, poporul, tradițiile și credința. «Față de o ocîrmuire pămînteană — așa cum, pe drept, s-a constatat — ostilitatea ar fi îmbrăcat numai un aspect social și politic; față de una străină, ea a devenit, inevitabil, națională».⁷⁴ Ideologia vremii, alimentată de ideile generoase ale Iluminismului și, apoi, de cele ale Revoluției a oferit sensurile corespunzătoare reacției și opțiunilor românești.

Nu putem stărui aici asupra măsurii în care Unirea cu Biserica Romei a influențat fenomenul național românesc, grăbind procesul de constituire a națiunii și de cristalizare a conștiinței naționale. Nu este vorba, doar, de urmările pozitive ale actului, ci de întregul complex de implicații, reacții și consecințe asupra lumii românești, în general. Pe linia care ne interesează — înainte de a lua în discuție măsura în care actul a înlesnit asimilarea și răspîndirea Luminilor, oferindu-le o haină românească, corespunzătoare — ni se pare importantă o precizare. Pentru poporul român, care s-a născut creștin,⁷⁵ credința, se știe, s-a confundat cu *legea românească*, cu tradiția; în ea au fost încorporate elementele esențiale care l-au legat de realitățile *Țării*, de pământul pe care-l locuia, i-au definit personalitatea. Nu putem fi de acord cu E. Lovinescu, care consideră că ortodoxismul — «religie obscurantistă, înțepenită în tipicuri și formalism» — ar fi reprezentat cel mai activ ferment al orientalizării și i-ar fi aruncat pe români «în primejdia contopirii lor cu marea masă a slavilor de sud și apoi de est».⁷⁶ Orientalizarea, adoptarea de timpuriu a grafiei slave, au fost, în parte, nu acte de izolare; au reprezentat, mai mult, o reacție împotriva expansiunii puterilor catolice care-și mascau intențiile anexioniste în spatele extensiunii catolicismului. Ortodoxismul, *legea creștinească românească*, sprijinit pe limba și tradițiile autohtone, pe romanitatea poporului, a

reprezentat elementul de raliere românească în confruntarea cu imperiile de altă lege (islamul și catolicismul). Faza «raționalismului ortodox» a fost dominată de *misiunea ortodoxă* a Țărilor Române.⁷⁷ În perioada de constituire a națiunii, ortodoxismul românesc nu s-a contopit cu lumea slavă; s-a singularizat, și-a păstrat individualitatea națională, nu și-a subsumat obiectivele celor sub care Rusia pravoslavnică încerca să-i unească pe creștinii ortodocși din Balcani. Biserica ortodoxă a continuat să fie o instituție spirituală unificatoare.⁷⁸

Unirea cu Biserica Romei, prin scoaterea unei părți a românilor din Transilvania din «internaționala» ortodoxă, a dislocat unitatea religioasă⁷⁹ românească. Reacția, se știe, a fost puternică. Rezistenței ortodoxe din Transilvania, inclusiv răscoalelor împotriva Unirii (îndreptate mai mult împotriva ideii de schimbare în credință și obiceiuri promovată de străini decât de dezacordului doctrinar),⁸⁰ li s-au adăugat acțiunea concertată de solidaritate din Principate. Este singura etapă — ea se întinde însă pe o durată îndelungată — în care se mai manifestă *solidaritatea ortodoxă*. În noile condiții, consecințele ei se adaugă într-o manieră pozitivă procesului general de solidarizare națională a lumii românești. Expresia reacției, credem, exprimă, limpede, o conștiință națională. *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului* este o mărturie în acest sens.⁸¹

Intellectualii români din Transilvania au apărut Unirea nu ca practică religioasă; au pus cerințele naționalității, cele etnice, înaintea religiei. Au încercat, mai mult, «să creeze o armonie între tradiția rurală ortodoxă a pământurilor lor natale și dinamismul intelectual al Europei, să dea astfel naștere unei entități noi», să definească conceptul de națiune română în spiritul apusean, sprijindu-se pe ideea de latinitate și pe tradiția autohtonă. În acțiunea sa politică, Inochentie Micu, sprijindu-se pe sinteza cantemiriană, a extins conceptul de națiune, în sens modern, la *întreaga națiune*, conferindu-i suportul romanității și al dreptului natural.

Intellectualii români care au reprezentat și susținut Unirea, cum am amintit mai sus, au menținut intactă individualitatea națională. I-au conferit acesteia un nou suport. Au respins, fără rezerve, orice încercare a Curții din Viena sau a iezuiților de a-i atrage pe români mai aproape de dogmă și de riturile romane. «O asemenea comportare paradoxală», reliefată, pe de o parte, prin «mândria față de Unire, privită ca o întoarcere spre originile romane și pe de alta prin refuzul de a face Biserica unită însăși mai romană», păstrându-i caracterul românesc, sugerează o concepție etno-culturală a națiunii, care se apropie de accepțiunea modernă a termenului.⁸² Este o concluzie interesantă, la care subscrim. Unirea cu Biserica Romei, depășind problema unității românilor pe terenul laic al identității naționale,⁸³ a avut implicații favorabile pentru români nu numai în ceea ce privește deschiderea spre Apus și accesul la origini. Dacă Biserica ortodoxă din Principate (și din Transilvania), menținându-se în liniile tradiționale, a conservat naționalitatea în noile și dramaticele împrejurări ale veacului, Unirea a îngăduit, se poate admite, contactul strâns cu Europa Luminilor și valorificarea modernă a moștenirii etnice românești, în maniera cerută de *spiritul veacului*.

În *veacul Luminilor*, deplasându-se în același sens național, românii din Principate luptă pentru existența statului românesc, pentru un statut juridic internațional, care să-i asigure acestuia ființa și stabilitatea; cei din Transilvania luptă pentru naționalitate, pentru recunoașterea ei în accepțiunea modernă a termenului. Ambele obiective se completau, se întregeau, serveau interesele națiunii în întregul ei, aveau finalitate românească, națională, dădeau expresie unei conștiințe în acord cu deschiderile noi, moderne.⁸⁴

Ajunși în acest punct al expunerii *împrejurărilor* din secolul al XVIII-lea, în cuprinsul și sub impulsul cărora s-a cristalizat conștiința națională a românilor, socotim necesar să ne oprim, în continuare, asupra manierei în care ideologia Luminilor, altoită pe realitățile secolului, a lărgit deschiderea spre universal, spre valorile noi, moderne; a dat o nouă pondere și valoare moștenirii autohtone, acordându-i conținutul și ritmul la *spiritul veacului*.

Cercetarea raportului *iluminism-națiune* (și în cazul românesc) prezintă o importanță deosebită din momentul în care, așa cum am constatat, Luminile erau chemate să accelereze afirmarea noilor structuri moderne. Diversitatea luminilor în Europa reprezintă, în parte, și un rezultat al diversității dezvoltării. Ea a influențat fenomenele naționale, accentuând particularitățile.⁸⁵

Din cele discutate pînă acum, s-a putut constata că, în est, elementele constitutive ale conștiinței naționale au preexistat difuziunii masive a Luminilor occidentale, care datează în acest spațiu din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.⁸⁶ Spre deosebire de occident, unde filozofia Luminilor întâlnește procesul de sfîrșit al formării națiunilor, în zona europeană de sud-est, în care se încadrează Țările Române, formarea națiunilor și acțiunea filosofiei Luminilor se desfășoară concomitent,⁸⁷ ca urmare a decalajului care a întîrziat, aici, apariția structurilor naționale. Din cauza evoluției economice și sociale diferite, aici, pe primul plan au trecut Luminile nobiliare și reformele «de sus».⁸⁸

A fost remarcată, demult, încă, *bipolaritatea* (aceasta, însă, nu este ireducibilă, dialectica ei îngăduind, impunînd, chiar, sinteza între universalitatea Luminilor și particularismul fenomenului național⁸⁹), opoziția dintre filosofia Luminilor și structurile naționale. Filosofia secolului al XVIII-lea, fără să ignore total problemele naționale, acordă un loc dominant cosmopolitismului și ideii de *cetățean al lumii*. Ca și celelalte popoare din sud-estul Europei, asimilînd ideile iluministe, românii folosesc universalismul Luminilor pentru a impune națiunea română în rîndul națiunilor luminate. Constantin Cantacuzino, Dimitrie Cantemir vorbesc de Dacia, de continuitatea Romei, nu de Moldova, Țara Românească sau Transilvania. Exaltarea latinității originii și a limbii, pe care o datorăm *Școlii Ardelene*, cu toate exagerările (firești în contextul epocii), are drept obiectiv să situeze fenomenul național românesc în cadrul în care putea să fie de acord cu filosofia Luminilor. Această manieră de a acționa pe planul culturii și pe cel al acțiunilor politice a conferit latinității și romanității rolul unei puternice idei-forță, ancorată în premisele medievale ale conștiinței naționale.⁹⁰ Conștiința romanității și a unității este asociată cu necesitatea unității politice a poporului român, într-o realitate statală.⁹¹ Ideea capătă o tot mai mare consistență la începutul secolului al XIX-lea.

În problema pe care o urmărim, este interesant de reținut (considerând Luminile românești ca precedând pe cele europene) că nu este întâmplător faptul că apariția doctrini latine la români a avut loc în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, concomitent cu ideea de Europa și cu definirea programului politic românesc, orientat spre recâștigarea independenței Moldovei și a Țării Românești. Totul se înscrie, evident, în evoluția spre modern a societății românești.⁹² *Conștiința politică de semnificație națională* — limitată, firește, la elitele conducătoare — se manifestă, mai întâi, în Principate, apoi în Transilvania, la sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, în condițiile în care Europa (cea de sud-est, mai cu seamă) suferea un puternic proces de redimensionare. Și în Principate și în Transilvania, acțiunile politice îndreptate spre menținerea independenței față de Imperiul Otoman sau spre modificarea sistemului constituțional al Transilvaniei, în sensul cuprinderii românilor, au drept punct de plecare programul secolului al XVII-lea și opera istorică a lui D. Cantemir, prin care cultura românească se integrează *preiluminismului european*, căruiu îi asociază forme de manifestare naționale.⁹³

Acțiunea politică întreprinsă de Inochentie Micu în Transilvania, care câștigă dimensiunile unei mișcări naționale, în afară de faptul că reliefează audiența preiluminismului la elita românească, subliniază, puternic, conținutul unei mișcări — naționale, în esența ei — care îmbrăca acum sensurile noi, moderne, manifestând un limpede caracter laic.⁹⁴ Emanciparea politică are în vedere nația română în totalitatea sa. Conștiința acestei noi dimensiuni, în cuprinsul amplei mișcări care agita Transilvania (cu ecouri peste Carpați), nu a putut rămâne doar la nivelul elitei intelectuale. Când ideile Iluminismului au pătruns în societatea românească, drumul acesta fusese deja parcurs; *ideea latină* — cel mai de seamă produs al umanismului românesc⁹⁵ — fusese integrată în programul politic. *Școala Ardeleană* a pornit de la această bază.

Timpul fertil al expansiunii Iluminismului în societatea românească se situează în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului următor, perioadă istorică apreciată distinct sub aspectul afirmării conștiinței naționale. Dacă Transilvania a dat societății românești gânditorii cei mai profunzi și mai originali, cei mai informați și mai buni cunoscători ai esenței Luminilor, Principatele au dat, în schimb, conceptele politice concrete, fundamentale, «care au format baza construcției societății românești».⁹⁶ Grotius și Kant, se notează, pe drept, în acest sens, erau mai bine cunoscuți la Blaj decât la Iași. Totuși, «ideile de unitate și de independență națională au apărut, la început, la sud și la est de Carpați». În legătură, am adăuga noi, cu cerințele deosebite ale acțiunii politice de aici (care o completa pe cea de peste munți în formularea programului general, național).

Ca și în cazul Transilvaniei, cum am constatat mai sus, în cele două Principate, *conștiința națională* (definită, la început, doar la nivelul elitelor), precum și întreg ansamblul de idei politice care o întovărășeau, nu sînt rezultatul unei influențe. Ele reprezintă fructul unui îndelungat proces istoric. Și aici, «Luminile n-au făcut decât să justifice teoretic o reacție pe care opresiunea fanariotă a grăbit-o, făcînd-o mai violentă».⁹⁷ Gînditorii români au împru-

mutat puțin (aproape nimic) de la țările din sudul Dunării. Din Occident nu au luat *modelul*; nu acesta se putea aplica la o realitate istorică diferită, ci *justificarea* sa. Până la Regulamentul Organic, principalul fond de idei care a guvernat lumea românească este autohton. Numai argumentele au fost luate din bogatul arsenal al Luminilor europene.⁹⁸

Interesează aici să subliniem influența Luminilor asupra dezvoltării conștiinței naționale și mai puțin formele de manifestare și programul politic românesc ce dă expresie luptei naționale. Esențial este să remarcăm că formarea conștiinței naționale a fost un proces natural, rezultat dintr-o lungă evoluție în condiții istorice specifice, care ar fi fost desăvârșit oricare ar fi fost natura influențelor străine. Rolul acestora a fost important în legătură cu lărgirea orizontului politic românesc în secolul al XIX-lea. Documentele politice și lucrările de gen precizează categorii ale conștiinței naționale în acord cu realitățile autohtone. Problemele au mai fost discutate.⁹⁹ Este suficient să precizăm, în legătură cu obiectivul anchetei noastre, că în Transilvania, ca urmare a realităților pe care le servea, Iluminismul suferă un proces de democratizare, schimbând direcția inițiativelor culturale spre societate, spre masele acesteia.¹⁰⁰ Preocupările activității politice sînt îndreptate — firesc — spre interior, au în vedere îmbunătățirea situației sociale a românilor și modificarea statutului juridic al națiunii, înțeleasă în sensul ei modern. Acțiunile în această direcție inițiate de I. Micu și continuate de Școala Ardeleană sînt semnificative, desfășurîndu-se într-un mediu social deosebit.

Conștiința națională a românilor din Transilvania nu se realizează numai prin acțiuni inițiate «de sus». Ea se definește, se cristalizează, potențează în strînsă legătură cu realitățile interne, cu situația de marginalizare creată populației românești, cu asuprirea exercitată de nobilimea maghiară sau de patriciatul săsesc, în raport cu dominația străină, în general, care întărește sentimentul apartenenței la comunitatea românească. În Principate, gîndirea și acțiunea politică a boierimii rămîn *elitare, nobiliare*. Dînd expresie unei limpezi conștiințe naționale, ele sînt îndreptate, exclusiv, aproape¹⁰¹ spre exterior, au în vedere modificarea statutului juridic internațional, recunoașterea autonomiei. Ideilor și preceptelor iluministe, folosite pentru a insera problema românească în problematica politică europeană, pentru a face din ea o problemă internațională,¹⁰² oamenii politici români le adăugau argumentele care puteau să-i confere acesteia credibilitate și circulație continentală.

Doctrina lor a rămas elitară nu pentru că era de clasă — ea corespundea și reprezenta interesul național — ci pentru că politica, nu numai la noi, ci pretutindeni, reprezenta apanajul unei elite. Sensul acestei politici, însă, îndreptat spre libertate și independență, era în acord cu *interesul național* și era, deci, înțeles, în liniile lui generale, de românii din Principate în totalitatea lor. În noile împrejurări, românii deveniseră receptivi la sensurile noi ale politicii.

Deosebirile între Moldova, Țara Românească și Transilvania în manevrarea arsenalului iluminist, în orientarea mișcării politice, nu este, credem, rezultatul unei situații economice, sociale, deosebite, al unui nivel de gîndire

diferit; existența unei mai diferențiate stratificări a societății din Transilvania nu explică, întrutotul, *democratismul* Iluminismului transilvan și accesul maselor spre formele noi ale conștiinței naționale. Firește, situația internă, stratificarea socială s. a. nu pot ignora atunci când se analizează rădăcinile și difuziunea conștiinței naționale în procesul de formare a națiunii române. Elementul care a dominat și a impus maniera de desfășurare acțiunii politice a fost situația deosebită politică a celor trei țări românești; aceasta a solicitat abordări și o strategie diferite. Cele două acțiuni s-au completat, însă, s-au întregit, au sporit potențialul național românesc, au întărit conștiința apartenenței la întreg. Pentru Principate, Transilvania rămâne *laboratorul*¹⁰³ în care s-a format doctrina politică românească; pentru românii din Transilvania independența și suveranitatea *Țării* întăresc credința în viitor și sporesc puterea de rezistență. Într-o vreme în care interdependențele sînt atît de multiple și de strînse, în care comunicarea între cele trei ținuturi românești este diversificată pe atîtea planuri, când existența și lupta naționalităților primesc justificări noi, acțiunea politică națională nu putea rămîne izolată, provincială. Era urmărită, înțeleasă, susținută de *națiunea* care-și definise profilul și își afirmase existența. Întreaga istorie a secolului al XVIII-lea, în complexitatea manifestărilor sale, pledează în favoarea acestei constatări.

Nu putem stărui aici asupra detaliilor care dau expresie mijloacelor prin intermediul cărora — în Transilvania și în Principate — a evoluat sentimentul național, s-a cristalizat ideea de patrie și de patriotism, au fost exprimate ideile de unitate și independență. *Conștiința romanității* a reprezentat un catalizator care a îngăduit sinteza în care s-a materializat conștiința românească. *Supplex Libellus Valachorum*, din 1791 și mișcarea care l-a generat, precum și întreaga acțiune care i-a urmat reprezintă o vie ilustrare a evoluției în acest sens. Documentul este, se poate admite, fără exagerare, nu atît *actul de naștere al națiunii române*,¹⁰⁴ cît începutul ascensiunii mature și conștiente a acesteia.

La începutul secolului al XIX-lea, conștiința națională își găsește expresie și evoluează în sensurile noi, burgheze, atît în domeniul politic, cît și în acel al culturii naționale, depășind — și în Principate — sferele elitare, nobiliare. În Transilvania, răscoala din 1784 a reliefat suportul social al *mișcării naționale* românești, caracterul democratic al acesteia. Prin intermediul acestei mari mișcări, Europa a verificat dimensiunile sociale ale *mișcării naționale* românești în întregul ei. *Scoala Ardeleană*, prin activitatea-i îndelungată și complexă în domeniul culturii,¹⁰⁵ situînd fenomenul național românesc în cadrul în care «se acorda» cu filosofia Luminilor, a întărit curentul democratic al *mișcării naționale*. Beneficiarul a fost poporul român, *națiunea* în întregul ei.

În Principate, modificarea structurilor sociale, accelerarea transformărilor în sens burghez au impus lărgirea *mișcării naționale*; aceasta cuprinde noi pături, creează noi solidarități; definirile patriotului și ale cetățeanului sînt realizate cu un nou bagaj semantic, cu cel al Revoluției.¹⁰⁶ Masele, poporul, asociate mereu, intră în scenă, se afirmă puternic în revoluția din 1821; aceasta — și ea — marchează un alt prag în evoluția *mișcării naționale* și a conștiinței naționale românești: intrarea națiunii în vîrsta împlinirilor mature.

Se poate aprecia, aşadar, în urma acestei scurte treceri în revistă, că progresul conştiinţei naţionale româneşti s-a efectuat independent, aproape, de spiritul cosmopolit al Luminilor. «Aportul gândirii occidentale trebuie căutat mai puţin în idei, decât în exerciţiul raţionamentului şi în expresia sa modernă pe care a facilitat-o la gânditorii români». Ca şi în alte împrejurări, prin contactul lor cu ideologia străină, gânditorii români au luat, şi de această dată, numai ceea ce le-a fost necesar pentru a-şi preciza propriile idealuri şi a le asigura o expresie adecvată.¹⁰⁷ Luminile au fost puse să mărturisească şi să explice realităţi româneşti, să difuzeze o conştiinţă naţională sprijinită pe aceste realităţi şi care se alimentează, puternic, din evocarea trecutului (din afirmarea romanităţii) şi din examenul limbii, martor al originii glorioase şi instrument de comunicare între fiii naţiunii. Între Lumini şi conştiinţa naţională românească pe cale de cristalizare este nu numai un *raport de concomitenţă*, ci şi o relaţie eficientă. Fără să determine formarea conştiinţei naţionale, Luminile au favorizat-o în dezvoltarea sa.¹⁰⁸

Omogenizarea societăţii româneşti — sub raportul conştiinţei identităţii — în această epocă, în care s-a constituit naţiunea şi s-a cristalizat conştiinţa naţională, organicitatea dezvoltării sale sînt mai limpede reliefate de fenomenul de *transculturare*.¹⁰⁹ Fie că sîntem sau nu de acord cu termenul, fenomenul reprezintă o realitate indiscutabilă. Deplasarea succesivă a centrului de greutate în elaborarea zestrei spirituale româneşti, deoparte şi de alta a Carpaţilor, este o dovadă peremptorie a acestei organicităţi în dezvoltarea spiritualităţii neamului.

După instituirea regimului fanariot în Principatele care nu s-au mai putut dezvolta după aceea pe linia «secolului de aur», zestrea culturală, ideologică şi politică a marelui veac XVII, filtrată prin sinteza cantemiriană, este preluată de Transilvania, amplificată prin activitatea şi în viziunea *Şcolii Ardelene* şi, apoi, restituită iarăşi Principatelor, în condiţiile deşteptării naţionale, a largii deschideri realizată de revoluţia naţională din 1821. Este vorba, doar, de mutarea succesivă a centrului de greutate a activităţii spirituale a obşteii româneşti. Fenomenul, prin el însuşi, subliniază faptul că, sub raportul conştiinţei etnice, omogenizarea societăţii româneşti a reprezentat o realitate înainte ca naţiunea, în accepţiunea modernă a termenului, să se fi constituit. Evoluţia specifică a istoriei noastre explică dificultatea încadrării fenomenului naţional românesc în tiparele unor definiţii cu pretenţii de generalitate.

În limitele demersului nostru, ne interesează mai puţin să urmărim şi să apreciem maniera în care s-a cristalizat *conştiinţa naţională* şi formele de expresie în care ea s-a materializat.^{109bis} Lucrările la care am făcut apel conţin un material semnificativ în acest sens. Am schiţat doar împrejurările noi care i-au favorizat dezvoltarea. Transformărilor economice, sociale şi politice li s-au adăugat schimbări în sistemul de gândire şi în mentalitatea oamenilor. Redimensionarea culturală şi politică a lumii prin influenţa Luminilor şi a Revoluţiei franceze a creat, pretutindeni, condiţii pentru o reaşezare a valorilor materiale, spirituale şi politice ale lumii, în raport cu orizontul intereselor şi gândirii burgheze. Secolul naţionalităţilor, cu uriaşele sale transformări, în

direcția formării și afirmării națiunilor și a statelor naționale, a reliefat complexitatea și profunzimea acestor prefaceri.

Societatea românească, așa cum s-a putut constata, deși situată la *marginea* Europei, nu a rămas în afara acestei uriașe mișcări, care a cuprins lumea. Situația geopolitică și noul raport de forțe continental, nevoia românilor de a ieși din sfera de interese a Orientului ș. a. au concurat la integrarea politică, economică și spirituală europeană. *Conștiința romanității*, apelul la valorile latinătății au luat locul tradiției bizantine, îndeplinind rolul de *catalizator cultural și politic*.¹¹⁰ Integrarea lumii românești în sine și în Europa nu a fost doar consecința unui proces obiectiv, rezultat al noilor forțe gravitaționale. A fost, totodată, rezultatul unei conștiințe și tenace acțiuni politice, ce dădea expresie *vechii tendințe spre universalitate*, ale cărei justificări moderne erau limpezi acum în conștiința națiunii.

Nu este locul, am mai spus-o, să stăruim asupra mijloacelor prin intermediul cărora conștiința națională a căpătat noile sale dimensiuni, în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Societatea românească s-a aflat în continuare sub influența Luminilor pînă la începutul deceniului patru. Învățămîntul, în general, școala în limba națională, au reprezentat cei mai importanți factori care au contribuit la cristalizarea conștiinței naționale.¹¹¹ Important este faptul că perioada cuprinsă între 1790 și 1821, perioadă de maximă expansiune a grecismului în Principate, corespunde unei puternice afirmări a conștiinței naționale românești.¹¹²

Așa cum s-a putut constata, lupta națională-politică, expresia cea mai înaltă a conștiinței naționale, se desfășoară separat în Transilvania și în cele două Principate extracarpătice. Ea are, însă, aceeași finalitate, românească, națională. Peste Carpați, mișcarea — fără să urmărească expres sublinierea caracterului său panromănesc, în susținerea drepturilor românilor din Transilvania — deși izolată din punct de vedere teritorial și limitată, cu ostentație, prin toate formele sale de expresie, *la națiunea română din Transilvania*, se sprijină pe istoria națională, fundamentează o ideologie care servește națiunii în întregul ei. *Supplexul* din 1791, și cele care i-au urmat — cel din 1804 sau cele ulterioare, numeroase, găsite la românii din Șchei¹¹³ — își concentrează atenția asupra românilor din interiorul arcului carpatic; își motivează însă cercetările pe istoria națiunii în întregul ei, subliniază atributele esențiale ale acesteia: *romanitatea, continuitatea, unitatea*. De la începuturile sale, aproape, lupta națională a românilor se sprijină pe popor, îl angajează.

Răscoala din 1784 a reprezentat un test important în acest sens: pe de o parte, a reliefat dimensiunile sociale ale mișcării naționale românești, iar pe de altă a propulsat-o în conștiința europeană. Răscoala nu a fost apreciată drept răscoală țărănească, ci o *mișcare a românilor*, cu problematica națională pe care o reprezenta.¹¹⁴ Horea a intrat în conștiința românilor înainte ca mișcarea condusă de dînsul să fi fost înfrîntă, martiriul său echivalînd cu un veritabil simbol al renașterii poporului român din Transilvania.¹¹⁵ Prin proporțiile sale, răscoala, producîndu-se într-o societate și într-un climat în care transformările se aflau în plină desfășurare, a grăbit procese deja începute, a întregit progra-

mul național, l-a făcut mai limpede, a reprezentat un puternic catalizator pentru mișcarea națională a românilor în întregul ei.¹¹⁶ «Horea luă secura în mână, subliniază N. Bălcescu, și înmuind-o în sînge unguresc și nemțesc, scrise cu dînsa drepturile nației române și programul politic și soțial al revoluțiilor viitoare».¹¹⁷ În condițiile în care, în secolul al XVIII-lea, Transilvania s-a aflat mereu în atenția românilor de peste Carpați, cînd solidaritatea românească s-a manifestat în atît de înalte forme de expresie, o mișcare de proporțiile acesteia nu putea să nu răscolească conștiințele românești. Zvonurile cu privire la legăturile lui Horea cu românii de peste munți, cu privire la intenția acestuia de a se proclama *Rex Daciae* ș. a. deși nefondate, exprimau o realitate etnică și anticipau o reacție firească.

Mișcarea politică a românilor din Principate rămîne elitară, nobiliară; esența ei, însă, este națională, românească; reprezintă și apără valorile naționale cu care sînt legitimate cerințele, formulate în acord cu realitățile internaționale și înscrise în *spiritul veacului*.

Doctrina politică a boierilor a fost pragmatică, s-a înscris în limitele posibilului. Nu putea depăși recunoașterea autonomiei celor două Principate, în contextul complicat al *Problemei orientale*, în condițiile agresivității crescînde a Rusiei țariste și a Austriei. Pan-dacismul nu era însă străin epocii. În limitele realului, oamenii politici români și-au limitat veleitățile soluțiilor politice cu care Europa putea fi de acord. Străinii, însă, pentru care reținerile oamenilor politici nu aveau valoare, dădeau o limpede expresie *sentimentului întregului național*, existent în mentalitatea timpului.

Sîntem de acord că nici cărturarul sas Martin Felmer,¹¹⁸ în secolul al XVIII-lea (în Transilvania) și nici Dimitrie Philippide,¹¹⁹ în Principate, la începutul secolului al XIX-lea (1816) nu sînt creatorii numelui actual de *România*. Amîndoi învățații «au creat în limba proprie o denumire unică pentru toate provinciile românești, cu mult timp înainte ca ideea unirii tuturor românilor într-un singur stat să fi devenit crezul politic al unei întregi generații». Dacă această denumire nu s-a impus curînd, în schimb, conceptul, noțiunea geografică pe care o acoperea prezintă o însemnătate istorică, politică și culturală cu totul remarcabilă. Prin folosirea termenului de România, învățatul grec «a dat expresie conștiinței de neam a românilor (noi am spune *conștiinței naționale*) alături de conștiința originii comune și a unității de neam și limbă»,¹²⁰ cu care făcea corp comun.

Măsura în care, la începutul secolului al XIX-lea, conștiința națională reprezenta o realitate în Principate, fiind limpede conturată, ne este oferită de revoluția din 1821, în a cărei obiectiv național, după expresia lui N. Bălcescu, a fost *constituirea statului românesc*.¹²¹ Tensiunea națională din timpul revoluției nu poate fi măsurată numai cu mărturiile directe cu privire la existența întregului național. Ele sînt puține.¹²² Nici reacția antigrecescă, politică și națională, în esența ei, nu este suficient de revelatoare în acest sens. Ca orice reacție politică dirijată, ea nu poate reliefa dimensiunile reale ale sentimentului național și formele sale de expresie. Numeroasele documente politice care înfățișează opiniile cu privire la organizarea statului românesc (ele reprezintă,

credem, programul național al revoluției¹²³) exprimă, în parte, și prin sensul modern al noțiunilor, existența unor adânci transformări în structura mentală, în conștiința contemporanilor.

O imagine apropiată de realitate ne este oferită de uriașa deschidere spre național pe care a provocat-o revoluția din 1821. Nu revoluția a determinat, însă, starea de lucruri existentă; ea a impulsionat-o, a direcționat-o, a limpezit ideii, concepții, stări de spirit, atitudini, orientări politice, viziunea asupra lumii și a realităților ei ș. a., care existau, dar în mod difuz. Revoluția a înlăturat un vâl, a deschis porți, a limpezit perspective spre direcția națională. *Explozia românească* ce a urmat, rapiditatea cu care s-au impus și s-au instituționalizat principiile noi, moderne, naționale, în epoca premergătoare revoluției de la 1848 — epocă de puternică afirmare a spiritului național, când s-a constituit cultura națională, în toate articulațiile sale — reprezintă o dovadă peremptorie în acest sens. Mărturia lui Naum Rîmniceanu reliefează rolul revoluției din 1821 în întărirea sentimentului național, în limpezirea obiectivelor naționale, în afirmarea solidarității românești:

«O anule cu leat 1821 — notează el — cu adevărat prin intrarea-ți, de ai și pricinuit românilor amărăciune, dar deodată și deșteptare. Lunile tale Academii s-au închipuit pentru români. Zilele tale, învățători s-au făcut pentru români. Ceasurile tale, dascăli s-au așăzat pentru români, iar minuterile tale, ca niște sori luminători s-au înfipt în simțirile românilor. Drept aceia fieșcare trup care poartă într-însul suflet românesc este dator ție să-ți sărbătorească cele mai dulci minuteri ale vieții sale. Neamul românilor are sfînta datorie ca în mijlocul Patriilor să rădice, spre pomenirea ta, un monument spre vecinica ținare de minte».¹²⁴

După 1821, ca urmare a identității de interese, acțiunile de colaborare devin generale. Ele ajunseseră pe pragul în care colaborarea însemna unirea.¹²⁵

Mai mult decât în cazul răscoalei din 1784, ecourile revoluției din 1821 în lumea românească și în cea europeană au fost direct proporționale cu progresele realizate de spiritul național într-o Europă brăzdată de fluxul înnoitor al Revoluției franceze,¹²⁶ de lupta națiunilor pentru libertate socială și națională. Ca urmare a lipsei de sincronie, a decalajelor existente în dezvoltarea economică și socială, spre deosebire de Europa apuseană, unde, pe primul plan, s-a situat ideea dreptului natural, în zona sud-est europeană, elementul propulsor al sentimentului național a fost *dreptul istoric*, fără să lipsească, însă, sensibilitatea față de valorile pe care le implica dreptul natural. Dreptul istoric și, deci, apelul la istorie, a reprezentat o importantă pîrghie a ideologiei naționale. *Daco-România* devine conceptul fundamental cu care operează scrisul istoric românesc. Acest concept nu este doar de esență cultural-ideologică. După 1821, mai cu seamă, capătă, limpede, caracterul unui obiectiv practic, politic.¹²⁷ Interesant de reținut este faptul că sentimentul dacic apare și se încheagă numai la oamenii politici din Principate. În Transilvania, singurul care admite sinteza daco-romană a fost Budai-Deleanu.¹²⁸

Într-o societate organizată pe baze moderne,¹²⁹ în care cultura și limba română sînt instituționalizate, *conștiința națională*, axată pe realitățile sociale

și politice ale vremii, devine un veritabil motor al dezvoltării istorice. Pan-românismul este integrat în arsenalul luptei politice.¹³⁰ Dimensiunile conștiinței, acest important component al maturității naționale, aveau să fie reliefate în împrejurările revoluției din 1848, când, conștiința națională a fost mai puternică decât componentele economice și sociale, acționând decisiv pentru împlinirea obiectivelor naționale.

Națiunea română s-a afirmat, acum, în plenitudinea dezvoltării sale. «Primăvara popoarelor» a situat-o, statornic, în «calendarul lumii».¹³¹

Note

42. Analiza noastră nu are în vedere fenomenul complex al conștiinței de neam, sprijinit pe totalitatea formelor istoriei noastre. Încearcă să-i definească esența în noua etapă istorică, tot ca expresie a totalității istorice. Conștiința de neam, și ea, a evoluat în stadii de dezvoltare deosebite. De la stadiul elementar, spontan, al simplei conștiințe de sine, la forma mai evoluată, care-și găsește expresie într-o mai limpede conștiință a unității neamului, a originii sale și a destinului istoric, caracteristice veacurilor XV-XVII, care devin tot atâtea premise ale conștiinței naționale moderne (Cf. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale...*, loc. cit., p. 997-998).
43. A se vedea enumerarea realizată în lucrarea noastră, *De la conștiința de neam la conștiința națională. Condițiile istorice care au favorizat desăvârșirea procesului*, loc. cit.
44. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice românești...*, p. 323 și urm. (tema 6. *Conștiința națională*).
45. S-a făcut apel la un număr de 833 texte, care au fost analizate statistic. Textele (politograme), dau expresie «conștiinței naționale românești de-a lungul istoriei». *Ibidem*, p. 323.
46. Ion Toderășcu, *Unitatea românească medievală*, I, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1988.
47. Vezi mai sus, notele 26-28.
48. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 335, 323 și urm.
49. «Dacă conștiința unității de neam — se notează în acest sens, a alimentat planul reconstituirii, în formă românească, a vechii unități politice care fusese Dacia, plan urmărit de Mihai Viteazul, devenit un «restitutor Daciae», victoriile urmărite și măsurile întreprinse în scurta lui domnie pe ansamblul teritoriului românesc, au întărit încrederea în forța reprezentată de unirea tuturor românilor. Creația politică a lui Mihai Viteazul a condus la sporirea preocupărilor pe plan cultural și politic de a dezvolta ideea unității românești; ea a devenit moment de referință pe drumul constituirii statului modern român...». Cf. Ștefan Ștefănescu, *Conștiința de neam în cultura română premodernă*, loc. cit., p. 252.
50. Al. Russo, *Cugetări*, în vol. *Scrieri*, publicat de Petre V. Haneș, București, 1934, p. 107. Trebuie reținut faptul că conștiința de neam nu este și nu poate fi redusă numai la sfera unității. Ea poate fi desprinsă, în mod egal, dintr-o largă gamă de manifestări și sensibilități ale epocii. Cf. Ștefan Lemny, *De la conștiința de neam la conștiința națională*, Mss.
51. Al. Duțu, *National and European Consciousness in the Romanian Enlightenment*, în vol. *Studies on Voltaire and the XVIII-th Century*, 1967.
52. Ștefan Ștefănescu, *Conștiința de neam în cultura română*, loc. cit., p. 278.
53. Cf. *Les Lumières...*, p. 118.
54. Virgil Cândea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale chez les Roumaines*, în vol. *Les Lumières...*, p. 83-85.
55. *Ibidem*, p. 124 (concluziile lui M. Berza).
56. Ștefan Ștefănescu, *Conștiința de neam în cultura română*, loc. cit., p. 278.

57. Al. Dușu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumanie*, în vol. *Le Developpement...*, p. 59-60. Autorul reproduce aprecierile formulate de M. Berza într-o conferință rostită la Bruxelles (*Les Roumains et la formation de leur conscience nationale*).
58. Cf. Al. Dușu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumains*, loc. cit., p. 64. Vezi și Dan Zamfirescu, *Studii și articole de literatură română veche*, București, 1967, p. 30-31. Autorul observă că adoptarea învățămîntului grecesc în secolul al XVII-lea reprezintă o probă nouă a conștiinței naționale în câmpul politic cultural al curților princiare. Această politică se asociază creșterii masive a numărului de cărți tipărite. Eruditul om de litere André Mirambel, într-un excelent studiu (*La littérature et la langue, vecteurs de la conscience nationale chez les peuples du Sud-Est européen* inserat în volumul *Les Lumières...*, p. 8-21) consideră, pe drept că, în această zonă, «problemele literare și lingvistice nu sînt numai de filozofie și de erudiție. Ele ating ansamblul unei societăți, principiile înseși ale existenței naționale. Interesul studiului literar și lingvistic este a se realiza într-un spirit care dezvoltă conceptul de națiune și-l răspîndește. Literatura a putut juca rolul de vector al conștiinței naționale deoarece a recurs la o limbă națională».
59. Gr. Ureche, Miron Costin, Stolnicul C. Cantacuzino și D. Cantemir (care stabilesc legătura directă între faza conștiinței de neam și a celei naționale în cultura română — Ștefan Ștefănescu, op. cit., p. 290), în lumina ultimilor cercetări apar drept cîitorii conștiinței noastre naționale latine și europene (s. n.). Cf. Dan Zamfirescu, *România. Pămînt de civilizație și sinteză*, București, EPL, 1969, p. 71-72. Doar cu anumite mici nuanțe, acordul în acest sens este perfect.
60. Ștefan Lemny, *De la conștiința de neam la conștiința națională* mss. Contemporanii — cei din secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, intelectualii, la început, poporul, apoi, au putut să distingă evoluția procesului din formele sale de expresie. Alecu Russo, e drept, mai scutit observator decît alții, consemna că «încet cîte încet, neamul se prefăce în popor sau nație» (Apud C. Rezachevici, «Neam» și națiune. Unirea politică a țărilor române sub Mihai Viteazul. Critica unor interpretări, în RdI, XXX, nr. 9, 1977, p. 1710).
61. Eugen Stănescu, *Premisele medievale ale conștiinței naționale*, loc. cit., p. 968.
62. N. Stoicescu afirmă limpede importanța deosebită a secolului al XVIII-lea în formarea, pe toate planurile, a conștiinței unității românești, bază pe care s-a clădit conștiința națională a secolului al XIX-lea. Cf. *De la conștiința de neam la conștiința națională*, loc. cit., p. 107-125. Vezi și Eugen Stănescu, *The Formation of the Romanian National Consciousness*, în RESEE, t. XVII, 1979, nr. 4, p. 767-773.
63. În acest sens se pronunță istoricul vest-german Em. Turczynski. Cf. *Konfession und Nation: zur Frühgeschichte des Serbischen und rumänischen Nationalbildung*, Düsseldorf, 1967. Ioseph Chlebowczyk adoptă o poziție asemănătoare în tipologia sa. Vezi supra, lucrările citate.
64. Discuția la Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, p. 88-89.
65. În acest sens, observații judicioase formulează Ștefan Lemny (*De la conștiința de neam la conștiința națională*).
66. Cf. Andrej F. Grabski, *Nation et conscience nationale...*, loc. cit., p. 10.
67. Gh. Platon, *Geneza revoluției române de la 1848...*
68. Despre «ampla mișcare a mediilor sociale», «mobilitatea socială accentuată» care conferă societății un aspect «eteroclitic», cf. Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 217-218.
69. Teodor Codrescu, *Uricariul*, vol. VII-VIII.
70. Ilie Bădescu, op. cit., p. 57 și *passim*.
71. Pentru obligațiile locuitorilor în ultimele două războaie (1806-1812, 1828-1829), a se vedea R. Rosetti, *Arhiva senatelor din Chișinău*, vol. II, București, 1909 și Mihai Gălan, *Ocupația rusească în Moldova în anii 1829-1834*, în CI, an XXII, 1934-1936 și Ioan C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul organic*, București, 1934.
72. Ilie Bădescu, op. cit., p. 60 și urm. și *passim*.

73. Lîmpede reliefat de profesorul Prodan, care reprezintă cel mai bun răspuns teoriei imigraționiste, reînnoită în timpurile noastre. Cf. *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, cu o prefață de I. Lupaș, Cluj, 1944.
74. Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române*, București, Ed. Academiei, 1972, p. 163.
75. N. Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, p. 116.
76. Eugen Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Ediție, Studiu introductiv, Note de Z. Ornea, București, Ed. Științifică, 1972, p. 68.
77. Al. Duțu, *Les racines de la conscience nationale...*, loc. cit., p. 66-67. Emanuel Turczynski distinge o fază «confesional-națională» în dezvoltarea conștiinței naționale (cf. *Konfession und Nation*). A se vedea și K. F. Werner, op. cit., p. 296, 297 și Peter V. Sugar, *External and Domestic Roots...*, loc. cit., p. 28. De pe poziții opuse, G. Stokes consideră religia «un obstacol crucial al conștiinței naționale». Cf. *Church and Class in Early Balkan Nationalism* în «East European Quarterly», Colorado, XIII, 1979, nr. 3, p. 265.
78. Mircea Păcuraru, *Legăturile Bisericii ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVIII*, Sibiu, 1968, p. 159.
79. Keith Hitchins, *Conștiință națională și acțiune politică la românii din Transilvania 1700-1868*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1978, p. 57-58.
80. *Ibidem*, p. 55-56. Vezi și Lucian Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, București, Ed. Științifică, 1968.
81. Iată cîteva din versurile acestei producții populare: «Căci nu va fi spre vreun folos / Uniația ce s-au scos, / Ci numai ca să ne răsnească, / De frații din Țara Românească / Și din Țara Moldovenească // Ba încă și între noi din Ardeal / Să bage pe cel viclean; / Să nu ne mai putem înțelege, / Nici din sași și din unguri a ne mai alege». Cf. I. Lupaș, *Cronicari și istorici români din Transilvania*, I, p. 58-78.
82. Keith Hitchins, op. cit., p. 58-59.
83. Virgil Cîndea, *Les Lumières et la naissance de la conscience nationale*, loc. cit., p. 919.
84. Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national roumain à la fin du XVIII-e siècle et la première moitié du XIX-e*, în *Nouvelles études d'histoire*, vol. VII-2, București, 1980, p. 15-24.
85. Cf. Roland Mortier, *Diversité des Lumières européennes*, în *Das Achtzehnte Jahrhundert als Epoche*, Hrsg., Bernhard Fabian und Wilhelm Schmidt-Biggemann (*Studien zur achtzehnten Jahrhundert*, Band I, 1978, KTO Press, Neudeln și idem *Unité et diversité des Lumières en Europe Occidentale*, în vol. *Les Lumières...*, p. 147.
86. Paul Cornea, *Les Lumières en Europe Centrale et en Europe Occidentale*, în vol. *Les Lumières... Țările din sud-estul Europei*, «intelectual, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, mai devreme chiar, prin arderea etapelor, încep să trăiască la ora europeană. Originalitatea situației constă în faptul că decalajul (în dezvoltarea materială) persistă, evoluind în condițiile sincronizării, a alinierii la nou». *Ibidem*, p. 97-98.
87. Valentin Al. Georgescu, op. cit., p. 26.
88. Cf. *Mátrafüred*, p. 63-64 (din cuvîntul lui Emil Niederhauser).
89. Valentin Al. Georgescu, op. cit., p. 27 și urm. A se vedea și observațiile formulate de Fr. Thiret (p. 49). Acesta relevă că specificitatea civilizațiilor naționale se împacă cu universalismul Luminilor.
90. *Les Lumières...*, p. 38 și urm.
91. Dan Berindei, *Libération nationale et formation d'un état unitaire*, în RESEE, tome XVIII, 1979, nr. 4, p. 73.
92. Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune*, în vol. *Națiunea română*, p. 302. A se vedea și Al. Duțu, *Sinteză și originalitate în cultura română*, București, Ed. Enciclopedică Română, 1972, p. 95 și *passim* și idem, *Umanismul român și cultura europeană*, București, Ed. Minerva, 1974, p. 75-128.

93. Cf. Pompiliu Teodor, *loc. cit.*, și idem, *Interferențe ale preiluminismului în cultura română și Dimitrie Cantemir și preiluminismul sud-est european*, în vol. *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, p. 25-71.
94. Idem, *Iluminism și națiune, loc. cit.*, p. 305-306.
95. *Ibidem*, p. 315.
96. Cf. Vlad Georgescu *Idées politiques et conscience nationale (1776-1830)*, în AHRF, 48, nr. 223, martie 1976, p. 424.
97. *Ibidem*.
98. *Ibidem*, p. 429-435. Tinzind a se disocia de valorile turco-fanariote, gândirea politică din Principate nu a militat spre o colaborare cu mișcarea de eliberare a grecilor; deși formele de colaborare nu au lipsit cu totul, în domeniul politic acestea nu s-au realizat.
99. *Ibidem*, p. 443-445 și idem, *Istoria ideilor politice românești (1369-1878)*, Ștefan Lemny, *Ideea de patrie în cultura română*.
100. Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune, loc. cit.*, p. 325.
101. Printre cele 208 proiecte de reformă cunoscute în perioada 1770-1830, numai 5 se ocupă, sumar, de problema agrară, problema principală a vieții sociale românești. În Transilvania, condiția socială a autorilor și realitățile politice diferite explică această paradoxală, în aparență, atitudine politică, care se situează, însă, pe aceeași linie națională. Cf. Vlad Georgescu, *Idées politiques et conscience nationale (1770-1830)*, *loc. cit.*, p. 428.
102. Pompiliu Teodor, *Iluminism și națiune, loc. cit.*, p. 327-328 și Gh. Platon, *Quelques particularités du mouvement national...*, *loc. cit.*
103. Gh. Platon, *Transilvania și conștiința națională a românilor în secolul al XVIII-lea*, în MSSI, Seria IV-a, tom IX, 1984, p. 61-69.
104. În acest sens, demonstrația profesorului D. Prodan este magistrală. Cf. *Supplex Libellus Valachorum*.
105. Dincolo de exagerările sale, opera reprezentanților acestei Școli, care exprimă misiunea civilizatoare a românilor, reprezintă o caldă și pertinentă pledoarie, totodată, pentru integrarea națiunii române în concertul națiunilor europene. Cf. Al. Dușu, *Les racines de la conscience nationale chez les Roumaine, loc. cit.*, p. 68.
106. Pentru detalii, a se vedea Vlad Georgescu, *Idées politiques...*, și Ștefan Lemny, *Ideea de patrie în cultura română*.
107. Explicații mai largi în acest sens la Virgil Cândea, *op. cit.*, p. 93-94.
108. *Les Lumières...*, p. 124-125. Concluziile lui M. Berza.
109. Ilie Bădescu, *op. cit.*, p. 35.
- 109 bis. Pentru lexical modern, care exprimă și valorile noi ale conștiinței naționale, vezi Klaus Bochmann, *Die Herausbildung des modernen politisch-sozialen Wertschatzes im Rumänischen in der ersten Hälfte des 19 Jahrhunderts*, Leipzig, 1976 și Alexandru Niculescu, *Lessico della rivoluzione romene nel sec. XIX*, în RESEE, t. XVII, 1979, nr. 4, p. 735-746.
110. Cf. Andrei Pippidi, *À la recherche d'une tradition politique byzantine dans les pays roumains*, în *Nouvelles études d'histoire*, VI-1, București, 1980.
111. Nicolae Isar, *Ideologia generației din epoca de la 1821 (I)*, RdI, t. 34, 1981, nr. 3, p. 417 și urm.
112. Paul Cornea, *Originile romantismului românesc. Spiritul public. Mișcarea ideilor și literatura între 1780-1840*, București, Ed. Minerva, 1972, p. 61. A se vedea și studiile din volumul editat de Al. Zub, *La Révolution française et les Roumains*.
113. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum...*, Idem, *Încă un supplex libellus românesc*, Cluj, Ed. Dacia, 1970, Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Supplex libellus valachorum în variantele românești de la Șchei*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, Ladislau Gyémánt, *Mișcarea națională a românilor din Transilvania 1790-1848*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1986.
114. D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, ed. a II-a, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984.

115. Nicolae Edroiu, *Pe urmele lui Horea*, București, Ed. Sport-Turism, 1988, Idem, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1976.
116. D. Prodan, *Răscoala lui Horea. A se vedea și Răscoala lui Horea. Studii și interpretări istorice*, coordonatori Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984.
117. N. Bălcescu, *Mișcarea românilor din Ardeal la 1848*, în *Opere*, II, *Scrieri istorice, politice și economice 1848-1852*, Ediție critică și note de G. Zane și Elena G. Zane, ed. a II-a, București, Ed. Academiei, 1982, p. 114.
118. Rector al gimnaziului din Sibiu, într-o lucrare elaborată în jurul anului 1764-1765, a susținut romanizarea Daciei. Lucrarea sa a rămas în manuscris. Cf. Martin Felmer, *Schriften*, București, Ed. Kriterion, 1974.
119. Autor al unei *Istории a României*, continuată de o *Geografie a României*, scrise în limba greacă, tipărite la Lipsca, în 1816.
120. Vasile Arvinte, *Român, Românesc, România*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1983, p. 28-34. A se vedea și Eugen Stănescu, *Geneza noțiunii de România. Evoluția conștiinței evoluției de unitate teritorială în lumina documentelor interne*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, Ed. Academiei, 1968. Istoricul grec Cléobul Tzourkas notează că D. Philippide «a trasat frontierele naturale ale țării și în același timp a confirmat drepturile politice ale poporului român în noua Europă a secolului al XIX-lea și XX în Europa naționalităților». Cf. *Les historiographes grecques de l'époque phanariote et les problèmes fondamentaux de l'histoire roumaine*, în vol. *Symposium. L'époque phanariote*, 1971, Thessaloniki, 1974, p. 164. A se vedea și Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, Ed. Albatros, 1980, p. 114 și urm.
121. N. Bălcescu, *Mersul revoluției în istoria românilor*, vol. cit., p. 112.
122. În acest sens se situează îndemnul lui Tudor Vladimirescu adresat boierilor munteni, de a ajunge la o colaborare politică cu cei moldoveni, «ca unii ce sîntem de un neam, de o lege și supt aceeași stăpînire și ocrotiți de aceeași putere... ca la un gînd și într-un glas cu Moldova să putem cîștiga deopotrivă dreptățile acestor Prințipaturi, ajutîndu-ne unii pe alții». Cf. *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. II, București, Ed. Academiei, 1959, p. 33.
123. Gh. Platon, *Despre programul național al revoluției de la 1821. 150 de ani de la revoluția națională condusă de Tudor Vladimirescu*, în ASUI, S. III, a. Istorie, t. XVII, 1971, fasc. 1.
124. Cf. *Izvoare narrative interne privind revoluția de la 1821 condusă de Tudor Vladimirescu*, reeditate de G. D. Iscriu (coordonator), Natalia Trandafirescu, Marcel Ciucă și Ilie Cristian, Craiova, Scrisul Românesc, 1987, p. 96.
125. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 336.
126. Pentru realitățile balcanice și sud-est europene, a se vedea Dimitrije Djordjevic, *Révolutions nationales des peuples balkaniques 1804-1914*, Beograd, 1965.
127. Damian Hurezeanu, *Formarea națiunii române*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, p. 90-91.
128. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 330-331.
129. Vlad A. Georgescu, referindu-se la procesul de modernizare al societății românești și la raportul existent între acesta și conștiința națională observă că modernizarea apare cînd ca un factor în procesul de formare al conștiinței naționale sau al emancipării, cînd, mai adesea, cele două linii (conștiința națională și emanciparea) se regăsesc la locul lor în interiorul modernizării globale. Autorul se pronunță pentru un studiu aprofundat al celor trei structuri. Cf. *Conscience nationale et mouvements d'émancipation dans le contexte de la modernisation globale des sociétés sud-est européennes*, în RESEE, tome XVII, 1979, nr. 4, p. 726-730.
130. Vlad Georgescu, *Istoria ideilor politice...*, p. 332.
131. C. A. Rosetti, *Note intime 1844-1859*, II, 1848-1849, București, 1903, p. 23.

Modernizarea societății românești în secolul al XVIII-lea. O perspectivă istoriografică

Secolul al XVIII-lea reprezintă, pentru istoria românilor, obiectul unor controverse care, însumate, se constituie într-o imagine neclară, plină de ambiguități și contradicții, departe de a înlesni înțelegerea și de a încuraja o abordare unitară, sistematică, coerentă. Atribuind drept caracteristici definitorii acestui timp istoric complexitatea și contrarietatea, istoriografia plasează secolul al XVIII-lea românesc la granița dintre medieval și modern, ridicând, astfel, în fața oricărei tentative de sinteză, un obstacol insurmontabil. Dincolo de precaritatea surselor documentare publicate, dincolo de abordările întotdeauna sectoriale — ce au luat în discuție fie mișcarea națională, fie dezvoltarea domeniilor culturii, fie situarea Țărilor române în raporturile politice internaționale — ni se pare utilă, chiar necesară, o încercare de a privi fenomenele românești într-o perspectivă «transversală», prin care să ne putem apropia de sensul evoluției, de semnificația desfășurării istorice. Desigur, o asemenea încercare implică riscurile unei alegori ce poate fi greșită, ale unei perspective nepotrivite încă din punctul ei de plecare, ale introducerii unei grile artificiale de analiză. Dar, în același timp, ea presupune și avantajele unei delimitări terminologice și conceptuale, clarificare ce poate fi utilă în constituirea unui instrument teoretic a cărui absență o resimțim deocamdată.¹

Un plus de coerență în înțelegerea secolului al XVIII-lea românesc îl poate aduce, credem, «lectura» lui prin prisma *modernizării*, înțeleasă atât ca dezvoltare în sine a societății spre cadrele ei moderne, cât și ca acțiune conștientă, orientată spre introducerea noului, de adaptare a sistemului tradițional la necesitățile evoluției către modernitate. Deși, la noi, nu s-a constatat, încă, o preocupare de definire a noțiunii de *modernizare*,² putem desprinde o serie de sugestii teoretice din studiile unor istorici, sociologi sau politologi, aparținând, mai ales spațiului nord-american.³ Între aceștia, Cyrill E. Black apreciază modernizarea ca fiind «procesul prin care instituțiile dezvoltate istoric sînt adaptate la funcțiile schimbării rapide»⁴ proces ce trebuie să facă față unei succesiuni de probleme-cheie: provocarea modernității, formarea și consolidarea elitei modernizatoare, transferul puterii, transformările social-economice și integrarea societății⁵ și care se desfășoară în ritmuri, în condiții și prin

mijloace variate, specifice. Dacă societatea se dezvoltă, în cadrele ei tradiționale (sau în formele ei tradiționale, persistente până târziu), prin extensia unor «germeni de modernitate»⁶ în structurile economice, sociale, politice, inovarea și adaptarea instituțiilor la funcțiile pe care le reclamă aceste mutații implică a acțiune conștientă, dirijată. De aceea, modernizarea presupune o atitudine inițială, o credință că societatea poate și trebuie să fie transformată, că schimbarea este dezirabilă. Această fază de debut a modernizării — în care se cristalizează treptat conștiința necesității unei schimbări de profunzime, sub impactul Luminilor europene, în care se constituie o elită națională modernizatoare, în care se trasează liniile directe ale unui program de modernizare, în esența lui național și apar primele încercări de adaptare instituțională, în limitele și în formele posibile în condițiile unei dominații otomane tot mai accentuate — poate fi plasată, în istoria românească, în secolul al XVIII-lea.

Atât în societățile modernizate de timpuriu, cât și în cele în care modernizarea survine cu un decalaj de câteva secole — *centrul și periferia economiei-lumi*, pentru a utiliza delimitarea operată de Immanuel Wallerstein între diferitele zone ale unei dezvoltări capitaliste globale⁷ — impulsul modernizator aparține statului, singura forță care are mijloacele și interesul de a introduce modificări în structurile de rezistență ale societății. În societățile libere, în care evoluția nu este îngrădită sau dirijată de ingerințele unei puteri dominante, statul — în forma monarhiei absolute în vestul continentului, a absolutismului luminat în centrul și estul Europei — își asumă rolul inițial de forță modernizatoare prin creșterea puterii centrale. Centralizarea se produce prin birocrațizare, monopolizarea forței, afirmarea legitimității puterii și omogenizarea comunității supușilor,⁸ limitând, astfel, privilegiul și pluralismul, reducând rolul arbitrarului și al cutumei. Strategia etatistă de modernizare urmărește, prin reforme succesive, acomodarea cadrului instituțional la schimbările în lanț care transformă radical societatea, încît revoluția — «deja înfăptuită» în momentul declanșării ei ca mișcare manifestă, de stradă⁹ — are doar semnificația transferului puterii de la elita Vechiului Regim la cea a noii oridini economice, sociale, politice moderne. Într-o societate aflată, ca și cea românească, sub dominație politică, procesul de modernizare se complică, sub acțiunea puterii suzerane și a exponenților ei. Acest fapt îi conferă o altă motivație, un alt ritm, stîrnind reacții care nu sînt numai o rezistență la noutate, ci au și resorturi de ordin național. Este o rezistență față de introducerea unor «forme străine, de către străini și în folosul străinilor, explicabilă, la noi, în contextul complicat al controlului Porții și, apoi, al secolului fanariot».¹⁰ În secolul anterior Unirii din 1859, se conturează un program de modernizare — ca alternativă națională la încercările de reformă ale domnilor fanarioți și la tentativa constituțională pe care a reprezentat-o Regulamentul organic — dar el nu va putea fi efectiv și deplin aplicat decît după ce statul va deveni instrumentul unei strategii de dezvoltare în conformitate cu interesele românești.¹¹ Care este, însă, pentru secolul al XVIII-lea elementul de noutate care ne îndreptățește să apreciem că în această perioadă se plasează debutul procesului de modernizare? Așa cum s-a constatat, tentativele de reformă sînt anterioare instaurării regimului fanariot,¹² începuturile lor aparținînd etapei

de *preliminarii*¹³ ale acestui regim (denumită și *protofanariotă*),¹⁴ dar numai din secolul al XVIII-lea ele implică acele efecte multiple ce dau schimbării sensul unei reacții în lanț. Pierre Chaunu definește semnificația transformărilor în Europa timpului prin aceea că «mutația face parte din structură»,¹⁵ încât «originalitatea secolului al XVIII-lea nu rezidă în modificări individuale, ci în propensiunea pe care o capătă acum schimbarea de a atrage după sine alte schimbări». ¹⁶ La noi, măsurile reformatoare au acest caracter modernizator din momentul în care statul devine — din diferite motive — interesat în transformarea societății.

În secolul fanariot, statul suportă modificări de esență, pentru că funcțiile care îi sînt atribuite acum de către puterea suzerană — implicată mult mai profund, decisiv chiar, în procesul guvernării — sînt altele. Modificarea caracterului Imperiului otoman, în procesualitatea Problemei Orientale, implică, paralel cu regresivitatea politică și limitarea expansiunii, o repliere asupra propriilor structuri, imperiul încercînd să-și preschimbe stăpînirea mai mult teoretică asupra teritoriilor,¹⁷ într-o dominație efectivă. Principatelor, cu o pondere din ce în ce mai importantă în noul echilibru de forțe, le este restrînsă autonomia, atît sub aspect economic, cît și politic. Domniei Principatelor i se atribuie un rol diplomatic (mai ales în diplomația secretă), dictat de noile exigențe ale politicii externe otomane,¹⁸ cu efecte majore asupra importanței pe care Poarta o acordă acum guvernării ținuturilor nord-dunărene.¹⁹ Tributul, cu o semnificație politică, pînă acum, se transformă într-un mijloc de dominație economică,²⁰ iar monopolul comercial otoman impune dezvoltarea acelor sectoare ale producției care servesc interesele Porții, în speță produse alimentare, situînd economia Principatelor în *periferia* imperiului-lume²¹ otoman.²² În același timp, în sistemul imperial al puterii se produc modificări importante,²³ sporind caracterul venal și autonomia funcțiilor situate pe treptele superioare ale ierarhiei. Domnia fiecăruia dintre cele două Principate devine o funcție imperială — «domniile sînt acum slujbe împărătești și sînt date cînd unuia, cînd altuia»,²⁴ se nota la 1741, reflectîndu-se o realitate deja conștientizată — cu un loc precis în articulațiile puterii otomane, și cu atribuții bine stabilite. Obligați să asigure «mumbaiaua»²⁵ și sumele de bani cerute de la Constantinopol, interesați să obțină venituri cît mai mari în propriul lor folos, domnii fanarioți acționează în direcția creșterii puterii și resurselor financiare ale statului, fiind nevoiți, în scopul administrării profitabile a Principatelor, să întreprindă o guvernare cu efecte modernizatoare.

Îndeplinind, mai mult sau mai puțin fideli puterii suzerane, funcțiile — diplomatice, economice, administrativ-fiscale — care le erau atribuite, domnii fanarioți acționează în direcția transformării sistemului de guvernare spre caracteristicile sale moderne, prin încercarea de a stabili un raport direct între stat și fiecare dintre membrii societății.²⁶ Administrația, birocrăția — creată prin instituirea ispravnicilor de județ și prin retribuirea aparatului de stat — și legislația, introduc în societate un nou principiu de drept, înlocuind arbitrarul, care acționa ca un privilegiu boieresc. Reducerea numărului privilegiilor, prin încercarea de excludere a treptelor «de jos» ale celor care, desprinzîndu-se din masa contribuabililor, beneficiau de scutiri fiscale, tinde să

realizeze «un transfer de putere și de mijloace materiale din zona privilegiului în cea a puterii centrale»,²⁷ într-un sens similar reformismului austriac în Oltenia între 1718 și 1739.²⁸ În Țara Românească și în Moldova, boierii mari (scutiți de dări) și cei mici (care plăteau birul, dar nu și toate dijmele) erau categorisiți astfel în funcție de două criterii: unul tradițional, vechimea familiei, și unul modern, dregătoriile, titlurile, funcțiile. În același timp, statul intră în legătură directă, sub aspect fiscal, cu locuitorii satelor boierești, care nu mai beneficiază de imunitate. Scutelnicii, al căror număr este limitat la 30-40 pentru boierii mari și 10 pentru boierii mici, reprezintă atât persistența privilegiului, cât și limitarea lui prin hotărârea puterii centrale.

Sub aspect social, desființarea dependenței personale a vecinilor și rumânilor față de boieri se înscrie în efortul statal de limitare a drepturilor patrimoniale, caracteristic perioadei de emergență a capitalismului, atât în cazul monarhiilor absolute, cât și în cel al absolutismului lămurat. Scoțând de sub autoritatea boierilor oamenii și nu pământul, fanarioții impun o formă contractuală, dirijată «de sus», obligațiilor reciproce dintre țărani și stăpînii de moșii. Ei nu înlătură obligațiile — ci le sporesc, chiar — dar limitează arbitrarul lor, înlocuind în relația dintre stăpîn și supus dependența personală cu forța penetrantă a legii, ca expresie a puterii statului. Din punct de vedere juridic, societatea tinde spre un caracter omogen, atât boierii cât și țărani beneficiind de aceeași libertate în fața legii, transformare reflectînd tranziția între *stările* sau *ordinea* medievale, la *clasele* ce compun societatea modernă,²⁹ în care inegalitățile au o esență economică și nu mai suprapun o ierarhizare juridică. Ca bază a ierarhizării societății, *proprietatea* începe să înlocuiască ansamblul de imunități și privilegii. Posesiunea, conferită și întărită de domnie, se transformă într-o proprietate *de facto*, care nu mai suportă îngrădirile juridice ale proprietății domnești, în sensul aceluia *dominium eminens* medieval. Domnul intervine în relațiile de proprietate doar în calitate de judecător suprem și numai între indivizi egali în fața legii. Dreptul, ca drept domnesc, de stat,³⁰ reglementează raporturile între membrii societății nu în virtutea unor multiple dependențe personale, ci ca expresie a unor determinări și condiționări economice. Pînă la clarificarea *de jure* a proprietății funciare, în 1864, atât codurile agrare, așezămintele pentru boieresc,³¹ cât și documentele care reflectă existența unor conflicte între țărani și boieri,³² nu sînt de natură să înfățișeze cu exactitate natura relațiilor între individ (țăran, boier sau domn) și pămînt. Proprietatea este *ambiguă*, diferită atât de cea medievală, cât și de cea modernă, absolută și inviolabilă. Odată cu transformările din societate și cu schimbarea esențială a funcției domniei, în secolul al XVIII-lea nu apar reglementări care să ateste o înlăturare în drept a aceluia *dominium eminens* care se suprapune posesiunii funciare, dar stăpînirea asupra pămîntului, cu tendința de a deveni deplină, anulează, în fapt, caracterul incomplet al proprietății.³³ În secolul al XVIII-lea, atât domnia, cât și boierimea își pierd funcția esențială — *apărarea* — care le legitima poziția privilegiată, încît limitarea drepturilor patrimoniale, înțeleasă în complexitatea unei *revoluții agrare* cu implicații și resorturi profunde, nu înseamnă dizolvarea clasei boierești în sine, ci o cosfințire a transformărilor în sens burghez, modern, pe care ea le suportase în timp.

Exercitându-și funcțiile administrative în calitate de exponenți ai unei dominații otomane tot mai directe, domnii transformă statul nobiliar al secolului al XVII-lea într-unul preponderent domnesc, cu tendință pronunțată de centralizare a puterii. Domnia nu mai poate fi controlată și manevrată de către boieri; domnul nu mai face parte dintr-o aristocrație autohtonă, iar dregătoriile nu se mai articulează în sistemul puterii centrale efective, devenind, în parte, funcții, slujbe, titluri, cu un conținut apropiat de cel modern. În același timp, raporturile dintre domn și boieri ilustrează o evoluție complicată în care cei doi factori își limitează și își orientează reciproc acțiunile. Din perspectiva juridică, puterea domnului este controlată prin «persistența Adunării stărilor, care se aseamănă cu instituțiile similare din Europa occidentală»,³⁴ ea își pierde atribuțiile fundamentale odată cu numirea domnilor de către Poartă și cu încetarea activității politice externe oficiale. Totuși, convocarea Adunării țării se impune la adoptarea unei măsuri de o importanță deosebită, cum a fost deființarea șerbiei, în 1749, pentru a conferi legitimitate și autoritate actului juridic.³⁵ Dincolo, însă, de această piedică juridică, a cărei importanță se diminuează pînă la dispariție în secolul al XVIII-lea, puterea domnului este limitată de poziția reală a boierilor în societate, chiar dacă ei nu mai sînt intermediari — din punct de vedere fiscal — între domn și raya, și nu mai au sub autoritatea lor personală masa supușilor. D'Hauterive remarcă : «... în feudalitatea moldavă cele două puteri care derivă din constituția sa primitivă nu se exercită asupra aceluiași obiect; boierii au primit din aceasta puterea aproape absolută a bunurilor și domnii asupra supușilor. Unii dispun de teritorii, ceilalți de viața oamenilor și în acest partaj al jurisdicțiilor extreme ele au pierdut dreptul de a se modera una pe alta și ambele sînt în mod egal scăpate de sub frîul legilor».³⁶ Controlul reciproc se impune, însă, atunci cînd interesele celor doi factori interferează. Regimul nu se putea dispensa de boieri, care sînt incluși în propriul sistem de guvernare. Autonomia țării pe care o administrează le impune domnilor fanarioți respectarea oligarhiei locale și a limitelor pe care *Capitulațiile* le introduc, prin tratatul de la Kuciuk — Kainardji, și în dreptul internațional. În plus, prin intrigi, daruri, memorii boierii acționează în sprijinul unuia sau altuia dintre pretendenții la tron, putînd determina la Constantinopol, apoi și la curtea țaristă, o atitudine mai mult sau mai puțin favorabilă față de domnii care erau deja numiți și a căror cădere era oricînd posibilă.³⁷

Boierimea autohtonă, îndepărtată, într-o anumită măsură, de la funcții prin afluxul elementelor străine, își cristalizează o conștiință politică și acționează, prin diferite mijloace, pentru împlinirea programului național. Din ce în ce mai clar, în secolul al XVIII-lea, acest program vizează modernizarea, alături de lărgirea autonomiei, înlăturarea monopolului comercial otoman, modificarea statului juridic internațional și, într-o perspectivă mai largă, independența și unitatea națională. Acest program, sintetizat treptat ca alternativă națională opusă tentativelor reformatoare fanariote, reflectă atît procesul de prefacere socială în care se constituie o elită națională, activă, cît și apariția unei conștiințe depline a necesității schimbării. Modernizarea, în viziunea promotorilor mișcării naționale din Principate, devine un deziderat

bine conturat,³⁸ dar analiza acestei alternative nu constituie obiectivul acestui studiu. Înțelegerea procesului de modernizare este, astfel, lipsită de una dintre componentele ei fundamentale. Dar, nu a fost în intenția noastră să surprindem globalitatea unui proces ale cărui începuturi, timide și, în același timp, semnificative, se plasează în secolul al XVIII-lea. Am dorit, doar, să argumentăm ideea că fenomenele secolului fanariot pot fi abordate și dintr-o altă perspectivă, mai puțin atentă la dimensiunile extorcării fiscale și la efectele unui regim abuziv în esența lui, dar care își propune să descifreze *un sens* în momentele evoluției istorice. Deși reformele fanariote pornesc dintr-o motivație preponderent economică, nu se înscriu într-o strategie coerentă de dezvoltare nu dispun de mijloacele de a raționaliza societatea, ele sînt semne ale unei modernități care se afirmă. Modernizarea, delimitată ca noțiune și analizată în globalitatea ei, ar putea să introducă un criteriu de apreciere comparativă a fenomenelor românești în cadrul unor procese transformatoare mai largi care definesc trecerea spre capitalism în Europa și în afara ei. De aceea, apreciem această perspectivă nu numai ca posibilă, dar și utilă.

Note

1. Semnificativ în acest sens este impasul actual al istoriografiei în aprecierea sensului transformărilor sociale în sens capitalist. Interpretarea prin prisma unor concepte și noțiuni marxiste — clasă, orînduire, epocă etc. — s-a dovedit a fi un obstacol greu de depășit în înțelegerea procesului de formare a burgheziei, la noi. De aceea, se impun noi definiții ale termenilor, nuanțarea și regîndirea lor, încît să poată deveni instrumente reale de analiză.
2. Cu excepția, poate, a cîtorva pagini introductive ale volumului cercetărilor Vasile Vesa și Vasile Pușcaș, *Dezvoltare și modernizare în România interbelică (1918-1939)*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1988.
3. David E. Apter, *The Politics of Modernization*. University of Chicago Press, Chicago and London, 1969; C. E. Black, *The Dynamics of Modernization. A Study in Comparative History*, Harper & Row Publishers, New York, 1966; *Comparative Modernization*, Edited, with an introduction by C. E. Black, The Free Press, New York, 1976; Myron Werner (editor), *Modernization: The Dynamics of Growth*, Voice of America Forum Lectures, Washington, 1966.
4. C. E. Black, *op.cit.*, p.7.
5. *Ibidem*, p. 68-69.
6. Fernand Braudel, *La dynamique du capitalisme*, Paris, Flammarion, 1980, p. 50-65.
7. Immanuel Wallerstein, *Le système du monde du XVe siècle à nos jours*, 2 vol. Paris, Flammarion, 1980, *passim*.
8. *Ibidem*, vol. I, p. 145-147.
9. François Furet, *Penser la Révolution française*, Paris, Gallimard, 1980.
10. Gh. Platon, *Perspectivile organizării moderne în secolul care a precedat Unirea. Direcții strategice și tactice, obiective, realizări*, manuscris.
11. *Idem*, *Statul — cadrul politic de dezvoltare a națiunii române*, în vol. *Națiunea română. Geneză. Afirmare. Orizont contemporan*, coord. Șt. Ștefan Ștefănescu, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1984, p. 378-401.
12. Florin Constantiniu, *Din politica socială a unui prefanariot (Radu Mihnea)*, în vol. *Stat Societate Națiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, Ed. Dacia, p. 213-218.
13. Constantin Șerban, *Les Préliminaires de l'époque Phanariote* în vol. *Symposium. L'époque Phanariote, 21-25 octobre. A la mémoire du Cléobule Tsourkas*, Thessaloniki, 1974, p. 29-40.

14. R. Stănescu, *Prephanariotes et phanariots dans la vision de la société roumaine de XVIIe – XVIIIe siècle*, în vol. *Symposium...*, p. 347-358.
15. Pierre Chaunu, *Civilizația Europei în Secolul Luminilor*, București, Ed. Meridiane, 1986, p. 40-45, vol. I.
16. *Ibidem*, p. 47.
17. Idem, *Civilizația Europei clasice*, Ed. Meridiane, București, 1989, vol. I, p. 34.
18. V. Mihordea, *Les lignes de développement de la diplomatie roumaine au 18e siècle*, în R. R. H, IX, nr. 1, 1970, p. 46-48.
19. «Fanarioții devin la sfârșitul secolului al XVIII-lea o rotiță esențială în administrația otomană», apreciază Neagu Djuvara în *Les Pays Roumains entre Orient et Occident. Les Principautés danubiennes au début du XIXe siècle*, Publications Orientalistes de France, 1989 p. 84.
20. I. Wallerstein, *op.cit.*, vol. I, p. 19-20.
21. *Ibidem*, *passim*.
22. Ilie Bădescu, *Sincronism european și cultură critică românească*, București, Ed. Științifică și enciclopedică, 1987.
23. «În împărăție nu este acum monarhie, ca pe vremea lui Ibrahim pașa, ci, după marele vizir, fiecare din domnitorii din afară este un mare vizir neatârnat», *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741-decembrie 1742) Rapoartele inedite ale agenților lui Constantin Mavrocordat*, București, Ed. de Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Academiei, 1985, p. 83.
24. *Ibidem*, p. 75.
25. «... să aibă grijă să nu le cumpere alții, ci oamenii casapbașilor și cu preț ieftin», *Ibidem*, p. 77.
26. C. E. Black, *op.cit.*, p. 14.
27. Ș. Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă (1718-1739)*, București, Ed. Academiei, 1971, p. 30-31.
28. *Ibidem*, p. 29.
29. Proces analizat și de René Rémond, *Introduction à l'histoire du notre temps*, Paris, Ed. du Seuil, 1974.
30. *Acte și legiuri privitoare la chestia fărânească. De la Vasile Lupu la 1866*, adunate de D. C. Sturdza-Scheianu, seria I, vol. I, 1907; *Istoria dreptului românesc*, vol. II, partea I, București, Ed. Academiei, 1984, p. 70-85.
31. *Acte și legiuri privitoare la chestia fărânească... passim*.
32. *Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea*, vol. II, *Moldova*, vol. I, *Țara Românească*, București, Ed. Academiei, 1961-1966.
33. Valentin Al. Georgescu, *Observații asupra structurii juridice a proprietății orașenești în Țara Românească și Moldova (1711-1831)*, în SRdi, tom 26, nr. 2, 1973, p. 267.
34. Neagu Djuvara, *op.cit.*, p. 70-71.
35. Vlad Georgescu, *Istoria Românilor*, Ediția a III-a, Academia Romano-Americană, 1989, p. 81.
36. *Apud* Neagu Djuvara, *op.cit.*, p. 62.
37. *Ibidem*, p. 63-64.
38. Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele române (1750-1831)*, București, Ed. Academiei, 1972.

Situația Africii la sfârșitul secolului al XIX-lea. Considerații istoriografice

Cum activitatea științifică nu se poate sustrage întotdeauna solicitărilor interesate prea puțin în descoperirea adevărului, iar ritmul, succesiunea în timp, maniera de interpretare a publicațiilor științifice reflectă câteodată capriciile modei, se poate afirma că, aceasta a și fost -- într-un anume sens -- soarta pe care circumstanțele au rezervat-o studiului istoriei africane la sfârșitul secolului XIX.

După ce, în mare parte, această istorie fusese ignorată de lumea exterioară Africii, cu timpul ei i s-au substituit opinii care desemnau mai mult năzuințe, decât adevăruri.

Privită în tot cursul perioadei coloniale ca un gen de obiect oferit cu pasivitate sollicitudinii puterilor administrante și curiozității observatorilor europeni, Africa a urmărit cu o energie și o consecvență uimitoare reabilitarea istorică totală și definitivă. Atunci când uriașul talaz al decolonizării s-a rostogolit peste continent, Africii i s-a rezervat în mod brusc rolul unei vedete: vechii colonizatori și marile puteri extraeuropene s-au interesat de destinul noilor state africane, în speranța de a realiza, conserva sau extinde domeniul propriei lor influențe. În același timp, popoarele Africii, elitele africane, au realizat șansa de dobândire a conștiinței de sine, a identității și personalității politice, sociale, culturale, găsind în originalitatea istoriei lor suficiente rațiuni existențiale. În consecință, risorgimento-ul african a generat o literatură pe cât de voluminoasă, pe atât de inegală în privința interpretării sensului fenomenelor africane -- inclusiv a celor din ultima parte a secolului XIX.

A apărut, la scurt timp, intenția de a grupa datele cunoașterii științifice privitoare la Africa, semnificația acestei idei fiind relevată de crizele care au afectat stabilitatea noilor state. După aceste crize ce nu au putut descuraja decât într-o anumită măsură specialiștii și publicul avid de cunoaștere, evoluția situației internaționale a direcționat atenția și preocupările spre alte zone geografice ale globului. O perioadă, continentul african, după ce suscitase atât de mult interes, nu a mai constituit unul din principalele obiective ale cercetării istorice. Când a existat, incursiunea în istoria africană a ultimelor două decenii

ale secolului XIX nu a implicat -- cel mai adesea -- o diversificare și o amplificare a studiului fenomenelor reale. Multe publicații au avut tendința de a supraestima locul și rolul colonialismului, de a contesta istoricitatea popoarelor africane, de a dramatiza problemele, pentru a le pune mai bine în valoare într-o etapă viitoare, după o rețetă sau alta.

Reacția împotriva resuscitării unor concepții deformante a precizat și presupune tot mai mult necesitatea reinterpretării istoriei dintr-o perspectivă nouă, nu independent și în afara istoriei universale, dar în sensul restabilirii adevărului privind locul Africii în geografia politică a lumii.

Într-un asemenea context, studierea problemelor privind situația Africii la sfârșitul secolului XIX, se constituie în una din condițiile și determinările de esență ale înțelegerii modului specific de ființare al popoarelor africane. De altfel, schițarea, pe baza considerațiilor istoriografice aparținând unor exegeți în istoria africană -- a citorva elemente esențiale pentru surprinderea sensului și semnificației evenimentelor sfârșitului de secol XIX -- este și ceea ce ne-au propus să realizăm în prezentul studiu.

O chestiune teoretică și metodologică care poate conduce firesc la diverse concepții, este aceea a criteriilor utilizate în abordarea și interpretarea întregii problematice. O parte dintre cercetătorii istoriei culturii și a organizării vieții social-politice a populațiilor africane, făcând referiri la situația continentului la sfârșitul secolului XIX, și-au fundamentat observațiile pe baza unor criterii geografice sau istorice, spațiale sau temporale, cu o anumită valoare operațională, funcțională și metodologică. Astfel, clasificarea culturilor și grupelor de populație propusă de «Ethnographic surveys of Africa»¹ condusă de Daryll și Forde -- asemănătoare cu cea aparținând lui Beauman și Westerman în lucrarea «Les peuples et civilisations de l'Afrique»,² are o bază exclusiv geografică, regiuni și societăți diferențiate fiind înglobate în vaste entități. Prelungirea unor lucrări tratând gereneralizat situația Africii la sfârșitul secolului XIX, opera unui alt istoric -- M. Cornevin,³ pornind de la considerații care împart continentul african în șapte mari regiuni geografico-istorice, afirmă existența unor organizații statale dezmembrate de conflicte numeroase, «regrupându-se temporar pentru a se diviza în generația următoare». ⁴ M. Cornevin consideră numeroasele schimbări politice din interiorul și de pe coastele Africii, ca efect al «prodigioasei expansiuni economice și culturale ale Europei occidentale» cu predilecție din a doua jumătate a secolului XIX, când ea completează cu «expansiunea politică». ⁵

Ideea că Africa trăise în haos și stagnare pînă la colonizarea ei de către europeni a fost de altfel «teoretizată» în numeroase lucrări de istorie universală, de antropologie culturală. ⁶ Cu privire la situația Africii la sfârșitul secolului XIX s-a ajuns să se vehiculeze teze care, contestînd istoricitatea popoarelor africane au afirmat că alte continente au modelat și determinat cursul istoriei acestor popoare, că africanii ar fi intrat în orbita evoluției numai datorită contactului cu Europa, că în acest contact s-ar fi prăbușit istoria Africii tradiționale, existența continentului nesemnificînd altceva decît simpla extindere și continuare a istoriei europene. ⁷ Adeseori, istoria sfârșitului de secol XIX

a fost analizată din perspectiva puterii coloniale și a religiei, rupându-se orice legătură cu trecutul precolonial, epoca dominației coloniale fiind considerată axul care ar jalona istoria Africii în existența sa precolonială, colonială și post colonială.⁸

Problema corelației dintre tradițional și modern, a impactului dintre două civilizații și istorii, este una din problemele esențiale ale istoriei continentului african la sfârșitul secolului XIX. Pentru unii autori: Hodgkin,⁹ Illiffe,¹⁰ esența a ceea ce numește M. Baumont -- «chestiunea Africii»¹¹ -- au reprezentat-o în exclusivitate contactele -iritante deseori- dintre marile puteri colonizatoare. Africa apare «doar» ca o piatră de încercare de natură să servească la cunoașterea sentimentelor care animau cabinetele europene unele față de altele. Dar astfel privită, Africa își relevă importanța doar în calitate de obiect oferit cu pasivitate solicitudinii marilor puteri. Este și maniera de înțelegere a lucrurilor pe care cercetătorii Betts,¹² Curtin,¹³ Lynch¹⁴ o exprimă în lucrările lor. Ei consideră că, împrejurările internaționale, expansiunea colonială, contradicțiile dintre puteri au creat într-o măsură deloc neglijabilă cadrul în care s-a inclus viața politică africană la sfârșitul secolului XIX.

Plecând de la probleme legate de expansiunea colonială în Africa, este adevărat că disputa dintre marile puteri s-a extins asupra tuturor problemelor. Interesul formidabil pentru Africa, față de maniera de rezolvare a acțiunilor coloniale, s-a extins uneori și asupra acelor țări care au fost implicate indirect. Fie că au avut interese care solicitau sprijinirea unor acțiuni fie că au gravitat în anumite sfere de influență, aceste țări au adoptat -- constrânse să-și precizeze atitudinea -- punctul de vedere și poziția marilor puteri.

Dar împrejurările internaționale nu au determinat în exclusivitate cursul istoriei uriașului continent, substanța sa fiindu-i conferită și de realitățile africane, de acțiunile politice ale popoarelor și comunităților, de rezistența față de expansiunea colonială. Se insistă tocmai pe ceea ce de regulă s-a ignorat în scrierea istorică: elementul de rezistență al vechilor state, comunități în fața invaziilor. Atunci când europenii au trecut la cucerire prin forța armelor, unii exploataitori sau misionari au căutat să explice fenomenul de rezistență nu prin lupta statelor, nu prin factori social-politici ci exclusiv prin cei geografici, naturali. Reconsiderarea de proporții a unei asemenea probleme, din unghiul principiilor care au animat rezistența africană, nu poate și nu trebuie evitată.

Istoria ultimelor două decenii ale secolului XIX este înainte de toate o istorie politică? Lynch critică ceea ce numește el «accentul exagerat pus pe istoria politică modernă a Africii».¹⁵ Merle dimpotrivă, consideră că sfârșitul secolului XIX privește în principal «suveranitățile, drepturile care sînt fixate, frontierele care sînt trasate, raporturile diplomatice și militare»¹⁶ care intră în discuție. Padmore împinge lucrurile pînă la ultimele lor consecințe, afirmînd că, pentru Africa, realitatea politică precede celelalte realități, care nu reprezintă decît un corolar necesar realizării primei¹⁷ -- Perham și Simmons consideră tratatele internaționale și manevrele politice ale concurenților europeni -- factor propulsor al intrării Africii în politica mondială, desigur, ea fiind utilizată de această politică.¹⁸ Spre deosebire de cei care consideră factorul

politic determinant, M. Baumont în lucrarea *L'essor industriel et l'imperialisme colonial-1878-1904*, surprinde două caracteristici esențiale ale perioadei 1878-1904: puterea industrială și expansiunea colonială. Reluând concepția mai veche aparținându-i lui Jules Ferry care considera «politica colonială drept fică a politicii industriale»,¹⁹ M. Beaumont o dezvoltă, afirmând că «industrializarea, necesitatea expansiunii economice a potențat o rafală a politicii coloniale, un adevărat ideal al expansiunii»,²⁰ ceea ce a determinat apariția la sfârșitul secolului XIX a unei probleme a Africii.²¹

În majoritatea lucrărilor menționate, expunerea evenimentelor istorice privind Africa implică prea puțin dimensiunea interogativă, o asemenea manieră de abordare a problematicii nefiind capabilă decât într-o mare măsură să reaseze datele și reperele cercetării în spațiul lor istoric explicativ, să înlăture zonele de opacitate care pun umbre de mister asupra unora dintre semnificațiile evenimentelor sfârșitului de veac XIX. Evocând istoria împărțirii și remodelării Africii negre, prezentată ca un cadru specific cu structuri sociale, economice, spirituale elaborate în timp, lucrarea *L'Afrique noire contemporaine* apărută sub redacția lui Marcel Merle oferă o poziție critică față de expunerile fragmentare, evenimentiale, consideră că scrierile istorice care procedează astfel sînt compilații ce pun cap la cap istoria, încorsetînd înțelegerea realităților africane.²² Explicînd modalitatea de ființare a unor adevărate imperii africane, a cauzelor de ordin general care au favorizat penetrația colonială- cu fronturile de expansiune definite încă de la 1850 -- discursul istoric nu omite sesizarea a doi importanți factori ai declinului Africii negre în epoca modernă, în primul rînd «dispariția exercitării controlului de către puterea centrală asupra sectoarelor economice vitale»²³ -- regiuni africane intrînd la sfârșitul sec. XIX într-un trafic de schimburi neechivalente cu europenii, prăbușindu-se politic odată cu prăbușirea surselor de profit care au potențat forța lor -- ; în al doilea rînd, discordanța între populația rurală «împrăștiată pe vaste teritorii, trăind într-un cadru aproape ermetic»²⁴ și categoria «guvernanților, negustorilor, militarilor care se constituie treptat într-o stare particulară, creîndu-și o așa numită supersituare»,²⁵ uitînd relativ repede valorile tradiționale.

Cert este că descentralizarea, în cadrul statelor africane existente în a doua jumătate a sec. XIX, a fost un fenomen care a împiedicat evoluția continentului. Ea a devenit mai acută cînd pe fondul acestei situații, a apărut penetrația europeană. Două aspecte se cer urmărite: evoluția continentului, caracteristicile și individualitatea sa, precum și politica colonială imperialistă, cu implicațiile și consecințele sale. Lucrările lui Burton,²⁶ Fage,²⁷ Davidson,²⁸ Collins,²⁹ ne permit constatarea măsurii în care aceste probleme sînt înțelese. Davidson de exemplu, analizînd fenomenul de modificare a raporturilor dintre Africa și Europa surprinde în cartea *Which Way Africa?* «cinci faze principale ale experienței africane în raport cu Europa, dintre care a patra, a invaziei și subjugării coloniale -- corespunde sfârșitului sec. XIX.³⁰ Merle,³¹ Halle,³² Blake,³³ desprind măsura în care fenomenul descentralizării se completează -- fiind de altfel în mare măsură determinat -- de acțiunile coloniale. Evoluția continentului, la cercetătorii amintiți, apare tragică tocmai în faza militară a colonizării, fără îndoială mai dură decât cucerirea propriu zisă. Pe de altă parte,

descentralizarea -- efect al operațiunilor militare a determinat apariția unui sistem care a spluberat relativa izolare a Africii, pregătindu-i un rol activ în politica și economia mondială.

În literatura de specialitate cu privire la problematica africană, analiza și aprecierea semnificației și a consecințelor colonizării se corelează cu probleme privind: decadența Africii, șansele de supraviețuire ale ei față de acțiunile coloniale, debutul colonizării, diferența «stilului» de colonizare, miza pusă în joc de regimul colonial, efectele colonizării care au dus la contestația finală. În acest sens, o lucrare accesibilă este remarcabila -dar azi în unele probleme depășită- *Which way Africa?* a lui Basil Davidson. Cartea adună rezultatele cercetării și în problemele ultimelor două decenii ale veacului XIX. Și *Istoria civilizației africane*³⁴ creație a lui J. Murphy este o încercare de prezentare în linii generale a istoriei africane. Ideea centrală «a capacității și rolului popoarelor africane în construirea propriei lor istorii»³⁵ este completată și de o analiză a locului și rolului colonialismului în istoria Africii. Depășind cadrul unei prezentări factologice, cartea africanologului african surprinde și interpretează dintr-o perspectivă istorico-genetică³⁶ și evenimentele care jalonează existența popoarelor, comunităților în ultimele două decenii ale secolului trecut.

Mutațiile importante în domeniul africanisticii cer cu necesitate noi și noi lucrări. Adevărate piese de informații în domeniul cercetării istoriei africiei la sfârșitul secolului XIX sînt numeroasele monografii, sinteze, antologii, reviste și indici de reviste. O lucrare interesantă -- *The Horizon History of Africa* exprimă efortul cîtorva cercetători, unii dintre ei, printre cei mai buni cunoscători ai domeniului. Amplu și luxos ilustrată, fiecare capitol al acestei cărți este însoțit de un appendice antologic, semnificației evenimentelor din ultima parte a secolului trecut fiindu-i acordată o mare importanță.³⁷ O altă lucrare serioasă și cuprinzătoare este *A History of the African people*.³⁸ Bun cunoscător al problemelor, autorul acestei lucrări -- July R. -- realizează capitole interesante cu privire la influența europeană în Africa. Scrisă de doi cercetători valoroși -- Oliver R. și John Fage -- cartea *A short history of Africa*³⁹ pune la rîndu-i probleme în legătură cu istoria ultimelor două decenii ale secolului XIX.

Există o abundență literatură monografică despre grupuri de populații descrise cu mare rigoare în cele trei principale serii: *Ethnographic Surveys of Africa*, *Monographies ethnologiques, Africaines*,⁴⁰ *Musee de Tervuren*.⁴¹ Rezultatele disparate au fost reunite și în mari lucrări de sinteză: R. Cornevin *Histoire de l'Afrique des origines a nos jours* (Paris, Payot, 1953) și *Histoire de l'Afrique* (Payot, Paris, 1966); G. P. Murdock *Africa, its peoples And Their culture history*; J. Macquet *Africa. Les civilisations noires*; Lystad R. *The African World*; Fage : *An Atlas of African History* Balandier, G. Paden *Expanding horizons in African studies*; H. Deschamps *Histoire generale ...*; Oliver, R. Cambridge, *History of Africa* (vol. III).

Nenumărate lucrări și studii discută probleme particulare de origine socială, limbă, antropologie, tehnici agrare, artă, religie privind sfârșitul sec. XIX. Pentru orientarea în acest ocean al informațiilor, au fost create în această perioadă publicații speciale de orientare bibliografică. În domeniul german

apare la Bonn din 1960 publicația lunară *Afrika bibliographie*; în Marea Britanie, tot lunar începând din 1963- *United Kingdom Publications, and Theses on Africa*, iar la Paris, pentru domeniul francfon din 1969 apare trimestrial *Recherches, enseignement, documentation africanistes francophones*. Totodată, de o mare importanță este apariția revistei «*Revue d'histoire diplomatique*». Un specific al acestei etape al africanisticii îl constituie apariția unor cercetători marxisti care au început o deosebit de dificilă muncă de reevaluare critică a rezultatelor anterioare, propunând interpretări radical diferite pentru o serie de fenomene africane de la sfârșitul sec. XIX. Istoriile generale realizate de pe poziția africanilor și nu a colonizatorilor, de către E. Sik și J. Hrbek sînt doar două exemple dintre cele mai semnificative.

Faptele istorice sînt evidente pentru a reclama o regîndire a lor și a denunța substratul ideii potrivit căreia pentru Africa trecutul «n-ar fi decît o pictură plată căreia i-ar lipsi o a treia dimensiune» (Louis K. D. Joos),⁴² iar teza existenței unei istorii îndelungate, bogate în semnificații ale popoarelor africane -- inclusiv în a doua jumătate a secolului XIX -- este și paradigma lucrărilor: M. Crouzet -- *Histoire generale des civilisations*;⁴³ P. Boiteau -- *Contribution a l'histoire de la nation Malgache*;⁴⁴ H. Deschamps -- *Histoire generale de l'Afrique noire*⁴⁵ B. Davidson -- *Which Wat Africa?* și *Mama neagră*, detașate de alte încercări de reconstituire a istoriei Africii, tocmai prin faptul că spre această paradigmă converg cu forță de argument ideile continuității istorice a diverselor comunități, state, popoare, a unității și comunicării între diferitele regiuni ale continentului, a rezistenței în fața războaielor și a colonizatorilor, a existenței unor forme specifice de organizare socială, de educație și cultură.

În acest sens, rescrierea istoriei de către africanii înșiși, explorarea tuturor măturilor trecutului din Africa sfîrșitului de secol XIX- și nu doar din tratatele exogene de istorie -cu metode adecvate, cu arsenalul de date oferite de celelalte discipline sînt apreciate, ca fiind nu numai un imperativ național, ci și unul continental. Pentru cunoscutul teoretician african Kwame Nkrumah trecutul Africii nu poate fi redus la dimensiunea spațială și temporală a colonialismului, «Istoria Africii trebuie scrisă ca istoria societății africane»,⁴⁶ iar contactul cu Europa trebuie să-și găsească locul ca o experiență africană. Impactul colonialismului european la sfârșitul secolului XIX, opina N. Krumah, se cere a fi judecat și apreciat din unghiul principiilor care au animat societatea africană, istoria devenind astfel «un îndreptar al acțiunii umane, un punct de plecare al renașterii spirituale a Africii».⁴⁷

Momentul de cotitură pentru istoriografia africană este considerat de regulă anul 1956, cînd profesorul K. O. Dike a fost numit în postul de director al departamentului de istorie al Universității din Ibadan. Noi cercetători, grupați în jurul revistei «*Presence africaine*» au apărut pe scena africanisticii cu lucrări de valoare dintre care se detașează sinteza originală a lui J. Ki Zerbo -- *Histoire de l'Afrique noire*, 1972.

Dar realizarea majoră a africanistilor autohtoni este fără îndoială *Histoire Generale de l'Afrique*. Pregătită din 1969 de un număr imens de specialiști -- cu preponderență africani- lucrarea însumează volume masive a cîte 8-900 de

pagini format mare, sintetizând numeroase cunoștințe asupra acestei perioade, stabilind o metodologie și obiective pentru cercetări viitoare.

Nu întâmplător, cercetarea istorică africană contemporană are o dimensiune interogativă, promovînd înfăptuirea saltului de la propagarea necesității istoriei pentru evoluția popoarelor africane la întemeierea sa științifică, atât din punctul de vedere al metodologiei cît și al teoriei istorice. «Clarificarea istoriei precoloniale, a locului și rolului consecințelor comerțului cu sclavi pentru destinul africanilor, analiza și interpretarea dintr-o perspectivă nouă, africană, a colonialismului, a consecințelor acestuia pentru trecutul și prezentul Africii, se înfățișează ca direcții tematice fundamentale ale cercetării istorice».⁴⁸

Aprecierea obiectivă a colonialismului, conceput în procesualitatea lui, a consecințelor sale economico-sociale, politice și culturale pentru popoarele africane, delimitarea locului său în istoria continentului african exprimă deci o tendință fundamentală a cercetării istoriografice africane contemporane.

Se formulează și opinii după care aprecierea realistă a colonialismului «nu ar fi posibilă, fiind prea aproape în timp» neexistînd detașarea necesară pentru a distinge pozitivul de negativ. Luînd drept criteriu raportul dintre continuitate și discontinuitate în istoria Africii, alți exegeți ai istoriei colonialismului au subliniat existența a două tendințe : una care ar absolutiza momentul continuității la sfârșitul secolului XIX, al preluării unor structuri socio-politice africane tradiționale în perioada istorică ulterioară.⁴⁹ Întrebarea firească care se impune în acest caz ar fi dacă aceste structuri au supraviețuit în forma lor autentic precolonială, cristalizate în moduri de existență și de gîndire proprii, sau dacă acestea au fost modificate, golite de conținutul lor? O altă orientare, pornind de la exacerbară momentului discontinuității la sfârșitul secolului trecut caută să susțină că «Africanii nu creaseră nimic pînă la colonialism și nici în timpul colonialismului, existența lor nesemnificînd altceva decît o tablă curată pe care administratorii europeni puteau scrie orice le convenea».⁵⁰

O problemă interesantă, dar poate imposibil de rezolvat, este aceea de a căuta în ce măsură pregătirea viitoarelor cuceriri -- încă inconsistentă la mijlocul sec. XIX -- a blocat o posibilitate de organizare politică care trebuie să fie responsabilitatea propriei Africii. Cînd descompunerea, instabilitatea au devenit elemente esențiale pentru Africa celei de-a doua jumătăți a sec. XIX, puteau influențele liberale venite din Europa să permită o modernizare a Africii, sau a trebuit să se treacă prin etapa colonială pentru a spera realizarea acestei modernizări?

Cunoașterea adevărului istoric cu privire la geneza, evoluția și influențele evenimentelor (inclusiv a celor aparținînd sfârșitului de secol XIX) poate constitui nu numai principala cale de dobîndire a conștiinței de sine africane, ci și a prezenței active în cadrul istoriei universale.

Fără îndoială, unul din elementele fundamentale ale situației umane rămîne aspirația de a avea valori; dar legile existenței umane (cuprinsă în și prin istorie) nu conduc -- sau nu trebuie să conducă -- la postulatul unui simplu joc de valori posibil. În cercetarea istorică sînt înfățișate alternative, iar

oamenii au dreptul să decidă asupra obiectivității, veridicității lor. Această problemă se pune pretutindeni, este deci firesc ca ea să existe și în cazul istoriografiei care tratează problematica continentului african.

Note

1. *Ethnographic Surveys of Africa* / Lieders : Daryll și Forde/ Panaf, Londra, 1975, 379 p.
2. J. Beauman, W. Westwrmann, *Les peuples et les civilisations de l'Afrique*, Paris, 1979, 414 p. (originalul în germană, 1940).
3. M. Cornevin, *Histoire de l'Afrique*, Payot, 1970, 523 p.
4. *Ibidem*, p. 276.
5. *Ibidem*, p. 381.
6. Pentru lucrările apărute în ultimele decenii, semnificative sînt în acest sens : J. Ganiage, *L'Expansion coloniale et les rivalités internationales*, 1964; G. B. Sealey, *Expansion of England*, 1983; P. Atger, *Cinquante ans de vie moderne*, 1973; E. Axelson, *The partition of Africa (1875-1891)*, 1968.
7. Un asemenea punct de vedere este susținut de : R. Sedillot, *Histoire des colonisations*, 1958; Tramond și Reussner, *Eléments d'Histoire maritime et coloniale contemporaine 1815-1914*; Robinson și Gallagher, *Africa and the Victorians*, 1962; B. Schnapper, *La politique et le Commerce Français ...*, Mouton, 1962; *Africa, 1890-1900* de P. R. Warcurst, Longmans, 1962.
8. Apud G. D. Scanlon, *Church, State and Education in Africa*, Teachers College Press, New York, 1966 în RHD, nr. 2/1977.
9. Hodgkin T. *Nationalism in Colonial Africa*, New York, New York University Press, 1957.
10. *Africa under German Rule*, Cambridge, Cambridge University Press, 1969 și *Colonial Africa*, ed. cit. 1971.
11. Vezi Baumont, *L'essor industriel et l'impérialisme colonial 1878-1904*, Paris, Felix Alcan, 1937, p. 8.
12. R. Betts, *The Scramble for Africa*, Boston, D. C. Heath and Company, 1966.
13. P. Curtin, *Africa Remembered*, Madison University of Wisconsin Press, 1967.
14. Lynch H. -Edward Wilmot Blyden : *Pan-Negro-patriot*, London Oxford University Press, 1967.
15. *Ibidem*, p. 212.
16. ••, *L'Afrique noire contemporaine* (sous la direction de Marcel Merle), Paris, Armand Colind, 1968, p. 118.
17. Vezi Padmore G., *Pan Africanism or Comunism*, New York, Random House, 1978.
18. Vezi Perham M. și J. Simmons, *Africa Discovery and Colonial Africa*, London, Faber and Faber, 1958.
19. M. Baumont, *op.cit.*, pag. 7.
20. *Ibidem*, p. 22.
21. *Ibidem*, p. 8.
22. ••, *L'Afrique noire contemporaine...*, ed. cit, pag. 77.
23. *Ibidem*, p. 133.
24. *Ibidem*, p. 135.
25. *Ibidem*, p. 136.
26. R. Burton, *A Mission to Dahome* (reeditată în 1966 de F. A. Praeger, Inc., New York.).
27. I. Fage, *A History of Africa* (în colaborare cu J. Donnely), London, Hutchinson, 1973.
28. B. Davidson, *Rediscovered Old Africa: Which Way Africa?*
29. Collins R., *Problems in Africa History*, Englewood Cliffs, Prentice -- Hall, Inc, 1968.

30. B. Davidson, *Which Way Africa?*, Penguin Books, 1971, p. 42.
31. *L'Afrique noire contemporaine* (sous la direction de M. Merle), și M. Merle *Contribution à L'Histoire de L'Afrique*, în RHD, nr. 7, 1971.
32. Hallet R., *The Penetration of Africa*, New York, 1965.
33. Blake J. W., *European Beginnings in West Africa* (reeditată de Greenwood în Press), Westport Conn, 1980.
34. J. Murphy, *Istoria civilizației Africane*, 2 vol, București, Ed. Minerva, 1981.
35. Apud Elena și Marin Voiculescu în «Prefață» la J. Murphy, *op.cit.*, XXI.
36. *Ibidem*, XXIII.
37. *The Horizon History*, American Heritage Publishing Co, Inc, 1981.
38. R. July, *A History of the African People*, New York, Charles Scribner's Sons, 1980.
39. Oliver R., John Fage, *A short History of Africa* (reeditată de Penguin Books), Baltimore, 1983.
40. *Monographies ethnologique africaines*, Paris, PUF, 1979, 475 p.
41. *Musés de Tervuren*, Bruxelles, 1980, 417 p.
42. Louis C. D. Joos, *Scurtă istorie a Africii negre*, București, Ed. Meridiane, 1976.
43. M. Crouzet, *Histoire generale des civilisations*, Paris, 1959.
44. P. Boiteau, *Contribution a l'Histoire de la nation Malgache*, Paris, Editions sociales, 1958.
45. H. Deschamps, *Histoire generale de l'Afrique noire*, Paris, 1975.
46. Kwame Nkrumah, *Conciensism, Philosophy and Ideology for decolonisation*, Panaf, London, 1960, p. 62, în «Din gândirea social-politică africană», București, Ed. politică, 1984.
47. Idem.
48. Elena și Marin Voiculescu, *Renașterea africană*, București, Ed. politică, p. 151.
49. J.Ki Zerbo, *Histoire de l'Afrique noire*, Paris, Payot, 1979.
50. F. F. Ade Ajayi -- *The Continuity of Africane Institutions under Colonialism*. vol. T. O. Ranger, *Emerging, Themes of Africa History*, p. 191, în RHD, nr. 3/1981.

Rapoartele legației și consulatului american din București despre împrumutul de stabilizare din 7 februarie 1929 (I)

După Marea Unire, deprecierea și instabilitatea monedei naționale au întârziat reglementarea obligațiilor financiare ale statului român, determinând numeroase controverse între guvernul de la București și creditorii străini, dificultăți interne de ordin financiar și economic, ca rezultat al războiului, și ultima, dar nu cea mai puțin importantă, politica naționalismului economic promovată de Partidul Național Liberal care s-a aflat la guvern în perioada 1922-1926, toți acești factori s-au unit, împiedicând România de a putea contracta credite din străinătate, deși mulți economiști recunoșteau că ele ofereau singurul mijloc pentru refacerea definitivă a țării.¹ Cu excepția împrumuturilor interne, în sume mai substanțiale, și a celui de 200.000.000 de lire italiene (10.460.000 dolari), contractat în Italia de guvernul Averescu în anul 1926, singurul credit extern cu adevărat mai important obținut de la terminarea războiului până la 1929 a fost împrumutul de consolidare 4% din 1922, furnizat de finanța britanică, în sumă de 35.000.000 lire sterline.²

Politica național-liberalilor de susținere a procesului de dezvoltare industrială a României cu precădere prin mijloace financiare autohtone — «prin noi înșine» — pe lângă faptul că nu a asigurat un progres rapid al economiei, a avut implicații negative asupra câtorva importante sectoare de activitate. Neputința finanței naționale de a acoperi cererile de credit ale țării a fost recunoscută în mod oficial de conducerea Partidului Național Liberal în Expunerea de motive la bugetul pe 1926, unde se aprecia că în perioada ce se scursese de la război se asiguraseră toate condițiile menite să permită a se face «apel la creditul din afară pentru înzestrarea țării».³ Guvernul recomanda însă o politică prudentă de împrumuturi, care să asigure pentru următorii trei ani sume anuale echivalente cu 2-3 miliarde de lei, capabile de a fi rambursate fără a supraîncărca emisiunea și fără a angaja creditul statului cu datorii prea mari, într-un moment când el nu era cu totul normal.⁴ Cu creditele externe ar fi urmat să se acopere: a) accelerarea consolidării monetare; c) consolidarea pe termen lung a unor împrumuturi făcute pe termene scurte cu dobânzi mari, care încăreau

prea greu bugetul (între acestea, obligațiile pe care le suporta bugetul pînă în 1930 pentru consolidarea datoriilor Skoda și Ringhoffer, împrumuturile belgiene din 1919 consolidate pe 15 ani și creanța Baldwin, consolidată pe cinci ani; c) construcții de căi ferate și amenajări de căi de acces la mare și la Dunăre; d) un împrumut pentru cultura națională și sănătatea publică.⁵ Pînă la căderea de la putere, la 29 martie 1926, guvernul I. I. C. Brătianu nu a întreprins însă vreo acțiune concretă pentru materializarea programului preconizat în Expunerea de motive.

În fața unei crize ce se agrava continuu, afectînd toate sectoarele vieții economice, cabinetul liberal, constituit la 21 iunie 1927, a ajuns la concluzia că fără capital străin țara nu se putea reface și a însărcinat pe ministrul de finanțe, Vintilă Brătianu, să abordeze băncile internaționale în vederea obținerii unui împrumut extern. O sursă sigură stătea la dispoziția guvernului. Se putea obține un împrumut prin bunele oficii și sub garanția Ligii Națiunilor, așa cum procedaseră o serie de țări ce ridicaseră împrumuturi de pe piața internațională liberă. Din rațiuni de prestigiu, guvernul a înlăturat însă alegerea unei asemenea soluții și a început negocieri, în decembrie 1927, cu un grup bancar internațional, sub conducerea lui Banque de Paris et de Pays Bas, Blair & Company și Hambras Bank Limited.⁶

Cum după mai bine de o lună de tratative nu se anunțase nimic oficial în legătură cu evoluția lor, la 13 ianuarie 1928, ministrul Statelor Unite ale Americii la București, William S. Culbertson, a încercat să obțină informații în legătură cu ele, prin discuții separate purtate cu ministrul de externe român, I. G. Duca, cu ministrul muncii, cooperației și asigurărilor sociale, dr. N. Lupu, cu însărcinatul cu afaceri al Franței la București, Japy, și cu ministrul Italiei la București, marchizul Durazzo. Duca nu s-a arătat prea comunicativ, declarînd doar că împrumutul avea în vedere stabilizarea monetară și îmbunătățirea căilor ferate, negînd concomitent că un expert financiar francez s-ar fi aflat atunci la București. Doctorul Lupu a subliniat că obținerea unui împrumut de către România constituia o necesitate, căci starea dată nu mai putea persista. Cum ministrul de finanțe, Vintilă I. C. Brătianu, ținea, în general, un foarte mare secret în legătură cu tratativele ce le purta, nu se știa precis dacă România putea obține împrumutul, atîta vreme cît guvernul francez pretindea mari avantaje din viața economică a României și îi punea termeni destul de oneroși. Japy s-a împotrivit a face declarații, afirmînd numai că negocierile se purtau la Paris, și că Victor Antonescu reprezenta guvernul român. A adăugat că reprezentantul Băncii Franței se afla atunci la București, nu pentru negocieri, ci pentru a obține informații despre România. Japy a precizat că, dacă împrumutul se va realiza, banii vor fi oferiți de Banque de France, Blair & Company, Federal Reserve Bank of New-York și, poate, și de alte bănci interesate. Marchizul Durazzo a răspuns că avea foarte puține informații privitoare la negocieri, dar a declarat că guvernul francez era interesat în menținerea la putere a liberalilor și că acest fapt ar fi determinat Franța să se angajeze la împrumut.⁷

La începutul anului 1928, la cererea ministrului francez de finanțe, directorul lui Blair & Company, Jean Monnet și Pierre Dennis, de la aceeași

societate, au luat în studiu, în capitala României, situația economică a țării. Experții francezi ai firmei americane i-au comunicat lui Culbertson, la 25 ianuarie 1928 că, pe baza raportului lor, marile bănci de emisiune vor lua în considerație în luna următoare oportunitatea acordării împrumutului de stabilizare și de refacere a căilor ferate, sub conducere americană, similar celui polonez. Ei și-au exprimat dorința Americii de a vedea rezolvate, înainte de lansarea împrumutului, toate cazurile pendinte dintre S. U. A. și guvernul român. Sugerez — comunica, la 26 ianuarie 1928, Culbertson în telegrama încrucișată trimisă secretarului de stat — că am putea obține un tratament mai bun pentru Standard Oil Company, un tratat comercial și reglementarea datoriilor.⁸

Patru zile mai târziu, la 30 ianuarie 1928, ambasadorul S. U. A. la Paris, Myron T. Herrick, comunica secretarului de stat, printr-o telegramă strict confidențială, că era informat, din surse demne de încredere, că Blair & Company își dăduse consimțământul la împrumutul român de stabilizare și pentru îmbunătățirea căilor ferate. Un reprezentant al acestei bănci, care fusese pe scară largă răspunzător pentru proiectarea planului creditorilor Poloniei, se afla atunci la București. Bancherii puneau drept condiție pentru acordarea împrumutului ca România să abordeze Comitetul Financiar al Ligii Națiunilor spre a pregăti un plan sau, dacă el ar fi fost considerat inacceptabil de România pe rațiuni de prestigiu, atunci să fie luată în considerație o schemă similară planului polon.⁹

Pînă la începutul lui martie 1928 nu mai apare nici o știre privitoare la împrumut în corespondența dintre diplomații americani acreditați la București și Departamentul de Stat. Într-o scrisoare *personală* trimisă la 5 martie 1928 secretarului de stat, ministrul S. U. A. în România, după ce îi furniza informații legate de tratativele privitoare la împrumut, obținute de la primul ministru, Vintilă I. C. Brătianu, îl informa îndeaproape despre diferitele aspecte ale vieții economice și politice a țării.¹⁰ Într-un fel — sugera Culbertson — România trebuie să aibă un împrumut pentru a-și stabili moneda și pentru a începe a-și reface căile ferate. Scopul lui dominant trebuie să fie restabilirea creditului țării și el trebuie precedat de o reorganizare a Băncii Naționale a României și de adoptarea cîtorva reforme administrative. Cu supravegherea atentă a împrumutului, România va fi o bună acțiune în afaceri. Condițiile economice ale țării sînt rele, dar nu din cauză că baza proprietății ar lipsi, ci pentru că creditele comerciale sînt neadecvate. Odată ce afacerile vor învia, «printr-un împrumut bine făcut și controlat» (*controled* — subl. autorului), refacerea economică a României va fi rapidă.

Culbertson își exprima dorința ca tratativele pentru împrumut să eșueze și, în consecință, Partidul Național Liberal să cadă de la guvern. «În momentele mele de mare îngrijorare îmi dau seama că, oricum, sînt factori și posibilități care să justifice o judecată mai moderată. Noi cunoaștem relele liberalilor, dar nu cunoaștem relele care vor urma înlăturării lor și venirii la putere a unui nou partid. Național-Țărăniștii, cu toate bunele lor intenții, vor găsi, în cazul cînd vor forma guvernul, dificultăți enorme în calea reformei, interese fortificate de tot felul. Tranziția de la ceea ce noi avem astăzi în România la ceea ce

ei revendică nu se poate face cu ușurință. Ei pot să devină încurcați în itele vechiului sistem și o perioadă de nesiguranță să urmeze. Așa ceva țara nu își permite, în condițiile prezente de slăbiciune economică. Eu nu văd nici un pericol de radicalism extrem, dar dacă perioada de nesiguranță se prelungește, în viitor este pe deplin posibil ca influența conservatoare transilvăneană să-și poată pierde controlul în Partidul Național-Țărănesc și o mișcare agrarian-sătească să se dezvolte».¹¹ «Dacă tu m-ai întreba în particular, aş putea spune, prin urmare, că o cîntărire a evidenței este pentru a se acorda actualului guvern un mic împrumut — destul de mare însă pentru a asigura viața economiei românești. Un asemenea împrumut ar putea să amîne sfîrșitul liberalilor, dar ziua cînd ei acționau cu aroganță acum cîțiva ani a trecut. Ei s-au temperat și caută bunăvoință și bani buni în străinătate. Dar, venind din ce în ce mai mult în contact cu finanța internațională, ei vor vedea că onestitatea este cea mai *profitabilă* politică (the most *profitable* policy) și vor acționa după noua modă a Parisului».¹² Dacă, cumva, liberalii vor cădea și vor veni național-țărăniștii, un împrumut va putea ajuta pe conducătorii lor să depășească perioada de incertitudine.¹³

După sosirea acestui raport, consilierul Oficiului Economic al Departamentului de Stat a avut o convorbire cu viceguvernatorul lui Federal Reserve Bank of New-York, Platt. Consilierul s-a interesat dacă Federal Reserve Bank avea informații despre faptul că interesele financiare americane considerau posibil un împrumut general pentru România sub auspiciile Societății Națiunilor. Platt i-a telefonat după cîteva zile, comunicîndu-i că la ultima adunare a directorilor lui Federal Reserve Bank of New-York, la care asistasese, subiectul a fost discutat pe larg. S-a menționat că Blair & Company și Banque de France își trimiseseră de la Paris cîte un reprezentant în România și că, în legătură cu aceasta, un delegat român urma să sosească în S. U. A. Platt a afirmat, confidențial, că consensul discuției a fost acela că Federal Reserve Bank nu era înclinată să participe la un asemenea angajament cu România, dacă ar fi existat vreo cale să evite participarea, dar Platt și-a exprimat speranța că băncile europene nu vor încerca să atragă Federal Reserve Bank of New-York în planurile lor.¹⁴

Către sfîrșitul lui martie 1928, Vintilă Brătianu i-a declarat lui Culbertson că negocierile pentru împrumut avansau mai greu decît se așteptase. El fusese convins că Franța va livra împrumutul de stabilizare în mai și că România îl va primi în iunie, dar Anglia se opunea în mod franc acordării creditului, poziția Londrei sînd pe ministrul de finanțe să discute problema cu omologul său britanic. În ciuda acestei dificultăți, Brătianu păstra mare încredere în succesul împrumutului și în stabilitatea propusă.¹⁵

Încet, încet, obstacolele din calea împrumutului au fost înlăturate de guvernul român. Datoria de război către Franța a fost reglementată prin acordul semnat la Paris la 28 martie 1928, plata bonurilor antebelice către deținătorii englezi, francezi, elvețieni și belgieni a fost revalorizată prin acordul încheiat în același oraș la 31 mai 1928,¹⁶ iar disputele cu Germania erau pe cale de a fi aplanate. După normalizarea relațiilor cu creditorii străini, la începutul lui iunie 1928 au venit la București doi reprezentanți ai lui Blair &

Company, Chester A. McLain și Pierre Dennis, pentru a discuta cu guvernul român condițiile creditării. La 7 iunie, înainte de a părăsi România, McLain, care participase la negocieri în calitate de consultant legal, a trecut pe la Legația americană, informînd pe însărcinatul cu afaceri, Robert R. Patterson, asupra evoluției lor. El a arătat că mai erau încă multe detalii de aranjat cu guvernul român și că în ultimele discuții pe care McLain și Dennis le-au avut cu ministerul de finanțe, Vintilă Brătianu, acesta se arătase destul de nervos atunci cînd i s-au sugerat clauze de siguranță spre a fi anexate la aranjamentul propus. De atunci – comunica, la 8 iunie 1928, Patterson secretarului de stat – au apărut numeroase articole, atît în presa guvernului, cît și în cea de opoziție, unele declarînd că împrumutul era, în totalitatea lui, aranjat, dar că nu era încă încheiat, altele declarînd că o asemenea tranzacție financiară nu numai că ar fi fost imposibilă, ci și ilegală. În preajma plecării experților lui Blair & Company, Partidul Național Liberal a făcut public faptul că întregul program financiar a fost gîndit și plănuț, în forma lui inițială, de Virgil Madgearu și că guvernul își exprima surpriza că economistul național-țărănist, după întoarcerea sa de la Paris, a tipărit, în iunie 1928, un articol în care afirma că «D-l Vintilă Brătianu nu a făcut nimic altceva decît să vîndă țara capitalului străin».¹⁷ În timp ce aveau loc discuții la București cu McLain și Dennis, prințul Barbu Știrbey a plecat la Paris și la Londra, Victor Bădulescu, de la Ministerul de Finanțe, fostul ministru român în Franța, Victor Antonescu, și directorul general al Băncii de credit Român, Oskar Kaufmann l-au urmat la scurtă vreme.¹⁸

În timp ce Chester A. McLain și Pierre Dennis se aflau încă în România a sosit la București și reprezentantul campaniei americane Ivy Lee, Harcourt Parrish. Departamentul de Stat solicita printr-o telegramă însărcinatlui cu afaceri de la Legație să-i ofere ajutorul necesar în vederea cunoașterii exacte a stării de lucruri din țară. Trecînd pe la Legație, expertul american l-a informat pe Patterson că dorea să întreprindă o cercetare asupra condițiilor financiare ale României și vieții de aici pentru a fi folosită ca mijloc favorabil de propagandă în Statele Unite înainte de acordarea împrumutului de către Blair & Company. După două săptămîni de muncă intensă, în cooperare cu toate ramurile guvernului român – comunica, la 21 iunie 1928, Patterson secretarului de stat – Parrish mi-a subliniat intențiile. Comparativ cu Polonia, unde el efectuase două luni complete de studiu, Parrish a găsit că situația financiară a României nu era mai bună, cifrele indicînd că datoria pe cap de locuitor era aici cu 17 dolari mai mare. D-l. Parrish a fost foarte franc, afirmînd că dorința lui era de a a duna numai acele impresii despre România care să o poată prezenta într-o lumină favorabilă străinătății și care să poată influența publicul american pentru împrumutul românesc. «Cu alte cuvinte – conchidea Robert R. Patterson – posibilul acționar american va fi în curînd absorbit de tabloul unei Românie arătînd ca o țară romantică, încoronată de succese politice și financiare, unde problemele evreiești nu au existat niciodată, unde creanțele emise în 1908 și 1913 au fost pe deplin onorate și unde domnește pacea sublimă cu toți vecinii ei».¹⁹

Două săptămîni mai tîrziu, la 5 iulie 1928, însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la București comunica Departamentului de Stat ultimele opinii personale și informații privitoare la negocieri. Zilnic apare în toate ziarele influențate de guvern în România expresia optimistă cu privire la împrumutul american propus Bucureștiului și de patru săptămîni încoace și săptămînal pînă acum apare afirmația că împrumutul va fi semnat «în cursul următoarelor șapte zile». În acest timp, Nicolae Titulescu a părăsit externele pentru a se duce la cură. Plecarea lui și întîrzierea continuă a discuțiilor asupra împrumutului sînt direct legate de faptul că el a fost născut mort, cum afirma fostul însărcinat cu afaceri al României la Washington și acum funcționar la Ministrul de Externe, Mircea Djuvara, într-o discuție neoficială avută cu Patterson. Djuvara declara că Titulescu fusese neplăcut impresionat nu numai de metodele prezentului guvern privitoare la politica externă, inclusiv negocierile de împrumut, dar și cu privire la politica internă. De altfel, Titulescu îi spusese personal lui Djuvara că plecarea sa peste cîteva săptămîni nu se datora chestiunilor de sănătate.²⁰

Între timp, Bank of England, acționînd cu celelalte grupuri bancare ce participau la negocieri, a încercat din ce în ce mai insistent să obțină participarea lui Reichbank, împreună cu alte bănci centrale din Germania, la programul român de stabilizare. În vara anului 1928 s-au purtat la Berlin tratative între delegații germani și români pentru aplanarea litigiilor izvorîte din revendicările acționarilor germani din România antebelică în privința creanțelor lor și din revendicările României asupra leilor hîrtie tipăriți de autoritățile germane de ocupație. Evoluția lor a fost urmărită de către factorii interesați cu o atenție specială, exprimîndu-se speranța că dacă o înțelegere definitivă nu va fi posibilă, cel puțin se va netezi calea către un compromis.²¹ «Dorința noastră — preciza primul ministru francez, Raymond Poincaré, referindu-se la consimțămîntul dat de Franța în legătură cu angajarea Germaniei la împrumut — este de a fi de acord și cu Germania. Dacă acordul cu dînsa nu e stabilit, vina nu e deloc a Franței, ci a dificultăților financiare particulare care subzistă între România și Germania și pe care guvernul francez încearcă, în măsura posibilităților, să le aplaneze».²²

Negocierile pentru împrumut au progresat, grație sprijinului influent al guvernului francez, dar, pe de altă parte, ele erau în bună măsură frîmate de încurcătura balanței române de plăți și de marele deficit al bugetului României din 1928, ambele urmările recoltei proaste din 1927 și 1928 și a unei combinații de factori economici acumulați după război.²³ Tergiversarea stabilizării leului continua să își producă efectele, cu implicații negative asupra vieții economice interne și a schimburilor internaționale. Deși în august 1927 se ajunsese la o stabilitate a monedei, ca urmare a unui important sold excedentar în comerțul exterior al României, rata ei fiind de 160 lei pentru un dolar (1 leu = 0,00625 dolari), adică echivalentă cu rata considerată ca bază practică pentru stabilizarea *de jure* a leului, ea nu a avut o lungă viață, fiind dereglată de evoluția ulterioară a schimburilor cu străinătatea.²⁴ Efectul devalorizării leului a fost continuarea menținerii dobînzilor la un nivel exorbitant, deși ele erau în desrăzetare comparativ cu anii 1925 și 1926. Ratele exorbitante ale dobînzilor făceau esențială extinderea creditului. Consulul american la București, J.

Rives Childs, evidenția într-un raport trimis la 20 august 1928 Departamentului de Stat, efectele dobânzilor ridicate, determinate de instabilitatea leului, asupra exportului mărfurilor americane. Creșterea fermă a exportului S. U. A. în România este atestată de statisticile celor doi parteneri comerciali, dar ratele ridicate ale dobânzilor plătite în avans de furnizori fac ca firmele americane să înregistreze pierderi pe piața românească. O schimbare în ratele mari ale dobânzilor nu putea fi luată în calcul pînă la stabilizarea legală a leului. Or — după opinia lui Childs — ea s-ar fi putut realiza cel mai devreme la sfîrșitul anului 1928.²⁵

La 19 iulie 1928, un comunicat oficial al guvernului român preciza că un împrumut de 250.000.000 dolari fusese aranjat cu Franța, Anglia și cu un grup bancar american, în condiții considerate exagerat de bune. Concomitent, era anunțată o opțiune pentru un credit de 20.000.000 de dolari,²⁶ iar însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la București, Robert R. Patterson, comunica, printr-o telegramă încrucișată din 24 iulie 1928, secretarului de stat că Legația italiană îl informase că Banca Italiană de Comerț din București împrumutase, în secret, cu consimțămîntul guvernului de la Roma, României 12.000.000 dolari.²⁷

Comunicatul a generat vii discuții între guvern și opoziție. Liberalii pretindeau că, prin convențiile încheiate cu bancherii străini la București, împrumutul realizat putea fi obținut definitiv în octombrie. Opoziția pretindea însă că nu se semnase decît o opțiune, care ar fi putut deveni, eventual, un împrumut, dar despre care era mai mult decît temerar a se spune că reprezenta un act pozitiv. Or, după cum menționase Poincaré în Camera franceză, nu se realizase încă nimic precis în problema împrumutului și că pînă la venirea bancherilor străini la București nu se luase nici un anagajament. În Franța se afirma că, în afară de Chevalier, care avusese calitatea de a angaja Banque de Paris et des Pays Bas, ceilalți bancheri nu semnaseră decît *ad-referendum*.²⁸ Cum Comunicatul oficial al guvernului din 19 iulie 1928 chema pentru 26 iulie Parlamentul să aprobe împrumutul, imediat a început opoziția național-țărăniștilor, care au declarat că se vor abține complet de la învoiala guvernului, întrucît ei aveau o înțelegere separată.²⁹

În «Monitorul oficial» din 28 iulie 1928 a fost publicată *Legea de autorizare pentru emiterea unui împrumut pentru stabilizarea monetară și înzestrarea economică a țării*, de 250.000.000 de dolari, sau contravaloarea lor în orice monedă în aur, a cărei primă tranșă putea să fie pînă la 80.000.000 de dolari. Aceasta — așa cum arăta Patterson, la 4 august 1928, secretarului de stat — nu însemna însă că împrumutul fusese obținut, ci numai că guvernul putea continua negocierile în străinătate.³⁰ În adevăr, prin aranjamentul provizoriu încheiat la București în iulie 1928 între guvernul român și reprezentanții grupurilor financiare cu care s-a tratat împrumutul s-a stabilit că între 15 septembrie și 1 octombrie să se reia negocierile.³¹

Or, creditorii potențiali continuau încă să păstreze rezerve față de România. La 1 august 1928, Ivy Lee a sosit la București, rămînînd în capitală pînă în dimineața zilei de 3 august, de unde a plecat spre Viena, Praga și Varșovia. În cursul celor două zile în care Lee a vizitat România, el a fost prezentat

consilierului financiar al Legației României la Washington, George Boncescu, primului ministru și șefilor diferitelor ministere. După sosire, Lee a trecut pe la Legația americană, de unde a cerut informații privitoare la condițiile politice și financiare ale țării. În scurta sa ședere la București, Ivy Lee a studiat raportul voluminos realizat de Parrish în timpul celor patru săptămâni de studiu concentrat asupra vieții economice a României, informând pe Robert R. Patterson că a rămas foarte rău impresionat de situație. Raportul lui Parrish — comunica, strict confidențial, la 3 august 1928, însărcinatul cu afaceri secretarului de stat — pare să fie foarte pesimist, în general, și se pare că, pentru scopuri publicitare, cifre și impresii favorabile au fost greu de obținut. Lee și-a exprimat dorința de a se întâlni cu câțiva proeminenți oameni de afaceri străini la București și, în acest scop, însărcinatul cu afaceri a aranjat un dineu la care a invitat, între alții, pe directorul sucursalei lui Standard Oil Company, directorul conducător al rafinării Româno-Americane, Hughes, și pe funcționarii de la Consulatul american. Când Patterson i-a telefonat lui Hughes spre a-l invita, acesta i-a răspuns: «Da, eu mă întrebam când aveai să mă rogi să-l văd pe D-l Lee. Eu aveam instrucțiuni complete cu privire la el din New-York...».³² În aceeași discuție telefonică, Hughes a menționat să Standard Oil Company simțea foarte puternic tratamentul general acordat capitalului străin în România și a menționat multe cazuri de descreștere a avantajelor pentru capitalul străin din această țară. El a afirmat că poziția lui Lee era de a se strădui să ajute banca americană pentru a lansa un împrumut în România, dar că, în asemenea circumstanțe, când așa de multe restricții erau impuse nu numai capitalului din petrol, ci capitalului străin în general, un împrumut pur financiar ar fi fost în totală opoziție cu asemenea măsuri. În ziua următoare, Harcourt Parrish și Ivy Lee, trecând pe la însărcinatul cu afaceri pentru a-și lua rămas bun, și-au exprimat îngrijorarea în legătură cu starea economică a țării. Eu i-am ajutat și pe Parrish și pe Lee — comunica Patterson secretarului de stat — dar m-am ținut pe o poziție de strictă neutralitate oricând s-au făcut referiri la posibilitățile unui împrumut american sau la investiții comerciale americane. «În ciuda expresiilor pesimiste făcute de reprezentanții capitalului comercial american — conchidea însărcinatul cu afaceri — poate să vină timpul când acest mic grup de capitaliști români bogați vor înceta de a crede că beneficiile țării, ca un tot, vor fi mai mari când exclus capitalul străin».³³

Chiar Blair & Company Inc., New-York, care trimisese în două rânduri experții săi în România pentru a investiga condițiile economice ale țării, solicita, la 11 august 1928, opinia secretarului de stat, rugându-l să sugereze dacă să ia parte la împrumutul pe care guvernul român îl negocia cu Hambros Bank Limited of London.³⁴ Conform înțelegerilor de pînă atunci se aștepta ca acel credit să fie în forma unui avans de cinci luni, în sumă echivalentă cu 4.000.000 de lire sterline. Avansul dat sub acest credit urma să fie asigurat de orice monedă echivalentă în aur depozitată la Banca Angliei în contul lui Hambros Bank Limited. Conform planului stabilit, la acel credit Londra urma să furnizeze 1.000.000 lire sterline, Parisul 1.000.000 lire sterline, New-Yorkul 5.000.000 dolari, iar restul de 1.000.000 lire sterline să fie distribuit între diferite țări europene.³⁵

Cum la 15 septembrie urmau să se reia negocierile cu grupul de bancheri străini, la 9 septembrie 1928, la București a avut loc o consfătuire pe această temă, prezidată de președintele ad-interim al Consiliului de Miniștri, I. G. Duca, la care au mai participat viceguvernatorul Băncii Naționale a României, Oscar Kiriacescu, secretarul general al Ministerului de Finanțe, Victor Bădulescu și Victor Antonescu. După consfătuire, Victor Antonescu a plecat la Paris spre a relua tratativele în problema împrumutului și de a comunica bancherilor rezultatul negocierilor de la Berlin.³⁶

Ca și mai înainte, guvernul a continuat să păstreze tăcere în legătură cu mersul tratatelor. La 28 septembrie 1928, însărcinatul cu afaceri al S. U. A. la București, Patterson, scria secretarului de stat că de câteva săptămîni guvernul afirma mereu prin presa de masă ce o controla că România a obținut definitiv un împrumut de la grupul franco-anglo-american. «America apare totdeauna ultima» — observa el. Cu aceeași certitudine, presa opoziției afirma că nimic nou nu se întîmplase în negocierea împrumutului, altceva decît plecarea la Paris a delegației de experți financiari și de juriști, condusă de Ottulescu și Rosenthal (conducătorul împrumutului guvernului) și Victor Slăvescu, capul finanței comerciale române. Oricum — scria Patterson — poziția guvernului este acum una dintre cele mai precare, căci cu câteva săptămîni mai înainte el a afirmat că dacă împrumutul nu va fi definitiv încheiat înainte de 15 octombrie, cînd se va deschide Parlamentul, atunci Partidul Național Liberal se va retrage de la putere.³⁷ După întoarcerea lui Victor Antonescu, care a purtat negocierile preliminare la Paris, el a fost primit de regență pentru a explica rezultatul misiunii sale. Dar guvernul continua să păstreze tăcere asupra condițiilor creditării. Patterson preciza că membrii legațiilor britanică și italiană îl întrebau continuu ce evoluție urma împrumutul și aproape zilnic ungurii.³⁸

La câteva zile după deschiderea sesiunii Parlamentului, la 20 octombrie 1928, organul oficial al guvernului, «L'Indépendance Roumaine», scria că o telegramă din Paris, publicată în presa de dimineață, anunța știrea, conform lui «Journal des Finances», că înțelegerile negociate de guvernul român fuseseră semnate la Paris. Ziarul parisian «L'Information» adăuga că suma împrumutului era stabilită la 16.000.000 lire sterline, dar că ea putea ajunge mai tîrziu la 50.000.000 lire sterline și că împrumutul va fi lansat pe piețele financiare americană, engleză și franceză. Ambasadorul american din București, Charles S. Wilson, a efectuat investigații în cercurile competente asupra informației și a aflat că cele scrise corespundeau numai în parte realității. Comisia de juriști români și străini trimisă la Londra și la Paris întocmise o schiță de contract, dar ea trebuia să capete forma definitivă la București, unde contractul urma a fi semnat. Informații ulterioare obținute de Wilson arătau că delegații Consiliului bancar străin trebuiau să sosească la București, probabil către sfîrșitul lunii.³⁹

În perioada cînd tratativele pentru obținerea împrumutului extern de stabilizare și de dezvoltare economică păreau a intra în faza finală, la inițiativa Oficiului din Paris al lui Fox Brothers International Corporation, din New-York, din 28 septembrie 1928, împrumutătorul acestei firme, Fischerovich, a

primit autorizația de a negocia la București cu delegatul firmei Technica Edilitară, din capitala României, programul de detaliu al proiectelor guvernamentale de asanare a terenurilor inundabile din România și de finanțare a lor ce urma să fie realizat de Fox Brothers, singură sau în colaborare cu Technica Edilitară. La 1 decembrie 1928, consulul american la București, J. Rives Childs, scria secretarului de stat că, primind, la 16 octombrie, propunerile românești de finanțare, le trimisese de urgență la Paris firmei americane. Chestiunea — nota el — este urgentă, căci guvernul ia în considerație ofertele franceză și germană.⁴⁰

La 3 noiembrie 1928, guvernul liberal și-a dat însă demisia. Cauza generală a reprezentat-o opoziția Partidului Național-Țărănesc, deși după moartea fratelui său, Vintilă Brătianu încercase să obțină o apropiere de național-țărăniști. Cauzele imediate priveau dificultățile întâlnite în definitivarea proiectului de împrumut și în aplanarea litigiilor cu Germania. Pentru a obține un credit din afară, guvernul trebuia să-și întărească poziția internă, în mod special de când P.N.Ț., ce revendica 80% din voturile țării în alegeri libere și sincere, anunța străinătatea, amenințând-o chiar, că va repudia orice înțelegere de împrumut în care ar fi intra «guvernul ilegal» al lui Brătianu. În aceste condiții, la 28 octombrie, Vintilă Brătianu a cerut asigurări de le regență să fie lăsat la putere nu numai pentru a încheia negocierile de împrumut, ci și pentru a îndeplini condițiile înțelegerilor, inclusiv stabilizarea monedei. Regența a refuzat să-i dea vreo garanție pentru viitor, dar l-a convins să termine negocierile de împrumut cât mai repede posibil. Străinătatea a întrebat pe Vintilă Brătianu ce garanții oferea el că opoziția va îndeplini condițiile angajamentelor ce și le-ar asuma guvernul liberal. De altfel, în aceeași zi, la 3 noiembrie, Vintilă a primit o telegramă de la grupul de bancheri care îi promisese că împrumutul va fi lansat pe la jumătatea lunii noiembrie, întrebându-l în legătură cu zvonurile: «În cazul în care actualul guvern cade, ce garanție avem noi că noul guvern va înfăptui politica celui vechi?» Brătianu a discutat apoi situația cu cabinetul și la 3 noiembrie a înmînat regenței ultimatumul, cerînd sau să i se dea timp suficient pentru a îndeplini prevederile înțelegerilor împrumutului de stabilizare sau, eșuînd asemenea garanții, să demisioneze imediat. Regența a refuzat să dea vreo garanție în legătură cu rămînerea la putere și a acceptat demisia. Căderea liberalilor, deși prevăzută de mult timp — arăta ambasadorul american în România, Charles S. Wilson într-un raport trimis la 11 noiembrie Departamentului de Stat — a luat țara prin surprindere, căci foarte puțini știau cînd s-a dezvoltat criza, crezînd, în special, că nu va fi o schimbare de guvern pînă cînd negocierile de împrumut nu vor fi terminate. Aceste negocieri au stat în centrul arenei politice în ultimul an și rapoartele și zvonurile despre succesul sau eșecul lui au fost multe. Este însă un fapt foarte curios — menționa Wilson — că, deși negocierile de împrumut au stat în centrul atenției un timp așa de îndelungat, siguranța ofertei, sumele și condițiile lui au fost ținute în foarte mare secret.

Note

1. National Archives of the United States of America, Washington, D. C., Record Group Number 59, Decimal File 1910-1929, doc. 871.50/48 (În continuare se va cita: NAUSA, R. G. N...D.F...).
2. *Ibidem*; vezi și I. Tutuc, *Datoria publică*, în *Enciclopedia României*, IV, p. 803; *Contribuții la istoria capitalului străin în România*, București, 1960, p. 363-368 și 397.
3. DAD, ședința din 4.XII.1925, p. 453.
4. *Ibidem*, p. 456.
5. *Ibidem*, p. 455.
6. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
7. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/3.
8. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/1.
9. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/3.
10. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/14. Secretarul de stat și William S. Culbertson erau prieteni intimi. Ambasadorul american se întâlnise cu primul ministru, Vintilă Brătianu, înainte de dejun, când își făcea obișnuita plimbare în parc. Brătianu l-a informat că Jean Monnet fusese la București cu câteva săptămâni mai înainte, ca reprezentant al lui Blair & Company, și că acum el participa la negocierile de la Paris. Totodată, el i-a comunicat că, la 7 martie, vicepreședintele Băncii Naționale a României urma să plece la New-York, dar Oscar Kiriacescu nu a mai întreprins călătoria proiectată (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/18).
11. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/14.
12. *Ibidem*.
13. *Ibidem*.
14. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/9.
15. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/18.
16. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/34; «Monitorul oficial», nr. 165 din 28.VII.1928.
17. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/30. În România, opiniile erau puternic divizate între politica de stabilizare la valoarea de schimb apropiată a leului și politica de readucere a leului la paritatea aur. «În ce mă privește — scria ministrul S. U. A. la București, Culbertson, în raportul *strict confidențial*, trimis la 11 noiembrie 1926 secretarului de stat — politica din urmă pare o demență economică și eu mă îndoiesc dacă persoane responsabile care o revendică cred în adevăr că ea poate fi realizată» («To me the latter policy seems like economic insanity and I am doubtful whether responsible persons who advocate it really believe that it can be accomplished»). Dorința de a readuce leul la paritatea aur se datora — după opinia lui Culbertson — în parte mindriei naționale, în parte influenței politice a persoanelor proeminente care dețineau creanțe și, în parte, obligațiilor băncilor Partidului Liberal, care credeau că prin întoarcerea leului la paritatea aur s-ar fi ajuns la o soluție care să ducă la înlăturarea dificultăților financiare (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.0011/26). A învins celălalt punct de vedere la aplicarea stabilizării.
18. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/30.
19. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/45. Parrish a rămas în România până la începutul lunii august (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/46).
20. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/225.
21. Vezi raportul *strict confidențial* trimis la 6 iulie 1928 de ministrul S. U. A. la Paris, Myron T. Herrick, Departamentului de Stat (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/34).

22. Apud «Adevărul», 15.VII.1928. Guvernul francez s-a situat ferm pe poziția sprijinirii României în problema creditului. La începutul lui iulie 1928, deputatul Bérger a depus o interpelare în Camera franceză prin care își exprima îngrijorarea în legătură cu faptul că, în eventualitatea venirii național-țărăniștilor la guvern, aceștia ar fi putut dezavua împrumutul, astfel că ar fi existat perspectiva nerambursării banilor. Franța – scria el – nu trebuie să uite cele opt miliarde franci-aure ce le dăduse Rusiei. Primul ministru, Poincaré, a cerut în ședința Camerei din 9 iulie 1928 să se amâne această interpelare, declarând că, dacă se va emite împrumutul, României i se vor cere garanții. Banca Franței nu putea însă să nu se asocieze la operația de stabilizare a monedei unei țări prietene ca România – declara el (apud «Viitorul», 11.VII.1928).
23. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
24. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 611.71/8. Vezi și Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. II, 1967, p. 314.
25. NAUSA, R. G. N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 611.71/8.
26. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/36.
27. *Ibidem*.
28. «Adevărul», 24.VII.1928.
29. NAUSA, R. G. N. 59, 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/36.
30. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/43; «Monitorul oficial», nr. 165 din 28.VII.1928.
31. «Adevărul», 13.IX.1928.
32. NAUSA, R. G. N. 59, D.F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/46.
33. *Ibidem*.
34. Departamentul de Stat a adoptat poziția oficială a Washingtonului, expusă în anunțul departamentului din 3 martie 1922, legat de inițiativele capitalului privat american în afara granițelor țării, care și-a păstrat valabilitatea în întreaga perioadă interbelică: «Departamentul de Stat nu își asumă nici meritele asupra împrumuturilor externe sau asupra propunerilor de afaceri, nici vreo responsabilitate cu aceste tranzacții, așa că în nici un proiect nu poate fi făcută vreo referire la atitudinea guvernului», dar a adăugat că, în lumina informațiilor anterioare, el nu avea nici o obiecție față de o asemenea finanțare (idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/42).
35. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.51 RUMANIAN LOAN/41.
36. «Adevărul», 13.IX.1928.
37. NAUSA, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/231.
38. *Ibidem*.
39. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/235.
40. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.50/48.
41. Idem, R. G. N. 59, D. F. 1910-1929, doc. 871.00/237.

Un litigiu teritorial după primul război mondial: «coridorul polonez» și orașul-liber Danzig. Geneza unei controverse

În istoria universală, Germania și Polonia au reprezentat două destine istorice condamnate la vecinătate.

Împrejurări complexe, de la cele istorice pînă la cele psihosociale, au creat incompatibilități profunde între germani și polonezi. Animați, și unii și alții, de sentimentul propriei grandori, spațiul hărăzit lor de istorie a reprezentat teatrul unor confruntări violente. Animosități seculare au făcut ca germanii și polonezii să se urască profund. Explozivă la germani, surdă la polonezi, ura i-a înfrîncenat pe primii și i-a făcut prudenți pe ceilalți; Germania și-a construit destinul, Polonia și l-a acceptat. Prima a crescut, a devenit imperiu, cealaltă s-a stins, măcinată de propria-i neputință și de puterea vecinilor.

«Marele Război» a redeschis rana, nevindecată niciodată pe deplin. Și, dacă esența tuturor neînțelegerilor care au urmat rezidă, practic, în refuzul Berlinului de a recunoaște dreptul statului polonez asupra unor teritorii nou dobîndite, acest refuz a fost posibil și pentru că a existat de secole «acel germanism năvălitor, nu în forma Cezarilor ce se mulțămesc cu omagiu, ci în aceea a țeranilor colonizatori în «Drang nach Osten», a burghezilor fondatori de orașe comerciale și, mai ales, a ordinelor cavalierești».¹ Astfel, penetrația sistematică spre est a germanilor a dus la întemeierea Danzigului și a Königsbergului în pline teritorii slave și a presărat insule germanice în tot răsăritul Europei, pînă în Carpați și malurile Pripetului.

Cu aceste sumare considerații, vom încerca sondarea unui fenomen cu mari implicații ulterioare. Ne referim la problemele grave create de un viciu de frontieră, care a generat două entități teritoriale, pentru care Germania nu a încetat, nici o clipă, să se bată: este vorba de crearea «Coridorului polonez» și a Orașului-liber Danzig.

Puterile Centrale au fost învinse la sfîrșitul primului război mondial. Conferința Păcii, care a urmat conflagrației, și-a asumat greaua misiune de a reface harta Europei, de această dată după principiul generos al naționalităților. În acest sens și Woodrow Wilson declara, optimist: «Sîntem aici pentru

a asigura pacea lumii. Opera noastră trebuie să mulțumească nu guvernele, ci popoarele».² Tot la conferința de pace, s-a instituit, în premieră, sistemul de protecție a minorităților, care, în mod inevitabil, aveau să rămână pe teritoriul statelor naționale.

După statornicirea sistemului de la Versailles, două țări, una învinsă și umilită — Germania — cealaltă renăscută după drama a trei împărțiri — Polonia — își vor consuma întreaga energie diplomatică pentru contestarea, respectiv menținerea *statu-quo-ului* teritorial la Marea Baltică.

Primul război mondial a găsit teritoriul polonez împărțit între Rusia țaristă, Austro-Ungaria și Reichul german. Deși prima încercare de refacere a Poloniei a aparținut Puterilor Centrale, aceasta a fost efemeră, propagandistică, strategică și fără de substanță. Acest «stat» era, în mod firesc, un regat aflat în solda Puterilor Centrale, practic o regiune formată din două guvernăminte militare: cel de Varșovia, depinzând de Berlin și cel de Lublin, aflat sub comanda Vienei.³ De fapt, era ocupată Polonia Congresului, acel ducat creat la 1815, fabricându-se un regat marionetă, unde monarhul ar fi urmat să fie, evident, un Habsburg.⁴ În ceea ce privește teritoriile poloneze aflate sub ocupație rusească, ele vor trece, în februarie 1918, împreună cu partea răsăriteană a guvernământului Lublin, sub jurisdicția Ucrainei independente.⁵

În pofida acestei situații, încă din iunie 1918, Conferința interaliată declara că reconstituirea statului polonez este unul din scopurile esențiale ale războiului,⁶ Alianții recunoscând și Comitetul Național Polonez din exil, creat de către Roman Dmowski, la Paris.⁷

La Conferința Păcii, delegația poloneză a fost deosebit de activă în susținerea cauzei sale. Ea a solicitat restaurarea unui stat polonez al cărui model pentru cei circa 28 de milioane de polonezi să fie Polonia de la 1772,⁸ e drept, diminuată la răsărit de o bandă de teritorii alogene, dar mărită spre vest și nord cu provinciile aflate sub stăpânirea Reichului, dar, susțineau polonezii, cu sentimentul național renăscut (Silezia, Mazuria, Pomerania).⁹

Teza poloneză a fost susținută, după caz, de rațiuni istorice, etnografice, culturale, economice, strategice. Acestea au fost și motivele pentru care Alianții au fost de acord în a-i da noului stat provinciile revendicate, precum și accesul la Marea Baltică printr-un culoar în care — și de aici va porni discordia germano-polonă — polonezii erau minoritari.¹⁰

Deși avea simpatie pentru cauza poloneză, Woodrow Wilson arăta delegației acestui popor, deosebit de insistentă în ceea ce privește granița de vest a noii Polonii, că Statele Unite nu vor abdica de la regula fundamentală a principiului etnografic, și aceasta pentru că «cel mai funest cadou ce i s-ar putea face Poloniei ar fi tocmai oferirea spre stăpânire a unor mari mase alogene».¹¹

În ceea ce-l privește pe Clémenceau, inamic înverșunat al germanilor, acesta dorea o Polonie puternică, văzută ca o garanție împotriva posibilelor tendințe de revanșă ale Berlinului, dar, mai ales, ca o «veritabilă barieră între Reich și Rusia bolșevică».¹²

Referitor la noile frontiere poloneze, poate pentru nici un alt stat traseul lor n-a fost mai vehement contestat de vecini. Cauzele sînt adînci: absența unor

frontiere naturale. la vest și est, înaintarea seculară a polonezilor spre est și reculul lor la vest, amestecul de populații, dificultăți geografice și etnografice de acces la Baltica.¹³

În privința traseului frontierei polono-germane, reprezentanții Antantei «s-au simțit mandatați să-și impună voința». ¹⁴ Ca atare, în calitate de aliat, S.U.A. au recomandat ca, în ceea ce privește traseul graniței polono-germane, să se țină seama, pe cât posibil, de următoarele puncte:

a) la vest frontiera să fie lingvistică, atât cât puteau permite topografia și particularitățile căilor de comunicații;

b) Polonia să obțină acces la Baltica, pe cât posibil prin teritorii poloneze;

c) orașul Danzig să fie cedat Poloniei;

d) referendum în Mazuria.¹⁵

Chiar și cu aceste recomandări, «niciuna din recente delimitări europene nu a fost stabilită mai prudent decât actuala frontieră germano-polonă». ¹⁶ Și, de ce nu, nici una din aceste delimitări nu a mai fost mai aprig contestată, după 1919, Polonia fiind pe cale să angajeze conflicte cu aproape toți vecini, «nu numai cu nemții și bolșevicii, dar și cu cehii, ucrainenii sau lituanienii». ¹⁷

Care sînt totuși cauzele? Este evident că, pe lângă cele istorice și divergențele anglo-franceze au jucat un rol însemnat. Traseul graniței polono-germane a fost, în principal, opera Franței și a Marii Britanii, prima, adeptă a ingenuncherii Berlinului, cu orice preț, a doua, conciliantă și realistă. Lloyd George arătase, în repetate ocazii, că o «pace punică» pentru Germania va mări considerabil riscul bolșevizării ei și al apariției sentimentului de revanșă, pericol major pentru pacea în Europa. ¹⁸ Ulterior, Anglia va propune organizarea de referendumuri în teritoriile cu populație amestecată, Allenstein, Silezia și Marienwerder, precum și constituirea orașului-port Danzig ca Oraș-liber, sub egida Societății Națiunilor. ¹⁹ Observînd fenomenul, un publicist polonez remarcă, plin de amărăciune: «Pentru Polonia, plebiscitul din 1921 din Silezia a fost un eșec. Cele din Allenstein și Marienwerder i-au fost nefavorabile. Danzigul a fost un insucces. De aceea, putem vorbi de un eșec al polonismului în vest». ²⁰

În ceea ce privește necesitatea accesului polonez la Baltica, părerile Aliatilor au fost identice. Ei au ajuns la convingerea că «fără un acces liber și sigur la mare, statul polonez nu poate fi viabil». ²¹ Situîndu-se pe aceeași poziție, Henryk Strasburger îl cita pe Frederic cel Mare, la o conferință ținută la fundația Carnegie: «cine va poseda gurile Vistulei și Danzigul, va fi mai stăpîn pe Polonia decât cei ce o guvernează». ²² Otto von Bismarck arătase și el, cîndva, că «pentru un stat polonez a poseda Danzigul și Pomerania este o necesitate vitală». ²³

Polonia a obținut ieșirea la Baltica prin Pomerania (Pomorze) printr-un culoar — intrat în limbajul diplomatic sub denumirea de «Coridor» — dar faptul s-a împlinit cu prețul unor mari eforturi diplomatice, deși mediile poloneze se arătau nemulțumite, atât de îngustimea accesului la litoral, cât și de faptul că Danzigul nu a fost atribuit Poloniei. Organizat ca Oraș-liber, el deținea în jurul

său și un hinterland care îngloba gurile Vistulei, asupra cărora Polonia avea un control limitat.

Ziarele poloneze arătau că Polonia a trebuit să lupte contra indiferenței, ignoranței, a răutăților, iar «în aceste condiții, puțin favorabile, ceea ce ea a obținut este minimul strict».²⁴

Părerea noastră este rezervată în legătură cu acest «minimum strict», înșușit și de oficialități. Să nu uităm că, Polonia a devenit în realitate, unul din statele mari ale Europei. Ea a acumulat nu mai puțin de 388.390 km² și circa 30 de milioane de locuitori, din care aproape 8 milioane erau formate de minorități. Ea a primit acces la Baltica, în condiții cel puțin controversate din punct de vedere etnic, și a dorit și Danzigul, fostul oraș hanseatic. Coridorul a izolat complet de Germania Prusia Orientală, entitate teritorială de necontestat, și orice exces de bunăvoință pentru polonezi se transforma în rea voință pentru germani, or nu acesta a fost spiritul Conferinței Păcii. Părerea noastră este că Poloniei i-au fost redade demnitatea națională și un teritoriu care, în esență, a corespuns aspirațiilor locuitorilor ei.

Germania a privit cu o deosebită circumspecție crearea Coridorului. Ea a arătat că în zona Pomeraniei nu trăiesc polonezi, ci germani și kașubi, o populație slavă, catolică, înrudită cu polonezii, și că Danzigul, oraș german, aparține Germaniei în mod natural.

Astfel, prima dilemă se crease: principiul naționalităților opera împotriva unei necesități, aceea de a crea polonezilor un acces la mare: Coridorul decupa teritoriul german, partea lui nord-estică — Prusia Orientală — pierzînd legătura directă cu restul teritoriului german.

William Martin, ziarist la «Journal de Genève», scria în 1931: «Dacă atribuirea globală a Coridorului pare să răspundă necesităților etnice, traseul frontierei este susceptibil de multe critici. Comisia a trasat-o într-o manieră care nu facilitează apropierea polono-germană».²⁵ În Germania se spunea că «ceea ce dovedește că existența Coridorului este imposibilă este că Prusia Orientală moare. Ea este condamnată la o decadentă iremediabilă, prin existența Coridorului».²⁶

Tot William Martin aprecia că, «în fond, marea dificultate pentru Prusia Orientală nu rezidă atât în faptul că ea este tăiată de Reich printr-o frontieră, ci pentru că aceasta este ermetică și constituie o barieră impenetrabilă».²⁷

Încă și mai caustic, Edouard Herriot arăta despre Prusia Orientală că separarea ei de Reich «este o absurditate, o imbecilitate».²⁸

În replică, mediile poloneze subliniau că Prusia Orientală este o enclavă germană, asemenea multora din Europa Centrală și Răsăriteană, fiind imposibil să fie cuprinse toate într-un singur bloc teritorial, iar «continuitatea între Germania și Prusia Orientală nu a putut fi realizată decît grație acelei circumstanțe extraordinare și unice, care a fost inexistența statului polonez între 1795 și 1918».²⁹

Oricui se referea la această anomalie geografică, polonezii îi replicau că «dreptul Poloniei este natural, iar «dreptul» german își găsește sursa în crima împărțirii Poloniei».³⁰

În ceea ce privește organizarea orașului Danzig ca Oraș-liber, sub egida Societății Națiunilor, lucrurile au fost la fel de complicate și tensionate.

Germania va fi nevoită să-și dea acordul. În termenii articolului 100 al tratatului de la Versailles, Germania renunța «în favoarea principalelor Puteri aliate și asociate la toate drepturile și titlurile asupra orașului și teritoriului Danzigului»,³¹ după intrarea în vigoare a tratatului de la Versailles și a Constituției Orașului-liber.

Berlinul a demonstrat inconsistența argumentelor, prin chiar terminologia folosită în textul tratatului. Se arată în acesta că «orașul Danzig este luat de la Germania (deci i se recunoștea apartenența, n. n.) pentru că nu există nici un alt mijloc posibil de a realiza pentru Polonia acest acces liber și sigur și pe care Germania a promis că îl cedează».³²

Conferința a decis. Vechiul oraș hanseatic trebuia să se constituie în Oraș liber, controlat de către Societatea Națiunilor. Rațiuni superioare au transformat Danzigul într-un rău necesar. Danzigul a adoptat, la 11 august 1920, o Constituție, acceptată de Consiliul Societății Națiunilor la 9 noiembrie 1920. În ea se prevedea existența unui parlament bicameral, compus din Volkstag (camera inferioară) și Senat (camera superioară).³³

Articolul 104 obliga Danzigul să încheie un acord cu Polonia, pentru includerea sa în frontierele vamale poloneze, pentru asigurarea accesului liber al polonezilor în port și pentru evitarea oricărei măsuri discriminatorii pentru cetățenii polonezi.³⁴

Se mai prevedea — conform articolului 103 — că Danzigul se află sub protecția Societății Națiunilor, reprezentată de Înalțul Comisar, însărcinat «să statueze în primă instanță asupra tuturor contestațiilor ce se vor ridica între Polonia și Orașul-liber».³⁵

Administrația portului era mixtă, polono-germană, avînd un președinte neutru, de naționalitate elvețiană.

În ceea ce privește acceptul comun germano-polonez, în tratat se stipula că «Germania și Polonia consimt să pună în vigoare prezentul tratat, care să asigure, pe de o parte, Germaniei facilități complete pentru comunicarea pe calea ferată, telegraf și telefon cu Prusia Orientală, traversînd teritoriul polonez, și, pe de altă parte, să asigure Poloniei aceleași facilități în comunicațiile cu Orașul-liber Danzig, traversînd teritoriul german de pe malul drept al Vistulei, între Polonia și Orașul-liber Danzig».³⁶

Deși tratatul facilita dezvoltarea relativ normală a relațiilor polono-germane, contenciosul germano-polonez s-a născut ușor. Autoritarismul se instalase puternic în viața politică a Germaniei, iar sentimentul revanșei și al disprețului față de polonezi, de asemenea. Noile granițe, pierderea Danzigului și izolarea Prusiei Orientale, precum și potențialul economic și militar în creștere al Poloniei, vor spori iritarea Berlinului.

La scurt timp, guvernul german dădea un comunicat prin care arăta că Germania «condamnă raptul făcut în privința Danzigului și își menține pretenția ca Danzigul și împrejurimile să fie lăsate Germaniei».³⁷

Statisticile germane arătau că au fost cedați în zona Coridorului circa 950 000 germani, plus 320 000 locuitori și 1.900 kmp ai orașului Danzig și a împrejurimilor sale.³⁸

Președintele Senatului din Danzig, dr. Ziehm, arăta că «dacă avem în vedere relațiile politice între Danzig și Polonia în trecut, este evident că Danzig nu a făcut parte niciodată din Polonia. El a fost un oraș hanseatic independent, care s-a pus sub protecția regilor Poloniei, dar n-a făcut niciodată politică poloneză»,³⁹ iar de la Frederic cel Mare a devenit, împreună cu Prusia, parte a Imperiului german. În Germania se arăta că luarea Danzigului și crearea Coridorului «a sfirtecat trupul Reichului, ducând la o situație absurdă și intolerantă».⁴⁰

Contele d'Ormesson arăta limpede care este miezul conflictului: «în realitate, adevărata esență a revendicărilor germane nu este nici problema etnică, nici cea a emigrărilor sau imigrărilor. Adevărul este mult mai simplu și mai grav. Acest Coridor reprezintă o pată pe harta Germaniei, ce taie în două teritoriul său național. Și un copil de cinci ani poate să înțeleagă. Este singurul lucru de politică externă pe care poate să-l înțeleagă. În fine, toată problema este una vizuală, chestiune de culoare pe o hartă, chestiune de prestigiu, cu tot ceea ce acest cuvânt poate să conțină mai primejdios».⁴¹

Și expresia «coridor» a creat tensiune în raporturile diplomatice dintre cele două țări. Germanii considerau Coridorul porțiunea care le decupa teritoriul, iar Varșovia protesta împotriva denumirii, care făcea să planeze asupra unei părți din teritoriu impresia de artificial și provizorat. În Germania se spunea, cu fină ironie, că «decretul care interzice acest termen în Polonia nu a fost suficient pentru a suprima această terminologie internațională».⁴²

Tonul ziarelor și al diplomaților devine din ce în ce mai tăios, după 1925. Ziarul german «Lokal Anzeiger» scria, la 13 februarie 1927, că «existența Poloniei este un ultraj adus dreptului natural».⁴³ Era o implacabilă animozitate pe care germanii o nutreau față de polonezi, ei simțindu-se «umiliți că trebuie să restituie câte ceva acestora, declarați inferiori de către istoricii prusaci».⁴⁴

În Polonia, euforiei care a marcat restaurarea statului i-a urmat îngrijorarea, provocată de vehemența contestațiilor germane. Polonia era nevoită să urmeze o cale duplicitară: una sentimentală, potrivit căreia chiar și Prusia Orientală ar fi trebuit înglobată în Polonia, pentru a-i permite «să respire normal la Baltica»⁴⁵ și una rațională, de păstrare a *statu-quo*-ului teritorial, garanție a integrității statului.

Polonezii afirmau că «nimic nu este mai natural decât repararea, în 1919, a injustiției de la 1790. Acum, când statul polonez a fost restaurat, aceste teritorii (Coridorul, n. n.) au fost recuperate».⁴⁶ Teritoriile ce alcătuiesc Coridorul au dobândit un caracter relativ german «în urma repetatelor acte de violență comise împotriva Poloniei istorice. Masa populației rurale și-a conservat caracterul slav, kașub și religia romano-catolică. Și, dacă în această parte a lumii harta pare puțin ciudată, ea nu este decât imaginea unei stări de lucruri reale».⁴⁷

Pentru Polonia, tratatele au constituit un principiu sfânt și menținerea *statu-quo*-ului era sinonimă cu însăși menținerea păcii. Pactul Briand-Kellogg a exclus războiul ca mijloc de rezolvare a litigiilor, iar prin tratatul de arbitraj, pe care Polonia și Germania l-au semnat la Locarno, cele două părți au convenit să-și regleze divergențele prin arbitraj și conciliere.⁴⁸

În ceea ce privește Danzigul, Polonia acuza aici dificultăți multiple: «Danzigul este încorporat în teritoriul vamal polonez, dar în ceea ce privește impozitele și monopolul există legislații separate. Există două monede, cea din Danzig fiind bazată pe schimbul englez. De asemenea, guvernul polonez este jenat în administrarea căilor ferate de o serie de restricții».⁴⁹

Astfel, relațiile interbelice germano-poloneze debutau sub auspicii tensionate. Trecînd peste antipatia reciprocă, care a generat mult subiectivism în argumentații, se impun clarificate, credem, cîteva aspecte. Trasarea frontierei polono-germane, în maniera în care a fost făcută la sfîrșitul primului război mondial, s-a lovit de un paradox. Germania avea nevoie de continuitate spre Prusia Orientală, pe cît de firesc era dreptul Poloniei de a avea, dacă nu litoral la Baltica, măcar un debușeu comercial. Crearea Coridorului și neutralizarea Danzigului a părut atunci singura soluție posibilă, răul cel mai mic. În plus, Berlinul a fost interesat în a crea situații destabilizatoare, nu numai cu Polonia, ci și cu Ceho-Slovacia, Austria sau Franța, nu atît din preocuparea față de germanii rămași în afara țării, a căror soartă, ca minoritari, a fost clar reglementată, cît mai ales, în ideea, bine instrumentată, de a slăbi sistematic și riguros acordurile semnate de înșiși diplomații săi.

Debutul a fost făcut în perioada Republicii de la Weimar și el a fost hotărîtor pentru ca, ulterior, demagogia nazistă să nu îndeplinească, de fapt, decît o tristă și simplă formalitate.

Note

1. N. Iorga, *Scurtă istorie a slavilor răsăriteni. Rusia și Polonia*, București, Tipografia «Cultura Neamului Românesc», 1919, p. 19.
2. C. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, vol. II, 1989, p. 472.
3. Aldo Dami, *Les frontières européennes de 1900 à 1975. Histoire territoriale de l'Europe*, Atlas, Genève, Éditions Médecine et Hygiène, 1976, p. 250.
4. *Ibidem*, p. 250.
5. *Ibidem*, p. 250.
6. Al. Vianu, C. Buge (coord.), *Istorie universală, 1918-1939*, vol. I, București, Ed. Didactică și Pedagogică, 1975, p.18.
7. *Ibidem*, p. 18.
8. B. Mirkine-Guetzevitch, *La Pologne*, Paris, Delagrave (f.a.), p.11.
9. *Ibidem*, p. 11.
10. *Ibidem*, p.12.
11. *Ibidem*, p. 12.
12. *Ibidem*, p. 12.
13. *Ibidem*, p. 11.

14. *Ibidem*, p.13.
15. Kazimir Smogorzewski, *La Poméranie polonaise. Problèmes politiques de la Pologne contemporaine*, Paris, Gebethneret Wolff, 1932, tome III, p. 89-90.
16. *Ibidem*, p. VI.
17. B. Mirkine-Guetzevitch, *op.cit.*, p. 14.
18. *Ibidem*, p. 14.
19. *Ibidem*, p.14.
20. *Ibidem*, p.14.
21. Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.V.
22. Centre Européen de la Dotation Carnegie. Division des relations internationales et de l'éducation, *Dantzig et quelques aspects du problème germano-polonais*, Bulletins 1-5, Paris, 1932, p.3 (in continuare, *Dantzig et quelques ...*).
23. *Ibidem*, p.4.
24. Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.IX.
25. *Dantzig et quelques...*, p.136.
26. *Ibidem*, p.137.
27. *Ibidem*, p.141.
28. Maurice Baumont, *Les origines de la deuxième guerre mondiale*, Études et documents Payot, Paris, Payot, 1969, p.20.
29. *Dantzig et quelques ...*, p.75.
30. *Ibidem*, p.76.
31. Kazimir Smogorzewski, *op.cit.*, p.255.
32. *Ibidem*, p.255.
33. J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 à nos jours. Études politiques, économiques et sociales*, 6-ème éditions, Paris, Dalloz, 1974, p.13.
34. *Ibidem*, p.13.
35. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p.255.
36. *Dantzig et quelques...*, p. 263-264.
37. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p. 108.
38. *Dantzig et quelques...*, p.179.
39. *Ibidem.*, p.155.
40. *Ibidem.*, p. 281.
41. *Ibidem*, p. 111.
42. *Ibidem*, p. 179.
43. *Ibidem*, p. 85.
44. *Ibidem*, p. 85.
45. *Ibidem*, p. 282.
46. *Ibidem*, p. 283.
47. *Ibidem*, p. 283.
48. *Ibidem*, p. 284.
49. K. Smogorzewski, *op.cit.*, p.112.

Documente românești din arhive străine (secolele XVI-XVIII)

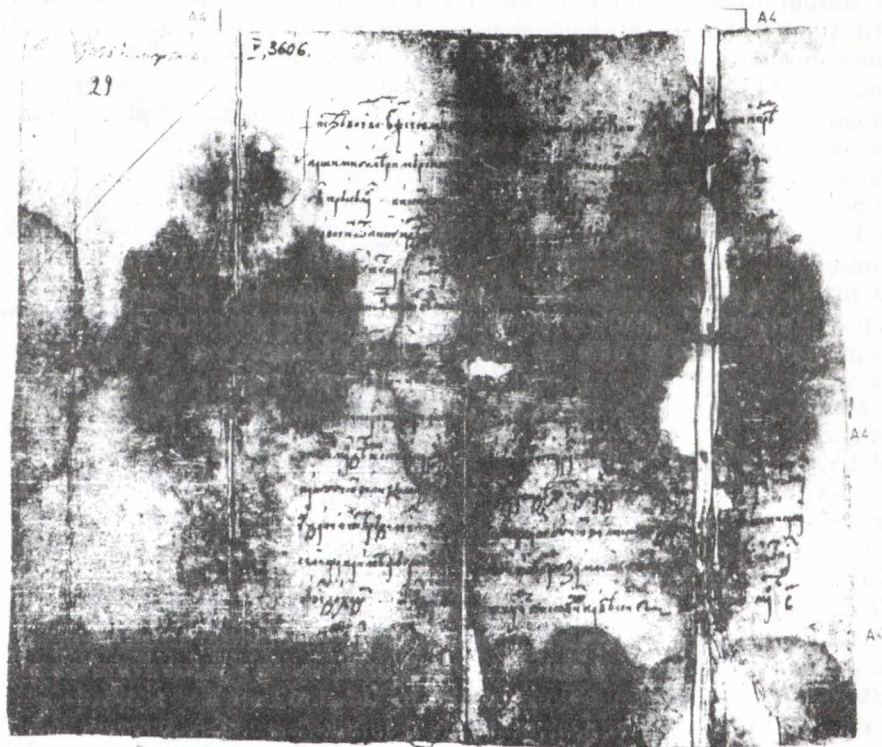
Documentele ce urmează au fost copiate cu ani în urmă la Kiev și Moscova, în timpul unei călătorii de documentare științifică. Cele de la Biblioteca Științifică Centrală din Kiev a Academiei de Științe a Ucrainei fac parte din binecunoscutul fond de acte românești constituit în secolul al XIX-lea la Societatea istorico-arheologică din Odesa, în al cărei Buletin («Zapiski Odeskogo obscestva istorii i drevnostei», tom. I-IV) unele au și fost publicate încă de pe atunci, dar cu mult prea numeroase greșeli. După al doilea război mondial, acest fond a fost adus și reorganizat ca unitate arhivistică distinctă la Secția de manuscrise a Bibliotecii menționate din Kiev. După cum se poate vedea și din grupajul de față, fondul menționat conține documente medievale românești foarte importante; pe cele din secolul al XV-lea (începînd cu documentul din 8 martie 1407) cunoscute și din amintitul Buletin «Zapiski...» (tom. I, p. 346-348, II, p. 562, III, p. 838-839) le-am integrat după ce le-am retranscris după originalele din Kiev, în 1974, în primele volume publicate (I-III) ale colecției *Documenta Romaniae Historica*, Seria A, iar pe cele din veacul următor (de pînă la anul 1590), retranscrise de noi cu același prilej, în tomurile pregătite pentru tipar ale aceleiași colecții. Deși majoritatea actelor din secolul al XVII-lea din grupajul de față au fost publicate între timp la Chișinău, cu caractere chirilice, în volumele III și V ale seriei documentare *Moldova în epoca feudalismului*, unele abateri și scăpări ale editorilor (menționate de noi la EDIȚIILE de la sfîrșitul documentului) reclamă o nouă editare, cu caractere latine, a acestor texte. Întrucît cuprinderea în colecția *Documenta Romaniae Historica* a majorității actelor ce urmează nu pare a fi posibilă decît într-un viitor îndepărtat, aducerea lor, într-o formă corectă, în circuitul istoriografic acum este, fără îndoială, necesară; de același folos ar fi și publicarea celor cîtorva acte grecești inedite din același fond privitoare la chestiunile conținute în documentele tipărite pînă acum.

Nu sînt necunoscute nici documentele ce urmează, din secolul al XVIII-lea (nr. 9-11 din acest grupaj); ele au fost publicate cu alfabet de tranziție încă din

1862 de Kogălniceanu în tomul II al «Arhivei românești», dar cu omisiuni și numeroase abateri, după cum se poate constata din fotocopiile cu care însoțim majoritatea textelor din prima parte a acestui mănunchi de documente înstrăinate.

În partea a doua a acestui grupaj de documente edităm câteva piese transcrise cu același prilej din importantul și cuprinzătorul fond 1299 (al Oblastiei Basarabiei) de la Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi din Moscova, din care am mai publicat cu ani în urmă câteva acte privitoare la domnia lui Vasile Lupu (v. «Analele Științifice ale Universității «Al.I.Cuza» din Iași» (serie nouă), secț. III, a. istorie, tom. XXX, 1984, p. 52-58).

Cu excepția documentului nr. 8, pe care îl publicăm după original, celelalte șapte acte din această parte sînt copii și rezumate din primele decenii ale secolului al XIX-lea după acte originale pe care nu le cunoaștem deocamdată. În lipsa acestora, copiile autentificate și rezumatele de mai jos pun la îndemîna cercetătorului importante informații privitoare mai ales la istoria social-economică a evului mediu românesc spre a nu mai vorbi de bogata lor toponimie și onomastică, relevînd, fie și pentru atît, necesitatea cunoașterii exhaustive a acestui atît de important fond de acte medievale românești din capitala Rusiei.

1590 (7098) martie 2 (Doc. nr. 1)

1

1590 (7098) martie 2. Petru Șchiopu voievod întărește lui Bucium mare vornic al Țării de Jos seliștea Făurei din ținutul Putna cumpărată de la Marica și frații ei, Gavril și Nicoară, cu 400 de zloți tătărești.

† Петръ боеводъ, Б(о)жїю милостію, г(о)сп(о)даръ Земли Мѡладѣ-скон. Ѡж(е) прї<и>¹а<ошѣ> прѣд нами и прѣд нашими болѣри Мѣринка и съ братове еи, Гаврил и Некодръ), с(ы)н(о)ве Сорн, внүци С<тон>кови Рѣнжи бие прѣкълаб, никим непонѣжени, а ни прислужани, нѣ за доброе имъ б<ола>, и <пр>одали они правое имъ штиннү и дѣдиннү, една снаница, на имѣ Фѣурен², и съ брѣдъ за млинн ү Пүтна, шт үрик что имал дѣд нх Стопка Рѣнжа бие прѣкълаб шт с<тараго> Сте¹фана боеводї. Та продали они нашемѣ вѣрномѣ и почѣтениомү болѣриннү панү Бүчүм великомү двориннү¹кү долинѣи Земли за 8 злати татарс<к>их.

И вѣсталѣ наш вѣринн и почѣтенин <болѣрин>¹ Бүчүм вели дворинн и заплатна вѣси исполни внш<е>¹ писани четири сто золотї татарскнх <вѣ рүки Марїн>¹ка и братом еи Гаврил и Некифор, с(ы)н(о)ве Сорн, внүци <С>тонкови Рѣнжи бие прѣкълаб, шт прѣд нам<и> и прѣд на¹ш <сѣ>¹ат; а ѡрик что имал дѣд нх Стопка Рѣнжѣ б<и>¹е прѣкълаб шт старог(о) Стефан боеводї <ще>¹ они а<ла>и вѣриг(о) нашег(о) панү Бүчүм(ү) великомү двориннү.

Тѣм радї, видѣхом нх добраа токмѣла и н<сполна>¹ заплатъ, и шт нас ещ(е) дали и потерѣдили есми наш<е>мү вѣрномү панү Бүчүм(ү) великомү двориннү н<а>¹ тоѣ внше писана снаница на имѣ Фѣурен, шт вол<о>¹ст Пүтна <како да ес>¹т емү и шт нас съ вес дохѡдом.

И ни да сѣ не <үм>¹ишет николнж(е), на бѣки.

Пис(а) <вѣ лѣ>¹т(о) хзчи мартїе в.

† Сам г(о)сп(о)д(и)нѣ реч(е).

† Petru voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei. Iată au venit înaintea domniei mele și înaintea boierilor noștri Măriica și frații ei, Gavril și Nicoară, fiii Sorei, nepoții lui Stoica Rînjea fost pîrcălab, nesiliți de nimeni și nici asupriți, ci de buna lor voie, și au vîndut ei dreapta lor ocină și dedină, o seliște anume Făurei², din ținutul Putna, în Gîrla Putnei, și cu vad de mori în Putna, din uric ce a avut bunicul lor, Stoica Rînjea fost pîrcălab, de la bătrînul Ștefan voievod. Acea a vîndut-o ei credinciosului și cinstitului nostru boier, panului Bucium mare vornic al Țării de Jos, pentru 400 de zloți tătărești.

Și s-a sculat credinciosul și cinstitul nostru boier, pan Bucium mare vornic, și a plătit deplin toți mai sus-scrișii patru sute de zloți tătărești <în mîinile Marii>¹ căi și ale fraților ei Gavril și Nechifor, fiii Sorei, nepoții lui Stoica Rînjea fost pîrcălab, înaintea noastră <și înaintea>¹ sfatului nostru; iar uricul ce l-a avut bunicul lor, Stoica Rînjea fost pîrcălab, de la bătrînul Ștefan voievod ei încă l-au dat credinciosului nostru pan Bucium mare vornic.

De aceea, văzînd buna lor tocmeală și plată deplină, și de la noi încă am dat și am întărit credinciosului nostru pan Bucium mare vornic acea mai sus scrisă seliște Făurei, din ținutul Putnei, și cu vad de mori în Putna să-i fie și de la noi cu tot venitul.

Și altul să nu se amestece niciodată, în veci.

† Însuși Domnul a spus.

<Pe verso, însemnare rusească din sec. XIX>: 7098 Марта.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3606. Orig., hîrtie, difolio (29 x 26 cm), pecete aplicată în ceară roșie (4,8 cm. în diametru), căzută. Rupt la cele două îndoituri verticale și la cea orizontală; lipsesc bucăți dintr-o îndoitură verticală.

1. Rupt.

2. Pare a fi corectat de diac în Фăурей (Făureni).

2

1609 (7117) aprilie 8, Iași. Constantin Movilă voievod dă carte de apărat lui Simion și Dămian și tuturor răzeșilor din satul Pipărceni, ținutul Orhei.

† НѢ КѢСТАННН МОНАА БОЕКОАА, Б(О)ЖІЮ М(Н)А(О)СТІЮ, Г(О)СП(О)А(Д)РЪ ЗЕМАН МОЛАДЕСКОМ. Dat-am cartea dumni mele slugi<lo>¹r noastre, lui Simion și lui Dămian și tuturor răzeșilor săi din sat din P<i>¹părceni, de ținutul Orheiului, ca să hie tari și putincioș(i) cu cartea noastră să-ș(i) ție satul lor, Pipărcenii, cu toată ocina sa <și>¹ cu v<ecini>¹ <s>¹ăi², și cu morile, și cu hălă<ștei>¹, și cu pomătur<i>, și cu viile, cu prisecil(e), cu tot hota<rul>¹ de moșie, carele au fost dat și închinat părțile lor de Ion Rusulei <cu r>¹ăzeșii săi boiariului nostru, lui Vasi<l>¹e Lazo<n>¹schii stolnicul, ca n<i>³me⁴ de-amu înainte nici o treabă să n-aibă cu satul lor și cu moșia lor nici cu vecinii săi ce să hie în paci s<a>¹utul și vecinii lor de cătră ...⁵ i să-ș(i) ție ei⁴ satul.

...⁵ ș ... au fost de faț(ă) ...⁵ nău ...⁵ cini or... hi⁶ vecinii în satul lor de ... rea prile și-ș(i) vor hi<c>⁵ l<eni>⁵... usti să-i gonească din sat, toți să ducă la oci<nile s>³ale⁷ de unde au fost și ca să hie tari cu cartea noastră a ...³ i <di>⁸regătorul boerescu și vătămanul din satul lor carele nu v<or să>³ ias(ă)⁹ de bunăvoe sa și nu va asculta de cartea domniiei mele <să-l sc>¹oață din sat cu mare ...⁵ <să-l ba>⁵tă și să-l ucigă ...⁵ și să-l scoață din sat afară ...⁵ i preste cartia <dom>³ ie <i mele>³.

8 МС, А(Ѣ)Т(О) ХРЗІ АП(Р)НІЕ Н.

† СЛАМ Г(О)СП(О)А(Н)НЪ БЕА<ѢА>³

† НѢ <КѢСТАННН Б(О)БѢА(Д)>¹

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3610. Orig. hîrtie (34 x 22 cm.), rupt la îndoituri, lipsă 1/9. Cu o copie din 1818 iulie 9, de Dimitrii Iordachi vornic de poartă, la nr. 3614, după care s-au făcut unele întregiri de text.

EDIȚII: *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac XVII, vol. II, p. 202, nr. 267 (text după foto, cu erori și lipsuri); *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 59-61, nr. 23 (text după orig., cu caractere chirilice, cu unele erori și lipsuri și trad. rus. a editorilor).

1 Rupt; întregit după copia din 1818 iulie 9.

2 În copie: «lor».

3 Rupt.

4 Sărit în copie.

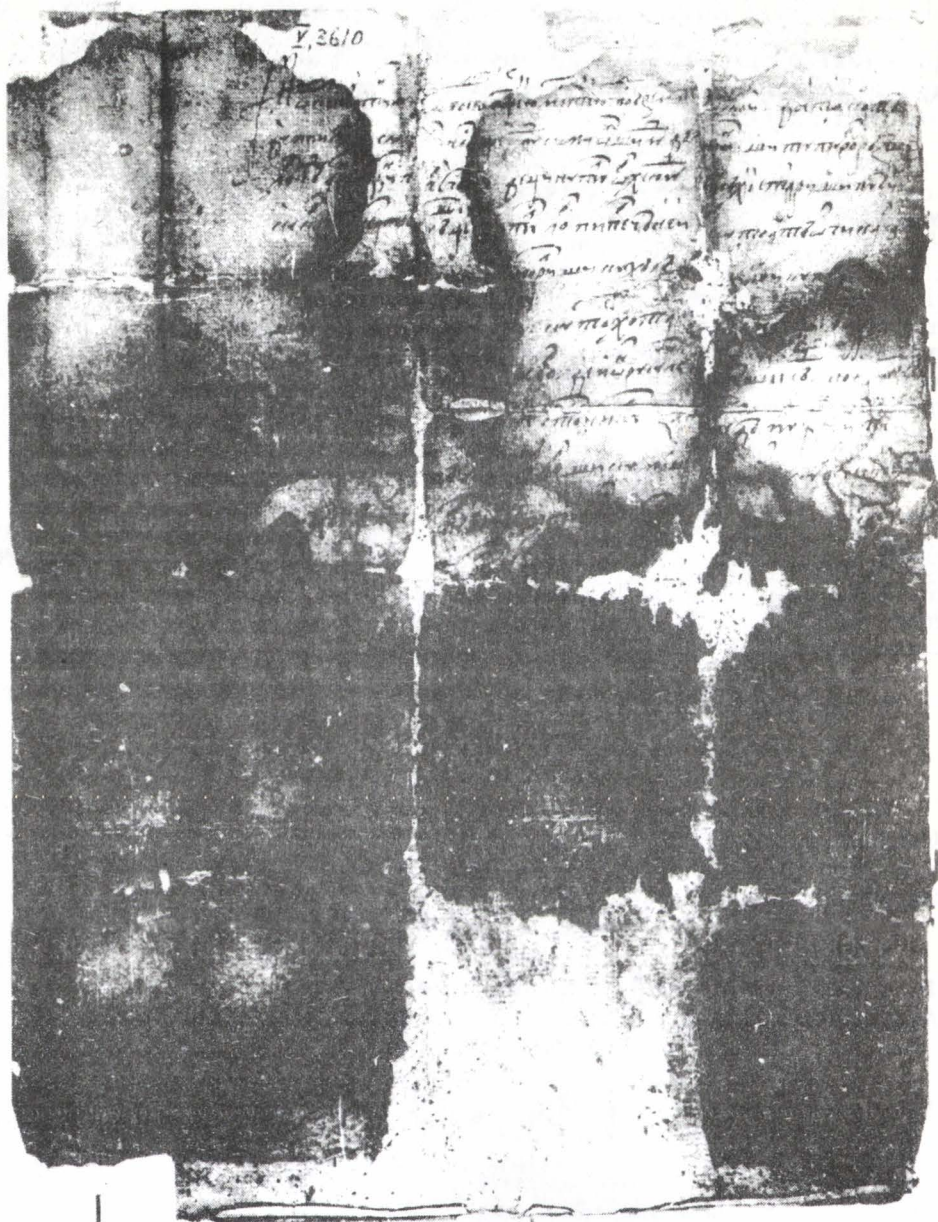
5 Rupt; în copie se menționează: «lipsă».

6 În copie: «ar găsi», ceea ce nu se poate citi în nici un caz în documentul original.

7 Greșit în copie: «urmile sale».

8 Omis.

9 În copie, greșit: «nu vor eși».

1609 (7117) aprilie 8, Iași (Doc. nr. 2)

3

1612 (7121) septembrie 24. Ștefan Tomșa voievod întărește lui Simion spătărel, Damian spătărel și altora jumătatea din jos a satului Chipirceni, în urma judecății cu Pavel, Ioan Rusulei ș. a.

Copii de pe ispisoc sîrbăscu de la Ștefan vodă din anu 7121 <1612> săpt(em)v(rie) 24.

Venit-au înaintea noastră și înaintea boerilor noștrii Pavăl, și Ioan Rusulei, și Nechifor, și alt Pavăl, și Nanciu, și Ioan Tătinco, și Gherman, și Marcu și Mărica, și Ștefan și alți răzăș(i) a lor, toți nepot(i) lui Vlașcu Bășcol și lui Vlașin și Ursu zăt Vighiiian și s-au întrebat de fați înaintea domnii meli cu slugile noastre Simion spat(ărel) și cu frati-său, Dămiiian spat(ărel), și cu Andrea vist(ie)r, și cu Ana și popa Orza pentru giumătate di sat di Chipirceni, ce din gios giumătati, zicînd că au împresurat-o Lozănschii biv stol(ni)c, iar slugili noastre cei mai sus sînt scriș(i), Simion spat(ărel), și Dămiiian spat(ărel), și Condrea vist(ie)r, și Ana și popa Orza, ei ne-au spus că au vîndut acei oameni di bunăvoia lor lui Lozănschii stol(ni)c și le-au făcut lor multă nevoi și greutate și împresurări, iar ei dacă au văzut atîta nevoi și asupreală n-au putut răbda ci s-au sculat cu toții di au jăluit pi Lozănschii înaintea lui Costandin Moghila vodă și a boerilor săi și au întorsu cu toți banii 160 taleri precum au arătat înaintea noastră și ispisocu de la Costandin Moghila vodă și cu atîta marturi boeri di curtea domnească scriind cum ei au întorsu acei 160 taleri în mîinile lui Lozonschii.

Deci noi, dacă am văzut aceli ispisoci di la Costandin vodă și cu atîta mărturii, am îndreptat pi slugile noastre cei mai sus scris(e) Simion spat(ărel), și Dămiiian spat(ărel), și Condrea vist(ie)r, și Ana și popa Orza și am luat de la dînșii în herie 12 zloți, și Pavăl, și Ioan Rusulei, și Nechifor, și alt Pavăl, și Nanciu, și Ioan Tătinco, și Gherman, și Marcu, și Mărica, și Ștefan și alți răzăș(i) a lor, ei au rămas înaintea noastră din toată legea țării, și di acu să nu mai aibă a-ș(i) întreba cu slugile noastre ci mai sus sînt scriș(i) nici să-i rămîi în veci piste cartea noastră.

L(ocul) p(eceții).

Voicu velichii log(o)f(ă)t.

Suretul acestui ispisocu sîrbăscu la velet 7231<1723> iuli 28 s-au tălmăcit di Pavel diiacu di pi sîrbii moldovinești.

Di la Sărd(ă)r(ia) Orheiului:

Copiia aceasta posleduindu-msă din cuvînt în cuvînt și fiind întocm cu copiia orghinalului s-au încredințat și di cătră Sărd(ă)r(ia), în Chișinău, anu 1818 iuli 21.

Sărdariu (indescifrabil). Stolonacialnic: Băltaci.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3613. Copie.

EDIȚII: *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 89-91, nr. 41 (aceeași copie, cu erori).

4

1617 (7126) noiembrie 22. Radu Mihnea voievod întărește lui Simion spătărel și fratelui său, Damian spătărel, părți din satul Piperceeni cumpărate de la Anna și fiii săi.

Suret di pi alt suret vechi de pi un ispisoc sîrbăscu di la Radulu vodă din velet 7126 <1617>noemvrie 22.

Iată că au venit dinainte noastră și dinainte boerilor noștri Anna, și cu ficiorii ei, fata lui Buzdugan, nepoata Tomșii Piperciiu, de a lor bunăvoe, de nime nevoiți nici asupriți și au vîndut a sa driaptă ocină și moșie din deresă din întărituri ci au avut părintele lor Buzdugan de la Irimia vodă din giumătate de sat Pipercenii din Sus a patra parte și iaru din ceialalta giumătate a sat(ului), din gios, toată parte lui Buzdugan ci să va alegi și cu parte din iezeru ci s-a vini ci este diasupra pîrîului Lucaceuchi, ce-i la țin(u)t(ul) Orheiu, aceli au vîndut sămînțiilor sali, slugilor noastre, lui Simion spăt(ă)rel și frăține-său, lui Dămiiian spă(tă)rel, drept 62 taleri de argint și li-au plătit lor deplin dinainte noastră și denainte sfatului nostru.

Drept aceia ca să le fie lor și de la noi uric și ocină și întăritură, cu tot venitul. Și altul nime să nu să amestice.

Și suretul acel vechi di pi ispisoc sîrbăscu s-au tălmăcit de Axinte uricarul de pre sîrbie rumânește, să s(ă) știe, la velet 7229 <1721> iuli 9.

Și acest suret l-am scris di pi suretul acel vechiu acmu la velet 1777 mai 29 și am iscălit, Vasile Codrianu diac za divan.

Suretul acestui ispisoc asămîne s-au scos di pi alt suret și fiind și ispisocul cel sîrbăscu de față și posleduindu-să copîia acîasta cu suretul și cu ispisoc și fiind amîndoaf asămîne și întocmai am iscălit, Dimitrii vornic de poartă.

Și eu am scris suretul acesta și am iscălit: Ștefan diiac.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3616. Copie. Altă copie, după aceasta, autenticată la 1818 iunie 21, la nr. 3612. O copie de pe copia transcrisă pe prima față, autenticată la 1818 iunie 21 la Chișinău (ștampila imperială) și semnată de Sardar (indescifrabîl) și stolonica-licnic Băltaci, la nr. 3612.

EDIȚII: *Moldova în epoca feudalismului*, III, p. 131-133, nr. 64 (aceeași copie, cu unele erori și trad. rus. a editorilor).

5

1661 (7170) septembrie 8, Iași. Mărturia marilor boieri privitoare la vânzarea unor ocini din satul Ferești lui Neculai Racoviță mare postelnic.

† Се оубо ми, Тома Катакозѣна вел дѡрникъ Долиѣн Зѣман, и Дѣнжѣ вел дѡрникъ Вишинѣн Зѣман, и Нѣѣ Шептелич хѣтман и прѣкѣлаб Сѣчавскон, и Костѣ Моцок вел спѣтар и Гангоріѣ вел чашник, и Нѡрдаки вел вистарник, и Соломон Бѣраждѣн вел столник, и Фрѣтница вел комис, и Некѣлан Бѣхѣш вел меделничар, и Дѣка фторін вист(ар)ник, и Тодерашко Рѣсѣла фторін постелник, и Пѣтрашко трѣтін лѡг(о)фет, и Рѣцинѣ и Жрсѣ и Строескѣла дѡриничи глотиін, и Горокен лѡг(о)ф(ѣ)т ѡт вистеріѣ и нишихъ многи колѣри и конни прѣданиѣ ѡт дѡр Г(о)сп(о)д(н)нѣ ег(о) м(н)л(о)ст(н). Adică au venit înaintea noastră Protasiia, femeia lui Ciocîrlie, și cu toți feciorii ei, Gavril, și Toader, și Ion, și Anița și Trofana, de nime nevoiți, nici siliți, ce de a lor bunăvoie, și au vîndut a lor direaptă ocină și moșie, toată partea lor din sat din Ferești, dintr-un bătrîn giurătare și dintr-alt bătrîn a patra parte; aceia au vîndut-o dumisale fratelui nostru Neculai Racoviță) postelni<c>¹ul cel mare drept treidzeci și ci<n>¹ci de lei de ș-au plătit ei capetele cu acei bani dintr-o datorie ce au fost datoria unui neguțător, și nime din frații lor sau dintr-alți răzăși n-au vrut să le întoarcă de pre acéle părți, ce au lăsat toți la nevoia lor să vîndză cui vor ști.

Și așijdere au venit înaintea noastră Axiniia Loghiniasa, fata Tudorei, nepoata lui Purcel postelnic, cu toți feciorii săi, de nime nevoiți, nici asupriți, și au dat a lor diriaptă ocină și moșie din sat din Codăești, din giurătare de sat partea de sus, a patra parte, din vatra satului și din cîmpu și dintr-apă, cu vad de moară în Cușitna și cu tot venitul, aceia i-au dat așijdere dumisale fratelui nostru ce scrie mai sus pentru mult bine ce li-au făcut de i-au ras din dajde curteniască și i-au apărat de toate nevoile ce sînt pre altă țară.

Pentr-acéia și noi vîdzîndu între dînșii de bunăvoia lor tocmală și plată deplin(ă) am făcut și de la noi aiastă mărturie ca să-i <fie>² dumisale de credință. Pre mai mare întăritură am iscălit toți cu mînule noastre.

Și eu, Corlat uricariul, am scris cătră acestu adevărat zapis.

✕ Иѣс, л(ѣ)т(о) хѣро сѣпт(ѣмберіѣ) ѣ.

ѣз, Тома вел дѡрник, искал <m.p.>

Дѣнжѣ вел вѡр(ник) <m.p.>

ѣз, Шептелич хѣтман <m.p.>

ѣз, Костантин Моцок вел спѣтар, искал <m.p.>

ѣз, Нѡрдаке вел вист(ѣ)рник, искал <m.p.>

ѣз, Соломон вел столник, искал <m.p.>

ѣз, Тодерашко Рѣсѣла пост(ѣ)лник <m.p.>

Δουκα βίς <m.p.>

13, Фрѣтница бѣа комис <m.p.>

13, Пѣтрашко третѣ лѣт(о)ф(е)т <m.p.>

13, Рѣшнн(ъ) дворникѣа <m.p.>

13, Строескѣа дворник <m.p.>

13, Горобен лѣт(о)ф(е)т <m.p.>

Iar pentru părțile ce scriu într-acest zapis din Ferești c-au cumpărat Necolai Racoviță vel postelnic, noi n-avem triabă că s-au învoit frații mei de înainte² și au rămas la stăpînire lui Ion Racoviță și a niamului dum(isale) ce vor crește din dum(nealui).

Neculai Rac(oviță)<m.p.>.

<Pe verso-ul foi a doua, însemnare contemporană>: Замисътъ въси болѣри на една частъ въ Фереѣнн и въ Кольѣнн.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3611, Orig., hîrtie (45 x 31 cm.).

1 Omis.

2 Lectură nesigură.

1668 (7176) mai 19, Iași. Pias Alexandru voievod scrie lui Gheorghe Catargiul fost clucer să cerceteze o pricină pentru o parte de ocină din satul Hrușova.

† НѢН НАНѢШ ПЛЕЗНАРѢ БОЖОДА, Б(О)ЖІЮ М(Н)А(О)СТІЮ, Г(О)СП(О)ДАРѢ
ЗЕМАН МОЛАДЕСКОМ. Scriem domnia mea la boiarinul nostru, la Gheorghie
Catargiul ce au fostu cluciar. Dămu-ți șt(i)re că au pîrît de faț(ă), înaintea
domniei méle, Neculai Donici și Ghiorghiiș Zanohe pre Nicoar(ă) și pe
Strătulat, ficiorii Tîmpei de Cioplénii, pentru o parte de ocină din sat din
Hrușova, dzicînd Donici și Ghiorghiiș că au făcut ei meștersug cu o rudă a lor,
anume Ștefan <N>¹ițul, și i-au dat lui Ștefan Nițul pre acea parte de ocină
patru boi și 28 de lei și șias(e) saci de grîu și unul de mălai și i-au făcut zapis
de danie pre acea parte de ocină. Deci, într-acea vrême, ei, vădzîndu zapis de
danie, au gîndit că iaste daanie driaptă ce n-au avut cum îl gilcevi, iar acmu să
fie oblicit c-au luat platf, iar Nicoar(ă) și Strătulat au dat samă că o parte de
ocină dînr-acea parte le-au dăruit iar altă parte le-au vîndut. Deci pentru
vîndzari au avut gilceaav(ă) de răzégii lui Ștefan și cine le-au fostu scaun au
dat să încapă răzégii, și ei să lipsască; într-acéia ei de cumpăratur(ă) s-au lăsat,
iar bucatele tot le stau la Ștefan, că încă pînă pre acmu nu le-au întorsu.

Pentr-acesta lucru, daca vei vedea cartea domniei méle să mergi acolo și
să strîngi oameni buni și să socotești cu dreptate mari de vei afla că iaste danie
driaptă și n-au făcut alte meștersuguri nici au luat nici o platf să margă să
giure Nicoar(ă) cu doispréce oameni buni pre Sv(i)nta Evanghelie cum n-au
dat nimică lui Ștefan pre cea parte de ocină, ce i-au dăruit danie făr(ă) nici un
dar, să-și fie Nicoar(ă) cu frate-său daniia, iar de nu va giura într-acesta chip
să fie oameni de credință, însă 6 giurători să pue Donici și 6 giurători Nicoar(ă)
și <de>¹vei afla c-au luat plată Ștefan pentru danie să socotești ce va hi luat
să le dea înapoi și să ias(ă) Nicoar(ă) cu frate-său din moșie, însă foarte drept
să socotești acesta lucru, nemărui să nu fățărești să afli dreptatea, iar pentru
bucate ce stau la Ștefan de vei afla că stau pentru vîndzare ce le-au fost vîndut
să le dea înapoi lui Nicoar(ă). Și precum vei afla mai drept să faci o mărturie
cu credință să ne dai șt(i)re. Тоѣ пишем.

✕ ИѢс, А(Ѣ)Т(О) ХРОС МАН ОІ.

† СЛАМ Г(О)СП(О)Д(Н)Ъ БЕЛѢА.

СОЛОМОН БЪРЛѢА(ѢНѢА) БЕА А(О)ГОФ(Е)Т.

† МНУША <ПИСЛА>.

<Pe verso, însemnare contemporană>: Carte pe Hrușova.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3608.
Orig., hîrtie (32 x 21 cm.), pecete domnească mijlocie, ilizibilă.

1670 (7178) iulie 4, Iași. Duca voievod scrie lui Constantin fost clucer să cerceteze pricina privitoare la o ocină din satul Hrușova.

† НѢ АѢКА КОЕКОЛА, Б(О)Ж(І)Ю М(Н)А(О)СТІЮ, Г(О)СП(О)Д(А)РЬ ЗЕМЛИ
МѢЛАДЬСКОМ. Scriem domniia mea la boiarinul nostru, la Costantin ce-au fostu
cluciar. Dămu-ți știre că au pîrit de față înaintia domnii mélé Neculai Donici
și Ghiorghiiș Zenohie pre Nicoar(ă) și pre Strătulat, ficiorii Tîmpei de Cioplé-
ni, pentru o parte de ocină din sat din Hrușova dzicînd Donici și Ghiorghiiș
că au făcut ei meșterșug cu o rudă a lor, anume Ștefan Nițul, și i-au dat lui
Ștefan Nițul pre acea parte de ocină patru boi și 28 de lei și șias(e) saci de grîu
și unul de mălai și i-au făcut zapis de danie pre acea parte de ocină. Deci
într-acéia vrême, ei vădzînd zapis de danie au gîndit că iaste danie dreaptă ce
n-au avut cum îl gîlcevi, acum să-l fie oblicit c-au luat platî, iară Nicoar(ă) și
Strătulat au dat samă că o parte de ocină dintr-aceia parte li-au dăruit, iar altă
parte le-au vîndut; deci pentru vîndzare au avut gîlceavă, de răziașii lui Ștefan
și cine le-au fostu scaun au dat să încapă răziașii și ei să lipsească; într-acéia
ei de cumpăratur(ă) s-au lăsat, iar(ă) bucateli tot le stau la Ștefan că încă
pîn-pre acum nu li-au întorsu.

Pentr-acesta lucru, deaca vei vedea cartia domnii miali să mergi acolo și să
strîngi oameni buni și să socotești cu dereptate mare de vei afla că iaste danie
driaptă și n-au făcut altu meșterșug nici au luat nici o plată să margă să giure
Nicoar(ă) cu doispriaci oameni buni pre Svînta Evanghelie cum n-au dat nemici
lui Ștefan pre acea parte de ocină, ce i-au dăruit danie fără nici un dar, să-ș(i)
ție Nicoar(ă) cu frate-său daniia, iară de nu va giura într-aesta chip să fie
oameni de credință, însă 6 giurători să pue Donici iar șase giurători Necoar(ă)
și <de>¹ vei afla c-au luat platî Ștefan pentru danie să socotești ce va hi luat
să le dea înapoi și să ias(ă) Nicoar(ă) cu frate-său din moșie, însă foarte drept
să socotești acesta lucru, nemărui să nu fățarești, să afli direptat(ea), iar(ă)
pentru bucate ce stau la Ștefan, de vei afla că stau pentru vîndzari ce le-au
fostu vîndut, să le dea înapoi lui Nicoar(ă). Și precum vei afla mai dreptu să
faci o mărturie cu credință, să ne dai știre domnii méli. Тоѣ пишем.

✠ ИМЕ, А(Ъ)Т(О) ХРОМ ЮАН А А(Ъ)НЪ.

† СЛАМ Г(О)СП(О)Д(А)НЪ ВЕЛЪА.

ВЕА А(У)Г(О)Ф(Е)Т ДУ(Н).

† ПНАРЕЮ <ПНСАА>.

<Pe verso, însemnare contemporană>: Carte pe Hrușeva.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3607.
Orig., hîrtie (31,5 x 21,8 cm.), pecete domnească mijlocie, parțial ilizibilă.

EDIȚII: *Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 291-293, nr. 124 (text cu
caractere chirilice după orig., cu unele erori).

8

1680 (7188) ianuarie 27, Iași. Duca voievod scrie lui Năstase vistier, pîrcălab de Chișinău, și lui Frățiman fost căpitan să cerceteze dacă au fost alese unele părți de ocină din Spîrcoceni și din Ceucani.

† НѢ ДѢКА БОЖОДА, БОЖІЮ М(Н)А(О)СТІЮ, ГОСП(О)ДА(Р)Ъ ЗЕМЛІ МОЛАДЕСКОМ. Scriem domnia mea la boiariul nostru, la Năstase vistiarnicul, pîrcălabul de Chișinău, și la sluga noastră, la Frățiman ce-au fostu căpitan. Vă dăm știre dacă viți vedea cartia domniei mēli, iar voi să miargeți la sat la Spîrcociani, ce sîntu pre Valea Hlubocei, lîngă Chișinău, și s(ă) întrebați de răziași de acolo și de megiașii de pen pregiur cîtă parte de ocină iaste a Mihului, a bătrînului, în Spîrcociani, aliasă și stîlpită, și cîte părți de ocină au cumpărat Andrei Mihuleț pîrcălabul să aflați peste tot cîtă va alege partia lui Mihuleț. Așijdere să aibă a scoate și la sat la Ceucani, ce iaste lîngă Spîrcociani, să întrebați de răziașii de acolo cîtă-i partea Mihului bătrînului și stîlpitî iasti au ba și cît preț s-are socoti că faci aciasti părți a lui Mihuleț, iar de nu, să aveți a face o mărturie pre cît să va alege ocina lui Mihuleț să hie volnic Mihuleț a le vinde, și cine le va cumpăra să-i fie cu așădzare, să nu dzică răziașii că nu s-au <d>¹at șt(i)re. Și pentru partea lui V<asi>¹lie, ficiorul lui Ștefan Benea de Highidiș, ce are pre tată-său, Șt<efa>¹n, în Highidiș, și de pre unchiu-său, Loghin, ce iaste zălogit(ă), acea parti de oc(i)nă a lui de Highidiș, la sluga noastră, la Andrei Mihuleț pîrcălabul, pentru șias(ă) boi de negoț ce-au dat de l-au scos de la o nevoe să aibă a întreba de oamenii lui Vasilie și de răziașii lui cui va trebui acea parte de ocină să dea acei șias(ă) boi și să ție acea parte de ocină, iar de nu vor da, iarăși să faceți mărturie la domnia mea cui va vinde Mihuleț să fie în paci să nu dzică răz(e)șii că nu li s-au dat șt(i)re. Aceasta scriem.

✕ ИѢ, А(Ѣ)Т(О) ХРПН ГЕН(АРІЕ) КЗ.

† САДМ ГОСП(О)ДА(Н)НЪ БЕЛѢА.

МирѢН БЕА ЛОГ(ОФЕТ).

† ЮРАДКІН <ПИСАЛ>.

<De mîna logofătului, scris peste pecete cît ține foaia>: Și foarte cu direptate să alegeți părțile, să hie toț(i) răjeșii de față la alesul ocenei.

<Pe verso, însemnare din sec. al XIX-lea>: 7188<1680>ghen(a)r 27, No. 1. <De altă mînă>: Highidiș.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3609. Orig., hîrtie (32 x 22 cm.), puțin rupt la îndoitura orizontală, pecete domnească, mijlocie, cu legenda: † НѢ ДѢКА БОЖОДА, БОЖІЮ МИЛОСТІЮ, ГОСПОДЪ ЗЕМЛИ МОЛАДЕСКОМ († Io Duca voievod, din mila lui Dumnezeu, domn al Țării Moldovei).

1680 (7188) ianuarie 27, Iași (Doc. nr. 8)

1734 (7242) martie. Costandin Nicolae voievod stabilește veniturile dregătorilor moldoveni.

† НѢ КОСТАДИНЪ НИКОЛАЕ БОЕБОДА, БОЖІЮ М(И)ЛОСТІЮ, ГОСП(О)ДАРЬ ЗЕМЛИ МОЛДАВСКОН. Din vreme ce decît toate bunătățile domnilor și dragoste ce-a arătat cătră cei supuși mai mult sîntu cunoscute facerile de bine, căci aceste ca niște pîrae din izvoarele celi cu blîndeț(e) ale stăpînilor izvorînd și cătră cei supuși săvârșindu-se nu numai că-i răcorescu și totdeauna mai multu în viață, că încă și a rămîne în vécî și a să cruța îi arată, pentru că nici un lucru atîta de mult nu s-au obicinuit orașele a crește și a mulți după cum celi cătră dînsele stăpînești căzute daruri și faceri de bine, cum dară să nu să socotiască lucru mare facere de bine prin care cu atotștiitorul Dumnedzău să asamă<nă>¹ niștene întru dînsul petrecînd și viietuind, carele totdiauna de cătră noi milostivirile purtare de grije din darurile lui celi nedesertate nu contenești, după cum Sf(î)ntul Grigore Bogoslavul zice: «socotiște că făcîndu bine, lui Dumnedzău, te asemeni», că dară tuturor stăpînitorilor să cade să alérge spre această materie, adecă a facerii de bine, și cît va fi prin puțințe sîrguind cătră toț(i) supuși asemenea să verse bunătate sa, însă nu cătră toți toate, după cum zice Sfînta Evanghelie, că fieștecăruia după măsura stării sale, pentru că darul cu bună socotală făcîndu-se cu adevărat să numește dar, aceste dară și domniia mea care, cu mila lui Dumnedzău, și pravoslavnică ț(a)ra aceasta chivernisim și ocîrmuim cu driaptă socotală cugetînd și chipzuind și pentru celi mai de aproape ale domnii mădulariu, adecă pentru bl(a)gorodnică ceata boiarilor, am aflat avînd trebuințe de acestu fel de milă și năstav, care încăs(i) mai dennainte să cuviniia să aibe ca să fie făr de dajde <în>¹ vist(erie) și aceasta ca un lucru cu cale și către stare lor potrivit nicidecum nu s-au mai prîlungit, că îndată cu agiutoriu celui preînaltu am izbrănit ca să s(ă) hotărască aceasta și cătră săvîrșit să s(ă) aducă și măcară că aicea era obiceiul care și noi priimîndu-l l-am lăudat ca o samă din boiari, adecă de la vel logof(ă)t pînă la vel stolnec, să fie nesupăraț(i) de dajde visterii (însă numai cînd vor fi întru cinste boiariilor sale) iară schimbîndu-se și dintru dregătorii lipsindu-se, să dea iarăs(i) obicinuita dajde mazililor la visterie pe an ca niște boiari mazili, de care noi, lufnd aminte pentru micșurare acestii mile, cu cale am ales ca nu numai ceata boiarilor să să adaogă și să înmulțască ce și prin oarecare alte năstavuri atîta pe boiarii cît și pe fii(i) dumnialor să-i osăbim după cum mai gios izbrănind vom adevéri.

Deci, dară, prin acestu al nostru domnescu hrîsov, hotărînd ca de acum înainte boiarii carei sînt și vor fi supt această stăpînire, începînd de la vel logof(ă)t pînă la trete logof(ă)t, atîta dum(nealor) cît și fii(i) dumnîlorsale, nu numai cînd vor fi dregătorii, ce și lipsiț(i) fiind de dajde maziliască ce da pre an să fie slobodzi și iartați în veci nime să nu-i bînduiască³ sau să-i supere cerșindu-le dajde, făcut-am domniia mea acestu cădzut năstav, socotind că întîi vînitul dregătorilor sale iaste puțin, al doile și mai vîrtos întru lauda și cinste domnii și a toată de Dumnedzău păzită țara aceasta pentru că foarte necuvios lucru ni s-au părut boiarii ce s-au cînstit de domni cu dregătorii să fie supăraț(i) de dajde, de vreme ce ei nelipsiț(i) să află lîngă domniie slujind la toate trebele și poroncile domnii cîte s-ar întîmpla, cu dreptati iaste să afle de cătră stăpîn dar milă și îndurare, după cum și ei sînt mai de aproape ale domnii

mădulariu, pentru că de supt legăturile dădii slobodzindu-se și odihnindu-se...² cu fiarbinte sirguintă să să afle cătră slujbele și poroncile stăpînești; ce dar acestu năstav, după cum s-au hotărît prin acestu al nostru hrisov, atîta pentru boiarii carei s-au numit cît și pentru fii(i) dumnealor, voim și izbrănim ca să rămîie în veci și neclintit să s(ă) păzască, iară de vrême că ceialaltă ceată a boiariilor mazili carei nu să cuprind într-acestu privileghium, adecă cei ce n-au avut deregătorie pînă la trete logof(ă)t nici ei nici părinți(i) lor nu s-au iartat de dajde, ce au rămas să dea la visterie după obiceii între carei fiind unii și din cei mai de gios și nu sint din ceata boiarească amestecaț(i), și aceasta am socotit domniia mia ca, lămurindu-se, să să îndrepteze pentru ca să să păzască cînste niamului boiarescu, pe unii ca aceia nu numai că din ceata maziliască i-am despărțit mutîndu-i la altă briaslă, ce încă și de acmu înainte aceasta a să mai face de tot am zătîcnit-o, adecă nime din cei proști și mai di gios să nu mai cutedze nici într-un chip a să mai vîrî să să numere în ceata maziliască; dară tîmplîndu-se cinevaș(i) vreodinioară a să trage spre mazilie de niam de boiar să fie iară cei de neam prostu, prin acestu al nostru domnescu hrisov cu tărie poroncim nicidecum să nu s(e) priimască.

Poftim dară și pe acei din urma noastră iubitori de Hristos domni, care, cu mila lui Dumnezeu, vor primi scaonul acesta aceștei țară, să păzască și să întăriască acestu al nostru hrisov pentru această cântărești(i) și credincioși boiari facerii de bine și pornindu-le și după dragoste cu stăpîniască să urmeză avînd și datorie că nicidecum hrisoavele ce să fac să nu le clintiască sau să le strice după cum și noi am întărit ș-am păzit hrisoavele acelorlaltă pristăvi(i) domni și mai virtos fiind căntărești celor din prejmă dintre care să i-l fiintedzu să păzesc și să fericescu domniile, știind și bine cunoscînd că lîngă alte și aceasta care stăpînilor să cade a ave, adecă dragoste căntărești cei supuși și mai virtos căntărești boiari, iaste carte întărită și temile stăpînirii, pentru acéia, dară, îndemnăm și pi cei din urma noastră domni ca să păzască această facere de bine nescăzută și nestrămutată după cum am mai dzis vredniciia stăpînilor socotind de să cade domnilor să calce și să strice aceasta pentru care s-au făcut și s-au întărit și acestu al nostru domnescu hrisov în anul dintîi al domniei noastre.

Scrisu-s-au de Mănasie Măcărescul uricar, **ВЪ Л(Ъ)ТО ХСЧМЕ МАРТ(Ъ).**

Нв КвСТАНДНН БВЕБВДА <m.p.>.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3615.
Orig., hîrtie (50 x 50 cm.), pecete domnească inelară în cerneală roșie.

EDIȚII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu, Iași, 1862, p. 190-194, nr. VIII (transcriere în alfabet de tranziție, cu omisiuni și multe abateri, și cu vâleatul: 7245 după originalul ce se afla în Muzeul din Odesa).

1 Omis.

2 Rupt (cca. 1 cm.).

3 Asa in original.

10

1766 august 12. Grigore Alexandru Ghica voievod hotărăște ca marile dregătorii să fie deținute numai de boierii mari.

Cu mila lui Dumnezeu, Io Grigorie Alexandru Ghica voievod, domnu Țării Moldovei. Datorie domnilor și a stăpînitorilor de noroadе iaste a fi inima lor cu mare ravnă și totdeauna a socoti a să sili să afle și să găsească chipuri să aducă patriia sa la cea mai bună stare și orînduială și pre supușii săi la cea desă-vîrșit(ă) odihnă, petrecînd întru statornicia bunei rînduiale. Mare datorie iaste aceasta cu adevărat a domnilor de vreme ce și aceștieș(i) domni sîntu supuși sfintelor și dumnezeieștilor pravile, care neconținut îi supune acestei datorii a purtării de grij(ă) supușilor lor, poruncindu-le să îndrepteze viața lor cu buna orînduială ce vor așăza.

Acestea chibzuindu-le domnii asupra supușilor săi și în faptă arătîndu-le vor ispiti rodurile fericirii cîștigîndu-și laudă și nume vestit către toți și celor dupe dînsul pildă a rîvni ca fieștecare să să silească a-ș(i) lasa nume nemuritor, care nemurire a numelui prin glasul noroadelor să săvîrșăște și să înviețază și însuși domnii vor afla haru înaintea lui Dumnezeu pentru acea cu ravnă purtare de grij(i) noroadelor ce i s-au încredințat supt stăpînirea și ocrotirea lor. Deci dar și noi din darul lui Dumnezeu și din mila preaputernicii împărății miluiți fiind cu domnie țării aceștia, de cum am venit la strămoșăscul nostru scaon, dupe ravnă ce am avut a aduce această de Dumnezeu încredințată noao țară la vîrfu fericirii, nu am prejetat cu tot chipul a ne sili să aflăm rînduiala cea mai de tihnă și mai spre folosul obștii. Cercetînd bunele rîndueile cele din vremile trecute, ce s-au așăzat de fericității întru pomenire domni ce au fost după vremi, socotind și cele de acum întru care am aflat petrecerea lăcuitorilor acestii țări și cît au fost prin puțință am ales cele bune orîndueli și pricinuitoare de folosul și odihna obștii. Și luîndu rîvna ce au avut acei ce le-au așăzat, le-am întărit cu domneștile noastre hrisoave, atît cele părăsite cît și cele ce încă să urma, puindu poruncă de obște ca să să urmeze și să s(ă) păzească; iar cîte am <a>¹flat rele și pricinuitoare de stricăciune și neodihnă, care trecîndu-să cu vederea de domnii ce s-au întîmplat după vremi s-au obicinuit a urma, acelea toate le-am lepădat și le-am dezrădăcinat îngrozind cu pedepse pre cei ce-ar îndrăzni a le urma. Cum și cu ce ni-au luminat milostivul Dumnezeu a afla chipuri de întemeere bunei rînduiele, nu am lăsat a nu le pune în faptă întărîndu-le cu privilegiile sale prin domneștile noastre hrisoave pentru fieștecare deosăbit precum și pentru rînduiala neamului boerescu, vrînd domnie mea a să păzi eftaxia aceștii stări, care iaste cea mai trebuincioasă spre rădicarea poruncilor prea puternicii împărății și ale domniei și spre îndreptarea celui de obște nărod ca, păzîndu-să rînduiala la fieștecare stări dupe măsura cinstei ce i să cade, să să poată săvîrși și omurul țării cu buna eftaxie și cu liniște dupe cum să poruncește și de către prea puternică împărăție. Care această orînduială măcar că au fost cercetată și de alți domni mai înainte de noi întărînd cu hrisoavele domniilor sale spre a să lăzi cinstea neamurilor

A3

[illegible]

22/10/2012 15:12:38 11166 6094/10/12/2012

10

boerimei la căzuta rînduială a lor și a nu intra din cei proști la șiragul boerimei. Dar, după vreme, trecîndu-să cu vederea, au încăput unii prin mijlociri și cu chipuri de dare la cîste și nume de boerie mai multu din ce i s-au căzut și fiind de fel deprinși întru obiceiuri rele și fapte necuvioase au căzut în vinovății asemenea firii lor, carii nu numai că însuși lor s-au adus vătămare, ci cu ale lor fapte întinînd și tot atetul boerimei, au pricinuit și zăticnire nizamului și omurul cu stricăciune țării. Care și de însuș(i) domnie mea cunoscîndu-se aeve că din pricina unora ca acestora ce pășăscu mai sus piste măsuri rînduelii stării lor să înpiedică rînduiala nizamului pricinuind tulburare liniștii și odihnei de obște care iaste cea mai întîiu datorie a domniilor a o păzi pentru supușii săi. Drept aceea, dar iată, printr-acest hrisov al domnii mele, întărim privilegiile boerilor ca să să păzească cîntea rînduialii neamului boeresc întru statornicie săvîrșind poruncile înpărătești și ale domniei după vrednicia sa fieștecare la dregătorie ce i să va încredința cu osîrdie și cu dreptate, iar alții ce nu vor fi din neamul boerescu să nu cuteze a să întinde mai mult din rînduiala sa, nici să li să încredințeze cîntea boerilor celor mari, ca cu acest chip apărîndu-se cîntea neamului boerescu și mai mult să să aprinză întru dînșii rîvna cîntei a rădica poruncile înpărătești și ale domniei cu protelnimie și să să poată păzi buna etarxie nizamului și omurului țării cu lesnire și spre odihna de obște. Și spre statornicia aceștii rîndueli ce au arătat mai sus, întărit-am domnie mea hrisovul acesta cu a noastră domnească pecete și iscălitură ca să să păzească nestrămutat.

Văleat 1766 avgust 12 dni.

Io Grigore Ghica vodă <m.p.>

<Pe verso, însemnare contemporană>: Hrisov de la mării sa Grigore Alexandru Ghica vod(ă) de rînduiala boiriilor. 1766 avgust 12 dni.

Biblioteca Științifică Centrală — Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3604. Orig., hîrtie (58 x 39 cm.), pecete domnească inelară în cerneală roșie.

EDIȚII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, Iași, 1962, p. 171-174 (transcriere în alfabet de tranziție, cu omisiuni și multe abateri, după originalul ce se afla la Muzeul din Odesa).

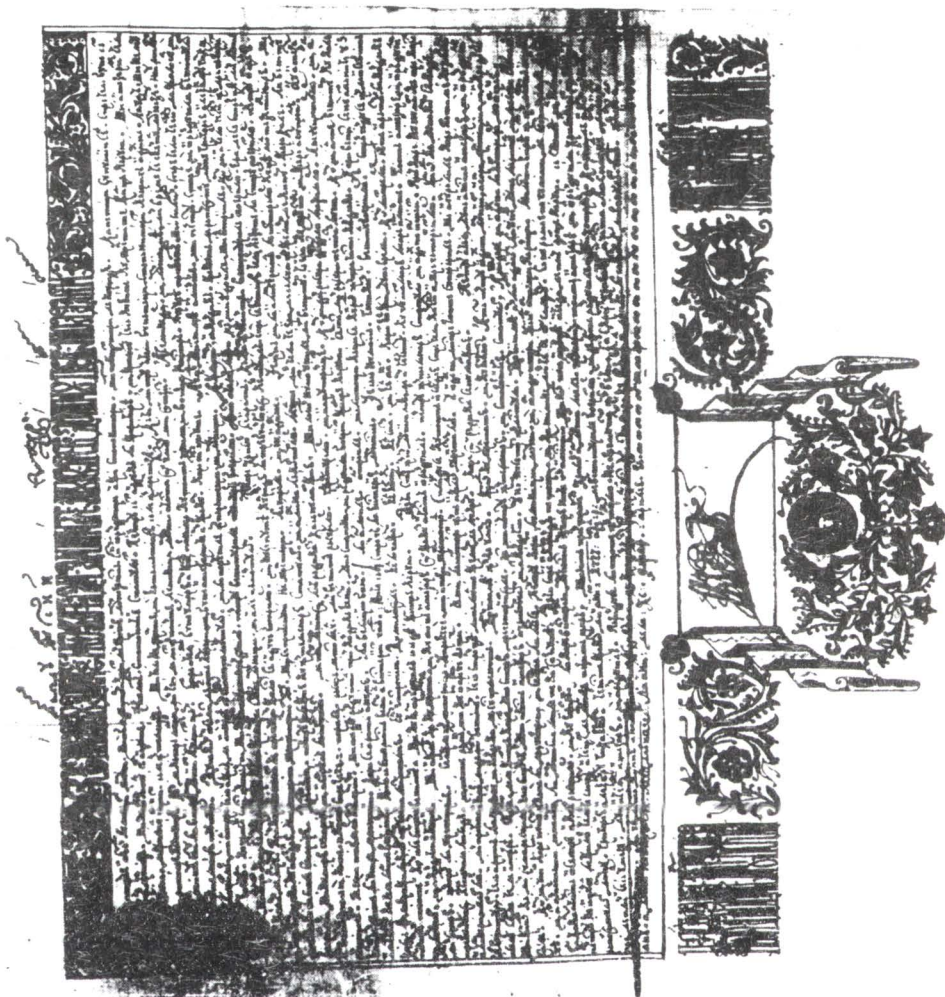
11

1779 aprilie 15, Iași. Constantin Dimitrie Moruzi voievod întărește veniturile dregătorilor moldoveni după hrisovul și condica lui Grigore Alexandru Ghica voievod.

Cu mila lui Dumnezeu, Io Costandin Dimitrie Muruzi voievoda, domnu Țării Moldavii. Datorie avînd luminații domni și oblăduitori, carii din pronie dumnezeiască sînt orînduiți a fi stăpînitori și povățuitori de noroade, ca pe toți supușii sei spre cele bune să-i îndrepteze și cu tot chipul să-i agiute întemeind statornicie statului pentru să-i aducă la fericirea și folosul ce si cuvine cu dreptate fiștecăruia și așezările celi bune de folosul obștii să le întemeieze și cele nedrepte și vătămătoare să le îndrepteze, căci dintru aceli bunătăți stăpînitorii cîștigă odihnă, laudă și nemuritoare pomenire cum de cătră mulți din cei de mai înainte luminați domni aceasta s-au urmat și s-au păzit.

Asemine dar și domnia mea, din vreme ce svîntul Dumnezeu ni-au miluit și ni-au suit la scaonul domnii aceștii, spre aceiaș(i) bună urmare am fost porniți cu toată inima și voința noastră pururea priveghind și silind spre celi ce sînt de folosul și întemeierea tuturor, după cum osebit de alte lucruri și bune așezări ce am făcut cari sînt știute au în domnia mea aminte și pentru stare și orînduiala venitului boerilor și altora ce si află de-apururea în slujba pămîntului și la poruncile împărătești și domnești, aflat-am o condică făcută de răpousatul domnu Grigorie Alexandru Ghica voievoda cu hrisov scris într-însa și cu așezată rînduială pentru veniturile tuturor boerilor atît a celor mari cît și al doile și al triile cum și a celor ce sînt în dregătorii și alții cîți se află întru multe feliuri de slujbe domnești și ale pămîntului, în care hrisov se arată că mai înainte veniturile boerilor era de să strîngea din multe feliuri de lucruri prin care nu numai că pre puțin folos se aduce boiarilor și nu se putea cuprinde la trebuincioasa cheltuială spre săvîrșire celor căzute la starea boerilor pentru obștie și spre a giudeca cu osîrdie după datorii dregătorii lor și se pricinuia nedreptăți, asuprele și neodihne, ce încă și la alișverișul lăcuitorilor curgea multă zeticnire și pagubă cu nespuse supărare.

Drept aceia, pentru ca să fie cu întemeiere statului și odihna lăcuitorilor multe din celi ce era de si lua în jeluiri de chipuri fără cale la venitul boerilor și cu mare supărare și asupreală lăcuitorilor de tot, domnia sa li-au rădicat ca să nu mai fie și, lăsînd numai unile din venituri ce era cu dreptate și fără asupreală, au așezat alt venit ca să ia cîte patrușprezece parale răsuri de tot locul din venitul rásurilor ciferturilor și agiuturîței cum și din răsura dăjdilor mazililor, a negușitorilor și al ruptașilor pe suma tablelor visterii și si dea rînduitul prin condică venit după stepena și rînduiala boerii fiștecăruia atît din răsuri pe toată luna cum și alte venituri cu cale ce sînt rînduite la unile dregătorii cari se arată anume la veliții boiari, la al doile, al triile și la toți cîți se cuprind într-această condică, cari venit se nu aibi nici un amestic cu celelalte venituri, nici să se numască venit al visterii g(o)spod, nici să le strîngă la visterie domnească ce să să numască ghenicoz, venitul boerilor strîngîndu-se în deosebită casa thesavro filachion în svînta mitropolie, supt epitropia dumlorsale vel logofat, vel vornic, vel spat(ar) și vel banu, carii vor fi după vremi, cum mai pre larg iaste arătat la condică, pentru toate cum să se strîngă venitul și cu ce orînduială să dea fiștecăruia. Deci, stînd însumi domnia mea de

1779 aprilie 15, Iași (Doc. nr. 11)

am cercetat cu cea mai mare luare aminte toată așezare și orînduiala hrisovului și a condicii aceștie și aflînd că cu dreptate și cu bună așezare s-au făcut aciastă orînduială pentru întemeiere statului și odihna obștii prin care nu numai că oricarii din stare intrînd la dregătorie se află îndatoriți a priveghe și a păzi dreptatea silindu-se cu toată osîrdie spre celi cari sînt a dregătorilor fiindcă, după cum se cade, trebuincioasa cheltuială li să dă și poate rămîn și cu oarișce ciștig, ce și lăcuitorii încă aflînd dreptate lor au odihnă dinspre toate supărările și asuprelile care pătînescu zeticnre alișverișului lor, din pricina acelor di demult venituri ce să strîngea di pe multe feliuri de lucruri care s-au rădicat se nu mai fie.

Pentru aceia, după această așezare și orînduială a venitului, ce să arată la hrisovul și condica de sus pomenită, domniia mea încă urmînd fiind cu dreptate și cuviincios atît pentru odihna domnii asupra dreptății și a credincioaselor slujbe ce de-apururea se ceru de la fiștecarii după stare dregătorii sale cît și pentru întemeiere și statornicie statului, așijdere și odihna lăcuitorilor de obște, și fiindcă din suma răsurilor ce să strîngu după această așezare a hrisovului și a condicii, unii nu se pot îndestula, domniia mea am mai adaos la unii după meritul și măsura slujbelor sale cum și unii carii nu pot încăpe la dregătorii și se află la lipse, pentru carii luminații domni și oblăduitorii fiind obștești părinți milostivirea îi îndiamnă a privilegiu și a-i împărtași și pe aceia la domniasca milă pe cît s-ar putea, deci spre a cuprinde pe toți și ca nimene din cei ce au slujitu să nu rămîie păgubași de ostinelile lor, s-au făcut această osebite a casei răsurilor și cu epitropi, la care visteriia domniască nu are nici un amestic; și cînd nu să ajungea a se da deplin fiștecăriia să scotea și cite un cifert pentru neagiunsul lefilor celor ce slujescu aceștii de Dumnezău păzită țară. Și, iată, printr-acest hrisovu al domnii mele, întărîm toată așezarea și orînduiala hrisovului și a condicii răposatului domnu Grigorie Alexandru Ghica v(oi)e voda, ce iaste făcut din anii 1777 april 1, de veniturile boerilor și de alte rînduiale și hotărîm ca și de acum înnainte pre deplinu să să urmeze după aceiaș(i) așezare și orînduială păzindu-se la toate întocma nestrămutat în veci.

S-au scris hrisovul acesta la scaonul domnii mele, în orașul Iașii, la cea dintîi domnie a noastră la Moldavia, de credincios boiarinul nostru Dimitrache Vîrnav al doile logofăt al divanului g(o)spod, întru al doile anu al domnii noastre la Moldavia, la anii de la H(risto)s 1779 aprilie 15.

Io Costandin Moruzi voievod <m.p.>

Io Costandin Dimitrie Moruzi voevoda, cu mila lui Dumnezeu, domnul Țării Moldovei.

<Pe verso, de aceeași mîină>: 1779 april 15. Hrisovul mării sale Costandin Dimitrie Moruzi v(oi)e voda de întărituri pentru venitul boerilor după hrisovul și condica măriei sale Grigore Alexandru Ghica v(oi)e voda.

† Vîrnav log(o)f(ă)t procitelnom.

Biblioteca Științifică Centrală – Kiev, Secția Manuscrise, Fond V, nr. 3605. Orig., hîrtie (74 x 51 cm.), pecete domnească mică din 1777 aplicată în cerneală roșie.

EDIȚII: «Arhiva românească», tom. II, ed. a II-a, sub redacția lui Mihail Kogălniceanu, Iași, 1862, p. 175-179, nr. IV (transcriere în alfabet de tranziție, cu omisiuni și multe abateri, după orig.).

1

1646 (7154) iunie 31. Vasile Lupu voievod scrie lui Dumitrașco Badiul și Andronache Badiul să stabilească hotarul satului Zaluceni dinspre Direcăuți.

НѡН¹ ВАСНАІЕ Б(О)Б(О)Д(А), БОЖІЮ МННВСТ(ІЮ), ГОСПОДАР ЗЕМАН МОЛАДЕ-
СКОМ. Scriem domnia me la slugile domniei meli, la Dumitrașcu Badiul și la
Andronache Badiul. Dămu-vă știre dacă veț(i) vide cartea domniei meli, iar voi
să mergiț(i) să alegiț(i) hotarul Zalucenilor dispre Direcăuți pre unde vor ști
oamenii buni și veț(i) face și o scrisoare cum veți găsi cu dreptul.

De aceasta vă scriem și într-alt chip să nu faciț(i).

Let 7154 <1646> iunii 31.

Sam gospod(in) velel.

L(ocul) p(eceții) g(o)sp(o)d.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, opis
1, doc. 521, f. 392 v. (nr. 3). Copie rom.

O trad. rusă, ibidem, f. 494 v. - 495 r.

¹ În loc de: Нѡ.

2

1648 (7156) mai 16. Vasile Lupu voievod întărește lui Lupu Bogza o seliște pe Căinari, în gura Zeurii.

7156 <1648> mai 15.

Suret di pi un ispisoc de la d(omnul) Vasili v(oi)e v(o)d prin cari întărești, în altile, stăpînire lui Lupu Bogza, nepot lui Voicu log(o)f(ă)t, pi o săliști ci să chiamă în gura Zeurii, pi Căinari, împotriva Nicoreștilor despre răsărit, din sus de fîntîna Buscăi, din gios(ul) Sorocii, ci au fost di cumpărătură moșului său Voicu log(o)f(ă)t de la Ioan Ciuleu, cum mai pe larg să arată la aceiaș(i) copie încredințată fiind de Ioan Ghindă log(o)f(ă)t de taină cum că ar fi scris di pi alt suret ci s-au aflat la stol(ni)cu Vasili Neculce, care suret ar fi întărit di log(o)f(ă)tul Ioan Canta și di vor(ni)c(ul) Ioan Sturza.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1303, f. 219 v. (nr. 2). Rezumat într-o carte de judecată din 1822 oct. 11.

3

1654 (7162) iulie 7, Iași. Gheorghe Ștefan voievod scrie lui Condre capitan să aleagă hotarele satului Purceleni.

НѡН¹ Гѣоргіе Шѣфанъ в(о)в(о)д(а), Божію милости, господаръ Земли Молдавскон. Scriem domnie me la sluga noastră la Condre cap(i)t(an). Dacă vei vide carte domnii mele iar tu să strîngi oameni buni și bătrîni di prinpregiur megies și să mergi la sat la Purceleni și să socotești precum va fi mai cu dreptul să alegi și să hotărăști tot satul Purceleni, ce este a slugii noastre a lui Constantin Macri, din vatra satului, și din cîmp, și din țarină, și din finață, și den pădure și den tot hotarul cît să va alegi acelu sat dispre alte hotară, foarte cu dreptul să socotiți să alegi hotarul acelu sat, nemărue să nu fățăriți, și precum vei afla mai cu dreptul și pre unde vor fi ținut bătrîinii să pui și semne și să stîlpești locul să să știe dispre alte hotară și să faci și o scrisoare de acolo precum vei afla să ne dai știre aice. Тоѣ пишем.

✠ Илс, аѣтъ хрѣѣ юлі 3.

Singur domnul au poroncit.

L(ocul) p(eceții) g(os)p(od).

Racoviță vel log(o)f(ă)t au învățat.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 2343, f. 112 r.-113r. Copie.

¹ În loc de: Нѡ.

4

1659 (7167) aprilie 7. Mărturia a 11 boieri privitoare la dăruirea seliștii Zeura de către Lupu Bogza pîrcălab de Neamț lui Grumeza mare armaș.

7167 <1659> aprilie 7.

Mărturii de la unsprăzăci boeri al¹ Moldaviei, prin care mărturisăsc că Lupu Bogza pîrcălabul din Niamțu, viindu la dînșii, li-au arătat că o moșii cu săliște de la țin(u)t(ul) Sorocii, pi apa Căinariului, din gios di Nicorești, di cătră răsărit, ci să chiamă Zeura, ce-au fost cumpărătură di moșul său Voicul log(o)flă)t, au dăruit-o lui Grumeza marili armaș.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1303, f. 219 v. - 220r. (nr. 3). Rezumat într-o carte de judecată din 1822 octombrie 11.

1 În loc de: «ai».

1665 (7173) februarie 1. Ionășcuță postelnic și soția sa, Măricuța, se învoiesc cu Dumitrașcu vornic asupra stăpînirii satelor Midveca, Năvolavca ș. a.

Adică eu, Ionășcuță postelnic, și cu femeia me, Măricuța, scriem și mărturisim cu acest zăpis al nostru cum noi, di bunăvoia noastră, ni-am tocmit cu fratele nostru, cu dum(nea)lui Dumitrașcu vor(ni)c pentru un sat ci ni-au fost noau danii di la Vasile Urechi, anumi Midveca și Năvolavca, ni-am tocmit cu dum(nea)lui să fii giuătate di sat a dum(i)s(ale) și giuătate al nostru, să fii în doau acele siliști ce mai sus scrii, pentru căci ni-au dat dum(nea)lui Dumitrașcu vist(ier)nicul doau sute cincizeci de lei bani gata să ni fii toată în giuătate veniturile și vecinii încă să ne fii doau, pentru căci am fost avînd mai dinaintia tocmalii cu Broscăuți să ne fii încă în doau, iar apoi di Broscăuni¹ ni-au lăsat să fii tot satul al meu și să ții dum(nea)lui aicea, la aceste siliști ci mai sus scrii, să ne fii cu totul în giuătate. Iar cine dintre noi sau din săminția noastră va vre să strice această tocmală să fii treclet și procllet și afurisit și neertat de milostivul Dumnezeu și de toț(i) sfinții și să fii lepădat di trei sute și optsprezece sfinț(i).

Și această tocmală s-au făcut dinaintia părintelui nostru dum(nea)lui Nenui, ș-a dum(i)s(ale) lui Eremia Curcă portari, și a lui Gherman din tîrgul Săretului, și a șoltuzului di acolo, și a Ursului Duciului, și a popii lui Petrașcu din Prelipca și a mulți ficii di boeri; iar zăpisăle acelu sat a Medvicăi sînt pre mîna dum(i)s(ali) vistiernicului Dumitrașcu.

Și pentru credință am iscălit, să să știi.

7173 <1665> fevr(uarie) 1^{iu}.

Iscălit(i): Ionășcu postelnic iscal.

Și eu, Gavril Tăbîrță, am scris zăpisul.

Și eu, popa Pătrașcu di Prelipca.

Tudosă Dubău pîrcălab m-am prilejuit în această tocmală.

Arseni Volcinșii iscal (l(ocul) p(eceții).

Cantora hotărîturilor Oblastii Basarabii.

Copia aceasta, posleduindu-să din cuvînt în cuvînt și fiind scoasă întocmai de pi tălmăcirea celui adevărat ispisoc, di aceia, pe temeiul jurnalului închiat la 19 zile a acestii luni iuni s-au încredințat cu iscăliturile cuviincioasă și puniria peceții împărătești. În Chișinău, anul 1830, luna iunii, 24 zile. Iscălit(i): Predsidatîl, Rusul (l(ocul) p(eceții).

¹ Așa în text.

Secretar, Gabur.
Stolonacialnic, Vasiliu.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 521, f. 182 (nr. 13). Copie. O trad. rusă din 1834, ibidem, f. 133-134.

EDIȚII: *Moldova în epoca feudalismului*, V, p. 112-114, nr. 43 (cu unele erori).

6

1671 (7179) februarie 22. Gafița, soția lui Savin vornic și fiica lui Ifrim Hăjdău, dăruiește nepotului său Răzmiriță, fiul lui Roman vornic, părțile sale de ocină din Căpoteni, Șărbaca și Onești.

Adică eu, Gafița, giupîniasa dumisali vornicu Savin, fata lui Ifrim Hăjdău. Scriem și mărturisim cu acest zapis al meu singură, pre mini, de nimini nevoită, nici asuprită, ci di a mia bunăvoi, am dat și am dăruit danii a mia driaptă ocină și moșii lui Răzmiriță, nepotul meu, ficiorul dumisali lui Roman vor(ni)c, din sat din Căpoteni, și din Șărbaca și din Onești, ci să va alegei din cumpărături, din danii di pi alți frați ai mei, să fii dumisali driaptă ocină și moșii în veci.

Și când eu am dăruit danii dumisali s-au tâmplat dumnialor mulți boeri: dumnealui Ștefan Petriceicu mari clucer, și dumnealui Prodan Drăgușascu șat(rar), pîrcălab di Hotin, și Ilii Moțoc pit(a)r, și Ghenghii vornicu, și Ursul vornicu, și Irimia vornicu, și Pătrașcu vornicu, și Ciocîrlie vornicu și Dimitrașcu vornicu.

Și pentru mai mare credință, toți au pus pecetie și dumnealor au iscălit și dejitile au pus ca să știe.

Velet 7179 <1671> fevr(uarie) 22 zile.

Prodan Drăgușascu șat(rar), pîrcălab di Hotin.

Gafița, giupîneasa lui Savin, fata lui Ifrim Hăjdău.

Ursul vor(ni)c.

Petriceicu vel cluceriu.

Dumitrașcu Roșca vornic.

Irimie vornic. •

Ciocîrlie vornic.

Pintilie Constandin biv pîrcălab.

Această copie este întocmai de pe cel adevărat zapis ce esti la mini din scrisorile moșiei Căpotenii ce să numești Tă...¹

1818 martie 20. Iscălit: Ioan Străzascu.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, doc. 6346, f. 101 r.-v. Copie.

1723 (7232) octombrie 30, Iași. Mihai Racoviță voievod cere lui Năstase ușer să vină la Iași, la Divan, împreună cu toți cei care au parte în satul Pohrebeni.

Нѡи¹ Мнѡхъ Ракѡвнцѣ Б(о)ж(о)д(а), Божью милостию, господарѣ Земан Молдавском. Dat-am cartea domniei mele slugii noastre, lui Năstasăi ușăriul, i frăț(i) răzaș(i) a lui cari au moșii la sat la Pohribini să fie volnici cu carte domniei mele a faci știre cu carte(a) domniei mele tuturor or(i)cini ș-ar zice că ari moșie într-acel sat ori moșie de baștină, dar moș din strămoș, ori cumpărătură ce-ar zice că au cumpărat de la niscaiva răzaș dintr-acel sat să să scoale cu dresă, urice, zapisă, cini ci-ar hi avut, să vie toț(i) față aice la Eș(i), la divanul domniei mele, cini cu ce-ar ave driasă, zapisă; iar cari n-ar vini să să afli la Sfeti Niculai aicia va fi rămas și lipsit de ace moșie de Pohribeni.

Și nimini să nu ste împotriva cărții gospoda.

✕ **Ис, лет хЗСЛЕ ОКТ(ОМ)БР(ІЕ) А.**

L(ocul) p(eceții) gospod.

БЕА АОР(О)Ф(Е)Т ШЧ.

Cantora hotărîturilor Oblastii Besarabiei.

Copiile acestea posleduindu-să din cuvînt în cuvînt cu cele în or(i)ghinal documenturi a moșiei Pohrebenii și fiind scoasă întocmai s-au încredințat di către această cantoră cu iscăliturile cuviincioasă și puniria pecetii înpărătești, în Chișinău, anul 1824, luna săpt(em)vr(ie), 14 zile.

Ile Rusu.

Secretar: Stăvilă².

Stolonacialnic.....³.

Arhiva Istorică Centrală a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 3751, f. 243. Copie. O trad. rusă din 1824 septembrie 14, ibidem, f. 244.

¹ În loc de: Нѡ.

² Precedat de ștampilă.

³ Indescifrabil.

1746 (7254) iulie 12. Ioan Nicolae voievod scrie lui Toader Carp mare medelnicer în legătură cu plîngerea lui Simion Vrabie și alții din ținutul Orhei.

НѠ ІѠАН ННКОЛАЕ БОГЕБОДА, БОЖІЮ М(Н)ЛОСТІЮ, Г(О)СП(О)ДАРЬ ЗЕМАН МОЛАДЕСКОМ. Scriem domnia mia la credincios boierul nostru dumnealui Toader Carpu biv vel med(elnicer). Facem știre că aice, la domnia mia, s-au jăluit Sămion Vrabie și cu alți frați și răzeși a lui de Sferje, ce este la ținutul Orheiului, care ace Sverje și cu Lăurenii și cu Diice dau samă că să hotărâscu una de alta și în tustrele locurile au moșie cu toții, dară în Lăurenii și în Diice au avut și Ochița ce s-au tras din Frim o părțică de un leu și 5 bani; iară în Sverje nicidecum n-au avut nici o petică, care dintr-acea Chiț(ă) să țină acum un Toader Borșu stăpîn părții Chiței, dzicînd c-au cumpărat, care di-au și cumpărat răzeșii acește dzic că nu-ș au de vîndzare Chiței, nici sînt iscăliți, nici acel Borșu nu este nice o rudă Chiței, nici lor îngădu-i-s(e) să stăpînească fiind el strein că este un om gîlcevitor și tare de cap și cu ace părțică de un leu <și> 5 bani ce-au avut Chița în Lăurenii și în Diice să întinde Borșu a stăpîni trii bătrîni, care mai mult nu-ți lungim din jaloba lor că vii înțălege pe largu din răvașul ce-au scris răzeșii la dumnului vel logof(ă)t plîngîndu-se de împresurare de cătră Borșu și dzisără că și știi dum(nea)ta pricina lor; pentru care să cauți dumneata să strîngi pe toți răzeșii și să vie de faț(ă) și acel Toader Borșu și să le iei sama pe scrisori ce ț-or arăta și precum s-a dovedi și vii cunoaște să giudeci și să curmi gîlceava lor și să dai mărturie precum a da dreptate la car(e) part(e) s-a căde.

Asij[șij]dere să mai jăluiră razeșii acește și mai diadinsu Sămion Vrabie pentru acel Toderășco Borșu dzicînd că sămețindu-se el cu nume de călăraș au mărșu în tărie lui ș-au cuprinsu toată iarba de finațe de pe Sverje și di pe Lăurenii i Diice di-au cosit-o el și pe acește i-au împinsu în laturi di-au rămas fără fin. Deci și pentru pricina finului să le iei dumn(ea)ta sama și de s-a hi întinsu a cosi pe părțile acestora să le faci dreptate să nu rămîi fără fin și să-i odihnești cu dreptate lor dînd și mărturie ca de s-ari mai trage la divan să avem știre.

Aceasta scriem.

Vel l(o)g(o)ff(ă)t.

L(ea)t 7254 <1746> iulie 12.

Arhiva Istorică Centrală de Stat a Actelor Vechi, Moscova. Fond 1299, op. 1, nr. 4204, f. 9. Orig., hîrtie (28,8 x 19 cm.), pecete mare domnească apîcată în cerneală. O trad. rusă din prima jumătate a sec. XIX, ibidem, f. 10-11.

Din problemele României anului 1919. Documente

Primul război mondial, «marele război», a adus suferință deopotrivă tuturor beligeranților; a determinat consumuri neeconomice «de substanță națională», fenomen reflectat cu destulă fidelitate de «boala monetară» care a cuprins lumea postbelică. La inflație și la tensiunile sociale greu de stăpânit, se adaugă spectrul răspîndirii bolșevismului — o realitate odată cu victoria bolșevicilor în revoluția rusă din 1917.

Prelungirea războiului peste calculele militarilor și ale oamenilor politici a pus în evidență utilitatea ajutării țărilor mai greu afectate. Acestei necesități îi răspunde inițiativa americană orientată mai întîi spre Belgia, cu neutralitatea ei devenită fragilă și neluată în seamă de germani. Mai apoi, pe măsura angrenării S.U.A. în război, începînd cu 6 aprilie 1917, operațiunea de ajutoare a vizat cu precădere țările Antantei. Inițiativa s-a dovedit de mare folos; au existat și mijloace materiale oferite de economia americană, așa cum au existat, firesc, și interese. În acest context, merită semnalată opinia președintelui în exercițiu al SUA în legătură cu soluțiile opririi răspîndirii bolșevismului. Woodrow Wilson aprecia la 14 februarie 1919 că soluția convenabilă pentru Rusia ar fi restabilirea unui guvern liberal de talia celui instalat la putere în februarie 1917. Pentru el, arma cea mai eficientă în oprirea bolșevismului n-ar fi *forța*, ci *alimentele*.¹ Livrarea ajutoarelor în alimente și îmbrăcăminte către țările europene, între care și România, vizează, așadar, nu numai scopuri umanitare și obiective economice, ci și scopuri politice.

Între țările europene asistate, România are o situație cu totul particulară. Suferințele țării, copleșită de puterile centrale în condițiile imposibilității sau a lipsei de voință a aliaților de a-și onora obligațiile, atinseseră sub ocupație străină cote incredibile. Atunci, Nicolae Iorga sintetizase gravitatea situației cu amărăciune: «Ne pierde neamul». Nu era o exagerare. Vicisitudinile perioadei de ocupație se agravau datorită izolării de Aliți. Un diplomat englez nota că România era «o insulă înconjurată din toate părțile de inamici și fără nici o speranță de a fi ajutată de Aliți».²

După multe insistențe, este și România admisă între țările beneficiare ale efortului interaliat și în special american de eradicare a consecințelor războiului. Cu aceasta, unele din problemele României capătă șansă de a fi soluționate.

Densitatea extraordinară a perioadei dintre încheierea războiului și semnarea tratatelor de pace rezultă tocmai din nevoia rezolvării concomitente a mai multor situații care nu suportă amânarea. Trebuiau anihilate consecințele războiului în accepțiunea asigurării supraviețuirii populației rămasă în viață; era nevoie de eforturi pe planul diplomației pentru recunoașterea de către Conferința de pace a sacrificiilor României în timpul războiului; trebuia asigurată supraviețuirea României ca stat într-o zonă a Europei lipsită practic de frontiere recunoscute. Aceasta însemna păstrarea în rezervă a posibilității desfășurării unui efort militar pentru a evita «pierderea păcii» după situarea României între puterile victorioase ale Antantei prin voință și sacrificii ale căror dimensiuni reale pot fi percepute numai prin analiza durității păcii separate de la București, impusă de Puterile centrale. De asemenea, totul trebuia rezolvat de așa manieră încât să se constituie premise certe pentru consolidarea unității naționale — sarcină conturată clar — documentele o probează — în mintea celor mai mulți dintre românii cu putere de decizie în această perioadă și în special a lui I. I. C. Brătianu.

Din foarte multe puncte de vedere, articularea unei politici, în această perioadă, sub presiunea formidabilă a cerințelor momentului și fără a pierde din vedere — cât omeneste era posibil — comandamentele de perspectivă se concretiza în voința de a opune haosului multiplu, ordinea; în cazul țărilor mici din Europa centrală și de sud-est-a României în speță — preocuparea pentru ordinea internă era însoțită de aceea pentru asigurarea locului țării în configurație europeană și internațională a lumii postbelice. Contemporanilor nu le-a scăpat din vedere faptul că încercarea lui I. I. C. Brătianu de a coordona poziția țărilor vecine României de respingere a încălcării drepturilor lor de state suverane de către marile puteri aliate la Conferința de pace este și un simptom al dificultăților prezente și de viitor ale supraviețuirii acestora. De aceea, considerăm că orice mărturie capabilă să recupereze complexitatea acestei perioade din istoria României este bine venită; aceasta cu atât mai mult cu cât este vorba de perceperea complexității și a gravității problemelor României de către oameni veniți din alt mediu politic și din altă cultură; este vorba de ofițeri ai armatei americane angrenați în misiuni de asistare a țărilor calamitate de război.

Documentele propuse spre publicare, în număr de 10, notate de la A la I,³ sînt selectate din volumele care conțin mărturii asupra activității misiunii americane de ajutorare a țărilor afectate de marele război din 1914-1918.⁴ Este vorba de American Relief Administration (ARA), aflată sub conducerea lui Herbert Hoover.⁵

Documentele au fost identificate la Biblioteca Prezidențială Herbert Hoover-West Branch-Iowa-SUA. În calitate de bursier Fulbright (1984-1986), participant la programul schimbărilor culturale romano-americane, am putut să includ între obiectivele mele de cercetare și Biblioteca Hoover. Precizăm că

documentele n-au fost identificate de noi în volumele publicate pînă acum, inclusiv în cele apărute sub titlul: *Desăvîrșirea unității național statale a poporului roman. Recunoașterea ei internațională. 1918*. Ele pot contribui, în opinia noastră, la conturarea cu mai mare claritate a problemelor României la sfîrșitul primului război mondial și în timpul Conferinței de pace de la Paris. Traducerea și notele ne aparțin.

A.

Un apel de la Legația americană din București pentru grîu și îmbrăcăminte pentru Romania

Secretarul de Stat, Washington, 28 decembrie 1918

In clar

Misiunea americană, Paris

Departamentul a primit următoarea telegramă de la Legația americană din București.⁶

«20 decembrie. Alături de telegramele numărul 18 și 19 pe care le-am trimis astăzi de la Majestatea Sa Regina României, domnilor Davison și Anderson și alături de telegramele trimise de miniștrii aliați [la București] la 18 decembrie, îndrăznesc să pledez din nou pentru România unde, dacă nu se primește imediat ajutor, foametea va izbucni într-un interval de 30 de zile. Cea mai presantă este nevoia de grîu după care urmează aceea a rufelor (pînzeturilor), a îmbrăcăminte, a încălțăminte și a stofei. Dacă se trimite vreo comisie a Crucii Roșii Americane, aceasta ar trebui trimisă cu același vapor care transportă alimentele și îmbrăcăminte». Vă rog comunicați lui Hoover.

Polk
interimar

B.

Anunțarea primului transport de alimente pentru Romania⁷

Paris, 9 ianuarie 1919

Vopička
București

Noi deviem către România un vas al Armatei americane încărcat cu făină. Aproximativ la 14 ianuarie (1919) ar trebui să treacă prin Gibraltar. Guvernul

britanic procedează la fel cu un vas care vine din Australia și care ar trebui să treacă pe la Port Said în jurul datei de 10 ianuarie. Colonelul Atwood, care este acum la Belgrad, este împuternicit cu măsurile [de aprovizionare] în Europa de sud-est și îi trimit pe căpitanul Green și un grup de ofițeri direct în România; ar trebui să ajungă [la București] în jurul datei de 12 ianuarie. Între timp, britanicii, francezii și noi [americani] am căzut de acord să cerem reprezentanților diplomați ai Statelor Unite, Franței, Italiei și Marii Britanii să se constituie într-un Consiliu al Alimentației pentru a prelua provizoriu alimentele trimise până la definitivarea organizării [acolo, în România].

Hoover

C.

Condițiile alimentare în București de John D. Hartigan⁸

București, 18 februarie 1919

În ultima săptămână, am încercat să-mi fac o părere asupra condițiilor celor săraci în acest oraș și să găsesc ce s-a făcut pentru alinarea suferinței lor. Am vizitat zona întinsă pe o rază de 1,5 km în jurul centrului, suburbiile orașului și localități aflate până la 30 km distanță de București și situate într-o regiune care, înainte de război, era între cele mai frumoase din România. În urma acestei investigații, înfățișez câteva fapte adevărate.

Cartierele orașului

Vizitând 10 familii sărace din cartierele de lângă centrul orașului, am descoperit că ele se găsesc în condiții care pot fi caracterizate de înfometare; au bani puțini pentru a acoperi fie și cele mai presante necesități; aproape toate trăiesc pe rații furnizate fie de Primărie, fie de Crucea Roșie. Prețurile produselor de larg consum (făină de porumb, cartofi, carne, ceapă etc.) sînt ridicate; cantitatea de pîine obținută pe cartelă este limitată (acum 175 gr., săptămîna trecută, 350 gr.). În aceste condiții, familiile inspectate sînt practic în imposibilitatea de a face față iernii și lipsei de lemne și cărbuni. În familiile cele mai sărace, am descoperit că n-au haine, că încălțămîntea nu se găsește decît la prețuri exorbitante; că sînt neîncălzite casele în care temperatura locatarilor ridică pe cea a încăperilor dacă ferestrele sînt închise. Cele descrise mai jos sînt trăsături tipice ale sărăciei lor observate de mine.

1. 12 persoane locuiau într-o încăpere mică, neîncălzită; trei din ele sînt desculțe și au servit o singură masă în două zile. Ei mănîncă mămăligă, un aliment caracteristic României. Este un amestec de făină de porumb și apă. După ce se fierbe, seamănă cu ceea ce noi, în America, dăm la găini. Nu există nici un sistem de ajutorare și cererile înaintate Primăriei au fost respinse.

2. Familie de patru persoane; o bătrână de 64 de ani și încă una de 24, cu doi copii. Toți sînt desculți; femeile poartă fuste de lînă și pieptare; n-au lenjerie de corp. N-au lemne și n-au suficienți bani pentru pîine. Trăiesc cu mămăligă și se văd foarte clar semnele frigului și ale subalimentației.

3. Familie formată dintr-o femeie cu trei copii. Locuiește într-o cameră fără ferestre (6x10). Copiii sînt îmbrăcați în cămășuțe, fără pantaloni și desculți.

4. Familie formată dintr-o femeie și doi copii. Toți desculți; n-au mîncat de 24 de ore. N-au lemne și n-au bani să cumpere alimente.

Cartierele mărginașe

Aceleași condiții ca și în oraș cu deosebirea că numărul celor desculți este mai mare și că cei mai mulți sînt îmbrăcați cu cîte ceva ... ca să nu fie goi. Dintre familiile vizitate, 25% sînt neîncălțate și trăiesc în bordeie de pămînt cu o singură încăpere. Trăiesc cu mămăligă atunci cînd pot cumpăra făină; mai folosesc și pîine obținută prin Primărie sau prin Crucea Roșie.

Zone rurale

La Buldana, sat aflat la 30 de km de București, în una din cele mai bogate zone ale țării, am găsit condiții tot așa de proaste ca și în oraș. Țăranii, obișnuia să se alimenteze înainte de ocupația germană cu carne de vită și de porc, de vițel, de oaie, de pasăre, cu lapte, ouă, brînză și pîine albă, acum mănîncă ceapă, varză murată și mămăligă. Se poate cumpăra pîine neagră cu 2 lei bucata de 900 gr; de doi ani nu se găsește făină albă. Pe cînd înainte de venirea germanilor media vitelor era de trei la fiecare gospodărie, acum există o vită la 10 familii. Se mai poate găsi carne de vițel (deși tăierea este interzisă) la 7 lei kg. Cîrnații de porc de slabă calitate se vînd cu 20 de lei kg, 50 de lei costă 1 kg de zahăr, iar laptele se vinde cu 4,50 litrul. Principala hrană este mămăliga din făină de porumb (2,5 — 3 lei kg). Și făina de porumb se procură în cantități limitate aduse din alt sat. Lipsite de bani, de vite de muncă, de locuri de muncă, multe din familii sînt amenințate de foamete la epuizarea stocurilor de care mai dispun. Ceapa se vinde cu 50 lei kg, iar zahărul, ceaiul și cafeaua sînt socotite produse de lux; nu se găsesc. Lipsesc fasolele și, cînd se găsesc, prețul variază între 4 și 6 lei kg. Iată cîteva exemple ale condițiilor de viață aici.

1. O familie numeroasă, locuind într-o singură încăpere neîncălzită, fără bani și consumînd doar mămăligă. Copiii (7) n-au îmbrăcăminte. Tatăl este desculț.

2. Familie de patru persoane — doi copii. Mama și un copil bolnav; mor de foame. Nu există lapte pentru cei mici și doar puțină făină pentru adulți.

3. În fiecare familie am văzut cel puțin o persoană desculță, nu numai că se stă desculț în casă, dar se lucrează afară, în zăpadă, fără încălțăminte. Primarul satului vecin îmi spune că și acolo sînt condiții asemănătoare cu acelea din Buldana.

4. Guvernul nu acordă nici un ajutor și nu există organizație care să acorde ajutoare în afara anumitor centre, așa încît există pericolul înfometării. Există

ceva pîine disponibilă, pregătită într-o brutărie particulară situată într-o localitate învecinată. Pîinea aceasta se face dintr-un vechi stoc de făină ascuns la venirea germanilor în țară; pîinea se vinde fără tichete.

Porumbul, de slabă calitate, este măcinat într-o moară din apropiere; pentru acest serviciu, țăranii plătesc 25% din cantitatea măcinată. Primarul arată că s-ar putea face distribuirea făinei prin băncile locale; fiecare bancă are un comitet de 7-8 țărani cunoscători ai operațiunilor băncii. Autoritățile guvernamentale au cerut acum o lună estimarea necesarului de făină pentru acoperirea nevoilor locuitorilor satului. S-a cerut o cotă zilnică de 350 gr de persoană. S-au mai cerut încă două asemenea estimări dar nu se știe nimic încă despre intențiile guvernului. Lipsesc total semințele. Grîul care a rămas în urma ocupației germane a fost dat demult în consum.

Ajutorarea săracilor

1. De Crucea Roșie din Romania

Crucea Roșie din Romania deține cinci cantine care hrănesc 5500 persoane zilnic. Beneficiază de ajutoare soțiile, văduvele, copiii și orfanii soldaților români; invalizii de război, de asemenea, pot solicita această asistență. S-a angajat un inspector care să analizeze fiecare caz. Cum activitatea lui a fost întreruptă, cazurile care apar sînt inspectate de personalul feminin al cantinelor. Fiecare persoană primește zilnic o rație compusă din 175 grame de pîine și 500 gr supă din arpacaș, usturoi, prune și cartofi. Pîinea este oferită de Primărie; este de aceeași calitate cu aceea vîndută în brutării; este făcută acum din făină albă englezească. Începînd cu 1 martie, rația de pîine va spori la 350 gr. Supa este dată de Crucea Roșie. Fiecare familie care frecventează cantina primește un tichet pe care se înscrie numărul persoanelor.

Crucea Roșie a inițiat crearea a șase ceainării cu o capacitate zilnică de a hrăni 2000 de persoane. Rația constă dintr-un ceai și 80 gr pîine și se adaugă rației primite prin cantinele susmenționate.

Femeile bolnave, sărace și gravide sînt trimise în spitale și maternități unde sînt insuficient îngrijite și alimentate; dimineața — ceai, la prînz — supă de legume și 175 gr de pîine, iar seara — cîteva fasole.

Aspectul oamenilor care frecventează aceste cantine vorbește de la sine despre hrana pe care o primesc și frigul ce-l îndură, în casele nefîcälzite.

2. Primăria orașului București

Primăria dispune de cinci cantine în cartierele mai sărace ale orașului. În schimbul a 5 bani (0,5 cenți, la cursul actual) se obține o rație compusă din 175 gr pîine și un polonic de supă din mazăre și cartofi. Rația de pîine va fi sporită la 350 gr la 1 martie. Pîinea provine din brutării aflate sub controlul armatei. Fiecare om sărac poate solicita acest ajutor și îl primește dacă inspectorul avizează favorabil. Un tichet asemănător celui de pîine, pe care este înscris numărul persoanelor ce au drept la ajutor, primește fiecare solicitant. Nu s-a luat nici o măsură pentru aprovizionarea cu lemne și cărbuni a săracilor și singurul ajutor primit este cel prin intermediul acestor cantine. Zilnic sînt hrănite 3223 persoane la care se adaugă 150-250 persoane aflate în tranzit.

Primăria și Crucea Roșie ajută cam 8500 de persoane zilnic. În opinia mea, aceasta este cu totul insuficient atît din punct de vedere al cantității de hrană oferite, cît și a numărului mare de oameni săraci.

Distribuirea pîinii

Făina disponibilă este controlată de guvern și distribuită prin serviciul de Intendență al armatei la cinci brutării care, sub control militar, ~~prelucresc~~ pîinea pentru orașul București. Se fac pîini de 700 gr pentru care se folosesc 555 gr făină. Am cîntărit cîteva pîini și corespund ca greutate. Pîinea este distribuită apoi la 200 de magazine de desfacere unde, zilnic, fiecare persoană poate cumpăra cele 175 gr contra unui preț de 15 bani. Printr-o cerere depusă la Primărie, se obțin tichete de pîine pe trei luni; fiecare tichet are înscris numărul persoanelor familiei pentru care capul familiei a depus cererea. Inițial s-au acordat 350 gr pîine de persoană. Acum o săptămîină rația a fost scăzută la 175 gr din cauza lipsei de făină. Se va reveni la rația de 350 gr după 1 martie. Pîinea este de calitate și este făcută din făină albă, în brutării moderne. Nu se permite coacerea pîinii decît în cele cinci brutării autorizate. Am înțeles totuși că se face contrabandă cu făină așa încît pot și restaurantele să-și procure; cei care își permit să plătească pot avea pîine peste rația stabilită de Primărie. O brutărie pe care am vizitat-o vindea pîine pe ascuns cu 4-5 lei bucata.

Restaurantele au autorizații speciale și sînt obligate zilnic să raporteze numărul persoanelor servite; se permite folosirea rației de 175 gr. pîine pentru fiecare trei persoane deservite. Carnea poate fi cumpărată odată pe săptămîină și nu mai mult de 200 gr pentru fiecare persoană. De la Intendența armatei se poate procura carne la 7 lei kgr. Restaurantele fac rost de carne prin contrabandă. În cele mai bune, găsești totdeauna.

Prețurile produselor de larg consum

Prețurile medii în piețele publice și în diferite magazine se prezintă astfel: făină de porumb — 6 lei; de grîu — 8 lei; de grîu calitate a II-a — 7 lei. Făina de grîu folosită este făina albă englezească trimisă de Comisia Interaliată a Alimentelor; calitatea ei este diferențiată. Orez — 40 lei; fasole — 6 lei; arpacaș — 8 lei; carne de vită (contrabandă) — 14 lei; carne de vițel și de berbec (contrabandă) — 14 lei; cartofi — 4,5 lei; slănină — 35 lei; ceapă și gulii — 2,5 lei; unt — 50 lei; lapte — 2,5 lei; ouă — 12 lei duzina; varză — 2,5 lei bucata; zahăr — 45 lei; cafea — 80 lei; ceai — 140 lei; ciocolată — 90 lei kgr; macaroane — 16 lei; lapte praf — 6 lei cutia; petrol lampant — 7 lei litrul.

Servind masa la cel mai sărac restaurant pe care l-am putut găsi, am obținut o masă convenabilă la prețul de 5 lei. Meniul a fost compus din patru felii de mămăligă și o friptură. Friptura a costat 3 lei. Felia de mămăligă (7,5 cm/4 cm) costa 50 de bani. Se mai vindeau și cornuri cu 1,5 lei bucata. Nu s-a servit cafea. Cînd se găsește prin magazine, provine de la soldații francezi care o procură de la Serviciul de Intendență al armatei lor. Am văzut într-un magazin o mare cantitate de plicuri și hîrtie de scris aduse tot de francezi. Probabil acesta este un exemplu de comerț practicat de militarii francezi aflați în România.

Mita

Un negustor de cereale bogat, cu care am discutat de mai multe ori, mi-a explicat faptul că mita apare datorită sistemului de permise ce trebuie obținute pentru transportarea mărfurilor dintr-o parte în alta a țării. Nimic nu se poate aduce la București fără un astfel de permis. Autorizațiile se obțin prin intermediari care scot bani, obligându-se să vorbească cu acei ce acordă permise. Banii se plătesc intermediarului și pînă ce unul din acest lanț nu vorbește, este greu de urmărit drumul mituirii. Intermediarii n-au nici o legătură cu guvernul, dar scot bani acționînd ca intermediari. Acest negustor a oferit 1000 de lei printr-un prieten pentru un car de făină adus în București de la 90 de km; acolo — spune el — este suficientă făină. El încă n-a primit autorizația de transport, dar arată că așa este obiceiul să se plătească pentru autorizațiile de transport pentru făină și lemn. El mai arată că restricțiile privitoare la carne și pîine sînt încălcate zilnic de către unele oficialități din diferite cartiere ale orașului. Din conversațiile pe care le-am avut de cînd sînt aici, nu mă îndoiesc de faptul că obiceiul plătirii oficialităților pentru diferite servicii este foarte răspîndit. Interpretul nostru, un român, a auzit din întîmplare spunîndu-se că cineva care voia să aducă ceva fasole în București, oferea drept mită 80 de bani pe kgr. Mi s-a spus, de asemenea, de către persoane care n-au putut da nume, că diferite oficialități guvernamentale fac afaceri profitabile. Cu toate acestea, este foarte dificil să urmărești asemenea tranzacții. Este o diferență — spre exemplu — între numărul populației orașului București, presupus a fi 331 000 și numărul tichetelor de pîine emise. Aceasta se ridică la 520 000. Este vorba fie de mari neglijențe, sau de mituire de proporții.

Mortalitatea prin înfometare

Rapoartele arată că au murit zilnic între 40 și 150 de persoane din cauza foametei în timpul intervalului de vreme friguroasă cînd temperatura a fost în jur de 0 grade Celsius. Documentele de la morgă care acoperă cele mai friguroase trei zile arată numai trei decese prin înghețare. Documentele Ministerului Sănătății nu arată nici un caz de deces prin înghețare pe aceeași perioadă, dar arată cazuri de decese din cauza pneumoniei — rezultat direct al subalimentației și al lipsei de încălzire.

Concluzii

Aș spune, în concluzie, că nu există îndoieli asupra mării suferințe a celor săraci din București și din cartierele marginase. Sînt condiții care nu se pot compara cu nimic în America și pe care cineva nu le poate înțelege cu adevărat dacă nu le-a cercetat personal. Faptul că țărani pot trăi în asemenea condiții cumplete vorbește despre robustețea românilor. Prețurile sînt așa de ridicate încît singurul mijloc posibil de alinare a suferinței este distribuirea imediată de alimente.

John D. Hartigan

D.

2. Aprovizionarea cu alimente a armatei romane

Următorul Memorandum a fost citit și avizat.

«Generalul Coandă, consilier militar al delegației române la Congresul de pace, a raportat situația foarte critică a armatei romane. Aprovizionarea cu totul insuficientă face armata incapabilă de orice efort și chiar există teama că asemenea insuficiență ar încuraja răspândirea bolșevismului.

Guvernul francez, singur, nu poate satisface furnizarea alimentelor cerute. O soluționare a acestei probleme impunându-se cât mai curând posibil, ar fi probabil oportun să se sporească cota acordată națiunii române în programul general de aprovizionare. Aceasta ar permite guvernului român să extragă necesarul pentru armată din cota repartizată pentru întreaga țară.

În legătură cu acest Memorandum, s-a adoptat următoarea rezoluție:

«Hotărât. Ca acest Memorandum să fie transmis la Secția Alimente a Consiliului Economic Suprem cu precizarea opiniei exprimate de Secția Blocadei că nu există vreo obiecție din punctul de vedere al blocadei asupra aprovizionării armatei române în maniera propusă în Memorandum».

E.

Căpitanul Green urgencează creșterea importurilor de alimente și îmbrăcăminte pentru România în vederea combaterii bolșevismului⁹

P – 39

București, 19 martie 1919

Domnului E. A. Peden
American Relief Administration
51 Avenue Montaigne
Paris

Dragă Domnule Peden,

Dr. Taylor și Domnul Heinz au făcut recomandarea ca programul american de importuri pentru România să fie sporit la o valoare de 40 de milioane de dolari pînă la 1 iulie 1919 nu în ideea că această cantitate ar fi suficientă pentru nevoile țării pînă la acea dată, ci în aceea că orice creștere a volumului de mărfuri importate se lovește inerent de limitele capacităților de încărcare și a mijloacelor de finanțare. Noi sperăm ca importurile din Banat și cele britanice de peste mări să acopere nevoile României. Sînt mai optimist de la primirea telegramelor recente de la Paris cu lista vaselor aflate în drum spre România; de la sosirea telegramei care arată că alimentele destinate României vor

cumula programele SUA și ale Marii Britanii; de la analiza condițiilor existente în Banat de dr. Taylor. Optimismul meu însă nu este împărtășit de mulți oameni aici. Ministrul britanic, mai ales, crede că noi încercăm să salvăm un vas care se scufundă și nu este singurul care împărtășește teama că alimentele și îmbrăcămintea ar putea să nu sosească la timp în așa fel încât România să reziste ofensivei bolșevice care deja a început.

Condițiile în Ucraina nu sînt clare, dar, după cît se pare, elementele instabile de ordine din această țară cedează în fața bolșevismului organizat din Rusia. Cazacii de pe Don au cedat deja un regiment bolșevicilor și, în orașele lor, revoltele bolșevice le-au distrus practic capacitatea de rezistență. Francezii, săptămîna trecută, au fost obligați să se retragă în fața unor forțe superioare și acum ocupă nu mai mult decît Odesa și împrejurimile. Nu este un secret pentru nimeni aici că francezii nu au încredere în capacitatea lor de a menține această poziție. Generalul Berthelot vorbește deschis despre intenția lui de a abandona Odesa. Cînd bolșevicii vor frînge rezistența ucrainenilor, a cazacilor și a francezilor, obiectivul lor imediat următor va fi ofensivă puternică în Basarabia. Acest obiectiv este neîndoielnic, iar guvernul german cooperează cu bolșevicii și cu ungurii în vederea zdrobirii României. Înțeleg perfect că trimițîndu-vă aceste semnale de alarmă, risc să nu fiu luat prea în serios de către cei de la Paris, numai că eu mă fac doar ecoul opiniilor celor mai informați dintre românii, francezii și englezii pe care i-am întîlnit.

Armata bolșevică nu este nicicum o masă neorganizată de insurgenți entuziaști ca acum un an și jumătate. Armata lor din sud-vest este mai bine dotată cu ofițeri și mai bine organizată decît a fost orice armată imperială. În atacurile recente, a folosit artilerie, avioane, gaze și alte mijloace moderne de purtare a războiului. Ofițerii ei au fost aleși dintre cei mai buni ai vechii armate imperiale și sînt menținuți în serviciu prin simpla arestare a soțiilor și copiilor lor ținuți drept ostateci și garanție a eficienței și a comportării lor corecte.

România este singurul bastion împotriva bolșevismului în această parte a lumii și va rezista cu următoarele două condiții:

1) țaranii să fie hrăniți și 2) armata să-i fie îmbrăcată. Românii urăsc bolșevismul și nu sînt atrași de această ideologie. Neliniștea țăranilor este agresivă și s-au semnalat tulburări. Dacă aceste manifestări iau forma insurtecției, aceasta înseamnă bolșevism deoarece o revoluție acum poate lua această formă.

Armata română și-a sporit efectivele, prin remobilizare, de la 165 000 la peste 200 000 oameni sub arme. Este bine aprovizionată cu arme și muniții. Hrana și îmbrăcămintea îi lipsesc. Zilnic primesc de la Ministerul de război lista stocurilor existente în depozite. Stocurile nu trec de capacitatea de a acoperi nevoile pentru 7 – 8 zile și dumneavoastră știți ce resurse disponibile există. Guvernul român ar putea spori efectivele armate pînă la 400 000 de oameni în cazul unui atac bolșevic, dar în momentul de față, n-ar putea acoperi

necesarul acestor trupe de rezervă nici la articolele de bază de îmbrăcăminte cum ar fi bocancii și pantalonii. Fără prea mare precizie aş putea spune că peste jumătate din populația rurală este desculță nu pentru că așa obișnuiește, ci pentru că nu are ce încălța. Mă bucur să remarc faptul că v-ați interesat personal de solicitările guvernului român de a primi îmbrăcăminte de la A. E. F. A fost sugestia mea ca trimisul guvernului român să deschidă negocieri cu A. E. F. pentru aceste cumpărături și acum, când problema mijloacelor de plată pare a fi singurul obstacol, sugerez guvernului român că ar fi bine să încerce obținerea unui împrumut de la băncile americane. Creditul român este bun și dacă nu cade în haosul bolșevic, România va avea probabil cea mai mică datorie pe cap de locuitor în Europa.

Al dumneavoastră foarte sincer,
Joseph C. Green

F.

Pericolul insurecției bolșevice în România. Scrisoarea Căpitanului Green către Domnul Peden¹⁰

American Relief Administration
Misiunea în România
București, 11 aprilie 1919.

P – 123

Domnului E. A. Peden
American Relief Administration
51 Avenue Montaigne
Paris

Dragă Domnule Peden,

Într-o scrisoare recentă, am declarat că pericolul insurecției bolșevice în România a fost simțitor redus dacă nu chiar îndepărtat datorită sosirii alimentelor și distribuirii lor în orașe care, din rațiuni politice, au fost favorizate în raport cu populația rurală. Mențin această părere deși perspectiva unei insurecții bolșevice continuă să fie subiectul principal de discuție pentru clasele avute, iar guvernul — este evident — a atins un înalt grad de nervozitate. În această privință, atitudinea muncitorilor de la căile ferate, a docherilor din porturile Brăila și Galați precum și a petroliștilor nu este deloc liniștitoare. Greve și amenințări cu greva, necunoscute în România înainte de război, au loc acum în mod frecvent. În unele cazuri grevele sînt justificate prin lipsa

hranei și a imposibilității salariilor de a ține pas cu inflația. Atitudinea angajaților de la căile ferate, însă, a dat uneori impresia de jaf la drumul mare. *Comparativ, țăranii încă suferă în tăcere* (subl. ns). Ei trimit delegați la prefecturi și chiar la rege, explicând nevoile rezultate din lipsa de hrană și semințe. Ei cer ajutor dar, pînă acum, manifestările lor n-au luat forme periculoase. Propaganda bolșevică este activă, dar nu există o mișcare bolșevică în țară și nici un conducător politic nu s-a prezentat pînă acum drept bolșevic.

Pericolul unei invazii bolșevice a devenit mai acut ca oricînd din cauza evacuării Odesei și a revoluției din Ungaria. Evacuarea Odesei, mult așteptată, s-a produs în cele din urmă datorită lipsei de alimente pentru populația civilă. Armatele franceză și greacă, amenințate de o mișcare bolșevică în oraș, s-au retras spre Nistru în confuzie, lăsînd inamicului arme, muniții și tancuri. Disciplina francezilor lasă foarte mult de dorit. Armata franceză este compusă din unități care aparținuseră Armatei orientale de la Salonic, iar ofițerii și soldații sînt nerăbdători să se întoarcă la soțiile și la familiile lor în Franța. Starea în care se găsesc îi face incapabili de a ataca sau de a rezista în cazul că sînt atacați. Se afirmă că propaganda bolșevică a prins în rîndurile acestei armate. În orice caz se poate auzi repetat întrebarea : «De ce ne-am risca viața pentru a proteja capitalul străin în Rusia?»

Retragerea din Odesa lasă frontiera românească fără protecție; excepție ar putea face structurile militare ucrainene, dar ele sînt pe cale de a se dezintegra. Totuși este clar că elementele de ordine în această țară sînt foarte instabile și că este posibil ca întreaga regiune să se prăbușească sub bolșevism la primul atac serios. Guvernul ucrainean a propus recent celui românesc să coopereze împotriva bolșevismului. Guvernul român a respins propunerea, temîndu-se că, în actuala stare de spirit a ucrainenilor, contactul celor două armate ar putea fi dezastruos.

Atacul bolșevic asupra frontierei de nord-est a României, cel prezis în *scrisoarea mea P.39*, este acum iminent. Pentru a-l preveni, s-a instalat de-a lungul Nistrului o armată românească avînd în flancul drept trupele franco-grecești. Armata română este disciplinată și va rezista neîndoiește invaziei bolșevice dacă i se vor procura mijloacele necesare îndeplinirii acestei misiuni. Aprovizionarea armatei române este precară și poate asigura hrana, în cel mai bun caz, de la o săptămîină la alta, dacă nu chiar de la o zi la alta. Lipsa locomotivelor este așa de mare, încît armata este imobilizată practic și în imposibilitatea de a-și concentra forțele rapid în punctul în care s-ar produce atacul. Lipsa îmbrăcămintei este așa de mare încît un regiment în marș amintește de pictura înfățișînd armata continentală la Valley Forge.¹¹ Guvernul este în imposibilitatea practică de a mobiliza rezervele.

Vă amintiți că am arătat într-o scrisoare anterioară (P. 39) că guvernul român este în posesia documentelor care probează că guvernul maghiar este în corespondență cu Ministerul german de externe și cu bolșevicii în legătură

cu un eventual atac asupra României^{11a}. Revoluția bolșevică în Ungaria n-a venit ca o surpriză pentru cercurile bine informate de aici. S-a sperat că la izbucnirea revoluției bolșevice în Ungaria Aliații vor acționa pentru înăbușirea ei. Generalul Berthelot¹² mi-a spus în acel moment că el ar putea asigura ocuparea în nouă zile a întregii Ungarii și că aceasta n-ar lăsa timp maghiarilor să-și organizeze rezistența. Planul lui a fost alcătuit cu grijă și prevedea intrarea în acțiune a diviziilor aliate disponibile organizării atacului. Ezitarea aparentă a guvernelor aliate de a acționa ferm împotriva bolșevismului maghiar nu este înțeleasă de guvernul român.¹³ Seara trecută, o înaltă autoritate românească m-a lăsat să înțeleg că guvernul român pregătește anumite acțiuni pe cont propriu, dacă nu vor fi luate imediat măsuri concertate. Nu sînt în măsură să apreciez în ce ar putea consta aceste măsuri.

O privire pe hartă ne face să înțelegem ușor poziția României cu guverne bolșevice la putere în Rusia și Ungaria. România este acum amenințată de bolșevism de-a lungul aproape o jumătate din frontierele ei. Mai ales revoluția din Ungaria este periculoasă deoarece ungurii sînt încă în posesia locomotivelor, a cisternelor și a șlepurilor luate în timpul armistițiului; deoarece ei încă ocupă anumite teritorii cerute de români și pe care — unele din ele — Conferința de pace le va recunoaște României. Ocuparea acestor teritorii de trupele bolșevice echivalează cu propagarea ideilor bolșevice pe pămîntul românesc.

Schema prezentată de mine în una din scrisorile precedente (P- 50) a eșuat complet. Delegația bulgară care a venit la București să discute posibilitatea schimburilor cu România a fost exortată de poliția română; guvernul refuză să ia în considerare un schimb de bunuri cu guvernul bulgar. Vă amintiți că, cu cîțva timp în urmă, s-au făcut presiuni asupra guvernului român pentru a-l determina să schimbe cu ungurii produse petrolifere contra materialului rulant. Românii au refuzat afacerea, arătînd că sînt încă în război cu Ungaria și că ungurii ar folosi produsele petrolifere ca material de război într-un eventual atac. Din nefericire, evenimentele recente justifică atitudinea guvernului român în această problemă. Pe aceleași considerente se întemeiază și atitudinea actuală a guvernului român față de guvernul bulgar. Se resimte o mare teamă în România că atitudinea ezitantă a Aliaților față de Ungaria ar putea încuraja pe bulgari să izgonească autoritățile aliate și să instaleze un guvern bolșevic. De se va întîmpla un asemenea eveniment, este dificil de apreciat cum ar putea fi salvată România.

Aliații vor trebui, fie să aprovizioneze România cu alimente, haine și mijloace de transport, fie să se resemneze în fața răspîndirii bolșevismului în toată Europa de sud-est.

Al dumneavoastră sincer,
Joseph C. Green
Căpitan de infanterie.

G.

Distribuirea făinei în orașul Iași
Extras din documentele Biroului de aprovizionare – Iași¹⁴

(Iași), 7 mai 1919

La Iași, s-au primit trei încărcături cu făină de grâu: 1) la 11 februarie 1919, 40 de vagoane a 10 tone fiecare pentru care s-a plătit, la Galați, 1,20 lei kgr. 2) 26 februarie 1919, 30 de vagoane a 10 tone fiecare, plătit la același preț la Galați 3) 1 martie 1919- 50 de vagoane a 10 tone fiecare pentru care s-au plătit, la Brăila, aproape 2 lei kgr. Pînea din primele două transporturi s-a vîndut populației cu 2 lei kgr.; pînea din al III-lea transport se vinde în prezent la 2,40 lei kgr. Primul transport din martie a fost anunțat în cantitate de 65 de vagoane și a fost plătită întreaga cantitate; lăsîndu-se credit pentru 15 vagoane, s-au primit doar 50 de vagoane. O telegramă neoficială primită de primar precizează că va sosi un transport de 65 de vagoane (50 propriu-zise, la care se adaugă cele 15 pe creditul menționat mai sus). *Cum rezerva de pîine este asigurată numai pentru 10 zile* (subl. n.s.), este de dorit ca acest transport să nu întîrzie.

Pînea se distribuie populației în felul următor: la fiecare două zile, 45 de brutării din Iași distribuie 2700-3000 kgr. Dintr-un kilogram de făină, brutăriile fac 1,30- 1,50 kgr. pîine. Făina se vinde brutăriilor la 2,52 lei kgr. Brutăriile vînd pîinea cu 2,40 lei kgr. Fiecare brutărie are repartizat un anumit număr de clienți în funcție de capacitatea ei și de făina care i s-a vîndut. Orașul a stabilit 130 000 de rații a 250 de grame; revine fiecărei persoane rația de 120 gr. pe zi. La începutul lunii, fiecare cap de familie, declarat cetățean al Iașilor, primește tichete de pîine. Tichetele sînt înseriate, poartă pe ele numărul membrilor familiei, numele capului de familie și data emisiunii. La cumpărarea pîinii, se detașează tichetul cu data cumpărării. Brutarul predă tichetele consumate autorităților în momentul livrării unei noi tranșe de făină. În fiecare lună, se emit între 20 și 25 000 de tichete de pîine.

Pierderile la manipulare se ridică pînă la 2,5%. Făina din primul transport a trebuit cernută din nou deoarece era plină de insecte. Făina ultimului transport era mult inferioară calitativ celeia din transporturile precedente.

În conformitate cu cifrele care mi s-au dat, s-au alocat Iașilor 80 de tone pînă la 15 aprilie (1919). Așa cum ați văzut, s-au primit 120 de tone pînă la 1 martie. Convingerea mea, acum, este că nu-i prea mare cantitatea. Cum însă n-am avut posibilitatea să verific alte districte, mă întreb dacă unele din ele n-au fost lipsite de cantitatea repartizată pentru ca Iașii să primească așa mult.

După informația mea, pînă în prezent, au existat cantități mici de făină autohtonă și alte produse în zonă; acum însă, rezervele locale fiind total epuizate, populația este dependentă în manieră absolută de produsele importate.

Cît timp guvernul român și armata rusă au stat în Iași, populația orașului a fost de cinci ori mai numeroasă. Nu s-a importat nimic. Resursele au fost

drastic reduse, pînă la anihilare. N-a existat posibilitatea refacerii acestora. De aceea, recomand continuarea livrărilor către orașul Iași în ritmul existent în prezent.

Lyle S. Powel
Căpitan, Academia de Științe.

H.

Politica față de România direcționată de la Paris

Colonelul Logan de la statul major ARA din Paris scria la București colonelului Haskell, Directorul ARA în România.

Paris, 14 mai 1919.

Colonelului Haskell
București, România

Dragul meu colonel Haskell:

Sîntem foarte interesați atît de raportul dumneavoastră scris, cît și de mesajul verbal al Colonelului Thompson. Dumneavoastră aveți de rezolvat o situație foarte dificilă care vă cere foarte mult tact¹⁵. Este incontestabil faptul că în România se suferă din lipsă de alimente; mai mult decît atît, datorită administrației locale defectuoase este probabil ca alimentele pe care noi le trimitem să nu ajungă în toate cazurile la oamenii care ar avea mai mare nevoie de ele. Cu toate acestea, România este o țară independentă și există o limită de care noi nu putem trece în aplicarea dorințelor noastre umanitare.

Trezoreria noastră nu are încă o decizie bine conturată în privința faptului dacă va mai avansa fonduri României în cazul în care nu restituie polițele (împrumutului din timpul războiului). Premierul român a informat pe reprezentanții Trezoreriei, aici la Paris, că polițele vor fi onorate în viitorul apropiat. Dumneavoastră ați făcut tot ce a fost posibil ca să obțineți rambursarea polițelor și, ca urmare, întrerupeți negocierile cu guvernul român; ne vom baza integral pe oamenii Trezoreriei și pe capacitatea lor de a rezolva situația, aici la Paris, cu premierul român.

Eforturile economice și umanitare pe care le îndreptați spre români și poziția dumneavoastră în România n-ar trebui să sufere din împrejurarea că ați folosit problema polițelor ca un punct de fricțiune cu guvernul român. Noi vom determina Parisul să facă aceasta.

Vă rog să țineți minte punctul internațional de vedere asupra relațiilor noastre cu România. Noi încercăm să restabilim, cît mai repede posibil, o situație economică sănătoasă nu numai în România, dar și în celelalte țări

vecine. Așa cum știți, aceste țări sînt în relații de strînsă interdependență economică și, ca urmare, noi nu vrem nici o ruptură în relațiile cu România. Noi vrem să întrerupem munca de asistență umanitară în toate aceste țări în același timp și să nu le lăsăm un gust amar. Dacă acum am avea o ruptură bruscă în relațiile cu România, aceasta ar prejudicia cu siguranță relațiile noastre cu celelalte țări.

Încercăm acum să deschidem navigația pe Dunăre și Aliații au convenit să se stabilească o singură Comisie aliată a cărei componență să se extindă de-a lungul întregului fluviu; în această comisie urmează să avem un reprezentant. Pe temeiul dezinteresării noastre politice în acest teritoriu, este posibil ca reprezentantul nostru să aibă o poziție dominantă în această Misiune, dacă vom continua să avem relații amicale cu cetățenii din zonă. O situație întrucîtva asemănătoare în privința afectării relațiilor cu România vom întîlni de îndată ce guvernul Béla Kun va fi eliminat din Ungaria. Această țară este acum ocupată de trupele românești care au intrat acolo mai mult sau mai puțin din proprie inițiativă și fără consimțămîntul celor patru mari puteri. Pe măsură ce echipa lui Béla Kun este eliminată, vom întîlni pe români în situația ungarilor. Avem nevoie de vagoanele care sînt astăzi în Ungaria pentru transportul ajutoarelor umanitare și pentru schimbul de mărfuri între țările vecine din zonă. Avem, de asemenea, nevoie de liniile de cale ferată din Ungaria, pentru transportul cărbunelui și acest transport îl apărăm în numele autorității cu care am fost investiți de către Consiliul Economic Suprem. Orice ruptură în relațiile noastre amicale cu România este de natură să stingherească această operațiune în sensul că ne-am pierde autoritatea morală de a coopera cu România.

Pe aceste temeuri este extrem de important ca noi să menținem activi reprezentanții noștri atît în munca de ajutorare, cît și în distribuirea alimentelor și aceasta pînă la sfîrșitul operațiunii. Politicieni întîlnim în toate țările. Prezența oamenilor noștri în România ar putea avea un efect moral decisiv asupra vieții politice românești și, cel puțin, un efect suficient pentru a-i descuraja în ideea de a comite abuzuri prea mari și pentru a asigura sprijinul altor măsuri ale noastre pe linia ajutorării economice internaționale.

Ca urmare, am dori ca dumneavoastră să urmați o politică prin care să fiți în stare să ne informați continuu asupra situației din România și asupra faptului dacă se fac sau nu abuzuri; de asemenea, am dori să păstrați cea mai prietenească atitudine față de guvernul român și să asigurați executarea operațiunilor de distribuire a alimentelor cu cît mai mult tact, evitînd divergențele.

Stocul de alimente pentru România este dependent firesc de fondurile alocate de Trezorerie. Dacă premierul român cedează în problema polițelor (vechiului împrumut), atitudinea Trezoreriei față de guvernul român se va schimba considerabil. Chiar în cazul nerambursării acestor polițe trebuie găsite alte soluții. În toate împrejurările străduința noastră constantă va trebui să tindă la asigurarea ritmicității livrărilor pînă la terminarea operațiunii de asistare a țărilor europene *sub orice program financiar* (subl. n.s.). Numai

astfel vom avea sprijinul moral care rezultă din aprovizionarea actuală cu alimente¹⁶. Veți fi informat telegrafic asupra deciziilor luate pe plan financiar și asupra tuturor schimbărilor de detaliu aferente în programele de aprovizionare.

În lumina politicii schițată mai sus, ar fi preferabil ca în relațiile cu guvernul român, să procedați de așa manieră încît responsabilitatea pentru orice reducere a programului furnizărilor pentru România să nu cadă asupra autorităților ARA, ci asupra premierului român care negociază acum la Paris cu reprezentanții Trezoreriei.

I.

Apelul Reginei Maria către S. U. A.¹⁷

București, 24 mai 1919,

«America este totdeauna în fruntea tuturor marilor mișcări caritabile. Deși războiul s-a terminat, America își continuă efortul de ajutorare a popoarelor Europei crunt afectate de război și o face din altruism.

La inițiativa admirabilă a domnului Herbert Hoover, al cărui nume va trece în istorie pomenit de mii și mii de oameni, a fost înființată Administrația Română pentru Ocrotirea Copiilor¹⁸. Cu o generozitate americană binecunoscută, ARA a pus la dispoziția României, de-a lungul a trei luni, sume mari de bani; a pus la dispoziție organizatori inimoși și eficienți care ne ajută să inițiem o organizație care va rămîne o instituție națională, sub administrația românească — o organizație care trebuie să devină o binefacere în toată România.

Generozitatea americană este formidabilă și niciodată n-am apelat în van la inima largă a Americii. Noi sîntem săraci; inamicul ne-a lăsat într-o situație tristă, luînd tot ce a putut lua și lăsîndu-ne în sărăcie și nevoi. Așa că eu, care sînt în fruntea tuturor acțiunilor de ocrotire din România, ridic încă odată vocea, implorînd ajutor pentru continuarea muncii de organizare a ocrotirii nenumăraților copii muritori de foame- speranța viitorului țării.

Apelez în special la românii care trăiesc în America; ei au prieteni și-i implor să inițieze o colectă prin care să-mi parvină fonduri pentru sprijinirea muncii minunate de ocrotire. Toate sumele colectate îmi vor fi trimise direct mie.

Binecuvîntarea lui Dumnezeu și a mea să se pogoare asupra fiecărui donator și țara mea în suferință le va păstra cu memorie neștearsă numele.»

Maria
Regină a României
Mai 1919

J.

Scrisoarea Reginei Maria către H. Hoover¹⁹

Sinaia — 30 august 1919

Dragă Domnule Hoover,

Cînd am auzit că în scurt timp vă veți vedea cu Colonelul Amard, am simțit un puternic impuls să vă trimit o scrisoare neoficială în care să vă spun că am fost foarte îndurerată să găsesc numele dumneavoastră în fruntea celor care atacă țara mea.

Sînt supărată în mod deosebit (de această situație) și cu atît mai mult cît am lucrat în perfectă înțelegere cu oamenii dumneavoastră; cei mai mulți au venit la mine și i-am ajutat personal, oricînd am putut. Acum încep să mă întreb dacă nu cumva unii din ei nu ascundeau sub înfățișarea prieteniei contrariul acestui sentiment. Pentru natura mea deschisă, curajoasă și nesuspicioasă, acesta este un simțămînt oribil și pentru că vă consider unul din marii binefăcători ai umanității, nu mi-ar plăcea să vă văd numele printre acei care au fost răutăcioși și nedrepți față de noi. Îmi pot numai imagina ... că acțiunile noastre au fost deliberat prezentate greșit. Cînd v-am văzut la Paris, m-am gîndit că v-am cîștigat ca prieten și apoi acțiunile dumneavoastră deschise păreau s-o probeze²⁰. Am lucrat mîna în mîna cu oamenii care i-ați trimis să ne ajute și acum, dintr-o dată, numele dumneavoastră este citat în fruntea celor care ne atacă în modul cel mai nedrept și ne atacă într-un moment cînd ne-am făcut datoria, în maniera cea mai nobilă și credincioasă, față de aliații noștri și față de întreaga umanitate.

Nu vom enumera toate umilintele la care așa numiții prieteni au supus România; voi spune numai că România a fost tratată ca inamic, în timp ce inamicii au fost tratați ca prieteni²¹. Și acum, cînd România a scăpat întreaga Europă de un real pericol, în loc să fie tratată cum se cuvine, America vrea să ne pedepsească pentru a fi fost loiali. Se presupune că trupele noastre s-au purtat rușinos și aceasta nu este adevărat. Dacă au fost cîteva cazuri de jaf, v-aș ruga să-mi citați o armată care niciodată n-a jefuit și vă rog să rețineți că *omul de rînd* în armata noastră este un țaran care a văzut în ultimii doi ani (luîndu-i-se) tot ce-i era mai de preț pînă cînd el a devenit un cerșetor și țara lui a fost sărăcită, lăsată la mila tuturor celor care au vrut să ne impună condiții aspre care se potriveau scopurilor lor.

Mă simt așa de indignată că nu găsesc cuvinte să exprim totul. Am luptat și am muncit din greu pentru această țară. Am fost cel mai loial prieten și cel mai devotat aliat și acum, în momentul în care ar trebui să fim recunoscuți ca un factor ce ar putea fi util și restului Europei, sîntem insultați și umiliți la fiecare colț. Știu că sînteți un om cinstit; încercați să fiți și cu noi cinstit. I-am bătut pe bolșevici într-un moment în care nici o armată în afară de a noastră nu avea nici măcar intenția să lupte; soldatul nostru și-a făcut datoria cu vitejie

și fără crîcnire, pe cînd în celelalte țări trupele fuseseră demobilizate; și soldații noștri aveau cîmpurile de arat și de recoltat și familiile de îngrijit!

Viața noastră economică a fost distrusă pe de-a-ntregul din cauza tuturor celor luate de inamic de la noi de-a lungul a doi ani lungi și teribili; în ciuda protestelor noastre, nu ni s-a dat înapoi aproape nimic și am fost lăsați la discreția celor care aveau putere asupra noastră din cauza nenorocirii noastre²². Și acum, cînd am adus cu sîngele copiilor noștri libertatea întregă, ne găsim față în față cu mașinile, vitele și materialul rulant care au fost ale noastre și de care avem mare nevoie. De fapt și asta ne-a mînat în luptă. Ei bine, acum ni se spune că nu trebuie să luăm nimic, că trebuie să așteptăm pînă cei mari, care au tot ce-și doresc,²³ ne permit să ne luăm înapoi ceea ce este al nostru; de asemenea, noi știm ce înseamnă să aștepti, să aștepti și iar să aștepti fără ca promisiunile să ți se împlinească.

Scriu omului despre care mi-a vorbit Colonelul Boyle,²⁴ omului care la Paris a ascultat povestea marii lupte care am dus-o împreună cu poporul meu și vă cer numai atît: fiți onest cu noi, examinați și punctul nostru de vedere; nu numai pe acela al inamicului. Numai după aceea veți înțelege indignarea și durerea mea.

Vă scriu ca femeie; nu ca regină. Și n-am alt motiv să vă scriu decît acela că mi-ar pare rău să nu gîndesc despre dumneavoastră ca despre omul de care am gîndit că sînteți; omul pe care germanul l-ar numi : ein Wohltöter der Menschheit = un binefăcător al omenirii. Fiți cinstit cu o țară mică, care a suferit cumplit și care luptă să trăiască, să fie folositoare ca o națiune liberă între celelalte.

Atît cît va exista viață în mine, atît cît poporul mă va urma, voi lupta pentru el și voi protesta energic atunci cînd voi aprecia că este tratat nedrept. Poate că timpul regilor și al reginelor va fi trecut²⁵, dar eu nu știu ce s-ar fi făcut această țară mică, disperată, fără de noi doi, fără noi care am rămas neclintii în furtună.

Dacă sînteți într-adevăr omul la care mi-a spus Colonelul Boyle să merg dacă i se întîmplă ceva, atunci veți înțelege exact spiritul care m-a făcut să vă scriu aceste rînduri.

Orice s-ar întîmpla, nu voi uita niciodată că m-ați ajutat să hrănesc mii și mii de copii înfometați. Nimic nu va fi în stare să șteargă această amintire. Pentru aceasta, inima mea vă va rămîne recunoscătoare.

Maria.

Note

1. Inga Floto, *Colonel House in Paris. A Study of American Policy at the Paris Peace Conference 1919*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1973, p. 105.
2. *Apud* Hannah Pakula, *The Last Romantic*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1984, p. 230. (citează din memoriile lui Frank Rattigan).
3. Documentele propuse spre publicare au următoarea proveniență: A,B,C,J, — *Documents of the American Relief Administration. European Operations 1918-1922* (în continuare: *Documente*

- ARA), Volume IX, Jugoslavia. Rumania, p. 394, 398, 435-445; Documentul J este scrisoare autografă nepaginată. D – Supreme Economic Council. Food Section. Minutes of Meetings 1 -18. 27 February – 24 July 1919. Documents 87-182, Volume VII, p. 367-368. E, F, G, H, J – Documente ARA, volume X, Rumania, p.44-47, 145-149, 238-239, 301-304, 351-352.
4. Pentru analiza amploarei operațiunilor de ajutorare vezi I. Ciupercă, *Romania Facing Recognition of Its National Unity*, în AIIA XXV/2, 1988, p. 23-57, *passim*.
 5. Herbert Clark Hoover (1874-1964). Inginer. Directorul Resurselor în SUA (1917). Ministrul Comerțului (1921-1928). Președinte ales în calitate de candidat republican (1928-1932). A organizat operațiunea de ajutorare nu numai în Europa, ci și în Asia (Armenia, URSS, China, în 1937). Aceleași operațiuni organizează în țările euro-asiatice după 1945. În 1919, a fondat Hoover Library on War, Revolution and Peace, la Universitatea Stanford-California. Biblioteca, astăzi între cele mai bune din lume în privința documentației asupra Europei centrale și de sud-est, a pornit de la documentele rezultate de-a lungul operațiunilor de ajutorare a țărilor calamitate de război.
 6. Însărcinatul cu afaceri american era Charles I. Vopicka. El a depus mult zel în a convinge Departamentul de Stat asupra faptului că situația în România era într-adevăr gravă. Zelul diplomatului american se explică și prin aceea că avea informație mai completă asupra realităților. El era convins, spre exemplu, că germanii și aliații lor «... au făcut din Romania o închisoare în care tot poporul este condamnat la muncă silnică în profitul inamicului».

Ionel Brătianu ținea legături strânse și cu Vopička și a insistat pe lângă acesta să-l convingă pe președintele Wilson ca el, personal «să garanteze respectarea promisiunilor aliate în privința teritoriilor». Eficiența eforturilor lui Vopička, așa cum apărea atunci, era răsplătită de Regina Maria cu o fotografie cu autograf. Mulțimea adusesse fanfare în fața Ambasadei SUA, notează Hannah Pakula (*Op.cit.*, p. 244, 256).

 7. Documente neincluse în acest set probează eforturile lui Herbert Hoover de a convinge pe italieni, francezi și englezi de a coopera pentru ajutorarea României.
 8. Raportul John D. Hartigan face parte din seria aceloră cerute la Paris, la Consiliul Economic Suprem. Secția Alimente și de Herbert Hoover personal pentru a aduna fapte pe temeiul cărora să se ia decizii. Tot Hannah Pakula (*Op.cit.*, p. 264) afirmă că Hoover a fost convins să devieze vasele cu alimente spre Romania de insistența unui canadian – Colonelul Joseph Boyle, cunoscut și apreciat la București de însăși Regina Maria. Hoover era de părere că asistarea României ar trebui să cadă în sarcina Franței și a Angliei, ambele cu interese consistente în economia românească. El ajunsese să afirme – poate acum, la începuturile organizării ajutorării României? –: “Sper că Dumnezeu va ajuta pe români. Eu nu pot”. Emisarii englezi și francezi au pus asemenea condiții încât o autoritate românească a afirmat că România «mai curînd moare de foame» decît să accepte condițiile oferite de Anglia și Franța. Scrisoarea autografă a Reginei Maria (Documentul J) pare să nu infirmă părerea H. Pakula.
 9. Autenticitatea celor relatate de căpitanul Green este confirmată de evenimente; două zile mai tîrziu, la 21 martie 1919, se instalează puterea comunistă pentru 133 de zile în Ungaria.
 10. La 10 aprilie 1919 armata lui Béla Kun intra în Transilvania.
 11. Aluzie la iarna 1777-1778 cînd armata lui George Washington a fost cantonată în condiții extrem de aspre, lipsită de cele necesare, la Valley Forge -Pennsylvania, la nord-vest de Philadelphia. Plastica americană a fost atrasă de tragismul momentului.
 - 11a. Alte documente probează veracitatea acestei aprecieri (vezi și I. Ciupercă, *Dincolo de fațada impunătoare» a Conferinței de pace de la Paris, în Românii în istoria universală*, II₁, Iași, 1987, p. 607-620, *passim*. Idem, *Din istoria contemporană a unei idei: Confederația economică danubiană*, în Idem, III₁, Iași, 1988, p. 667-684, *passim*).
 12. Henri Mathias Berthelot (1861-1931). Șeful misiunii militare franceze în România. Membru de onoare al Academiei Române.
 13. Cu timpul, contextul s-a mai clarificat. Fusese trimisă la Budapesta misiunea Smuts din care făcea parte și H. Nicolson, membru al delegației britanice la Conferința de pace. Tot H. Pakula

(*Op.cit.*, p. 283 și urm.) are probe potrivit cărora H. Nicolson a exprimat convingerea că Béla Kun și bolșevismul maghiar nu constituie o amenințare serioasă. Autoarea crede că la H. Nicolson prejudecata a influențat judecata politică; el a văzut în Béla Kun «un revoluționar evreu nesemnificativ "cu ochii mici, injectați, cu fața albă, buhăit și buze groase, umede"». Misiunea s-a întors la Paris și a sugerat Consiliului Suprem să *temporizeze* deoarece se așteaptă înlocuirea în scurt timp a lui Kun Béla.

14. Documentele ARA reflectă activitatea de primire, descărcare, transport și distribuire a alimentelor în toate zonele țării. Există o evidență strictă a bunurilor distribuite și aceasta deoarece trebuie să facă corect plățile de către guvernul român și, de asemenea, ARA însăși are un sistem de decontare a bunurilor mfnuite. În multe puncte de distribuire — și la Iași — există o evidență exactă, pe comune.
15. Tensiunea apăruse în legătură cu dorința americanilor ca guvernul român să restituie cele cinci trate a câte un milion de dolari, împrumut acceptat de delegații financiare americani la ședința interaliată de la 1 decembrie 1917 (Paris) (Vezi GH. M. Dobrovici, *Istoricul dezvoltării economice și financiare a României și împrumuturile contractate 1823-1933*, București, 1934, p. 527 și urm.
16. Colonelul Logan vrea să pareze reacțiile — existente în epocă — de respingere a folosirii misiunii ARA ca mijloc american de presiune.
17. Apelul este alcătuit de Regina Maria (29 X. 1875 -18.07.1938) și predat colonelului Wm. N. Haskell, Directorul misiunii ARA în România. Acesta expediază scrisoarea la sediul ARA din Paris, pentru Maiorul E. A. Peden, cu rugămintea de a fi trimisă spre publicare ziarelor americane. Scopul era colectarea de fonduri pentru ocrotirea orfanilor.
18. Misiunea ARA și Crucea Roșie Americană doresc instituționalizarea ocrotirii copiilor (a orfanilor în primul rând). Și ca urmare a acestui impuls, Decretul regal din 10 iulie 1919 hotărăște crearea Societății «Principele Mircea» (după numele prințului mort de tifos în 1916) pentru ocrotirea copiilor. Evident, Regina Maria era sufletul acestei inițiative și nu întîmplător. Activase tot timpul războiului pentru protejarea orfanilor și a răniților. Un detaliu poate fi relevant în această privință: la 27 noiembrie 1917, Regina Maria sărbătorea cea de a 42-a aniversare. Drept cadouri primea : bani de la Rege, patru rațe de la Prințesa Ileana și un porc mare de la ceilalți copii «pentru cantinele ce le inițiasă în satele nevoiașe» (Hannah Pakula, *op.cit.*, p. 228).
19. Scrisoarea regală este rezultatul tensiunilor romano-maghiare și le reflectă. Kun Béla (1886-1937), Moscova, a deținut puterea în Ungaria în perioada 21 martie -1 august 1919; 133 de zile ale Republicii Sovietice maghiare. El fusese prizonier de război în Rusia din 1916 și dobîndise încrederea lui Lenin înainte de a se întoarce în Ungaria (noiembrie 1918). Refugiat, după revoluție, la Moscova, va ajunge membru în comitetul executiv al Cominternului. Va cădea victimă cultului personalității lui Stalin (1937? 1939?). El înființase Partidul Comunist din Ungaria, prelucrase puterea și formase o «armată roșie» al cărui șef de stat major era Aurel Stromfeld, iar comandant suprem, pe rând, Vilmos Böhm și Jenő Landler. Consacrarea dezintegrării Austro-Ungariei în forma concretă a recunoașterii noilor granițe între statele succesoare era oricum de natură să creeze tensiuni; instalarea puterii sovietice la Budapesta adăuga acestor tensiuni un «înveliș ideologic» într-un context «sensibilizat» la pericolul răspîndirii bolșevismului (a comunismului). Sub crusta acestui «înveliș ideologic» se află problema reală a vinovăției Ungariei de a se opune cât mai eficient desfacerii «Ungariei istorice».

La București, se luase decizia intervenției împotriva regimului Béla Kun, în vederea asigurării hotarelor României rezultate din observarea dreptului la autodeterminare *în contextul dat*, încă la 10 iunie 1919. La 26 iunie, se realizase joncțiunea cu armata cehoslovacă. Începînd cu 19 iunie 1919, cînd trupele lui Béla Kun (85 000) sînt aruncate împotriva românilor, se declanșează ofensiva românească încheiată cu dezintegrarea armatei roșii maghiare, cu prăbușirea regimului (1 august 1919) și cu ocuparea Budapestei (3 august 1919).

Intervenția românească avusese asentimentul Antantei numai în ultimă instanță din cauza temporizării indicată eronat de Misiunea Smuts, a intervenției și influenței americanului Philip M. Brown, prezent la Budapesta, a ostilității pe care I. I. C. Brătianu o atrăsese din partea

Conferinței pentru identificarea (inflexibilă uneori, s-a spus) cu interesul național. Acesta este contextul în care R. W. Seton Watson constată «o ciudată delicatețe» față de Béla Kun. Sherman David Spector (*Romania at the Paris Peace Conferences*, New York, 1962, p. 91) reține observațiile unui membru al delegației americane la Conferința de la Paris din 1919-1920: «Am discutat patru zile despre trimiterea trupelor aliate în Ungaria... Sînt chiar entuziasmați... pînă se ajunge la întrebarea ce națiuni sau națiuni vor furniza trupe și cine plătește. Apoi ei se uită neputincioși unul la altul pînă cînd vine cuiva ideea fericită de a se trimite o telegramă lui Kun...; la această idee toți s-au înviorat...» Regina Maria va recunoaște că Béla Kun «Ne-a dat o șansă» și că, în zonă, «avem singura armată mobilizată». Intrați în Ungaria, românii au luat bunuri, convingîndu-se că repară nedreptatea făcută pe timpul ocupației. Acest comportament, perceput în conexiune și cu inflexiunile lui Ionel Brătianu, este comentat defavorabil la Paris, inclusiv de Herbert Hoover. În memoriile sale va nota că acest comportament însemna pentru el «slăbirea acelei decențe pe care atît de mult am sperat-o cu răsplată pentru sacrificiul american» (Cf. H. Pakula, *Op.cit.*, 294). Se impune constatarea că maniera jefuirii României ar fi trebuit, de asemenea, să lezeze decența americană.

Cert este că supărarea lui Herbert Hoover și exprimarea ei publică produce această scrisoare redactată la mînie, cu neglijențe de exprimare în engleză și în germană, scrisă împotriva sfatului dat de Barbu Știrbei («frumosul Barbu», cum îl numea Iorga), dar frumoasă în furia ei.

20. În martie-aprilie 1919, Regina Maria vizitase Parisul și Londra. Ideea fusese a contelui Saint-Aulaire, ambasador francez la București. S-a dus să pledeze pentru «frumoasa mea țară călcată de germani» ... Mai tîrziu, va nota pe drept: «am dat țării mele o înfățișare vie». Aceasta este realitatea care, prin amplificare, ajunge la aprecierea că Regina «a pus România pe hartă», cum spune H. Pakula, (*Op.cit.*, p. 287) citindu-l pe George Duca, interviu. La Paris, întîlnește pe G. Clémenceau și pe Ferdinand Foch, pe Herbert Hoover și pe W. Wilson; pe David Lloyd George, Lord Derby și Lord Robert Cecil; întîlnirea cu americanii era un eșec, Regina nereușind să-i înduioșeze. La Londra, încercase senzația neplăcută de «rudă săracă» și se văzuse cu regele George al V-lea (1865-1910-1936) căruia îi prezentase pe Ionel Brătianu, servind și ca interpret. Mai văzuse pe Winston Churchill care, copil fiind, îi promisese s-o ceară de soție... Regina fusese «un ambasador irezistibil» (*Daily Mirror*) mai ales că era conștientă că dacă nu era cea mai frumoasă dintre femei, era, cu siguranță, cea mai frumoasă între regine... În urma întîlnirii cu Herbert Hoover va lăsa notată observația că acesta «n-are afecțiune față de țările care le ajută și n-are simpatie specială pentru România și regina ei» (cf. H. Pakula, *Op.cit.*, p. 283).
21. Revista satirică «Punch», cunoscută de la 17 iulie 1841, «Charivari londonez», publicase caricatura care condensa cu măiestrie situația: România, prezentată sub formă de țărancă, uitîndu-se la transporturile cu hrană care treceau spre Europa centrală în timp ce ea, țară aliată, murea de foame...
22. Reparațiile României, fostă țară ocupată de Puterile centrale exploatată conform prevederilor Păcii de la București (7 mai 1918) și, prin abuz, peste acestea, nu erau discutate în cadrul Conferinței de pace. Românii au avut impresia că aliații se desolidarizează de ei, atunci cînd li s-a respins cererea privind reparațiile și restituirile de onorat în maniera admisă pentru Franța. Românii consideră — și Regina, în scrisoare exprimă această convingere — că deși țară mică, România are sacrificii proporționale comparabile cu ale marilor puteri.
23. În legătură cu vizita ei la Paris și Londra, Regina Maria nota: «Aveam o percepție incomod de clară că cei ce mă înconjoară sînt atît de indiferenți la speranțele neliniștite ale «acestor țări balcanice», numele adevărat care ni-l dădeau atunci cînd nu eram în cameră! Noi, țările mici, eram doar pioni în marele lor joc» (Cf. H. Pakula, *Op.cit.*, p. 269 și urm.). Impulsionase pe Mareșalul Foch ca Franța să ne ajute «cu depozitele ei supraîncărcate»... o exagerare numai în raport cu ale noastre așa de goale... Percepuse nota de aroganță în comportamentul lui Woodrow Wilson. Pasajul scrisorii acumulase trăiri ale durității situației în România și în capitalele europene.
24. Doi ani (9 martie 1918 — aprilie-iunie 1920) în viața României — a Palatului în primul rînd — a fost prezent Joseph Boyle, canadian bogat (regele aurului din Klondike — Canada) îmbrăcat în uniformă de colonel englez, cu însemne de aur canadian; amestec de eficiență, pînă la

măiestria omului de circ, și de sentimente; militar apreciat la Petrograd și la București și decorat cu generozitate de capetele încoronate; aspirant la ipostaza de sfetnic regal și învins de Barbu Știrbei; șeful misiunii canadiene de ajutorare a României. Presa britanică îl numise «conte de București». Îl cunoscuse pe Herbert Hoover pe timpul îmbogățirii acestuia din practicarea cu succes a carierei de inginer. Furia autoarei provine și din faptul că Herbert Hoover se comporta într-o manieră care contrazicea imaginea pe care și-o formase din discuțiile cu cel ale cărui sentimente în cele din urmă le limitase la calitatea de «mare camarad» — Joseph Boyle.

25. În preajma războiului, la începutul lui, Take Ionescu prevăzuse «cascada tronurilor». Împlinirea previziunii era o realitate în jurul autoarei scrisorii; Wilhelm al II-lea al Germaniei trăia refugiat în Olanda și în Țările Antantei i se cerea capul... Carol I de Habsburg pierduse nu numai tronul, ci i se desfăcuseră domeniile coroanei. Romanovii se prăbușiseră prin ultimul lor reprezentant, Nicolae al II-lea, ucis în timpul Revoluției ruse. Răspîndirea bolșevismului nu avea rezonanțe mîngietoare pentru palatele regale. La Constantinopol, sultanul Mahomed al VI-lea avea de ce să se teamă pentru tăria instituției monarhice în Turcia învinsă. O lume în profundă schimbare după război; pasajul scrisorii regale încheie în sine sensibilitatea la amplitudinea acestor schimbări, teama de necunoscut și hotărîrea de a acționa în prezent.

Opera lui Nicolae Iorga și predarea-învățarea istoriei în școală

Marele avantaj al românilor este că ei își iubesc istoria, nu se tem de ea, pentru că, pe măsură ce scrutăm depărtările trecutului, drepturile noastre naționale apar mai evidente și mai necontestate. Dacă alte popoare își întrețin blazonul învetind un trecut imaginar, atunci pentru noi e cu atât mai bine cu cât îl lăsăm să vorbească singur cu propriile lui cuvinte și cu propriile lui mărturii despre istoria unui popor statornic, plămădit unitar în vatra vechii Dacii. «Istoria fabuloasă, sublinia I. Petrovici, e salvarea unora, istoria științifică e tăria noastră».¹ Opera lui Nicolae Iorga este un argument puternic în acest sens.²

Nu în mod întâmplător s-a ales din galeria marilor istorici români pentru a prezenta *Opera lui Nicolae Iorga – îndemn și călăuză în predarea-învățarea istoriei în școală*.³ Această opțiune izvorăște din trei motive: 1) la 27 noiembrie 1990 s-au împlinit 50 de ani de la asasinarea de către legionari a marelui savant în ceasul cel mai întunecat al istoriei contemporane a României, dată care, ori de câte ori o pronunțăm, ne stârnește fiori de groză și de durere, față de tragedia care l-a răpit dintre noi pe cărturarul semănător al tuturor năzuințelor și revendicărilor poporului român,⁴ dată care a cauzat lipsa din bibliotecile lumii a *Istoriologiei*, opera în care – după o vastă și îndelungată pregătire de decenii – se încearcă o sinteză a istoriei omenirii în patru volume în limba franceză;⁵ 2) profesorii noștri de istorie se află, după evenimentele din decembrie 1989 din România, în fața următoarei dileme: *încotro se îndreaptă predare-învățarea istoriei în școală ? Spre stînga*, avînd dreptul să transforme învățămîntul istoric într-un instrument de clasă, în virtutea funcției istoriei ca ideologie a unui grup, clase sau colectivități ? *Spre dreapta, spre orientările teologice*, adoptînd explicațiile idealiste despre lume ? Sau există o *cale rațională*, de mijloc, care preia tot ce este valoros din ceea ce s-a creat pînă acum, renunțîndu-se la faptele și fenomenele depășite prin selecție și explicație, restructurîndu-se, ordonîndu-se și sistematizîndu-se informațiile în acord cu rezultatele istoriografiei, folosindu-se o terminologie, un aparat conceptual adecvat ? Optăm pentru

ultima variantă; 3) predarea istoriei în școală a cunoscut la sfârșitul perioadei interbelice punctul culminant de dezvoltare, datorită activității didactice și științifice a unei pleiade de mari istorici,⁶ în frunte piramidei situându-se savantul Nicolae Iorga, «cu gândirea lui întotdeauna originală și răscolitoare»,⁷ realizându-se astfel o sinteză între principalele orientări ale învățămîntului istoric european: cea franceză, care vedea în profesor îndeosebi «*oratorul*», și cea germană pentru care esențialul era activitatea de *seminar*. Dispute au existat și în legătură cu ponderea acordată în procesul instructiv-educativ istoriei *evenimentiale* sau istoriei *procesuale*, cultului informației în detrimentul interpretării istorice sau învățămîntului istoric interdisciplinar, utilizării istoriei locale sau integrării istoriei patriei în contextul universal. Sub bagheta marilor istorici s-au format sutele și miile de profesori secundari care au ridicat prestigiul istoriei în școală prin calitatea muncii, situînd-o printre obiectele de învățămînt de elită.⁸ Acești profesori au prelucrat cunoștințele de istorie în spiritul logicii științei și le-au transpus într-o structură pedagogică astfel încît să poată deveni material de învățat de către elevii diferitelor clase din școală. Dar au trecut 50 de ani de atunci. Străduindu-ne să readucem *Metodica predării-învățării istoriei în școală în albia națională* a experienței pozitive acumulată pînă la sfârșitul perioadei interbelice, noi adăugăm rezultatele remarcabile înregistrate în multe direcții în ultima jumătate de veac din domeniile istoriografiei, psihologiei, pedagogiei, metodicii, pe plan național și universal, pentru a face din predare-învățarea acestui obiect de învățămînt o *istorie imparțială*, care să fie astfel o știință a *adevărului*, cît și una a *dreptății*.

Urișa activitate a lui N.Iorga constituie una din cele mai însemnate contribuții ale poporului român, nu numai la disciplina istoriei, dar și la știința lumii. Atît de numeroasele și diversele lucrări de istorie, opera literară, considerațiile lui N.Iorga asupra metodei și filosofiei istorice adunate în cunoscutele sale *Generalități* cu privire la studiile disciplinei istorice,⁹ toate la un loc constituie o călăuză indispensabilă în munca de acum a profesorului de predare-învățare a istoriei, ajutîndu-l să depășească numeroase greutăți care decurg dintr-o perioadă de tranziție destul de agitată și pentru învățămîntul istoric. *Iorga nu se poate defini într-o specialitate nici nu se poate mărgini la o epocă sau la o țară. «El este o forță a națiunii».*¹⁰ Nu este un rînd, din atîtea cîte a scris N.Iorga, care să nu arunce sămînța unei idei, care să nu constituie prilejul unei discuții, care să nu pună probleme ce constrîng la examinare și cercetare și să nu deștepte interesul cititorului.¹¹ Avînd în vedere spațiul limitat de care dispunem, noi am preluat din bogata recoltă a valorilor operei lui N.Iorga cîteva dintre ele, în special cele care vizează titlul anunțat, sistematizînd materialul pe următoarele probleme: finalitatea predării-învățării istoriei în școală, relevanța și suplețea obiectivelor pedagogice ale studierii istoriei, organizarea și flexibilitatea conținutului învățămîntului istoric, promovarea evaluării obiective și exacte, utilizarea și aplicarea metodei sistemice în proiectarea și reglarea procesului de predare-învățare a istoriei — toate acestea reprezentînd aspecte de finețe, calitative, ale unui model de învățămînt care aduce în centrul atenției elevul, pe cei care învață. Toate lucrărilor distinșilor noștri istorici din

trecut și din prezent, în general, opera lui N.Iorga, în special, constituie un ghid deosebit de util pentru etapa actuală a studierii istoriei în școală.

* * *

Definirea *finalității predării-învățării istoriei* în școală rămâne și astăzi actuală. Scopul învățămîntului istoric, arăta N.Iorga, «este îmbogățirea cunoștințelor despre umanitate și despre sine în unanimitate, prin cunoașterea tuturor lucrurilor pe care le-au făcut oamenii totdeauna. Este o îmbogățire, o întregire și o înălțare a vieții fiecăruia». ¹² În prefața unuia dintre manualele de istorie universală elaborat de N.Iorga pentru elevi autorul arăta că această carte avea ca scop să-i facă pe elevi să înțeleagă viața care se desfășura sub ochii lor în deosebite țări și la deosebite popoare. Marele istoric îi sfătuia pe elevi că în mijlocul acestei vieți vor trăi ca oameni și că trebuie să-și dea seama de dînsa, să o poată judeca. Altfel nu puteau fi adevărați cetățeni, luminați și conștienți de ce făceau. Pentru a înțelege locul și rolul popoarelor în istorie, elevii trebuie să știe de unde au pornit ele și cum au ajuns acolo unde sînt astăzi. Concluziile acestei prefațe sînt deosebit de instructive, educative și la ordinea zilei: «Numai acela e fericit, care trăiește din munca sa» și că «munca este izvor de viață». ¹³

Istoria realizează două obiective majore: reconstituie trecutul și-l explică cauzal, funcțional și axiologic. ¹⁴ În același timp, istoriei îi sînt asociate două mari tipuri de funcții: funcția de cunoaștere ¹⁵ și funcția formativ-educativă (practică sau ideologică). ¹⁶ Pe baza obiectivelor și funcțiilor enumerate mai sus au fost formulate un număr mare de definiții ale istoriei, între unele dintre ele existînd deosebiri fundamentale. Citind lecțiile introductive ale actualelor manuale de istorie destinate elevilor, descoperim diferite definiții date acestui obiect de învățămînt din clasa a IV-a pînă în clasa a XII-a. Fără a insista asupra acestui aspect, considerăm că una dintre cele mai clare și mai cuprinzătoare *definiții* ale istoriei ca știință, dar și ca obiect de învățămînt, care merită să fie cunoscută și înțeleasă de elevi, a fost formulată de N.Iorga. «Istoria e expunerea sistematică, fără scopuri străine de dînsa, a faptelor de orice natură, dobîndite metodic, prin care s-a manifestat, indiferent de loc și timp, activitatea omenirii». ¹⁷

Profesorul cu vocație este temalia tuturor reformelor școlare, afirma într-o lucrare Simion Mehedinți. ¹⁸ Lecții proaspete în conținut, pline de viață, bogate în învățăminte le pot realiza numai acei profesori care au chemare pentru istorie. Vocația este izvorul competenței, dragostei față de copii, pasiunii pentru obiectul pe care îl predă. Acordînd atenția ce se cuvine aptitudinilor, predispozițiilor studenților pentru profesiunea de dascăl de istorie, N.Iorga constata că i «se pare însă că pe lîngă pedagogie care se scrie în cărți e una care nu se scrie niciodată în nici-o carte și care începe cu iubire, continuă cu iubire și se mîntuie cu iubire, ea nu se învață în nici-un seminar pedagogic. Se zice că au fost multe

vocațiuni de profesori pierdute în atâtea seminarii pedagogice, dar că puține au fost determinate acolo».¹⁹

Să punem înaintea fiecărei lecții de istorie verbul a iubi, singura alternativă a umanității adevărate, a armoniei și unității omenești, fără de care nu poate fi nici satisfacția lucrului bine făcut, nici sănătatea spirituală, nici bunăstarea sufletească între oameni, nici solidaritate și nici pace.²⁰ Fiecare are un drum în viață, pe care poate fi condus, dar nu i se poate crea alt drum decât acela pe care e chemat să meargă. Dibăcia profesorului ar fi eficace când i-ar orienta nu numai pe elevi ci și pe studenții săi în funcție de chemarea, aptitudinile și priceperile pe care le au. «Dar pentru aceasta, sublinia N. Iorga, cine nu are facultatea poetică să nu se facă profesor, așa zice, nici de matematică. Cine nu-și iubește materia așa ca să se cufunde cu dînsa, cine nu trece dincolo de manual, de orice margine de lecție pentru a se confunda în lumea despre care vorbește, acela este făcut pentru orice: să fie președinte al Academiei, sau președinte de Consiliu de miniștri sau președinte al unui consiliu de administrație sau la o bancă, sau la căile ferate, dar nu este făcut pentru a fi profesor de istorie».²¹ Există suficiente exemple de absolvenți ai facultăților de istorie cu note foarte bune la toate disciplinele, care, în orele de practică pedagogică, au confirmat pe deplin calitățile didactice necesare pentru a fi profesori corespunzători în munca de la catedră în acord cu rezultatele obținute în anii de studenție. În schimb, grație reorientării cu iscusință și cu tact a unor profesori de elită ai Facultății noastre, alți absolvenți sînt astăzi distinși cercetători, arhiviști, reporteri, muzeografi, bibliotecari etc. Într-adevăr, avea perfectă dreptate Iorga cînd afirma că «învățat e omul care se învață pe dînsul și învață neconținut pe alții».²² «Profesorul de istorie este un om plin de viață și poezie, care, prin orice gest, face să se transmită această viață și această poezie asupra auditorilor săi»,²³ conchidea Iorga.

Plină de substanță și înțelepciune, afirmația lui Mihai Eminescu, potrivit căreia «educațiunea e cultura caracterului, cultura este educațiunea minții», constituie o profesiune de credință și pentru profesorul de istorie. De aceea problema *obiectelor pedagogice* este cardinală, predarea-învățarea lecției de istoriei fiind axată întotdeauna pe *realizarea lor*: cu ce orizont de cunoaștere, cu ce deprinderi și competențe, cu ce aptitudini, convingeri și sentimente pleacă elevul acasă în urma parcurgerii fiecărei lecții de istorie în parte? Obiectivele creează cadrul de referință al întregii activități pedagogice. Întreaga operă a lui N. Iorga ne călăuzește în formularea clară a *obiectivelor specifice ale istoriei*, care pot fi analizate în cele trei mari zone de încadrare a lor: *domeniul cognitiv* (a ști), *domeniul afectiv* (a simți) și *domeniul psihomotor* (a face).²⁴

În *domeniul cognitiv* esența cunoașterii istoriei este de a ști și a răspunde, de a forma deprinderi și abilități mintale, de a realiza transferul învățării. *Respectarea adevărului istoric* este condiția fundamentală pentru ca istoria ca obiect de învățămînt să satisfacă dorința și curiozitatea elevului de a se cunoaște pe sine însuși. «Nu e greu să găsești adevărul, preciza Iorga, e greu să ai dorință de a-l găsi».²⁵ Istoria fără adevăr își pierde însemnătatea, nu mai este istoric. Problema centrală a perfecționării învățămîntului istoric trebuie pusă limpede: mai întîi avem dreptul să facem din învățămîntul istoric primar,

gimnazial și liceal «*un instrument de clasă*»? Trebuie să formăm elevilor noștri o mentalitate artificială, selectându-se din materialul istoric numai ceea ce convine scopului pe care îl urmărim în legătură cu clasa, cu pătura socială, cu partidul politic al cărui membru sîntem sau îl simpatizăm? O astfel de interpretare ar zdruncina însăși temelia disciplinei. Ea a convenit cel mult regimului de dictatură revoluționară și care a fost aplicată, așa cum preciza Gh.I. Brătianu încă din 1926, în Rusia Sovietică, iar la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial și în celelalte dictaturi comuniste dintr-o serie de țări din Europa, Asia și America. Într-adevăr, un învățămînt de clasă nu servește numai la alcătuirea unei plutocrații naționaliste. «Mentalitatea corpului didactic poate varia de la o generație la alta, înrîuriri vrăjmașe ideii de stat se pot înrădăcina tot așa de ușor ca și cele prielnice [...]. Trebuie însă să apreciem această presiune a subconștientului într-o metodă sistematică de muncă și de educație? *Ne putem atunci întreba ca valoare științifică ar mai păstra o astfel de înfățișare a trecutului, ale cărui principii ar fi supuse de acum înainte cumpănei schimbătoare a curentelor politicii de clasă* (subl.n. — Gh.T.). Deasupra finalismului vremelnice al fiecărei generații, trebuie menținut un criteriu mai înalt»²⁶ și mai temeinic de judecată: apartenența obiectivă și autentică a profesorului și elevilor la respectarea adevărului istoric și comunicarea lui cu convingere. «Iară dacă adevărul rămîne obiectivul suprem al disciplinei istorice, cu atît mai mult îndatorirea ei de a răpune și a înlătura minciuna, mai ales atunci cînd ea cutează a se înfățișa îmbrăcată în veșmintele unei prefăcute obiectivități științifice».²⁷ N.Iorga ne lasă și aici o moștenire care depășește cu mult puterile unui om sau ale unei instituții.

Dacă viața economică și politică aduce de la sine ciocnirea intereselor de clasă, lupta principiilor opuse în care se amestecă la fiecare pas dușmăniile personale, Gh.I. Brătianu recomanda, însă, să ferim măcar învățămîntul de această frămîntare, care ar împiedica tocmai orice activitate constructivă. Istoricul poate da expunerii sale un înțeles superior, are dreptul și datoria să găsească un fir conducător în însușirea faptelor, apropierea între instituții și persoane istorice diferite îi sînt îngăduite în cea mai largă măsură.²⁸ «*Nu putem însă concepe suprimarea unor elemente esențiale ale istoriei universale, pentru că nu se potrivesc cu cercetarea strictă a originii așezămintelor actuale*» (subl.n. — Gh.T.).²⁹ Marele filosof și lingvist francez, Gaston Paris, rostea, în 1870, următorul crez: «Știința nu are alt obiect decît adevărul, adevărul pentru el însuși, fără a se îngriji de urmările, bune sau rele, fericite sau nefericite, pe care acest adevăr le-ar putea avea în practică. Acel care, dintr-un motiv patriotic, religios, fie chiar moral, își îngăduie cea mai mică ascundere a faptelor pe care le studiază, cea mai ușoară alterare a concluziilor pe care le trage, nu e vrednic să-și păstreze locul în marele laborator, în care cîntea prețuiește mai mult decît iscusința. Astfel înțelese, studiile comune, urmate în același spirit în toate țările civilizate, alcătuiesc deasupra naționalităților mărginite, felurite și prea adesea învrăjbite, o mare patrie pe care nu o amenință nici un război, n-o pîngărește nici un pîngăritor, în care sufletele găsesc adăpostul și unitatea ce le-o dădea în alte vremuri Cetatea lui Dumnezeu».³⁰ Durabilitatea lucrărilor de istorie este asigurată de profunzimea înțele-

gerii și explicării trecutului,³¹ de rigoarea științifică cu care sînt analizate liniile generale de evoluție și «permanențele» devenirii omenеști, precum și de maniera de reconstituire a esenței fenomenelor istorice. În Prefața la *Istoriologia umană* N.Iorga sublinia că cele mai mari opere istorice «au în ele și poezia simțirii și poezia stilului. Felul acesta de înfățișare a rezultatelor e, de altminteri, o necesitate. «Adevărurile» istorice sînt de discernămint, nu de simplă constatare și reproducere. Pentru a le prinde, se cere tot ce cunoașterea adîncă a limbii, tot ce fantasia creatoare de definiții poate găsi mai fin și mai delicat. A vorbi despre oamenii și lucrările trecutului în vocabularul curent e a greși de la un capăt la altul. Aș fi vrut, din partea mea, să am mai mult talent «poetic» pentru a fi mai aproape de adevăr».³² Gh.I. Brătianu preciza că era poate un tîlc mai adînc decît se poate bănui în acest paradox prin care N.Iorga își încheia ultima prefață. Pentru că o problemă fundamentală în cercetarea și scrierea istoriei este aceea dacă istoricul «care își mărginește orizontul la pereții bibliotecii și la dosarele arhivelor, nu riscă să ridice o construcție artificială, mai îndepărtată de realitatea ce a voit să o înfățișeze, decît dacă ar fi privit-o într-o desfășurare dinamică, cum nu o poate însă înțelege decît acel care a trăit-o».³³ Prin cunoașterea izvoarelor, poate critica lor, «se cere înțelegerea umană a omului care a fost, învierea lui prin comprehensiune și ghicire, prin simpatie și prin acel dar pe care grecii îl numesc poesis, deci: creațiunea».³⁴ Realizările istoricilor pot fi considerate tot atîtea rezultate ale unor eforturi subiective pentru a ajunge la adevărul obiectiv.³⁵ Operele monumentale ale lui Xenopol, Pârvan, Iorga sînt rodul asumării conștiente a sensurilor istoriei în propria lor ființă subiectivă și în superioara lor viziune asupra devenirii poporului român.³⁶ În cuvîntarea de intrare la Academia Română din 17 mai 1911, N.Iorga sublinia astfel îndatoririle istoricului: «Făcînd parte dintr-un popor, înfățișîndu-i viața, încălzîndu-se astfel de toate silințele și credințele cheltuite în cursul epocilor, mișcat de nesfîrșitele suferințe prin care a trebuit să treacă neamul său pentru ca să ajungă pînă în timpul de față, avînd în sufletul său răsunetul tuturor triumfurilor și tuturor înfrîngerilor cîștigate și suferite în timp de secole, istoricul e un bătrîn prin experiență al nației sale. Dacă nu-l întreabă alții, e dator să vorbească, ținînd la dispoziția contemporanilor învățăături culese în vastul cîmp al trecutului studiabil. Prin aceasta, el nu iese din datoriile sale, ci le împlinește pînă la capăt. Istoricul e dator a fi *amintitor neobosit al tradiției naționale, un amintitor al unității neamului peste hotare politice și de clase, un predicator al solidarității de rasă și un descoperitor de ideale, spre care cel dintîi trebuie să meargă, dînd tineretului ce vine după noi exemplu*»³⁷ (subl.n. — G.T.). Prin viziune și manieră de tratare, printr-o angajare deplină, cei mai mulți autori de sinteze și manuale răspund acestor înalte obligații profesionale, contribuind la atingerea obiectivelor cognitive ale istoriei.

Obiectivele domeniului afectiv vizează formarea noțiunilor, aptitudinilor și convingerilor morale, a sentimentelor și valorilor ideale de viață și a trăsăturilor de voință și caracter, cultivarea curiozității științifice, a dragostei pentru viață, frumos și adevăr. În domeniul afectiv criteriul de clasificare a obiectivelor sale este cel al interiorizării. De o mare importanță sînt aprecierile lui N.Iorga

privind afectivitatea, îmbogățirea trăirilor interne prin cunoașterea istoriei. Cu atât mai mult nu se poate preda fără suflet, fără inimă, dacă Nicolae Iorga considera «că nu se poate scrie istorie fără o adâncă simțire.

Căci istoria este viața omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum; în altă formă, cu alți oameni, este aceeași umanitate care se înduioșează și se frînge, aceeași umanitate, cînd ajunsă la scopurile ei, cînd călcată în picioare și strivită. Și nu se poate să te apropii fie și de oameni care au murit acum patru mii de ani fără ca lucrurile și durerile lor să nu aibă răsunet în sufletul tău». ³⁸ Fără îndoială, pentru a atinge scopul ce și-l propune, istoria trebuie să judece totdeauna cu ideile timpului său. Fiecare generație își scrie istoria. De aceea, folosind manualul de istorie universală și alte lucrări de referință ale lui N.Iorga, elevii în special, cititorul în general, se vor «indigna de cruzimea fatală a Cezarilor», vor «osîndi arderile de eretici ale veacului de mijloc», vor «denunța posterității egoismul cuceririlor lui Ludovic al XIV-lea». ³⁹ În același timp, marele istoric aprecia că trebuie să fie păstrat civilizațiilor contemporane «acel simț istoric», care este o parte, o foarte mare parte din bunul simț uman. ⁴⁰

Funcția cognitivă a istoriei stă la baza educației moral-cetățenești, umane și estetice care se realizează la incandescență, la temperatura marilor sentimente de admirație și de stimă pentru înaintași. «Importanță au în istorie două lucruri: s-o înțelegi ca dezvoltare și să înțelegi, să judeci, să iubești sau să condamni sufletește pe aceia care au jucat un rol în istorie; să-i tratezi ca oameni vii, pe care i-ai întîlnit înaintea ta, ai avut a face cu ei, i-ai lăudat, i-ai osîndit, să-i auzi vorbind și să-i vezi mergînd». ⁴¹ Istoricul nu este un simplu înregistrator și povestitor al faptelor ci și un judecător al lor. Definind înțelesul și scopul științei sale, marele savant, în anul 1940, sublinia: «În sens moral, istoria este totuși marea judecată a tuturor statelor și națiunilor; [...] nu este, cum spunea un roman, *magistra vitae*, adică în toate împrejurările vieții să te îndrepti la istorie, dar cînd cercul acesta este foarte larg, eu cînd zic istorie, nu înțeleg istoria cutărui oraș, cutărui provincii, stat sau națiune, ci înțeleg istoria în totalitatea ei, cu legăturile ei infinite, care merg de la o latură la alta și trec peste milenii, istoria aceasta este totuși un mare tribunal, în care se judecă popoarele și națiunile; triumfuri aparente se termină prin cumplite dezastre, și încordări naționale, cum este și încordarea din momentul de față a Germaniei, pot să aibă un efect dezastruos». ⁴² Credința și dragostea de țară, N.Iorga și-o exprimase, testamentar, în octombrie 1940, cînd granițele României căzuseră, sfîșiate, și întregul popor avea inima zdrobită: «cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfășoară în jurul inimii. Inima luptei noastre a fost ideea culturală națională». ⁴³ N.Iorga explica clar că istoria nu dă rețete pentru viața practică. Ea prefăce sufletele celor ce se pătrund de învățămintele ei. Ea dă simțul realității lucrurilor și ajută cu judecăți drepte. ⁴⁴ Ca moralist, N.Iorga și-a scris istoria în scopul de a ajuta oamenii, popoarele, conducătorii, de a fi mai înțelepți, mai buni, mai drepți, luptători pentru civilizație, progres și omenie. ⁴⁵ Desprinderea din succesiunea istoriei a acelor momente în care ideea de unitate s-a manifestat cu o forță copleșitoare — 1600, 1859, 1918 —, concilierea — ca unică soluție care asigură forța necesară pentru

a împiedica ruina totală a tradițiilor, menținerea unui echilibru social și politic absolut necesar umanității -, spiritul democratic, de dragoste față de popor trebuie să domine existența istoriei ca obiect de învățămînt. Istoria poartă făclia eliberării sufletului, învață răbdarea pe cei care n-o au și speranța, pe cei care se descurajează, dă aripi imaginației, echilibrează sufletul și modelează judecata. Reconstituie în lumina adevărului istoric și explicate la nivelul particularităților de vîrstă, elevii vor înțelege mai bine de ce două personalități de talia lui M. Kogălniceanu, de exemplu, nu pot să încapă într-un veac.⁴⁶ Aceste cunoștințe mobilizează dorința elevilor de a cunoaște faptele cele frumoase ale oamenilor mari, pentru ca să-și îmbogățească informațiile și să-și înfrumusețeze mintea, pentru a desprinde din exemplele prezentate de istorie «regulile după care să ne conducem în cazuri analoge ce s-ar întîmpla în zilele noastre».⁴⁷

Predarea învățarea istoriei contribuie într-o măsură importantă la *formarea laturii volitive (psihomotorii)* a personalității elevilor, mobilizîndu-le capacitatea de antrenare și focalizare a tuturor resurselor psiho-fizice în scopul realizării unor obiective explicit formulate. Se conștientizează elevilor faptul că modelarea caracterului se face prin autoeducație, prin interiorizarea acelor modele umane pe care le oferă istoria și care exprimă în cel mai înalt grad valorile de BINE, CURAT, ADEVĂR, FRUMOS, pe care le regăsim în morala creștină românească milenară.

Înșușirile și capacitățile umane se formează în acțiune. De aceea este necesar să se treacă de la cunoașterea și arderea afectivă la angajarea reală. O îndatorire elementară a noastră este să simțim și să înfăptuim cultul eroilor, să sărbătorim aniversările marilor evenimente cruciale ale istoriei, să fim demni în viața civilă, cetățenească, să depunem efortul maxim în totala dăruire în munca pentru îndeplinirea obligațiilor profesionale și cetățenești. N. Iorga spunea că patriotul se recunoaște *«prin munca lui, oriunde e pus de soartă și în orice situație l-a fixat norocul. E cel mai vechi, mai bun, mai modest și totodată mai strălucit patriot*. Munca e în chiar firea noastră îndemnîndu-l către dînsa, un instinct fundamental al ființei omenеști. De muncă sîntem înconjurați⁴⁸ [...]. Muncim pentru că ni trebuie, pentru că place oricui e întreg și sănătos».⁴⁹ N. Iorga se adresa profesorilor de licee și gimnazii, mulți dintre ei foștii lui studenți, cerîndu-le să se ferească de a prezenta pe eroii singuri. În același timp să se ferească și de primejdia de a prezenta numai masele, ignorîndu-i pe eroi. Iorga motiva că din rațiuni pedagogice nu trebuie înfățișați eroii singuri. Nu poate oricine să fie un erou, dar oricine poate fi «un om cumsecade, biruind chiar elementele nenorocite pe care le-a dat ereditatea și, cînd istoria universală înfățișează numai pilda eroilor, în loc să dezvolte sufletul omenesc, să crească în folosul muncii, îl strivește de la început».⁵⁰ Concepția lui N. Iorga constituie reacția excesivă a spiritului, prea mult dezlegat de contactul cu realitățile economice. «Alții au găsit că personalitățile au în evoluția istorică, privită de Iorga, un rol pe care le place multora să-l atribuie maselor — cor anonim și totdeauna lesne de adus în scenă, al tragediei omenеști».⁵¹

Încrederea în forța operei săvârșite de Mihai Viteazul și respectul față de rămășițele lui pămîntești au fost atît de puternice încît atunci cînd, în 1916, în fața ofensivei germane, ființa noastră de stat era în primejdie, la propunerea lui Nicolae Iorga, capul lui — «relicva sfîntă a neamului românesc» — pentru a nu cădea în mîna ocupanților inamici, a fost transportat la Iași (oct.1916) și depus la Mitropolia Moldovei.⁵²

N.Iorga a apreciat că actul săvârșit la Alba Iulia, unde a fost proclamată veșnică unire cu patria a Transilvaniei, n-a fost «un act politic ieșit dintr-o chibzuire rece, după cum nici războiul nostru, al celor de aici, n-a fost rezultatul unui calcul îngust. A vorbi atunci voia elementară a veacurilor de avînt zdrobit și de speranțe împiedicate».⁵³

Triumful împlinirii marelui ideal național, făurirea României Mari, avea să readucă, în 1920, cu o impresionantă procesiune, cu popasuri la locurile de rezonanță istorică — Ruginoasa, Mircești, Mărășești ș.a. -, capul lui Mihai Viteazul la Mănăstirea Dealu, unde se află și astăzi.

În ansamblul celorlalte componente structurale ale didacticii, *conținutul*⁵⁴ ocupă o poziție cheie, de importanță excepțională pentru realizarea obiectivelor propuse, vizînd: informarea sistematică a elevilor cu o mare varietate de date, fapte, evenimente și fenomene referitoare la devenirea societății omenești pe baza celor mai noi descoperiri și reevaluări ale științei istoriei; selectarea, cu discernămint, din noianul de informații istorice, numai a acelor care sînt esențiale, semnificative; realizarea unui învățămînt istoric interdisciplinar, în care se pun în valoare cultura generală și capacitatea creatoare ale elevilor, integrarea elementelor de istorie locală în cadrul istoriei patriei și a acesteia din urmă în contextul universal; formarea și operarea cu noțiunile fundamentale la istorie. Astăzi, aceste aspecte sînt prioritare. În raport cu modul în care sînt angajate principalele procese de cunoaștere în dobîndirea cunoștințelor se distinge o ierarhie a tipurilor de învățare: învățarea prin *receptare-reproducere*, *învățarea inteligibilă*, *învățarea operațională* sau *învățarea creativă*. Principiul de muncă al unui profesor de istorie, cu o valoroasă experiență în predarea acestei discipline în clasele gimnaziale și liceale, este următorul: chiar în condițiile actuale, pînă la apariția noilor programe și manuale școlare, *trebuie să restringem la strictul necesar învățarea la nivelul memoriei mecanice, să situăm*

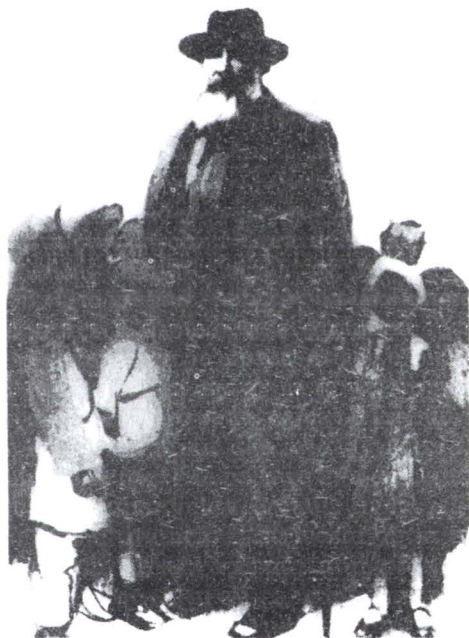

Fig. 1

la loc central învățarea istoriei la nivelul înțelegerii, să stimulăm și să extindem tot mai mult învățarea la nivelul reflecției, elevii fiind antrenați efectiv în dobândirea conștientă, în sistematizarea și clarificarea cunoștințelor de bază.⁵⁵ N.Iorga îi îndemna pe elevi să nu învețe pe de rost manualul de istorie universală pe care el l-a elaborat pentru ei, ci s-o citească cu înțelegere. «Căci ea nu e alta decât o învățătură părintească pe care am scris-o pentru voi, ca și cum ați fi copiii mei».⁵⁶ (fig.1). Întrebînd o elevă cum găsește manualul pe care l-a elaborat, aceasta i-a răspuns: «ca un roman. Ei bine, acest lucru — mărturisirea N.Iorga — mi-a făcut o mare bucurie. Dacă ar fi făcut cineva o dare de seamă de 20 de pagini despre cartea mea, n-aș fi avut mai multă mulțumire».⁵⁷ Căutînd să fixeze care este locul românilor în istoria universală, Iorga sublinia că sîntem unul dintre cele mai vechi popoare ale Europei. În aceasta constă puterea și mîndria noastră. În 1933 preciza că, «fără să exagerăm, avem o parte pe care înțelegem să n-o dăruim nimănui».⁵⁸ Competența științifică și metodică-pedagogică a profesorului se afirmă în condițiile în care reușește să păstreze în predarea-învățarea istoriei cadența cu dinamica științei istoriei, precum și cu reflecția metodologică asupra ei. Cu mult timp în urmă N.Iorga constată că «puține științe în momentul de față înaintează mai repede și se transformă mai deplin decât știința istorică. Se transformă atît de deplin [...], încît nu mai privește în transformarea ei numai pe învățați, ci pe fiecare profesor; ceea ce ai învățat acum cîțiva ani de zile nu mai e bun. Multe persoane n-ar fi crezînd, dar acesta este adevărul».⁵⁹ În același timp, Iorga indica căile de realizare a permanentei înnoiri, împropătări a cunoștințelor istorice: cercetarea și studiul individual, schimbul de idei între colegii de specialitate, consultațiile solicitate cadrelor universitare, cursurile de vară, congresele profesorilor de istorie, revistele de specialitate etc.⁶⁰ Marii noștri istorici au realizat dorința de a cuprinde dincolo de îngrămădirea haotică a datelor și faptelor nu legi, ci liniile generale de evoluție și «permanențele» devenirii omenirii. Din analiza unicității și individualității fenomenelor și proceselor elevii trebuie «să reconstituie legătura dintre fapte, să găsească firul evoluției»,⁶¹ să desprindă liniile unor ansambluri arhitecturale cu «elemente de soliditate, de trăire veșnică».⁶² Oricum, în practica de la catedră se impune îmbinarea tratării evenimențiale cu prezentarea procesuală a datelor istorice, evitîndu-se atît factologia, cît și schematismul. Într-o lecție, ca și într-o operă istorică, sînt patru elemente: material, critică, organizare, stil. «Cele dintîi două determină soliditatea și adevărul, celelalte frumusețea».⁶³

În privința mijloacelor de învățămînt, N.Iorga recomanda ca tînarul — student sau elev — să fie pus «în contact cu izvorul, să-i dea fiorul realităților, să-l cufunde în curentul timpului trecut, să-l împărtășească de intimitatea lui sufletească».⁶⁴

Amintirea lui Iorga a rămas vie printre cei ce l-au cunoscut pentru că a fost prea vijelios răscolitor de energii, prea înflăcărată pasiune a pus și cînd a fost vorba de propășirea cercetărilor istorice.⁶⁵ Ctitor al Institutului de Istorie Universală, N.Iorga domina asistența cu viața sa clocotitoare, cu dinamismul său pururea neistovit, ce părea să-i asigure 100 de ani de pămîntească existență. El își cîștigase nemurirea din lumea eterică din anii tinereții cu

Fig. 2

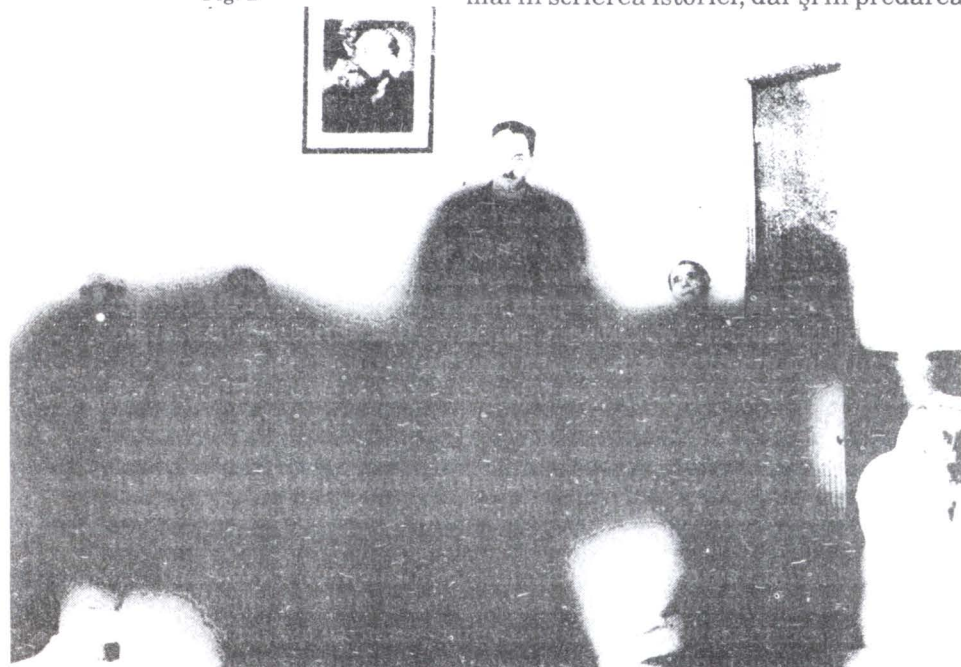

Fig.3: Ședința de redeschidere a Institutului din 6 decembrie 1941

supraomeneasca lui strălucire.⁶⁶ În adunările învățaților din toate țările cuvântul său răsuna cu autoritatea patriarhului, pe care o evoca de altfel și înfățișarea sa impunătoare.⁶⁷ (fig.2). Institutele străine regăsesc fiecare în amintirea lui N.Iorga o legătură între cultura țărilor lor și a noastră. Germania privește în el pe doctorul Universității din Leipzig, pe elevul și urmașul lui Lamprecht; Italia, pe neobositul cercetător al trecutului și arhivelor Veneției, pe luptătorul statornic al ideii de latinătate și romanitate. Franța, pe învățatul crescut la Școala de Înalte Studii, pe care ani de-a rîndul Sorbona l-a chemat la catedrele ei, iar Academia de Inscricții l-a primit printre membrii săi asociați⁶⁸ (Fig.3). Opera și luminoasa figură a celui lovit de glonțul întinericului și sălbăticiei servesc drept veșnic far de orientare și călăuză nu numai în scrierea istoriei, dar și în predarea

ei. Toți profesorii de istorie se află în jurul acestui suveran al culturii, acestui învățător fără pereche în domeniul moral, acestui îndrăzneț deschizător de drumuri noi. El a adus în istoria concepția unității absolute a vieții omenești, a dat literaturii îndrumări notabile, a stîrnit puterile de creație ale acestui popor.⁶⁹ De aceea, cu cît va trece vremea, cu atît mai strălucit se va desface în toată măiestria ei icoana lui Nicolae Iorga — model de reflecție pentru permanenta perfecționare în scrierea și predarea istoriei în școală.

* * *

N.Iorga iubea cu patimă viața și lupta fățișă, dramatică. Și, oricîte înfrîngeri și lovituri perfide a îndurat, a rămas un mare, un iremediabil optimist. În ciuda atîtor nenorociri pe care le vedea în jurul lui, N.Iorga a crezut în triumful binelui, al adevărului și dreptății, al mersului înainte spre progres. Zicea: «Mergi înainte; la capătul vieții tale vei găsi, cu siguranță, alt drumet care va merge mai departe». Îi plăcea să afirme cu patetismul, cu sinceritatea, cu entuziasmul, durerea și demnitatea care-l caracterizau: «Deci sus steagul vieții! Și pe mormînt încă să mi-l împlîntați pe acela, și nu sălcile care plîng».⁷⁰ N-a rămas colț al românismului pe care glasul de profet să nu-l fi răscolit în adîncuri pentru că N.Iorga a fost un îndreptător al vremurilor, crainicul inspirat al idealului național, un stîlp de lumină, la razele căruia au înflorit speranțele neamului. Pretutindeni chemarea sa a răsunit ca trîmbița Învierii.⁷¹

Note

1. *Discursul d-lui prof. Petrovici, ministrul culturii naționale*, în vol. *În amintirea lui Nicolae Iorga*, București, 1942, p.22.
2. Cei peste 50 de ani de activitate s-au finalizat în cîteva mii de titluri (1.003 volume, 12.755 articole, 4.963 recenzii), care au cuprins toate domeniile istoriei României și universale, în numeroase documente și informații menite să contribuie la o mai amplă cunoaștere a trecutului poporului român. Sînt cifre care uimesc (*Enciclopedia istoriografiei românești*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1978, p.183). Iorga a subliniat că pentru scrierea istoriei este necesară o adîncă documentare, un sever discernămint în selecția materialului și un mare și cald talent în expunerea lui. A adunat atîta material, «încît a ajuns să închege cele 10 volume din *Istoria Românilor*, scoase cu o febrilitate în ultimii săi ani de viață, ca și cînd ar fi presimțit sfîrșitul său apropiat» (*Discursul d-lui profesor I.Simionescu, președintele Academiei Române*, în vol. *În amintirea lui Nicolae Iorga*, p.27).
3. Comunicare prezentată la sesiunea științifică organizată de Facultatea de Istorie a Universității de stat din Moldova, 14-16 ianuarie 1991, Chișinău.
4. *Discursul d-lui Brătianu, directorul Institutului de Istorie universală «N.Iorga»*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.7.
5. *Ibidem*. Elementele «Istoriologiei le aflăm nu în legi care nu se pot stabili ci în similitudini, paralelisme, repetiții istorice» (*Ibidem*, p.12; N.Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*, ediția III-a, București, 1944, p.217. În continuare se va cita: *Generalități*).
6. Al.Zub, *Istorie și istorici în România interbelică*, Iași, Ed.Junimea, 1989, 412 p.
7. *Discursul d-lui Gh.Brătianu*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.11.

8. V. Cristian, *Istoria la Universitatea din Iași*, Iași, 1985, p.172.
9. N. Iorga, *Generalități cu privire la studiile istorice*.
10. *Discursul d-lui profesor Gh.Brătianu*, p.12. El s-a ocupat de toate domeniile istorice, de la evenimentele contemporane până la cele dintîi manifestări de civilizație în timpurile preistorice (*Ibidem*, p.3-7).
11. N.Iorga, *Generalități*, p.13.
12. Idem, *Sensul învățămîntului istoric*. Cuvîntare ținută la Congresul Ligii culturale în 1939, în *Generalități*, p.306. În lecția de deschidere la Academia de comerț, din 1940, N.Iorga arăta că niciodată studiile istorice nu se arătau mai de folos decît în anul acela față de problemele neprevăzute care se puneau și față de rezultatele uimitor de dureroase la care s-a ajuns prin cele dintîi acțiuni războinice. Istoria se învedera din ce în ce mai mult că era o necesitate pentru conștiința umană: «și pentru chibzuirea pentru îndemnuri și pentru mîngîieri, pentru că situația care se desemnează în momentul de față nu este corespunzătoare cu ce se găsește în inimile noastre și prin urmare ca mîngîire, pentru moment este singurul lucru de care ne putem prinde» (*Generalități*, p.327).
13. Apud. Florea Stănculescu, *Preocupări ale lui N.Iorga în vederea îmbunătățirii conținutului manualelor de istorie*, în SAI, vol. IX, București, 1967, p.258.
14. Cătălin Zamfir, *Filozofia istoriei*, București, Ed.Științifică și Enciclopedică, 1981, p.34.
15. Funcția de cunoaștere a istoriei presupune furnizarea pentru comunitatea umană a informațiilor absolut necesare pentru a realiza: 1) o contribuție fundamentală la constituirea unei înțelegeri științifice a omului și a societății; 2) analiza istorică ca instrument de cunoaștere a realității prezente și a tendințelor viitoare; 3) istoria ca izvor de înțelepciune (*Ibidem*, p.74-75).
16. Funcțiile practice, ideologice îndeplinite de către istorie, într-un fel sau altul, sînt următoarele: 1) formă a conștiinței de sine a unei comunități; 2) funcția integratoare; 3) istoria ca sursă de exemplaritate și 4) istoria ca ideologie a unui grup, clase sau colectivități (*Ibidem*, p.75-77).
17. N. Iorga, *Despre concepția actuală a istoriei și geneza ei*, în *Generalități*, p.10.
18. Simion Mehedinți, *Profesorul, temelia tuturor reformelor școlare*, București, Ed.Socet, 1929.
19. N.Iorga, *Cugetări*, București, Ed.Tineretului, 1968, p.92; Idem, *Generalități*, p.106.
20. C.Dinu, *Studiu comparativ privind învățămîntul istoric în liceu în diferite țări și în țara noastră*, Institutul de cercetări pedagogice și psihologice, București, 1976, p.29.
21. N. Iorga, *Generalități*, p.307.
22. Idem, *Cugetări*, București, Ed.Tineretului, 1968, p.92.
23. Idem, *Generalități*, p.308.
24. George Văideanu, coordonator și colaboratori, *Pedagogie. Ghid pentru profesori*, Centrul de multiplicare al Universității «A.I.Cuza» Iași, vol. II, 1982, p.273 și urm.
25. N. Iorga, *Cugetări*, București, Ed.Tineretului, 1968, p.92.
26. Gh.I. Brătianu, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, Iași, 1926, p.17.
27. *Discursul d-lui prof. Gh.Brătianu*, p.17.
28. *Ibidem*, p.18.
29. *Ibidem*.
30. Apud. Gh.I. Brătianu, *op.cit.*, p.16; Idem, *Teorii nouă în învățămîntul istoriei*, p.18.
31. Idem, *Teorii nouă...*, p.7.
32. N.Iorga *Generalități*, p.348.
33. *Discursul d-lui prof. G. I. Brătianu*, p.14.
34. N.Iorga, *Generalități*, p.159.
35. Gh.Platon, *Interviu*, în «Cronica» nr.7 din 12 februarie 1988, p.7.

36. Idem, *Necesitatea și demnitatea istoriei*, în vol. *Profesorul Ilie Grămadă la 70 ani*, apărut sub îngrijirea lui I.I. Solcanu, Centrul de multiplicare al Universității «Al.I.Cuza», Iași, 1984, p.12-13.
37. N.Iorga, *Generalități*, p.98.
38. Idem, *Ce înseamnă astăzi concepția istorică*. Lecție de deschidere la Universitatea din București (31 octombrie 1938), *Datina românească*, Vălenii de Munte, 1939, p.4; *Generalități*, p.262.
39. Idem, *Generalități*, p.91.
40. *Ibidem*, p.127.
41. *Ibidem*, p.307.
42. N.Iorga, *Istoria, marea judecată în sens moral, a statelor și națiunilor*, în *Generalități*, p.328.
43. Idem, *Ultimele*, Craiova, Ed.Scrisul românesc, 1978.
44. Idem, *Scrieri istorice*, vol. I, București, Ed.Albatros, 1971, p.13.
45. N.Iorga, *Generalități*, p.306.
46. În programul *Dorințele partidei naționale în Moldova din 1848*, M.Kogălniceanu sublinia că «Unirea Moldovei cu Țara Românească este cheia de boltă fără de care s-ar prăbuși întreg edificiul național». În adunarea ad-hoc a Moldovei din octombrie 1857 M.Kogălniceanu adresa vibrantul îndemn: «Să ascultăm fraților inima poporului nostru care strigă neîncetat: Unire și Unire». M.Kogălniceanu demonstra necesitatea obiectivă a actului unității: «Unirea Principatelor într-un singur stat, dorința cea mai mare, cea mai generală, hrănită de toate generațiile trecute, aceea care, împlinită, va face fericirea generațiilor viitoare, este firească, legitimă și neapărată, pentru că în Moldova și Valahia sîntem același popor, omogen, identic ca nici unul altul, pentru că avem aceeași civilizație, același instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași temeri și aceleași speranțe, aceleași trebuințe de îndeplinit, aceleași hotare de păzit, aceleași dureri în trecut, același viitor de asigurat și în sfîrșit aceleași misie de îndeplinit» (*Gîndirea social-politică despre Unire (1859)*, Culegere, București, Ed.Politică, 1968, p.152).
47. A.D. Xenopol, *Despre învățămîntul școlar în genere și îndeosebi acel al istoriei*, Iași, p.56.
48. N.Iorga, *Adevărul patriotism*, Vălenii de Munte, Tipografia «Neamul românesc», 1914, p.6.
49. Idem, *Generalități*, p.106.
50. *Ibidem*.
51. *Discursul d-lui prof. Gh.Brătianu*, p.8.
52. *Probleme fundamentale ale Istoriei României*, București, Ed.didactică și pedagogică, 1987, p.50.
53. N.Iorga, *Comemorarea Unirii Ardealului și rolul istoric al Unirii. Două cuvîntări*, București, 1933, p.6-7, 12.
54. Fl.Stănculescu, *op.cit.*, p.255-271.
55. N.Oprescu, *Tipuri de învățare și ierarhizarea lor*, în RP, nr. 3/1983, p.1-3; Idem, *În sprijinul elaborării obiectivelor operaționale ale lecției*, în RP, nr.6, 1983, p.1-6.
56. Apud Florea Stănculescu, *op.cit.*, p.258. N.Iorga recomanda elevilor să treacă cunoștințele prin filtrul gîndirii proprii, deoarece profesorul nu-i va aprecia pe cei care învață mecanic expunerea «și încă într-o formă inferioară, dar îi va face mare bucurie să i se prezinte într-o formă cît mai simplă ceea ce a ieșit din mintea și judecata copilului» (N.Iorga, *Istoria universală văzută prin literatură*, f.a., p.4).
57. N.Iorga, *Sensul învățămîntului istoric*, în *Generalități*, p.307. Forma acestui manual avea o mare valoare prin ea însăși, pentru că se făcea apel la sentimentele omenești, pentru că trezea cugetarea omenească, pentru că se dădeau lecții de morală (*Ibidem*).
58. Idem, *Generalități*, p.179; Idem, *Locul românilor în istoria universală*, ediție îngrijită de Radu Constantinescu, București, Ed.Științifică și Enciclopedică, 1985, p.14.
59. Idem, *Generalități*, p.104.
60. Idem, *Pe ce cale se poate face o asemenea înnoire a cunoștințelor istorice*, în *Generalități*, p.116-123.

61. Gh.I. Brătianu, *Teorii nouă*, p.6.
62. N.Iorga, *Permanentele istoriei*, în *Generalități*, p.240-258.
63. Idem, *Frumusețea în scrierea istoriei*, în *Generalități*, p.44.
64. Idem, *Generalități*, p.142.
65. *Discursul d-lui prof. I.Simionescu, președintele Academiei Române*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.27-28.
66. *Discursul d-lui prof. Ion Petrovici*, p.22.
67. *Discursul d-lui prof. Gh.I. Brătianu*, p.11.
68. *Ibidem*.
69. *Discursul d-lui prof. M.Brăescu, directorul Institutului sud-est european și bizantinologie*, în vol. *În amintirea lui N.Iorga*, p.32.
70. D.Almaș, *Introducere la vol. N.Iorga. Pagini alese*. Antologie pentru școlari, București, Eă.Ioni Creangă, 1985, p.3-6.
71. *În amintirea lui N.Iorga*, p.32-33.

Șansa scrierii istoriei contemporane

Reunim câteva observații care au în vedere demersul analitic asupra evenimentelor în desfășurare și nu istoria contemporană în accepțiunile diferențiate asupra periodizării istoriei universale. Observațiile noastre pornesc de la lucrările a doi sovietologi care, prin maniera analizei, contrazic cu îndrăzneală autorități recunoscute în domeniu. Este vorba de *Fenomenul Gorbaciov* de Moshe Lewin¹ și de lucrarea *Momentul Gorbaciov* de Françoise Thom.²

Se înțelege că avem suficiente argumente pentru a grupa astfel observațiile asupra celor două volume. Există asemănări și deosebiri care îmbie spre o astfel de organizare.

Ambele se referă la istoria URSS; analizează etapa Gorbaciov a acestei istorii; își asumă riscul neocolit al lipsei de perspectivă; ambiționează o explicare a ceea ce se petrece și nu o simplă descriere. Însăși această ambiție scoate în evidență tendința «smulgerii progresive» a elementelor etapei din fluența cotidiană, uneori greu de diferențiat, și a plasării etapei «sub control» uman prin cunoaștere, în sensul racordării profesionale la experiența anterioară și a detectării premiselor pentru o anticipare cât mai corectă. Este de presupus că fiecare din autorii enumerați în ordine cronologică va încerca o satisfacție personală în măsura în care afirmațiile sale îi sînt validate de evoluția ulterioară a evenimentelor. În acest fel, fiecare din ei ar putea avea dovada că s-a întrebat corect, că a evaluat corect probele, că a gîndit corect, lăsînd suficient loc «întîmplării», factorilor subiectivi etc.

Lectura comparată a lucrărilor pune în evidență situarea în consens a autorilor în privința faptului că în perimetrul istoriei sovietice se produc schimbări ample cu repercusiuni multiple pe plan intern și extern. Să mai adăugăm faptul că fiecare din volume se situează în prelungirea unei experiențe în domeniu. Profesorul de la Universitatea din Pennsylvania, Moshe Lewin, semnează lucrări cu titluri semnificative: *Subînțelesuri politice în dezbaterile economice sovietice: de la Buharin la reformatorii moderni*³ (1984), *Ultima luptă a lui Lenin, Tărînimea rusă și puterea sovietică: un studiu al*

*colectivității, Formarea sistemului sovietic: eseuri asupra istoriei sociale a Rusiei interbelice*⁴ (1985).

La rîndul ei, Françoise Thom este autoarea lucrării *Limba de lemn*⁵ — o analiză a mortificării limbii prin ruperea de gîndire, a transformării ei într-un instrument de masificare eficientă prin uniformizarea ideilor în cadrul propagandei desfășurată în regimurile totalitare. Astfel, lucrarea ei, *Momentul Gorbaciov*, apare și ca o analiză de caz în cadrul preocupării mai largi conturată în 1987.

Să mai adăugăm, la asemănări, faptul că ambii autori își propun explorarea fenomenului Gorbaciov prin folosirea mai ales a informației apărute în URSS ca efect al «transparenței» practicate de factorii politici sovietici; că ambii sînt favorizați de desfășurarea activității în medii culturale care au capacitatea financiară și tehnică de a asimila rapid noutatea, adică de a publica rezultatele cercetării la cîteva luni de la încheierea ei.

Între deosebiri — mai multe — una este esențială: Moshe Lewin este mai încrezător în capacitatea sistemului sovietic de a se autoperfecționa. Este mai preocupat de elementele care au pregătit etapa Gorbaciov a istoriei sovietice. În *Prefață* (p.8), el explică clar faptul că a sesizat încă din 1974 (sub titlul: *Subînfelesuri politice...*) revigorarea societății civile sovietice, fenomen care vestea atenuarea puterii de stat și implicații profunde asupra întregului sistem. Pentru el, procesul de reformă este de durată («cel puțin două planuri cincinale») și este prematură chiar formularea întrebărilor despre «intensitatea, durata și direcția fenomenului Gorbaciov». Moshe Lewin intuiește că ceea ce mocnește acum în mediul sovietic este unul din cele mai contrariante fenomene ale timpurilor noastre; că tocmai această complexitate îl îndeamnă să vorbească nu numai despre politica, ci despre «fenomenul Gorbaciov» (p.X). Cu aceeași prudență, Moshe Lewin proclama în august 1987: «Nimeni nu poate întrevădea viitorul Rusiei... Lumea este cu ochii pe Moscova și pe bună dreptate».

Unghiul sub care își organizează demersul Françoise Thom este diferit. Lectura lucrării sale pune în evidență faptul că autoarea este mai receptivă la constantele regimului de-a lungul istoriei sale începînd din 1917; este mai înclinată să situeze momentul Gorbaciov în prelungirea încercărilor de supraviețuire și de lărgire a dominației regimului; mai sensibilă la schimbarea mijloacelor — a subtilității lor — cu care conducătorii sovietici vor să submineze Occidentul. De fapt, aici este cheia lucrării. Cu experiența concretizată sub titlul publicat în 1987, autoarea execută o operațiune de decodare și demistificare continuă a rostirilor sovietice, a celor oficiale în primul rînd. Este explicabil de ce din pagina autoarei franceze răzbate uneori mînia împotriva celor care se lasă seduși de propaganda sovietică și mai ales de darul neasemuit al lui M.S. Gorbaciov «de a transforma necesitatea în virtute». Această tonalitate generală a lucrării plasează pe autoare între, să zicem, Alexis de Tocqueville cu aptitudinea lui mai rar egalată de a străpunge timpul observînd realități contemporane lui în Statele Unite⁶ și S.Graham⁷ sau Henri Barbusse⁸ care au scris despre realitățile sovietice înfingăduindu-și un punct de vedere critic, lăsîndu-

se copleșiți de acestea. Nu m-ar mira dacă un analist sovietic de nuanță conservatoare ar aprecia cartea lui Moshe Lewin ca o «critică constructivă» în raport cu aceea semnată de Françoise Thom.

Sînt motive pentru care, în continuare, vom insista asupra arhitecturii și consistenței fiecărei lucrări în parte. Arhitectura lucrării lui Moshe Lewin arată un autor eliberat de orice complexe și aceasta datorită experienței proprii dobîndite, a avantajului funcționării într-un mediu cu o circulație normală a informației și cu posibilitatea eliberării prin ordinator de corvoada operațiunilor de rutină, a lipsei inhibiției în fața presiunilor exterioare actului de cercetare.

Astfel, lucrarea este organizată în două părți cu cîte șase capitole fiecare: *De la sat la Megalopolis — o țară grăbită* (I) și (II) *Noul curs*. Demersul autorului american este iluminat mai adecvat, în întregul lui, dacă luăm în considerare constatarea de către Moshe Lewin a insuficienței conceptului de totalitarism pentru a explica complexitatea relațiilor sovietice, amplitudinea și viteza schimbărilor în acest mediu. Pentru el, termenul «a fost adoptat în Occident, pe timpul războiului rece, pentru rațiuni ideologice și de propagandă în serviciul competiției strategice. Aversiunea inerentă termenului a fost transferată de la fostul inamic — Germania nazistă — la noul inamic, Rusia Sovietică. În același timp, sovietologi cu influență, în cunoștință de cauză asupra conținutului ideologic al termenului, au încercat să facă din el unul apt să ofere publicului și studentului un instrument pentru înțelegerea sistemului sovietic.

Deși termenul a servit bine funcția sa ideologică, s-a dovedit inutil în ipostaza de concept. A dovedit că nu are mult de spus în privința originii sistemului, a direcției spre care se îndreaptă, a schimbărilor pe care le implică și cum trebuie analizate critic și serios aceste schimbări. De fapt, termenul în acest context, s-a dovedit el însuși «totalitar» în autosuficiența lui lipsită de conținut: n-a permis identificarea nici-unui mecanism al schimbării în Uniunea Sovietică și este inutil pentru surprinderea vreunei nuanțe a procesului istoric (p.3).

Rațiunile pentru care am citat mai pe larg din această veritabile «dislocare» a conceptului sînt multiple. Să menționăm faptul că în Europa de răsărit, în ultimii ani, pe cît ne putem da seama, accentele cad preponderent pe similitudinile între regimurile totalitare și nu pe deosebirile dintre ele. Situația este explicabilă, dar cînd apare un semn al nevoii sustragerii noastre de sub puterea unor prejudecăți posibile, el trebuie înregistrat corect. Să mai adăugăm faptul că în literatura românească înregistrăm rezonanța acestei direcții de cercetare. Astfel, Silviu Brucan⁹ constată că unii istorici occidentali «au manifestat o predilecție marcată pentru apriga luptă din Kremlin și s-au străduit din răsuputeri să elaboreze conceptul de sistem politic «totalitar» — un subiect mult mai interesant decît evoluția laborioasă și, evident, mai puțin fascinantă, a structurilor și straturilor sociale despre care, oricum, nu prea aveau date la dispoziție». Autorul apreciază că este de dorit «o investigație sociologică a societății sovietice» (subl.ns.) și vede în această acțiune «un efort ambițios de a defrișa o pădure tropicală...». Neîndoielnic, Moshe Lewin și Silviu Brucan

trimit, prin orientarea demersului lor, la analogia cu raportul dintre analiza structurilor geologice ale unui peisaj dat și vegetația existentă în peisaj...

În sfârșit și mai puțin important din punctul nostru de vedere, «dislocarea» conceptului de «totalitarism» de către Moshe Lewin conturează o diferență fundamentală în raport cu Françoise Tohm; autoarea franceză vede momentul Gorbaciov drept o etapă a regimului totalitar sovietic.

Nu vom povesti cartea lui Moshe Lewin și nu ne permitem o analiză sistematică a afirmațiilor făcute; ar însemna să lipsim cititorul de plăcerea urmăririi articulațiilor unui punct de vedere cu care putem fi și în dezacord. Vom semnală, totuși, idei asupra cărora cei doi autori sînt în dezacord datorită unei maniere diferite de a pune problema.

Astfel, Moshe Lewin afirmă¹⁰ că stalinismul a fost «un fenomen trecător»; mulți autori între care și Françoise Thom scriu despre caracterul incomplet al «destalinizării», subliniind astfel menținerea în timp a caracteristicilor regimului sovietic ca regim «totalitar».

În Capitolul al II-lea¹¹ Moshe Lewin înfățișează comparativ urbanizarea URSS. În acest fel, autorul atrage atenția asupra modificării structurilor populației — premise ale presiunii în viitor asupra factorilor politici. Françoise Thom se înscrie pe linia demonstrării faptului că regimul sovietic înregistrează «efecte bumerang» și în mediul rural și în cel urban, deopotrivă.

În capitolul al III-lea,¹² entuziasmul autorului în fața emancipării femeii sovietice în anii '30, parte a «revoluției culturale» — termen impropriu folosit de propaganda timpului — poate fi contrazis de datele cercetărilor sovietici asupra aceluiași fenomen; este contrazis de tabloul situației URSS care explică acțiunea lui M. Gorbaciov (Françoise Thom — capitolul I, *passim*).

Structuri în formare ale unei opinii publice, detectabile de către Moshe Lewin chiar pe timpul lui Stalin,¹³ sînt contrazise de lipsa de interes semnalată de Françoise Thom și de rezistențele în fața reformelor și a «transparenței» semnalate de alți cercetători.¹⁴

În cel de-al 7-lea capitol¹⁵, Moshe Lewin constată recunoașterea științelor sociale mai ales după preluarea puterii de către M.S. Gorbaciov (1985) și se întreabă dacă cercetătorii din acest domeniu nu vor ajunge să formeze cea de «a patra stare» cum a prezis John Kenneth Galbraith pentru Occident (p.100); demistificările Françoisei Thom subliniază pregnant persistența presiunilor puterii și ale cercurilor conservatoare asupra domeniului...

Moshe Lewin vede ieșirea URSS din impas prin adoptarea unei linii noi;¹⁶ constată că noul curs al politicii sovietice sub Gorbaciov a debutat printr-un «apel la franchețe» (p.114). Că orice reformă trebuie să înceapă cu evoluarea exactă a situației pentru a putea prescrie tratamentul adecvat, se vede din experiența în curs de desfășurare în țările est-europene. Numai că autorul *pare să se alăture cu prudența omului de știință conducătorului sovietic* și-l citează (p.120) în privința tratamentului de aplicat sistemului sovietic: «avem nevoie de mai mult dinamism, de mai multă justiție, de mai multă democrație — într-un cuvînt, de mai mult socialism». El nu are suficiente elemente pentru a pronostica succesul misiunii Gorbaciov, dar nu rezultă că i-ar displace reușita.

Lectura *Momentului Gorbaciov* lasă mai puțin loc entuziasmului autoarei pentru reușita misiunii Gorbaciov.

Afirmațiile făcute în ultimele trei capitole,¹⁷ sprijină ipoteza noastră de lucru potrivit căreia ne găsim în fața a două demersuri de cercetare făcute onest și cu profesionalitate, dar prestate în sisteme de referință diferite; în concepția lui Moshe Lewin, sistemul sovietic a acumulat schimbări care fac ca societatea urbanizată să nu mai răspundă comenzilor unui sistem politic înapoiat; modernizarea partidului — o vede posibilă — este unul din principalele scopuri ale noului curs politic; «accesul liber la informația de orice fel este condiția indiscutabilă a reanimării sistemului sovietic» (p.129-130).

Focalizăm acum analiza asupra volumului *Momentul Gorbaciov* semnat de Françoise Thom. Faptul că apare doi ani mai târziu are semnificație. Matematic vorbind, diferența de perspectivă asupra fenomenului în desfășurare pare ne semnificativă dacă nu este corelată cu viteza derutantă a schimbării în secolul al XX-lea, în special în mediul sovietic, după 1985. Este incontestabil că sistemul sovietic și-a revelat mai multe secrete în fața cercetătoarei franceze în cei doi ani diferență. Am sesizat și la Mosche Lewin tendința ruperii de ideile stabilizate, pe cale de a deveni rutină, ale sovietologilor și kremlinologilor; la Françoise Thom percepția acestei nevoi pare și mai acută și se concretizează și în tendința întemeierii afirmațiilor pe revelațiile perioadei de «transparență» din regimul sovietic. Autoarea nu se lasă intimidată de acumularea experienței de cercetare asupra URSS; de certitudinile dobândite. Direct și indirect le contestă, construindu-și propria «bancă de date». Comportamentul autoarei franceze are similitudini în acela al cercetărilor perioadelor mai vechi, siguri pe faptul că au descoperit documente inedite, că... au descoperit «mina de aur»... Semnalăm cu plăcere capacitatea autoarei de a nu se lăsa «absorbită» de propriile surse; de a nu «dispare» în ele. Condiția prealabilă a acestei «virtuți» este voluptatea libertății «croirii» planului lucrării; echilibrat pe șase capitole: Cauzele tresăriri gorbaciovienne, Perestroika, Politica religioasă a lui Gorbaciov, Naționalismele, Perestroika relațiilor internaționale, Perestroika forțelor armate. Introducerea și concluziile, ambele consistente, însoțesc firesc analiza elaborată de Françoise Thom. Aceste părți ale lucrării vorbesc direct despre autoare; cele șase capitole vorbesc despre obiectul de cercetat și, indirect, tot despre autoare... Ce poate fi mai revigorant pentru breaslă decât declarația că demersul este unul făcut cu mijloacele istoricului în ciuda faptului că «perestroika» n-a împlinit nici patru ani ? (p.12). «Sîntem atașată faptelor, evenimentelor, decretelor și deciziilor adoptate de noua echipă, analizîndu-le cauzele și consecințele».

Autoarea își clarifică mai departe și util opțiunile, arătînd că nu scrie o lucrare despre Gorbaciov, ci una despre sistemul sovietic prezentîndu-se ca rezultanta intercondiționării a trei factori: partidul, proiectul ideologic și societatea.

Consistența concluziilor este în concordanță cu profunzimea analizei și claritatea opțiunilor inițiale. Pentru Françoise Thom există un veritabil contrast între «perestroika» internă care înregistrează dificultăți și succesele

spectaculoase ale diplomației sovietice. Discrepanța o explică prin natura leninismului care funcționează minunat cînd este ceva de distrus (p.271). Constată că *ideologia* rămîne un factor cheie al regimului sovietic; că Gorbaciov ca și Jaruzelski raționează în termeni de putere, invocînd binele public; că regimul sovietic recurge la un veritabil șantaj, pretinzînd că eșecul perestroikăi ar însemna dezastrul umanității; că regimul Gorbaciov folosește mai intens «limba de lemn», minciuna fiindu-i consubstanțială; că în regimul sovietic actual este perceptabilă scăderea rolului terorii și amplificarea ipocriziei (p.273).

Nici că se poate o mărturisire mai francă a dificultății scrierii istoriei prezente: «La ce va duce procesul angajat la ora actuală ? Este dificil de formulat un pronostic: pentru aceasta ar trebui desprins ce este important în tumultul evenimentelor prezente, în sensul conținerii germenilor viitoarelor evoluții, de ceea ce nu este decît o spumă superficială și pasageră. Chiar în studierea trecutului analiza cauzelor nu este un lucru ușor; ce să mai zicem despre fenomenele ce se desfășoară sub ochii noștri ? Să ne mulțumim a nota cîteva *tendințe* și *factori* ce ni se par a avea influență asupra evoluției viitoare a popoarelor URSS». (p.273).

Am citat mai pe larg pasajul pentru exemplaritatea lui, utilă diferențierii efortului de cercetare exercitat asupra prezentului. Acribia necesară poate fi comparată cu a medievistului, să zicem, dar nu cumva se cere mai mult ? Ce anume ? Poate acel «simț istoric» compus din «fler», «divinația» de care scria neasemuitul N.Iorga și alte componente asupra cărora va mai trebui insistat.

Atentă la «nisipurile mișcătoare» pe care înaintează, Françoise Thom subliniază și în concluzii, prin citat, o opțiune care-i poate servi de reper: «singura manieră de a ameliora socialismul este de a ne debarasa de el» (p.278); și din nou subliniem diferența față de opțiunile implicite și explicite ale lui Moshe Lewin.

Pasajul de încheiere a volumului pune cel mai bine în evidență percepția acută asupra inconvenientelor scrierii «Istoriei prezente»: «Revoluția franceză nu s-a terminat cu redactarea caietelor de doleanțe (aluzie la descoperirea brutală de către sovietici, datorită «transparenței», a diferenței dintre țara lor și cele civilizate și a formulării criticilor la adresa regimului — n.ns.). Marea criză este în fața noastră» (p.280). Și este.

În lumina opțiunilor discutate mai sus, cititorul va putea aprecia consistența tabloului situației URSS recuperat pe baza părerilor exprimate în mediul sovietic. Și autoarea citează, spre exemplu: «În privința relațiilor cotidiene, noi (sovieticii — n.ns.) sîntem în epoca de piatră» (p.16). Apoi, cititorul va aprecia demonstrația în legătură cu «seducerea intelectualilor» de către un regim în care partidul unic se pregătește de un nou asalt asupra societății civile (p.69); politica religioasă ce tinde «la un control real al partidului asupra bisercii» (p.141); politica națională care exprimă teama că dezideologizarea duce la pierderea coloniilor (p.184); ambițiile mondiale colosale — componentă a prezenței URSS în relațiile internaționale (capitolul V); demonstrația descompunerii forțelor armate sovietice (capitolul VI) și «efectul bumerang» al

propagandei pacifiste și antinucleare destinată străinătății (p.245). Mai ales aspectul din urmă pune în evidență similitudini cu cele petrecute sub regimul național socialist german în preajma celui de al doilea război mondial.¹⁸

Evident, nu extindem mai mult lista probelor valorii volumului și aceasta din cel puțin două motive: 1. Pledoaria noastră pentru utilitatea lecturii lucrărilor prezentate, deși firească, este totuși secundară; «eroul» principal al observațiilor noastre — dacă există unul — este scrierea istoriei prezente, în speță a istoriei URSS. 2. Există perspectiva traducerii în românește a cărții scrisă de Françoise Thom.

Am găsit oportună pledoaria pentru scrierea istoriei prezente pornind de la comentarea demersului a doi autori asupra aceleași problematice. În acest fel, am vrut să punem în evidență posibilitatea surprinderii complexității problemelor din unghiuri diferite. Sperăm că am convins în privința faptului că este vorba de două cărți valoroase și interesante.

Se cuvine, de asemenea, formulată o observație mai mult tehnică asupra lucrării lui Moshe Lewin: are cel mai economic aparat critic din câte se pot întâlni. Se știe că subsolurile ample au exprimat odată dorința autorului de a impresiona cititorul prin cunoștințele sale variate; se mai știe că în mediile culturale cenzurate, subsolul a putut servi și pentru strecurarea informației și explicației mai puțin dorite de autorități. Astfel se explică anomalia că în peisajul publicistic despre istoria contemporană au apărut și lucrări care erau mai interesante prin subsolurile lor încărcate și cu explicații decît textul propriu-zis. O revenire la proporții și funcții normale se impune. Moshe Lewin alcătuește o listă bibliografică selectată riguros în care fiecare lucrare înscrisă în ordinea alfabetică a autorilor poartă un număr. Cînd apare nevoia unei trimeri, ea este făcută în text, cu cifre, după cum urmează: 10:167. Aceasta înseamnă: Fernand Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (Reveniri asupra civilizației materiale și capitalismului), Baltimore, 1977, p.167. Cînd hîrtia este puțină și așa de scumpă, sugestia lui Moshe Lewin poate fi utilă.

Așadar, există șansa scrierii istoriei prezentului? Există. Cele două volume discutate de noi o probează. Depinde de cel care scrie; de profesionalitatea și onestitatea lui, de circulația normală a oamenilor, ideilor și mărfurilor, precum și de posibilitatea «asimilării» rapide a noutății și certitudinii dobîndite, adică de publicarea în timp util.

Note

1. *The Gorbachev Phenomenon. A Historical Interpretation*, University of California, Berkeley, Los Angeles, 1988, 176 p.
2. *Le moment Gorbatchev*, Paris, Hachette, 1989, 282 p.
3. Lucrarea se situează în epicentrul dezbaterilor în legătură cu alternativa Buharin la succesiunea lui Lenin. Vezi: Léon Poliakov, *Les Totalitarismes du XX-e siècle. Un phénomène historique dé passé ?*, Paris, Fayard, 1987, p.61-161. Michel Heller, Aleksandr Nekrich, *L'Utopie au pouvoir. Histoire de L'URSS de 1917 à nos jours*, Paris, Calmann Lévy, 1985, *passim*. Arthur Conte, *Les Dictateurs du XX-e siècle*, Paris, Editions Robert Laffont, 1984, capitolele 6 (Lenin și Stalin);

- 8 (Ucrainenii). Paul Johnson, *A History of the Modern World, From 1917 to the 1980's*, London, Weidenfeld and Nicolson, 1984, capitolul 8 (Diavolii).
4. Lucrările sînt în limba engleză și au pătruns mai puțin în bibliotecile noastre.
5. *La langue de bois*, Paris, Julliard, 1987. Cartea are o rezonanță remarcabilă în regiunile posttotalitare din Europa de est; menționarea ei repetată în publicistica românească este o realitate. Este semnificativă, de asemenea, rezonanța lucrării în perimetrul cercetărilor asupra gândirii și limbajului în România. Un capitol special, al 20-lea, intitulat chiar «Limba de lemn», găsim în lucrarea *Tensiunea gândirii*, București Ed.Cartea Românească, 1991, p.207-213 de Henri Wald. Mai multe trimiteri sînt făcute la volumul semnat de Françoise Thom.
6. *De la démocratie en Amérique*, Paris, 1840. Scriindu-și lucrarea, Françoise Thom percepe firesc posibilitatea comparării demersului propriu cu acela rămas exemplar și trainic al lui Tocqueville și-l citează uneori.
7. *Stalin, an Impertial Study of the Life and Work of Joseph Stalin*, London, 1931.
8. *Stalin, un monde nouveau vu à travers un homme*, Paris, 1935.
9. *Pluralism și conflict social. O analiză socială a lumii comuniste*, București, Ed.Enciclopedică, 1990, p.39-40.
10. Capitolul I: *Dimensiunea rurală de la Țări la Stalin*, p.24.
11. *Ridicarea orașelor*, p.30-42.
12. *Societatea urbană, noua forță de muncă*, p.48.
13. p.80.
14. Vezi, spre exemplu, Walter Laqueur, *Stalin, The Glasnost Revelations*, New York, Chaerles Scribner's Sons, 1990, 382 p., *passim*.
15. *Științele Sociale: o nouă ideologie*, p.85-100.
16. *Soluția: o nouă linie*; capitolul IX, p.112-121.
17. *Provocarea lui Gorbaciov* (10), *Programul politic: o democrație cu partid unic ?* (11), *Obstacolul economic: planificare și piețe* (12).
18. Vezi instrucțiunile lui Hitler pentru presă (10 noiembrie 1938), în *The Nazi Years. A Documentary History*, Edited by Joachim Remak, New York, Englewood Cliffs, 1969, p.115.

A «risipit» Alexandru Lăpușneanu cetățile Moldovei?

Pentru marele public și chiar pentru unii istorici Alexandru Lăpușneanu continuă să reprezinte nu numai prototipul domnului tiran și sadic, dar și a voievodului care a dispus distrugerea cetăților moldovenești. Principalul argument în susținerea acestei aserțiuni l-a constituit un scurt capitol din cronica lui Grigore Ureche intitulat *Cînd au răsipit Alexandru vodă cetățile din Țara Moldovei*: «Alexandru vodă vrîndu să între în voia turcilor, precum să făgăduiasă înaintea împăratului că va răsipi toate citățile din Țara Moldovei, numai să-i dea domniia, văzîndu împăratul atîta amestecături ce să făcea în țară, gîndi ca să slăbească țara din temelie, ca să nu să afle apărături și lăsă cuvîntu că cine va răsipi cetățile din Țara Moldovei, aceluia va da domniia. Deci Alexandru vodă făcîndu pre cuvîntul împăratului, umplîndu toate cetățile de lemne, le au aprinsu de au arsu și s-au răsipit, numai Hotinul l-au lăsat, ca să fie apăratură dispre leși». Concluzia autorului o găsim în paragraful următor sugestiv denumit *Învățătură și certare*: «De acesta lucru cunoaștem că nici un bine nu au făcut țării...».¹

Compilînd aproape integral aceste rînduri, Nicolae Costin conchidea la fel de moralizator: «Faptele domnilor, ori laudă, ori ocară le aduc și le răsună la lume; de sîntu fapte bune, laudă; de sîntu rele, ocară. Nime nu va lăuda aciaștă faptă a lui Alexandru vodă cu răsipa cetăților, iară a-l ocări pentru aceste stricăciuni, ci-au făcut cetăților, lumea nu să va satura de ocări».²

Și, într-adevăr, această imagine a lui Lăpușneanu a rezistat peste veacuri, avînd, uneori, credit chiar și din partea marilor istorici. Astfel, în timp ce A. D. Xenopol scria că, la cererea turcilor, voievodul ar fi dispus ca cetățile Moldovei, care în mare parte erau construite din lemn, să fie arse,³ N. Iorga includea în *Istoria armatei românești* un capitol intitulat *Nimicirea puterii militare a Moldovei de către Alexandru Lăpușneanu*, unde consideră că în acea perioadă ar fi avut loc atît «... dezorganizarea întregii puteri militare a Moldovei prin înlocuirea vechii alcătuii a țării sprijinită pe rosturile ostășești, printr-o nouă alcătuire civilă», cît și dărîmarea principalelor fortificații moldovenești. De

altfel, și în cunoscuta sa sinteză de istorie românească, marele nostru istoric acceptă «trista poveste a risipirii tuturor cetăților Moldovei» de către această personalitate politică care «nu e vrednică de luare aminte».⁴

Influențați de izvoarele narative menționate, cât și de opinia acestor titani ai gândirii românești, și alți istorici au admis demantelarea cetăților din Țara Moldovei de către Alexandru Lăpușneanu. «Pentru plăcerea turcilor — scria Alexandru V. Boldur — el distruge cetățile, în afară de Hotin, de care turcii aveau nevoie, pentru ca ei să-l prefacă mai târziu în raia».⁵ Arătând că «posteritatea, ori de câte ori a trecut pe lângă acest fapt cu gândul, totdeauna a protestat...», unii specialiști au considerat că evenimentul a fost posibil atunci «cînd Moldova a ajuns vasală turcilor și existența cetăților moldovenești incomoda exercitarea suzeranității acestora, ele putînd să ajungă cuiburi de ultimă rezistență, iar pentru domnii care se succedau așa de des după 1546 înainte, cuiburi de speranțe pentru pretenții la tron...».⁶ Alții, însă, l-au acuzat deschis pe voievod de lipsă de patriotism: «Așa s-a ajuns ca ambiția de a ajunge vodă (a doua oară — n. ns.) să fie mai tare decît dragostea de patrie și grija de apărarea ei».⁷ Aceste interpretări au fost însușite și de tratatul academic de istorie a României, unde se consideră că «... pentru întărirea asupra și diminuarea capacității de rezistență a celor două țări (Moldova și Țara Românească — n. ns.) turcii au poruncit să fie distruse fortificațiile, atît cele din interior, cît și cele de la margine», iar «distrugerea cetăților micșora pentru cotoripitor primejdia unor răscoale (sic), care ar fi găsît în ele importante puncte de sprijin».⁸

Bazîndu-se pe o ordine și o logică cu care s-a impus în istoriografia noastră, dar și pe o analiză critică a izvoarelor, Const. C. Giurescu arăta, cu aproape cinci decenii în urmă, că în problema «răsipirii» cetăților a fost vorba doar de un simulacru («de ochii turcilor») «... s-au dacă într-adevăr ea s-a aplicat, atunci a privit cetățile de a doua mînă, cum erau, de pildă, Romanul și Crăciuna».⁹ La această ultimă categorie, cunoscutul editor Aurel Sava a adăugat și cetatea Orhei, a cărei vatră ar fi fost părăsit înainte de 10 mai 1574.¹⁰

Sugerat, de altfel, de Alex. Lapedatu încă din 1914,¹¹ punctul de vedere al istoricului Const. C. Giurescu a fost însușit de cei mai mulți specialiști contemporani. Dintre aceștia, menționăm pe L. Chițescu, autorul unei documentate teze de doctorat consacrate fortificațiilor moldovenești, care își exprima îndoiala în legătură cu îndeplinirea poruncii sultanului, Lăpușneanu «mulțumindu-se, probabil, cu un simulacru în acest sens», întrucît atît arheologic cît și istoric existența cetăților este atestată în continuare «...fiind distruse de fapt la începutul ultimului sfert al veacului al XVII-lea de către Dumitrașco Cantacuzino».¹²

Din coroborarea izvoarelor mai vechi cu cele descoperite în ultimii ani, s-a concluzionat că nici nu a existat o dispoziție a Porții privind distrugerea cetăților în vremea lui Alexandru Lăpușneanu.¹³ Cu toate acestea, unele cercetări recente continuă să accepte ideea că, din porunca sultanului, acest voievod ar fi dispus dărîmarea unora dintre fortificații. Astfel, într-o lucrare cu caracter monografic apărută recent se afirmă: «Faptul că în această a doua

domnie, Alexandru Lăpușneanu a luat măsura dramatică a distrugerii Cetății de Scaun a Sucevei (pentru a materializa o promisiune făcută Porții otomane, în vederea reînvestirii sale ca domn al Moldovei), dincolo de semnificațiile complexe politice și militare ale actului amintit, a constituit momentul începutului declinului ireversibil al Sucevei ca Cetate de Scaun.¹⁴ Cu atât mai mult, deci, iubitorii de literatură istorică sînt îndrituiți să-i impute domnului nu numai nimicirea clasei boierești, dar și a sistemului de fortificații al Țării Moldovei.

În cele ce urmează, ne propunem să redeschidem acest «dosar», cu intenția de a-i anexa și alte «piese», unele valorificate doar parțial de istoriografia noastră. Pentru aceasta considerăm necesară aducerea în discuție a unor evenimente care au precedat cea de-a doua domnie a lui Alexandru Lăpușneanu. Se știe, astfel, că prin politica sa nerealistă, Despot vodă s-a izolat în scurt timp, atât pe plan intern, cît și pe cel extern, ajungînd să fie suspectat chiar de foștii săi susținători. În aceste condiții, încă din vara anului 1563, sultanul intenționa să-l înlocuiască cu fostul domn care căpătase azil la Poartă. Căutînd să preîntîmpine revenirea în țară a aceluia pe care îl trădaseră la Verbia, principalii dregători l-au proclamat domn, la începutul lunii august, pe hatmanul Tomșa. Asediul cetății de scaun a Moldovei în care se refugiase fostul domn Despot vodă a durat aproximativ trei luni, timp în care s-au produs mari distrugerii nu numai orașului și curții domnești de aici, dar și fortificației propriu-zise. Unele izvoare folosite parțial de noi și într-un alt studiu,¹⁵ confirmă această aserțiune. Cunoaștem că pentru demantelarea zidurilor cetății Tomșa a apelat și la specialiști ardeleni: astfel, încă la 21 august, solul său se întorcea din Transilvania cu un ajutor militar care avea în frunte pe comandantul cetății Muncaci, Thomas Daczó.¹⁶ În aceeași lună, noul domn cerea bistrițenilor trei-patru sute specialiști în minarea zidurilor («trecentos aut quadrigentos pedites pixidarios bonos»), care urmau să fie conduși în Moldova de căpitanul Francisc Nyakazo.¹⁷ La 4 septembrie, «craiu» scria din nou bistrițenilor, arătînd că mai trimite în ajutorul lui Daczó 67 de călăreți conduși de Mihail Rácz, cerînd acestora alți 160 de «pixidari» ce trebuiau «să facă galerii și șanțuri subterane», precum și 120 de chintale de pulbere.¹⁸ Aflat sub zidurile Sucevei, la 15 octombrie 1563, Thoma Daczó cerea și el bistrițenilor praf de pușcă în valoare de 100 de florini.¹⁹ Peste o săptămînă, însuși susținătorul lui Lăpușneanu, Ioan Sigismund Zápolya poruncea bistrițenilor să mai trimită la Suceava 100 de «pixidari».²⁰

Scriind la puțin timp după desfășurarea acestor evenimente, Antonio Maria Graziani arăta că cetatea în care se refugiase Despot a fost asediată de aproximativ 600 de oșteni aduși din Ardeal.²¹ De asemenea, Sommer scria că cetatea a fost asediată de ardeleni înarmați și că «încetul cu încetul, toate zidurile au început să se deterioreze».²² În sfîrșit, Nicolae Costin nota și el că «den Ardial să pornisă 1000 de călăreți și pre atîția pedestrași, de la craiu Ioan Jicmontu, și au vinit într-agiutoriu Tomșii și iar au mărșu Tomșea de au încungiurat cetatea Sucevii, unde era Dispot închis, și au apropiat pușcile de bătea cetatea».²³ De remarcat este faptul că și Grigore Ureche menționează asediul Sucevei, dar nu pomenește «agiutorii din Ardeal», ci doar pe cel al

«țării». ²⁴ În schimb, eruditul nostru cronicar știa că «răsipirea» cetăților moldovenești a fost ordonată de Alexandru Lăpușneanu. Această afirmație nu este doar de domeniul ficțiunii, ea fiind preluată, se pare, din unele rapoarte redactate în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Astfel, la 1587, un anonim misionar papal scria: «Nu departe de acești munți (Carpați — n. ns.) se află pe un loc înalt cetatea Sucevei, vechea reședință a principilor, dar a fost dărîmată pe jumătate de voievodul Alexandru în anul 1564 pentru ca dușmanii săi să nu mai poată pune stăpînire pe ea; poate fi deci ușor refăcută». ²⁵ În același an, un călător maghiar a văzut aici «prea frumosul palat și cetatea distrusă». ²⁶

Aceste informații care au cunoscut, probabil, o anumită circulație și în veacul următor, nu trebuie să ne surprindă: autorii lor, misionari catolici care doreau să reactiveze liga antiotomană, au coroborat, se pare, mutarea principalei reședințe domnești la Iași, de către domnul ce beneficiase de protecția Înaltei Porți și era apreciat ca un colaborator al acesteia, cu distrugerea parțială a fortificației mușatine. ²⁷ Astfel, nu întîmplător, credem, primul călător a pus în antiteză pe Lăpușneanu cu pretendenții susținuți de țările creștine («dușmanii săi»), într-un moment în care papa Sixt al V-lea încerca să-l înduplece pe Petru Șchiopu să ridice armata contra otomanilor.

Să fi extins, oare, Grigore Ureche cazul Sucevei asupra celorlalte cetăți moldovenești? Foarte probabil că nu. În vremea în care a trăit marele cronicar se știa, se pare, că și alte cetăți au cunoscut unele distrugerii la mijlocul secolului al XVI-lea. În *Cronica moldo-polonă* se arată că «aceluiași Alexandru i-a poruncit sultanul Soliman să dărîme o cetate în Țara Moldovei, Neamțul». ²⁸ Autorul acestui izvor narativ care a fost redactat în Iași în toamna anului 1566 de către un înverșunat adversar al lui Lăpușneanu, a avut, probabil, în vedere lupta purtată de acest domn cu pretendentul Mizgă care a preluat numele marelui Ștefan (iunie 1566), ²⁹ chiar sub zidurile puternicului fort nemțean.

Căutînd să defăimeze pe domn — în acel an relațiile moldo-polone au cunoscut o serioasă înrăutățire — cronicarul nu menționează atacul acestui pretins voievod, ci doar măsurile severe executate la un ospăt! Nu este deci exclus ca de aici să fi preluat Ureche și ideea că din porunca sultanului au fost «răsipite» cetățile Moldovei.

Unii istorici au sesizat faptul că și în privința Hotinului sînt nepotriviri curioase în izvoare: în timp ce Grigore Ureche afirmă că «... numai Hotinul l-au lăsat să fie apăratură despre leși», o informație polonă din 25 noiembrie 1564, arată că acestei cetăți i s-a dat foc. ³⁰ După părerea noastră, și cetatea de pe malul Nistrului a putut să cunoască unele distrugerii în acei ani, dar nu din porunca lui Alexandru Lăpușneanu. Se cunoaște că, în schimbul ajutoarelor primite de la Laski, Despot vodă i-a cedat acestui nobil polon Hotinul, iar turcii au condiționat confirmarea sa pe tron de readucerea în stăpînire a Moldovei a acestei importante fortificații. ³¹ Ca urmare, în ianuarie 1563, în urma unei adevărate campanii militare, Despot a instalat proprii oșteni în Hotin. ³² Mai multe rapoarte scrise în noiembrie 1563, arată că, după moartea lui Despot, Laski a reocupat cetatea. ³³ Dintre acestea, cel mai interesant este cel care a fost scris la 20 noiembrie de Francisc Zay, avînd ca destinatar pe împăratul

Ferdinand. Relevînd importanța Hotinului — «de aici s-ar putea pune și un nou voievod» — autorul recomandă păstrarea fortificației, «căci fiind acea cetate în mîinile domnului Laski... valahii nu vor îndrăzni niciodată să întreprindă ceva împotriva Preasacrei Voastre Maiestăți». ³⁴ Cu toate acestea, în urma intervenției directe a sultanului pe lîngă Sigismund August, Hotinul a fost retrocedat Moldovei. ³⁵ Cu acest prilej, a fost posibil ca Laski, un vechi dușman al lui Lăpușneanu, să fi poruncit incendierea cetății: la 25 noiembrie 1564, în Polonia se știe că acestei puternice fortificații «... care fusese în stăpînirea domnului Laski, i s-a dat foc». Ea nu a avut prea mult de suferit din moment ce, spre sfîrșitul domniei sale, Bogdan Lăpușneanu a rezidat aici cîteva luni, ³⁶ iar, la 1574, polonezul Strykowski vedea în Hotin «... o cetate frumoasă și întărită pe o stîncă». ³⁷ De altfel, și în deceniile următoare, aceasta a continuat să joace un important rol militar în istoria Moldovei: la 1587, călătorul anonim menționat mai sus scria că «pe malul Nistrului, în fața Cameniței... se află Hotinul, o cetate foarte puternică». ³⁸

Influențați de această imagine denaturată a personalității lui Lăpușneanu, unii cercetători au considerat că și mutarea tîrgului Orhei la aproximativ 18 km NV de vechea cetate s-a făcut din cauza distrugerii de către același voievod a vechii fortificații. ³⁹ Trebuie să arătăm însă că însăși demantelarea, în acești ani, a cetății de la Orheiul Vechi nu este sigură. Se știe, apoi, că, încă din prima sa domnie (la 1554), Alexandru Lăpușneanu a întreprins unele lucrări în apropiere de vatra Orheiului Nou, fapt care ne face să presupunem că noua așezare exista încă din acești ani. Mai mult chiar, nu este exclus ca acest domn sau poate fiul său să se fi îngrijit de refacerea cetății: așa ne explicăm de ce, chiar de la începutul domniei lui Ion vodă (1572), pîrcălabii de Orhei sînt trecuți, pentru prima dată în secolul al XVI-lea, ca membri ai divanului.

În ceea ce privește așa-zisele cetăți de mîna a doua, cum ar fi Romanul, Crăciuna sau Soroca, nici un izvor istoric nu atestă vreo distrugere în vremea lui Alexandru Lăpușneanu.

Pe de altă parte, admitînd că principalele fortificații ale Țării Moldovei ar fi fost demantelate în această perioadă, cum explicăm menținerea pîrcălabilor în sfatul domnesc în cea de a jumătate a secolului al XVI-lea? De ce călătorii străini, care în aceeași perioadă au traversat spațiul est-carpatic, nu vorbesc decît despre distrugerea parțială a fostei cetăți de scaun? De ce cronicarul Azarie, un evocator contemporan și imparțial al domniilor lăpușnene nu menționează arderea fortificațiilor din Țara Moldovei? El știa însă că la Suceava oștenii lui Ștefan Tomșa «au săpat șanțuri și tunele și au făcut un drum tainic și au ajuns pînă la porți și au așezat armele cele grele și aruncătoare de foc, adică puști, și au început să bată în cetate cu tot felul de măiestrii..., făcînd război... ziua și noaptea și vîrsare de sînge și pieire de oșteni, timp de patru luni». ⁴⁰ Or, așa cum arătăm mai sus, afirmația cronicarului este confirmată și de alte izvoare contemporane. De asemenea, și cercetările arheologice atestă o continuitate neîntreruptă de viață în cetățile Moldovei pînă în secolul al XVII-lea. ⁴¹ În schimb, Ion Neculce arată că principalele fortificații ale țării au fost arse în timpul celei de-a doua domnii a lui Dumitrașco Cantacuzino (februarie 1674 — decembrie 1675): «Scris-au atunce vezirul lui Dumitrașco

vodă, ieșind nemții din cetățile Țării Moldovei, să trimită să le strice toate, ca altă dată să nu mai vie oști să între într-însăli [...]. Decii atuncea au stricat și au răsipit cetatea Sucevei și cetatea Neamțului și cetatea Hotinului». ⁴²

În concluzie, apreciem că unul din cele mai grave capete de acuzare aduse domnului Alexandru Lăpușneanu trebuie înlăturat. Voievodul care a rezidit biserica de mari proporții a mănăstirii Bistrița și care s-a îngrijit de lăcașurile Sf. Nicolae din Rădăuți, Sf. Dumitru din Suceava, Putna, Neamț, ctitorind din temelii Pîngărații, Socola, vechea biserică de la Aroneanu, Vinătorii Bistriței și «cea mai mare și mai strălucită mănăstire de pînă atunci din Moldova», Slatina, nu putea să dispună, chiar dacă i-ar fi cerut-o sultanul, distrugerea tuturor cetăților moldovenești. Fiind considerat, mai ales în cea de-a doua domnie, un colaborator al Porții și coroborînd mutarea principalei reședințe domnești la Iași cu distrugerile suferite de cetatea de scaun a Sucevei în timpul asedierii lui Despot, principalii adversari ai lui Alexandru Lăpușneanu au pus în circulație această informație care a avut o largă rezonanță de-a lungul veacurilor.

Note

1. Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, Ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1955, p. 179. În prima parte a unui studiu publicat recent, cunoscutul cercetător N. A. Ursu a redeschis discuția în legătură cu paternitatea acestei cronici (v. AIIAI, t. XXVI/1, 1989, p. 363-380), care este atribuită lui Simion Dascălu. Deși argumentele ni se par convingătoare, nu am operat nici o modificare în această notă redactată cu cîțiva ani mai înainte, fie și pentru faptul că ar fi putut crea anumite confuzii în rîndul acelor cititori care nu au cunoscut încă noul punct de vedere.
2. N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1703 la 1711*, ediție îngrijită de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, București, 1976, p. 218.
3. A. D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. III, Ediția a IV-a, îngrijită de N. Stoicescu, București, 1986, p. 74.
4. N. Iorga, *Istoria armatei românești*, vol. I, Vălenii de Munte, 1910, p. 317; idem, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 80, unde marele istoric arată că «îndată după asigurarea sa în scaun, Alexandru al Moldovei, bolnav și orb (sic), săvîrși două fapte care-l expun oprobiului vremilor»: uciderea boierilor și distrugerea cetăților. Vezi și Idem, *La vérité sur le passé et le présent de la Bessarabie*, București, 1922, p. 28.
5. A. V. Boldur, *Istoria Basarabiei*, vol. I, Chișinău, 1937, p. 203. Pentru aceeași opinie, vezi și Ștefan Ciobanu, *Basarabia*, Chișinău, 1926, p. 127-128; P. P. Panaitescu, *Istoria românilor pentru clasa a VIII-a secundară*, Craiova, 1942, p. 155.
6. I. Minea, N. Grigoraș, Gh. Cojoc, *Din trecutul Cetății Neamțului*, în CI, XVII, 1943, p. 158-161; vezi și N. Grigoraș, *Vechi cetăți moldovenești. Originea lor*, în SCI, Iași, 1947, p. 132-155.
7. Grigore Foiț, *Cetatea de scaun Suceava*, București, 1958, p. 36. Cf. I. Pașa, *Mărturii ale istoriei poporului nostru: Cetatea Neamțului*, București, 1958, p. 39.
8. *Istoria României*, vol. II, București, 1962, p. 798.
9. Este vorba de conferința ținută la radio la 19 ianuarie 1943 care a fost publicată sub titlul *Un nedreptățit – Alexandru Lăpușneanu* în volumul *Din trecut*, București, 1942, p. 89-99. Această opinie a fost înșușită și de N. Stoicescu (vezi A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 115, n. 48).
10. Aurel Sava, *Documente privitoare la tirgul și finutul Orheiului*, București, 1944, p. X; Constantin C. Giurescu, *Tirguri sau orașe și cetăți moldovene*, București, 1967, p. 254.
11. Alex. Lapedatu, *Cetatea Sucevei*, București, 1914, p. 10-11.

12. L. Chițescu, *Fortificațiile Moldovei în secolele XIV-XVI – cetăți voievodale și fortificații orășenești*, București, 1972, p. 26; idem, *Considerații istorice asupra fortificațiilor Moldovei*, în RMMI, 1981, p. 45-50. Cf. Radu Popa, *Cetatea Neamțului*, Ediția a II-a, București, 1968, p. 17-19; Tudor Octavian Gheorghiu, *Arhitectura medievală de apărare din România*, București, 1985, p. 236; Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României, de-a lungul veacurilor*, București, 1981, p. 210.
13. M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și de transport ale Moldovei și Țării Românești, față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în AUBI, XVIII, 1979, p. 104; *Istoria militară a poporului român*, vol. III, București, 1987, p. 27.
14. Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții. (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989, p. 164.
15. În acest sens, vezi studiul publicat în numărul precedent al acestei reviste.
16. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 583.
17. *Ibidem*. Cf. Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 477, unde se reproduce o scrisoare a principelui Transilvaniei către sultan în care se arată că au fost trimiși în Moldova 400 oșteni și 300 «pixidari».
18. Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XV/1, p. 584-585.
19. *Ibidem*, p. 586.
20. *Ibidem*, p. 587.
21. Émile Legrand, *Deux vies de Jacques Basilikos*, Paris, 1889, p. 198.
22. *Ibidem*.
23. N. Costin, *op. cit.*, p. 213.
24. Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 174.
25. *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 201.
26. *Ibidem*, p. 216.
27. În acest sens, vezi T. Holban, *Eșecul tentativei izuite din 1588*, în MI, 6, 1983, p. 53-56.
28. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959, p. 177-187. De menționat și faptul că autorul acestei cronici știa că pe Despot moldovenii «l-au înconjurat în Suceava și l-au bătut cu tunurile acolo multă vreme».
29. Gh. Pungă, *Un protector al artei și culturii moldovenești – Alexandru Lăpușneanu*, în AȘUI (Serie nouă) Sect. a III-a, Istorie, XXXI (1981), p. 50, n. 62.
30. N. Iorga, *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilikos l'Heraclide, dit le Despot, prince de Moldavie*, București, 1900, p. 85.
31. *Ibidem*, p. 58; vezi și Hurmuzaki, *Documente*, II/1, p. 437.
32. *Călători străini despre țările române*, II, p. 215; vezi și Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 457.
33. La 16 noiembrie 1563, Albert de Wyss scria din Constantinopol lui Ferdinand că nobilul polonez «a ocupat o cetatea numită Hotin» (Suceava. *Documente privitoare la istoria orașului (1388-1918)*, vol. I, București, 1989, p. 180; Hurmuzaki, *op. cit.*, p. 481-482).
34. *Suceava. Documente privitoare la istoria orașului*, p. 183.
35. Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVI-lea*, București, 1979, p. 246.
36. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. I, București, 1929, p. 304 și 305-306.
37. *Călători străini despre țările române*, II, p. 454; vezi și *Cronica armenilor din Camenița*, unde se arată că, în 1574, numai Siretul și Suceava au scăpat nearse de turci și tătari (H. Dj. Siruni, *Mărturie armenăști despre România din cronica armenilor din Camenița, Partea I (1430-1611)*, București, 1936, p. 13).

38. La 1585, François de Pavie vedea în Hotin «un castel mic, încins cu ziduri de cărămidă, clădit după sistemul vechi și dominînd în toate părțile» (*Călători străini despre țările române*, III, p. 184); la 1593, călătorul rus Trifon Korobeinikov scria că aici se află o cetate nu prea mare, dar din piatră (*Ibidem*, p. 351), iar la 1600, la Hotin s-a adăpostit temporar Ieremia Movilă în fața impetuosului atac al lui Mihai Viteazul.
39. Constantin C. Giurescu, *Tîrguri sau orașe și cetăți moldovene*, p. 254, unde se arată că «pricina pentru care s-a făcut mutarea vetrei/orașului/ nu e cunoscută; se crede că ea ar fi distrugerea cetății respective, potrivit ordinului turcesc de către Alexandru Lăpușneanu, în a doua domnie a sa». Pentru cercetările de la Orheiul Vechi, vezi și recenta lucrare *Arheologhiceschie issledovania Starom Orhee*, Chișinău, 1991.
40. *Cronicele slavo-române din sec. XV-XVI*, p. 144.
41. L. Chițescu, *Considerații istorice asupra fortificațiilor Moldovei*, p. 45-50. De menționat și faptul că, la 1595, cetățile aveau o anumită importanță din moment ce tratatul încheiat de Ștefan Răzvan cu Sigismund Bathory viza pe «căpitani și întăriturile» Țării Moldovei. Un astfel de articol nu se află în varianta aproape identică încheiată cu reprezentanții lui Mihai Viteazul la Alba Iulia.
42. *Cronica lui Ion Neculce copiată de Ioasa Luca. Manuscrisul «Mihail»*, Ediție de Zamfira Mihail și Paul Mihail, București, 1980, p. 19-20. De altfel, există și alte informații din care reiese că unele cetăți au avut de suferit în timpul acestei domnii (vezi Hurmuzaki, *Documente* V/1, p. 93 și V/2, p. 145).

A. Istoria românilor

Academia Română, Institutul de Istorie Cluj, *Bibliografia istorică a României*, VII, 1984-1989. *Bibliografie selectivă*, coordonatori: Acad. ȘTEFAN PASCU, GHEORGHE HRISTODOL, autori: GHEORGHE HRISTODOL, LUDOVIC BATHORY, GHEORGHE IANCU, DELIA MARGA, NICOLAE PĂUN, STELIAN MÂNDRUȚ, CONSTANTIN IVANEȘ, traducerea în limba franceză DELIA MARGA, București, Ed. Academiei Române, 1990, 411 p.

Cu o ritmicitate demnă de toată cinstea, Colectivul academic de la Cluj înfățișează culturii noastre, la fiecare cinci ani, sinteza bibliografică a cercetării istorice și a științelor conexe istoriei, din aria pluridisciplinarității. Volumul al VII-lea înregistrează, *selectiv*, 10584 de titluri reprezentând cărțile, studiile și articolele din revistele de specialitate și cele cu conținut științific din revistele de cultură românești și străine, din perioada septembrie 1984 – septembrie 1989. Au fost inserate și unele studii din anii precedenți, excepție obiectivă, determinată de decalajul existent între datele calendaristice ale unor periodice și apariția lor reală.

De la un volum la altul se constată preocuparea autorilor-editori pentru perfectarea sumarului, pentru o cât mai fidelă și explicită înregistrare a titlurilor. O comparație, bunăoară, cu volumul anterior (VI, 1979-1984, București, Editura Academiei, 1985, 532 p., 12.909 titluri) ne relevă o regândire a arhitecturii volumului. Aceleași diviziuni mari și aproape aceleași subdiviziuni, dar o modificare în periodizarea epocii moderne, care în acest tom începe cu *momentul Horea*. De asemenea, *Istoria culturii și a civilizației*, care în precedentele volume formează un capitol aparte la sfârșitul diviziunii B., *Istoria României*, a fost distribuită pe epoci istorice (veche, medie, modernă, contemporană). Apoi, *Științele auxiliare ale istoriei* (cap. V, diviziunea A., *Probleme generale*) sînt mult mai bine reprezentate în acest volum, figurînd acum și cercetări de istoria mentalităților, lingvistică istorică, dialectologie, semantică istorică, habitat, paleofaunistică și paleobotanică, ceea ce arată dilatarea sferei de cercetare, «convocarea» în sprijinul restituției istorice a unui «Celuilalt» mai numeros («recunoașterea Celuilalt» numește Jacques Le Goff pluridisciplinaritatea).

Bibliografia istorică a României este un instrument fundamental pentru cercetare, o imagine a muncii istoricilor și a confrăților din științele învecinate, cu care istoria se interferează frecvent.

Ion Tobdorașcu

VIRGIL CÂNDEA, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții din străinătate*, I, Albania-Grecia, Ed. Enciclopedică, București, 1991, 602 p. + XXXII ilustrații

O asemenea lucrare, care să «ne îngăduie să știm cum am fost cunoscuți de alții, cum s-a constituit o imagine despre români în cultura altor popoare, cum ne-am acreditat în conștiința umanității», era de multă vreme așteptată de cultura română.

Munca stăruitoare, de aproape trei decenii, a reputatului istoric Virgil Cândea este acum încununată de succes, specialiștii avînd la îndemînă un instrument de documentare extraordinar de bogat, un repertoriu de surse bibliografice care informează despre bunurile înstrăinate, data și împrejurările cînd au părăsit țara, toate permițînd studiererea motivațiilor și reconstituirea circulației acestor bunuri.

Numeroase opere de artă, manuscrise, tipărituri, documente românești au fost înstrăinate, prin diverse mijloace, de-a lungul timpului, multe dintre acestea (precum cele de la Muntele Athos) așteptînd încă să fie clasate, transcrise și publicate. De aceea, lucrarea «nu are, cum mărturisește autorul, pretenția de a cuprinde toate creațiile culturale românești risipite în lume sau izvoarele străine privind istoria noastră, ci numai o parte însemnată din cele depistate pînă acum și anume acelea despre care am avut informații suficiente pentru a le descrie».

Proiectată în mai multe volume, lucrarea va cuprinde doar piese care au legătură cu istoria și cultura românilor (documente interne, manuscrise, hărți, stampe, cărți rare, construcții, opere de artă, toate făurite de români, dar și izvoare și creații străine care au ca obiect trecutul poporului nostru, precum rapoarte diplomatice, corespondență, inscripții, manuscrise, cărți, atlase, creații artistice).

Nu au fost incluse în volumul aici prezentat piese care n-au putut fi cu precizie identificate și localizate, deoarece ele nu sînt descrise în inventare sau studii (precum picturi și sculpturi de peste hotare ale unor artiști români contemporani, izvoare din arhive și biblioteci străine păstrate în reproduceri microfilmate sau xerografiate la Arhivele Statului din București, bunurile de cultură păstrate în oficiile diplomatice românești, ce fac parte din patrimoniul național).

Primul volum, care cuprinde mărturii românești și izvoare străine despre poporul nostru din țări cuprinse, în ordine alfabetică între Albania și Grecia (cu capitole substanțiale, așa cum era de așteptat, pentru Austria, Bulgaria, Cehoslovacia, Franța, Germania și Grecia), oferă și datele indispensabile pentru buna consultare a lucrării.

Clasarea pieselor a fost făcută, indiferent de identitatea lor, românești sau străine, după criteriul geografic (pe țări și localități) și pe colecții (în cadrul cărora piesele au fost clasate categorial: documente, manuscrise, opere de artă,

cărți rare etc.), iar în cadrul categoriilor au fost ordonate după criteriul cronologic.

Descrierea pieselor cuprinde elementele specifice fiecărei categorii, necesare identificării, precum denumirea, data, autorul, ornamentația, dimensiunile, locul apariției, materialul, numărul de inventar și multe altele. În cadrul fiecărei țări, descrierile sînt numerotate pentru a permite regăsirea lor în *Indice* (proiectat pentru volumul al II-lea).

Referințele consistă în indicarea surselor bibliografice sau a provenienței informațiilor care justifică includerea pieselor în lucrare și oferă elemente pentru descrierea și clasarea lor; de asemenea, a publicațiilor în care s-au tipărit documente, manuscrise și a reproducerilor, în cazul în care există fotocopii, microfilme, xerografii sau reproduceri fotografice pentru piesele publicate.

Anexele, cuprinzînd un indice general (nume de persoane și locuri, de realități istorice și culturale ce privesc trecutul poporului și al țării noastre), abrevieri (titluri de cărți, articole, colecții de documente, publicații periodice, nume de țări, abrevieri uzuale) și ilustrații (cu indicarea surselor) completează, în chip fericit, remarcabilul efort al lui Virgil Cîndea.

De altfel, autorul mărturisește, în finalul *Introducerii*, că încearcă «un sentiment de eliberare, dar și o mare satisfacție, despărțindu-se de o lucrare care i-a concentrat preocupările și eforturile timp de trei decenii»; totodată trăiește și un «sentiment de frustrare constatînd din această evidență globală cît de mare este partea din patrimoniul cultural național înstrăinată, cît de valoroase sînt creațiile înaintașilor noștri pe care mulți iubitori de cultură și istorie de la noi nu le vor putea admira niciodată decît cel mult prin reproduceri».

Sentimente cărora nu putem decît să ne alăturăm, așteptînd cu un real interes viitoarele volume ale unei lucrări care este închinată, cu recunoștință, «crainicilor culturii românești în lume» și operei lor multiseculare.

Gheorghe Iutiș

VLAD GEORGESCU, *Istoria Românilor. De la origini pînă în zilele noastre*, ediția a II-a revizuită și adăugită, ARA Publications (American-Romanian Academy of Arts and Sciences), vol. VIII, Los Angeles, California. Bibliografia lui Vlad Georgescu și Cuvînt înainte de MIHAI BOTEZ și MARIA MANOLIU-MANEA, 1989, 394 p.

Dispărut în plină putere creatoare, Vlad Georgescu și-a înscris numele în istoriografia noastră cu cîteva lucrări de aleasă ținută. Înainte de a alege exilul (1978), a publicat (mai important) *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române, 1750-1830* (1972) și *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1750-1830, 1831-1848*, I-II (1970, 1972). În anii exilului a scris o originală și interesantă *Istorie a ideilor politice românești (1369-1868)*,

premiată de Academia Româno-Americană al cărui membru a fost, precum și *Istoria Românilor de la origini pînă în zilele noastre*, a cărei primă ediție a văzut lumina tiparului în 1984.

Operînd cu *ideile*, a căror geneză și acțiune le urmărește, cu curiozitate, pasiune, dar și cu o rară capacitate de percepție, Vlad Georgescu — în tot ce a scris — se mișcă pe spații largi, desprinzînd din istorie liniile fundamentale pe care se situează și pe care acționează procesele și fenomenele care-i definesc esența. *Istoria* sa probează această predilecție și maniera de a-i da expresie.

Cartea nu este un *manual* în sensul strict al cuvîntului; nu este o expunere a istoriei românești și a problematicei sale. Așa cum se notează în *Cuvîntul înainte*, înfățișează «succesiunea structurilor politice, economice, instituționale și culturale ale poporului român de la ivirea primelor formațiuni statale și pînă azi»; este «un studiu diacronic, preocupat de descifrarea sensului în care s-au dezvoltat structurile de bază ale societății românești», de la întemeiere și pînă în zilele noastre (p.XIV-XV). Succesiunea celor șapte capitole reliefează viziunea istoricului (I *Antichitatea* (Originile), II, *Evul de Mijloc-sec.XIV-1716* (Societatea, Statutul internațional și politica externă, Bizanț după Bizanț: civilizația medievală), III, *Despotism și Iluminism-1716-1831* (Epoca fanariotă, Habsburgii în Transilvania, Reformă și revoluție, Iluminismul și conștiința națională), IV, *Vremea Renașterii-1831-1918* (Capitalism și modernizare, Viața politică, Cultura națională), V, *De la România Mare la Democrația populară-1918-1947* (România Mare (1918-1938), Regimurile autoritare (1938-1944), De la autotatarism la totalitarism (1944-1947), VI, *Comunismul în România — 1948-1983* (Totalitarism și autonomie (1948-1965), Autonomie și neostalinism (1965-1983), VII, *România în anii '80*, VIII, *Eseu bibliografic*).

Partea a doua a istoriei, pe care Vlad Georgescu a trăit-o dramatic diferă ca ton de cea dintîi, în expunerea căreia autorul își stăpînește și își cenzurează, deplin, sentimentele. În această secțiune, tonul devine polemic, acela al actorului care s-a situat în miezul evenimentelor. Una din trăsăturile esențiale ale lucrării este urmărirea și sublinierea continuă a relației dintre istoria românilor și istoria europeană, cu privire, mai ales, la mișcarea ideilor, la formele de guvernare, la formarea conștiinței naționale, la filozofia culturii.

Cartea lui Vlad Georgescu se adresează oamenilor de cultură și cercetătorilor avizați. Ea nu oferă rețete: nu impune nici periodizarea și nici judecățile de valoare. Oferă o construcție logică, inteligentă, bazată pe o profundă cunoaștere a realităților românești. Formulează aprecieri și sugestii interesante, echilibrate, lipsite de prejudecăți, asupra unor probleme fundamentale; aceasta, chiar dacă nu sînt admise în totalitate, nu pot să fie, totuși, ignorate.

Putînd sluji pentru informarea unui public mai larg, apropiat de problema politică și culturală a vremurilor noastre, *Istoria* scrisă de Vlad Georgescu este, totodată, un bun instrument pentru cercetătorii istoriei, interesați să pătrundă în intimitatea acesteia. Tipărirea și răspîndirea cărții în mediile intelectuale românești ar reprezenta — o credem cu toată convingerea, un autentic act de cultură.

Gheorghe Platon

BUCOVINA (fotoalbum), Kiev, 1989

Frumosul album editat în condiții grafice deosebite în capitala Uniunii Sovietice, în anul 1989, nu este altceva decât un document al deznaționalizării forțate a românilor bucovineni. Răsfoind paginile albumului privind atent reușitele fotografiei constăți cu bucurie existența unor profunde asemănări, o identitate, de fapt, între peisajul, oamenii și obiceiurile acestui vitregit ținut românesc și celelalte provincii care alcătuiesc statul român. Excepție au făcut și aici însemnele heraldice ale comunismului, ale sovietizării, care au înlocuit statuile, casele memoriale, numerele de străzi ș. a. — amintind de români și cinstind memoria marilor oameni din aceste locuri — cu pseudopersonalități, cu falși idoli, agenți ai rusificării și fideli executori ai dogmelor marxist-leniniste.

Avînd ca scop vehicularea informației — care se vrea istorică — albumul conține un text apologetic, tipărit în trei limbi: rusă, engleză și paradoxal — română. De ce paradoxal? În primul rînd, credem că este o concesie făcută elementului românesc, care poate să vadă chiar într-un context prin excelență denigrator, etnonimul *român* scris cu litere latine! Apoi, prezența textului în limba română este o dovadă că populația românească există, nu poate fi redusă complet la tăcere, chiar după ce s-au făcut eforturi uriașe de a o alunga cît mai departe de vatra strămoșească, fiind împrăștiată «în cele patru vînturi».

În două pagini încadrate cu o casă, o cetate și o biserică — toate trei eminamente românești — se încearcă cu disperare falsificarea adevăratelor valori, prezentarea complet denaturată a trecutului istoric al acestui frumos colț de țară românească. De la început, autorii țin să fixeze în spațiu străvechiul teritoriu românesc, făcîndu-l parte componentă a Ucrainei Sovietice. Este bine că ei menționează «Ucraina Sovietică», deoarece reprezentantul misiunii diplomatice ucrainiene, C. Matziewicz, declară în anul 1919: «considerăm Nistrul ca graniță între statele noastre». Peste puțin timp, efemerul stat ucrainian independent va fi din nou înghițit de colosul rus, care îi va transfera în timp o parte din misiunea sa istorică. Merită remarcată sintagma «împărăție a fagilor cărunți» nu atît pentru plasticitatea ei, cît pentru adevărul ce-l cuprinde: fagii, efigia ținutului, au încărunit vîzînd atîta minciună și nedreptate.

După fixarea reperelor spațiale se trece, la stabilirea limitelor temporale, de data aceasta și cu pretenții științifice. Astfel, sînt folosiți ulicii și țiverții, populații slave atestate de cronică rusească *Povestea anilor de demult*, pentru justificarea pretențiilor de dominație asupra Nordului Moldovei; altădată, tot acestea justificaseră stăpînirea rusească și în sudul Basarabiei. Ultimele cercetări în problema acestor două ramuri slave arată că așezările ulicilor se grupează de o parte și de alta a cursului superior a Bugului de Sud, iar țiverții se grupau între Nistru și Răut, de unde au fost împrăștiați de nomazii turanici. Informațiile asupra acestor populații se găsesc în temeinica monografie a lui V. Spinei, *Moldova în secolele XI-XIV*, București, 1982, p. 58. Deci concluzia «istoricilor» care au redactat acest text, potrivit căruia Nordul Bucovinei ar fi un pămînt străvechi slav nu este decât o fabulație menită a sluji idei preconcepute.

Vechiul oraș românesc Cernăuți este situat, într-adevăr, «la întretăierea unor mari căi comerciale», în aceeași situație aflându-se și Hotinul, unde în cea de-a doua jumătate a secolului al XIII-lea sînt ridicate întărituri cu ziduri de piatră; ambele localități se situau în zona unde influența românească interfera cu cea haliciană, dar nici una dintre ele nu va intra sub controlul politic al Rusiei de Halici-Wolhynia, căci astfel ar fi fost anexate împreună cu celelalte posesiuni ale cnezatului rusesc la regatul polonez în anul 1349, ceea ce nu s-a întîmplat. Dar, urmînd aceeași logică se afirmă că Bucovina ar fi aparținut pînă la mijlocul secolului al XIV-lea cnezatului Haliciului, iar mai tîrziu (pînă cînd?) cnezatului de Halici-Wolhynia, pentru ca, în paragraful următor, expresie a aceleiași desfășurări logice, același teritoriu (bănuim că prin Bucovina autorii înțeleg și partea rămasă în componența statului român!) trece, pentru trei sute de ani împreună cu Moldova, în vasalitatea imperiului otoman.

Fenomenului de coabitare dintre români și ruteni, I. Nistor îi dedică o carte: *Românii și rutenii în Bucovina*, București, 1915, în care surprinde foarte bine mecanismele prin care s-a ajuns ca în anul 1910, rutenii să formeze o proporție de 38% din totalul populației Bucovinei. Studiind evoluția problemei, profesorul de la Universitatea din Cernăuți, demonstrează punct cu punct netemeinicia «teoriei» rutene. Într-un alt studiu intitulat *Vechea graniță de Nord a Moldovei*, București, 1939, același autor relevă — pe baza documentelor Comisiei austriece din 1871, alcătuită pentru «regularea urbarială a proprietăților rurale și urbane din fostele ținuturi: Cernăuți și Suceava» — mersul graniței ce separă lumea romană de cea slavă pe albia Nistrului: de la satul Băbeni (punctul cel mai înaintat spre nord-vest al ținutului Cernăuți pînă la Pîrîul Negru unde se alătură graniței fostei raiale a Hotinului. Două lucruri merită menționate: organizarea faimoasei căpitanii de Coțmani, asemănătoare cu cea din Codrul Tîgheciului și presărarea pe limanul Nistrului a numeroase schituri ortodoxe cu datoria de a apăra Moldova de «uniația» cu biserica Romei la care trecuseră ucrainenii încă din 1596.

În continuarea afirmațiilor total nefondate, sînt inventate din belșug «puternice răscoale antifeudale», greve și demonstrații în sprijinul revoluțiilor ruse, care, pasă-mi-te, vor cunoaște o intensitate maximă după «ocuparea de către România moșierească»; acum apar o galerie întregă de eroi și luptători pentru «un viitor luminos» ce avea să vină în 1940, transformînd Nordul Bucovinei românești în «străvechi pămînt sovietic».

Tot în acest stil, care se subordonează, credem, unui vast program editorial, apăruse în anul 1982, la Editura «Timpul», din Chișinău, un album tratînd despre capitala Basarabiei, fiind identic nu numai textul dar și subiectele alese pentru ilustrații.

Dar acum, cînd hiena roșie a dispărut din herbul românesc, cînd renașterea națională a trezit la viață energiile latente ale poporului român, începe a se contura tot mai clar ziua în care netrebnica defăimare făcută ființei noastre naționale de către aceste albume ale propagandei imperialiste va dispărea, adevărata istorie intrîndu-și în drepturile sale firești.

Petronel Zahariuc

VASILE DIACON, *Vechi așezări pe Suha Bucovineană*, Iași, 1989 (în colecția *Românii în istoria universală*, IV₃), XII + 320 p. și 32 planșe.

Apariția unei monografii cu caracter microzonal în cadrul acestei colecții poate să surprindă la prima vedere. Dar, ținând cont de faptul că zona face parte din provincia Bucovinei, inclusă la un moment dat în imperiul multinațional al habsburgilor, vom înțelege ușor deschiderea largă pe care acest vechi colț de țară românească l-a avut către istoria est- și central-europeană. Pe de altă parte, marile evenimente ale istoriei universale își găsesc o reflectare originală chiar și în zonele aparent mai izolate.

Autorul, fiu al acestor meleaguri din nordul Moldovei, a dorit să scoată, din tihna codrilor seculari, istoria atât de frământată a strămoșilor lui și să ne-o înfățișeze în culori cât mai vii, să ne reconstituie tabloul de viață românească ce a pulsat mereu aici, în Obcinele Bucovinei. Paginile de monografie pe care ni le oferă sînt rodul unei perseverențe ieșite din comun, al unor căutări asidue prin arhivele scrise și nescrise, prin tot ceea ce putea să aducă o lumină oricît de mică în dezvăluirea unui trecut fascinant. Poezia naturii din această zonă, situată între albastrul Voronețului, culmile majestoase ale Rarăului și valea cea dătătoare de nume pentru istoria Moldovei, a cerut și a găsit, prin autorul monografiei, o tratare lirică, singura în stare să redea adevărul firii și acțiunii oamenilor din partea locului. Totodată, lucrarea răspunde și cerințelor metodologiei științifice, bazîndu-se pe o amplă documentare și pe o interpretare logică. Dubla pregătire a autorului, de filolog și jurist, a constituit premisa necesară pentru o asemenea abordare «lirico-științifică», adăugîndu-se și pasiunea sa deosebită pentru istorie.

Ceea ce dă ritm și însuflețește această lucrare monografică e, în primul rînd, faptul că nu are doar o fundamentare documentar-livrescă, întrucît autorul a introdus permanent observația personală, efectuată în multiplele peregrinări prin zonă, precum și datele culese direct de la oamenii locului. A rezultat astfel cartea unui om care a trăit în aceste locuri și le-a iubit cu pasiune, reușind să transmită o parte a acestui patos și celui ce se apleacă peste rîndurile monografiei.

După cum ne avertizează autorul, în *Cuvînt înainte*, «paginile monografice» ale lucrării nu cuprind decît o serie din numeroasele aspecte pe care le-a studiat și adunat: cadrul natural, momente principale ale evoluției istorice, populația și viața sa economico-socială, instituții culturale, toponimie și dialectologie locală. Alte aspecte, în primul rînd cele etnografice și folclorice, urmează să facă obiectul unui nou volum.

Din dorința de a-i fi de folos autorului, în perspectiva viitoarei sale întreprinderi, îmi permit de a face unele considerații personale și eventuale sugestii. Parcurgînd cu atenție paginile monografiei, mi-a lăsat impresia că ar fi fost necesară o mai atentă coordonare între capitole, pentru a se realiza o complementaritate perfectă între diferitele date expuse fragmentat în mai multe părți ale lucrării. Credem că astfel s-ar fi obținut mai clar imaginea unei cărți unitare, iar nu cea a unei serii de micromonografii pe probleme.

Personal, am resimțit nevoia de a urmări textul în paralel cu o hartă cât mai amănunțită. E adevărat, există o hartă a bazinului Suhăi (p.135), dar din ea lipsește tocmai acea bogăție de toponimie minoră, la care se face mereu referire în paginile cărții. În ceea ce privește această toponimie, am fi dorit-o prezentată mai curînd sub forma unui glosar, cu toate explicațiile necesare. Poate că în felul acesta s-ar fi lămurit și sensul unor toponime, care i-au rămas neclare autorului (p.264). Astfel, *In Tinuv* trimite, după părerea noastră, la bine cunoscutele topice bucovinene tinov, tinoavă cu sensul de «turbărie»; *Salkura* (evident, o formă stîlciată pe harta întocmită de autoritățile habsburgice) ar putea fi, de fapt, Sălcioara; aceeași observație și pentru *Rogosa* — de fapt, *Rogoaze* (poate o traducere a sl. *Šuvārīta*, care apare și el în toponimia locală). *Ciumîrna* e un topic ce se mai întîlnește în Obcine, dar și în Munții Apuseni și pretutindeni desemnează o vale, legată de un drum de acces prin munți, intrînd în aceeași categorie cu *Prislop*, *Tarnița*, *Rusca*; *Prădigariul* și *Predger* credem că ar putea fi bine explicate prin germ. «Prediger» (pastor, predicator), legat de proprietatea vreunui pastor în perimetrul Ostrei. Faunonimele cu *Bour* (p.261) ar putea fi eventual explicate și pe cale istorică, prin existența unor semne domânești de delimitare, avînd în vedere mai ales faptul că au existat numeroase conflicte de proprietate între mănăstirile Voroneț și Moldovița, cercetate și rezolvate de reprezentanți ai domniei.

Pentru istoria veche, datele sînt extrem de lacunare și se referă mai ales la situația generală din nordul Moldovei, neexistînd aproape deloc pentru zona respectivă. În genere, însă, acesta e, din păcate, stadiul actual al cercetării pentru aproape toate zonele montane. Pentru zona Stulpicani, cel puțin teoretic, sînt însă toate șansele efectuării unor descoperiri interesante, avîndu-se în vedere prezența, atestată documentar, a cel puțin 10 slatine — puncte în jurul cărora s-a dovedit deja, în alte părți, existența unei intense locuiri din diferite perioade, începînd cu neoliticul (Solca — «Slatina Mare», Cacica, Lunca-Vînători). De asemenea, atestarea documentară scrisă a localității în secolul al XV-lea poate fi un îndemn pentru efectuarea în zonă a unor cercetări de arheologie medievală. Desigur, o cercetare perieghetică atentă a bazinului Suhăi ar putea constitui o primă etapă în dovedirea indubitabilă a marii vechimi de locuire din acest perimetru.

Aceste cîteva opinii cu caracter personal sînt departe de a știrbi din meritele incontestabile ale monografiei, fiind făcute doar din dorința unei eventuale adînciri a cercetării problematicei atît de interesante din această zonă. Modul de documentare și de redactare oferă un adevărat exemplu pentru oricine va dori să întocmească o asemenea lucrare monografică. Așteptăm cu real interes definitivarea și apariția celei de a doua părți a acestei monografii, deoarece asemenea lucrări sînt veritabile contribuții la cunoașterea autentică a vieții românești din diferite zone, înregistrîndu-ne astfel imaginea de ansamblu asupra specificului civilizației carpatice.

Nicolae Ursulescu

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM-KALMAR, *Tărtăria*, Cluj-Napoca, 1991, 27 p.

Minimonografia *Tărtăria*, scrisă de reputatul specialist Gheorghe Lazarovici și colaboratoarea sa Z. Maxim-Kalmar și apărută la Cluj-Napoca în primăvara anului 1991, cu prilejul manifestării internaționale dedicată culturii Vinca, se dorește o nouă luare de poziție asupra unor probleme ce rămân în continuare controversate în literatura de specialitate, română și străină.

Dedicată memoriei lui Nicolae Vlassa, lucrarea își propune, în câteva pagini, să readucă în actualitate importanta așezare de la Tărtăria, considerată ca principala descoperire din neoliticul transilvănean. Trebuie subliniat de la început că prin restrângerea orizontului problemelor abordate, maniera de tratare și spațiul redus rezervat analizei, credem că autorii nu au intenționat rezolvarea tuturor aspectelor controversate. S-a încercat, de fapt, o nouă viziune asupra unora dintre ele, luându-se o atitudine critică față de o serie de opinii ce au pus sub semnul întrebării probitatea profesională a lui Nicolae Vlassa, precum și veridicitatea unora din informațiile sale. Pe de altă parte, specialiștii clujeni au încercat să schițeze o nouă scară stratigrafică și o nouă interpretare a materialelor descoperite în nivelele culturale, fără a oferi însă argumentele necesare.

Săpăturile efectuate de Kurt Horedt și N. Vlassa sînt foarte succint prezentate, fapt normal, de vreme ce specialiștii interesați pot consulta rapoartele de săpătură și observațiile aferente direct de la sursă (K. Horedt... *Raport preliminar asupra săpăturilor de la Tărtăria, jud. Alba în Apulum*, 3, 1949; N. Vlassa, *Chronology of the Neolithic in Transilvania, in the Light of the Tărtăria Settlement's Stratigraphy*, în *Dacia*, 7, 1963).

Gh. Lazarovici și Z. Maxim-Kalmar insistă în mod special asupra rigurozității științifice, calității săpăturii și probității profesionale ale lui N. Vlassa, considerînd necesară verificarea observațiilor acestuia de către alți specialiști pentru «a spulbera semnele de întrebare nejustificat puse». Surprinde, în schimb, duritatea limbajului utilizat în discutarea punctului de vedere aparținînd lui David G. Zanotti, care contestă observațiile lui Vlassa (vezi D.G. Zanotti, *The position of the Tărtăria Tablets Within the Southeast European Cooper Age*, în *American Journal of Archaeology*, 87, 1983, 2). Ipoteza specialistului american este caracterizată de autori ca fiind «lipsită de temei și naivă, dacă nu, ceea ce este și mai grav, chiar rău intenționată». În continuare, cercetătorii clujeni propun o nouă numerotare a nivelelor culturale, utilizînd cifre romane, în paralel cu varianta Vlassa.

N. Vlassa — de jos în sus Lazarovici-Kalmar

4. cea mai veche fază a IV cea mai veche fază a culturii Coțofeni (I_a)
culturii Coțofeni

3. Petrești-Turdaș III — materiale Vinca B2, poate B₂/C,
excluzîndu-se faza Vinca C

		— materiale Petrești, în special ceramică pictată legată de Vinca B ₂ /C
2. Turdaș-Petrești	II b	— materiale vinciene (Vinca B)
		— ceramică pictată legată de complexul Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă
	II a	— materiale de factură Vinca B ₁
		— materiale aparținând complexului Cluj-Cheile Turzii-Lumea Nouă
1. Turdaș	I b	— profile de vase de tradiție Vinca A ₃ /B ₁ și Starcevo-Criș IV B
		— idoli cu cap triunghiular (Vinca B ₁)
	I a	— materiale Starcevo-Criș de fază II A

Poziția stratigrafică a discutatelor tăblițe de la Tărtăria este abordată cu oarecare subiectivitate. Enunțându-se «încercările de răstălmăcire a situației stratigrafiei de la Tărtăria, menite a pune sub semnul întrebării observațiile lui Vlassa», autorii îi contestă din nou lui Zanotti «afirmațiile puerile și neadevărate». Personal, nu înțelegem atenția exagerată acordată de specialiștii clujeni unui punct de vedere care n-a întrunit audiența dorită în rîndul cercetătorilor avizați. Pe de altă parte, inversarea analizei problemei, plecînd de la concluzie la demonstrație este cel puțin subiectivă. Ni se pare corectă observația că arheologul american își fundamentează teoria pe o situație geografică falsă, neluînd în considerație totalitatea elementelor legate de mediul geografic de la Tărtărie. Pe baza demonstrației, destul de convingătoare a autorilor și a observațiilor de pe teren făcute de K. Horedt și N. Vlassa, se poate accepta punctul de vedere al descoperitorului (Vlassa) cu privire la apartenența gropii la stratul cultural Turdaș.

Foarte importantă este analiza controversatei gropi de cult (complex magico-religios la N. Vlassa). Autorii constată prezența în groapă a două grupe de obiecte, clasificate pe baza structurii și formeii acestora. Prima grupă este considerată ca aparținînd fondului local, frecvent întîlnite în aria culturii Vinca. Cea de a doua grupă este alcătuită din piese de import, străine complexului local.

Analizînd idolul-pendantiv în formă de ancoră aparținînd grupei a doua, pe baza facturii piesei se exclude posibilitatea ca aceasta să fie falsă. Existența mai multor analogii la Zorlențul Mare, într-un orizont Vinca B₂ și B₂/C, confirmă «ideea» de ancoră, astfel încît «semnificația și rolul ei într-un complex de cult pare firească». Prezența brățării în aceeași groapă de ritual indică, după Lazarovici și Kalmar, o clară relație sudică, fără să se facă alte precizări.

Concluziile care se desprind din analiza lucrării sînt interesante. Susținîndu-se importanța majoră a așezării de la Tărtăria pentru discutarea și interpretarea neoliticului din spațiul românesc și cel est-european, autorii afirmă, fără nici un echivoc, că «tăblițele de la Tărtăria cu toate criticile exprimate, mai

mult sau mai puțin just, obiective și mai ales subiective, sînt o realitate peste care nu se poate trece».

Arheologii clujeni sînt circumspecți cînd afirmă că «opinia lui Vlassa rămîne încă valabilă chiar dacă nu în totalitatea ei», invocînd nepublicarea unor studii și lucrări aparținînd acestuia.

Menționînd lucrarea lui János Makkay (*A tartariai leletek, Akadémiai Kiadó, Budapesta, 1990*), autorii consideră mai potrivit «a nu se ralia la vreo opinie fără un studiu aprofundat».

Din păcate, nici această lucrare nu conține profilul gropii în care s-au descoperit tăblițele și celelalte obiecte. Acest fapt a alimentat suspiciunea și neîncrederea unor specialiști.

Minimonografia conține o variantă în limba engleză și o bibliografie asupra problemei discutate.

Sorin Ioan Sitea

ZOIA MAXIM-KALMAR, *Turdaș*, Cluj-Napoca, 1991, 19 p.

Apărută cu puțin timp înainte de Colocviul internațional «Vinca» desfășurat în mai 1991 la Băile-Herculane, minimonografia *Turdaș*, scrisă de cunoscuta cercetătoare Zoia Maxim-Kalmar, aduce din nou în atenția specialiștilor importanta stațiune neolitică.

Beneficiind de un spațiu foarte restrîns și de o abordare ce vizează conturarea în linii generale a ansamblului descoperirii, minimonografia nu depășește stadiul unui punct de vedere. Autoarea punctează cele mai importante momente din istoria stațiunii, subliniind meritul incontestabil al «neobositei colecționare Zsafia Torma». Nu credem că forțăm lucrurile atribuindu-i Zsófiiei Torma, cu îndreptățire, calitatea de arheolog, pe baza observațiilor și documentației științifice, din care se distinge remarcabila «colecție» de materiale din așezarea de la Turdaș.

Deosebit de importantă este constatarea specialistei clujene potrivit căreia cultura Turdaș, asemenea culturilor Banatului, Pișcolț și Dudești, «se formează ca rezultat al unui fenomen care își are originea în migrațiile și influențele culturale și economice din zona sud-balcanică».

În continuare, autoarea consideră că procesul de neolitizare a Europei Centrale se datorează aceluiași fenomen. Afirmările autoarei sînt tranșante, nefiind susținute, din păcate, și de argumentele necesare. Z. Maxim-Kalmar amintește și de activitatea lui Martin Roska, care în anul 1910 a efectuat patru sondaje în stațiune. Pe baza materialelor descoperite de M. Roska, în condiții stratigrafice certe, autoarea propune o scară stratigrafică și precizează elementele culturale specifice comunității Turdaș. Au fost identificate patru nivele culturale, fiecare cu caracteristicile sale:

- nivelul I este slab reprezentat, fiind întîlnit doar în bordeie.
- nivelului II îi sînt specifice locuințele de tip «colibă».

- nivelul III (și poate IV) este reprezentat de construcții masive, incendiate; acest nivel conține cele mai multe materiale «inteligibile» (Z. Maxim-Kalmar).

Se menționează și descoperirea unui mormânt (nr.1), scheletul fiind interpretat ca reprezentând o femeie adultă, în poziție șezând, avînd capul orientat spre răsărit.

Pe baza materialelor din așezare și a stratigrafiei, autoarea consideră că se pot face apropieri cronologice și culturale între Turdaș și așezarea de la Parța (cultura Banatului). Fără a se intra în detalii, fazele Vinca B₃/cX și Vinca C sînt considerate momentele ce marchează apropierile cronologice și culturale între Turdaș și Parța.

Ceramica este foarte bine reprezentată cantitativ și foarte diversificată; alături de diferite tipuri de vase se întîlnesc și obiecte de cult, podoabe etc. Sînt prezentate succint caracteristicile pieselor descoperite, precum și cele mai semnificative tipuri ceramice. Cele mai vechi materiale stratigrafice sînt din faza Vinca C. În cazul stratului IV, cu ceramică pictată de tip Petrești, amintit de Martin Roska, autoarea consideră că este vorba de o deranjare parțială a pămîntului, datorată lucrărilor agricole, bazîndu-se pe prezența în același strat a unor obiecte de ceramică și a altor materiale tîrzii și foarte tîrzii (din epoca bronzului pînă în epoca romană).

În continuare, se prezintă pe scurt locul și rolul plasticii în cadrul culturii Turdaș, avînd trăsăturile specifice fazei tîrzii a culturii Vinca. Toate cele trei straturi Turdaș conțin idoli, diferențiindu-se între ele din punct de vedere cantitativ și calitativ. Sînt amintiți idoli antropomorfi și zoomorfi, cei mai mulți provenind din colecția Torma. Acest fapt exclude fixarea cu certitudine într-un strat cultural sau altul.

Specifice așezării de la Turdaș sînt și reprezentările antropomorfe și zoomorfe pe capace și afumătoare, primele avînd analogii în mediul vincian. Sînt amintite și altarele, greutățile de lut și de pe fundurile unor vase, autoarea adoptînd o poziție neutră, mulțumindu-se să amintească lucrarea lui Shan M. M. Winn — *Pre-writing in Southeastern Europe: the sign system of the Vinca culture* (Calgary, 1981), și mai vechiul studiu al lui János Makkay — *The Late Neolithic Tordos group of signs* (în *Alba Regia*, 10, 1969).

În viața economică a așezării un loc important revenea industriei litice și osului, asupra cărora se insistă mai mult. Se prezintă diversele tipuri de unelte din piatră, evidențiindu-se caracterul lor macrolitic și microlitic. Oasele de animale domestice și sălbatice sînt prezente în număr destul de mare, fiind folosite la confecționarea uneltelor și podoabelor. Reține atenția ideea autoarei, care interpretează obiectele tubulare din os ca posibile instrumente muzicale.

Pe baza mării cantități de materiale litice, Z. Maxim-Kalmar emite ipoteza existenței la Turdaș «a unei economii meșteșugărești, cu destinație dublă: pentru satisfacerea nevoilor interne și pentru schimb».

Ideea impulsurilor sudice, în mediul cultural Turdaș, își găsește un susținător în cercetătoarea clujeană care consideră scoicile *spondylus* descoperite aici ca avînd o origine est-mediteraneeană.

Autoarea amintește punctul de vedere a lui N. Vlăsa, potrivit căruia așezarea de la Turdaș supraviețuiește pînă la formarea culturii Coțofeni.

În concluzie, se impune aprecierea că multe din problemele discutate sînt insuficient argumentate, unele dintre ele fiind doar simple enunțuri teoretice. Pentru evitarea unor neînțelegeri, se impunea de la început precizarea caracterului lucrării. Lucrarea conține și unele inadvertențe în construcția frazelor precum și unele trimiteri greșite (planșele 6-7). Minimonografia cuprinde și o variantă în limba franceză și o bogată bibliografie.

Cu limitele menționate, lucrarea rămîne un punct de vedere ce merită reținut în discutarea problemelor culturii Turdaș.

Sorin Ioan Sitea

VIRGIL MIHĂILESCU-BÎRLIBA, *Dacia răsăriteană în secolele VI-I î.e.n. Economie și monedă*, Iași, Ed. Junimea, 1990, 180 p. + 10 planșe

Cunoscutul numismat ieșean oferă specialiștilor o nouă lucrare asupra circulației monetare în spațiul est-carpatic, de data aceasta pe un interval de timp mai larg, respectiv momentul afirmării geto-dacilor ca populație distinctă în sud-estul Europei (sec. VI î.e.n.) și cel al ascensiunii romane în bazinul dunărean (sec. I î.e.n.). Analiza fenomenului, însă, este pentru autor doar un pretext — de altfel, foarte judicios fundamentat — pentru a aborda aspecte dintre cele mai importante asupra structurii economice și a raporturilor politice din zona menționată. Pentru aceasta, Virgil Mihăilescu-Bîrliba și-a întemeiat demersul pe o cunoaștere aproape exhaustivă a descoperirilor monetare dintre Carpați și Nistru (vezi cele 35 de pagini ale anexelor — p.126-160), pe o bibliografie impresionantă, la zi, prin coroborarea datelor numismatice cu știrile literare și descoperirile arheologice, precum și pe un eșafodaj teoretic preluat critic (în special, cap.3 și cap.10). În egală măsură, grija pentru o metodologie adecvată a fost întregită cu o viziune istorică largă, realizată prin integrarea aspectului analizat în contextul etno-cultural al epocii (vezi cap.2 — *Schiță etno-culturală și istorică a spațiului dacic est-carpatic*), prin sublinierea interdependențelor dintre fenomenul monetar și cel economic și politic, precum și prin realizarea de comparații utile cu realitățile din alte teritorii (lumea greco-romană, colonii, regate elenistice, alte triburi geto-dacice).

Dintre răspunsurile la numeroasele întrebări și probleme pe care autorul a încercat să le desprindă din analiza detaliată a semnelor monetare (p.36-39), a emisiunilor grecești (p.40-54), macedonene (p.55-64), geto-dacice (p.65-82), romane (p.93-113) sau de altă proveniență (p.83-92) (aparitia monedei în spațiul est-carpatic, cronologia și caracteristicile emisiunilor autohtone, autoritatea sub semnul căreia s-au produs, rolul și funcțiile categoriilor monetare etc.) vom reține doar cîteva. Astfel, în opinia autorului, situația comparativă a circulației diferitelor tipuri monetare începînd din secolul al VI-lea î.e.n. (vezi histograma bi-dimensională de la p.119) arată că în *Dacia estică economia monetară bazată pe principiile arhaice ale schimbului de piață se instaurează*

abia la sfârșitul secolului I î.e.n. (p.118, 119, 123). Este vorba, așadar, de momentul care marchează punctul major atins de dezvoltarea societății geto-dacice în cadrul căreia economia constituie una dintre caracteristicile fundamentale.

În al doilea rând, concentrarea diferitelor monede, paralel cu informația istorică referitoare la raporturile politice din ținuturile ponto-dunărene, indică *existența unei puternice formațiuni politice în regiunea Siretului mijlociu și inferior, cu centrul, probabil, la Poiana*; către această zonă converg cele mai multe argumente — acum și cel numismatic — pentru a identifica reședința basileilor daci implicați în evenimentele din zona ponto-dunăreană din secolele III-I î.e.n. (*rex Histrianorum*, Zalmodegikos, Dromichaïtes, Rhemaxos, Oroles, Burebista și Dicomēs) (p.19, 28-32, 76, 113, 118-119, 125) (în context, să notăm și ideea foarte iscusită de a apropia numele cetății lui Dromichaïtes — *Helis* («Cetatea Soarelui»), de cel al *Piroboridavei* («Cetatea Focului») — p.19, nota 17). Credem că ipoteza după care nucleul statului lui Burebista s-a aflat în zona extracarpatică a primit un nou și puternic argument.

Un interesant aspect al relațiilor dintre dinastia transdanubieni și lumea colonială vest-pontică a putut fi desprins de Virgil Mihăilescu-Bîrlița din analiza circulației monedelor macedonene. Avem în vedere observația conform căreia monedele regilor macedoneni au pătruns la est de Carpați pe căi necomerciale, respectiv în urma plății unor tributuri (*phoroi*), a remunerării unor mercenari sau a jafului (p.60, 64). Concluzia istoricului ieșean vine să întărească aprecierile mai vechi (D.M.Pippidi) și mai noi (A.Avram) (vezi p.28) asupra raporturilor dintre formațiunile geto-dacice și orașele grecești pontice în epoca elenistică, bazate pe protectorat, tratate (*homologii*), tributuri (*phoroi*), predarea unor prizonieri (*homeroi*) și zălogirea unor venituri (*prosodoi*).

În ceea ce privește moneda autohtonă, să remarcăm accentuarea ideii despre rolul celților în apariția tipului monetar *Huși-Vovriești* (p.71-73), precum și necesitatea încadrării acestuia în intervalul 150-sfârșitul sec. I î.e.n., respectiv cel în care s-a afirmat cultura Poienești-Lucașovca, pe arealul căruia se suprapune (p.73-74). De asemenea, sînt de reținut opiniile după care tipul *Vrteju-București* trebuie plasat în timp «după deceniul al doilea al secolului I î.e.n.» (p.79) iar tipul *Inotești-Răcoasa* foarte probabil «în a doua jumătate a secolului I î.e.n. și, poate, chiar mai recent» (p.81).

În sfârșit, relativ la pătrunderea monedei romane republicane, contestările lui V. Mihăilescu-Bîrlița, făcute în urma unei minuțioase analize comparative cu realitățile din restul Daciei, din URSS, Slovacia, Gallia, Belgia, Spania etc., vin să emendeze o serie de opinii impuse în istoriografie cu privire la situația politică a spațiului est-carpatic la sfârșitul erei păgîne. Autorul ajunge la concluzia că moneda romană pătrunde foarte târziu aici («probabil...sfârșitul erei vechi și începutul celei noi (Augustus)...» — p.112), paralel cu menținerea în circulație a emisiunilor anterioare, ceea ce implică și persistența formațiunii politice de pe Siretul inferior (p.113). Să deducem de aici că nu poate fi vorba de o integrare prin forță a zonei respective în regatul lui Burebista, care, indubitabil, și-a avut reședința în chiar acest teritoriu.

Un substanțial rezumat în germană (p.161-169), indicele (p.170-180) și cele 10 planșe întregesc conținutul lucrării subscrise de Virgil Mihăilescu-Bîrliba, care, din toate punctele de vedere, este o solidă construcție istoriografică.

Nelu Zugravu

D.M. PIPPIDI, *Studii de istorie și epigrafie*, București, Ed.Academiei, 1988, 280 p.

Deși multe dintre studiile reunite în prezentul volum sînt cunoscute specialiștilor din paginile prestigioasei reviste *Studii clasice*, ele sînt «lipsite de interes», cum singur mărturisește autorul; adunîndu-le în paginile unei cărți, D.M. Pippidi pune la îndemîna celor interesați un material de o mare densitate informațională, de o excepțională acribie științifică, de o valoare istorică inestimabilă. Fie că a glosat pe marginea unor lucrări de specialitate, fie a întregit o inscripție, fie a interpretat o problemă de istorie literară, fie a relevat semnificația unei epigrafe, D.M. Pippidi a oferit — ca întotdeauna, de altfel — un model de probitate științifică, de ținută profesională. Investigația savantului ne introduce, astfel, într-o problematică diversă a istoriei mai îndepărtate a spațiului ponto-dunărean, dar și a celui grecesc și roman; reținem: aspectele culturale din coloniile grecești din Pontul Sîng (teatre, gimnazii, stiluri arhitectonice, primele poezii), relații interstatale în Antichitate, structuri sociale în orașele grecești, fenomene religioase în aceeași arie geopolitică. Oricine se apleacă asupra istoriei vechi a României, în special a spațiului pontic, n-o poate face fără a apela la contribuțiile lui D.M. Pippidi. Alături de *Contribuții la istoria veche a României* (București, 1967), *Studii de istorie a religiilor antice* (București, 1969), *Parerga. Ecrits de Philologie, d'Épigraphie et d'Histoire ancienne* (București/Paris, 1984), de volumul de inscripții dedicat Histriei și de alte numeroase studii, lucrarea de față ne apropie mai ușor de momentele îndepărtate ale istoriei noastre, ne face să-i înțelegem mai lesne articulațiile. Totodată, ea este și un bun exemplu pentru cei care nu cred că o disciplină auxiliară poate face istorie.

Nelu Zugravu

Izvoare privind Evul Mediu românesc. Țara Hațegului în secolul al XV-lea (1402-1473), vol. I, introducere, ediție îngrijită, note și traduceri de ADRIAN ANDREI RUSU, IOAN AUREL POP, IOAN DRĂGAN, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1989, 326 p. + 16 fig. + 1 hartă

Țara Hațegului, zonă de puternică locuire și organizare românească, căreia i s-a consacrat de curînd o temeinică monografie (Radu Popa, *La începuturile Evului Mediu românesc. Țara Hațegului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988), rămîne de permanent și nelimitat interes pentru istoriografia noastră. Faptul are multiple explicații. La hotarul dinspre răsărit al Țării

Hațegului a fost centrul statului dac, iar la limita dinspre apus, în apropierea Porții de Fier a Transilvaniei, a fost centrul provincia romane Dacia. Această zonă, protejată de munți și culmi împădurite, constituie un adevărat leagăn al etnogenezei românești. Hațegul a dezvoltat forme specifice de viață românească, social-politice și instituționale: «Țara», voievodatul, cnezatul, scaunul de judecată, dreptul românesc, biserica. Au existat în Hațeg puternice familii cneziale, care au înălțat fortificații și monumente de arhitectură bisericească. În Țara Hațegului s-a considerat a fi «vatra numelui Băsarabă» (Gh. I. Brătianu), nume care se întâlnește pe tot teritoriul românesc. Ținutul hațegan stă în strânsă legătură cu procesul de constituire a statului feudal Țara Românească.

Volumul asupra căruia ne-am oprit în aceste rânduri, primul dintr-un «corpus hațegan» (cite volume ?), adună laolaltă acte din secolul al XV-lea, răstimpul 1402-1473, atunci când Țara (districtul) Hațegului «și-a consolidat entitatea și individualitatea istorică de obîrșie românească străveche, prestatală [...], când devine principala fortăreață de apărare a Transilvaniei în fața incursiunilor otomane și când numeroasa și viteaza cnezime și româtime liberă de aici ajung un pion de bază al oștilor ardeleni și al cetăților de pe frontul sudic al regatului ungar» (p.6). Este veacul lui Iancu de Hunedoara, originar din aceste locuri, voievodul care, cum spunea umanistul italian Enea Silvio Piccolomini, «a sporit gloria românilor din mijlocul cărora se născuse».

Autorii sînt cercetători ai Evului Mediu românesc, care s-au remarcat prin studii temeinice, cele mai multe înscriindu-se orizontului geo-istoric hațegan. Proiectul acestei colecții s-a conturat în urmă cu un deceniu. Munca, în tot ansamblul ei, n-a fost deloc ușoară. Sursele scrise privitoare la Hațeg au cunoscut, ca multe altele, o tristă risipire. A fost nevoie de o investigație complexă, de înregistrarea precedentelor încercări în domeniu. Ce și cum s-a publicat, ce, cum și cît se mai poate recupera din ceea ce s-a păstrat. Foruri emitente au fost multe, regale, voievodale, comitatense, orașenești, capitulare. Un timp, la începutul secolului al XV-lea, adunarea cnezilor și a românilor de rînd din districtul Hațeg a avut emisiuni proprii. Din o elaborare documentară așa de bogată s-a păstrat puțin. Iar ceea ce s-a conservat pune, cum se poate vedea din *Introducere* și *Notă asupra ediției* (p.5-22), la grea încercare pe istoricul-editor. Rezultatul răsplătește, însă, și în acest caz, investiția. Documentele și inscripțiile reunite în paginile acestui volum sînt, o dată mai mult, revelatoare pentru ceea ce a putut dezvolta Hațegul medieval. Imaginea este acum mai completă. Avem un mănunchi de surse, un mic tot din ceea ce a fost și nu va mai putea fi niciodată refăcut integral.

Documentele și inscripțiile din secolul XV, când Hațegul «a fost plinar și multilateral cuprins în litera izvoarelor scrise», înregistrează o evoluție, un drum parcurs. Istoricul se întoarce în timp, este de datoria lui s-o facă. În actele veacului XV stau veacurile anterioare, cu tot ceea ce a generat această zonă de trăiri ancestrale, nucleu de civilizație aflat în permanente raporturi cu restul Transilvaniei, cu Banatul și cu Țara Românească: instituțiile autohtone și cele introduse pe calea cuceririi, nobilimea românească hațegană cu rosturile ei în apărarea Transilvaniei și a regatului ungar, înălțarea unor cnezi români, decăderea altora, rolul unor familii românești în viața statului feudal Ungaria,

relațiile social-național, social-confesional, național-confesional, sinteza culturală latină-slavo-română, reprezentați ai culturii, preoți, notari, umaniști etc.

Volumul are indice, rezumat în limba franceză, o hartă a Țării Hațegului în secolul al XV-lea și un minimum de ilustrație menit «să redea ambianța elaborării și aspectul izvoarelor originale, să răzbată în cadrul general și particular hațegan al veacului al XV-lea» (p.22).

Istoria globală a Evului Mediu românesc, un deziderat al cercetării viitoare, își făurește, treptat, resorturile documentare.

Ion Toderașcu

Instituții feudale în Țările Române. Dicționar, coordonatori: OVID SACHELARIE și NICOLAE STOICESCU, cuvînt înainte: O.SACHELARIE, introducere: VALENTIN AL.GEORGESCU, autorii: ALEXANDRU CONSTANTINESCU, FLORIN CONSTANTINU, VALENTIN AL.GEORGESCU, DAN AMEDEU LĂZĂRESCU, OVID SACHELARIE, NICOLAE STOICESCU, PETRE STRIHAN, VALERIU ȘOTROPA, TUDOR VOINEA, București, Ed.Academiei, 1988, 581 p.

Instrumentarul istoricului, fundamental pentru progresele cercetării, s-a completat în anul editorial 1988 prin *Dicționarul* de instituții feudale din Țările Române, carte atât de necesară și de multă vreme așteptată. Formele de suplینire, precum glosarele și indicele la ediții de cronici și documente, ori mai vechi asemenea instrumente (de exemplu, *Dicționar istoric, arheologic și geografic al României*, publicat de O.G.Lecca în 1937, dar nementionat în *Bibliografia* lucrării aici prezente), se cereau depășite de o sinteză cuprinzătoare, întocmită la nivelul exigențelor actuale, care să răspundă eforturilor de restituire a trecutului.

Dicționarul propriu-zis este precedat, după obișnuință, de un *Cuvînt*, în care Ovid Sachelarie înfățișează, succint, noțiunea de «instituție» în accepțiunea autorilor, modul în care a fost concepută lucrarea și contribuția fiecărui autor. Urmează o *Introducere*, datorată lui Valentin Al.Georgescu, în care sînt prezentate «noțiunile de «instituție» și «sistem de instituții» și locul lor în istoriografia modernă și contemporană». Mai apoi, în patru pagini, sînt înșiruite *Abrevierile folosite* pentru ca, în cealaltă extremă, «îmbrățișînd» textul dicționarului, să fie *Bibliografia generală*, care cuprinde 1700 titluri, cifră care, prin ea însăși, sugerează proporțiile investigației. Textul *Dicționarului*, totalitatea *vocilor* au la bază 15.000 de fișe analitice extrase din colecțiile de documente și izvoarele narative.

Autorii *Dicționarului de instituții feudale* sînt istorici și juriști, nume de prestigiu, cu antecedente în cercetarea instituțională. Este suficient, credem, să amintim sinteza de *Istoria dreptului românesc*, subscrisă de majoritatea autorilor *Dicționarului* la care facem referință.

Însumând 1478 voci, dicționarul cuprinde, în ordine alfabetică, instituțiile existente în Moldova, Țara Românească și Transilvania de la primele lor atestări pînă în epoca modernă.

Așa cum sîntem avertizați de către autori, este un dicționar enciclopedic, în care instituțiile sînt privite și în dezvoltarea lor istorică și ca instituții sociale.

Instituția, înțeleasă ca orice formă de viață socială reglementată de «obi-cei», lege, tratate și convenții internaționale, este prezentată sub formă de micromonografie. Acolo unde a fost cazul, sînt expuse și opiniile exprimate de-a lungul timpului de către cercetători.

Termenii cuprinși în lucrare fac parte din diferite domenii ale dreptului: economic, de proprietate, administrativ, penal, familial, militar, consuetudinar, internațional, însumând și o serie de noțiuni tehnice, ieșite azi din uzul limbii.

Unul dintre obstacolele pe care autorii le-au avut de depășit a fost sistematizarea materialului cercetat și desigur definirea fiecărei noțiuni cît mai riguros posibil. Datorită asemănărilor dintre unele instituții, cît și datorită faptului că unele din ele sînt elemente componente ale unor concepte mai largi, am cuprinzătoare, autorii au apelat, după obișnuință, la sistemul trimiterilor.

Unele «defecțiuni» se pot semnala, ceea ce la un asemenea volum de informație apare ca firesc.

O situație ar fi aceea în care la un termen fără definiție se trimite la o instituție identică, urmînd ca explicația ambilor termeni să o aflăm la noțiunea a doua. Nu întotdeauna o vom găsi însă, așa cum este cazul pentru «accesiune» cu trimitere la «sporire», aceasta din urmă nefiind de găsit acolo unde i-ar fi fost locul. În aceeași situație se află și termenii «curea» și «chingă», întîlniți în definiția cuvîntului «raclă» (în calitate de sinonime), dar care nu există la litera «C», precum și cuvîntul «posadnică», ce apare ca explicație pentru «țitoare», dar care nu figurează la litera «P».

O altă situație ar fi aceea prin care trimiterea de la primul termen spre al doilea nu are corespondență și în sens invers. Spre exemplu, «achingiu v. ogeac» — în definiția cuvîntului «ogec» nu este pomenit achingiu (acesta nu are nici definiție la litera «A»). Pentru «carboavă v. rublă» — în explicația pentru «rublă» nu există termenul «carboavă». În cazul «ceir v. braniște» — mergînd sub voce, la «braniște», nu găsim nici termenul «ceir» și nici definiția lui. La litera «G» întîlnim «gealat v. călău», dar «gealatul», lăsat fără definiție, nu apare nici sub voce la «călău». În aceeași situație se află și «rușfet» față de «mită».

Termenul «hliză» (fără definiție la litera «H») nu este pomenit sub voce la «funie», dar apare, împreună cu acesta, ca sinonim pentru instituția «raclă», care nu este nici ea pomenită în explicația pentru «funie» («hliză v. funie, raclă»).

Semnănd aceste cîteva inadvertențe, explicabile, cum spuneam mai sus, prin cantitatea informației ce a trebuit mîntuită, nu am dorit să minimalizăm valoarea acestui instrument de lucru, necesar tuturor cercetărilor din sfera socialului și, în general, a civilizației.

O eventuală reeditare le-ar putea lua în seamă pentru a nu se repeta.

Ionuț Munteanu

ADOLF ARMBRUSTER, *Der Donau – Karpatenraum in den mittel – und west-europäischen Quellen des 10-16 Jahrhunderts. Eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, Böhlau-Verlag, 1990, 312 p.

Istoricul original din România ne oferă o nouă probă a deosebitei sale calități științifice, prin intermediul acestui tom, apărut recent sub auspiciile seriei «Studia Transylvanica», din cadrul «Siebenbürgischen Archivs», inițiativă editorială ce are menirea să continue prestigioasa «Archivs des Vereins für siebenbürgische Landeskunde», dintre anii 1843 și 1944. De această dată, însă, Adolf Armbruster reactualizează preocupări mai vechi, ce se înscriu în siajul celebrei sale *Romanități a românilor*, volumul de față valorificând informația bogată din alt unghi analitic, cel circumscris imaginii «celuilalt», grație unei «tehni» istoriografice destul de uzitate în ultimul timp: «Imagologia». În consecință, temele cărții se centrează pe anumite perioade și într-un spațiu bine delimitat, ele însele constituindu-se din cuvinte-cheie, a căror evoluție consemnată documentar este urmărită cu insistență și acribie: «O imagologie istoriografică – completarea subtitlului semnifică recordul efectuat de autor cu suita referințelor livrești față de interesele cărții.

Denominația regiunii dunăreano-carpatică nu restrânge aria de investigație pînă într-atît încît erorile de interpretare să devină sistematice. Și semnatarul o explică: necesitatea de a purcede la identificarea populației romanice-românești în contextul relațiilor dintre aceasta și etniile învecinate, studiul articulîndu-se, prin urmare, armonic și profund prezența izvoarelor prin conviețuirea cu limitrofii. Un prim capitol (*Der Donau-Karpatenraum in den Quellen bis zum 10. Jahrhundert*) gravitează în jurul termenului de «Dacia» și a echivalențelor sale semantice; diferite lecturi, juste – credem noi – propune Adolf Armbruster în secțiunea următoare a tomului său (*Der Donau-Karpatenraum in den mittel – und westeuropäischen Quellen von der Geburt des rumänischen Volkes bis zur Gründung der rumänischen Fürstentümer*) relativ la sinonimiile numelor etnice «vlahi», «volohi» etc., reinterpretînd, de exemplu, fragmente din *Nibelungenlied* (proveniența ducelui Râmunc), deseori ajungîndu-se la adevărate excursuri filologice. O parte din observațiile sale privitoare la semnificațiile celebrului epos au apărut la noi, înainte de plecarea autorului, îndeosebi în «Revue roumaine d'histoire». Foarte interesant ne apare următorul capitol (*Das Rumänienbild von der Gründung der Fürstentümer Walachei und Moldau bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, unde nu lipsesc referirile bogate la perioada începutului afirmării politice exterioare a Țărilor Române, raporturile lor cu arealele înconjurătoare fiind relevante prin intermediul opticii «dinspre Transilvania», perspectiva integratoare căpătînd o maximă importanță. Îi succede *Das Rumänienbild der italienischen Humanisten*, prilej pentru a-i panorama istoriografic pe deja celebrii Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini, Poggio Bracciolini, Antonio Bonfini și alții; un accent aparte s-a pus pe imaginea, percepută în Occidentul renescentist, ce-l are ca subiect pe Vlad Țepeș, dr. Armbruster aducînd în fața cititorului analize pertinente ale avizo-urilor referitoare la domnul valah. Ultimul capitol (*Das Rumänienbild*

des 16. Jahrhunderts) conturează, după aceeași metodologie, finalul rotund al lucrării.

Pe lângă deosebita acribie care transpare din rîndurile volumului, fapt ce, iată, conferă intenției auctoriale seriozitatea cerută de un asemenea demers (să adăugăm că paradigma de alcătuire a tomului se conformează celor mai stricte canoane metodologice, făcînd-o inatacabilă în fața logicienilor sofiști), merită subliniat faptul că Adolf Armbruster s-a străduit să valorifice o experiență care poate transforma cartea, alcătuită pe baza ei, într-un util instrument de lucru adresat nu numai sindetiștilor. O abundentă listă de izvoare privitoare la subiectul ales, care completează aparatul critic exhaustiv, alături de o anexă documentară și un indice de nume, confirmă afirmația de mai sus.

Mihai-Răzvan Ungureanu

VENIAMIN CIOBANU, *La cumpănă de veacuri (Țările române în contextul politicii poloneze la sfîrșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea)*, Iași, Ed. Junimea, 1991, 336 p.

Noua lucrare a cunoscutului istoric ieșean se înscrie în aceeași arie de investigare, a relațiilor româno-polone, cu care autorul ne-a obișnuit în ultima vreme. După lucrările, bine primite de specialiști, *Relațiile româno-polone între 1699 și 1848* (Editura Academiei, 1980) și *Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI* (Editura Academiei, 1985) era firesc ca autorul să amplifice cercetarea problematicii legate de o perioadă în care statutul politico-juridic al Țărilor Române se găsea, acut, sub influența relațiilor externe, relații în care Polonia, deși lovită de crizele dinastice, încă mai avea un rol important.

Lucrarea este structurată în patru capitole: *Țările Române în raporturile internaționale din Europa est-centrală în deceniile opt-nouă ale secolului al XVI-lea*, «Proiectul dacic» al lui Sigismund Báthory: obiective și implicații politice în spațiul românesc, *De la Țuțora la Șelimbăr: poziția internațională a Țărilor Române (1595-1599)*, *Reacțiile internaționale la planurile lui Mihai Viteazul (1599-1601)*, cărora li se alătură, după obișnuință, o introducere, considerațiile finale, un rezumat în limba franceză și un indice.

Redăm, în continuare, cîteva dintre încheierile la care a ajuns autorul.

În ultima treime a secolului al XVI-lea (1572-1601), perioadă ce formează subiectul cercetării lui Veniamin Ciobanu, natura și direcțiile de dezvoltare a relațiilor internaționale în Europa est-centrală au influențat, într-o măsură mai accentuată, statutul politico-juridic al Țărilor Române, prin apariția unor cauze de ordin special, care au revigorat contradicțiile de interese dintre cele trei mari puteri vecine ale românilor.

Ideea echilibrului european, urmărită în practica politică atît de Casa de Austria, cît și de Polonia cancelarului Jan Zamoyski, ambele vizînd instaurarea preponderenței lor în spațiul carpato-danubian, a subminat principiul unității

Republicii Creștine, fapt de care a profitat Imperiul Otoman, care a instaurat regimul «suzeranității restrictive» asupra Moldovei.

Apariția semnelor de criză în Imperiul Otoman, mai ales după moartea lui Suleiman Magnificul (1566), a determinat agravarea progresivă a suzeranității otomane la nord de Dunăre, exercitată în forme și prin mijloace care n-au fost practicate în perioadele anterioare (spre exemplu, în perioada de tranziție de la regimul «suzeranității protectoare» la cel al «suzeranității restrictive» — 1538-1572, după cum consideră autorul).

O caracteristică a sfârșitului de secol XVI a fost unitatea de acțiune politică a Țărilor Române, de care a încercat să profite fiecare din «marile puteri» — Imperiul Otoman, Polonia, Imperiul Habsburgic — pentru instaurarea preponderenței lor în Europa est-centrală. Un eveniment care a complicat situația a fost înfăptuirea uniunii personale transilvano-polone (prin Ștefan Báthory, 1575), menită să separe Principatele în cadrul sistemului politic otoman și care a antrenat un larg evantai de consecințe negative asupra pozițiilor Porții în spațiul carpato-danubian.

În acest context au fost reluate «proiectele dacice», de unificare politică a întregului spațiu carpato-danubian, prin Sigismund Báthory, care urmărea însă includerea acestuia în cadrul unui regat maghiar refăcut. Reglementarea relațiilor de drept cu Habsburgii prin tratatul din 28 ianuarie 1595, acțiunile de forță ale lui Sigismund Báthory în Moldova și Țara Românească dovedeau că tocmai românii, care constituiau majoritatea populației în entitatea statală preconizată, erau excluși de la beneficii. Fapt pentru care ei s-au opus, în diverse forme, acestui proiect, contribuind la eșecul său.

Accederea pe «tronul dacic» a lui Sigismund Báthory era contrară și intereselor Coroanei polone, care nici nu l-a recunoscut pe acesta drept principe și care va acționa în singura direcție viabilă pentru îndeplinirea obiectivelor sale dunărene: spargerea unității juridico-instituționale a spațiului românesc creată de principele transilvan.

Rivalitatea dintre Polonia și Imperiul Habsburgic atinge cote maxime în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, ocuparea Moldovei și acordul de la Țușora — 22 octombrie 1595 — dintre otomani și polonezi demonstrând că regimul suzeranității Porții asupra Țărilor Române se putea restabili numai prin acceptarea preeminenței polone în spațiul carpato-dunărean, în ciuda presiunilor pe care le exercitau și imperialii, în același scop.

Aceștia din urmă încercau să obțină un deznodământ favorabil pe câmpul de luptă prin inițierea Ligii Creștine, la care au aderat și Țările Române, pe care diplomația imperială le dorea încorporate cât mai curînd, acordîndu-li-se, mai întîi, un statut de neutralitate.

În aceste împrejurări, soluția românească a lui Mihai Viteazul a încercat să rezolve conflictul secular de interese dintre marile puteri vecine pentru dominarea spațiului carpato-dunărean, prin aducerea sub controlul său a Transilvaniei și Moldovei. Era o condiție *sine qua non* a victoriei împotriva otomanilor, dar și o premisă în evoluția către statul centralizat unitar, realizabil tocmai datorită numeroaselor elemente organice comune.

Această posibilitate reală a alarmat conducătorii marilor puteri vecine, care au folosit toate mijloacele pentru a elimina, înainte de a fi prea târziu, obstacolul care încerca să bareze expansiunea lor, fie la Dunăre și Balcani, fie către centrul Europei.

Marea tentativă a lui Mihai Viteazul, subliniază autorul, a accelerat cursa în competiția pentru supremația politică în spațiul carpato-danubian a celor trei mari puteri rivale, ce va lua sfârșit odată cu pacea de la Zsitvatorok (1606), cu victoria, pe plan politico-juridic, a Porții. Aceasta va fixa și coordonatele statutului politico-juridic al Țărilor Române până la sfârșitul secolului al XVII-lea.

Trebuie evidențiată și încercarea de a adapta realităților politico-juridice terminologia existentă în uz pentru desemnarea lor, Veniamin Ciobanu propunând înlocuirea termenului de co-suzeranitate cu cel de *suzeranitate colectivă* și introducând formulele de *suzeranitate restrictivă* și *provincie de rang imperial*, în legătură cu Moldova de după 1574 (subl. ns. — Gh. I.).

În încheiere, ne îngăduim să semnalăm numeroasele erori de tipar, de altfel o trăsătură a muncii tipografilor în ultima vreme, dar și inconsecvențe care întâmpină pe cititor în finalul fiecărui capitol, acolo unde sîntem trimiși la temeiurile documentare și bibliografice ale lucrării. La p. 19, după *Introducere*, referințele sînt puse sub titlul Bibliografie; la p. 79, în finalul cap. I, nu aflăm nimic; la p. 138 trimiterile stau sub titlul, firesc, *Note*; la p. 226 lipsește din nou un titlu, pentru ca, la p. 298 să reapară. Este o inconstanță neobișnuită pentru o lucrare de știință.

Cartea asupra căreia am făcut referință este o nouă contribuție a cunoașterii contextului internațional în care s-a realizat prima unire politică a Țărilor Române.

Gheorghe Iutiș

Constantin Brâncoveanu, redactori coordonatori PAUL CERNOVO-DEANU și FLORIN CONSTANTINIU, secretar de redacție ANDREI BUSUIOCĂNU, București, Ed. Academiei, 1989, 285 p. + anexă

Afirmația lui André Burguière prilejuită de jubileul revistei «Annales» (1929-1979), anume că «celebrările nu sînt *întotdeauna* cei mai buni făuritori ai cercetării istorice», este adevărată și ponderată totodată (subl. ns.). Așadar, sînt situații, și nu puține, în care aniversările constituie totuși un bun prilej de rememorare onestă și de reconsiderare, în care apologetica, această «capcană» pentru evocator, este puțin resimțită.

Un exemplu de acest fel îl constituie volumul *Constantin Brâncoveanu*, menit să marcheze 300 de ani de la întronarea marelui domn român. Pentru cinstirea memoriei voievodului martir și-au unit eforturile 17 cercetători cu gîndul «să reconstituie la nivelul cunoștințelor de azi imaginea societății românești de la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea,

să precizeze poziția Țării Românești în sistemul relațiilor internaționale ale vremii, să definească coordonatele politicii interne și externe a lui Constantin Brâncoveanu, să evidențieze rolul jucat de "monarhia culturală" brâncovenească în dezvoltarea statalității și culturii românești (Ștefan Ștefănescu).

Volumul nu este, ca atâtea altele, o carte circumstanțială venită să semnifice un moment istoric, după care să-și trăiască uitarea. El este ceea ce, direct și simplu, se numește o cercetare serioasă, cu contribuții remarcabile de istorie cantitativă și exegetică.

Un excurs istoriografic, datorat lui Andrei Busuioceanu, schițează cele cinci ipostaze în care Constantin Brâncoveanu a fost perceput: martirul, diplomatul, precursorul politicii de reformă, patronul cultural și reprezentantul tipic al sensibilității baroce care, însumate, ar conduce la o nouă și o altfel de monografie *Constantin Brâncoveanu*.

Trei studii, subscrise de Constantin Bălan, Florin Constantiniu și Iolanda Țighiliu sînt circumscrise socio-economicului. Sfertul de veac al domniei Brâncoveanului a fost un timp de primeniri, de deschideri către modernitate. Cresc activitățile de producție și de schimb, se dezvoltă piața și circulația bănească. Relațiile agrare, rămînînd în cadrele tradiționalului (ceea ce plasează Țara Românească, ca și Moldova și Transilvania, în «feudalitatea tardivă») oferă și o anume noutate. Constantin Brâncoveanu a înfăptuit o reformă fiscală și a fost preocupat să limiteze, din interese bănești, aservirea țăranilor liberi de către boieri și egumeni. Prin aceasta, el se prezintă «ca un precursor al politicii de reformă a domnilor fanarioți» (Florin Constantiniu).

Constantin Brâncoveanu, domnul care se situează la cumpăna dintre tradiție și modernitate, gospodarul desăvîrșit, iubitor de ordine (mărturie stînd condicile păstrate: Condica marii logofeții, Condica vistieriei, Anatefterul sau Condica de porunci a vistieriei; de asemenea, însemnările personale: Foletul Novel, 1693-1704 și recent descoperitul Catastih-jurnal cu însemnări de taină, 1709-1714) a fost «cel mai bogat proprietar funciar pe care l-a avut vreodată Țara Românească» (Iolanda Țighiliu). A stăpînit, după această nouă cercetare, 179 de proprietăți în Țara Românească și Transilvania (față de 111 înregistrate de istoriografia noastră pînă acum), sate cu pămînt de cultură, podgorii, livezi, grădini, fînațuri, mori, bălți, heleștee, păduri, prisăci, case, curți, pivnițe de piatră, teascuri și crame etc. De aici a putut agonisi sume fabuloase, care i-au slujit politica, dar care, paradoxal, s-au și întors împotriva lui constituind grele capete de acuzare în decizia sultanului, din vara anului 1714, de un dramatism care a cutremurat pe contemporani.

Domnia lui Constantin Brâncoveanu prezintă un interes particular și pentru aspirația de unitate românească care, neputîndu-se realiza atunci pe plan politic, a recurs la alte forme, de altfel devenite tradiționale. Ca mulți dintre predecesorii lui, Constantin Brâncoveanu a urmărit cu interes ceea ce se întîmpla în Transilvania și a reactivat căile de oblăduire a acestei ramuri a trunchiului românesc. Domnul muntean a intervenit pentru protejarea bisericii românești din țara intracarpatică. La 25 mai 1698, Brâncoveanu a confirmat o mai veche danie bănească anuală (de la Matei Basarab, Constantin Șerban

și Antonie Vodă) mitropoliei ortodoxe de la Alba Iulia, amintind că aceasta «iaste făcută și înălțată de răposatul Mihai voievod pe vremea cînd a fost crai într-acea parte de loc». El a protestat împotriva unirii forțate a românilor din Transilvania cu biserica Romei, incitînd la rezistență și la păstrarea legăturilor confesionale cu Țara Românească. Politica de sprijinire a românilor ardeleni a avut în vedere și trimiterea cărților de cult tipărite la București, Buzău, Snagov, Rîmnic ori Tîrgoviște, atunci cînd nevoia era mai acută. Se putea obține, astfel, o contracarare a efectelor propagandei iezuite, care amenința pe români cu deznaționalizarea. Prin grija lui Brâncoveanu și a lui Antim Ivireanu a fost reînființată tipografia de la Alba Iulia unde «ne întîmplîndu-să [...] *neamului nostru românesc* aici în Ardeal meșter pentru lucrul tipografiei» a fost trimis tipograful muntean Mihai Ștefanovici (subl. ns.).

Modul în care realitățile de la sud de Carpați și politica lui Constantin Brâncoveanu față de românii «de peste munți» au fost percepute de istoriografia românească transilvăneană au oferit lui Ioan Aurel Pop, urmînd mai vechi preocupări, prilej de frumoasă meditație istorică. Iar cititorul avizat poate constata, încă o dată, că între obiectivitatea istoricului și datoria sa național-patriotică nu există incompatibilitate.

Constantin Rezachevici a întregit aureola de ctitor a lui Brâncoveanu reconstituindu-i inițiativele în domeniul organizării militare. Contrar unor opinii mai vechi și mai noi, care exprimau desființarea oștirii de țară ori, măcar, reducerea ei pînă la un efectiv simbolic, autorul, un cercetător al istoriei militare, conchide că Brâncoveanu «nu numai că a păstrat armata tradițională a țării, reorganizînd chiar unele categorii, dar la cele aproximativ 20 de corpuri existente a adăugat alte două: *talpoșii* la curte și *martalogii* la hotare, a creat o flotă militară dunăreană și a îmbunătățit apărarea hotarului apusean al țării, înființînd marea căpitănie de margine de la Cerneți, pe locul vechiului banat al Severinului. A fost așadar un ctitor și în acest domeniu».

Trei studii, semnate de Paul Binder, Paul Cernovodeanu și Andrei Pippidi, se ocupă de politica externă în timpul lui Constantin Brâncoveanu. Campania din 1690, în mai toate secvențele ei temporale («zi cu zi») a fost refăcută prin corelarea izvoarelor românești cu cele săsești și maghiare (Paul Binder). Victoriile de la Zărnești (11 august 1690) și Bran (15 august 1690) s-au datorat contribuției strategice și tactice a lui Constantin Brâncoveanu.

Înșușirile politico-diplomatice ale lui Brâncoveanu au fost de o importanță capitală pentru o vreme așa de complexă, cu numeroase incertitudini și tulburări în această parte a continentului nostru. Ele, aceste calități, au slujit interesele țării, i-au asigurat echilibrul prin folosirea contradicțiilor dintre puterile rivale: Imperiile Otoman, Habsburgic, Țarist și Polonia. Bogata corespondență a lui Brâncoveanu — 282 scrisori? (p. 130), 283 scrisori? (p. 139) identificate pînă acum, din care 170 cu caracter politic și diplomatic — ne relevă o cancelarie activă, cu o vastă rețea de agenți și emisari recrutați dintre cărturari, comercianți, clerici, care au îndeplinit misiuni la Istanbul, Moscova, Varșovia, Viena, Veneția și, prin aceste capitale, cu ambasadorii altor state. A fost o febrilitate diplomatică menită să constituie un *cont de știri* care să

determine hotărârile în politica externă a Țării Românești. În special cu forța cuvintelor bine rînduite a reușit acest mare domn român «să lupte nu numai pentru independența principatului muntean, dar și a provinciilor Moldova și Transilvania...» (Paul Cernovodeanu).

Correspondența dintre Constantin Brâncoveanu și lordul William Paget, ambasadorul Angliei la Poartă, constituie un episod de mare interes, căruia Andrei Pippidi i-a restituit adevărata valoare. Aceasta rezidă nu în formarea unor legături strînse politice ori culturale (sub aceste aspecte corespondența în discuție «are unele din caracteristicile unui eșec»), ci în prilejul ce i s-a oferit lui Brâncoveanu «de a-și afirma identitatea spirituală, a sa și a poporului său». Pentru că, Brâncoveanu a avut conștiința apartenenței la Europa, care era «numele lumii civilizate [...] Prin contractele cu Occidentul au venit și înțelegerea locului istoric al poporului român, fixat de o nobilă origine, a cărei regăsire are o funcție compensatoare, și descoperirea de sine care i-a deschis acestui popor drumul către o națiune modernă» (Andrei Pippidi).

Programul cultural al «epocii brâncovenesti» este «privilegiat» în structura volumului prin șase studii, subscrise de Alexandru Duțu, Virgil Cândea, Răzvan Theodorescu, Aurora Ilieș, Radu-Ștefan Ciobanu și Daniel Barbu. A existat un «model cultural brâncovenesc», adică o sumă de activități care a fost transmisă de patriarhul Atanasie al Antiohiei astfel: «multe și mărețe clădiri și zidiri, spre folosul și binefacerea locuitorilor, în special licee și școala de deosebite științe și învățături — școli grecești, slavonești și românești și pentru aceste limbi ați făcut și tipografie». Prin aceste «fapte bune», spune logofătul Radu Greceanu, contemporanul și admiratorul lui Constantin Brâncoveanu, domnul «numele au cîștigat mare». «Modelul cultural inspirat și dirijat de curtea brâncovenească nu a avut forța de iradiere a modelelor apărute în societățile aflate în plină expansiune, precum Franța și Anglia [...]. Constituit pe o bază economică redusă, supus exigențelor haotice ale Porții otomane, modelul /brâncovenesc/ a inspirat oameni de cultură din Balcani și Orientul apropiat [...] Conținutul modelului brâncovenesc [...] a supraviețuit prin partea cea mai nobilă a oricărui model, prin formele artistice, și a conturat un stil» (Alexandru Duțu).

Relațiile lui Constantin Brâncoveanu și ale Curții sale cu Orientul Ortodox au fost atât de apropiate și felurite, încît sînt socotite o adevărată «operă» (Virgil Cândea). Toate cele patru patriarhate orientale (Constantinopol, Ierusalim, Alexandria, Antiohia) au apelat la Constantin Brâncoveanu, toate au aflat la el înțelegere și ajutor în forme variate. Înălții ierarhi Dosithei Notara și nepotul său Hrisant Notara de Ierusalim, ca și Athanasios Dabbas de la Antiohia au fost nu doar oaspeți ci «adevărați curteni [...], colaboratori și sfetnici» ai lui Brâncoveanu. Comunitățile ortodoxe orientale din Antiohia și Siria, Ierusalim și Egipt, Sinai și din capitala otomană ori din insule s-au bucurat de donații în bani, produse, cărți, lucrări de artă, burse de studii la Academia domnească din București. Grație patronajului cultural al lui Brâncoveanu a fost introdus tiparul în cultura arabă, ceea ce în fond a constituit «un capitol din marea istorie a revoluției pe care introducerea tiparului a produs-o în viața spirituală și politică a omenirii» (Virgil Cândea).

Ctitorul munificent și monarhul fastuos care a fost Constantin Brâncoveanu «și-a marcat prin texte, dar mai ales prin imagini, legitimitatea cîrmuirii sale...», așa cum arată «*dunga cea mare bătrînă și blagorodnă a rodului și neamului său*», atît dinspre mamă cît și dinspre tată, din pronaosul bisericii celei mari de la Hurezi. Este «un pios omagiu adus în frescă [...] familiei sale boierești, «neamului» patern și matern cu antecedente precumpănitor românești, dar și, parțial, levantine, voievodale, dar și bănuir imperiale...» (Răzvan Theodorescu). Cel ce și-a spus «Io Constantin Basarab voievod», precum Laiotă, Neagoe, Radu Șerban, Matei, Constantin Șerban și Șerban Cantacuzino, era mîndru și de ascendența sa bizantină, prin Cantacuzini (subl. ns.). La mănăstirea Hurezi piatra inscripției exterioare principale este străjuită de acvila bicefală cantacuzină și de corbul basarabesc.

Logofătul Radu Greceanu ni-l înfățișează pe Constantin Brâncoveanu, în predoslovla *Istoriei* sale, într-o manieră asemănătoare: «vrednicia neamului Măriei Tale, care despre tată din Basarabi să trage, iară de către mumă din neam împărătesc, din prea fericitul Ioan Cantacuzino». Încă din boierie, ca logofăt, Brâncoveanu își sublinia descendența sa «basarabească» (în fapt craiovească), așa cum spune pisană de pe zidul clopotniței de la mănăstirea Bistrița: «despre tată se trage din vechea dungă a Craioveștilor, car și Băsărăbești se cheamă». *Anonimul brâncovenesc* îi îndreptățește, și el, înălțarea în jilțul voievodal pentru că «este neam de al lui Matei-vodă»/Basarab/. Constantin Brâncoveanu, urmînd linia politică tradițională a strămoșilor săi și-a subliniat preponderent descendența «basarabească», spunîndu-și «Constantin Basarab voievod» sau «Constantin Vodă Basarab», așa cum a fost receptat și în cronistica vremii sale (Aurora Ilieș).

Viața spirituală în sfertul de veac al domniei Brâncoveanului, prin prisma relațiilor cu Cantacuzinii, ni-l restituie pe principele cărturar și făuritor de cultură ca pe un continuator al trudei spirituale a înaintașilor Cantacuzini, în mediul cărora s-a format și al căror «program» l-a preluat și dezvoltat, astfel încît Țara Românească a devenit centrul spiritual al sud-estului european (Radu-Ștefan Ciobanu).

Arta brâncovenească – semnele timpului și structurile spațiului, studiul de erudiție și fină exegeză al lui Daniel Barbu, desăvîrșește contribuțiile de istorie a culturii brâncovenești grupate în acest volum.

Însemnările românești pe cărți din «epoca brâncovenească», interpretate selectiv de Marieta Chipere, prezintă, ca toate noutățile de acest gen, un mare interes pentru recuperarea trecutului. Concise, spontane, sincere ele sînt de mare preț pentru a reface trăiri zilnice, atitudini față de bine și rău, bucurii și necazuri, viața de familie, agonisiri de bunuri și pierderi ca urmare a calamităților naturale, interesul pentru faptul politic, perceperea și înțelegerea acestuia etc. Cartea veche, rod al inteligenței și conlucrării oamenilor, își sporește importanța prin păstrarea acestor gînduri de expresie individuală ori comunitară, care oferă istoricului un evantai sporit pentru recompunerea trecutului.

Urmașii lui Constantin Brâncoveanu și locul lor în societatea românească, studiu de genealogie și istorie, semnat de Dan Berindei, cuprinde generațiile I-VII, uneori și generația VIII din descendenții lui Constantin Brâncoveanu, ajungându-se, câteodată, pînă la începutul secolului XX. O anexă, cuprinzînd execuția grafică a arborilor genealogici, ușurează înțelegerea.

Am poposit îndelung asupra acestui volum de studii stimulat de o lectură agreabilă și folositoare. Cel căruia îi este dedicat, tragicul și eroicul domn Constantin Brâncoveanu, «prinț al aurului», meșter neîntrecut al diplomației, promotor al unei culturi de mare rafinament, «sfînt prin moarte», își află cinstită memoria printr-o carte de reală valoare, etapă, cum spuneam la începutul acestor rînduri, spre o nouă și o altfel de monografie Constantin Brâncoveanu.

Ion Toderașcu

MILTON LEHRER, *Ardealul — pămînt românesc (Problema Ardealului văzută de un american)*, ediție îngrijită, prefată și note de conf.univ.dr. ION PĂTROIU, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, 432 p.

Lucrarea a fost elaborată după evenimentele din vara anului 1940, cînd România — izolată din punct de vedere politic — a pierdut o mare parte din teritoriul său național; ea își propunea să dezvăluie opiniei publice occidentale «aspectul real al așa-numitului arbitraj de la Viena, act arbitrar, inechitabil și apolitic, impus cu violență de cei doi compași, Ducele și Führerul, care au crezut că Europa culturii milenare a căzut atît de jos, încît destinele ei pot fi scrise de doi aventurieri, erijați în conducători» (p.27). Demersul istoricului american se întemeiază pe o atentă cunoaștere a istoriei românilor din spațiul intracaptic, încît cartea sa este o adevărată istorie a Transilvaniei, a existenței și rezistenței poporului român la politica seculară de maghiarizare, a luptei lui pentru recunoaștere națională și unitate statală; în același timp, ea reprezintă și o demascare a politicii șovine, antiromânești duse de-a lungul secolelor de cei veniți, dar al cărui rezultat n-a fost decît un colaps. Referindu-se, în acest sens la semnificația anului 1918, autorul conchide: «în viața popoarelor ca și în viața indivizilor, nedreptatea și situațiile false nu pot da naștere decît la provizorat, care întotdeauna se termină cu triumful dreptății [...] chiar atunci cînd unele dintre ele durează un mileniu» (p.67).

O obsesie seculară — cea a Imperiului Sfîntului Ștefan — a stat și la originea actului din 30 august 1940; dar, așa cum aprecia autorul, «din orice punct de vedere s-ar analiza verdictul de la Viena el este nul *ab initio*. Din punct de vedere juridic verdictul este ca și inexistent» (p.362, subl. aut.). Evenimentele care au urmat au demonstrat că sentința era nulă din toate punctele de vedere. Soluția propusă de Milton Lehrer s-a dovedit una viabilă: «În ziua în care regimul despot de la Budapesta va fi fost lichidat definitiv și înlocuit printr-un regim democratic — cinstit și sincer — nimic nu se va opune la o colaborare între cel două popoare, vecine, ungurii și românii. Condiția *sine qua non* a acestei

colaborări este, însă, reîntregirea Transilvaniei în hotarele firești ale românișmului» (p.391).

Nelu Zugravu

ION I. RUSSU, *Românii și secuii*, București, Ed. Științifică, 1990, 296 p.

Venind dinspre domeniul lingvisticii istorice, înzestrat cu acribia proprie acestui domeniu, regretatul profesor clujean I.I. Russu aduce, după o viață de asidue cercetări, monografia *Românii și secuii*, ce reprezintă o merituosă împlinire a istoriografiei problemei. Apărută la Editura Științifică, abia în anul 1990 (după cum mărturisește editorul fusese încredințată tiparului din 1984 !), cartea cunoaște un destin ciudat, asemănător în bună măsură scrisului istoric veritabil. Tratînd o temă foarte controversată, cu o vechime apreciabilă, dar și de mare actualitate, autorul pune în valoare temutul său spirit critic, reușind să așeze problematica abordată sub incidența luminii adevărului — *lux veritatis* — încercînd, de asemenea, să țină cumpăna obiectivității cît mai imparțial cu putință.

În planul istoriografiei românești, I. I. Russu aduce, după cum aminteam mai înainte, instrumentarul și metodologia filologului, dar și perseverența arheologului, toate circumscrise unei idei-fortă, încercarea de a rezolva unele dintre problemele-cheie ale istoriei noastre vechi, concentrîndu-și cercetările asupra fondului autohton traco-dac al limbii române, asupra istoriei purtătorilor acestui fond și a rolului lor în procesul de etnogeneză românească. Concretizarea acestor preocupări se oglindește în lucrarea *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romană*, apărută la București în 1981.

Paralel cu aceste preocupări, savantul clujean și-a dedicat o parte a demersurilor pe tărîmul istoriografic, cercetării relațiilor româno-maghiare și în special a aspectelor legate de conviețuirea românilor cu populația secuiască maghiarofonă, din partea de est și sud-est a Transilvaniei. Monografia rezultată în urma acestor cercetări nu este cîtuși de puțin o «schită provizorie», cum și-o autodefineste autorul, ci o lucrare bine documentată, prima tratare globală și pertinentă a acestui subiect de către un istoric român.

I. I. Russu insistă asupra «caracterului lingvistic-filologic și onomatologic» al cercetării întreprinse; principala contribuție și coloana vertebrală a întregii lucrări este relevarea antroponimiei românești transmise populației maghiarofone, esențiala dovadă a fenomenului de maghiarizare și a existenței unei numeroase populații românești în așa numita «Terra Siculorum».

Lucrarea este structurată în patru capitole bine proporționate și foarte dense, cu o bibliografie extrem de bogată și bine utilizată, uneori cu accente polemice, ilustrînd atenția acordată de autor problemei în discuție.

Primul capitol intitulat *Secuii în Transilvania* urmărește trasarea cadrului general al problemei, evidențierea contextului social-politic al fenomenului,

condițiile în care antroponimele au trecut «cu oameni cu tot» din comunitatea social-etnică și lingvistică românească la cea maghiară. Pe rând, autorul expune: politica de maghiarizare, aducând în discuție și insistând asupra «secuizării» ca fenomen specific; habitatul secuiesc și motivele colonizării la granița de est a Transilvaniei; originea acestora și conviețuirea dintru început cu elementul românesc autohton. O atenție deosebită este acordată românilor, rolului și rostului lor în această parte de țară, rol minimalizat pînă la desființare de o parte a istoricilor maghiari, care urmînd o «bună» tradiție interpretează trunchiat documentele, «uitînd» de existența unor pasaje de cronică care dovedesc indubitabil prezența elementului românesc în Transilvania (*Gesta* lui Anonymus) sau în Secuime (*Gesta* lui Simon din Keza). După o interpretare foarte pertinentă a izvoarelor narative ce dovedesc «prezența românilor în zona secuiască», I. I. Russu se oprește asupra conscripțiilor și statisticilor care, începînd cu secolul al XVIII-lea, au redat cu mari inexactități, care slujeau unui scop politic, proporția elementului românesc, sugerînd totuși mecanisme «disoluției» etnicilor români în masa secuiască maghiarofonă. Astfel, savantul clujean ajunge la concluzia că între 1800 și 1850 putem vorbi de o proporție de 25-30% români din totalul populației. Mergînd mai departe pe firul statisticilor, făcînd dovada cunoașterii instrumentarului și a metodologiei istorice, autorul declară cu modestie că va înfățișa «cîteva informații și date comparative în chip de completări mai diferențiate» la lucrarea lui Paul Balogh din anul 1902, *Compunerea etnică a Ungariei*, comparîndu-le cu *Lexiconul geografic-statistic al Transilvaniei* al lui I. Lenk și cu repartizarea după «naționalitate» și confesiuni (*Sematismele* din Blaj și Sibiu) a populației din Secuime. Analiza acestor lucrări o face impunînd un nou criteriu: studiul antroponimelor, pentru a putea înțelege, astfel, dacă nu «tot ce a fost», măcar pentru a justifica mai corect «tot ce este, tot ce a mai rămas». Folosind noua metodă de investigație, descoperă în cele 150 de sate din Secuime, unde nici Lenk, nici Balogh nu cunoșteau elementele românești, existența efectivă a acestora sau urme certe ale existenței lor, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. Așadar, realitatea social-etnică se prezintă simțitor modificată, față de cum au înfățișat-o statisticienii maghiari. I. I. Russu demonstrează că în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, în toate localitățile («cu excepția poate a celor 17 sate în Odorhei și unul-două în Mureș») exista o numeroasă populație românească.

Partea a V-a a lucrării este dedicată studierii mai detaliate a mecanismelor prin care secuii s-au așezat în bazinul Someșului și Mureșului în rîndul populației majoritare românești, precum și analiza vastei bibliografii maghiare în domeniu. O dovadă a stăpînirii cu dexteritate a metodelor criticii de text este folosirea lucrării lui P. Hunfalvy, despre originea secuilor — autorul fiind un cunoscut adept al tezei rösleriene — în sprijinul demonstrației sale. Astfel, P. Hunfalvy afirmă că: «în general considerăm neîndoielnic faptul că între secuii de azi o parte este de obîrșie românească». Pe acest fîgaș al învingerii adversarului cu propriile sale arme, filologul clujean reușește să demonstreze că populația rustică românească, deznaționalizată și integrată în comunitatea secuiască, este ultimul și cel mai important element etnic asimilat. O analiză pe larg, cu exemplificare pe cîteva sate, a etapelor «secuizării», prin care

distinctivele apartenenței etnice-naționale românești: limba, conștiința, confesiunea, antroponimele, portul, datinile și construcțiile au fost aneantizate sau chiar treptat, duce la concluzia logică, potrivit căruia motivul principal al deznaționalizării de mari proporții în Secuime este reprezentat de dezagregarea texturii etnice a satului, de erodarea treptată a celulei esențiale prin care se autentifică etnicul românesc.

Raportându-se la anterioarele realizări ale istoriografiei românești în problema conviețuirii româno-secuiești, a raporturilor dintre aceste două etnii, I. I. Russu se arată nemulțumit, și pe bună dreptate, arătând că în această direcție «s-a lucrat sumar, unilateral, uneori superficial, fără cercetări ample și sistematice de bibliotecă, arhivă și de teren», astfel că de multe ori cercetătorii români au rămas la nivelul aparențelor.

Capitolul al III-lea redactat de către Ioana Cristache Panait, inserat în corpul lucrării la cererea autorului, aduce argumente în plus tezei propuse, prin cercetarea altor domenii. Astfel, sînt prezentate monumente ale arhitecturii de lemn: case, biserici, anexe gospodărești, porți, mobilier și obiecte de uz casnic; motive ornamentale, din localitățile părții de est și sud-est a Transilvaniei, relevîndu-se strînsele legături și analogiile multiple cu monumente din alte spații ale unității românești.

În ultima parte a lucrării, concretizînd ideea expusă la început, I. I. Russu studiază cu atenție și în profunzime antroponimele românești din limba secuilor și maghiarilor — veritabile documente ale prezenței și deznaționalizării românilor. Principalele căi ale acestui «împrumut» sînt: acordarea de titluri nobiliare; nume de tip «demotikon» (după localitățile de unde erau sau își aveau proprietățile); înlocuirea (schimbarea, «traducerea») multor nume românești prin nume maghiare. De asemenea, autorul prezintă un repertoriu alfabetic de antroponime românești la secui și la alți maghiarofoni, menționînd iarăși că acesta nu este decît un simplu «indicator schematic» (pentru care folosește însă un vast material documentar), insistînd asupra necesității de a continua investigația începută de el prin folosirea tuturor surselor posibile.

Monografia se încheie tot cu un studiu, deși plasat sub denumirea «Anexe», prin care autorul urmărește influența limbii maghiare asupra limbii române, oprindu-se cu deosebire asupra antroponimelor maghiare care se regăsesc la populația românească. Aici este disecat, de asemenea, *Dicționarul etimologic — istoric al cuvintelor maghiare în limba română* elaborat de L. Tamas și editat de Academia Ungariei, de proporții impozante, cu un număr de 820 pagini, cu 2.800 cuvinte, dar din care 93% sînt elemente dialectale (din graiuri cu caracter local sau zonal) și numai vreo 195 cuvinte sînt considerate de autorul maghiar ca aparținînd românei literare.

I. I. Russu anexează studiului său o bibliografie cu lucrările românești și maghiare consultate, alături de un indice orientativ ce cuprinde patru secțiuni: materii; geographica et topographica; antroponima și auctores. Demn de remarcat este și materialul fotografic din cuprinsul lucrării alături de cele două hărți ce indică întinderea «zonei secuiești».

Acesta este în linii mari cuprinsul lucrării lui I. I. Russu, a cărui concluzie documentară și argumentată pe deplin este: «în ținutul secuiesc s-a desfășurat un fenomen de maghiarizare masivă a românilor, care (secuizați, vorbind ungurește) au păstrat și un considerabil număr de antroponime românești». Menționând o dată în plus caracterul «de etapă» al monografiei, autorul lasă generațiilor de cercetători ce vor urma obligația morală de a continua munca de adunare a informațiilor, prin care să se realizeze «o adevărată istorie a așezărilor și a populației în ansamblul teritoriului Secuimii».

Petronel Zahariuc

IOSIF SCHWARTZ, I. KARA, *Obștea evreiască din Podu Iloaiei. File din istoria unui «ștetl» moldovenesc*, București, Ed. Hasefer, 1990. 168 p. + 8 p. ilustrații.

Autorul, binecunoscut în mediile iudaice cu pretenții științifice, ne oferă o nouă probă a deosebitei sale vitalități, prin intermediul monografiei consacrate comunității din Podu Iloaiei, transformată, ca atare, într-un obiect de studiu etnografico-istoric folositor interesărilor. Intenția lui Iosif Schwartz (Ttzhak ben Zwi) se circumscrie recuperărilor de mică anvergură, dar, tocmai datorită acestei apartenențe, lucrarea capătă un loc bine definit între demersurile similare, devenind un util instrument de analiză. În plus, trebuie să remarcăm că ea umple o parte din golul creat prin absența preocupărilor majore asupra unor asemenea subiecte, care, o subliniem, indiferent de nivelul discret ce este pus în valoare, acoperă, grație elementelor documentare, regiuni ori perioade insuficient remarcate până acum. Cazul monografiei de «ștetl» nu are precedent în literatura istorică postbelică, iar destule dintre studiile elaborate între cele două războaie mondiale sau înainte au nevoie de corectări și completări. Ar rămâne să semnalăm doar inițiativele externe, alcătuite, desigur, mai sistematic, dar bazate tot pe informațiile indigene, oprite, din păcate, înainte de a fi consemnate exhaustiv, ceea ce a reprezentat încă o dificultate determinând restrângerea ariei de investigație (vezi teoretizările din *Le shtetl. La bourgade juive de Pologne*, autoare Rachel Ertel — Payot, Paris, 1986 — ori din cartea lui Mark Zborowski și a Elisabethei Herzog, *Das Shtetl: die untergegangene Welt der osteuropäischen Juden* — München, Beck, 1991; demnă de menționat, cu titlu informativ, și Ștefănești. *Portrait of a Romanian Shtetl*, aparținând Ghittei Sternberg — Pergamon Press, Oxford, New York etc., 1984).

După o introducere cerută de motivațiile cercetărilor sale (I. Kara a început să strângă material încă de la finele războiului), volumul se deschide cu un excurs istoric al așezării, evenimentele fiind marcate în funcție de importanța lor, acoperind o perioadă cuprinsă între 1818 și 1968. În legătură cu *Hronic*-ul, următoarele capitole se corelează cu acesta prin intermediul aparatului critic comun utilizat, fapt ce ușurează mult recunoașterea argumentelor cerute de explicațiile auctoriale: viață economică, viață obștească, situația instituțiilor

de învățămînt, fie ele particulare sau publice, sinagogile, rabinatul, fenomenul hasidic (care atinge tangențial comunitatea, centrele sale de greutate păstrîndu-se în shtetl-urile concentrate în județul Botoșani, încă de la finele secolului al XVIII-lea), folclorul local și aspecte etnografice. Fără îndoială că bine documentate au putut fi subcapitolele referitoare la mediul economic și social, la climatul intern al așezării, reperele istorice fiind asigurate de seria actelor incluse în fondurile Arhivelor Statului din Iași, o parte dintre ele, mai revelatoare în opinia autorului, dobîndind un loc aparte în *Anexe* (19 mențiuni, între care extrase de catagrafii, de condici, jalbe, articole din ziarele vremii, un fragment din Statutul Comunității cultului evreiesc din Podu Iloaiei). Puținele observații pe care recenzentul ar fi dispus să le facă țin de forma unor exprimări semantice («Tendențele dictatoriale» — se referă autorul la cazul unui ajutor de primar amator de ilegalități, în 1937 — «găsesc imitatori și în viața evreiască» (*sic!*). Acestea nu afectează, însă fondul lucrării. Interesante sînt mențiunile privitoare la *ethos*-ul miciei comunități, strădania lui I. Kara de a se consemna tot ceea ce poate oferi o imagine cît de cît completă a grupului etnic dovedindu-se remarcabilă.

În același spirit, o a doua parte a tomului se ocupă de *Podu Iloaiei în oglinda literaturii*, inventariind cîteva din producțiile literare ale localnicilor Ițic Manger, I. Kara, Simcha Schwartz, scrise în siajul genului compozițional care l-a făcut celebru, bunăoară, pe Șalom Alehem: așa-numita «povestire de ștetl». Volumul se completează cu *Anexele documentare* amintite mai sus, cu un despărțămînt care aduce *Cîteva completări necesare* la istoria localității, o utilă *Bibliografie selectivă* a lucrărilor semnatarului (fapt care ne obligă la observația necesității adunării titlurilor într-un volum cuprinzător, pus la dispoziția interesaiților) și o postfață a lui S. Kaufman, președintele Comunității Evreilor din Iași.

Conchidem afirmînd că volumul reprezintă un eveniment editorial peste care nu se trece cu ușurință, pragmatica elaborării sale făcîndu-l indispensabil monografistului care caută un model metodologic, dar și studiosului interesat de comunitățile mici din Moldova. Vom adăuga că numele eruditului I. Kara conferă garanție suplimentară a seriozității de care a beneficiat subiectul în tratare.

Mihai-Răzvan Ungureanu

IOAN SCURTU, ION BULEI, *Democrația la români, 1866-1938*, București, Ed. «Humanitas», 1990, 247 p.

Astăzi, cînd societatea românească traversează o perioadă de convulsii, confuzii și demitizări, apariția unei astfel de lucrări ni se pare deosebit de utilă.

Marele public, în primul rînd, atît de mult ironizat de către istoria neiertătoare trebuie să găsească luciditatea minimă pentru a înțelege că și în România structurile democratice au fost cîndva o realitate, că, așa hulit,

politicianismul românesc a găsit, în momente de colaps, puterea de a opta pentru ideea de parlamentarism, de pluralism politic.

Toate aceste evidențe nu pot fi nicidecum desprinse de principiile monarhiei de tip constituțional, instituție fie contestată, fie adulată, dar în orice caz indispensabilă procesului de articulare a României moderne.

Carol I, Ferdinand și chiar — în anumite limite — Carol al II-lea au ilustrat prin propriul exemplu că practica politică trebuie să nu eludeze niciodată interesele naționale ale unui popor care prin însăși structura și simțămintele sale ancestrale a fost ostil oricărei forme de totalitarism.

Autorii vor să demonstreze că departe de a se constitui într-o insulă de balcanism în hitlerismul european, România a oferit toate indiciile unui stat democratic, cu un spirit civic de netăgăduit. Model politic pentru vecinii săi, regatul dintre Carpați și Dunăre a demonstrat că spiritul european își poate găsi forme de manifestare viabile și în Est, cu nimic mai prejos unor democrații clasice (cazul Bulgariei, bunăoară).

O lucrare scrisă echilibrat, nespectaculoasă ca interpretări, însă în nici un caz menită indifferenței de lectură.

Tenta sa oarecum pedagogică se poate explica și datorită contextului istoric actual. România, oscilînd între spectrul neantizării economice și redescoperirea propriei istorii, între banalizarea ideii de patriotism și pericolul unui cosmopolitism de duzină trebuie să-și găsească forța morală necesară revigorărilor. Cartea de față nu-și propune să stimuleze anumite comandamente politice, nici să aducă servicii vreunei prejudecăți conceptuale.

Ea realizează, în primul rînd, un act de educație civică, cu atît mai necesar astăzi, în condițiile în care, 45 de ani de camuflare a marilor evidențe istorice au lăsat urme traumatizante și adesea rușinoase în conștiința multora dintre contemporanii noștri.

Tradiția politică a României, tradiția monarhică rămîne însă o constantă *sine qua non* a adevărului istoric, în ciuda diferitelor poziții partizane sau pseudo-științifice referitoare la pretinsul caracter sau «spirit» republican al structurilor sociopolitice românești. În fond, republica, așa cum observa un perspicace cunoscător al problemei, Alexandru Paleologu, are pentru noi, românii, un spectru de înțelegere foarte labil, începînd cu aventura de la Ploiești din 1870-71, a lui Candiano Popescu, trecînd prin filiera lui Caragiale, care a ridiculizat un mod de inserare istorică «ce nu ne era organic» (cazul vestitei «republicane» Mița Baston) și culminînd cu tragicele ecouri ale republicii impuse cu brutalitate de la Moscova, la 30 decembrie 1947, România europeană, România modernă nu va putea fi nicicînd separată de forma de guvernămînt monarhic-constituțională.

Cristian Sandache

GH. IANCU, G. CIPĂIANU, *La consolidation de l'union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, București, Ed. Enciclopedică, 1990, 338 p.

Documentele, selectate de autori din arhivele franceze, încep cu momentul reluării ostilităților de către români (octombrie 1918) și se încheie cu integrarea în cuprinsul statului român (în iulie 1919) a ultimei zone etnice românești aflate sub control străin. Bogată în evenimente — cu grijă expuse și comentate în *studiul introductiv* — perioada în discuție este dominată de pregătirile și desfășurarea Marii Adunări Naționale de la 1 Decembrie 1918, care a consacrat Unirea Transilvaniei cu Țara, realizând România Mare.

«Pacea punică» de la București și tratativele dintre puterile angajate în război, pentru încheierea unei păci separate, crea din nou, pentru România, primejdia de a nu-i fi recunoscută starea de beligeranță. Lipsa de unitate dintre aliați a îngăduit guvernanților maghiari să-și creeze o poziție privilegiată în cadrul tratatelor de armistițiu, în cuprinsul cărora cerințele naționale ale românilor, prevăzute în tratatul încheiat în 1916, erau ignorate sau neglijate. Documentele franceze reliefează creșterea spiritului ofensiv al maghiarilor; totodată, însă, subliniază și atitudinea autorităților românești, rolul Consiliului Dirigent în instituirea administrației naționale în Transilvania. Sînt oferite date, importante, cu privire la conflictul deschis de conducerea comunistă a lui Bela Kun, la responsabilitățile politice și militare.

Documentele sînt importante nu numai pentru că reliefează atitudinea favorabilă și sprijinul acordat de Franța revendicărilor naționale românești; dau expresie, totodată, și poziției adoptate de români în aceste memorabile împrejurări. Completînd informația și întregind conturul evenimentelor, piesele selectate și inserate în volum înfățișează motivațiile militare și politice, stările de spirit și acțiunile întreprinse în perioada istorică în care Transilvania a fost integrată în teritoriul românesc.

Studiul introductiv și notele bogate întregesc conținutul documentelor, subliniindu-le valoarea; reprezintă o pledoarie în favoarea alcătuirii unui *corpus de documentare privind istoria românilor*, capabil să îngăduie pătrunderea în afdincurile acesteia. *Mărturiile franceze* constituie un argument, un important argument, în acest sens.

Gh. Platon

STERIE DIAMANDI, *Galeria oamenilor politic*, București, Ed. Gesa, 1991, 255 p.

Reeditarea lucrării lui Sterie Diamandi, a cărei primă ediție a fost tipărită în anul 1935, oferă publicului cititor de istorie o tematică puțin abordată în ultima jumătate de veac: prezentarea unor personalități politice din România secolului al XX-lea: Regele Ferdinand, Ionel Brătianu, Take Ionescu, Vintilă

Brătianu, Ion G. Duca, Nicolae Iorga, Iuliu Maniu, Constantin Stere, Ion Mihalache, A. C. Cuza, C. Argetoianu, M. Manoilescu.

Autorul, aromân la origine, cu studii la Salonic, Mețova, Ianina, Bitolia și apoi la Universitatea din București, s-a remarcat printr-o prodigioasă activitate didactică, dar și prin activitatea sa publicistică; amintim, în acest sens, volumele *Galeria dictatorilor*, *Oameni și fapte din istoria aromânilor*, *Eroii revoluției ruse* (vezi *Notă asupra ediției*).

Cartea de față ne înfățișează un scriitor cu o deosebită capacitate de sinteză, de cunoaștere a spiritului uman și, determinant pentru calitatea lucrării, a vieții politice românești. Este evidentă dorința de a prezenta în mod obiectiv activitatea personalităților politice, de a aborda critic gândirea și înfăptuirile lor. Un exemplu convingător oferă, în acest sens, portretul politic realizat lui Ionel Brătianu. Deși recunoaște marile sale merite în realizarea Marii Uniri și consolidarea statului român unitar, autorul nu ocolește nici limitele sau slăbiciunile liderului P. N. L.

Nu evită nici problemele complexe. În «cazul Stere» se pronunță limpede: «În ce mă privește, sînt de părere că politica lui Stere a fost complet greșită. Dar, oricare ar fi greșelile de care s-a făcut vinovat Stere, în nici un caz nu i se poate tăgădui buna lui credință că-și servește țara și neamul» (p. 207).

De asemenea, Sterie Diamandi dovedește intuiție și capacitate de previziune. Referindu-se la demisia lui Iuliu Maniu din fruntea P. N. Ț. și a guvernului el notează: «Cît de naivi au fost, prin urmare, toți cei care s-au grăbit să anunțe cu surle și tobe decapitarea lui Maniu. Nu s-a dat încă lupta decisivă ca să se poată vorbi de învinși și învingători [...]. Chiar învins, el va continua să reprezinte la noi cea mai proeminentă figură politică actuală» (p. 188).

Întîlnim, însă, și unele exagerări sau aprecieri prea tranșante. Autorul consideră că Ferdinand I «... a fost actorul principal pe scena politică a vieții românești într-unul din cele mai hotărîtoare momente ale vieții sale, actor care și-a jucat rolul dificil cu o rară conștiinciozitate și un deosebit talent» (p. 22), iar M. Manoilescu este prezentat ca produsul cel mai reprezentativ al politicianismului din România interbelică.

Un merit incontestabil al lucrării este acela că surprinde, în cuvinte puține, trăsăturile care individualizează aceste personalități în viața politică a României. «Și cei mai înverșunați adversari — scrie autorul — vor trebui să recunoască faptul că Brătianu a condus cu pricepere și îndemînare barca statului prin asprele vârtejuri ale apelor învolburate de furtună și că știut să guverneze cu chibzuință, abilitate, prestanță, autoritate și prestigiu» (p. 89). Pe I. G. Duca îl prezintă într-o singură frază: «Inteligență suplă și scilpitoare, cultură frumoasă și educație aleasă, mînuitor meșter al vorbei și al slovei scrise, era omul politic în accepțiunea occidentală a cuvîntului, așa cum prea puțini a avut țara românească» (p. 153). Nicolae Iorga «este asemenea picturilor moderne; ai nevoie de perspectivă ca să poți desluși conținutul tabloului. Cine are imprudența să-l cerceteze deaproape sau cu lupa, nu vede decît o îngrămădire monstruoasă de culori» (p. 181). Iar C. Argetoianu ne apare ca omul care «a

făcut tot ce i-a stat în putință ca să se compromită politicește și totuși n-a reușit» (p. 247).

Prin urmare, o carte reeditată cu inspirație de Editura GESA, fiind utilă nu doar cercetătorilor, dar și unor largi categorii de cititori, care vor putea înțelege mai bine ce am fost și ce dorim să fim.

Gh. Iacob

VASILE ADĂSCĂLIȚEI, *Istoria unui obicei. Plugușorul*, Iași, Ed. Junimea, 1987, 154 p.

Istoria unui străvechi obicei — plugușorul — cu atâtea implicații socio-culturale, este departe de a interesa numai pe folclorist ori etnograf. Istoricul, filologul, sociologul, economistul, pentru a enumera pe cei mai apropiați «vecini» din aria interdisciplinară, au nevoie de asemenea cunoștințe.

Specialist reputat, profesorul Vasile Adăscăliței și-a asumat, prin această sinteză, o întreită sarcină. Anume să se pronunțe (nu neapărat să rezolve!), printr-o metodologie complexă, în care comparatismul primează, asupra originii, vechimii și funcției plugușorului. Pentru aceasta a fost nevoie de un demers complex, în spațiu și în timp. Au trebuit să se discute: plugușorul ca datină agrară fundamentală la români, fapte folclorice înrudite la alte popoare, răspîndirea plugușorului în aria românității, denumirile populare ale acestui obicei, oficianții, spectacolului și recuzita plugușorului, textul literar — caracterul (agrar, neagrar) și structura acestuia, raporturile plugușorului cu alte genuri folclorice și, în final, identitatea obiceiului «cu plugul». Oare sînt, la capătul unui asemenea cuprins, opiniile autorului vis à vis de cele trei compartimente fundamentale ale temei, originea, vechimea și funcția datinei «cu plugul».

Originea a fost socotită, de cei mai mulți cercetători, a fi romanică. Începutul l-a făcut D. Cantemir («colinda corespunde vechilor calendele romane»), pentru ca apoi V. Alecsandri (care a făcut substituția personajului principal, *gospodarul* devenind *împăratul Traian*), Gh. Dem. Teodorescu («plugușorul reprezintă pînă în ziua de azi sărbătorile romane numite Opalii»), Al. Odobescu (plugușorul vine de la «vechii plugari ai Lațului [...] care încă nu îmbrăcaseră gravitatea togei virile»), Gr. Tocilescu (care numea această manifestare «saturnalele romane»), în vremea din urmă Pavel Papahagi să se pronunțe pentru aceeași obîrșie. Tache Papahagi conchidea, în 1979, că «între *Sementivae feriae* a romanilor și Plugușorul dacoromân există o incontestabilă asemănare — dacă nu chiar și o oarecare identitate».

Vasile Adăscăliței observă că toți acești autori s-au sprijinit «nu atît pe date etnografice și folclorice concrete, similare cu desfășurarea lor, la romani și la români, ci pe mărturiile literare din operele unor scriitori antici, care descriau amănunțit munca plugarului, ca și pe unele sugestii lingvistice». Și că, faptul în sine «nu poate constitui un argument decisiv, textul *plugușorului* fiind numai o componentă a datinei respective, poate cea mai nouă și mai puțin sortită să

exprime particularul». În evoluția plugușorului, vechiul text, acela magico-ritualic, s-a «depreciat simțitor». Textul «clasic», acela literar, este târziu constituit. Originea și vechimea «epocii grîului» (=plugușorul) se pot stabili numai pornind de la ceea ce ține de «stadiile primare». Autorul lucrării în discuție nu este pentru infirmarea totală a «tezelor latiniste», ci pentru «considerarea ponderată» a elementelor romane, «admițînd doar existența unor similitudini deloc neglijabile și numai parțial în stare să sugereze unele raporturi genetice».

Ceea ce poate dezlega cu adevărat originea și vechimea «datinei legate de grîu» — căci plugușorul are ca subiect primar și fundamental «munca agrară depusă pentru obținerea pîinii» — este, după Vasile Adăscăliței, «cunoașterea amănunțită a mitologiei agrare românești, a obiceiurilor, credințelor, superstițiilor din trecut a literaturii folclorice tradiționale plugărești...» care se regăsesc, într-o formă sau alta, în obiceiul plugușorului.

O serie de acte magice, menite să provoace fertilitatea solului, păstrate atît independent cît și în *obiceiul-colindă cu plugul*, sînt, după autorul acestei lucrări, determinante pentru a-i stabili vechimea și originea. Este vorba, în principal, despre: fertilizarea ogoarelor cu plugul sacru, tovărășia la plug în vederea deștelenirilor, semănatul magic, sărbătorirea primului plugar care a ieșit la arat, împodobirea boilor primăvara, procesiunea cununii la seceriș, închinarea colacilor la diverse ocazii. Vasile Adăscăliței *nu împărtășește primordialitatea textului, ci a scenariului*, care sintetizează credințe, superstiții și practici agrare vechi. «Obiceiul-colindă cu plugul la români este alcătuit dintr-o sumă de fapte inegale ca vîrstă care, închegate unitar, fac una din cele mai valoroase manifestări de esență tradiționalistă din folclorul românesc...». *Colinda cu plugul* este mai nouă decît *colinda propriu-zisă*. «Apariția plugușorului, spune, ipotetic, autorul acestei monografii, este legată de primele secole ale mileniului nostru». Prin *apariție* trebuie să înțelegem, desigur, constituirea acestei datini sub forma sintezei dintre *scenariu* («forma nevorbită») și text, acea «contrageré» de elemente constitutive. Cum se vede, plugușorul nu mai este socotit un obicei arhaic, ci mai nou, să zicem după ANUL O MIE. *Este un alt punct de vedere* care se aseamănă, într-un anume fel, cu acela exprimat de Dumitru Pop în 1982.

Realizînd un studiu complex, cu o documentație în bună parte inedită, aflată în Arhiva Seminarului de folclor de la Facultatea de filologie din Iași, căreia i-a pus bazele, profesorul Vasile Adăscăliței face, în fond, bilanțul unei activități îndelungate, științifice și didactice. Domeniul pe care îl slujește de atîția ani nu este deloc facil. În creația folclorică sînt multe variante, suprapunerii, generațiile au eliminat, au adăugat, și-au exersat fantezia. De aceea, autorul este ponderat, își cumpănește afirmațiile. Nu caută cu orice preț sensuri convenabile, ci se întreabă, compară, avansează ipoteze. Lucrarea constituie un stadiu al cercetării, cu încheieri ce urmează a fi verificate de timp.

Lectura este plăcută și folositoare. Dar istoricul, obișnuit să considere plugușorul, în forma lui primară, ca o moștenire a antichității daco-romane care a evoluat apoi la forme complexe, rămîne descumpănit. Să nu fie această «epopee a grîului» de o vîrstă cu munca pămîntului? Ce a rămas totuși de la

antichitate în datina plugușorului? «Receptarea ponderată» a «tezelor latiniște», adică a elementelor de proveniență romană, pentru care pledează autorul, la ce se reduce?

Istoricul, beneficiar al cercetărilor de folclor, este tentat să-și pună aceste întrebări.

Ion Toderașcu

VASILE OLTEAN, Școala românească din Șcheii Brașovului, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1989, 200 p. + 18 fig.

Vreme de aproape două decenii, dacă cronologia studiilor publicate sugerează bine durata cercetării, Vasile Oltean s-a ocupat de viața spirituală din Șcheii Brașovului. Între finalizările acestui efort este și cartea despre școala comunității românești din vecinătatea orașului Corona (Brașov), instituție care a funcționat sub patronajul bisericii voievodale «Sf. Nicolae». Preocupările autorului se înscriu într-o adevărată tradiție. Andrei Bîrseanu (1902), Aurel A. Mureșianu (1927), Nicolae Sulică (1937), Candid Mușlea (1943-1946) sînt numai cîțiva dintre cei ce l-au precedat pe Vasile Oltean în reconstituirea drumului acestei instituții de învățămînt românesc.

Autorul noii monografii vine nu doar cu un plus de informație, ci și cu o altă viziune. Cartea în discuție este o istorie a Școlii din Șchei de la începuturi (sec. XII ?) și pînă la jumătatea sec. al XIX-lea, cînd a luat ființă gimnaziul românesc brașovean ; o istorie proiectată pe viața culturală a românilor brașoveni și pe aceea a românilor în general.

Sînt de remarcat, chiar de la început, unele nuanțări și îndreptări aduse de Vasile Oltean, ceea ce sugerează o îndelungată stăruință în domeniu. Este, mai întîi, cazul începuturilor acestei școli. Puse de predecesori în 1495 (Andrei Bîrseanu), 1597 (Aurel A. Mureșianu), secolul XIV (Nicolae Sulică), acest așezămînt școlar pare să fie mult mai vechi. Cercetarea cărții vechi i-a oferit autorului posibilitatea unei urcări în timp, pînă prin secolul XII. O carte slavonă din patrimoniul muzeului din Șchei are ca forța o filă dintr-un *Omiliar*, manuscris slavon mult mai vechi. Elementele de limbă și de grafie au făcut posibilă datarea acestui manuscris la sfîrșitul secolului XI și începutul următorului veac (datare confirmată și de cunoscuții specialiști G. Mihăilă și Elena Lința). Conținutul sugerează folosirea *Omiliarului* în cadrul «școlii de predică» din Șchei (p. 14). Sigur, este vorba despre o ipoteză. Alte reflecții, vis à vis de vechimea școlii, sînt și ele de amintit. Bunăoară, observația că «cele mai vechi manuscrise slavone din arhiva muzeului, inclusiv cele consemnate în vechiul catastif din Șchei, sînt prin excelență cărți de morală, de educație», care vor fi fost utilizate și în școală (p. 15).

Relația dintre obștea românească șcheiană, școala, biserica și munca tipografică a diaconului Coresi este iarăși de relevat. Vasile Oltean, urmînd pe Petre P. Panaitescu, este pentru localizarea tipografiei lui Coresi în Șcheii Brașovului (poate chiar în localul școlii, era înclinat să creadă Petre P. Panai-

tescu) și nu în Brașov. Se reiau mai vechi argumente, precum activitatea de traducere a cărților în limba română, copierea de manuscrise acolo, în ambianța bisericii «Sf. Nicolae» și a școlii, înainte de Reformă și de venirea lui Coresi. Izvoarele textelor coresienne sînt, prin urmare, în centrul cultural românesc din vecinătatea Brașovului. În Șchei se afla «laboratorul de adunare a textelor și de traduceri, difuzate apoi prin tipar de către Coresi și colaboratorii lui» (Petre P. Panaitescu). Rezultatele muncii diaconului tipograf nu trebuiesc puse, așadar, pe seama Reformei și a reformatorilor din Brașov. Este potrivit să reamintim că atunci, ca și în secolele următoare, ortodoxismul se identifica cu însăși supraviețuirea românilor. De aceea preoții români și, în general, românii au privit cu neîncredere acțiunile stimulatoare ale protestanților.

Școala românească din Șcheii Brașovului a avut o evoluție care o așează, după opinia lui Vasile Oltean, într-o situație superioară încă din secolul XVI. Ea nu a fost numai o «școală elementară, sau cel mult o școală de dieci, în care se învăța scris-cititul (și) cîntările bisericești», cum a spus Andrei Bîrseanu în 1902; sau «o școală de slavonie», cum a caracterizat-o Ștefan Bîrsănescu în 1976, atunci cînd a publicat *Pagini nescrise din istoria culturii românești* (sec. XI-XV). «Școala din Șcheii Brașovului, prin conținut și formă, conchide autorul cărții în discuție, se înscrie în rîndul școlilor românești de importanță națională, deținînd în secolul al XVI-lea un curs inferior și altul superior, pentru pregătirea viitorilor negustori, dascăli, cîntăreți și preoți» (p. 43).

Frumoase sînt paginile despre dascălii acestei instituții școlare, dintre care unii au slujit din tată în fiu, formînd adevărate «dinastii» de profesori. Cei mai mulți nu se limitează doar la activitatea de catedră, ci, sînt copişti, traducători, autori de cronici (prima cronică din Transilvania scrisă în limba română este a protopopului Vasile din Șchei), manuale, dicționare; de asemenea, sînt bibliofili, fac interesante însemnări pe cărți, se angajează în viața politică, poartă solii. Familii de cărturari, în perioada umanistă și a luminilor, aflați în slujba școlii din Șcheii Brașovului au fost: *Grizii* (unul din ei este Dimitrie, fiul lui Eustatie Grid, cunoscutul Dimitrie Eustatievici, autorul primei *Gramatici românești*), *Baranii*, *Corbeștii* (între ei și David, vestitul diplomat al lui Constantin Brâncoveanu, apoi fratele său Teodor, «pisariu» în cancelaria Țării Românești și, de asemenea, însărcinat cu misiuni diplomatice: el, Teodor Corbea este unul dintre primii lexicografi români, autor al lucrării *Dictiones latinae cum valachicae interpretatione*), *Hobanii* (Vasile Hoban tatăl a avut în biblioteca sa prima tipăritură slavonă din lume, *Triodul Penticostar*, Cracovia, 1491; Barbu Hoban, al patrulea profesor din această familie la școala românească din Șchei, este autorul *Pomelnicului* din 1665, descoperit de N. Iorga în 1939, rătăcit apoi și redescoperit de autorul acestei cărți), *Dumeștii* (Radu, Dimitrie, Ion și alt Radu; acesta din urmă a avut o activitate impresionantă de traducător, copist și editor), familia *Tempea*, în care n-a existat fantezie onomastică. Șase Radu Tempea și-au înscris numele în istoria școlii, a bisericii și, în general, a culturii românești. Cel de al doilea Radu Tempea e autorul cunoscutei lucrări *Istoria Sfintei beseareci a Șcheilor Brașovului*, iar al cincilea e vestit cărturar, lingvist, director al școlilor naționale din Transilvania, copist și traducător, autentic reprezentant al Școlii Ardelene. Urmîndu-l pe Dimitrie

Eustatievici, Radu V. Tempea întocmește și editează *Gramatica românească*, tipărită la Sibiu.

Este o plăcere să parcurgi paginile referitoare la «cărțile de întrebuințare școlară», în fond un capitol din cartea veche românească. Sînt multe manuscrise, traduceri, tipărituri cu rosturile lor explicit formulate în precuvîntări, cu însemnări de real interes pentru viața spirituală și trăirile cotidiene.

Cartea asupra căreia ne referim oferă cititorului multe cunoștințe de istoria bisericii, rezistența românilor în fața «ofensivei» Reformei, a «Uniației», informații despre istoria tiparului la noi, circulația cărții în spațiul românesc medieval (în două rînduri, p. 63 și 64, fiind vorba despre manuscrise ale calendarelor lui Petcu (Petre) Șoanu, este amintită Biblioteca «Nicolae Bălcescu» (!?) a Universității din Iași. Această instituție poartă un nume inconfundabil: *Mihai Eminescu*), relațiile dintre Țările Române, forme ale conștiinței de neam, precum solidaritatea românească în anumite momente, sprijinul confesional etc. Este o carte utilă și frumoasă în valoarea ei reală, despre un centru cultural românesc aflat în centrul pămîntului românesc, la convergența drumurilor, acolo unde s-au întîlnit oamenii, mărfurile și ideile din întreg spațiul românesc.

Ion Toderașcu

EMIL ION EMANDI, MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, *Să nu dărîmi, dacă nu știi să zidești*, Rădăuți — Iași, Ed. «Glasul Bucovinei», 1991, p. 420.

Cărțile -avertisment sînt, dincolo de probitate lor științifică, în primul rînd dureroase. O astfel de carte este și recenta apariție editorială a cunoșcărilor istorici Emil Ioan Emandi și Mihai Ștefan Ceașu, *Să nu dărîmi, dacă nu știi să zidești* (contribuții de morfologie urbană la cunoașterea istoriei orașului Suceava, 1388- 1988), apariție care, prin însuși titlul ei, culpabilizator, a dorit să avertizeze. Să avertizeze asupra marilor crime comise în ultimele decenii asupra fondului de clădiri de certă valoare istorică a orașului Suceava, distruse de furia demolatoare a buldozerelor și dispărute în siniștri nori de praf.

Forurile comuniste au învățat bine că ștergerea memoriei trecutului reprezintă cheia uitării acestuia. Existența complexelor arhitectonice cu valoare istorică și funcțională însemna pentru acestea, comparația implicită a bogăției spirituale a înaintașilor cu bicisnicia «epocii de aur». Ca atare, ele trebuiau să dispară. Peste orașele României au năvălit tîrnăcoapele ideologice, mai grele și mai cumplite chiar decît invaziile.

Crimele comise asupra fondului de clădiri istorice din România nu sînt cunoscute nici astăzi în toată grozăvia lor. România trebuia să devină o țară a prezentului cenușiu, o Coree de Nord europeană, mutilată de paranoia unuia din marii dușmani ai țării, Ceașescu.

Emil Ioan Emandi și Mihai Ștefan Ceașu, împătimiți cercetători ai trecutului medieval al Sucevei, au lucrat sub această zodie nefastă. Dacă

pentru omul obișnuit demolarea unui vechi edificiu a provocat, în cazul cel mai fericit, o revoltă surdă, pentru istoric ea a însemnat însăși tortura.

Cei doi cercetători și-au învins suferința și au oferit exact ceea ce se mai putea oferi în momentul actual: o carte de istorie autentică, extrem de documentată, care dorește să reconstituie profilul arhitectonic de șase secole al celebrei cetăți a Sucevei, bazată pe izvoarele arheologice și documentare, a căror rigoare reprezintă, indubitabil, singurele argumente forte ale istoricului.

Structurată în două mari părți, cartea celor doi cercetători este una a rigorii și probității științifice. Explorînd cu instrumente specifice de investigație trecutul urbanistic al Sucevei, cartea se oprește, inevitabil, la perioada cea mai nefastă trăită de oraș: cea recentă.

Demolările deliberate, care au mutilat fața orașului Suceava, vor necesita un proces îndelungat de vindecare. S-ar putea ca acesta să nu reușească niciodată. Restituiri istoriografice se pot însă realiza. Istoricii Emil Ioan Emandi și Mihai Ștefan Ceașu au demonstrat în mod strălucit acest lucru, iar demersul lor istoric sugerează, obsedant, mereu aceeași frază: «Să nu dărâmi, dacă nu știi să zidești».

Daniel Lazăr

ȘTEFAN LEMNY, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, Ed. Meridiane, București, 1990, 239 p.

Lucrarea aparține unui domeniu mai puțin abordat în istoriografia românească. Un asemenea demers se realizează, în mod optim, după o cercetare pe cît posibil exhaustivă a subiectului vizat, în manieră «pozitivistă», ce ar trebui să ofere un suport cît mai ferm unei abordări la nivelul mentalului și sensibilităților. Or, situația istoriografiei noastre este întrucîtva particulară prin faptul că nu avem publicate izvoarele documentare într-o măsură satisfăcătoare, iar munca de arhivă care să vizeze o asemenea finalitate ar echivala cu un efort sisific, cel puțin la nivel individual.

Pînă ce aceste neajunsuri vor dispărea însă de la sine (prin acumulări în ritm propriu) va mai trece timp, iar tentația acestei maniere fascinante de a aborda istoria, ca de zeci de ani inspiră pe discipolii Școlii de la «Annales», își cer drepturile, chiar cu prețul arderii etapelor — procedeu ce, de altfel, ne este specific.

Conștient de dificultățile ce îi stau în față, autorul mărturisește dintru început «natura experimentală a cercetării, atît în legătură cu tema, cît și cu încercarea realizării sale ca stil, narațiune și tip de anchetă» (p.9).

Din punct de vedere al concepției, această carte s-ar apropia oarecum de *Dimensiunea umană a istoriei*, a lui Alexandru Duțu (București, Ed. Meridiane, 1986, 303 p.), în care, printr-o antologie de texte scurte și variate, se încearcă introducerea cititorului în universul literaturii occidentale privitoare la mentalități. Cartea lui Șt. Lemny este o privire «spre interior», o survolare a

problematicii și o sondare a ceea ce ar putea oferi diferite comportamente ale vieții românești de epocă din perspectiva istoriei sensibilităților.

Secolul al XVIII-lea nu este decupat arbitrar ca subiect al acestei lucrări; veac întunecat, de dezmaț fanariot alternând distructiv cu ocupații rusești — totul condimentat cu epidemii de ciumă — el are și cealaltă dimensiune, de veac al Iluminismului și al trecerii societății românești spre *modernitate*, dovedindu-se un filon deosebit de fertil pentru istoric. Sub aspectul sensibilităților, secolul al XVIII-lea românesc este, în opinia autorului, o epocă a «crizei de conștiință», dată de desprinderea individului de ordinea socială tradițională, ceea ce duce la duplicitate, la divorțul dintre convingerile sale intime și poza sa cotidiană. În această epocă se plămădesc sentimentele omului modern, noile sale idei și idealuri de fericire. Aceste transformări discrete pregătesc «revoluțiile» mai profunde ale secolului al XIX-lea.

Capitolul *Climă și natură* readuce în discuție teoria lui Montequieu privitoare la modul în care clima contribuie la ambianța psihologică a unei epoci (p.27), precum și concepțiile lui Frobenius și Spengler despre «Sentimentul spațiului», ce l-au inspirat pe Lucian Blaga în teoria sa despre «spațiul mioritic» — matrice spirituală a neamului românesc (p.32).

Evoluția climei perioadei tratate în lucrare este cunoscută prin menționarea excepțiilor și anomaliilor pe care autorul le-a extras din cronicile interne și din memoriile călătorilor străini. O mai fidelă cunoaștere a evoluției climei, dincolo de spectaculos, ar putea-o da coroborarea acestor informații cu însemnările de pe cărți și manuscrise cu ceea ce ar putea fi *dendrocronologie*, care, din păcate, la noi a fost neglijată. Pe lângă iernile grele și perioadele de foamete, sensibilitatea înaintașilor noștri a mai fost marcată și de epidemii, cutremure, invazii dlăcuste — socotite ca fiind manifestări ale mîniei divine — ca și eclipsele, căderile de meteoriți, considerate prevestitoare de evenimente istorice nefaste.

Sub titlul *Fizionomia unei așezări umane*, autorul ne oferă o încercare de reconstituire a Țîrgului românesc din secolul al XVIII-lea (cazul capitalelor). Peisajul este pestrîț, stilurile amestecate, orașul arătînd altfel după fiecare «pojar». Sensibilitatea fanariotă este prezentă în arhitectura unor construcții exotice: foișoare, chioșcuri, cerdacuri, feredee etc.

Din fuga condeiului, la pag.36 este citată ca fiind grecească o inscripție *în limba turcă* de pe cișmeaua din dreapta porții Spiridoniei (vezi Dan Bădăraș și Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri*, Iași, Ed.Junimea, 1972, p.309).

Palatul domnesc se încearcă a fi relevat mai degrabă printr-o acumulare de imagini sensibile decît prin linii concrete, autorul tinzînd să obțină un «numitor comun», un fel de imagine posibilă a palatelor de epocă. Maniera este interesantă, dar abstractizarea comportă și riscuri. De exemplu, afirmația de la pag.41 că, «într-un asemenea palat, domnul și doamna își aveau apartamentele proprii, comunicînd între ele». Or, la Iași, cel puțin, se știe că sub influența modei turcești apare încă din timpul lui Vasile Lupu «casa despre doamna», un mic palat amplasat lângă clădirea principală. Ba se pare că nici domnul nu locuia în corpul principal, ci în «casa dinlăuntru», aflată în spatele acestuia; chiar și *spătăria* era un corp separat (vezi C.Cihodaru, în *Istoria orașului Iași*,

vol. I, Iași, Ed.Junimea, 1980, unde citează pe Miron Costin, *Opera*, ed.P.P.Pa-naftescu, București, 1958, p.119). Prin 1740, Grigore al II-lea Ghica a ridicat la Balica (Frumoasa) alte curți «pe forme de Țaringrad, ce aveau și ele locuințe separate: «selomlic» și «harem»» (Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, II, București, Ed.Meridiane, 1987, p.137-39, citînd *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1696-1757*, ed. N. Camarino și A.Camarino-Cioran, București, 1965, p.514-15 și 517).

Deci, în secolul al XVIII-lea palatul domnesc este «pulverizat», corespun-zîndu-i un ciorchine de clădiri. Abia la începutul secolului al XIX-lea se revine la un singur corp de clădire.

În ultimul sfer al veacului al XVIII-lea se produce o «revoluție arhitectoni-că» înțeleasă ca o emancipare de moda turcească, prin contactul cu neoclasicul european, realizat prin filiera rusească. Noile elemente arhitectonice sînt înfîluite și la edificiile de cult ridicate sau refăcute în această vreme. În noile forme decriptăm modificările intervenite în percepția transcendentului și ale comunicării omului cu divinitatea.

Un alt capitol al cărții ne oferă deliciul unor «crîmpeie din existența cotidiană», cum ar fi: patima jocului de cărți, a fumatului, dansurile practicate la curte precum și mesele fabuloase ce ne complexează astăzi și ne fac să medităm asupra sensului descendent al istoriei.

În prefigurarea «noii ordini sentimentale», două sînt atitudinile considera-te de autor revelatoare: atitudinea față de moarte și iubirea. Cea de adoua oferă pretextul unuia dintre cele mai incitante capitole ale cărții. Este vorba de *Viața între eros și agapè*, disputa între iubirea creștină (frățească) și pasiunea erotică, iar în cadrul, erotismului între castitatea domestică, propăvăduită de biserică, și vitalitatea legată de viața de la curte în special. Dar ambele modele vin din secolul anterior.

Interesantă ni se pare remarca autorului despre conținutul greu de definit al conceptelor: *dragoste, iubire, liubov*, vehiculate în epoca subiect ce ar merita, el singur, un stadiu special.

Capitolul *Umbra lui Thonatos* ne prilejuiește revelarea spectaculosului cotidian al morții, printr-un evantai factic, și meditații asupra «artei de a muri», pe marginea unor scrieri teologice din epocă, testamente, danii mănăstirești, precum și pe baza folclorului legat de practicile funebre, sau imaginii morții din frescele bisericesti. În ciuda consolidării creștine și a propăvăduirii ideilor despre viața veșnică, moartea n-a fost acceptată cu resemnare.

Sub semnul noilor idei și sentimente, se încearcă surprinderea diverselor reprezentări ale timpului precum și tentativele de recuperare a trecutului, căutîndu-se să se dea o explicație procesului de formare a simțului istoric la români. Impactul ideilor iluminate și considerațiile privind evoluția ideii de patrie încheie această lucrare. Se cuvine a fi amintit faptul că această ultimă idee a fost dezvoltată de autor într-o carte: *Originea și cristalizarea ideii de patrie în cultura română* (București, Ed.Meridiane, 1986), clădită pe cîteva studii anterioare.

Deoarece în concepția autorului lucrarea prezentată rămîne «o carte deschisă», iar schema propusă de ea poate integra noi sugestii, îndrăznim să ne permitem o meditație pe seama titlului lucrării. Peste fondul autohton și peste stratul influențelor turco-levantive, secolul al XVIII-lea aduce o accentuare masivă a influențelor grecești prin domniile fanariote, o influență rusească, manifestată mai pregnant în perioadele de ocupație efectivă (rușii fiind însă și purtători ai europenismului), apoi influența austriacă, exerciată și prin stăpînire directă în Transilvania, Banat, Oltenia și Bucovina. Tot acum are loc și migrarea în masă a evreilor din Galiția, care se stabilesc în special în așezările noastre urbane. Veacul modernității noastre stă, se pare, sub semnul influențelor multiple și chiar al unui anumit mixaj etnic, încît o abordare sub acest aspect al secolului al XVIII-lea ar putea releva aspecte inedite în ceea ce privește evoluția mentalului. Însă, comparativ cu alte epoci, aceasta ar putea să apară ca mai puțin românească decît oricare alta.

Se poate spune, ca o concluzie finală, că lucrarea adusă în discuție, deși purtînd marca pionieratului în palierul istoric abordat, reprezintă o reflectare a stadiului actual al demersurilor istoriografice românești pe tărîmul analizei sensibilităților, stadiul care este departe, cel puțin pentru secolul al XVIII-lea, de posibilitățile care ne sînt oferite de materialul documentar. Lucrarea, prin efortul autorului, se impune ca un punct de plecare pentru întreprinderile viitoare în acest domeniu, lectura ei devenind astfel utilă pentru istoricul ce se apleacă asupra secolului al XVIII-lea românesc.

Sorin Iftimi

Cultură și societate în epoca modernă. Politică. Naționalitate. Cultură, volum îngrijit de NICOLAE BOCȘAN, NICOLAE EDROIU, AUREL RADUȚIU, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1990, 304 p.

Răsfoind volumul *Cultură și societate...*, dedicat Profesorului POMPILIU TEODOR la aniversarea vîrstei de 60 de ani, după o frumoasă tradiție a prețuirii muncii, tradiție pe care sărbătoritul de acum a întreținut-o stăruitor, recunoști de îndată acea parte de *operă* care se numește *discipolii*. Puțini oameni de știință au această virtute. Și între acești puțini, Profesorul Pompiliu Teodor, sensibil și generos cu tinerii, și-a asigurat un loc de onoare. N-a făcut-o pentru a-și edifica posteritatea, căci vanitatea nu-i stă în fire. În această parte din *opera* profesorului-istoric al Universității din Dacia Superioară trebuie să deslușim marea-i solitudine, iubirea de tineri, plăcerea discursului și a dialogului caracteristice adevăraților oameni ai școlii. Este o înălțare pedagogică și sufletească. Cunoscîndu-l și bucurîndu-mă de apropierea Domniei Sale mi-a fost lesne să-i fac, în timp, contul acestor calități.

Cei mai mulți colaboratori ai volumului sînt foști studenți ai Profesorului Pompiliu Teodor, acestora adăugîndu-li-se alți admiratori, toți tineri, care îi urmează metodologia și orizonturile științifice.

Tematica volumului este o adevărată *referință* pentru istoricul sărbătorit. Profesorul Pompiliu Teodor se regăsește în multe din studiile *Cuprinsului*, studii circumscrise unor direcții precum epoca Luminilor cu reverberațiile ei, dialogul culturii cu societatea, nivelurile mentale, biografia intelectuală a cărturarilor, formarea lumii și a civilizației române moderne, continuitatea de iluminism la romantism, restituirea unor personalități, locul culturii și a civilizației românești în ambianța celei universale etc.

Cele 26 de contribuții științifice cu rosturi omagiale stau între două biografii intelectuale: *Istoricul Pompiliu Teodor*, datorată inițiatorilor acestei cărți (Nicolae Bocșan, Nicolae Edroiu, Aurel Răduțiu) și *Pompiliu Teodor și iluminismul românesc: o apreciere istoriografică americană*, subscrisă de profesorul Paul E. Michelson (Huntington College, S.U.A.), care cunoaște și iubește istoria românilor.

Harul profesorului, știința magistrului și, ca într-o «regulă de trei», fascinația omului POMPILIU TEODOR îi conturează și îi înalță personalitatea. Astfel ne apare gestul tinerilor de diferite vârste care au gândit și au finalizat acest OMAGIU.

Ion Toderașcu

ION ROȘU, *Legendă și adevăr în biografia lui M. Eminescu, I. Originile*, București, Ed. Cartea Românească, 1989, 228 p.

Conform mărturiilor autorului din «Cuvînt explicativ», lucrarea de față este un prim volum din cinci proiectate, ce-și propun «reevaluarea critică a întregii biografii a lui M. Eminescu» (p.7). Prima dintre secțiunile cărții ni se pare cea mai interesantă. Dedicată cautării originii poetului național, ea aduce noi puncte de vedere la biografia acestuia. La diversele opinii care depistau antecesorii pe linie paternă ai Luceafărului poeziei românești în afara spațiului românesc sau interiorul granițelor noastre etnice, Ion Roșu propune o alta — *originea bănățeană*. După el, antroponimul *Eminovici* e o construcție din două elemente: *Imin* — apelativ românesc după o vocabulă străină (*emin*= «comisar» «agent fiscal», în limba turcă) și *ovici* — particula sîrbească pentru desemnarea filiației; în concluzie, *E(I)minovici* s-ar traduce prin «al lui E(I)min». De aici, încheierea autorului: «Așadar, în pofida ciudățeniei sale declarate și a exotismului său evident, patronimul *Iminovici/Eminovici* se dovedește a fi, în ultimă instanță, parte integrantă a istoriei poporului nostru, constituind, împreună cu cei care l-au purtat peste veacuri, produsul inalienabil al pămîntului românesc» (p. 104). Din Banat, strămoșii poetului au ajuns, în condiții bine precizate de autor, în Ardeal (zona Blajului) și de aici în Moldova. Cu siguranță, opinia lui Ion Roșu va provoca reacții printre biografii poetului, ceea ce nu va putea fi decît în folosul științei românești.

Cel de-al doilea capitol este dedicat strămoșilor dinspre tată și dinspre mamă ai poetului (p. 107-200). Același demers sigur, atent la nuanțe, impregnat de date culese din documente diverse, bine valorificate. Cronologia (p.

201-213) și indicele de nume (p. 214-226) încheie această originală contribuție la biografia poetului național.

Nelu Zugravu

MARIA REGINA ROMÂNIEI, *Povestea vieții mele*, vol. I, Iași, Ed. Moldova, 1990, 275 p.

Interesantă această scriere, prin perspectiva cu totul inedită pe care ne-o oferă. Literatura feministă se caracterizează, în general, printr-o anumită prețiozitate, care îndepărtează cititorul. Nu este însă cazul memoriilor Reginei Maria, întrucât autoarea dovedește o bună știință a dozării amintirilor, un gust al expresiei aparte și o notă foarte discretă de idilism. O viitoare suverană istorisindu-și viața, iată într-adevăr un subiect incitant de observație.

Aerul acela parfumat de blazoane grele și armuri eroice coexistă cu șirul portretelor strămoșilor într-un cadru sacramental, pe care fetița de sînge albastru îl receptează cu o vie acuitate. Imaginea Angliei, cu cețurile sale permanente, cu poneii neastîmpărați și cu majordomii împenetrabili face loc soarelui Maltei, locurilor de visare și reclusiune.

Fragmente de descrieri coborîte parcă din proza lui Loti sau Lafcadio Hearn dau măsura incontestabilului talent narativ al autoarei. Educația vremii împărțită între automatismele deprinderilor de pension, jocurile de societate, călătoriile pe țarmul mării și suspinele înăbușite ale primelor tresăriri erotice completează fizionomia unei conștiințe în formare. La nici 17 ani evenimentul vieții va fi trecerea bruscă în maturitate o dată cu măritișul preconizat cu viitorul rege al României, Ferdinand.

Nota generală a scrierii pare una de seninătate, de împăcare, însă deslușim abia voalat un regret pentru paradisul copilăriei, prea devreme sacrificat.

Această analiză a componentelor de fiecare zi a vieții dinastice nu se salvează din desuetudine decât în măsura în care reușește să surprindă esențialul, în măsura în care creionează pertinent tipologii autentice. Autoarea cunoaște însă arta evocării, ea arătîndu-se matură în aprecieri și în același timp capabilă de discrete, dar bine plasate ironii. Nu e ușor pentru o odraslă princiară să lupte cu complexitatea unei eredități atît de impunătoare, care în mod mai mult sau mai puțin direct se afla în tangență cu aproape toate marile case domnitoare din Europa.

Regina Maria, suverana de mai tîrziu a României și-a depășit însă condiția inițială de simplu element de lux într-un decor blazonal, demonstrînd inteligență, temperament, înțelegere pentru poporul în mijlocul căruia a descins. În ciuda atacurilor mai mult sau mai puțin întemeiate ale unei părți din opinia publică în legătură cu controversata sa viață sentimentală, suverana a rămas în memoria contemporanilor săi în primul rînd ca o mare doamnă a românilor, căreia experiențele dureroase ale istoriei României (avem în vedere mai ales

perioada 1917-1920) i-au conferit respect și prețuire pentru demnitatea și dragostea nutrită față de țara-i de adopțiune.

Cristian Sandache

CONSTANTIN ARGETOIANU, *Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*. Ediție și indice adnotat de STELIAN NEAGOE, vol. I₁, II₄, București, Ed. Humanitas, 1991, vol. I₁, 198 p. + Anexe (p. 191-202), postfață (p. 203-217), vol. II₄, 266 p. + Anexe (p. 267-271), indice de nume de persoane (p. 273-295).

Controversată personalitate politică, Constantin Argetoianu s-a impus în epocă prin fosforescenta sa inteligență, prin spiritul de observație necruțător, calitate pe care doar un A. C. Cuza o mai manifestase pînă la el. Acel «cinism» al lui Argetoianu care a speriat pe mulți dintre contemporanii săi, ilustra de fapt lipsa totală de dogmatism a gândirii sale. Un om care a demitizat falșii idoli, care a fost ceea ce se poate numi un «causeur» de cea mai rafinată speță. Ni se relevă etapele de cristalizare ale personalității sale, etape strîns conexe cu marile evenimente ale istoriei României moderne. Notațiile memorialistului demonstrează certe virtuți portretistice. «Pana» sa e capabilă de crochiuri și totodată de redarea unei atmosfere complexe. Omul a avut o cultură impresionantă și tocmai de aceea capacitatea de a da viață amintirilor cîștigă în profunzime.

O notă de discret aristocratism transpare printre rînduri, conștiința unei ascendențe elitare, de asemenea.

Constantin Argetoianu e nostalgic și necruțător în același timp, pentru el, spectacolul istoriei exclude de la început pe cei lipsiți de har. Experiența Europei i-a oferit posibilitatea reexaminării spiritului său critic. Adolescentul familiarizat cu frumosul și-a creat o estetică proprie în care factorul «inteligentă» a constituit criteriul esențial de valorizare a fațetelor realității.

Poate dacă politicul nu l-ar fi acaparat atît de timpuriu, literatura ar fi cîștigat cu siguranță pe unul dintre scriitorii de certă vocație. Ne-a impresionat în special sarcasmul cu care el biciuie «boala» noastră dintotdeauna — balcanismul atitudinilor. Inteligenței i-a repugnat încontinuu vegetările de orice fel.

Perioada 1913-1916, deși scurtă, e totuși extrem de densă pentru evoluția istorică a României. Argetoianu prinde într-un mod remarcabil pulsul momentului și în consecință asistăm la o adevărată demonstrație de virtuozitate stilistică. Nu numai atît, căci memorialistul punctează din plin la capitolul «simț critic», pe alocuri aceasta luînd formele sarcasmului dezlănțuit.

Aflată sub guvernarea Partidului Conservator, România se va angaja în războiul balcanic, acțiunea pe care Constantin Argetoianu, în ciuda recunoașterii utilității sale, nu se poate abține să nu o descrie prin filtrul ironiei sale native. Cu o capacitate excepțională de a surprinde ridicolul lucrurilor,

memorialistul realizează pe alocuri adevărate arabescuri mustind de umor negru.

Astfel, aventura armatei române în Bulgaria ne trimite cu gândul la pășaniile tarasconezilor din armata lui Napoleon I, indivizi care prin firescul și omenescul lor se arătau impenetrabili oricărei atitudini marțiale. Omul — soldat e în primul rând țaran, care are o satisfacție deosebită atunci când se cufundă în ochiul răcoros al unei bălți sau atunci când dă iama printre codanele satului. El e trăire arhaică, pură și Argetoianu îl surprinde, din acest punct de vedere, perfect. Subtilele combinații electorale, imbecilitatea unor așa ziși reprezentanți ai «intelighenței» burgheze, drama mizeriei colective nu scapă ochiului ager al memorialistului.

România așteaptă confruntarea cu spectrul primul război mondial și autorul nu ezită în a surprinde acest moment unic de speranță, groază, eroism și ridicol.

O scriere vie, un exemplu de inteligență și de cultură politico-istorică aplicată.

Cristian Sandache

GRIGORE GAFENCU, *Însemnări politice, 1929-1939*, București, Ed. «Humanitas», 1991, 382 p.

Un mare talent diplomatic ni se confesează prin intermediul jurnalului său politic, amestec de laconice observații cotidiene și de scînteietoare concluzii de viață.

Puțin cunoscut publicului român de azi, Grigore Gafencu ni se relevă în cele din urmă ca intelectualul prin excelență, care, cu luciditate și umor amar, își disecă epoca. Este o epocă fecundă în ceea ce privește ritmul evenimentelor, o epocă a crizelor economice, a accentuării instabilităților guvernamentale, a surescitării conflictelor de interes, dar și o epocă în care Regatul României are demult conturate principalele linii ale personalității sale.

Lumea e doritoare de rezolvarea cît mai echitabilă a cerințelor sociale, politicul este de cele mai multe ori acuzat de rea-voință sau de incompetență, însă societatea românească se arată, în același timp, capabilă de resurse pentru o permanentă regenerare. Interesant e la Grigore Gafencu recursul la îmbinarea planului vieții interne din România cu scrutarea epocii prin prisma diplomatului familiarizat cu specificul legațiilor europene. Centrul de greutate a jurnalului său este reprezentat de anul 1931, moment al unor dihotomii interne în ceea ce privește echilibrul forțelor politice. Complexitatea căutărilor din sînul Partidului Național Țărănesc, căruia Grigore Gafencu i-a fost fidel, începutul compromiterii imaginii morale a suveranului Carol al doilea, tirul susținut al presei, cu demnitățile și abjecțiile sale inerente, toate acestea sînt analizate cu multă acribie și simț al obiectivității. Marile afaceri financiare ale României interbelice, inflexibilitatea unor lideri de partid mult prea ortodocși

în credința lor față de legalitatea (cazul Maniu), reprezintă elemente de rezistență pentru scrierea unei monografii privitoare la specificul omului politic din România anilor '30.

Mai presus de toate, Grigore Gafencu nu amputează sufletul vremurilor pe care dorește a le zugrăvi și din acest punct de vedere opera lui e un act de viață.

Grație preocupărilor lui Stelian Neagoe, putem «lua contact» cu modalitatea de analiză a vieții politice în general, realizată în «maniera Gafencu», o manieră analitică și totodată obiectivă.

Acest diplomat de mare relevanță a avut, înaintea multor altor colegi de breslă, viziunea unei viitoare integrări Europene a Estului. Pentru Grigore Gafencu, România, ca parte componentă a civilizației creștine europene, nu se putea cu nici un chip identifica cu sovietizarea comunistă. Exilul său a fost o probă a demnității patriotice, a preocupării continue pentru soarta poporului său, supus dominației staliniste. Zecile de memorii, interviuri, luări de atitudine în favoarea României, toate eșalonate pe o perioadă de 13 ani (1944-1957), pînă la dispariția sa, constituie argumente în acest sens. Ultimul mare diplomat al României nu putea să facă nici o concesie forței dirijate ad-hoc, menite a contribui la umilirea poporului său. Considerăm inițiativa publicării «Însemnărilor sale politice» un act de dreptate istorică și o posibilitate, totodată, de a ne cunoaște o parte din marile noastre valori intelectuale și morale pe nedrept supuse, o lungă perioadă de vreme, unei uitări nemeritate.

Cristian Sandache

ARMAND CĂLINESCU, *Însemnări politice, 1916-1939*, București, Ed. Humanitas, 1990, 432 p.

Printre marii oameni politici români din perioada interbelică, Armand Călinescu face o figură aparte prin calitățile deosebite de care a dat dovadă mai ales în momentele grele ale istoriei naționale. El este printre puținele personalități ale vieții noastre politice din perioada dintre cele două războaie mondiale ce a lăsat posterității un jurnal memorialistic. Meritul lui este cu atât mai mare cu cît informațiile prezentate sînt precise în cea mai mare parte.

Dar, pentru a înțelege și mai bine gestul marelui om politic, e necesară întocmirea unui scurt «curriculum vitae». Armand Călinescu s-a născut la Pitești în 1893. Absolvent al Facultăților de Drept și Filosofie, doctorand la Paris, manifestă o vocație timpurie pentru politică, participînd la dezbaterile Adunării Deputaților și dovedind un talent oratoric remarcabil, format la școala lui N. Iorga și Take Ionescu.

După război se înscrie în Partidul Țărănesc, formațiune politică tînă, dinamică prin promisiunile de reformare a structurilor sociale și politice, unde ia contact cu Ion Mihalache și Virgil Madgearu, principalele personalități ale acestui partid. Fuziunea acestei formațiuni politice cu Partidul Național al lui Iuliu Maniu (1926) i-a favorizat lui Armand Călinescu ascensiunea politică în

calitate de deputat de Argeș, fiind adus ca subsecretar de stat la Ministerul Agriculturii și Domeniilor și apoi, din 1930, ca subsecretar la Ministerul de Interne în timpul guvernării național-tărăniște.

Odată cu guvernările liberale, Armand Călinescu dispăre din lista executivului din perioada 1 nov. 1933 – 28 dec. 1937. În schimb, acum se produce treptata regrupare a forțelor în cadrul P. N. T., cristalizându-se o aripă de centru grupându-i pe A. Călinescu, M. Ghelmegeanu, Gr. Gafencu ce căuta să medieze o conciliere cu Palatul. În acest sens, viitorul prim-ministru îl va sprijini pe I. Mihalache care încerca să redreseze relațiile cu regele fără a reuși să domine împrejurările.

Armand Călinescu a fost prezent și pe lista «guvernului celor 44 zile» (Goga-Cuza) ca ministru de interne, îndeplinindu-și rolul atribuit de rege: de a controla activitatea P. Național-Creștin de la putere, cât și mișcarea legionară, pregătind nemijlocit instaurarea regimului de autoritate personală regală.

Din 1938, ascensiunea lui a fost rapidă, deținând interimate la departamente importante ca Apărarea Națională sau Educație, de la 1 februarie 1939 funcția de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și, începând cu 7 martie 1939, cea de prim-ministru al României.

Odată încheiată această sumară privire asupra activității politice călinesciene, să trecem la obiectivul prezentării noastre.

Cartea de față înmănușează fragmente din jurnalul politic al marelui om de stat, cuprinzând anii 1916-1918, ian. 1925-iulie 1928, 23 mai-8 iulie 1930, 22 iunie 1932-20 sept. 1939. Deși redactate într-o formă sumară, *Însemnările politice* sînt un prețios izvor pentru cunoașterea vieții politice din România interbelică, a tarelor sistemului parlamentar și a culiselor regimului carlist de după februarie 1938, firește, fiind necesară disocierea lor de subiectivitatea inerentă unei întreprinderi de acest gen.

Jurnalul se deschide cu prezentarea, într-o formă ceva mai îngrijită, a retragerii guvernului și a regelui la Iași în iarna lui 1916, a evenimentelor din Rusia din februarie și octombrie 1917, precum și a consecințelor dezastruoase ale încheierii păcii sovieto-germane de la Brest-Litovsk.

Încă din primele pagini ne apare ca evidentă poziția de dispreț a autorului față de moravurile politice corupte și de luptele sterile pentru putere, el fiind indignat de manevrele lui T. Ionescu de a răsturna guvernul liberal.

Începînd cu 1925 intrăm propriu-zis în istoria vieții parlamentare din România, prima parte a acestei perioade fiind ocupată cu încercările de fuziune între P. Tărănesc și P. Național și cu atitudinea de tergiversare a lui I. Maniu.

Actul de la 4 ian. 1926 este considerat ca o manevră a liberalilor brătieniști, stîrnind proteste din partea lui A. Călinescu.

Venirea intempestivă a lui Carol în țară, sprijinit de cercuri din țară și străinătate, la 8 iunie 1930, este prezentată pe scurt, dar Călinescu nu trece cu vederea atitudinea lui Maniu care, deși susținuse întoarcerea vlăstarului regal rătăcitor, nu și-a asumat răspunderea investiției lui cu prerogativele monarhice, demisionînd pînă la 13 iunie.

În însemnări apar și unele păreri ale lui A. Călinescu față de probleme importante din anii 1929-1933, precum legea conversiunii datoriilor agricole sau imixtiunea experților Ligii Națiunilor în economia românească, ca și față de unele incidente politice electorale și diferite afaceri subterane (vezi «afacerea Skoda»), care-i vor întări convingerea privind slăbiciunea sistemului nostru parlamentar și necesitatea luării unor măsuri drastice. De altfel, din memorii reiese clar poziția sa de om al păstrării ordinii și liniștii publice, mai ales în perioadele de criză.

În acest sens, Armand Călinescu se pronunță pentru măsuri drastice împotriva Gărzii de Fier (31 ian. 1933) și a comuniștilor, ordonând împrăștierea muncitorilor de la rafinăria «Româno-Americană» din Ploiești și reprimarea grevei de la atelierele C. F. R. Grivița din febr. 1933, considerată drept «complot comunist».

Un loc important îl ocupă, pînă în 1938, luptele dintre partide pentru formarea guvernului cu P. N. T. și «tinerii liberali» ai lui Gh. Tătărescu, preferați de rege, ale cărui tendințe autoritare se făceau tot mai simțite. În general, se încerca surprinderea reacțiilor monarhului față de fiecare partid, de oamenii politici, autorul căutînd să «ghicească» cine va fi preferat de rege pentru organizarea alegerilor electorale. Paradoxul sistemului parlamentar românesc, de a se numi direct noul guvern pentru desfășurarea de noi alegeri, fără un guvern de tranziție prealabil, a dat naștere la violențe electorale, la frământări inter- și intrapartinice care au dus la desprinderea diverselor facțiuni ce se străduiau să intre în grațiile regelui, în ultimă instanță.

Toate acestea îl vor face pe A. Călinescu să caracterizeze mai tîrziu în jurnalul său partidele politice ca pe niște «adevărate asociații de speculare a beneficiilor puterii» (31 ian. 1938).

Părerea sa în privința regelui este clară așa cum rezultă din însemnările din 5 nov. 1936: «În ce privește împingerea partidului în lupta fățișă cu regele, declar hotărît că nu o împărtășesc, că ar fi o greșeală și față de partid, și față de țară». Cu toate acestea, Armand Călinescu a consemnat și atitudinea binevoitoare a monarhului față de unele manifestări gardiste (vezi Congresul de la Tîrgu-Mureș din aprilie 1936), ca și o mărturie a lui Nae Ionescu, făcută către I. Mihalache, privind implicarea regelui în asasinarea lui I. Gh. Duca în dec. 1933, pe care nu a împiedicat-o, lucru de natură să atragă atenția istoricilor într-o viitoare cercetare.

De tendințele autoritare ale regelui s-a lovit N. Titulescu, de a cărui demitere (aug. 1936) se ocupă A. Călinescu în paginile jurnalului său politic. Deși laconic în aprecieri, ne putem imagina reacția față de «debarcarea» marelui om de stat avînd în vedere deplinul acord cu politica promovată de acesta, conformă cu interesele naționale. Ca om, însă, Titulescu l-a dezamăgit deoarece, fiind independent, acesta nu înțelegea să facă anumite concesii unor interese înguste de partid, atitudine accentuată în dec. 1937 după publicarea de fostul ministru de externe a unui articol — *Eu și Garda de Fier* — în care își declina orice răspundere privind actul de dizolvare a acestei organizații, dat de I.G. Duca în 1933.

Odată cu anul 1938 intrăm în ultima parte a jurnalului, cea mai densă în idei și proiecte, concisă în comentarii și formă, prin care ni se revelează adevăratul A. Călinescu, «omul cu mînă de fier» al regimului carlist, ce și-a pus toată energia și priceperea în slujba națiunii.

Soluția inedită prezentată de el pentru ieșirea din criza de după eșecul alegerilor din 1938 va fi adoptată de rege aproape integral: o formulă guvernamentală în afara partidelor sub o personalitate de prestigiu, dinamică prin compoziție și acțiune, schimbarea Constituției cu păstrarea esenței — drepturile individuale și menținerea Parlamentului cu Senatul corporatist, plebiscitarea Constituției și alegeri pe baze noi.

Dar, toate acestea nu erau, în viziunea lui A. Călinescu, decît mijloace tranzitorii, destinate să permită partidelor redresarea («e o atmosferă propice pentru a înlesni viitoare regrupări pe baze noi» — 31 ian. 1938) și revenirea la un regim parlamentar normal.

Scheletul politico-instituțional al noului regim urma să asigure realizarea unui prim-obiectiv, înlăturarea «coloanei a cincea» din România, mijloc de presiune al Germaniei naziste și element de manevră al politicienilor prin internarea legionarilor în lagăre sau fixarea domiciliului forțat, mergînd pînă la asasinarea lui C.Z. Codreanu și a altor legionari în noaptea de 29/30 nov. 1938. Aceste măsuri au avut, fără îndoială, eficacitatea lor, mișcarea gardistă fiind practic «decapitată», nemaigăsind resurse pentru redresarea ei în 1940.

Al doilea obiectiv al politicii călinesciene a fost promovarea unei atitudini externe echilibrate de esență antinazistă și antirevizionistă, după cum rezultă și din nota datată 24 mai 1938: o linie de mijloc, înarmarea țării și căutarea unui sprijin în Anglia.

Ținînd cont, însă, de situația internațională dificilă în condițiile continuei expansiuni germane, A. Călinescu a optat pentru o politică flexibilă, făcînd uneori concesii economice, cum este tratatul din 23 martie 1939, care-și găsește justificarea în afirmația: «Vrem să asigurăm fruntariile și plătim».

De multe ori, omul politic român recurge la o analiză atentă a cadrului extern, constatînd izolarea crescîndă a României și proporțiile dezastruoase ale înaintării Germaniei spre estul Europei. După Anschluss, nota la 13 martie 1938 că faptul nu reprezintă decît o etapă a planului nazist și, printr-o putere de previziune, din păcate adevărată, socotea Cehoslovacia ca viitoare victimă. După invadarea acesteia, la 16 martie, Armand Călinescu dispunea concentrarea unui număr de rezerviști la granița cu Ungaria, scriind cu îngrijorare că o altă posibilă etapă ar putea fi România, «datorită petrolului».

În aceste condiții, *Însemnările politice* ne conduc spre soluția finală călinesciană: încercarea de ameliorare a relațiilor cu U.R.S.S. prin intermediul Turciei pentru asigurarea frontierelor dinspre răsărit. Pactul de neagresiune sovieto-german de la 23 august 1939 a constituit o «lovitură de teatru» pentru A. Călinescu, el întrebîndu-se, pe bună dreptate, dacă nu se hotărîse o împărțire a Poloniei și României.

Însemnările se întrerup la 20 sept. 1939, a doua zi A. Călinescu fiind asasinat de un comando legionar, venit din Germania. În virtutea teoriei

«posibilului în istorie», putem considera că o păstrare a lui la cîrma guvernului român ar fi dat o altă întorsătură evenimentelor ce au urmat, menținîndu-l pe instabilul Carol al II-lea pe o linie fermă. Ne considerăm îndreptățiți să afirmăm acestea, întrucît o notă din 17 sept. 1939 («propun să încheiem pact de neagresiune cu Sovietele și să întărim Blocul Balcanic cu concesiune către Bulgaria; în final, regele aprobă») ne poate sugera o eventuală soluție pentru ieșirea din izolarea politică externă și pentru înlăturarea, fie și temporară, a primejdiei atacării granițelor.

Această succintă prezentare a *Însemnărilor politice* datorate lui Armand Călinescu nu face decît să evidențieze, credem noi, importanța lor pentru istoria noastră dintre cele două războaie mondiale, aducînd în prim-plan evenimentele politice interne și internaționale, figuri ale unor mari oameni de stat și, nu în ultimă instanță, a regelui, ca arbitru suprem al sistemului politic românesc.

Emma Porfireanu

B. Istorie universală

JOHANN MAIER, *Das Judentum. Von der Biblischen Zeit bis zur Moderne*, ediția a treia revăzută și adăugită, Bindlach, Gondrom-Verlag, 1988, 990 p. + 4 ilustrații color, 20 ilustrații alb-negre și 8 hărți.

Volumul face parte din seria sintezelor pe probleme de istorie și de metafizică a editurii germane Gondrom, suită a cărei apariție e semnalată în deceniul trecut, obținînd, în spațiul central-european, un renume de invidiat (merită, poate, adăugat că singura concurentă continentală pare a fi Editura Brepols, fapt care adaugă un plus de greutate tipăriturilor ce-i poartă sigla). Cu atît mai mult, publicarea cărții lui Johann Maier, axată pe un domeniu destul de frecventat de analiști, istorici sau nu, oferă încă o garanție de încredere științifică; ori, acest aspect, primul vizat de o eventuală polemică, nu are cum fi incriminat.

Plasîndu-se ca autor al unui asemenea demers, ce a atras, fatalmente, în special atenția interpreților din «interior» — fapt ce se deduce din extraordinara amploare metodologică și epistemică luată de studiile iudaice — Johann Maier atrage și datorită calității pregătirii sale, el preferînd o manieră de abordare relaxată, fără *partis-pris* detestabile, fals motivate, al minteri, prin extracția religioasă a semnatarului. Născut în 1933, absolvă studii superioare evanghelice (1958), interesîndu-se, concomitent, de iudaistică, de problemele culturilor semitice, de istoria semiților, perioadă încheiată tot printr-un examen de

absolvire la Viena (1960). După doctorat și obținerea titlurilor academice, istoricul devine *Ordinarius* pentru iudaistică și, în fine, director al Institutului pentru Iudaistică «Martin Buber» pe lângă Universitatea din Köln (1966).

Introducerea autorului explică motivele ce au stat la baza concretizării unui plan atât de îndrăzneț, acceptând, *de plano*, aserțiunea — aparent defavorabilă sieși — după care epoca sintezelor a intrat în faza sa crepusculară. Johann Maier trece în revistă, totodată, principalele puncte de referință în text, elementele de esență asupra cărora demersul istoric a căpătat o amploare deosebită față de restul chestiunilor abordate (clarificările teoretice legate de raporturile iudaice — culturi tangente, de asimilare și aculturație, conceptualizarea unor termeni uzitați frecvent, de tipul «alogen», «grup etnic», «penetranță culturală» etc.). Demn de remarcat, mai ales în contextul sintetic, este «reproșul» operatorului-istoric, format la școala fenomenalismului german, la adresa barbarismelor de definire a termenilor tehnici necesari analizei la nivelul discret cultural — cazul mult-discutatei sintagme de «înțelepciune/*ethos* etnic(ă)», demonetizată prin folosire abuzivă. Subliniind specificitatea studiilor aplicate la problemele iudaice, autorul nu uită să menționeze, cu o vizibilă dispoziție polemică, strădania inutilă a celor care au căutat semne ale particularului etnic eliberate de influențe străine, de import. Este ceea ce Maier exemplifică prin disputa livrescă din jurul precizării originii semite ori non-semite a personajelor biblice (*Bibel-Babel Streit*).

Materia volumului a suportat împărțirea tradițională pe perioade istorice. Prin urmare, o primă parte se ocupă de evrei în mediul vechiului Orient, trecând prin istoria biblică (*Pentateuh-ul*, *Judecători*, *Cronici*, *Regi* etc.), tranziția de la vîrsta bronzului la vîrsta fierului, înflorirea și decăderea regatului iudeu în vremea lui David și a lui Solomon, epoca regatelor Israel și Iuda, captivitatea babiloniană, dominația persană (actele reformatoare ale lui Esra și Nehemia), sfîrșind cu un capitol de sinteză culturală, intitulat *Moștenirea biblică*. Partea a doua are referință la situația evreimii în contextul mediteranean elenistico-roman, divizîndu-se în următoarele împărțiri metodologice: de la epoca elenistică timpurie (200 î. de Hr.) la distrugerea celui de al doilea templu (70 d. Hr.) (inclusiv statul Maccabeilor), stăpînirea romană, primele semne ale Diasporei, instituțiile obștilor evreiești, de la 70 d. Hr. pînă la cucerirea arabă, alături de stăpînirea romano-bizantină, perioada patriarhală, constituirea *Talmud*-ului și a *Midrashim*; al treilea capitol tratează despre iudeii din Mesopotamia, următorul despre Diaspora estică, din afara Mesopotamiei, și, în fine, despre tezaurul spiritual al intervalului de timp luat în considerare.

A treia parte este consacrată situației evreilor în Evul Mediu, de la avansul arab la alungarea din Spania (638-1492). La rîndul ei, aceasta se fragmentează în alte capitole, cu titluri revelatoare: mediul politic și organizarea internă, centrele de greutate și dezvoltările specifice ale Diasporei medievale, educația, literatura și viața spirituală, arhitectura și arta, obiceiurile și modul de viață, ordinea socială, ocupațiile, activitățile economice, toate abordările fiind exemplare, din punctul de vedere al sintetizării datelor importante și grație deosebitului simț de discernămint, cu ajutorul căruia balastul informațional specios este eliminat. Se continuă cu evreii în epoca modernă: între Evul mediu și

iluminism, relațiile dintre iluminism, emancipare, asimilare și reformă. În această ultimă parte este inclus și tabloul istoriei contemporane a evreilor: de la pogromuri la catastrofă (1880-1945/1948) și perioada imediat următoare fondării statului Israel, act politic pus, de către autor, sub semnul întrebării fatale: centru sau periferie?, bineînțeles în raport cu diferitele focare de putere mondiale.

După trecerea succintă în revistă a principalelor linii istorice luate în calcul de Johann Maier, se cere adăugat că majoritatea considerațiilor referitoare la produsele spirituale iudaice, din perioade diverse, se raportează la interpretări destul de comune și, prin aceasta, credibile, la scara de concepere a sintezei de proporții. Sigur că nu se poate vorbi de inovații hermeneutice, iar scăpările — în speță, eludarea citorva aspecte de ordin formal care ar fi putut îmbogăți demersul analitic (vezi cazul misticilor evrei, al hasidismului și a curenților est-europene, nementiunea elementelor ce pot contura o imagine a grupului *ashkenazim*, absența accentului pe chestiunile privitoare la naționalizarea grupurilor iudee în anii premergători primului război mondial și în perioada interbelică ș.a.m.d.) — le considerăm ca fiind un tribut fatalmente cerut de dimensiunile ambițioasei construcții.

Volumul mai beneficiază de o cuprinzătoare bibliografie, ordonată pe criteriile clasice, făcând-o utilă celui ce are interes să aprofundeze profilul unei epoci, pornind de la anumite lecturi de ordin general. Pe lângă aceasta, autorul a considerat necesară introducerea unui glosar explicativ al termenilor ebraici (de cult, personaje istorice etc.) folosiți. Este adăugat, de asemenea, un tablou temporal, unde sînt înscrise, în axa desfășurării lor, evenimentele istorice importante tratate, de altfel, și în cursul cărții. Indexurile finale completează fericit tomul; el se transformă și într-un bun îndreptar didactic, credem noi, cu atît mai mult cu cît textul beneficiază de trimiteri dese la planșe și la hărțile zonelor luate în calcul, cîștigînd în frumusețe și făcîndu-l convingător. E superfluu să mai menționăm aici deosebita calitate a imprimării tipografice, condițiile în care au fost reproduse ilustrațiile.

Cu avantajele pe care le prezintă volumul, ce poate oferi o informare relativ suficientă într-un spațiu restrîns, cu minim de consum de timp, el se constituie într-un eficient instrument de lucru și pentru specialist, și pentru diletantul interesat de subiect, fapt care îndeamnă la o apreciere pozitivă pentru travaliul îndelungat al autorului.

Mihai-Răzvan Ungureanu

ADELINA PIATKOWSKI, *O istorie a Greciei antice*, București, Ed. Albatros, 1988, 336 p.

Cunoscută mai ales prin remarcabila ei contribuție la transpunerea în limba română a operelor istoricilor Eladei, profesoara Adelina Piatkowski subscrie de curînd o istorie a spațiului amintit. Ma mult didactică decît problematică, lucrarea respectivă reprezintă, totuși, o contribuție dintr-o per-

spectivă românească asupra istoriei Greciei antice. Ea este de o reală utilitate atât specialiștilor în domeniu, dar și publicului larg. Pe o schemă clasică — aspecte geo-climatice, probleme politice, structuri socio-economice, conflicte militare, realizări culturale — lucrarea Adelinei Piatkowski urmărește evoluția spațiului grecesc din preistorie pînă la sfîrșitul domniei lui Alexandru Macedon (323 î.e.n.); așadar, o sinteză binevenită, care valorifică o bogată bibliografie și o profundă cunoaștere, din surse directe, a realităților Greciei antice. Ea nu poate lipsi din bibliotecile iubitorilor de istorie.

Nelu Zugrăv

CLAUDE MOSSÉ, Η ΑΡΧΑΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ. ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ ΩΣ ΤΟΝ ΑΙΣΧΥΛΟ (8ος – 6ος π.Χ.), ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ, ΑΘΗΝΑ, 1987, 264 p.

Claude Mossé, profesoară la Facultatea de Istorie a Universității Vincennes — Saint-Denis din Paris, specializată în istoria veche a Greciei, este autoarea a numeroase lucrări științifice, publicate în Franța și în străinătate.

Modificarea treptată a vechiului interes pentru perioada clasică, în favoarea celei arhaice, o determină pe autoare să se ocupe mai îndeaproape de acest interval de trei secole din istoria Greciei. De altfel, în perioada arhaică apar acei catalizatori ce vor juca un rol esențial în geneza civilizației clasice grecești. Tot în intervalul dintre secolele al VIII-lea — al VI-lea î. e. n. se înfiripă *polis*-ul grec, unde se va ivi politica, trăsătură nemaiîntîlnită pînă atunci în nici o comunitate umană și care evidențiază saltul de la sălbăcie la civilizație.

Lucrarea *Grecia arhaică. De la Homer la Eschil (sec. 8-6 B. C.)*, asupra căreia facem referință, cuprinde unsprezece capitole în care se tratează: probabilitatea desfășurării în trecut a războiului troian; legătura dintre eposul homeric, civilizația miceniană și evii întunecați; eroii și zeii în eposul homeric; gospodăria greacă; apariția polisului; expansiunea grecilor și înflorirea vieții economice; legiuitorii și tiranii; revoluția înfăptuită de Clistene; plămădirea civilizației grecești.

Autoarea se bazează, în afirmațiile sale, mai ales pe o atentă analiză a *Iliadei* și *Odiszei*, cele mai vechi opere redactate în greacă. Deși poetii acordă în general prea puțină importanță evenimentelor, din opera lor se pot extrage (este și cazul eposului homeric) anumite elemente care ne dau informații despre realitățile epocii.

De altfel, personajele care alimentează opera lui Homer trăiesc într-o societate fictivă, dar care ne duce cu gîndul spre una reală. Istoricul trebuie să deslușească dacă este vorba de societatea greacă din vremea războiului troian, din evii întunecați, sau din perioada arhaică. Claude Mossé pledează pentru identificarea acestei societăți cu cea arhaică, subliniind totodată și posibilitatea ca unele elemente din societatea homerică, transmise prin tradiția orală pînă la Homer, să o reflecte chiar pe cea miceniană, sau pe cea a evilor întunecați.

Punctul esențial al «problemei homerice» este modul în care trebuie «stoarsă» de informații opera marelui poet. Deși numeroși specialiști neagă posibilitatea extragerii de date din *Iliada* și *Odiseea*, Claude Mossé face parte dintre cei care nu contestă această eventualitate, dar manifestă mult discernământ în aplicarea aceste concepții.

În legătură cu civilizația miceniană, autoarea precizează că «lumea lui Agamemnon» a fost regăsită din comparația unor obiecte descoperite în spațiul civilizației miceniene cu descrierea altora, făcută de Homer.

La Micene, construcțiile monumentale, datorate unui posibil impuls minoic, încep în secolul al XVI-lea î. e. n. Cert este că în sec. al XIV-lea și în sec. al XIII-lea î. e. n., civilizația miceniană ajunge la apogeu, dar în Creta această perioadă reprezintă o decădere a civilizației minoice, pusă pe seama incendiilor și catastrofelor naturale. De asemenea, scrierea miceniană este asemănătoare celei cretane, dar utilizată pentru a reda o limbă greacă.

Palatele miceniene erau apropiate mai mult complexelor de clădiri din vechea Anatolie decât unor reședințe regale. Acestea se prezentau ca centre ale puterii politice și religioase, reprezentând totodată și axa unei mari activități economice, sistemul economic micenian fiind controlat de către rege, prin intermediul unei birocratii riguros organizate.

Regele (*wa-na-ka*) concentra în persoana sa toată puterea în stat. În palat locuiau și membrii unei aristocrații militare (*te-re-ta* și *ga-si-re-u*), care aveau, probabil, rolul de însoțitori ai regelui. În tăblițele cu scriere miceniană sînt menționați și preoții ca membri de rînd ai poporului (*da-mo*), meșteșugarii, sclavii, aceștia din urmă aparținînd particularilor sau zeilor (Zeus, Hera, Demetra, Apollo, Dionysios).

Unii cercetători vorbesc despre un «imperialism micenian». Claude Mossé critică însă această teorie, considerată fără temei, deoarece în afară de știri privind legături economice cu alte regiuni nu avem alte informații care să admită teza «imperialismului» micenian.

După stingerea civilizației miceniene, cîndva între sec. al XIII-lea și al XII-lea î. e. n., urmează o perioadă întunecată, pentru care informațiile sînt puține la număr și incerte. Claude Mossé împarte această perioadă în trei subperioade: sec. al XIII-lea — sec. al XI-lea î. e. n.; sec. al XI-lea — al IX-lea î. e. n.; sec. al IX-lea î. e. n.

Prima subperioadă se caracterizează prin următoarele trăsături: scăderea accentuată a populației și părăsirea multor așezări (numărul așezărilor cunoscute scade față de perioada precedentă de la 320 la 40); scăderea nivelului de trai și dispariția scrierii; ample mișcări de populații care vor schimba fizionomia lumii egeice; construcțiile de lemn și pămînt iau locul celor de piatră.

Între sec. al XI-lea și al IX-lea î. e. n. marile mișcări de populații iau sfîrșit. Acum se pare că dorienii s-au așezat stabil în Pelopones, iar o parte a grecilor emigrează în mici grupuri spre litoralul Asiei Mici, unii dintre ei colonizînd insulele din Marea Egee. Acum pătrunde fierul în Grecia continentală (din Asia Mică), poate prin intermediul insulei Cipru, astfel încît între 1000-900 î. e. n. fierul reușește să înlocuiască aproape total bronzul.

În ceea ce privește ultima subperioadă, aceasta este marcată de începutul unui proces deosebit de important — apariția *polis*-ului. Pentru Claude Mossé o «*polis*» este înainte de toate o expresie a proprietății colective, locul unde se înfăptuiește articularea membrilor societății. Pe lângă celelalte elemente componente ale sale, o «*polis*» nu poate fi concepută în afara pământului din jur — zona agricolă a cetății.

Pentru evidențierea acestui complex proces (apariția orașului-stat), autoarea consideră că esențial este studiul asupra naturii regelui. Primii conducători ai poporului în lupte, cei ce împărțeau pământul, făceau dreptate, sau dirijau ritmul și amplasarea construcțiilor au devenit regi, cu voia demosului.

Regii se considerau de origine divină. Puterea lor se baza pe o superioritate militară, dar și pe importante ascendențe morale asupra membrilor de rînd ai colectivității. Calitățile regale — bogăție, înțelepciune, simțul dreptății — caracterizau o anumită familie, însă în condiții excepționale, prin voința poporului, ele puteau trece la o alta. Autoritatea regală nu era absolută, regele guvernînd cu ajutorul unui consiliu aristocratic. Elementele constitutive ale unei «*polis*» erau zona agricolă, zidul împrejurător, zona locuită, palatul regal, piața publică (aici se afla și templul) și portul — în cazul orașelor cu deschidere la mare.

În capitolele următoare Claude Mossé prezintă pe larg expansiunea greacă, precum și anumite probleme din afara economicului, precum caracterul și modalitățile producției și ale schimbului de mărfuri. O tratare interesantă este și aceea privitoare la «*revoluția armamentului*», din capitolul omonim, unde autoarea face un scurt istoric al evoluției armamentului și a tehnicii militare începînd cu secolul al XI-lea și încheind cu sec. al VI-lea î. e. n.

În capitolul *Legislatorii* este analizată metamorfoza, trecerea de la proto-justiție la justiție, după expresia lui Louis Gernet. Astfel, legea, avînd inițial o pronunțată motivație religioasă, devine independentă de aceasta, ajungîndu-se la o situație aparte: în toate lucrările scriitorilor din epocă, tema «*bunului legislator*» devine una centrală, numele unor legislatori cunoscuți, ca Licurg, Dracon, Solon, fiind puse alături de nume ca Haronda, Zaleyku, Pitagora, personaje mai puțin cunoscute. În același capitol, autoarea face interesante referiri la opera legislatorilor Licurg, Dracon, Solon, Clistene, dezvăluind latura mai puțin cunoscută a vieții și activității acestora.

Claude Mossé își încheie lucrarea prin capitolul *Apariția civilizației grecești*, în care se conturează universul spiritual al epocii arhaice, dominat de figuri celebre: Homer, Hesiod, Archiloch, Alceu, Sapho, Tirteu, Pindar, Solon, Thales, Anaximandru, Anaximene, Heraclit, Pitagora.

Perioada arhaică, plină de frământări și convulsii, impune totuși o nouă scară a valorilor, pregătind astfel terenul pentru explozia civilizației grecești în epoca clasică. Tocmai datorită acestei epoci agitate, grecul, devenit cetățean odată cu geneza *polis*-ului, este în măsură să-și controleze soarta, să intervină direct în hotărîrea destinului său.

Încercînd să concluzionăm, putem afirma că autoarea utilizează cu discernămint sursele istoriei Greciei antice, nelăsîndu-se furată de ele, ci, dimpotri-

vă, dovedind o mare forță de construcție; reușește să surprindă trăsăturile perioadei arhaice, privită sub toate aspectele sale esențiale, dintr-un punct de vedere deosebit de modern, exprimând una dintre noile direcții ale istoriografiei actuale.

Leonidas Rados

NIELS HANNESTAD, *Monumentele publice ale artei romane. Program iconografic și mesaj*, vol. I-II, traducere și postfață de MIHAI GRAMA-TOPOL, București, Ed. Meridiane, 1989, vol. I, 276 p., vol. II 464 p. + 203 fig.

Prin tematică și prin conținut, lucrarea arheologului danez reprezintă un unicat în literatura istoriografică. Ea reflectă un aspect al suprastructurii civilizației romane — cel al artei cu caracter politic. Aceasta ține, cum observă și traducătorul, de istoria mentalităților, a mentalităților politice în special, pe care Niels Hannestad le surprinde în urma unui riguros examen asupra unor multiple forme de expresie artistică: portrete, arcuri de triumf, columne, giptică, monede etc.; analiza — se înțelege — nu eludează cadrul politic general prin care a trecut societatea romană de la Republică la Imperiu.

Dintre izvoarele pe care își fundamentează demersul un loc aparte îl ocupă monedele. Acestea, mărturisește autorul, «abundă în mesaje exprimate în imagini concrete, alegorii, simboluri și legende» (I, 9), fiind astfel un fel de «cheie a înțelegerii modului în care romanii foloseau arta în scopuri propagandistice» (I, 8). Demonstrația cercetătorului danez probează întrutotul această constatare. De exemplu, emisiunile monetare ale lui Traian reflectă calitățile sale de cuceritor și general: «din cele 34 de tipuri de reversuri cunoscute care-l înfățișează pe Traian în felurite activități, 26 se concentrează asupra împăratului ca luptător, 5 ca administrator civil și doar 2 ca preot» (II, 14).

De interpretări de o deosebită finețe beneficiază și alte materiale supuse analizei. Cameele imperiale, spre exemplu, oferă mesaje nebănuite asupra concepțiilor despre putere în statul roman, a suportului lor religios și psihologic; cine va cita cu atenție capitolul dedicat gemelor austane se va convinge de aceasta. Forurile publice și monumentele ridicate aici sînt supuse, de asemenea, de cercetătorul danez unei subtile interogații, dezvăluind o concepție constructivă plină de înțelesuri, care poate scăpa celui neavizat. Forul lui Traian, de pildă, era menit să evidențieze aceeași calitate de războinic și cuceritor a împăratului, fiind un fel de ansamblu omagial închinat acestuia și armatei sale (II, 20). Planul arhitectural și dispunerea monumentelor urmau, de aceea, toate regulile constructive ale unui castru militar. Desigur că dintre monumentele ridicate în For «cel mai remarcabil este Columna lui Traian» (II, 24). «Operă de artă originală» (II, 27), ea stă alături — ca mesaj pe care îl degajă — de *Monumentum Ancyranum* al lui Augustus — fiind «înainte de toate și în cel mai înalt grad un monument propagandistic»; multe dintre scenele fusului

au fost incluse «doar pentru valoarea lor ideologico-simbolică» (II, 28). Hermeneutica monumentului încântă pe orice lector al cărții lui Hannestad.

Nu dorim să insistăm asupra tuturor problemelor cuprinse în lucrarea arheologului danez. Oricum, parcurgerea ei oferă o mare bogăție spirituală, ne face cunoștință cu un analist de o deosebită finețe, dar și cu un spirit de o vastă cuprindere. Transpusă în limba română de Mihai Gramatopol – un cunoscut cercetător al fenomenului artistic roman -, cartea lui Niels Hannestad poate constitui un exemplu și pentru istoricii români interesați de investigația conștiinței civice a romanilor din provinciile dunărene.

Nelu Zugravu

Études roumaines et aroumaines, sous la rédaction de PAUL-HENRI STAHL, Paris-Bucarest, 1990, 159 p.

O frumoasă și promptă inițiativă a avut ca urmare apariția, imediată după, și, evident, strâns corelată cu momentul decembrie 1989, a acestui volum, auto-recomandat de prestigioasele semnături pe care le reunește. Este o tentativă de a demantela o imagine și de a construi o alta, o pledoarie în favoarea posibilităților reale ale celor ce sîntem și este, nu mai puțin, un prilej de meditație, nu neapărat în strictă legătură cu textele prezentate.

Trei hărți ale României, așa cum a fost și cum ar trebui să redevină aceasta, realizate în 1919, de profesorul A. D. Atanasiu, deschid lucrarea. Urmează o succintă subliniere a vechilor și intimelor legături dintre poporul francez și cel român, în virtutea mai puțin a unor acelorași origini, cît, în special, a unei permanente afinități reciproce între cele două națiuni. Paul-Henri Stahl – autorul rîndurilor introductive – își susține afirmația pe baza prezentării unor elocvente, în sensul menționat, texte, aparținînd lui Frédéric Mistral, Jules Michelet, Edgar Quinet și Elias Regnault.

Turcologul Nicoară Beldiceanu întreprinde o analiză a izvoarelor otomane referitoare la românii din Balcani în Evul Mediu. Competență, conciziune, desăvîrșită claritate – iată cîteva trăsături ale demersului, sistematizat în nouă părți, referitoare la surse (registrele de recensămînt și regulamentele imperiale), sensul denominației «Eflaq», teritorii și comunități, structuri cutumiare și militare.

Incursiune de ordin etnografic în universul mental românesc, studiul Ancăi Bratu – *Préparer le séjour dans l'Au-Delà-croyances populaires roumaines* – relevă, cu exemplificarea aferentă (două bocete din zonele Gorj și Pădureni), adînci semnificații ale unor obiceiuri ancestrale, legate de funeralii.

În aceeași ordine de idei – cea a prezentării unui abundent fond cutumiar – se află studiile subscrise de Dejan Dimitrijevic-Rufu (*Le parrain et le baptême au*

village de Melnica); Gheorghe Iordache (*Le rôle des communauts villageoises dans la vie des Roumains*); Vintilă Mihăilescu și Radu Răutu (*Fiertul mărgicii*) și, în grupajul de Note, intervenția lui Valeriu Butură (*Lamentation. «Iertăciune»*).

Fără îndoială, geografia folclorică românească este, ca resurse și posibilități, inepuizabilă. Este ceea ce demonstrează articolul *Les portes monumentales de la Roumanie*, aparținând lui Petru Caraman. Subtitlul anunță considerații generale asupra genezei și evoluției acestora; conținutul ne dezvăluie, însă, o minuțioasă cercetare a unei arhitecturi profund originale, ornamente, influențe alogene, arhetipuri.

Investigații consacrate prezenței românilor în diferite spații geografice sînt întreprinse de Robert Ficheux (Transilvania), Eugen Lozovan (aria Nistru-Vladivostok) și G. James Patterson (America de Nord).

Bizantinistul Petre Năsturel, în a sa *Recherche étymologique*, dedicată profesorului Alexandru Elian, pornește pe urmele cuțovlahilor, oferindu-ne o lectură pe cît de strict științifică, pe atît de agreabilă, referitoare la primele atestări ale etnonimului, semnificația sa și cîteva apelative ale aromânilor, explicate, așa cum anunță titlul, etimologic.

Nu mai puțin captivante sînt articolele istoricilor Ștefan Olteanu — o vastă incursiune cronotopică (*La société carpatho-danubienne-pontique aux IIIe-XIe siècles*) — și Radu Popa, care, pe baza unor preocupări anterioare, ne introduce în atmosfera debutului de ev mediu românesc, în acele nuclee generatoare de viață politică incipientă — «cnezatele de vale» și «țările». Utile completări ale informației scrise sînt și două hărți și fotografii ale vestigiilor de la Streisîngorgiu, Densuș, Răchitova, Colț.

O scurtă informare despre *Le vallum (Traian) de la Moldavie centrale* (Emanuel C. Antoche, Marcel Tanasache) precede un «reprint» al statisticii realizate, în 1906, de Vasile Diamandi, vizînd situația populației românești din Pen. Balcanică.

O pe cît de diversă, pe atît de sugestivă frescă socială, aparținînd lui Paul H. Stahl, ne este înfățișată prin intermediul studiului *L'évolution historique de la communauté villageoise européenne*, dar și prin prezentarea unei scrisori a lui C. Brâncuși, adresată lui D. Cuclin, respectiv a unei epistole subscrise de N. Iorga, destinată directorului muzeului Trocadero. Se menționează, aici, intrarea în patrimoniul instituției a unor obiecte de artă populară românească «avec le vœu que le publique français s'en serve pour avoir la notion exacte d'une des branches de la famille latine qui, tout en tant place par le sort au milieu d'autres peuples, conserve les traditions de mesure et de goût appartenant sa race».

Este, de fapt, după șapte decenii, misiunea lucrării de față. A cărei lectură, și din acest unghi, rămîne edificatoare.

Dana Savin

Les Aroumains, Centre d'Étude des Civilisation de l'Europe Centrale et du Sud-Est, Paris, 1990, 186 p.

Prin intermediul acestui volum, apărut sub egida INALCO (Institut National des Langues et Civilisation Orientales) — intrăm în posesia unui prețios material documentar cu privire la istoria aromânilor. Material care, deși destinat publicului francfon, este, fără îndoială, cu atât mai util specialistului român, cu cât — în afara propriei recomandări, făcute de nume de prestigiu ce și-au adus contribuția la redactarea sa — lucrarea reușește să amelioreze o carență gravă a volumului de informație ce ne-a parvenit pînă acum, în legătură cu acest subiect.

Cîteva cuvinte despre Centre d'Étude des Civilisations de l'Europe Centrale et du Sud-Est ar avea menirea să pună la curent cititorul cu climatul în care *Les Aroumains* și-a făcut apariția. Directorul instituției este Georges Castellan, care a și prefătat, de altfel, lucrarea. Directorul adjunct, prof. Catherine Durandin (literatură și civilizație românească) nu mai este, de mult timp, un nume necunoscut în România. Titulari ai cursurilor Centrului sînt, printre alții: Suzanne Champonois (civilizația Poloniei), Bernard Leny (istoria Iugoslaviei), Daniele Mason (etnologie balcanică și literatură românească) ș. a. Civilizația românească este obiectul preocupărilor prof. Neagu Djuvara, iar colectivul membrilor asociați reunește nume de rezonanță în domeniu: Tomasz Schramm (relații franco-polone în sec. XX), Bela Kalman (istorie contemporană a Ungariei) și Constantin Svolopoulos — director al Institutului de Studii Balcanice din Thessalonice. Informații pe care, de altfel, le regăsim în paginile de început ale volumului.

Așadar, ce anume a generat apariția lucrării? Prof. Neagu Djuvara a dorit să prezinte publicului francfon o istorie a acestor «oubliés des Balkans» — cum, plastic, îi definește Georges Castellan în rîndurile care, așa cum am spus, prefătează volumul. A reunit o echipă internațională, formată din autorități a căror optimă orientare în perimetrul respectiv nu poate fi pusă la îndoială: Cicerone Poghirc — romanist, lingvistică indo-europeană; Petre Ș. Năsturel — bizantinist; Matei Cazacu — zona Balcanilor în Evul Mediu; Neagu Djuvara — ale cărei explorări istorice vizează o arie deosebit de vastă (de la Kekaumenos la Tocqueville, filosofia istoriei etc.); Max Demeter Peyfuss și, în sfîrșit, Mihaela Bacou (preocupări în etnologie).

Deschiderea este făcută de studiul lui Cicerone Poghirc — *Romanisation linguistique et culturelle dans les Balkans. Survivances et évolution*. O sistematizare și o conciziune deosebite prezidează discursul, acesta fiind organizat în cinci paragrafe, ale căror titluri marchează, lapidar, problemele tratate. Primul dintre acestea, *Les noms des populations romanisées dans les Balkans*, amintește mențiunile, în izvoarele vremii, ale denotației etnice «vlah». Sînt înregistrate momentele 980 (scrisoarea împăratului Vasile II Bulgaroctonul, unde apar ca «βλαχοι»), 1020 (chrisobula în favoarea arhiepiscopului de Ohrida, ce amintește de «των ανα πασαν βουλγαριαν βλαχων» — «Vlahi din întreaga Bulgarie») și diseminarea termenului în Europa. O interesantă problemă este

semnalată: numele ajunge de la germani la slavi (Volosi) și, după părerea unanimă, pe acest traseu, ajunge la greci. Autorul se întreabă dacă nu ar fi posibilă o filieră germanică, directă și paralelă prin varegii din garda imperială. Un al doilea paragraf — *Signification de l'apparition de l'ethnonyme Vlaque* — constituie răspunsul la o altă întrebare: au fost aromânii un fel de generație spontanee, în sec. X? Concluzia autorului este că apariția lor pe scena politică a coincis cu o maturizare a conștiinței, a intereselor etnice și sociale. *Les aroumains sont-ils venus du Nord?* — iată o nouă interrogație căreia lingvistul Poghiric îi propune două ipoteze: sînt autohtoni, sau, în adevăr, au venit din nord — ultima avînd ca bază un text al cronicarului bizantin Kekaumenos, diferit interpretat, disputat chiar (prof. Neagu Djuvara și prof. P. Ș. Năsturel). Etapele și mijloacele romanizării și creștinarea în Balcani — cu menționarea operei de apostolat a sf. Pavel, continuată, în secolele IV-V, de Nicetas din Remesia — sînt ultimele chestiuni abordate. Discursul este susținut de un lingvist — ne-o reamintește o interesantă comparație între latină și aromână, analoagă paralelei franceză — dialect provençal — dar, un lingvist care, pentru a sprijini caracterul latin al limbii, își depășește formația, furnizînd și o serie de argumente de ordin istoric. Concluzia autorului: trecînd peste exagerările naționaliste, admițînd, totodată, că aromânii pot fi niște buni cetățeni greci, importantă rămîne salvarea limbii și a tradițiilor lor.

Dedicat memoriei lui Teodor Capidan, studiul bizantinistului P. Ș. Năsturel — *Les Valaques dans l'espace byzantin et bulgare jusqu'à la conquête ottomane* — impune, din start, o constatare: nu numai problema abordată, competența cu care este tratată atrag, ci și stilul deosebit de plăcut — aș spune relaxant cu speranța că termenul va fi înțeles în sensul cel mai bun — care dublează seriozitatea cercetării, pe care ne-am obișnuit să o condiționăm de o haină stilistică rigidă și sobră, chiar dacă admitem că aceasta devine, uneori, fastidioasă. «Bref, on n'écrit pas l'histoire des Aroumains des Balkans, on la raconte. De mille et une manières. Et voici une» — iată cum își prezintă autorul propriul demers, care începe cu o paralelă între raportul români-aromâni și cel care există între bretonii francezi și celții din Țara Galilor. Sînt marcate, în continuare, principalele jaloane ale istoriei vlahilor din perimetrul menționat, pentru ca, apoi, cuvîntul să fie preluat de Matei Cazacu.

Les Valaques dans les Balkans Occidentaux (Serbie, Croatie, Albanie etc.). La Pax Ottomanica (XV-me — XVII-me siècles) conferă o nouă perspectivă asupra problemei frontierei militare dintre creștini și «necredincioși», cu o aferentă trecere în revistă a grupurilor de aromâni înglobate în Imperiul Otoman: mauro-vlahii, cicii, țințarii. Incursiunea lui Matei Cazacu în istoria aromânilor se oprește la jumătatea secolului XVII, cînd începe ceea ce autorul numește «aventura central-europeană a aromânilor în Imperiul Habsburgic» (p. 93).

În introducere, Georges Castellan avertizează: «Neagu Djuvara déploie de remarquables talents de détective pour retrouver la piste des disparus de Moskopoli» (p. 8) — fapt ce lesne poate fi constatat, citind *La diaspora aroumaine aux XVIII-me et XIX-me siècles*. Prof. Djuvara face, nu rareori, apel la instrumentele lingvisticii, pentru a preciza originea exactă a unor antroponi-

me, în cadrul grupurilor aromâne. Este urmărită evoluția unor familii ca: Mocioni, Sima, Karajan, Darvari, Dumba și Bellu, autorul încheind cu o tristă remarcă la adresa ultimei: «Et les barons Bellio seraient bien oubliés en Roumanie aussi, si le parc de l'ancien palais du vornic Bellu n'était devenu entre temps le "Cimitirul Bellu", le Père Lachaise de Bucarest..."»

Urmărirea aromânilor în epocile modernă și contemporană, implicarea lor în politică (criza macedoneană de la începutul secolului XX), dominarea sau chiar dirijarea evoluției lor de către spectrul unui ambiguu românism politic — iată tot atâtea probleme ce au fost cuprinse în studiul *Les Aroumains à l'ère des nationalismes balkaniques*, subscris de M. D. Peyfuss.

Foarte departe de a constitui un «happy end» al excursului în istoria aromânilor ce se dorește a fi lucrarea prezentată, este intervenția Mihaelei Bacou, intitulată *Entre acculturation et assimilation: les Aroumains au XX-ème siècle*. De remarcat optimismul autoarei, atunci când îi prezintă «între aculturație și asimilare» — căci, din statisticile anexe, referitoare la rămășițele etnice aromâne din diferite țări, se poate conchide, dezolant, că se află într-un stadiu avansat al unui proces care — chiar dacă, eufemistic, îl numim «aculturație» sau «asimilare» — nu poate avea decît un singur sens: acela de *dispariție*. De altfel, ultimele cuvinte ale studiului sînt: «Le glas d'une culture et d'une ethnie? Ou déjà leur mort...»

O bibliografie consistentă — căci reunește nume de prestigiu ca: N. Bănescu, Nicoară Beldiceanu, Irène Beldiceanu-Steinherr, G. Ostrogorsky, D. Zakythinos ș. a. — încheie lucrarea. De semnalat apelul făcut, în mod constant, de autori, la izvoarele bizantine: Kekaumenos, Laonic Chalcocondylas, corespondența imperială etc.

Completat de cîteva hărți, dublat de un impecabil aspect grafic, acest grupaj de studii constituie o contribuție remarcabilă și de bun augur pentru viitoarele cercetări de aromânistică.

Dana Savin

ANDRÉ CLOT, *Civilizația arabă în vremea celor 1001 de nopți*, traducere de MARIA BERZĂ, postfață de RADU FLORESCU, București, Ed. Meridiane, 1989, 324 p.

André Clot realizează o istorie a arabilor în timpul dinastiei Abbasizilor (750-836), în special în vremea lui Harun al Rasid (786-809) — califul legendar în timpul căruia civilizația arabă atinge vîrsta sa clasică. De fapt, demersul său este mult mai cuprinzător, luînd în discuție și formațiuni geopolitice contemporane, în special Imperiul carolingian și cel bizantin, cu care statul arab a avut multiple legături. Cartea e atentă, deopotrivă, la viața politică și economică, structură socială și viața intelectuală, elemente de cotidian și mișcări religioase, intimități dinastice și acțiuni militare etc. Cu alte cuvinte, este vorba de o analiză complexă, absolut indispensabilă înțelegerii articulații-

lor unei civilizații atât de strălucitoare. O «scurtă genealogie a familiei lui Mahomed», reperiile cronologice, bibliografia și indicele de nume întregesc contururile investigației. Postfața lui Radu Florescu completează dintr-o perspectivă românească imaginea cititorului asupra civilizației islamice.

Nelu Zugravu

WALTER LAQUEUR, *Stalin. The Glasnost Revelations*, Charles, Scribner's Sons, New York, 1990, 382 p.

Profilul lui Stalin s-a imprimat profund asupra istoriei Uniunii Sovietice, a Europei și a lumii secolului al XX-lea. O nouă carte asupra personalității lui Stalin apare sub semnătura profesorului Walter Laqueur, binecunoscut de către cei pasionați de istoria secolului nostru. Strădaniile lui s-au concretizat în volume ca: *Comunism și naționalism în Orientul Mijlociu* (1956), *Uniunea Sovietică și Orientul Mijlociu* (1959), *Tinăra Germanie* (1962), *Rusia și Germania* (1966), *Drumul spre război* (1967), *Europa după Hitler* (1970), *Istoria sionismului* (1972), *Weimar* (1975), *Gherila* (1976), *Terorismul* (1977), *Anii pierduți* (1980), *Secretul Teribil* (1981), *Soarta revoluției: interpretări asupra istoriei sovietice din 1917 și pînă în prezent* (1967; revizuită și reeditată în 1987), *Drumul lung spre libertate: Rusia și transparența* (1989); toate au apărut în limba engleză. Să mai adăugăm faptul că profesorul de la Washington (Georgetown University) a deținut funcții importante în cadrul Centrului pentru studii strategice și internaționale din capitala SUA; că a fondat revista *Survey*, și ca editor (1955-1963) a reușit s-o impună între cele cu autoritate în studiile asupra Uniunii Sovietice. De asemenea, este directorul Institutului de istorie contemporană de pe lângă Biblioteca Wiener din Londra. Publicația acestui Institut (*Journal of Contemporary History*) apărea în 1966 sub forma unei culegeri de studii sub titlul: *Fascismul internațional: 1920-1945*; editori erau Walter Laqueur și George L. Mosse. 1. Walter Laqueur, George L. Mosse, Editors, *International Fascism 1920-1945*, Harper and Row, Publishers, New York, 1966, 197 p. Printre autori menționăm numele lui Hugh Seton-Watson, Hugh Thomas, Llewellyn Woodward ș.a.

Așadar, este vorba de purtătorul unei experiențe care explică apetența pentru repunerea în discuție a profilului lui Stalin în lumina dezbaterilor ample și controversate favorizate de «transparența» propusă și impusă progresiv și uneori contrariant de către M.S. Gorbaciov.

Obiectivul este îndrăzneț și nelipsit de riscuri pe care autorul știe să și le asume de așa manieră încît ajunge la cititor cu o carte capabilă să impresioneze prin frumusețe și consistență; lucrarea, alcătuită de un profesionist, incită la transferul de profesionalitate.

Autorul mărturisește (p.1) că studiul său se bazează mai ales pe revelațiile despre Stalin și dezbaterile asupra stalinismului în mijloacele mas-media sovietice în perioada 1987 – vara 1989; ținînd seama de faptul că lucrarea apare

în 1990, merită subliniată viteza «asimilării» noutății informaționale — impresionantă în raport cu alte medii culturale.

W.Laqueur se prezintă ca un autor care a meditat temeinic în fața surselor ce urmează a fi folosite, făcându-și opțiunile clare în legătură cu valoarea acestora, criteriile de selecție și structura lucrării. Procedînd astfel, reușește să înmănuncheze puncte de vedere, evitînd riscul inventarierii surselor supraestimate și egalizate valoric. El remarcă faptul că revelațiile perioadei de «transparență» au funcții multiple: confirmă informații utilizate în literatura occidentală și aceea a emigrației rusești și sovietice; infirmă unele aprecieri, ajutînd la reechilibrarea judecății și, respectiv, la adîncirea judecății noastre asupra fenomenului stalinist (p.4-5).

Frumusețea lucrării rezultă în primul rînd din arhitectura ei. Introducerea și cele 14 capitole probează puterea de a detașa rezonabil de surse și a se organiza de așa manieră încît să evite: «dispariția» autorului în umbra surselor și alunecarea pe piste adiacente. Totodată își asigură intervenția cu adevărat relevantă atunci cînd se impune, decuparea precisă a ceea ce se știe și schițarea obiectivelor de îndeplinit în viitor. În acest sens, remarcăm ca foarte oportună delimitarea autorului în privința netratării istoriei sovietice și în speță a celeia economice; riscul «absorbirii» acestei problematici în perioada dominată de Stalin a fost astfel eliminat.

Fiecare titlu de capitol contribuie la recuperarea dimensiunilor reale ale lui Stalin și la iluminarea din unghiuri diverse a stalinismului ca fenomen. Arhitectura relevantă a lucrării rezultă și din îmbinarea criteriului tematic cu cel cronologic. Astfel, capitolul despre Stalin (I), cu datele biografice necesare și creionarea controverselor asupra personalității sale îi urmează al II-lea: Războiul împotriva țărănimii: alternativa Buharin.

Cu veritabil simț artistic și cu grija iluminării axului principal al lucrării, autorul introduce următorul capitol: Trotski — «demonul revoluției». Judecata asupra lui Stalin apare astfel decantată prin judecăți comparative asupra unora din cei care ar fi putut să conducă URSS, dar au fost eliminați iar unii (Trotski) s-au autoeliminat.

Capitolele 4, 5, 6, 7 focalizează aprecierile asupra terorii — latura tragică a stalinismului. De fapt, în aceste capitole autorul probează cu adevărat capacitatea de a folosi rezonabil metoda comparației, de a decupa cu precizie certitudinile și de a formula obiectivele viitoarei cercetări; în opinia noastră, această este partea lucrării care probează «înălțimea» autorului (p.70, 76, 129, 130, 138, 184, 288).

Capitolul 8 (Stalin acasă) discută pertinent opiniile despre Stalin în viața particulară, echilibrează judecata după ce conturează extremele; compară relevant cu alte profiluri ale epocii (Hitler, Mussolini); supune judecății noastre bunătatea față de cei din preajmă (detaliul invitării în propria mașină a bătrînei ce se deplasează anevoie pe vreme rea) și acțiunea de distrugere sistematică a familiei proprii, a rudelor și a celor ce-l considerau prieten.

Următoarele 3 capitole (Tovarășii de arme, Cultul personalității și Stalin-conducător militar) vădesc o cercetare care intersectează probleme dintre cele

mai controversate ale fenomenului «stalinism», ale personalității lui Stalin și ale perioadei. Portretele citorva din cei ce au existat în preajma lui Stalin sînt scurte și relevante (Molotov, Voroșilov, Kaganovici, Malenkov, Mikoian, Beria). Este remarcabilă formularea judecării autorului echilibrată din perspectiva prezentului și fără a pierde din vedere mentalitățile acelei perioade formate și sub presiunea terorii prelungite, nediferențiate. W.Laqueur va remarca de altfel faptul că există o rezistență a societății sovietice, aflată sub incidența consecințelor terorii, în fața adevărului recuperat prin evaluare onestă a probelor (p.146, spre exemplu). Discutarea comparativă a cultului personalității în secolul al XX-lea este o încîntare; puterea construcției autorului iese pregnant în evidență; autorul alege argumentele în cunoștință de cauză; unicitatea fenomenului sovietic convinge.

Analiza ipostazei de șef militar probează din nou capacitatea remarcabilă de a pune actele personalității în contextul epocii; de a dizloca straturi de idei preconcepute; de a profita de perspectiva dobîndită în timp pentru a pune în evidență erori ale momentului provenite din efectele presiunii ideologice sau, pur și simplu, din incapacitatea de a evalua corect și realist datele problemei. Autorul convinge în demonstrație că semnarea pactului din 23 august 1939 a fost o eroare și nu unica șansă, cum s-a susținut și se mai susține; că a folosit mai mult lui Hitler decît lui Stalin.

Cititorul va găsi interesant capitolul al 13-lea privind controversalele din Uniunea Sovietică în legătură cu momentele dedicate victimilor terorii; lectura cărții și în speță a acestui capitol îl va ajuta să aibă o percepție reală asupra convulsiilor societății sovietice și efortul uriaș de desprindere din înlănțuirea consecințelor experienței totalitare consolidată de victoria în cel de al doilea război mondial; prelungită după aceasta, uneori cu intermitențe.

Concluziile (capitolul 14) au o densitate proporțională cu temeinicia analizei; ele conțin premise, «vestiri», ale unora din transformările viitoare fără a transfera lucrarea în domeniul viitorologiei. 2. Afirmția noastră este mai bine pusă în evidență prin lectura comparată a unui alt volum: Moshe Lewin, *The Gorbachev Phenomenon. A Historical Interpretation*, University of California Press, Bukeley, Los Angeles, 1988, 176 p.). Vom găsi aici o carte bună rezultată dintr-o altă manieră de a folosi sursele și de a formula întrebările. Tot în acest capitol sînt cuprinse și documente care aruncă o lumină nouă asupra Proceselor de la Moscova și care sînt recuperate prin efortul comisiilor menite să adune și să sistematizeze informația existentă în legătură cu teroarea stalinistă.

Așadar, ne aflăm în fața unei lucrări care se adaugă convingător și repede bibliografiei uriașe privind istoria secolului al XX-lea și a URSS. Prin capacitatea de a-și domina sursele, de a se întreba corect și a răspunde pertinent, lucrarea se propune și ca model de analiză a problematicii unui regim posttotalitar și ca o pledoarie pentru utilitatea scrierii cu profesionalism a istoriei pe care ne-am obișnuit s-o numim contemporană.

I. Ciupercă

RICHARD WAGNER, HELMUTH FRAUENDORFER (Hg.), *Die Sturz des Tyrannen. Rumänien und das Ende einer Diktatur*, Reinbek bei Hamburg, Rowohlt Taschenbuch-Verlag GmBh, 1990, 176 p.

Racordată la fluxul editorial al caselor cu nume mai vestite, Rowohlt Verlag câștigă un nou succes de public prin facilitarea apariției de cărți ce tratează, cu predilecție, teme arzătoare de politică internă a statelor europene sau de istorie a relațiilor internaționale, în cadrul colecției «Aktuelle», după ce editarea integrală a operelor lui Václav Havel sau a textelor lui Czesław Miłosz a conferit editurii girul majorității cititorilor. Este și cazul volumului prezentat aici, al cărui titlu, foarte sugestiv, oferă imaginea primă a unei culegeri de articole, comunicări etc. axate pe problematica românească ultra-contemporană, anterioară ori imediat succesoare Revoluției din decembrie 1989. Toți autorii: William Totok, Richard Wagner, Herta Müller, Helmuth Frauendorfer, aparțin minorității germane din România, formându-se în cadrul unor grupuri literare cu rezonanță în deceniul opt: primii doi în așa-numita «Aktionsgruppe Banat» (1965-1972), societate care reunea tineri colaboratori de limbă germană din provincie, cu scopuri estetice, dar și pur politice, propunându-și impunerea unui roman realist, specific «minorității», atașat valorilor culturale din focarele naționale central-europene, dar și o critică loială, deschisă, ca opoziție intelectualistă, la raporturile interne ale statului român, cu precădere în chestiunile ce priveau minoritarii. Odată cu interzicerea activității grupului, Herta Müller și Helmuth Frauendorfer îi continuă tradiția, de această dată între membrii cercului de literatură germană «Adam-Müller Gutfreund» din Timișoara. În 1983, activității oficiale a cenaclului i se pune capăt: H. Frauendorfer, H. Müller și R. Wagner părăsesc țara imediat, W. Totok urmându-i un an mai târziu.

Volumul începe cu relatarea unei călătorii în România întreprinsă de Helmuth Frauendorfer, sub titlul: *In den Ästen der Bäume hängen Kränze* narare a momentelor ce au succedat întoarcerea în patrie după anii de exil, cu tot bagajul emoțional implicat de o asemenea revenire. *Hunger und Seide. Männer und Frauen im Alltag*, studiul aplicat al Hertei Müller, face referințe la atitudinile zilnice din timpul și imediat după căderea vechiului regim, în fapt, un eseu consacrat mentalităților cotidiene, cât și considerentelor umane care nu permit transformarea lor într-un răstimp scurt. Richard Wagner semnează un articol de o mai mare întindere avîndu-l ca subiect pe Ceaușescu, analizat prin prisma factorului politic de putere (*Der grosse Chef. Ceaușescu und die Macht*); cariera ultimului secretar general al P. C. R. este urmărită pas cu pas, de la începuturile ascensiunii în diferite ranguri de partid și pînă la deciziile finale, nelipsind aprecierile, destul de exacte, la adresa orientării externe a regimului. Tabloul este completat cu elementele probatoare ale distrugerii sistematice a țării datorate proiectelor megalomane, frîmate numai de desfășurările de forțe umane din decembrie 1989. Tonul pătimaș nu este

părăsit în secțiunea următoare (*Die Geheimpolizei Securitate*), unde aduc mărturii același Richard Wagner (*Ohr und Faust des Diktators*), Herta Müller (*Der ganze Name und ein halber Satz*), Helmuth Frauendorfer (*Wenn du was werden willst*), texte bazate, în principal, pe experiențele personale ale autorilor.

Un capitol aparte se deschide odată cu studiul aprofundat al lui Helmuth Frauendorfer dirijat pe relevarea tendințelor opoziționiste prezente în interiorul sistemului (*Das Recht auf Brot, Freiheit und Würde. Von der Opposition zur Revolution*), fiind trecute în revistă, în ordine cronologică, grupările literare ale minorităților, mișcarea Paul Goma, greva minerilor din Valea Jiului (1977), protestele lui Károly Király, scrisorile «celor șase» — membri marcanți ai P. C. R., intrați în conflict cu Comitetul Central, reacția lui C-tin Pîrvulescu, revolta brașoveană din 1987, cazul «Alianței Naționale «R»», opoziția intelectuală — Mircea Dinescu, Ana Blandiana ș.a.m.d. Lucrarea se corelează cu următoarea, semnată de William Totok, referitoare la statutul naționalităților și politica direct interesată de minorități în anii următori Marii Uniri din 1918 (*Rumänisierung. Die Nationalitätenpolitik von 1918 bis 1990*). Beneficiind de o perspectivă relativ neutră, fenomenele istorice sînt, implicit, tratate astfel încît să nu suscite reacții dure din partea eventualilor recenzenți ai temei. William Totok parcurge succesiv perioadele cuprinse între 1918 și 1920, 1920 și 1945, în epoca imediat următoare încheierii păcii și, în fine, în vremea din urmă. Accentul cade, cum era și normal, pe situația minorității germane, supusă, în parte, unui proces lent de românizare, resimțit mai puternic în deceniile trei și patru ale secolului nostru, cînd eforturile uniformizării social-naționale sporiseră în urma actului din decembrie 1918, precum și vexațiunilor girate de guvernările comuniste, sub pretextul participării la cel de-al doilea război mondial etc. Imaginea lui Ceaușescu interesează din punctul de vedere al modului de concepere a «traficului de emigranți», germanii transilvăneni exemplificînd o stare politică statală. Ultimul demers este semnat de Mariana Hausleitner și pune în relație directă România și Uniunea Sovietică, după declanșarea perestroikăi gorbacioviste (*Rumänien aus sowjetischer Sicht*). Sînt puse în evidență raportările ideologice ale lui Ceaușescu față de transformările petrecute în țara vecină, imaginea României în presa de partid sovietică, reacțiile la liniile urmate de București față de diferitele probleme interne ale României, chestiunea națională — și, în consecință, cazul Moldovei — integrarea României în Europa.

Volumul se încheie cu un tablou cronologic al principalelor evenimente din istoria contemporană a României, explicațiile fiind însoțite de hărți. Trecînd peste imperfecțiunile inerente conceperii unui asemenea tom, alcătuit în tumultuosul context politic din primăvara-vara lui 1990, putem considera, totuși, că avem în față o interesantă dezvoltare a subiectului românesc.

Mihai-Răzvan Ungureanu

* * * *Freiheit 90. Osteuropa im Aufbruch. Eine Bilddokumentation*, zusammengestellt von BERNHARD MICHALOWSKI, CHRISTINE PROSKE und GÜNTHER FETZER, München, Wilhelm Heyne-Verlag, 190, 96 p.

Volumul a apărut la puțin timp după încheierea anului 1989, când materialele fotografice — multe dintre ele deja preluate din diverse publicații germane — au putut fi selecționate potrivit criteriilor de importanță și adunate într-un tom unitar prin concepție. După cum o arată și titlul, subiectele sînt alese din evantaiul mișcărilor reformatoare și antitotalitare din Estul Europei, fiecare țară din «cordonul sanitar» beneficiind de o tratare metodologică adecvată: începutul de capitol oferă poziționarea geografică și datele calendaristice esențiale ce jalonează traiectele istorice contemporane, pentru ultimii cincizece ani. În continuarea paginilor introductive, redactorii au desfășurat clișeele, kinogramele etc., însoțindu-le de explicații precise și pertinente.

Cartea se deschide cu prefața analistului Theo Sommer, cunoscut publicist german, text tipărit, prima dată, în «Die Zeit», la 29 decembrie 1989. Autorul trece în revistă evenimentele derulate în perioada respectivă, afectînd un spațiu suficient situației din România, numelor mai importante care au intrat în contradicție cu regimul comunist ș. a. m. d. Considerațiilor de ordin general le succed comparațiile ce interesează, deopotrivă, momentele revoluționare ale secolului trecut (Theo Sommer aduce argumentul similitudinii, în proiect și realizare, cu «performanțele pașoptiste») și cele actuale, oricum posterioare instalării guvernelor comuniste în Europa de Est (revolta germană din 1953, ridicarea maghiarilor în 1956, a cehoslovacilor în 1968). În final, autorul conchide: «Popoarele au dat, în 1989, semnalul! Care era vechiul sunet de trompetă al Revoluției franceze: libertate, egalitate, fraternitate. Acum oamenii de stat trebuie să-l asculte».

Mihai-Răzvan Ungureanu

NICHOLAS DIMA, *From Moldavia to Moldova. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, East European monographs, Boulder, distributed by Columbia University Press, New-York, 1991, 196 p.

Prestigioasa serie a East European Monographs a atins, deja, cifre editoriale demne de remarcat; între numeroasele apariții care-i poartă sigla, cartea românului Nicolae Dima a cunoscut o binemeritată faimă, tomul de față reprezentînd o a doua tipărire a materialului care a ieșit pe piață în 1982, sub un alt titlu (*Bessarabia And Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*), gazdă fiind aceeași casă editorială.

Diferențele dintre imprimări nu sînt notabile, fiindcă informația s-a preluat în întregime din *princeps*, ultima — cu atributul noutății — cuprinzînd și un capitol aparte despre evoluția situației politice din provincia românească și legăturile sale cu Bucureștii, în contextul schimbărilor petrecute din decembrie

1989 încoace. Ne referim, mai întâi, la această secțiune a cărții, deoarece își are propria sa însemnătate, prevalând și ca pondere.

Numit *The Political Upheaval of the 1980's*, despărțământul se sub-divide în *Ethno-Demographic Stability* — analiză a compoziției naționale a Moldovei Sovietice pentru perioada cuprinsă între 1979 și 1989 —, *Environment, Culture And Politics* — despre chestiunea mediului înconjurător și problemele politice legate de folosirea acestuia —, *From A New Identity To a New Policy* — cu referire la climatul intelectual ce a premers și a pregătit ideologic ridicarea națională din Basarabia —, *Russian Reaction To Moldavia's Independent Course* — o trecere în revistă a consecințelor manifestărilor independentiste pentru populația rusă sau rusofonă minoritară (cu mențiunea că statisticile privitoare la dinamica demografică în anii următori lui 1989 sînt deosebit de interesante și relevante pentru starea de spirit actuală din republică) —, *The Dnestr Republic And Gagauzia?* — unde autorul încearcă explicații relativ la secesiunile conduse de Moscova — și *The Uncertainty Of The Future* — capitol concludiv, pe alocuri marcat de imposibilitatea prevederii unei evoluții ulterioare politice în zonă.

Intenția recenzentului de a atrage atenția asupra părții de actualitate a cărții — element de bază, credem noi, ce definește și motivează reeditarea — nu pune în umbră celelalte capitole din volum, deosebit de bine structurate și remarcabile sub aspectul bogăției de informații. Unui excurs istoric (*Historical Background*) îi urmează secțiunile privitoare la relațiile dintre statul național unitar român și U. R. S. S. în perioada interbelică (*The Romanian Nation-State And The USSR*), ca, apoi, autorul să detalieze situația generală a Basarabiei după revenirea Armatei Roșii în zonă (primăvara lui 1944) pînă în prezent, din mai multe puncte de vedere, descriind procesele de înglobare culturală (*Sovietization Of Moldavia*), politica populaționistă (*Contemporary Socio-Economic And Ethno-Demographic Changes*), interdicțiile lingvistice (*Geo-Linguistic Trends*), aneantizarea spirituală cu girul autorităților sovietice (*Culture And Identity*). Exemplaritatea modului de alcătuire a volumului ne îndreptățește să-l considerăm la fel de important și de necesar alcătuirii unei perspective profunde asupra problematicei basarabene ca orice altă inițiativă semnată de nume celebre. Un probant aparat critic, adus la zi, și o bibliografie la fel de cuprinzătoare completează fericit cartea lui Nicolae Dima.

Mihai-Răzvan Ungureanu

ALEKSANDR SOLJENIȚIN, *Căderea imperiului comunist sau cum să reîntemeiem Rusia*, București, Ed. Rampa și Ecranul, 1991, 78 p.

«Ceasul de pe urmă al comunismului a sunat. Dar baraca lui de beton nu s-a dărîmat încă. Și, în loc de eliberare, să nu fim terciuiți sub dărîmăturile lui».

Cu acest straniu avertisment, cartea lui Aleksandr Soljenițin, *Căderea imperiului comunist sau cum să reîntemeiem Rusia*, dorește parcă, cu tot dinadinsul, să facă un duș rece tuturor acelor care, aflați într-o periculoasă

euforie, proclamă extaziați dispariția Uniunii Republicilor Socialiste Sovietice și a comunismului în chiar țara sa de origine.

Este adevărat că degringolada comunismului mondial pare a nu da semne de oprire. Dar, să nu uităm, edificiile care stau gata să cadă sînt cu mult mai periculoase decît un morman de moloz. U. R. S. S. era un astfel de edificiu, cîndva îngrijit și lustruit pe dinafară, pestilențial pe dinăuntru, dar totuși solid. Astăzi, spoiala i-a căzut definitiv, crăpăturile s-au adîncit periculos de tare și clădirea amenință cu prăbușirea. Lumea, speriată, se întreabă dacă locatarii ei vor mai avea puterea — și, mai ales, dorința — de a-și ridica o nouă casă, în care să locuiască tot împreună, sau se vor încăiera între ei. Omenirea privește cu spaimă spre U. R. S. S. și se întreabă cum va arăta Uniunea în viitor sau, de ce nu, dacă va mai fi vreo uniune. Și dacă nu, cine îi va lua locul?

Aceste întrebări ascund o realitate sumbră: prăbușirea imperiului multi-național al Sovietelor va fi urmată, fatalmente, de noua ridicare a Rusiei, inițiativa lui, de această dată necomunistă, dar a cărei deja sesizabilă ascensiune va fi, cel puțin pentru o parte a lumii, la fel de dureroasă ca și ideologia care a umbrit-o atîtea decenii.

Aleksandr Soljenițin se gîndește cum să reîntemeieze Rusia. Înainte de a fi anticomunist, Soljenițin este rus, iar pentru el ridicarea noii Rusii apare ca o necesitate. Soljenițin trăiește cu nostalgia vechii Rusii, pe care el o știe pravoslavnică, strălucitoare și bună. Rusia de mîine trebuie să redevină «maica Rusia» de odinioară. Nu are importanță că pulpana i se întinde din Transcarpatia, Bucovina, Moldova și mlaștinile Pripetului pînă în Caucaz și Siberiile înghețate, «ocrotind» țări, popoare și istorii îndelung batjocorite. Importantă este doar revigorarea spiritului rus de altădată, a mîndriei ruse, atît de grav atinse de otrava bolșevismului.

Lecțiile lui Soljenițin sînt, dintr-o anumită perspectivă, corecte, moralizatoare, menite să revigoreze anchilozatul suflet rusesc. Prețul este însă dureros, deoarece Soljenițin vede ridicarea Rusiei prin popoarele Uniunii.

El vrea să ne convingă că ruși la fel de buni sînt și ucrainenii și bielorușii: «Este doar o minciună, inventată nu de mult, că din secolul IX ar exista un popor ucrainian diferit, cu o limbă deosebită, nerusească. În Lituania și Polonia bielorușii și ucrainenii au conștiința că sînt ruși» (p. 12). Iată deci Rusia! Aceasta este Rusia, o Rusie cu trup de rus și picioare de ucrainian care — se mai întîmplă — au mai călcat și prin vecini. Cu acest trup și cu aceste picioare dorește Soljenițin să restaureze Rusia postcomunistă. În numele ei, el proclamă că, dacă «împreună am picat în această groapă (a comunismului, n. n.), haideți să ne aburcăm împreună» (p. 14).

Despre popoarele neslave ale imperiului Soljenițin are păreri la fel de interesante. Conștient de necesitatea debarasării Rusiei de balastul republicilor asiatice înapoiate, autorul arată însă că «este nepractic să fii un stat înconjurat de peste tot de alt stat» (p. 15). Popoarele uniunii, cîte vor fi, vor avea ele nevoie de Rusia și nu Rusia de acestea, pentru că, nu-i așa, «ele au trăit prosper în «Inchisoarea țaristă a popoarelor», iar spre dispariție i-am împins noi, Uniunea Sovietică comunistă» (p. 160. În Rusia postcomunistă,

așadar, popoarele se vor bucura de atâtea drepturi, încât idei «periculoase» precum independență, libertate vor fi prin ele însele desuete. Lăsăm cititorilor satisfacția descoperirii, pagină cu pagină, a tuturor gândurilor faimosului disident, pentru că, sîntem siguri, ea nu va întârzia să apară.

Dar, să nu se uite un fapt: Soljenițin poate că va face multe lucruri utile pentru Rusia necomunistă; să nu se omită, însă, că nu comunismul a făcut Rusia atît de mare. Iar dacă Soljenițin vede astfel reîntemeierea Rusiei, atunci pentru foarte mulți oameni dispariția ideologiei bolșevice nu va prezenta, din nefericire, o prea mare importanță.

Daniel Lazăr

ROY MEDVEDEV, *Despre Stalin și stalinism. Consemnări istorice*, traducere din limba rusă MARGARETA ȘIPOȘ, București, Ed. Humanitas, 1991, 352 p.

Un autor periferic din punct de vedere etnic (pe jumătate evreu), geografic (născut la marginea imperiului, în Gruzia) și psihologic (tatăl său a căzut victimă epurărilor de la finele anilor '30) abordează problema stalinismului, această tumoare a secolului nostru. Roy Medvedev este un personaj cunoscut, celebru chiar, atît în URSS cît și în Occident. Cărțile sale au făcut vîlvă într-o perioadă cînd simpla deviere de la «linia partidului» presupunea un risc incomensurabil. Lucrarea de față este o sinteză a întregii activități, a întregii vieți a autorului, ambele dedicate prezentării și explicării fenomenului stalinist.

Personalitatea lui Stalin, crimele și fărâdelegile sale au atras de-a lungul anilor atenția a nenumărați slujitori ai condeiului, au generat opinii diverse, de multe ori contradictorii. O categorie distinctă o constituie «comuniștii idealisti» sau «democrații din partid» cum mai sînt ei numiți, acei oameni care cred «sincer» în comunism și care încearcă să explice inevitabilele derapaje ale realității față de idealurile marxismului și leninismului prin greșelile conducătorilor și ale celor din preajma acestora. Acestei categorii îi aparține și Medvedev. El cade în teribila ispită de a considera că schimbarea liderilor poate îmbunătăți sistemul, că venirea «tătucului bun» poate îndrepta greșelile «tătucului rău», că, prin critica sa dinăuntru, societatea comunistă s-ar putea autoregla.

Astfel de iluzii, cum că puterea a fost rea, acum va fi bună, dar va rămîne, ca înainte, omnipotentă, reprezintă numai spoiala dată pe fațada unei clădiri care stă să se prăbușească. În domeniul politic aceste fantasme i-au hrănit pe Hrușciiov, Gorbaciiov, Krentz, Mladenov, Iliescu și alții, iar Roy Medvedev concretizează editorial această fază crepusculară a comunismului.

Sistemul totalitar stalinist, simbioza dintre teroare și propagandă, crima instituționalizată, ororile comise în URSS în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial sînt abordate sistematic și prezentate cu o admira-

bilă profunzime de detalii însă nu din perspectiva genocidului, a cataclismului abătut asupra umanității, ci din punctul de vedere al abaterilor față de dogma leninistă. Stalin este un criminal nu pentru că a terorizat și a ucis milioane de oameni, ci pentru că a răstălmăcit și a nesocotit ideile «învățătorului» Lenin. De altfel, ne comunică Medvedev, el nu a făcut numai greșeli, ci uneori a acționat just (un cuvânt cheie al limbajului de partid) atunci când l-a urmat pe Lenin. Această lucrare e o acerbă diatribă împotriva dogmatismului făcută de un dogmatic exemplar. Ce ne poate comunica un autor care își intitulează un capitol «Metode ilegale de anchetare și detenție»? Ce altceva decât afirmarea necesității existenței închisorii generalizate însă cu un regulament de ordine interioară modificat?

Cine a reușit să uite ceva din limbajul comunist are prilejul, citind această carte, să-și reîmprospăteze colecția de lozinci, sintagme și cuvinte compromise. Aflăm, din nou, despre «stihia mic-burgheză» care face ravagii printre «oamenii muncii», despre «atitudinea proletară față de om» pe care am simțit-o pe pielea noastră, despre «traducerea în practică a hotărârilor conducerii de partid» și multe alte asemenea exemple.

Deși are momente când devine patetic, Medvedev ne demonstrează, fără voie, utopia «despotismului luminat». Ne arată incapacitatea și impotența criticii dinăuntrul sistemului. «Să spui că milioane de oameni au pierit din pricina caracterului urât sau a fazelor bolii lui Stalin, înseamnă să practici același cult al personalității lui ca atunci când îl declari geniul tuturor vremurilor și popoarelor» (V.Gozman, A.Etkind, *De la cultul puterii la puterea oamenilor*, Ed.Anima, București, 1990, p.13). Să afirmi că Stalin a transformat conducerea sovietică într-o dictatură personală odioasă, înseamnă să nu vezi decât simptomele bolii, nu și cauzele ei. De fapt, Stalin și Mao, Ceaușescu și Kim Ir Sen, Castro și Pol Pot nu reprezintă decât diversificări naționale ale unuia și aceluiași monstru produs în permanență de către mașina totalitară comunistă. Nu ei au creat sistemul, ci acesta i-a creat pe ei.

Ce nu spune Medvedev, iată principala trăsătură a acestei cărți: incapacitatea de a înțelege și de a explica. În rest, pentru a nu fi nedrepti, trebuie menționat că scriitorul sovietic a depus un imens travaliu pentru obținerea materialului informativ brut care stă la baza lucrării. Timp de peste douăzeci de ani, consecvent și laborios, autorul a pregătit și a conceput această carte care s-ar dori numai o parte a unui plan mai vast ce va conține un necesar volum despre complicitățile lui Stalin și un altul despre perioada finală a dictaturii «Marelui Conducător».

Despre Stalin și Stalinism este o lectură necesară, însă în nici un caz suficientă. Reprezintă genul de lucrare care, deși la un moment dat este binevenită, își demonstrează limitele imediat ce conjunctura se modifică. De altfel, destinul politic al autorului este edificator: dintr-un dizident anti-brej-

nevist a devenit un conservator tipic, reacționar dur. De fapt Roy Medvedev a rămas același, numai că vremurile i-au luat-o înaintea.

Lucian Leuștean

STEPHEN KOTKIN, *Steeltown, URSS. Soviet Society in the Gorbachev Era*. University of California Press, Berkely, Los Angeles, 1991, 269 p.

Volumul se aduagă literaturii despre momentul Gorbaciov al istoriei URSS și merită semnalat din câteva motive care îl individualizează. Stephen Kotkin, profesor la Universitatea din Princeton, vorbitor de limba rusă, vrea să înțeleagă amplitudinea «restructurării» și a «transparenței» inițiate de M.S.Gorbaciov; cunoaște și citează cartea lui Moshe Lewin — *Fenomenul Gorbaciov*; mai mult decât atât, vrea să scrie în prelungirea efortului eminentului sovietolog care, reușind să explice nașterea noii elite sovietice și geneza spiritului de reformă, nu analizează comportamentul și înfățișarea noilor structuri; nu se ocupă de felul cum mediul urban acceptă și sprijină *perestroika*, știut fiind faptul Lewin apreciașe că *urbanizarea* se constituie într-o premiză a restructurării.

De la această nevoie, a amplificării cercetării fenomenului Gorbaciov, autorul face o opțiune care contribuie la individualizarea volumului în peisajul literaturii despre problemă. S.Kotkin își propune să urmărească derularea și efectele restructurării nu în capitală sau în centre urbane foarte mari, ci în provincie; și din nou, alegerea Magnitogorskului ca oraș reprezentativ este făcută cu tâlc. Autorul știe că Magnitogorskul, fondat ca centru industrial din 1929, constituie un simbol pentru politica stalinistă de industrializare și pentru stalinism, în genere; acest monument stalinist produce fontă din 1932 și oțel din 1933. Mai știe că Magnitogorskul încapsulează nu numai stalinismul, ca fenomen persistent după moartea lui Stalin care impune *perestroika* în viziunea liderilor sovietici, ci și entuziasmul unora din lumea capitalistă cuprinsă de criza anilor '30 pentru edificarea lumii sovietice noi. Menționează cazul specialiștilor americani care au lucrat în Magnitogorsk locuind în așezări speciale numite *Amerikanka* și individualizează pe unul din cei rămași în URSS după retragerea specialiștilor străini în 1933: John Scott. Scott rămîne pînă în 1937 cînd începe lupta cu autoritățile sovietice pentru a scoate soția — rusoaică — și copii și a se reîntoarce în SUA. Abia în 1941 reușește această performanță.

Autorul sesizează corect entuziasmul lui Scott pentru Stalin — omul hotărît și în stare să *făptuiască* — și scăderea acestui entuziasm, ca urmare a terorii din 1936-1937, pînă la transformarea lui Scott într-un anticomunist fervent după al doilea război mondial.

S.Kotkin citează memoriile lui Scott apărute în 1943 sub titlul: *În spatele Uralilor: un muncitor american în orașul oțelului din Rusia*. Se impune remarcată preluarea și în titlul lui S.Kotkin a experienței americanului John Scott: *Orașul oțelului, URSS. Societatea sovietică în era Gorbaciiov*.

Sînt elemente care îl fac pe autor să solicite o bursă de la International Research and Exchanges Board (IREX) cu ajutorul căreia a putut efectua două stagii de cercetare în Magnitogorsk: primăvara 1987 și 1989.

La început, era hotărît să cerceteze mai ales trecutul zonei, în arhive. Stagiile succesive de cercetare, la interval de doi ani, l-au convins de utilitatea focalizării cercetării asupra prezentului; după experiența din 1987, găsea în 1989 o altă lume în Magnitogorsk. Substanța cărții și ineditul ei sînt date și de metoda de investigare: autorul întreabă oamenii și se lasă întrebat de ei. Prin manieră și prin rezultate, S.Kotkin, vorbitor de limbă rusă și engleză, reunește calitățile istoricului și ale sociologului în descifrarea unor schimbări uluitoare în spațiul sovietic la trecerea dintre milenii. Autorul constată că ceea ce se petrece în Europa de răsărit arată faptul că perestroika, departe de a duce la revitalizarea comunismului, indică năruirea sistemului. Cartea se citește cu folos și cu ușurință, este incitantă.

I. Ciupercă

From Stalinism to Pluralism. A documentary History of Eastern Europe since 1945, edited by GALE STOKES, Oxford University Press, 1991, 267 p.

Semnalăm volumul mai ales pentru sugestiile care le poate oferi istoricilor. Se obișnuiește în alte culturi să se reunească sub un titlu cuprinzător, care poate fi și comercial, texte apreciate drept fundamentale pentru o problemă sau perioadă dată. Editorul volumului de față, specialist în istoria balcanică și naționalism și profesor la Universitatea Rice (SUA), organizează textele în patru compartimente: Momentul stalinist, Critica marxistă, Ieșirea din politică și retragerea spre etică și Reîntoarcerea la politică.

Primul compartiment include documente cunoscute privind Conferința de la Yalta socotită în Europa de est ca reperul indubitabil al trădării occidentale. Mai include documente privind sferele de influență și «războiul rece», cazul Iugoslaviei și procesele de la Budapesta și Praga.

Cel de al II-lea compartiment cuprinde documente care conturează reacții antistaliniste și doctrina Brejnev.

Următorul compartiment reunește texte care vădesc imposibilitatea de sfășurării opoziției deschise pe plan politic și mutarea acesteia pe plan cultural. Printre autori: Václav Havel, Milan Kundera, Willy Brandt și alții.

În sfârșit, compartimentul patru este subdivizat în: Probleme economice, Polonia în anii '70, Solidaritatea, Europa centrală, Naționalismul, Revenirea la Solidaritate, Noi viziuni în Ungaria, Revoluțiile din 1989 și O casă comună a Europei.

La subcapitolul *Naționalism* sînt două articole: Naționalismul sîrbesc de Veljko Guberina și Istoricii români despre Transilvania, de Ștefan Pascu, Mircea Mușat și Florin Constantiniu.

Ultima unitate a volumului, a 47-a, include discursul lui M.S.Gorbaciov din 7 iulie 1989, rostit în fața Consiliului Europei.

Orice antologie poate fi discutată sub raportul justificării compartimentelor ei. Pînă la alta mai completă și mai bună, aceea de față poate fi utilă cercetătorului care se interesează de istoria Europei centrale și de est după cel de al doilea război mondial.

I. Ciupercă

FREDERICK KELLOGG, *A History of Romanian Historical Writing*, Bakersfield-California, Charles Schlacks Jr., Publisher, 1990, 132 p.

Profesor de istorie est-europeană și bizantină la Universitatea statului Arizona din Tucson (SUA), Frederick Kellogg este un vechi și constant prieten al românilor și, totodată, un foarte bun cunoscător al istoriei lor. A dovedit-o nu numai prin tot ceea ce a publicat pînă acum în acest domeniu, dar și prin continuitatea unor preocupări de la al căror debut se împlinesc, iată, trei decenii. Nu este, poate, lipsit de interes să se știe că, în 1960-61, profesorul Kellogg a fost, împreună cu Keith Hitchins — un alt prieten al țării noastre — primul american care călătorea în România după o întrerupere de aproape un deceniu și jumătate. Cercetările pe care le-a început atunci s-au desfășurat aproape neîntrerupt pînă astăzi, concretizîndu-se în studii temeinice și riguroase, care trădează o stăpînire aproape exemplară a bibliografiei și izvoarelor.

Volumul pe care îl prezentăm — ultimul, dacă nu ne înșelăm din seria realizărilor sale științifice — denotă aceleași calități. După cum se poate constata, este o carte de istorie a istoriografiei. Destinată în primul rînd acelor americani (îndeosebi studenți) interesați de varietatea și valoarea moștenirii culturale românești, ea schițează un tablou succint al principalelor momente ale acestei evoluții, cu personalitățile care au ilustrat-o și scrierile lor de referință. Dimensiunile sale sînt relativ modeste, dar să nu uităm că avem de-a face aici cu un demers prin excelență propedeutic, adică de inițiere, care a impus, fatalmente, o anumită selecție. În consecință, autorul s-a oprit numai asupra producțiilor cu adevărat reprezentative pentru fiecare perioadă, înfățișîndu-le în succesiune strict cronologică, prin cîteva creionări rapide și

esențiale, fără a le mai raporta, însă, la contextul lor cultural sau la cel teoretic și metodologic. Pierzînd din amplitudine și rafinament, expunerea a cîștigat, astfel, în concizie și rigoare, fiind cu atît mai ușor de urmărit în derularea secvențelor sale principale.

După un prim capitol consacrat începuturilor scrisului istoric românesc (1. *Early Historical Writing in the Romanian Lands*), sînt abordate problemele specifice ale istoriografiei moderne (situată între începutul secolului al XIX-lea și 1944/47; cf. 2. *Modern Romanian Historical Writing*). Autorul reconstituie aici activitatea oamenilor mai importanți ai epocii, discută contribuțiile lor la progresul cercetărilor istorice, subliniază, acolo unde este cazul, semnificația mai generală (politică, de exemplu) a acestora — totul în cadrul unei periodizări *ad hoc*, după modelul vîrstelor mitice («de aur» — corespunzînd intervalului 1859-1918, «de argint» — pentru epoca interbelică etc.). Capitolul 3 (*Contemporary Romanian Historical Writing*) aduce expunerea pînă la zi, insistînd mai mult asupra a ceea ce a fost pozitiv în fenomenul istoriografic postbelic, decît a declinului abrupt dintre 1944-1960/62 și a neîmplinirilor și deficiențelor consecutive (unele perpetuate pînă astăzi). Slăbiciunile — mai bine zis, lacunele — scrisului istoric românesc nu sînt, totuși, în întregime ocolite. Ele sînt trecute în revistă în ultimul capitol al cărții (6. *Current Needs of Romanian Historiography*), după analiza prealabilă a atitudinii și implicării specialiștilor străini în producția istorică națională (4. *Foreign Views on Romanian History*), respectiv a instrumentarului local al cercetării istoriografice (5. *Resources and Organization of Romanian Historical Research*).

Din perspectivă americană, aceste «necesități actuale» constau în (re)elaborarea sintezelor trecutului nostru, care să cuprindă *întregul*, nu numai anumite sectoare, extinderea tematică spre zone pînă acum mai puțin investigate (cum ar fi istoria minorităților) și renunțarea la predilecția păgubitoare de a manifesta interes numai față de ceea ce este «românesc» și «realizare de excepție», în fine, *recuperarea genului biografic* (pînă de curînd *proscris*), concomitent cu intensificarea editării auxiliarilor cercetării (izvoare, enciclopedii, dicționare etc.). Cititorul obiectiv nu poate decît subscrie la un asemenea program. Coincidența lui cu punctele românești de vedere lasă să se întrevadă faptul că istoricul american este mai mult decît un bun observator al istoriografiei noastre: în primul rînd — cum spuneam la început — el este un temeinic cunoscător al acesteia, dar nu unul care se oprește la referințele imediate, la ceea ce este publicat, ci care merge direct la esențial, adică la izvoare. Vizibilă și în studiile sale anterioare, această trăsătură reapare acum. Chiar dacă profesorul Kellogg omite — din necunoaștere — să semnaleze reinterpretările mai recente din acest domeniu (datorate, între alții, eruditului filolog N.A. Ursu și istoricului Ștefan S. Gorovei, ambii din Iași), este evident că remarcabila sa apropiere față de surse face din expozeul eminentemente descriptiv al cărții pe

care o semnează o lectură nu numai densă, dar și instructivă, chiar și pentru cei mai avizați dintre cititori.

Alexandru-Florin Platon

HERVÉ COUTAU-BÉGARIE, *Le phénomène «Nouvelle Histoire». Grandeur et décadence de l'école des «Annales»*, 2-e édition entièrement réfondue, Paris, Ed.Economica, 1989, 408 p.

Lansată în anul 1978, cu prilejul publicării Dicționarului omonim de către J.Le Goff, J.Revel și R.Chartier, sintagma «noua istorie» (mai exact spus «noua istorie» *franceză*) rezumă un proiect istoriografic de anvergură, care a făcut din extensiune tematică, interdisciplinaritate și aspirația spre globalitate, principiile cardinale ale desfășurării sale.

La peste șase decenii de când a fost formulat în paginile «Analelor» și grație eforturilor stăruitoare depuse de urmașii fondatorilor (Febvre și Bloch) pentru a-l promova și impune, acest program domină astăzi cu autoritate viața științifică a Franței, exercitînd, s-ar putea spune, o veritabilă hegemonie intelectuală și de reputație; o hegemonie cu atât mai indiscutabilă, cu cît «noua istorie» nu numai că a depășit de multă vreme cercul specialiștilor, devenind un «bun de consum» și în folosul marelui public, dar și pentru că discursul unanimist și apologetic din jurul ei nu părea a fi lăsat nici o falie deschisă spiritului critic al eventualelor contestatari din afară.

Este, însă, această autoritate într-atît de inatacabilă cum se prezintă? Este, într-adevăr, «noua istorie» mai presus de orice reproș de concepție și metodă, cum afirmă cei ce o practică? Acestea sînt întrebările cărora le răspunde (negativ) cartea lui Hervé Coutau-Bégarie.

Autorul — faptul trebuie spus de la început — este, din toate punctele de vedere, un «outsider». El nu face parte din cercul «noilor istorici», activitatea sa — după cum deducem din *Prefață* — desfășurîndu-se mult timp la Universitatea din Bordeaux I, departe, deci, de mediile pariziene dominate de aceștia. În al doilea rînd, volumul pe care îl subscrisese a fost publicat — cum se poate vedea — la o editură dacă nu cu totul necunoscută, în orice caz diferită de cele ce găzduiesc de regulă producțiile «noii istorii», beneficiînd, pe de altă parte, de sprijinul și încurajările unor personalități independente. În fine, pentru completarea tabloului, se mai cuvine precizat că H.Coutau-Bégarie nu este nici istoric de formație. El este un «convertit», care a trecut la istorie venind dinspre studiile de drept, ceea ce explică, într-o oarecare măsură, caracterul de «graniță» al cercetărilor sale de pînă acum, consacrate *strategiei* și formelor ei de manifestare.

Sînt toate aceste atuuri în măsură a face din posesorul lor un martor mai obiectiv al fenomenului pe care îl analizează sau este vorba aici doar de o reacție pasională, suscitată — cum s-a spus — de un sentiment de excludere intelectuală, dublat de o distanțare provincială? Indiferent de răspuns — care poate fi argumentat și într-un sens și în celălalt — nu se poate trece cu vederea că autorul își cunoaște bine subiectul ales, iar pregătirea sa teoretică îi permite să descopere și să lovească tocmai în principalul punct nevralgic al demersului cercetat. Care este acesta?

Reprezentanții «noii istorii» și apropiații lor au fost mereu preocupați să-și prezinte realizările dintr-un unghi eminamente istoriografic și așa-zicînd, procesual, ca devenire a unui proiect ale cărui articulații, clar formulate de la început, se dezvoltaseră apoi continuu, după logica firească a cunoașterii științifice. Or, ne avertizează H.Coutau-Bégarie, dacă «noua istorie» este, într-adevăr, un fenomen epistemologic (ceea ce nu se poate nega), la fel de adevărat este că ea reprezintă și unul *mediatic*. Succesul ei nu a fost numai recompensa valorii sale intrinseci și a talentului celor ce au practicat-o. Într-o epocă în care inovația științifică are nevoie, pentru a fi acceptată și impusă, de o cît mai largă difuzare, supremația «noii istorii» a avut parte, în egală măsură, de o *strategie* minuțios gîndită și condusă («o strategie de cucerire a puterii» — spune autorul), care a profitat, în plus, și de o serie de circumstanțe favorabile.

Nu este întîmplător că tocmai această dimensiune «propagandistică» a fost sistematic ocultată de discursul oficial, ca și cum reprezentanții noii doctrine s-ar fi jenat de a recunoaște că reușita lor a depins, în bună parte, și de instrumente mai convenționale ori de factori conjuncturali. De fapt, nu numai o firească pudoare i-a împiedicat pe «noii istorici» să-și anunțe «culorile». Tăcerea asupra acestui lucru a avut rațiuni mai adînci, căci desconspirarea mijloacelor întrebuintate risca să divulge resorturile selecțiilor operate, criteriile fatalmente subiective care le prezidaseră, politica de cucerire a mediilor instituționale și de informare — pe scurt, cît de lipsită de inocență era în realitate o concepție care se reclama ca produs pur științific și, pe de altă parte, cît de «mundan» era, în fond, un demers prezentat ca rupt de contingențe.

Ceea ce «noii istorici» au refuzat să facă, a întreprins H.Coutau-Bégarie. Primele două capitole ale cărții sale (*Projet pour une histoire nouvelle: épistémologie et stratégie externe* și *Idéologie*) decriptează strategia externă a grupului în dubla ipostază a acesteia: a achizițiilor tematiche, de concept și metodă (problematizarea, interdisciplinaritatea, durata lungă, cantitativul și, ca un corolar, globalitatea) și, pe de altă parte, a excluderilor (istoria evenimentială, narațiunea etc.). Capitolul al treilea — și ultimul — (*Le groupe: structures et institutions. Stratégie interne*) — descrie temeiurile instituționale ale doctrinei, pozițiile ocupate de reprezentanții ei în mass-media, precum și «expulzările» dictate și în acest plan (cum s-a întîmplat, bunăoară, cu colectivele conduse de Pierre Renouvain și Roland Mousnier). Totodată, el pune în lumină atît

procedeele nu tocmai «ortodoxe» ale grupului — reciclarea secretă a unor produse mai vechi, proclamate ca descoperiri sau anexarea abuzivă la «noua istorie» a unor domenii și personalități situate în afara cercului (G.Dumézil, Ph.Ariès) — cât și limitele structurale ale concepției, ca atare (de spațiu: galocentrismul; de timp: Evul Mediu și epoca modernă; de gen: preponderența monografiilor în raport cu bibliografiile și sintezele), care îi conferă o înfățișare, departe de chipul visat de promotorii ei. În aceste condiții, însăși *globalitatea*, ca aspirație fundamentală a «noii istorii», se cuvine — în opinia autorului — regândită. Acest lucru trebuie făcut nu numai din cauza limitelor inerente ale doctrinei (expuse mai sus). Se întâmplă, însă, că extensiunea fără precedent a disciplinei istorice, varietatea și complexitatea domeniilor sale de cercetare și, nu în ultimul rând, diversitatea metodelor de anchetă fac astăzi din ce în ce mai dificilă sinteza, schițând, în același timp, pericolul unei noi cloazonări disciplinare, determinată nu ca în trecut de paupertate epistemologică, ci de exces novator. Ambiția totalizatoare nu poate rămâne, prin urmare, decât ceea ce, de altfel, a și fost mereu, adică un simplu proiect, iar apanajul ei, «noua istorie» — oricât ar refuza să accepte acest lucru unii simpatizanți — «o viziune între altele» (Raymond Aron).

Se poate, firește, discuta pe marginea acestor judecăți, adesea tăioase, formulate de H.Coutau-Bégarie. Fără a le nega îndreptățirea, ne putem întreba, bunăoară, cum se explică faptul că hegemonia «noii istorii» (despre care autorul afirmă că a încetat după 1980-82 să mai existe ca realitate epistemologică) nu a fost nici pînă astăzi contrabalansată de vreo influență comparabilă, chiar dacă, la limită, acceptăm că ea a fost, în mare măsură, un produs de propagandă ? Dar se poate, oare, trece această supremație numai în contul propagandei ?

Întrebările pot, firește, continua. Indiferent, însă, de opiniile pe care le suscită lectura cărții, nu putem să nu fim de acord cu lecția ei majoră: anume, că în istorie nimic nu este veșnic, orice idol sfîrșind, pînă la urmă, în contestație deschisă.

Alexandru-Florin Platon

Sozialgeschichte im internationalen Überblick. Ergebnisse und Tendenzen der Forschung, Herausgegeben von JÜRGEN KOCKA, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989, 252 p.

Mai puțin cunoscut specialiștilor noștri, J. Kocka (născut în 1943, profesor la Universitatea Liberă din Berlin) s-a afirmat în ultimii ani ca o personalitate științifică de primă mărime a istoriografiei contemporane. Debutînd acum două decenii cu studii de teorie socială, istoricul german a ajuns destul de repede să se consacre problemelor burgheziei, inițiind în acest domeniu preocupări colec-

tive, eforturi convergente de cercetare, coordonînd publicații -pe scurt, făcînd o adevărată școală.

Reînnoșînd cu preocupările sale de început, volumul pe care îl editează acum reflectă stadiul unei importante direcții istoriografice actuale, devenită în ultimele decenii o disciplină cvasi-autonomă. Trebuie spus, totuși, că nici în acest caz particular -ca în multe altele- modernizarea demersurilor nu a adus clarificările scontate. Ba, uneori, dimpotrivă! Căci, ceea ce manifestul de odinioară al «Analelor» franceze indicase drept posibilă și de dorit traiectorie a discursului istoric, în măsura a-l elibera de canoanele pozitivistice, se materializează astăzi, după 62 de ani, într-un conglomerat de concepte, principii, metode și căi de cercetare, nu numai ambigui sub raportul preciziei, dar -frecvent- și contradictorii. Un progres important al istoriei sociale s-a înregistrat, desigur. Ne putem convinge, fie și numai trecînd în revistă noile direcții care s-au conturat în acest domeniu de-a lungul timpului (prea cunoscute pentru a le mai aminti aici). Acest lucru însă nu a dus și la coeziunea ansamblului astfel creat. Este, probabil, unul din motivele care l-au îndemnat pe editor să se adreseze unor colaboratori externi, invitîndu-i să schițeze ipostazele specifice ale disciplinei din propriile lor țări. Au făcut-o Gerhard A. Ritter și Horst Handke pentru R.F.G., respectiv (fosta) R.D.G., Joseph Ehmer și Albert Müller pentru Austria, Anna Zarnowska și Janusz Zarnowski în cazul Poloniei, Yves Lequin - în cel al Franței și, în fine, Michael E. Rose și Samuel P. Hays în ceea ce privește Marea Britanie și S.U.A. Nu este cazul să intrăm aici în detaliile constatărilor lor. Acestea pot fi aflate din lectura cărții, precum și din ampla *Introducere* a coordonatorului volumului. Important de reținut ni se par, în schimb, două concluzii generale. Mai întîi, aceea că în actuala situație a pulverizării domeniului, o sinteză relativ completă a istoriei sociale din unghi teoretic nu mai poate fi întreprinsă (ca în multe alte sectoare ale istoriografiei) decît în mod colectiv, prin coroborarea eforturilor și identificarea comună a problemelor. În al doilea rînd și ca urmare a acestui demers colectiv, ceea ce se poate obține astfel este nu numai o imagine compozită a întregului, dar și o serie de vectori ai acestuia, anumite trăsături generale, de natură să introducă într-un spațiu al discontinuităților, elemente de legătură și, implicit, de coerență.

Acestea sînt principalele sugestii ale cărții, care o fac deosebit de instructivă și utilă.

Alexandru-Florin Platon

«Dacia. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne», Nouvelle Série, XXXIII, n°s 1-2, janvier-décembre 1989

Cu un sumar bogat, structurat în patru secțiuni, a apărut volumul 33 al revistei «Dacia», cea mai reprezentativă publicație românească din domeniul istoriei vechi și arheologiei.

În secțiunea «études» sînt incluse șase studii, patru dintre ele abordînd aspecte ale problemei necropolelor de pe teritoriul României, începînd din epoca bronzului și pînă în secolul VIII e.n. Monica Șandor-Chicideanu și Ion Chicideanu, în studiul *Zu dem Grabsitten der Periam-Pecica-Kultur*, analizează, pe baza unor tabele combinatorii, dispoziția obiectivelor de inventar din cadrul culturii Periam-Pecica. Ligia Bîrzu, *La station de Sărata-Monteoru: la nécropole n-o 4 de l'époque du bronze*, publică raportul cercetărilor din anii 1926-1952 de la Sărata Monteoru, efectuate de un colectiv condus de I. Nestor. Autoarea prezintă ritul și ritualul funerar, precum și raporturile cronologice dintre această necropolă, pe de-o parte, și celelalte necropole și așezarea fortificată de la Monteoru, pe de altă parte. Primul studiu arhitectural complet al templului dedicat lui Theos Megas de la Histria este semnat de Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Der Theos Megas Tempel von Histria. Die Architektur*. Pe lîngă descrierea completă a pieselor componente ale acestui templu, autoarea propune și o variantă a reconstituirii fațadei edificiului, îmbunătățind astfel reconstituirea făcută în urmă cu două decenii de către D. Theodorescu. Niculae Conovici, Alexandru Avram și Gheorghe Poenaru-Bordea, *Nouveaux timbres amphoriques sinopens de Callatis*, publică un lot de ștampile amforice inedite de la Mangalia, provenind din vechile săpături efectuate de R. Vulpe, Vl. Dumitrescu și Th. Sauciuc-Săveanu. În urma analizei materialului amforic au rezultat cîteva completări importante privind lista cronologică a astynomiilor și a producătorilor de la Sinope, în special a acelor din grupa a IV-a. George Marinescu și Corneliu Gaiu, *Die Nekropole bei Fintînele «Rît», Gem. Matei, jud. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u. Z.*, prezintă un raport al cercetărilor arheologice efectuate într-o necropolă aparținînd culturii Sîntana de Mureș-Cerneahov. În seria studiilor care valorifică cercetări arheologice mai vechi se înscrie și cel al lui Bucur Mițrea, *Das Gräberfeld aus dem VIII. Jahrhundert von Izvoru, jud. Giurgiu (I)*. În această primă parte a raportului de săpătură, autorul prezintă elementele generale ale acestei necropole și descrierea mormintelor, urmînd să apară concluziile arheologice și istorice legate de aceste cercetări care aparțin unei perioade încă puțin abordată la noi (secolul al VIII-lea e.n.).

Secțiunea «Notes et discussions» debutează cu un articol semnat de Kenneth Honea, *Morphostructural Stratigraphic Variability of Aurignacian Cultu-*

ral Levels at Mitoc-Malu Galben (Botoșani County) Middle Prut Valley, Romania, din care rezultă câteva precizări cronologice importante privind aurișianul din zona Prutului mijlociu. Sabin Andrei Luca și Ioan Dragomir, *Die Statuette von Liubcova-Ocnița (jud. Caraș-Severin)*, publică un lot de statuete antropomorfe de lut aparținând orizontului Vinca C. Alexandru Vulpe și Valeriu Lazăr, *Neue Bronzefunde aus Transilvanien*, semnalează ultimile descoperiri de obiecte de bronz (topoare, seceri, brățări, pandantive) din zona intracarpatică. În articolul *Wo sind die Amphoren vom Typ «Solocha I» hergestellt worden?*, Alexandru Avram, pe baza analizei pastei și a formei amforelor de tip «Solocha I», datate în secolul al IV-lea î.e.n., și pornind de la similitudinile cu descoperirile similare din lumea elenistică, demonstrează că aceste amfore erau produse nu în zona nord-pontică, cum se credea pînă acum, ci în atelierele din insula Kos. Într-o notă semnată de Constantin C. Petolescu, *Jupiter Heliopolitanus et la Légion XIII e Gemina*, pornind de la restituirea textului fragmentar al unei inscripții de la Nasvaiye (lîngă Beyruth), este confirmată prezența unei vexilații a legiunii a XIII-a Gemina în Orient, cu ocazia războaielor partice din timpul lui Traian.

În secțiunea «Chronique», C. Preda semnează o notă dedicată aniversării profesorului Bucur Mitrea la 80 de ani, iar Gh. Poenaru-Bordea și Bucur Mitrea prezintă descoperirile monetare din România în anul 1988.

Ultima secțiune, «Comptes rendus» cuprinde mai multe recenzii și prezentări ale unor importante lucrări apărute în străinătate: Denis Vialou, *L'art des grottes en Ariège magdalénienne*, XXIIe supplément Gallia Prhistorique, 1986 (C. Căpiță); Amalia Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*, Budapest, 1985 (Nona Palincas); *Prosopographia Imperii Romani saec. I. II. III.*, pars V, fasciculus 2, *consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Rei Publicae Democraticae Germanicae iteratis annis edidit Leiva Petersen*, Berlin, 1983 (Em. Doruțiu-Boilă); László Barkóczi, Sándor Soproni, *Die römische Inschriften Ungarns (RIU)*, 3. Lieferung: *Brigetio (Fortsetzung) und die Limesstrecke am Donauknie*, Budapest, 1981 (Em. Doruțiu-Boilă); Alice Sz. Burger, Ferenc Fülep, *Die römische Inschriften Ungarns*, 4. Lieferung: *Das Gebiet zwischen der Drau und der Limesstrecke Lussonium-Altinum*, Budapest, 1984 (Em. Doruțiu-Boilă).

Octavian Bounegru

«Thraco-Dacica», X, 1989, 1-2; XI, 1990, 1-2

Pe măsură ce activitatea Institutului de tracologie, sub semnul căruia apare, a devenit tot mai complexă, revista *Thraco-Dacica* și-a îmbogățit treptat conținutul, și-a diversificat tematica abordată, dînd prioritate studierii interdisciplinare a istoriei spațiului tracic. Ultimele două tomuri editate — X (1989) și XI (1990) — se înscriu pe aceeași linie calitativă, confirmînd ținuta științifică aleasă și profesionalismul ridicat al colectivului redacțional, interesul pentru cercetarea fenomenului tracic din multiple unghiuri. Astfel, în paginile revistei

și-au găsit loc studii de arheologie (cele mai numeroase), epigrafie, lingvistică, arheologie, numismatică, arheomuzicologie, exegeză a textelor antice — toate dezvoltându-se o direcție de cercetare și o preocupare constantă a editorilor. În rîndurile de față vom semnala doar cîteva aspecte desprinse din lectura celor două publicații.

Astfel, contribuțiile cu caracter *arheologic* fie pun în valoare noi informații reieșite din ultimele investigații (perioada indo-europenizării — P.Roman și A.Dodd-Oprițescu, Eug.Comșa; epoca bronzului — Șt.Alexandrov și Al.Gotzev, Eug.Zaharia, P.Zaharia și I.Németi, C.Kacsó, I.Andrițoiu; Hallstatt — E.Moscalu; Latène — I.Németi, M.Irimia și N.Conovici, M.Alexianu și Gh.Dumitroaia; epoca dacică clasică — D.Berciu, M.Iosifaru, S.Purece, P.Gheorghe, C.Beldiman, Eug.D.Pădureanu; lumea tracică sudică — B.Nikolov; perioada post-aureliană — D.Protase, D.Țicu), fie reiau o serie de probleme dintr-o nouă perspectivă interpretativă (M.Petrescu-Dîmbovița despre brățările și verigile de picior de bronz din Dobrogea; M.Rusu tratează problema coifurilor de bronz din Ha A-B în contextul relațiilor cu lumea egeeană; Seb.Morintz reia problematica Hallstattului din SE României; S.Teodor face o privire de ansamblu asupra metalurgiei fierului în epoca Latène la est de Carpați, R.Florescu reia problema calendarului dacic; I.Barnea discută începuturile și evoluția creștinismului la populația daco-romană est-carpatică). Toate materialele de acest gen sînt de un real interes atît prin informația inedită pe care o pun la dispoziție cercetătorilor, cît și prin încheierile cu caracter mai general pe care le degajă.

În domeniul *epigrafiei*, Maria Bărbulescu semnalează o nouă inscripție dobrogeană de epocă romană (sec.III e.n.) în care apare antroponimul *Decebalus* (t.XI, p.5-10) iar Sorin Olteanu încearcă să stabilească o posibilă relație între tema *κρυαονο* — din misteriosul toponim *κρυα* și vocabula *χρυα* = *sacrum* de pe o inscripție de la Poarta Albă (jud. Constanța) (ISM, II, 128), (t.X, p.215-217). Acestei din urmă probleme îi dedică și Dan Slușanschi un lung studiu filologic și lingvistic (*ibidem*, p.219-224), fără ca, de altfel, să ajungă la vreo încheiere utilizabilă. În aceeași sferă — *lingvistică* — să notăm și contribuțiile subscrise de Grigore Brîncuș despre rotacism, văzut ca o reminiscență a influenței dacilor liberi asupra limbii latine nord-dunărene (*ibidem*, p.173-180), ale lui Adrian Poruciu privind poziția rom. «codru» în context indo-european (t.XI, p.193-207) și observațiile lui Stelian Dumistrăcel asupra unor cuvinte din fondul prelatin (*gresie, argea*) pentru cunoașterea civilizației geto-dace (t.XI, p.209-223).

Critica textelor antice este prezentă prin studiile semnate de Mihail Vasilescu despre *tyrseni* ca populație tracică iar nu etruscă (t.X, p.57-66) și Liviu Franga asupra reflectării spațiului danubiano-pontic în opera lui Ovidiu (t.XI, p.225-238). O contribuție cu totul aparte, rod al îmbinării informațiilor literare cu cele epigrafice, este cea subscrisă de C.C.Petolescu privind războiul dacic al lui Domițian, în care se reia ideea despre necesitatea identificării mausoleului și altarului de la Adamclisi ca monumente ridicate de împăratul amintit pentru generalul Fuscus și soldații lui Oppius Sabinus căzuți în luptele cu dacii în iarna anilor 85/86 (t.X, p.155-164).

Relativ multe pagini ale celor două reviste cuprind studii de *antropologice* (M.Perianu) (t.XI, p.241-247), *arheobotanică* (M.Cârciumaru) (t.XI, p.239), *arheozoologie* (M.Șt.Udrescu – t.X, p.197-202, Eugen Comșa – t.XI, p.49-58, Georgeta El.Susi – t.XI, p.249-251, S.Haimoviciu și Cristina Panove – t.XI, p.253-262, M.Șt.Udrescu – t.XI, p.263-267). Pe aceeași linie a cercetării interdisciplinare se înscriu și cele două materiale din tomul X dedicate *arheomuzicologiei* (Romeo Ghircoiașu – p.269-276 și Saviana Diamandi – p.277-281), precum și cele din tomul X semnate de Mihai Rada, Nicolae Cochină și Dumitru Manea privind identificările arheologice cu ajutorul *fotografurilor aeriene* (p.203-204) și, respectiv, de Carmen Maria Petolescu despre reflectarea primului război dacic al lui Traian în emisiunile monetare (p.225-228). Toate aceste contribuții, prin specificul lor, vin să întregască informația desprinsă pe calea cercetărilor arheologice, oferă o altă perspectivă, pe care istoricul antichității trace trebuie s-o includă neapărat în demersul său.

Ca și în numerele precedente, tomurile X și XI cuprind rubrici dedicate activității științifice a Institutului, iar în primul dintre ele este inclusă și o rubrică de prezentări și recenzii. Prin conținutul lor, cele două noi numere ale revistei *Thraco-Dacica* reprezintă apariții editoriale absolut indispensabile studierii istoriei antice.

Nelu Zugravu

«Revista Istorică», Serie Nouă, tom. I, nr. 4-12, 1990

Revenită la vechea denumire dată de fondatorul ei, N. Iorga, publicația Institutului de Istorie din București își păstrează obișnuitul standard valoric ridicat, continuând să fie o revistă serioasă, interesantă, cu un sumar dens și variat.

Prima rubrică a nr. 4 (de istorie a României) se deschide cu un studiu subscris de Apostol Stan, despre originile liberalismului românesc, care, deși nu aduce noutăți deosebite, reactualizează în mod oportun o problemă frecvent discutată în ultimii ani de istoriografia noastră. În continuare, Eugen Gluck prezintă câteva informații necunoscute pînă acum despre istoria românilor din unele izvoare narative ebraice din Evul Mediu, iar Alexandru Madgearu emite o serie de observații, la fel de interesante, asupra condiției juridice a autohtonilor în Dacia romană.

Textul care urmează, semnat de Mihai Manea, se referă la un capitol important al constituirii relațiilor internaționale în epoca modernă, analizând tranziția de la diplomația secretă la echilibrul european în secolul al XVIII-lea.

Secțiunea documentară a numărului -prezintă și în celelalte- inserează partea a 3-a a studiului lui Nicolae Dascălu despre contribuția Biroului pentru Servicii Secrete Strategice (O.S.S.) al S.U.A. la victoria Națiunilor Unite în război (1941-1945) și o contribuție colectivă (realizată de Mihail Mihalcu, Mihaela Drăgănoiu și Radu Octavian Maier) la problema tehnologiei din atelierele medievale românești. Mai departe, Mihai Oprețescu înfățișează

mărturia lui Gherman Pntea despre Conferința româno-sovietică de la Viena (martie-aprilie 1924), care luminează dintr-un unghi inedit un eveniment tratat până acum superficial în istoriografia noastră.

În partea dedicată *opiniilor* (interzise), George Corbu publica textul refuzat de cenzură al unui interviu din 1986 cu profesorul Dinu. C. Giurescu, unde sînt discutate chestiunile atît de actuale -atunci și astăzi- ale informării, documentării și cercetării științifice, ale probității profesionale și calităților etice pe care trebuie să le întrunească omul de catedră. Interviul se cuvine citit cu atenție nu numai fiindcă se referă la probleme care ne privesc pe toți, dar și pentru că el sintetizează o activitate și o experiență de viață în multe privințe exemplare, la care oricine poate medita.

Ultima rubrică importantă a numărului (*Viața științifică*) — care precede secțiunea finală a recenziilor — include o scurtă relatare asupra activității Laboratorului de Istorie a mentalităților (a cărui înființare, la 24 iunie 1989, în cadrul Institutului, trebuie salutăată cu tot respectul), o scrisoare din Germania a reputatului istoric A. Armbruster către colegii săi, prilejuită de evenimentele din decembrie 1989 și, în sfîrșit, o dare de seamă a lucrărilor celui de-al V-lea Congres Internațional de Istorie Economică și Socială a Turciei, întocmită, firește, de Mihai Maxim.

Numărul 5 al revistei păstrează, cu mici diferențe, aceeași compartimentare. Prima parte, intitulată «Țările Române în lumea europeană (sec. XVI-XVII)» cuprinde patru interesante studii semnate, în ordine, de Constantin Rezachevici, Eugen Denize, Ștefan Andreescu și Constantin Șerban despre domnia lui Petru Rareș în lumina unor noi izvoare poloneze (partea I-a), imaginea guvernării lui Mihai Viteazul în cultura spaniolă, soliile în Europa ale aceluiași domnitor, respectiv biografia lui Matei Basarab înainte de domnie.

Rubricile următoare (*Documentar* și *Memorii, corespondență, însemnări*) conțin capitolele finale ale mai sus menționatele texte aparținînd lui Nicolae Dascălu și Mihai Oprițescu, iar obișnuita cronică științifică și *Recenziile* completează numărul.

Marea în istorie — tema care inaugurează sumarul numărului 6 — include mai multe studii dedicate bazinelor pontic și mediteranean cu întregul lor complex de relații economice și politice, care le-au marcat istoria din Evul Mediu pînă astăzi. Alături de textele dense și documentate subscrise aici de Radu Manolescu, Virgil Ciocăltan, Florentina Căzan și Ion Bitoleanu, o mențiune deosebită se cuvine contribuției semnate de Ileana Căzan și Eugen Denize, care înfățișează celor interesați noile sugestii conceptuale ale lui F. Braudel și Imm. Wallerstein în problema atît de contradictoriu dezbătută astăzi a tranziției de la feudalism la capitalism.

În aceeași sferă tematică se înscriu și textele -la fel de interesante- de la capitolul *Documentar*. Primul, aparținînd lui Octavian Iliescu, urmărește circulația monedelor românești (moldovene și muntene) în Marea Neagră (sec. XIV-XV), deducînd din acest fapt orientările economice și politice ale celor două state în perioada amintită. Al doilea (autor: Constantin Șerban) semnalează

notele de drum ale unui călător român de la mijlocul sec. XVII-lea în Mediterana.

În secțiunea deja menționată în numerele precedente (*Memorii, corespondență, însemnări*) este inserată, de astă dată, sub îngrijirea Georgetei Penelea Filitti, prima parte -continuată în numerele următoare- a Jurnalului aparținând istoricului omonim (I.C. Filitti), iar *Viața științifică* ne informează în final, din nou, despre problemele dezbătute în cadrul Laboratorului de Istoria mentalităților, comunicându-se, totodată, prin Mihaela Coldea și o inscripție inedită, cu noi mărturii despre anul revoluționar 1848.

Fără a fi la fel de unitar, conținutul numerelor 7-8 ne înfățișează, totuși, lucruri interesante. Pe lângă studiile de istoria României ale lui Constantin Rezachevici (care prezintă partea a 2-a a textului din nr. 5, despre domnia lui Petru Rareș), Paul Cernovodeanu, Irina Gavrilă, Panait I. Panait (*Catagrafia orașului București din anii 1810-1811*), Iolanda Țighiliu (despre căile ferate particulare din țara noastră) și Dumitru P. Ionescu (cu un subiect asemănător precedentului), demnă de remarcat aici este reaparitia rubricii *Opinii*, unde Nicolae Constantinescu propune o nouă datare a bătăliei de la Rovine. Nu lipesc, de asemenea, nici celelalte compartimente obișnuite, în care Nicolae Dascălu și Georgeta Penelea Filitti continuă publicarea sau editarea textelor începute în numerele anterioare.

Aceeași diversitate caracterizează și numerele care urmează (9-10). Aflăm aici considerații utile, bunăoară despre monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române (Bogdan Murgescu), politica externă a regimului horthyst între 1920-1936 (Ion Calafeteanu), rolul Italiei în impunerea Dictatului de la Viena (Nicolae Dascălu), localizarea așezării Rusidava (Ion Ciucă), precum și semnalări cu caracter istoriografic (Costin Feneșan, despre doi cronicari sighișoreni din sec. al XVII-lea) sau topografic (Mariana Marcu), deopotrivă de instructive. Din nou în paginile revistei, Mihai Oprițescu introduce câteva din notele zilnice ale lui Victor Slăvescu în legătură cu evenimentele din August 1944, secondat la *Viața științifică* de Iolanda Țighiliu și Constantin Șerban, cu două relatări despre o mănăstire greco-catolică din jud. Prahova, respectiv Congresul Internațional al Societății «Jean Bodin». Rubrica recenziilor este și ea prezentă, dar de astă dată cu o mică inadvertență (repetarea prezentării *Memorialului de război* al Gen. Traian Moșoiu, tipărită și în nr. 4 al revistei).

În fine, numerele 11-12 revin la unitatea tematică semnalată în nr. 4. Sub titlul «România în circuitul comercial european» sînt reunite mai multe studii axate, în majoritatea lor, pe epoca interbelică sau imediat premergătoare primului război. Subscrise de Ion Stanciu, Gh. Pașcalău, Mircea Iosa și Constantin Paraschiv, acestea abordează tema, fie din unghiul situației exporturilor în intervalul prosper dintre 1925-1929 și al efectelor în domeniu ale unor inițiative românești cu caracter precumpănitor economic, fie din cel al unor măsuri particulare (instalarea cablului submarin Constanța-Constantinopol), însă cu răsfrîngeri mai largi (asupra Convenției româno-germane din 1899, de exemplu).

Grupajul documentar din continuare prezintă o coloratură tematică asemănătoare. Cele două materiale care îl compun privesc modernizarea portului Constanța în a doua jumătate a secolului trecut (Valentin Ciorbea) și oferă câteva repere pentru o posibilă istorie a marinei comerciale române (Carmen Atanasiu).

Rubricile obișnuite (minus *Memorii* și *Opinii*) încheie ultimele apariții de anul trecut ale publicației, care rămîne, cum spuneam la început, de referință în peisajul historiografic actual.

Alexandru-Florin Platon

«Revue des Études Sud-Est Européennes», Tome XXVIII, Nr. 1-4, 1990

După o întrerupere de un an, publicația Institutului de Studii Sud-Est Europene își reia acum apariția, într-o formă grafică ușor modificată, dar la același nivel calitativ ridicat. Dedicat celui de-al XVII-lea Congres Internațional de Științe Istorice (Madrid, 1990), numărul cvadruplu pe care îl prezentăm cuprinde cinci secțiuni, fiecare cu mai multe texte subsumate temei generale (*Civilisations-Mentalités*) de pe frontispiciul volumului. Prima dintre ele («Anthropologie, culture, société») este deschisă de aprecierile lui Alexandru Duțu despre substratul mental al activității culturale. Ca de obicei clare și la obiect, sprijinite pe utile semnalări bibliografice, considerațiile sale reprezintă o necesară introducere la tema amintită și la intervențiile care urmează. Interesate cu precădere de *carte, lectură și imagine*, acestea se referă la câteva aspecte concrete ale chestiunii, cum ar fi: teme balcanice în operele umaniștilor occidentali din secolele XV-XVII (Raia Zimova-Sofia), specificul lecturii în Țările Române în secolul al XVIII-lea (Daniel Barbu-un studiu excelent), preocupările livești ale lui Scarlat Mavrocordat (Cornelia Papacostea-Danielopolu) și opera lui Joachim Heinrich Campe în țările balcanice (Liliana Minkova-Sofia).

La rubrica «L'Empire ottoman-politique et image» sînt inserate, de asemenea, câteva studii la fel de temeinice și interesante. Politicii demografice a Sultanilor la Istanbul între anii 1453-1496 (Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru) îi urmează aici examinarea statutului și activității ambasadiorilor englezi la Poartă, în secolele XVI-XVII (Laura Coulton-Londra), pentru ca, în final, Cristina Feneșan și Friedbert Ficker (München) să ne familiarizeze cu problema originii condominiului fiscal otomano-transilvănean, respectiv imaginea turcilor într-o serie de exponate de artă figurativă din secolele XVI-XIX.

În continuare, secțiunile intitulate «Évènement et constantes» și «Progrès dans la paix, menaces de la guerre», grupează patru articole referitoare, în ordine, la identitatea unui personaj numit Domenico «de Ilionis» (Geo Pistarino-Genova), semnificația universală a Revoluției franceze (Camil Mureșan), relațiile româno-sîrbe la sfîrșitul secolului al XIX-lea (Miodrag Milin) și la viața politică spaniolă oglindită în presa românească dinaintea primului război mondial (Eugen Denize).

Analiza raporturilor și a influențelor dintre academiile constantinopolitane și școlile din Țările Române (realizată de Ștefan Balan și Elița Roman la rubrica «Diffusion de la science») încheie volumul, care trebuie citit integral și pe îndelete.

Alexandru-Florin Platon

«Revue des Études Byzantines», Paris, t. 45, 1987; t. 46, 1988; t. 47, 1989

Revista Institutului francez de studii bizantine își întreține, riguros, renumele științific cu care și-a obișnuit cititorii, evoluind între tradiție și inovație metodologică, cu predominarea cercetărilor de factură «clasică». Bizantinistica rămîne, sub raportul cercetării, apanajul unui grup restrîns de specialiști datorită «uneltelor» speciale, foarte dificile, pe care le folosește.

Sumarul este cel cu care această prestigioasă publicație franceză și-a obișnuit lectorii: *articole și bibliografie*. Se adaugă, în afara paginatiei, *rezumatele autorilor*.

Remarcăm, precum am făcut și cu alte ocazii, preocuparea bizantinistilor grupați în jurul acestei reviste pentru publicarea și comentarea izvoarelor, apoi cercetările care privesc instituțiile, viața bisericească și militară, structura socială și organizarea juridică, istoriografia și literatura teologică, cronologii și scrieri composite, miniaturistica ș.a. Cum se vede, un registru foarte cuprinzător, viața bizantină în toate manifestările ei.

Bibliografia alăturată fiecărui tom arată, de îndată, proporțiile și dificultatea muncii din acest domeniu de cercetare. Lucrările recenzate sînt grupate, pe cît posibil, după criteriul tematic: ediții, traduceri, cataloage, istorie (politică, religioasă, instituțională sau literară), artă și arheologie. Semnalările bibliografice simple urmează criteriul alfabetic al autorilor sau al titlurilor pentru lucrările colective și sînt plasate în continuarea recenziilor.

Recenziile și notele bibliografice (79 în tomul 45, 86 în tomul 46, 84 în tomul 47) ocupă un spațiu apreciabil, ceea ce sporește interesul pentru această publicație. Rubrica este întreținută, predominant, de cei ce asigură arhitectura revistei: Albert Failler, Jean Darrouzès, Jean-Claude Cheynet, Marie-Hélène Congourdeau, Bernard Flusin, Joseph Wolinski.

În cadrul rubricii *Bibliografie* sînt semnalate și cîteva apariții românești: *Bibliografia istorică a României*, VI, București, 1985; «Nouvelles Études d'Histoire», București, 1985 (cu menționarea specială a articolului semnat de Radu Ștefan Ciobanu, care se înscrie direcției revistei), Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984 și, de același autor, *Unde-i turma, acolo-i și păstorul. Participarea Mitropolitului Sofronie Miclescu la înfăptuirea Unirii Principatelor Române*, Craiova, 1984, toate acestea în tomul 45, 1987. Tomul 46, 1988, ne oferă mai întîi plăcerea semnalării unei colaborări a regretatului nostru compatriot, savantul clasicist Hara-lambie Mihăescu cu Gilbert Dagron (*La traité sur la guérilla (De velitatione) de*

l'empereur Nicéphore Phocas, 963–969, Paris, 1986). Sînt înregistrate, apoi, lucrările lui Victor Spinei (Moldavia in the 11th-14th centuries, București, 1986), Veniamin Ciobanu (Țările Române și Polonia. Secolele XIV-XVI, București, 1985) și volumul Culture and Society. Structures, Interferences, Analogies in the Modern Romanian History, Iași, 1985, editat de Al. Zub.

Ion Toderașcu

«BABES-BOLYAI» UNIVERSITY, CLUJ-NAPOCA; THE HISTORY AND PHILOSOPHY FACULTY; «MOSHE CARMILLY» INSTITUTE FOR HEBREW AND JEWISH HISTORY, «Studia Judaica» I, Editors: LADISLAV GYEMANT, POMPILIU TEODOR, MARIA RADOSAV, Cluj-Napoca, Gloria Publishing House, 1991

Primul număr al periodicului Institutului de Studii Ebraice «Moshe Carmilly» din Cluj vine să ne confirme, încă o dată, deosebit de rodnică activitate a Facultății de Istorie și Filosofie, travaliul depus de membrii corpului profesoral și de cercetătorii Institutului de Istorie în domeniile ce permit conturarea unor proiecte comune, profitabile ambelor părți. O remarcăm și cu acest prilej, deși am avea nenumărate ocazii de a saluta inițiativele profesionale ale confrăților noștri, gata oricînd să valorifice experiențe organizatorice, potențînd, astfel un climat cultural, care marchează efectiv mediul universitar clujean, singularizîndu-l. Deși instituția patronatoare a împlinit doar un an de existență, ne bucurăm să putem constata vitalitatea ei, chiar susținută de un număr restrîns de interesați.

Au fost incluse comunicările prezentate la inaugurare (22 octombrie 1990) și la simpozionul internațional din 15-16 aprilie 1991, cu tema «Specific și universalitate. Cultura și istoria evreiască în România». Cum era, deci, de așteptat, textele de început aparțin decanului Facultății de Istorie și Filosofie — dl. prof. Andrei Marga — și dl. prof. Moshe Carmilly, amîndouă fiind referințele prime la actul inaugural, trecîndu-se în revistă interesele celor care s-au aplecat asupra istoriei și culturii iudaice, motivînd, astfel, demersurile întreprinse de facultate sau individual pentru crearea bazei adecvate de cercetare. Între altele, decanul a oferit și argumentele ce au servit la specificarea numelui distinsului prof. Moshe Carmilly în titulatura institutului, semnificația respectuoasă a intenției de perpetuare a memoriei istoriografului născut în Maramureș. Este publicată, de asemenea, lucrarea prof. Moshe Carmilly, elaborată la Yeshiva University, în New York, cu titlul *Progresul limbii și literaturii ebraice în Transilvania*, care tratează despre extinderile culturale ebraice în regiune, începînd cu primele secole ale mileniului nostru și pînă în zilele noastre. Sînt, succesiv, conturate personalitățile creștine sensibile la «fluxul cultural iudaic» — Bethln Gšbor, Dšvid Ferencz, Johannes Sommer, Apšczai Csere Janos ș.a. — în contextul diferitelor momente la care s-a făcut raportarea (Renaștere, Reformă, Contrareformă, Iluminism), precum și omologii evrei cu aptitudini didactice, probatori ai tezei de fond a textului: egala atracție exercitată de

tezaurul spiritual ebraic asupra învățătorilor *goyim* și asupra conducătorilor de comunități dispuși să lărgescă strimțul cerc al circulației culturale. Considerațiile coboară pînă în contemporaneitate, schițînd un model al Transilvaniei tolerante și penetrabile la bunele intenții ale umaniștilor.

Secțiunea ce a cuprins lucrările prezentate la simpozionul din acest an este inaugurată de Andrei Marga, cu *Impactul filosofiei evreiești*, comunicare cu rol conotativ la ceea ce se cunoștea, deja, despre speculația auctorială iudaică, relativ la filoanele sale, la preluările moderne ori contemporane, semnatarul remarcînd cîteva dintre elementele presupus definitorii ale actului cogitativ în mediul ebraic, în funcție de receptarea lor prin filieră creștină, conștientă de lipsa sa de exercițiu. Fără să părăsească generalitățile, Andrei Marga nu atentează, totuși, la arii nesigure, oprindu-se, grație unor observații de bun-simț, la remarcile prea puțin angajante. Un alt studiu, conex acestuia, al prof. Vasile Muscă, este, însă, structurat pe modelul clasic al tratamentului istorico-filosofic (descriptiv) alăturat numelui cu rezonanță. Acum e cazul lui Moses Mendelssohn, aplicarea devenind evidentă (*Moses Mendelssohn: profil în iluminismul german. Iluminismul și conștiința epocii*). Nimic spectaculos, dar este de datoria recenzentului să evidențieze faptul că o atare preocupare semnifică destul de mult, mai ales datorită cunoștințelor vagi vehiculate, în diferite medii, despre metafizicienii evrei ai modernității. Din acest unghi de vedere, textul capătă o valoare intrinsecă informativă, cumuliînd aprecieri generale referitoare la operele principale ale lui Moses Mendelssohn, fără să se insiste — deja este un exces de scrupul — pe temele explicative propriu-zise (de genul «complexului celui ales» în interpretarea «selecționismului» filosofic etc.).

Avraham Ronen (Institutul de Arheologie Zinman, Universitatea din Haifa) tratează despre *Umanitate și grădina biblică a Edenului*, conturînd trei înțelesuri majore ale capitolelor doi și trei din Geneză: despărțirea, prin pedeapsă, de Rai însemna descoperirea morții, a sexualității, deci a timpului și a implacabilității sale, silogismul încheindu-se cu o concluzie educativă; relativ la intrarea în «maturitate». Autorul se servește de argumente evoluționiste pentru a scoate metafora biblică din aparența absentă a semnificațiilor profunde. Aparte, prin întindere și dezvoltare ideatică, este comunicarea prof. Csengeri Imre, de la New York City University, înscrisă cu titlul *Etnicitate, naționalitate, religie: un eseu al definirii*. Binevenit demers, credem noi, cită vreme, prin abuz, se șterge artificial diferența specifică a conceptelor enunțate mai sus, tocmai prin înglobarea lor sinonimată în cadrul aceluiași gen, care poate fi «naționalitate» ori «etnie» (cu limite mult lărgite), nelipsind — o afirmă autorul — chiar încadrările în funcție de religie. Schițarea particularităților de civilizație iudaică — deci «definirea» încărcăturii culturale și a purtătorilor fizici — se izbește de opțiunile oferite de diversele puncte de abordare; apare, astfel, un paradox al definirii: orice latură ar fi luată în considerație (mozaismul și lipsa misionarismului mozaic, de exemplu, sau echivalențele semantice ale

termenelor ce privesc «exilul», «Diaspora», propriile definiții ale ethos-ului), specificitatea indusă are un asemenea grad de autonomie, încât nu oferă unicei determinări siguranța lucrului bine ordonat. Drept pentru care autorul amestecă, în considerațiile sale, idei personale și intenții străine, acolo unde sistematizarea, fie ea și brutală, se impunea. Însă, credem noi, folosul studiului este imediat, căci, la rigoare, poate prezenta diferite meniere de abordare a conceptelor ce încadrează teoretic «etnia».

Moshe Carmilly este iar prezent, cu *Comunități spaniole (sefarde)* în Transilvania și Banat în secolele XVII-XIX, deosebit de documentată lucrare, care acoperă un subiect interesant și pasibil a fi extins. Rămân câteva imperfecțiuni, datorate probabil unor erori de structurare a materialului, cât informației neprelucrate: Shlono Zalman, nu putea fi sigur la parinți de vreme ce îl publica pe tatăl său, Rabbi Yitzhak Masels Schulhof, cu *Megilath Ofen*, la 1735, acesta descriind, în manuscrisul ce consemnează arderea Budei de către trupele lui Carol de Lotharingia și Maximilian de Bavaria, moartea soției sale și a unicului copil, «elogiat în *Kinah Hak'tanah* și *Kinai G'dolah*» (p. 42). Exemplu nu scade nimic din valoarea comunicării, bine sintetizată și prezentată încheiat. Dr. Virgiliu Florea, de la Centrul de Științe Socio-Umane din Cluj, este autorul unei succinte biografii a lui Moses Gaster (*Dr. M. Gaster; «I Am A Bit Of A Romanian Scholar»*), știute fiind demersurile sale în clarificarea unor aspecte din viața și activitatea științifică a savantului născut în România. Câteva fotografii și informații inedite dau un plus de atractivitate textului. Tot preocupări de istorie literară valorifică și dr. Mircea Popa (Institutul de Istorie Literară și Lingvistică din Cluj), subiectul fiindu-i oferit de *Alexandru Macedonski și problema evreiască în România*, amănunte destul de puțin cunoscute, extrem de interesante, privitoare la acțiunile civice ale poetului.

Într-un fel oarecum propriu, prof. Eugen Glück panoramează manuscrisele iudaice importante de găsit în bibliotecile din țară (*Contribuții la răspîndirea culturii iudaice în țara noastră*), aparatul critic prezentînd datele necesare re-detectării pieselor rare parcurse de autor. Informațiile inventariate sînt preluate în ordine cronologică, în scopul de a contura dezvoltarea interesului savanților pentru studiile ebraice, acoperind în întregime centrele de cultură importante. Îi succede studiul dr. Gheorghe Bodea (Muzeul de Istorie din Cluj), despre *Viața politică și presa iudaică din Transilvania, în perioada interbelică*, prezentare succintă a elementelor principale ce pot schița modurile de angrenare, în mediile politice, a minorității evreiești din Transilvania, autorul servindu-se de statistici demografice diverse, fără să aducă, însă, înnoiri remarcabile prin interpretare ori valorizare. Nu același lucru îl putem spune și despre lucrarea dr. Ludovic Băthory — *Afaceriști evrei importanți din România (1890-1940)*. *Mauriciu și Aristide Blank* — care reia istoria celebrei familii de bancheri, explicînd, în limita informațiilor de care a dispus, dinamica fondurilor și a întreprinderilor financiare ce purtau marca Blank, cauzele

implicării sale în politică înaintea primului război mondial și în anii următori, factorii care au condus la falimentul răsunător din 1931. Tomul se încheie cu o comunicare a lui Mircea Moldovan despre *Contribuțiile arhitectonice evreiești din Cluj-Napoca*, însoțită de clișee fotografice.

Să mai adăugăm că volumul este integral tradus în limba engleză, ceea ce îi sporește, automat, adresabilitatea și pătrunderea. Și cum inițiativa clujeană nu este de trecut cu vederea, să sperăm că publicația reprezentativă a Institutului de Studii Ebraice va cunoaște un traseu ascendent continuu.

Mihai -Răzvan Ungureanu

«Annales. Économies, Sociétés, Civilisations», 45e année, N°s 1-2, 4-5, 1990

Prima rubrică a nr. 1 (*Le Travail et les rapports sociaux*) conține patru texte înrudite din punctul de vedere al subiectelor tratate, referitoare la transformarea societății țărănești din Provența medievală (Stephen Weinberger), caracteristicile proto-industrializării în Suedia între 1800-1850 (Lars Magnusson), veniturile rurale și raporturile sociale în Grecia secolului al XIX-lea (Petras Pizanias), și la migrațiile sezoniere între industrie și agricultură din Franța aceleiași perioade (Jean-Pierre Bompard, Thierry Magnac, Gilles Postel-Vinay).

După secțiunea de recenzii tematice («Sociétés et économies rurales»), rubrica *Pratique des sciences sociales* ne introduce într-o serie de reflecții teoretice în legătură cu orientările actuale ale disciplinei economice (Edmond Malinvaud), comprehensiunea în istorie (André Burguière) și îndelungata dezbateră conceptuală în jurul termenilor de «feud», «feudalitate», «feudalism» (chestiune reluată aici de Alain Guerreau-un specialist al problemei). În final, Hilton L. Root ne propune o nouă ipoteză despre raporturile dintre politica alimentară («frumentară») și violențele colective din Europa veacului trecut, înaintea unui ultim grupaj de recenzii consacrate *politicii și statului*.

Numărul următor al revistei-mai divers sub raport tematic -oferă mai întâi cititorilor câteva considerații substanțiale despre *puterea medievală* (Robert Jacob, *Le meurtre du seigneur dans la société féodale. La mémoire, le rite, la fonction*; Mark Gregory Pegg, *Le corps et l'autorité: la lèpre de Baudouin IV*; Jacques Chiffolleau, *Dire l'indicible. Remarques sur la catégorie du «nefandum» du XIIe au XVe siècle*).

Contestației urbane îi sînt rezervate, în continuare, intervențiile lui Denis Richet și Robert Descimon (cu referire la momentul din 12 mai 1588, respectiv, la Frondele pariziene), precum și cele aparținînd lui Patrick Le Roux, Bernard Lepetit și Daniel Nordman legate de aspectele relației dintre *spațiu și guver-*

nare (*L'Espace du Politique*). La compartimentul intitulat *Monnaies et prix revisités* sînt inserate două studii asupra minelor de la Potosi (Bolivia) și a impactului producției lor în Europa secolului al XVI-lea, respectiv a originii istoriei prețurilor (ultimul, subscris de Olivier Dumoulin). Nu lipsesc, de asemenea, rubricile de *comptes rendus*, axate în acest număr pe problemele Evului Mediu și ale spațiilor și teritoriilor.

Numărul 4 este rezervat *comunităților evreiești și societăților arabe*, cu o rubrică intermediară, intitulată *Autour du religieux*. Prima secțiune se deschide cu o analiză comparată a modelelor de dezvoltare economică proprii familiilor evreiești și creștine de la sfîrșitul Evului Mediu, din Italia (Giacomo Todeschini), continuînd cu investigarea unui mit (al Orientului), de largă circulație în mediile ebraice din Spania Reconquistei (Jacqueline Genot-Bismuth) și a practicilor familiale ale cetățenilor romani evrei (Aline Rousselle). Universul cultural și mental arab este cercetat, apoi, din perspectiva simbolurilor și a riturilor (Emmanuel Sivan), a structurilor de sociabilitate (Omar Carlier- care se referă la Algeria secolelor XVII-XX) și, de asemenea, a temeiurilor religioase ale autorității politice (în Maroc; Mercedes Garcia – Arenal). Secțiunea intermediară menționată, dedicată spiritului religios, conține, la rîndul ei, trei studii, interesate tot de articulațiile mentale ale fenomenului (*L'homme sans honneur ou le saint scandaleux*, semnat de Gilbert Dagron; *La religion cosmique des Indo-Européens. Note critique* -Bernard Sergent; *L'usage politique du mythe au Nepal* -Gérard Toffin). Obișnuita rubrică de recenzii cu caracter tematic (*Antiquité: la Grèce et Rome*) completează volumul.

Variat ca și precedentul, numărul următor (al 5-lea) inserează la capitolul *Mitologii contemporane* două ipostaze semnificative ale acestora: «campionul» (temă cercetată de Guy Laurens) și «muncitorul» (în concepția comuniștilor francezi; Marc Lazar). Nota critică a lui Michael Confino (specialist în istoria Rusiei) despre șerbia rusă și sclavajul american precede rubrica *instituțiilor și a culturilor urbane*, unde aflăm interesante interpretări relative atît la «memoria lucrătorilor» (*laboratores*), controlul social, ordinea publică și represia judiciară din Florența medievală, cît și la raporturile dintre populația pariziană și factorii de ordine și justiție în secolele XVI-XVIII.

Ca în fiecare volum, ne întîlnim și aici cu secțiunile de recenzii, «cărți primite» și cu faimoasele «pagini albastre» (cuprinzînd selecția recentelor apariții de carte, propusă de editori), care întregesc sumarul și informația (invariabil interesantă) a fiecărui număr.

Alexandru-Florin Platon

«Central European History», volume 22, nr.3-4, September-December 1989.

Publicație lunară a Universității Emory din Atlanta (Georgia), revista -mai puțin cunoscută la noi- este preponderent axată pe teoria istoriei, reunind

periodic în paginile sale reflecții conceptuale și metodologice de maxim interes. Majoritatea acestora, fie că aparțin specialiștilor din zona geografică înscrisă în titlu ori, mai frecvent, istoricilor americani care se ocupă de această regiune, indică sensibilitate față de prefacerile actuale din istoriografie și, deopotrivă, interes pentru maniera în care le receptează diferitele școli istorice europene.

Numărul dublu pe care îl prezentăm (intitulat «German Histories: Challenges in Theory, Practice, Technique») are drept «țintă» declarată scrisul istoric german, în lumina nu numai a transformărilor epistemice contemporane, dar și a recentelor evenimente politice din țara respectivă. Cum percep specialiștii germani aceste schimbări? Cum se oglindesc ele în gândirea și scrisul lor? Ce repercusiuni au asupra celor ce se ocupă de «școala germană» în America? Iată numai câteva din problemele ce rețin atenția autorilor volumului.

Precedată de o evaluare a studiilor istorice actuale din spațiul respectiv (*The Future of the German Past: Transatlantic Reflections for the 1990 s*; autori: Michael Geyer și Konrad H. Jarausch), seria articolelor din sumar se deschide cu un text al lui Jane Caplan despre «sfidările» teoretice de ultimă oră cu care se confruntă acum istoria (*Postmodernism, Poststructuralism, and Deconstruction. Notes for Historians*). În continuare, Isabel V. Hull ne înfățișează unul din cele mai noi domenii ale cercetării actuale vest-europene (*Feminist and Gender History Through the Literary Looking Glasses: German Historiography in Postmodern Times*), arătându-ne, totodată, modul cum este primit acesta în cultura germană. Lingvisticii și teoriei literare le sînt consacrate, apoi, luările de poziție ale lui Rudy J. Koshar (*Playing the Cerebral Savage: Notes on Writing German History before the «Linguistic Turn»*) și Peter Jelavich (*Contemporary Literary Theory: From Deconstruction Back to History*), cu referiri speciale, desigur, tot la spațiul amintit, de regăsit și în articolul lui Jere Link (*The Play of German Histories: Protocolling the Debate*).

În aceeași sferă tematică se înscriu și considerațiile lui Thomas Childers (*Political Sociology and the «Linguistic Turn»*). Autorul examinează aici eforturile istoricilor de a întrebuița în cercetare teoria lingvistică și literară, analizînd impactul acesteia asupra domeniului particular al sociologiei politice.

«Noua» istorie socială nu este, nici ea, omisă. Mai multe texte o abordează în mod sistematic, atît din unghi strict conceptual (Konrad Jarausch, *Towards a Social History of Experience: Postmodern Predicaments in Theory and Interdisciplinary*), cît și din cel al metodelor și direcțiilor de practicare (Eric A. Johnson, *Reflections on an Old «New History»: Quantitative Social Science History in Postmodern Middle Age*; David F. Crew, «Alltagsgeschichte»: *A New Social History From Below?*).

Lista se încheie, în fine, cu două studii mai generale -primul relativ la chestiunea statutului contemporan al istoriei Austriei în sfera culturală și socială a Europei Centrale și la posibila sa înfrîurire asupra metodelor interpretative curente (John W. Boyer, *Some Reflections on the Problem of Austria, Germany and Mitteleuropa*), al doilea, subscris de Michael Geyer, în legătură cu extrem de acuta problemă a modalităților de scriere a diverselor istorii

naționale în contextul noilor oferte epistemologice (*Historical Fictions of Autonomy and the Europeanization of National History*). Ideea de reținut aici este că acest gen de istorie nu mai poate fi practicat astăzi într-un mod unilateral, închis în propriile-i determinări politice și geografice. Este nevoie (și) în acest domeniu de o «ieșire în larg», de comparatism și interdisciplinaritate -pe scurt, cum afirmă autorul, de «europenizarea» discursului.

Variat și interesant, sumarul revistei se cuvine consultat pe îndelete, căci îl pune la curent pe cititor cu ceea ce caracterizează astăzi în modul cel mai spectaculos disciplina istoriei în materie epistemică și de metodologie.

Alexandru-Florin Platon

Viața științifică a Facultății de Istorie (1990 – 1991)

Beneficiind de noile posibilități — nu tocmai numeroase — deschise odată cu Revoluția din decembrie 1989, viața științifică a membrilor Facultății de Istorie a cunoscut aspecte cu totul deosebite față de anii precedenți. Eliberați de corsajul unor multiple obligații, cele mai multe străine de statutul și menirea unei instituții de învățământ superior, cadrele didactice de la cele două catedre ale facultății au făcut dovada că, și în noile condiții, școala istorică ieșeană rămîne unul dintre cele mai solide colective din țară, un punct de referință în istoriografia românească prin seriozitatea, deschiderea spre dialog și interesul pentru noutate. În acest context nu e de mirare că a sporit numărul de manifestări științifice (simpozioane, colocvii, congrese etc.) la care au participat membri ai celor două catedre, s-au înmulțit contactele cu personalități ale științei istorice de peste hotare, s-au multiplicat formele de colaborare cu alte centre academice și universitare din țară și din străinătate, a crescut calitatea actului didactic și științific. Din această perspectivă, prezentarea acestei activități nu poate fi decît rezumativă, avînd în vedere dimensiunile ei și insuficiența datelor de care dispunem.

Astfel, o preocupare constantă a constituit-o *participarea la diferite manifestări științifice* cu caracter național și internațional, unde cadrele didactice din facultate au prezentat rezultatele propriilor investigații, au pus în circuit noi documente sau au făcut cunoscute interpretări originale asupra unor momente din istoria națională și universală. În acest sens, la sesiunea științifică organizată de Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» cu ocazia împlinirii a 125 ani de la crearea Academiei Române și a 50 de ani de la înființarea institutului (Iași, 6-7 iunie 1991), au prezentat comunicări prof. dr. I. Toderașcu (*Țara și cetățile — o identitate medievală românească*), lect. dr. Gh. Pungă (*Cu privire la unele răscoale țărănești din secolul al XVI-lea*), asist. M. Cojocariu (*«Partida Ghica» din Țara Românească în anii luptei pentru unirea Principatelor*), lect. M. Timofte (*România în 1870-1871: monarhia constituțională sau republică?*), prof. dr. I. Agrigoroaiei (*România întregită. Pămîntul și locuitorii lui*), conf. dr. D. Rusu (*Nicolae Iorga și România anului 1940*), conf. dr. I. Ciupercă (*Problema Basarabiei la Conferința de pace de la Paris (1919-1920)*)(*Rolul terorii într-un stat totalitar: cazul Germaniei*), prof. dr. Gh. Platon, membru corespondent al Academiei Române (*Cercetarea istorică actuală și interdisciplinaritatea*). De asemenea, la sesiunea științifică «Istoria spațiului carpato-nistrian pînă în secolele XV-XVII», organizată de Institutul de Arheologie din Iași (29 mai 1991), lect. dr. N. Ursulescu a prezentat, împreună cu dr. Val. Dergacev,

directorul Institutului de Arheologie din Chișinău, comunicarea *Influențe ale culturilor Vinca și Bugului Sudic în cultura Starcevo-Criș de pe teritoriul Moldovei*, iar asist. O. Bounegru s-a referit la problematica ultimului nivel arheologic de la Histria.

În același context, notăm prezenta unor membri ai Facultății la sesiuni științifice organizate de diferite forumuri științifice sau muzee. Astfel, la sesiunea științifică a Muzeului Bucovinei (Suceava, 22-23 noiembrie 1990), N. Ursulescu a prezentat comunicarea *Decapajul mecanic în arheologie: utilizări și limite*; la manifestările organizate de Muzeul din Constanța sub genericul «Tomis-Constanța. 2500 de ani de evoluție neîntreruptă, cultură și civilizație» (3-5 iunie 1991), O. Bounegru a supus atenției cercetătorilor câteva aspecte privind *Asociațiile de navigatori din provinciile romane Moesia Inferior și Dacia*; la sesiunea anuală de comunicări științifice organizată de Muzeul de Istorie a Moldovei (Iași, 10-12 decembrie 1990) au participat și au susținut comunicări prof. dr. Gh. Platon, membru corespondent al Academiei (*Conștiința națională românească: geneză-emergență-orizont european*), prof. dr. I. Toderașcu (*Constantin Brâncoveanu și Țara Moldovei. O posibilă reconsiderare*), lect. dr. Gh. Pungă (*Cu privire la intitulatia «părintele patriei» din unele izvoare moldovenești*), asist. Al. Fl. Platon (*Istoria burgheziilor europene — orientări metodologice actuale*), conf. dr. D. Rusu (*Reglementări referitoare la învățământul superior din Iași anterioare inaugurării Universității*), lect. M. Timofte (*Abdicarea prințului Carol. Implicații interne și internaționale*), conf. dr. I. Ciupercă (*Regimul național-socialist — regim totalitar. Repere*); la simpozionul consacrat zilei de 24 Ianuarie desfășurat la Muzeul Unirii din Iași (23 ianuarie 1991), prof. dr. Gh. Platon a susținut o comunicare despre semnificația istorică a unirii Moldovei cu Muntenia, lect. M. Timofte — *Consecințe ale formării statului național*, prof. dr. I. Toderașcu s-a referit la *Unitatea românească înainte de realizarea unității politice*; la simpozionul omagial organizat de Muzeul «M. Kogălniceanu» la 5 iunie 1991, prof. dr. Gh. Platon a prezentat *Mihail Kogălniceanu în actualitate. Profilul spiritual și activitatea politică*; aceleași personalități prof. dr. Gh. Platon i-a consacrat mai multe conferințe ținute la Cluj-Napoca (5-22 aprilie 1991), Bîrlad (24 mai 1991), Iași (15 iunie 1991), Liceul agricol Miroslava (21 iunie 1991), Ateneul Român (24 iunie 1991); la Simpozionul organizat la Iași de către Societatea «Cultura fără frontiere» și Casa Corpului Didactic dedicat unirii Basarabiei cu România (26 martie 1991), prof. dr. Gh. Platon a vorbit despre *Basarabia în conștiința poporului român. Premisele Unirii*; la Simpozionul dedicat zilei de 1 Decembrie desfășurat la Iași (Academia de Arte Frumoase) — 1 Decembrie 1990 —, prof. dr. I. Toderașcu a susținut conferința *Marea Unire — deziderat și finalizare*, iar în ziua de 26 aprilie 1991 același profesor a prezentat prelegerea *Bizanțul și românii sud-dunăreni* în cadrul manifestărilor organizate de Asociația culturală «Ginta latină» din Iași. Membrii colectivului de istorie veche au valorificat rezultatele investigațiilor arheologice la cea de-a XXV-a Sesiune anuală de rapoarte, desfășurată la Piatra Neamț (2-5 mai 1991). Astfel, asist. O. Bounegru a prezentat ultimele date reieșite în zona bazilicii mari de la Histria, lect. dr. N. Ursulescu s-a referit la așezarea neolitică de la Tg. Frumos, jud. Iași. De

asemenea, la cel de-al VII-lea Simpozion național de numismatică desfășurat la Constanța, asist. O. Bounegru s-a referit la reprezentările de *naves actuariæ* în bazinul vestic al Mării Negre.

În 1990 și-a început activitatea Societatea Academică a Istoricilor Tineri (SAIT), care este afiliată la International Students' in History Association (ISHA). Printre membrii fondatori ai acesteia se află și asistenții Al. Fl. Platon și N. Zugravu. În cadrul manifestărilor științifice organizate de SAIT, cele două cadre didactice au prezentat comunicările: *Valorizare națională și deschidere europeană în istoriografie. Cazul românesc* (Al.Fl.Platon, în decembrie 1990), *Percepția timpului în Antichitate pe teritoriul României* (N.Zugravu, noiembrie 1990), *Istoria și criza conștiinței contemporane* (N.Zugravu, 14 martie 1991).

În aceeași sferă a acțiunilor științifice interne la care au participat membrii colectivului de istorie amintim comunicarea *Personalitatea și opera lui Nicolae Iorga în viziunea lui Gheorghe Brătianu*, susținută de N.Ursulescu la Botoșani (29 XI 1990), conferințele pe tema *Lămuriri terminologice și perspective metodologice*, prezentată de prof.dr. I.Toderașcu și prof.dr. Ion Agrigoroaiei la întâlnirea cu profesorii de istorie din județul Neamț (24 XI 1990) și comunicarea *«La grande brèche» la Dunărea de Jos* prezentată de asist. N.Zugravu în ședință publică la Institutul de Arheologie Iași, pe 25 aprilie 1991.

Anul universitar precedent a marcat și creșterea numărului de participări ale cadrelor didactice din Facultate la diferite manifestări științifice internaționale. Astfel, la simpozionul internațional de arheologie «Vinca-Kultur – Rolle und ihre Verbindungen» desfășurat la Reșița – Băile Herculane – Timișoara între 12-17 mai 1991, lect.dr. N. Ursulescu, împreună cu Val.Dergacev de la Chișinău, a susținut comunicarea *Influences de type Vinca dans le néolithique ancien de la Moldavie*, iar conf.dr. A.László – *Un pionnier de la recherche de la civilisation Turdaș-Vinca: Zsófia Torma*. De asemenea, la Conferința arheologică organizată de Academia de Științe a Republicii Moldova în perioada 10-14 decembrie 1990 au participat și profesorii A.László și N.Ursulescu, care au prezentat comunicările *Troia VIIb și cronologia sfârșitului epocii bronzului la Dunărea de Jos* și, respectiv, *Tipologia i structura neoliticskich poselenij Moldavy*. Tot la Chișinău, între 14-21 ianuarie 1991 s-au desfășurat lucrările Conferinței științifice a corpului cadrelor didactice de la Universitatea de stat din Moldova, la care au fost invitați și profesori de la Facultatea de Istorie din Iași. Au participat și au prezentat comunicări următoarele cadre didactice: prof.dr. Em.Bold (*Considerații privitoare la Pactul Ribbentrop-Molotov*), prof.dr. Gh.Palton, membru corespondent al Academiei Române (*Moldova și începuturile revoluției de la 1848*), prof.dr. I.Agrigoroaiei (*Evoluția provinciilor unite cu Țara în perioada anilor 1918-1940*), conf.dr. D.Rusu (*Solidari cu Basarabia – București, 1912*), conf.dr. A.Filimon (*Activitatea diplomatică a României pentru recunoașterea independenței (1877-1881)*), conf.dr. I.Ciupercă (*Preliminariile Pactului sovieto-german din 23 august 1939*), conf.dr. Gh.Tănăsă (*Opera lui Nicolae Iorga – călăuză în predarea istoriei în școală*), lect.dr. Gh.Pungă (*Cu privire la hotarele politice ale Moldovei medievale*), lect. M.Tîmofte (*Basarabia în cadrul negocierilor păcii de la Paris (1919)*). De asemenea, la Conferința științifică dedicată aniversării zilei de naștere a lui Nicolae Iorga

organizată de Universitatea pedagogică «A.Russo» din Bălți în zilele de 28-29 mai 1991 au prezentat comunicări prof.dr. I.Agrigoroaiei (*N.Iorga și consolidarea României întregite*) și asist. M.Cojocaru (*Unirea Principatelor Române în viziunea lui N.Iorga*). În sfârșit, pentru a încheia precizările privind participarea cadrelor didactice de la Facultatea de Istorie la manifestări științifice organizate în Republica Moldova să notăm intervențiile rostite de prof.dr. EmBold și conf.dr.I.Ciupercă (*De la tratativele tripartite la Pactul Molotov-Ribbentrop*) și prof.dr. I.Agrigoroaiei (*De la 23 august 1939 la 22 iunie 1941. Cîteva precizări privind poziția României*) la Conferința internațională *Pactul Molotov-Ribbentrop și Basarabia*, organizată sub auspiciile Parlamentului Republicii Moldova în zilele de 26-28 iunie 1991.

Între 1-7 septembrie 1991 s-a desfășurat la Bratislava cel de-al XII-lea Congres Internațional de Științe Pre- și Protoistorice, organizat de Uniunea Internațională de Științe Preistorice și Protoistorice, membră a Consiliului Internațional de Filosofie și Științe Umaniste de pe lângă UNESCO. La această manifestare științifică de anvergură, care se desfășoară din cinci în cinci ani, au luat parte 400 de oameni de știință din diferite colțuri ale lumii, specialiști în diferite domenii ale științelor pre- și protoistorice: teoria și metodologia investigației arheologice, metode de datare în arheologie, antropologie, paleozoologie, metalurgie, paleolitic, epipaleolitic și mezolitic, neolitic, eneolitic, epoca bronzului, epoca fierului, epoca romană, lumea «barbară», arheologia Evului Mediu, istoria îndepărtată a Africii, Asiei, Americii, artă și religie preistorică, protecția patrimoniului cultural. Delegația României a fost formată din 34 de cercetători, cadre universitare, muzeografi, antropologi, dintre care 17 au reprezentat centrul academic și universitar ieșean. În rândul acestora din urmă se înscriu și 4 profesori de la Facultatea de Istorie, respectiv conf.dr. A.László, lect.dr. M.Dinu, lect.dr. N.Ursulescu, asist. N.Zugravu. Aceștia au prezentat comunicări la următoarele secții: *Civilisations du Néolithique de l'Ancien Monde* (Nicolae Ursulescu — *Continuité et restructurations culturelles et ethniques dans le Néo-énéolithique de la Roumanie*; A.László — *Neue Angaben über die Befestigungsanlagen der Ansiedlungen der Ariusd-Cucuteni-Kultur*), *Europe du Sud-Est, Anatolie et Caucasic aux IVe-IIe millénaires avant notre ère* (Dinu Marin — *Sur le début du système patriarcal dans le Centre et le Sud-Est de l'Europe*) și *Second Iron Age* (Nelu Zugravu — *Funeral Rite and Social Behaviour: A Hypothesis for Dacians*, lucrare elaborată împreună cu studentul Leonidas Rados). În sfârșit, conf.dr. A.László, neputînd participa la cel de-al III-lea Simpozion internațional asupra populației paleoliticului superior, mezoliticului și neoliticului din Europa și Bazinul mediteranean, care s-a desfășurat la Budapesta între 3 și 7 septembrie 1990, a trimis comunicarea *Recent Data on House-Building Techniques and Foundation Sacrifices in the Neolithic*.

În sfera activității științifice a Facultății de Istorie se înscriu, de asemenea, vizitele și cursurile ținute de unii specialiști din țară sau din străinătate. Prin aceasta s-a urmărit asigurarea unei înalte ținute științifice a cursurilor și seminariilor, cunoașterea, prin intermediul unor învățați de mare notorietate, a ultimilor realizări în domenii mai puțin practicate la Universitatea ieșeană.

Astfel, în domeniul turcologiei și al istoriei Evului Mediu au fost solicitați și au răspuns cu multă amabilitate prof. Neagu Djuvara și Nicoară Beldiceanu de la Paris; pentru numismatică, a ținut prelegeri și seminarii cerc.șt.dr. Virgil Mihăilescu-Bîrliba (Institutul de Arheologie Iași); marile migrații de la sfîrșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea e.n. au fost prezentate de către cerc.șt.dr. Victor Spinei (Institutul de Arheologie Iași); în domeniul genealogiei și al relațiilor româno-otomane studenții interesați au beneficiat de îndrumările cerc.șt. Ștefan Sorin Gorovei (Institutul de Istorie Iași); Istoria Bibliei și cea a Bisericii au fost prezentate de către prof.dr. Vladimir Petercă (Institutul romano-catolic Iași) și, respectiv, prof.dr. Mircea Păcurariu (Institutul ortodox Sibiu); în sfîrșit, chestiunile legate de arta tracică au fost înfățișate de cerc.șt.dr. Petre Alexandrescu (directorul Institutului de Arheologie din București).

Pe de altă parte, interesul pentru lărgirea cadrului de colaborare cu alte centre academice s-a manifestat și prin *sporirea contactelor* cu profesori și cercetători de la diferite instituții din țară și străinătate. Astfel, cu Institutul de Arheologie din București a fost încheiat un Protocol de colaborare care prevede, în esență, efectuarea și valorificarea în comun a cercetărilor de pe marile șantiere arheologice de la Histria (asist. O. Bounegru din partea Facultății) și Tropaeum Traiani (asist. N. Zugravu de la Catedra de Istoria Românilor). Un act similar a fost elaborat și cu Facultatea de Istorie din Chișinău, care va contribui, cu siguranță, la cunoașterea mai corectă și mai rapidă a datelor provenite din investigațiile arheologice de pe cele două maluri ale Prutului. De asemenea, în vederea strîngerii legăturilor cu instituțiile de învățămînt superior din Republica Moldova și românii din Bucovina nordică, Decanul Facultății, prof.dr. Ioan Caproșu, a efectuat în perioada 24-30 aprilie 1991, împreună cu Rectorul Universității, prof.dr. Călin Ignat, și Decanul Facultății de Litere, prof.dr. D. Irimia, o vizită la Chișinău, Tiraspol, Bălți și Cernăuți. Cu acest prilej s-au purtat discuții cu rectorii și cu decanii de specialitate, precum și cu Ministrul Științei și Învățămîntului din Republica Moldova, prof. Ioan Matcaș, cu adjunctul său, prof. Baltag, cu șeful comisiei parlamentare pentru învățămînt, prof. Soltan, și, de asemenea, cu președintele Parlamentului Moldovei, prof. Al. Moșanu. Rezultatul acestor întîlniri s-a concretizat atît în discutarea modalităților de întărire a relațiilor bilaterale, cît și în semnarea unui Protocol de colaborare cu Universitatea din Cernăuți. Pe aceeași linie, s-a notăm vizita de documentare efectuată în perioada 1-14 august 1991 la Freiburg de către prof.dr. Ioan Caproșu în cadrul planului comun de cercetare cu această Universitate (tema: *Monumenta linguae Dacoromanorum*). În sfîrșit, prof.dr. Gh. Platon, membru corespondent al Academiei, a avut o întîlnire cu profesorii și studenții de la Facultatea de Științe Istorice, Artistice și Politice de la Universitatea «Charles de Gaulle» — Lille III (Franța).

În rîndurile de față nu ne-am propus să prezentăm studiile și articolele publicate de către membrii colectivului Facultății de Istorie. Să notăm, însă, că la 12 iulie 1991 Academia Română a decernat Premiul «B.P. Hașdeu» unui colectiv de profesori și cercetători de la Universitățile din Iași și Freiburg, printre care se află și prof.dr. Ioan Caproșu, pentru volumul *Monumenta*

linguae Dacoromanorum, Biblia 1688, Pars I, apărut la Iași în 1988. De asemenea, un premiu al celui mai înalt for științific al țării a primit și asist.dr. Gh.Cliveti pentru lucrarea *România și Puterile Garante* (Iași, 1988). Dacă la acest fapt, care marchează o recunoaștere a meritelor deosebite din domeniul cercetării științifice desfășurate de cadrele didactice de la Facultatea ieșeană, adăugăm și pe acela că doi profesori de aici, respectiv prof.dr. Gh.Platon și prof.dr. Alexandru Zub, au devenit membri corespondenți ai Academiei Române, atunci înțelegem că anul universitar care începe va marca un salt calitativ, va conferi noi dimensiuni activității didactice și științifice din Facultatea de Istorie. Asemenea lucru este posibil să se întâmple cu atât mai mult cu cât colectivele celor două Catedre s-au fortificat prin includerea unor specialiști recunoscuți și a unor cadre tinere: conf.dr. Victor Spinei, conf.dr. Ilie Seftiuc, asist. Nicolae Bolohan, asist. Gheorghe Iuțiș, preparator Cristiana Oghină-Hariton și preparator Daniel Lazăr.

Nelu Zugravu

Șantierul arheologic Histria

În urma perfectării unui acord de colaborare între Facultatea de Istorie din Iași și Institutul de Arheologie din București, șantierul arheologic Histria a devenit bază de practică arheologică pentru studenții din Iași. Modalitățile de colaborare vizează atât pregătirea unor studenți de la Facultatea de Istorie din Iași în domeniul arheologiei greco-romane, cât și cercetarea unor monumente din perimetrul cetății Histria și valorificarea științifică a rezultatelor acestor cercetări.

În perioada 9 iulie – 25 august, două grupe de studenți de la Iași au participat la săpăturile arheologice efectuate în două importante sectoare din cadrul cetății romano-bizantine Histria. Este vorba despre sectorul «Domus», unde au început cercetări arheologice sistematice care urmăresc dezvelirea unei mari vile romano-bizantine (secolul VI e.n.) și reluarea problematicii întregului cartier de vile din această zonă a cetății. În cursul campaniei arheologice din iulie 1991, în acest sector a fost degajată latura de est a vilei, cercetându-se parțial și rețeaua stradală din apropiere. Cel de-al doilea sector în care au efectuat practică studenții din Iași este sectorul «Central», unde se cercetează cel mai mare edificiu bazilical de la Histria, construit la începutul domniei lui Justinian. Profitând de însemnate fonduri de săpătură, acordate de Institutul de arheologie din București și de Universitatea «Al.I.Cuza» din Iași, în luna august 1991 a fost cercetată o bună parte din naosul bazilicii, decupe-

rindu-se o mare cantitate de piese arhitectonice care aparțineau decorației interioare a edificiului.

În paralel cu săpăturile arheologice efectuate în cetate, doi studenți ai Facultății de Istorie din Iași (Lucrețiu Bîrliba și Marius Diaconescu) au continuat cercetările într-o peșteră situată pe valea Casimcei, socotită limita vestică a teritoriului antic al Histriei. Aceste cercetări au evidențiat existența unui refugiu al unei comunități creștine datînd din secolul al IV-lea e.n.

Octavian Bounegru

* * *

În zilele de 16-17 noiembrie 1991, s-a desfășurat la Suceava o sesiune de comunicări științifice. În organizarea filialei locale a Societății de Științe Istorice și a Inspectoratului Școlar al județului. Au fost prezentate lucrări de către cadre didactice de la facultățile de istorie ale universităților din București, Iași, Suceava și de la școlile din județele Suceava, Botoșani, Brașov. De la Facultatea de Istorie din Iași au susținut comunicări: conf.dr. Dinu Marin (*Începuturile patriarhatului pe teritoriul României*), conf.dr. Ion Ciupercă (*Totalitarismul – fenomen al secolului al XX-lea*), lector dr. Nicolae Ursulescu (*Unele considerații privind organizarea socială a dacilor în perioada clasică*), lector dr. Gheorghe Cliveti (*Românii și ordinea europeană din 1815*), lector dr. Gheorghe Pungă (*Ștefan Tomșa I și Suceava*), lector Mihai Cojocariu (*Francmasoneria și crearea statului național român – 1859*), preparator Daniel Lazăr (*Litigii teritoriale după primul război mondial: «coridorul polonez» și orașul liber Danzig*).

* * *

În ziua de 11.XI.1991 s-a desfășurat la Huși sesiunea de comunicări științifice organizată de Muzeul Orașului, la care au participat cadre didactice de la Universitatea «AL.I.CUZA», cercetători de la Institutul de Arheologie din Iași și muzeografi de la unitățile muzeale din județul Vaslui. Din partea Facultății de Istorie din Iași au susținut comunicări conf.dr. Marin Dinu

(Probleme privind începutul patriarhatului în sud-estul Europei) și lector dr. Nicolae Ursulescu (Continuitate și restructurări culturale și etnice în neoliticul și eneoliticul din România).

Nicolae Ursulescu

Cultura Vinca și legăturile sale – Simpozion internațional de arheologie (Reșița-Băile Herculane-Timișoara, 12-17 mai 1991)

Manifestarea științifică organizată de muzeele județene din Reșița și Timișoara, sub egida Ministerului Culturii, se încadrează în seria simpozioanelor internaționale, desfășurate în diferite țări europene și dedicate unor probleme ale neo-eneoliticului. După ce ani de-a rândul arheologia românească a fost reprezentată la aceste simpozioane doar cu totul simbolic (1-2 participanți), în acest an România a putut fi, în fine, gazda unei asemenea prestigioase reuniuni științifice.

Inițiat de mentorul actual al cercetărilor neolitice din Transilvania și Banat, dr. Gh. Lazarovici (Muzeul Transilvaniei din Cluj), simpozionul și-a putut desfășura lucrările prin implicarea directă a Ministerului Culturii (Direcția Muzeelor și Colecțiilor) și a colectivelor muzeelor din județele Caraș-Severin și Timiș, remarcându-se îndeosebi eforturile organizatorice depuse de dr. Ioan Oprea, Sabin Adrian Luca și Florin Drașoveanu.

Simpozionul s-a bucurat de participarea a 40 de specialiști din 10 țări (Belgia, Germania, Italia, Iugoslavia, Republica Moldova, Olanda, Polonia, Turcia, Ungaria și România), dintre care 25 străini, ceea ce a prilejuit un larg și fructuos schimb de opinii asupra unor probleme legate de rolul extrem de important al fenomenului cultural de tip vincian în evoluția neo-eneoliticului din cea mai mare parte a Europei.

Prin grija organizatorilor, fiecare participant a avut de la început setul cu rezumatele comunicărilor care urmau să se prezinte, ceea ce a înlesnit mult perceperea acestora și a stimulat discuțiile.

Sedințele de comunicări, desfășurate în stațiunea Băile-Herculane, în zilele de 14-16 mai, au adus în discuție un bogat material, recent descoperit și au ridicat o problemă cu multe aspecte de noutate interpretativă. În mod clar a fost dovedită originea anatoliană a fenomenului chalcolithic de tip

vincian (M. Ozdogan — Turcia; J. Roodenberg — Olanda). Un grup numeros de comunicări a abordat problemele propriu-zise ale culturii Vinca din Iugoslavia (N. Tasic, M. Giric, B. Brukner, B. Jovanovic), România (Gh. Lazarovici, E. Comșa, P. Roman, V. Boroneanț, Z. Kalmar-Maxim, M. Nica, Fl. Drașoveanu, S. Luca, F. Resch) și Ungaria (O. Trogmayer, P. Raczky, F. Horváth, G. Goldmann, I. Szeinasky). N-au lipsit comunicările referitoare la cercetarea interdisciplinară a fenomenelor culturii Vinca: industrie litică (M. Kacsanowska — Polonia; K. Takacs-Biro — Ungaria; Iuliu Boboș Radu — România), arheozoologie (Georgeta El Susi — România), arhitectură (Dana Rus — România). O secțiune importantă a comunicărilor a fost dedicată legăturilor dintre fenomenul vincian și culturile neo-eneolitice ale Moldovei (D. Monah, V. Dergacev, N. Ursulescu, E. Popușoi, M. Mantu, V. Sorokin). Legături ale culturii Vinca cu fenomene ale neo-eneoliticului din apusul Europei, precum și interpretări metodologice și teoretice de interes mai larg au fost prezentate în comunicările unor renumiți cercetători din Germania (W. Mayer-Arendt, Chr. Strahm, H. Parzinger, W. Schier, R. Glaser, J. Petrasch, I. Miller), Italia (Al. Aspes, L. Fasani) și Belgia (P. -L. van Berg). Majoritatea comunicărilor au fost urmate de interesante întrebări și discuții, care au reușit să apropie mai mult de clarificare problemele prezentate.

După încheierea ședințelor de comunicări s-a desfășurat o masă rotundă, în cadrul căreia discuțiile s-au axat mai ales pe problema tipurilor neo-eneolitice din sud-estul Europei și îndeosebi asupra tipului *tell*.

În prima și ultima zi a simpozionului participanții au avut prilejul să vadă și să discute pe viu materialele vinciene din România, prezentate în cele două expoziții organizate la Reșița și Timișoara, ceea ce a constituit o completare bine venită a manifestării.

Cu prilejul simpozionului, organizatorii au reușit să editeze o monografie — *Cultura Vinca în România* — și câteva micro-monografii asupra unor stațiuni sau aspecte ale acestui fenomen cultural: *Tărtăria* (Gh. Lazarovici și Z. Kalmar), *Turdaș* (Zoița Maxim-Kalmar), *Zorlențu Mare* (Gh. Lazarovici), *Liubcova-Ornița* (Sabin Adrian Luca), *Iclod* (Gh. Lazarovici), *Hodoni* (Fl. Drașoveanu), *Artefacte silicioase din cultura Vinca* (Iuliu Boboș Radu).

Constatând că simpozionul asupra culturii Vinca a fost o reală reușită, considerăm că și alte fenomene culturale ale neoliticului și eneoliticului de pe teritoriul României ar merita asemenea întâlniri internaționale, date fiind intensele și vastele legături pe care civilizațiile preistorice de aici le-au avut cu Orientul Apropiat și cu restul Europei. Iar arheologia românească are nevoie grabnică de o deschidere cât mai largă, de contacte permanente cu școlile arheologice ale altor țări.

Nicolae Ursulescu

Sesiunea științifică «Istoria spațiului carpato-nistrian pînă în secolele XV-XVII» (Iași, 29-30 mai 1991)

Organizată de Institutul de Arheologie din Iași, cu ocazia aniversării a 125 de ani de la înființarea Academiei Române, sesiunea s-a bucurat de prezența a aproape 40 de specialiști. În afară de cei ai instituției gazdă, au mai participat cercetători de la Universitatea și Institutul de Arheologie din Chișinău, de la Societatea Regală de Arheologie din Bruxelles, de la Institutul de Arheologie din București, de la Institutul de Tracologie, de la Universitatea ieșeană, de la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol» Iași și de la mai multe muzee (Iași, Suceava, Botoșani, Bacău, Piatra Neamț, Roman, Focșani, Vaslui, Huși, Galați, Tecuci și Brăila).

Lucrările s-au desfășurat atît în plen (deschidere, concluzii, probleme organizatorice), cît și în 3 secțiuni (comunicările propriu-zise): epoca pietrei și a metalelor; civilizația geto-dacică și romană; epoca medievală.

Facultatea de Istorie din Iași a fost reprezentată la această reuniune științifică de trei cadre didactice.

Lector dr. Nicolae Ursulescu, împreună cu directorul Institutului de Arheologie din Chișinău, dr. Valentin Dergacev, pe baza colaborării stabilite în vederea cercetării neoliticului vechi din spațiul carpato-nistrian, au prezentat comunicarea: *Influențe ale culturilor Vinca și Bugului Sudic în cultura Starcevo-Criș de pe teritoriul Moldovei*.

Asistent Octavian Bounegru a prezentat stadiul cercetărilor cu privire la ultimul nivel de locuire, post-urbană, de la Histria, din primele decenii ale secolului al VII-lea d. Chr.

Conf. dr. Victor Spinei a abordat, în comunicarea sa, probleme de ordin demografic din spațiul carpato-nistrian, în secolele XI-XIII, aducînd precizări și interpretări bazate pe izvoarele vremii.

La lucrări și la dezbaterile din prima secție a mai participat și conf. dr. Marin Dinu.

În încheierea sesiunii a avut loc ședința de constituire a *Societății Arheologice «Moldova»* (S.A.M.), care își propune să contribuie la stimularea și direcționarea cercetărilor arheologice în spațiul carpato-nistrian, să apere patrimoniul arheologic existent și să valorifice rezultatele cercetărilor. Societatea va funcționa cu două filiale autonome (la Iași și la Chișinău). Ea este deschisă tuturor celor ce se ocupă de problemele arheologice ale Moldovei,

indiferent de țara sau localitatea de rezidență și de statutul de profesionist sau amator.

Începutul activității noii societăți s-a și realizat, prin încheierea unor acorduri de colaborare între cele două institute de arheologie și între cadrele de specialitate ale Facultăților de Istorie de la cele două Universități (Iasi și Chișinău). Este o nouă punte de legătură spirituală între cele două mari centre culturale ale Moldovei.

Nicolae Ursulescu

Călătorie de documentare în S.U.A.

În perioada 23 ianuarie-10 august 1991 am beneficiat de un stagiu de documentare în S.U.A., ca bursier Fulbright, la Universitatea din Urbana-Champaign (Illinois). Opțiunea pentru acest centru nu a fost întâmplătoare. Istoricii și, în general, intelectualii noștri familiarizați cu geografia centrelor de interes față de România știu, poate, că acolo își desfășoară activitatea Profesorul dr. Keith Hitchins- cunoscător temeinic și avizat al trecutului nostru și, în același timp, o personalitate proeminentă a istoriografiei americane contemporane. Preocupările sale de istorie românească, începute cu peste 30 de ani în urmă, s-au materializat de-a lungul timpului -precum se știe- într-o serie întreagă de cărți și studii, a căror valoare nu mai are nevoie de nici o subliniere. Cunoscându-i opera și apreciindu-i interesul față de noi, am fost sigur, în momentul în care am ales de a-i fi oaspete, că din colaborarea cu domnia-sa cîștigurile profesionale vor fi substanțiale. De bună seamă că nu m-am înșelat.

Pe de altă parte, odată sosit la Urbana-Champaign, am mai avut șansa de a descoperi un puternic centru universitar, care contrastează vădit cu dimensiunile relativ modeste ale celor două orașe-surori de reședință. Cei aproximativ 15.000 de studenți ai Facultăților (Departamentelor) de istorie, științe politice, limbi moderne, biologie, ziaristică etc., la care trebuie adăugați probabil încă 10.000 care frecventează cursurile așa-numitului «College of Engineering», vin aici în fiecare an din toate statele americane, precum și din alte zone (îndeosebi Asia), pentru a se bucura de toate condițiile unui trai civilizat și ale unei instruirii profesionale de înalt nivel.

Prezență indispensabilă într-un asemenea mediu, Biblioteca Universității întrunește, alături de celelalte instituții ale *campus*-ului, toate caracteristicile unui așezământ modern de cultură. În întregime computerizată, deservită de un personal tânăr, extrem de competent și binevoitor (format în cea mai mare parte la o școală specială de doi ani – *Library School* – care funcționează pe

lângă Universitate, dar cu un statut autonom), ea însumează peste 8 milioane de volume, situându-se, după cum îmi mărturisise D-na Marianna Tax-Choldin din conducerea Bibliotecii, între primele 5 instituții de acest gen din S.U.A. Personalul care o dirijează (cei doi directori, șefii de departamente etc.) are un statut echivalent cu al cadrelor didactice și obligații corespunzătoare, inclusiv de a face cercetare. Angajarea sa, la început -ca și a profesorilor, de altfel- se face pe bază de contract cu o durată limitată pentru ca, după o anumită perioadă și în funcție de rezultatele profesionale și științifice obținute, aceasta să devină permanentă. Mai trebuie spus că organizarea și funcționarea instituției sînt în așa fel concepute, încît să servească cu prioritate interesele principalilor beneficiari: studenții și profesorii. Orarul Bibliotecii, bunăoară, este, așa-zicînd, non-stop: în timpul semestrelor, de la 8 dimineața la miezul nopții, fără întrerupere, 6 zile pe săptămînă, cu o pauză în prima jumătate a zilei de duminică. Împrumuturile la domiciliu se efectuează cu o larghețe neobișnuită, pe o durată variind între 2-3 săptămîni (pentru studenți) și două luni (pentru profesori), nici o categorie de publicații nefiind exceptată. În fine, să mai spun că serviciul interbibliotecar de împrumuturi funcționează cu o promptitudine remarcabilă, furnizînd într-un timp record (3-4 zile) celor interesați cărțile solicitate de la orice bibliotecă din țară.

Înutil de a mai preciza că, grație acestor condiții (nu le mai amintesc pe cele de confort) și instrumentarului de lucru existent, randamentul intelectual este maxim. Plăcerea lecturii, ușurința și caracterul relaxat al muncii științifice devin în acest cadru realități aproape palpabile, ceea ce explică, în mare măsură, afluența neîntreruptă a publicului (mai ales studenți) pe care am observat-o pe parcursul sejurului meu.

Tema de cercetare, sub auspiciile căreia mi-am desfășurat aici activitatea timp de mai bine de 6 luni, s-a intitulat : *Burghezia română și burgheziile din Europa Centrală și de Răsărit în sec. XVIII-XIX: geneză și ideologie*. Oarecum la curent cu stadiul cercetării acestei chestiuni în propriul nostru spațiu, am fost preocupat să aflu cum se pune aceeași problemă și pe alte meleaguri istoriografice, nu numai pentru a-mi completa informația, dar și a integra coordonatele locale, românești, ale fenomenului într-o absolut necesară perspectivă comparatistă. În același timp, mi-am orientat investigațiile și spre probleme teoretice și de conjunctură economică și socială, încercînd, prin amplificarea demersului inițial, să mă familiarizez atît cu temele actuale ale istoriei sociale, teoriei claselor și grupurilor, cît și cu cele privitoare la emergența capitalismului (a modernității în general). Am reușit, astfel, să alătur unghiului comparatist al istoriei «claselor mijlocii», care mă interesase dintru început, și suportul teoretic indispensabil edificării sale concrete.

La ce concluzii am ajuns? În primul rînd, că problematica burgheziei se bucură actualmente de un larg interes din partea istoricilor de pretutindeni. Deși relativ recente (începînd cu 1985-1986), cercetările în acest domeniu au produs deja, sub raport cantitativ, rezultate importante, care merg de la monografiile locale și studii specializate consacrate categoriilor burgheze și modului de viață burghez, pînă la sinteze colective referitoare la teritorii și intervale de timp mai largi. În primul eșalon al acestui amplu efort de exegeză

nu se află numai specialiștii germani (J. Kocka, R. Koselleck, W. Conze, U. Frevert etc.) – stimulați să atace frontal chestiunea de îndelungată și ardentă controversă a *Sonderweg*-ului – ci, în ultimul timp, și cei austrieci (E. Brückmüller), englezi (D. Blackbourn), americani (G. Elley), polonezi (R. Kolodziejczyk), maghiari (G. Ranki), ceho-slovaci (J. Koralka), croați (S. Vielfan), fără a-i mai aminti, bineînțeles, pe istoricii francezi, cărora li se datorează, de fapt, începutul investigării temeinice a problemei. Firește că, dată fiind o asemenea participare, nu vom afla azi în perimetrul cercetării burgheziilor europene o omogenitate a punctelor de vedere. Mai curînd întîlnim aici un spectru foarte larg de metode și opinii, care arată cît de complex este în realitate domeniul de referință și cît de numeroase sînt chestiunile controversate. Dacă se poate vorbi în acest cadru de un consens, acesta privește tocmai evidențierea comună a «punctelor nevralgice» ale problemei, fie că este vorba de variațiile naționale ale terminologiei burgheze, de dificultatea conceptualizării clasei ca atare sau de analiza diverselor sale componente sociale și a raporturilor dintre ele. Nu interesează aici diversele soluții propuse. Mai important de reținut este faptul că eforturile de clarificare în direcțiile amintite sînt expresia unei cooperări permanente a istoricilor care se ocupă de această chestiune, a unui schimb asiduă de informații și păreri, care încheagă prietenii și colaborări de durată, dînd substanță ideii de «fraternitate a istoricilor». Nu este de mirare, de aceea, că cele mai noi sinteze despre burgheziile europene nu mai sînt cărți singulare, de autor, ci volume colective, reunind contribuții din aproape toate țările. De asemenea, nu este întîmplător că ceea ce se lucrează în momentul de față în acest domeniu se face în grupuri internaționale (și interdisciplinare) foarte largi, pe deplin instituționalizate, cu o anumită periodicitate a publicării rezultatelor și cu un caracter ce tinde să devină permanent. Mai este oare nevoie să spun că România și istoricii noștri sînt complet absenți din acest vast ansamblu?; că probleme noastre de istorie socială -în speță ale burgheziei- nu numai că nu sînt prezente în spectrul de preocupări pe care l-am schițat, dar nici nu par încă a suscita printre confrății din Europa interesul la care au dreptul (spre deosebire, bunăoară, de tematica burgheziei ruse spre care se îndreaptă, în prezent, curiozitatea multor istorici francezi și germani)? Este încă o concluzie -dar tristă- pe care mi-au impus-o sondajele bibliografice și documentare întreprinse.

Același lucru avem să-l constat și cu prilejul participării, între 9-12 mai 1991, la cel de-al 26-lea Congres Internațional de Studii Medievale de la Kalamazoo (Michigan), a cărui invitație, primită mai demult, a coincis, spre norocul meu, cu perioada de documentare în S.U.A. Fără a lipsi cu totul, prezența românească a fost, și aici, numeric modestă (numai 2 persoane, nemaipunîndu-i la socoteală pe cei trei compatrioți stabiliți de mai mulți ani în S.U.A.), ea datorîndu-se, cită a fost, mai mult eforturilor individuale și unor coincidențe fericite, decît sprijinului factorilor din țară.

Organizat de către Institutul de Istorie Medievală (director, Dr. Otto Gründler) în colaborare cu Universitatea locală, Congresul reunește anual un mare număr de participanți (în 1991 au fost aproximativ 1500) din toată America și din străinătate (Canada, Marea Britanie, Austria, Germania,

Franța). Este vorba îndeosebi de oameni tineri, la începutul sau, în orice caz, nu prea departe de debutul activității lor didactice și științifice, care se întâlnesc în acest cadru pentru a-și confrunța periodic ideile și experiențele, luând act, în același timp, de stadiul de ansamblu al cercetărilor în disciplina pe care o reprezintă. Chiar în absența «monștrilor sacri» ai domeniului (J. Le Goff, G. Duby, N. Cantor, J. Strayer ș.a.), cele câteva zile de dezbateri mi s-au părut deosebit de utile, mai ales sub raportul imaginii actuale a istoriei medievale, ca atare.

Omitând detaliile, trebuie să spun că, din acest unghi, lucrările Congresului au întărit ideea că asistam în prezent nu numai la multiplicarea rapidă a teritoriilor de investigație proprii medievisticii (cu care ne obișnuisem), dar și la o specializare împinsă la extrem, care tinde să fragmenteze domeniile tradiționale și pe cele noi într-o multitudine de subiecte particulare și cvasi-autonome. Pusă în lumină de cifra astronomică a invitațiilor la întâlnirea de care vorbesc și de numărul la fel de mare -369- al secțiunilor sale, această concluzie este confirmată, pe de altă parte, și de creșterea aparent disproporționată a numărului revistelor de specialitate cu un sumar foarte particularizat, precum și de apariția multor societăți științifice de profil, la fel de individualizate.

Cîteva exemple referitoare la această tendință nu sînt, poate, de prisos. Astfel, din istoria mentalului colectiv, abordată pînă acum într-o manieră preponderent globală și pe spații temporale și geografice foarte întinse (a se vedea în acest sens cărțile lui J. Delumeau și M. Vovelle despre *frică*, respectiv *imaginea morții* în cultura occidentală), se detașează actualmente un fascicol de direcții de sine stătătoare, interdependente și cu aplicabilitate foarte exactă (ca, spre exemplu, teoria limbajului textual și figurativ, istoria procedurilor mnemotehnice și a emblemelor, a pietismului popular, folclorului, magiei și miraculosului etc.) cu trimiteri precise la texte, imagini și autori de mai largă sau restrînsă circulație în epocă.

La fel, din domeniul nu mai puțin întins al antropologiei culturale, din care s-au reliefat treptat — precum se știe — istoria corpului, a alimentației, a vîrstelor etc., tinde să se degajeze astăzi, cu tot mai multă claritate, o istorie a raporturilor dintre sexe și în special a «femininului», ca reacție previzibilă față de o viziune exclusiv masculină a Evului Mediu. Limitată, deocamdată, la anumite subiecte sau momente mai importante din istoria medievală, această optică se oglindește, însă, și în cîteva încercări mai ambițioase, de sinteză. Mai multe comunicări s-au atașat, bunăoară, de rolul femeii în structurarea pietății culte și populare, pornind de la exemplele celebre ale Fecioarei, Catherinei de Sienna etc. Altele au încercat o conexiune între «analiza genurilor» — *Gender Analysis* — și cea de clasă, aplicînd-o vechii literaturi engleze ori, pe baza lecturii minuțioase a marilor scrieri filosofice ale timpului și a documentelor pontificale, să deducă modul în care acestea reflectă problema raporturilor dintre sexe.

Sigur că asemenea încercări nu trebuie îmbrățișate fără spirit critic, mai ales atunci cînd în spatele caracterului spectaculos al temei se ascunde o

metodologie suspectă. Este cazul îndeosebi al acestui «feminism» medieval — pentru a nu mă opri decât la un exemplu — care abuzează frecvent în interpretările sale de lecturi psihanalitice (de tip jungian sau lacanian), dar fără o acoperire convingătoare în planul faptelor istorice propriu-zise. Oricare ar fi rezervele față de noile demersuri, cert este, însă, că efectele acestora nu pot fi ignorate. Grație lor, ceea ce numim istoria Evului Mediu tinde să fie reconstruit la o scară incomparabil mai mare în raport cu proporțiile de până acum și după o gamă de probleme cu mult mai bogată și diversă, fenomenele și evenimentele tradiționale să fie «recitite» într-o optică diferită, iar interdisciplinaritatea și lucrul în echipă să devină reguli metodologice de neeludat. Chiar dacă în aceste circumstanțe *sinteza* va fi mai greu de realizat, ea rămîne totuși posibilă, ca și în celelalte domenii, prin asocierea oamenilor, cooperare și coordonarea eforturilor.

Deși precară sub raport numeric -cum am mai spus- prezența românească la Congres a fost nu numai onorabilă din punct de vedere calitativ, dar și receptată ca atare de o mare parte din participanți. Faptul se datorează, în primul rînd, D-lui Lucian Roșu, profesor la Universitatea din Kalamazoo și unul din organizatorii întîlnirii, care, împreună cu familia sa a fost pentru toți cei veniți din estul Europei o gazdă atentă și foarte primitoare. Comunicările românești au îmbrățișat o serie de probleme specifice, cum ar fi: arhitectura de piatră laică și religioasă din Țara Severinului în sec. XIV-XV (Lucian Roșu), imagistica princiară din Țara Românească și simbolurile ei (Maria Ionescu-Hunciag de la Troy Historical Museum), obiectele de teracotă din sec. XIV-XVI deshumate în regiunea Făgărașului (Raluca Octav, Muzeul de Istorie și Artă, București), originile tracice ale muzicii sacre bizantine și românești (George Alexe, Arhidioceza română din Detroit, Michigan) și, în fine, Aristotelismul medieval: impact occidental și reflexe răsăritene (semnatarul acestor rînduri). Ele au întregit tematica și așa diversă a Congresului cu referiri la un spațiu geografic mai curînd ocolit de o mentalitate încă preponderent occidentală-cen-tristă.

Interstițiul «kalamazoonian» în activitatea de cercetare de la Urbana-Champaign s-a prelungit într-o mică dar minunată vacanță arizoniană. Răspunzînd unei invitații a Universității din Arizona, am călătorit după încheierea Congresului, la Tucson, luînd astfel contact cu încă un important centru cultural al Americii. Într-o ambianță de neuitat, am fost oaspetele Profesorului dr. Frederick Kellogg- un alt mare prieten al românilor și competent cunoscător al istoriei lor. La fel de vechi ca ale profesorului Hitchins, preocupările științifice ale D-lui Kellogg (axate cu precădere pe istoriografie și istoria modernă a Principatelor) au dat naștere, în timp, unor studii temeinice și convingătoare, care au făcut din autorul lor un reputat cunoscător al trecutului nostru și al sud-estului european, în general. Posedînd deja aceste date în momentul în care descindeam la Tucson, am avut deosebita surpriză de a descoperi în profesorul Kellogg și un om înzestrat cu cele mai alese însușiri. Nu mai este nevoie să spun că a fost o gazdă perfectă și, de asemenea, cît de stimulative au fost pentru mine discuțiile cu domnia-sa.

În afară de agreabilele promenade în ținuturile pitorești din jur și a întâlnirilor cu oamenii locului, programul vizitei a inclus și trei conferințe. Pe prima — intitulată *Romanian and East-European Middle-Classes* (18th-19thc.) — am prezentat-o la Universitatea din Tucson în fața unui auditoriu interesat și avizat în problemele pe care le discutăm. Pe celelalte două, devenite posibile prin eleganta invitație a domnului Dr. Edgar A. Zaccharia — legat prin biografie de ținuturile românești și central-europene — le-am susținut la «Catalina High School» din același oraș, în prezența mai multor profesori și a câtorva clase de absolvenți deosebit de bine pregătiți pentru a recepta realitățile în curs de schimbare din Europa de răsărit. Vorbindu-le despre România, trecutul și prezentul ei, despre problemele actuale cu care aceasta se confruntă, am constatat, în timpul discuțiilor care au urmat, o bună informare în legătură cu țara noastră și un interes foarte serios. A fost o ocazie dătătoare de speranțe, care mi-a confirmat, dacă mai era nevoie, nu numai urgența ieșirii noastre din izolare și necesitatea dialogului cu opinia publică internațională, spre o mai bună cunoaștere reciprocă, dar și faptul că, odată realizate, aceste lucruri nu vor putea fi decât benefice pentru imaginea noastră în lume.

Alexandru-Florin Platon

Călătorie de studii în Germania

Invitat de Albert-Ludwigs-Universität din Freiburg (cu care Universitatea «Al.I.Cuza» se află în raporturi de parteneriat), între 19 noiembrie și 11 decembrie 1991, odată cu prima mea «ieșire» în Occident, am avut prilejul să cunosc puternicul centru academic din pitorescul oraș situat la poalele Pădurii Negre. (*Stagiul meu «oficial», de 14 zile, a putut fi prelungit datorită ospitalității unor prieteni*).

Invitația o datorez profesorului dr. Christian Strahm, de la Institutul de Pre- și Protoistorie (Institut für Ur- und Frühgeschichte) al Universității, care a manifestat interes pentru reluarea unei colaborări cu privire la «Legăturile dintre Europa de Sud-Est și Europa Centrală în epoca neolitică». În cadrul acestui proiect urmează să se studieze mai ales contactele între sud-estul și centrul Europei în neoliticul timpuriu, în perioada culturii ceramicii liniare, precum și multiplele aspecte ale societății culturii Cucuteni. Se preconizează ca discuțiile privitoare la aceste teme să fie incluse, în parte, și în planul de învățământ. Ca un prim pas în acest sens, în ziua de 25 noiembrie am prezentat prelegerea, urmată de discuții, «Neue Forschungen über die Cucuteni-Kultur» (anunțată și în publicația săptămînală a Universității din Freiburg, «Uni Aktuell», nr.29/1991).

Prin prof. Strahm i-am cunoscut și pe ceilalți membri ai Institutului: profesorul pensionar dr. Edward Sangmeister, care a condus ani de-a rândul această instituție, actualul director, prof.dr. Heiko Steuer, prof.dr.Wilhelm Schüle și dr.Wolfgang Pape, fiind primit și tratat în cel mai bun spirit de colegialitate. Am putut cunoaște, de asemenea, preocupările fundamentale, științifice și didactice, ale membrilor Institutului, care privesc, în principal, perioadele pre- și postromană, inclusiv Evul Mediu timpuriu, cercetate într-o manieră în care mijloacele arheologiei se împletesc cu cele ale unor ramuri ale științelor naturii și științelor sociale, tinzând spre o reconstituire globală a perioadelor istorice studiate.

Cea mai mare parte a timpului l-am petrecut în biblioteca Institutului, avînd bune condiții de lucru, inclusiv posibilitatea de a face pe loc copii xerox. M-am străduit ca, în limitele timpului scurt avut la dispoziție, să-mi împrăpătez documentația privind cursurile și preocupările mele științifice din domeniul arheologiei și preistoriei, domenii de cercetare cu o dezvoltare deosebit de dinamică, atît în ceea ce privește metodele de investigație, cît și acumularea și interpretarea informațiilor. Firește, nu am ocolit nici alte institute și biblioteci (modernă Bibliotecă Universitară, cea a Seminarului de Istorie Antică, de pildă), fără a avea, însă, răgazul necesar pentru a «prospecta» toate bibliotecile de specialitate din domeniile înrudite, care funcționează pe lîngă institutele și seminariile, cu profilul bine conturat, în cadrul cărora se desfășoară, într-o firească armonie, cercetarea științifică și pregătirea viitorilor specialiști. La Seminarul de romanistică l-am vizitat pe prof. dr. Paul Miron și d-na dr. Elsa Lüder, a avut amabilitatea să mă primească și prof.dr. Gottfried Schramm, specialiști cu care istoricii din Iași colaborează de mai multă vreme. Am cunoscut-o pe d-na dr.Toma Sevic-Buck, de la Institutul de Arheologie Provincial-romană, și m-am întîlnit cu d-l dr. Bernhard Schröder, șeful serviciului de relații academice externe al Universității din Freiburg.

Mulțumită ospitalității d-nei dr. Gisela Burger, pasionată de preistoria Europei Răsăritene, zilele de 29 nov.-1 dec. le-am petrecut la Stuttgart. Aici am avut posibilitatea să discut îndelung cu dr.Hilmar Schickler de la Württembergisches Landesmuseum, care a avut răbdarea să-mi prezinte bogata colecție a secției de preistorie, pe care o conduce. Tot la Stuttgart, la Linden-Museum, m-au impresionat colecțiile reprezentînd diferite zone etnografice ale lumii, deosebit de instructive și pentru un specialist care studiază civilizațiile preistorice. În ziua de 30 noiembrie am putut vizita și ultra-modernul «Keltenmuseum» de la Hochdorf (com. Eberdingen, nu departe de Stuttgart), inaugurat în 1990, condus de fostul nostru compatriot, dr.Tiberiu Bader. Atracția principală a muzeului este un fastuos mormînt princiar celtic, cu cameră funerară și inventar variat, reconstituit cu fidelitate, folosind aceleași materii prime și tehnici de lucru, ca și meșterii de acum două milenii și jumătate. (Piese originale, restaurate exemplar, se află în Württembergisches Landesmuseum Stuttgart.). Acest ansamblu muzeistic, care urmează să fie completat prin reconstituirea unui sat celtic, ilustrează nu numai stadiul atins de arheologia experimentală ca metodă (ramură?) modernă de cercetare, dar și rolul educativ, încă atît de puțin explorat, al arheologiei.

În ziua de 4 dec. mi-a fost dat să ajung și la baza de cercetări interdisciplinare de la Gaienhofen-Hemmenhofen, pe Bodensee, întrunind un grup de specialiști de frunte, secundați de echipe de personal științific auxiliar calificat și dispunând de o excelență înzestrare cu aparatură și utilaje la nivelul tehnicii actuale. Aparținând de Landesdenkmalamt Baden-Württemberg, dar finanțat de Deutsche Forschungsgemeinschaft, acest grup de lucru are drept scop studiul complex al siturilor pre- și protoistorice din regiunea prealpină a Germaniei de sud-vest, al așezărilor lacustre mai ales, arheologia (inclusiv cea subacvatică) îmbinându-se cu cercetarea micro- și macro-resturilor de plante, a trunchiurilor de copaci păstrate, folosite în construcții, și a osemintelor omenești și de animale, descoperite în săpături, investigații desfășurate în cadrul laboratoarelor de arheobotanică, dendrologie și osteologie. Mi-au fost deosebit de utile discuțiile purtate cu dr. Helmut Schlichtherle, arheolog, directorul instituției, cu dr. Mostefa Kokabi, specialist în arheozoologie, și cu bine cunoscutul dendrolog, dr. André Billamboz, aflând, printre altele, date despre stadiul actual al dendrocronologiei central-europene.

Duminică, 8 decembrie, am avut șansa să pășesc și pe pământul Franței, împreună cu soții Maria și Werner Krempels, ambii absolvenți ai Universității din Iași, de a căror amicizie m-am bucurat în tot cursul șederii mele la Freiburg. După un prim popas la Breisach, încă pe malul drept al Rinului, am trecut fluviul, vizitând câteva din orașele atât de bogate în monumente istorice și de arhitectură ale Alsaciei: Colmar, Riquewihr, Strasbourg.

Cred că nu este necesar ca, în încheiere, să mai insist asupra utilității acestei călătorii, în urma căreia m-am «îmbogățit» nu numai cu cărți, reviste, extrase și mii de pagini xerocopiate, dar și cu noi impresii, experiențe și prietenii.

Attila László

Visiting Professor în USA

În perioada 5 februarie 1990 – 30 iunie 1991 am activat ca *visiting Professor* (bursier Fulbright) la Universitatea din Omaha a statului Nebraska (University of Nebraska at Omaha), în temeiul acordului existent între Ministerul Învățământului și Științei din București și Council for International Exchange of Scholars (CIES) din Washington D.C. Dat fiind că deplasarea mea peste Ocean a avut loc în postziua evenimentelor din decembrie 1989 – ianuarie 1990, se poate lesne înțelege că a trebuit să-mi desfășor o activitate didactică și științifică sub auspicii dintre cele mai interesante. Lăsasem în urmă Țara

cuprinsă de febra crescândă a disputelor politice și am ajuns în «Lumea Nouă» într-un moment când cercurile largi ale opiniei publice nord-americane, ca și cele politico-guvernamentale, de afaceri și, nu în ultimul rând, campusurile universitare exprimau un interes de cotă maximă în legătură cu transformările ce se produceau în Europa Centrală și de Est, zonă geografică etichetată de unele medii occidentale drept «cealaltă Europă». Despre pulsul interesului menționat am putut lua cunoștință încă de la primul contact cu interlocutorii americani, îndeosebi cu prilejul primirii mele la sediul CIES din Washington D.C., împreună cu colegii dr.Mihai Maxim (de la Universitatea București) și dr.Gabriel Bădărău (de la Institutul de Istorie «A.D.Xenopol»), ce urmau să-și desfășoare, la brîndu-le, activitatea de visiting Professor, primul la Columbia University-New York City, iar al doilea la Kent State University-Ohio. Cu același prilej m-am putut edifica și în privința responsabilităților implicate de bursa Fulbright, în conexiune cu stipulațiile cuprinse de acordurile culturale româno-americane, aflînd, la întrebările firești ce mi le puneam la începutul unui «drum necunoscut», răspunsuri de cea mai înaltă competență, furnizate, cu amabilitate și farmec, de doamnele Cassandra A.Pyle (CIES Executive Director) și Muriel Joffe (CIES Program Officer).

Despre ceea ce aveam, concret, de făcut am aflat mai multe amănunte după sosirea la Omaha, principalul oraș al statului Nebraska, un stat din Midwest, cu un mod de viață «tipic american», deși, pe alocuri, impregnat de un vădit spirit conservator. În «lumea» campusului universitar nebraskan, unde urma să reînnod «tradiția» prezențelor academice ieșene («tradiție» onorată, anterior, de profesorii Mihai Timofte și Ioan Ciupercă, ambii de la Facultatea de Istorie a Universității ieșene), am reușit să mă încadrez relativ ușor, suportînd destul de bine ceea ce americanii obișnuiesc să înțeleagă prin «cultural shock». Peste unele dificultăți, inerente, legate îndeosebi de intrarea în universul «englezei americane vorbite», am putut trece și ca urmare a căldurii și înțelegerii cu care am fost înconjurat, din chiar prima zi, de «gazdele mele», în special de profesorii Tom Gouttierre (Decanul Departamentului de Studii Internaționale), Walter Bacon Jr., Bruce Garver, W.Petrovski, E.Burhan... Cu profesorul Bacon aveam, dealtfel, să colaborez direct, fapt ce m-a «avantajat» foarte mult, de la bun început, fie și pentru motivul că atât dumnealui cît și soția sa, Lynne, sînt foarte buni cunoscători ai limbii, istoriei și culturii române. Un alt «avantaj» l-a constituit și posibilitatea de a frecventa un curs intensiv de limba engleză la Universitatea ce o «vizitam», reușind să-mi apropiu din exigențele impuse de ținerea de prelegeri universitare sau de conferințe.

Pe timpul semestrului ce era în curs (semesrtul al doilea și după sistemul de învățămînt superior american) am avut înscrise în program conferințe la cursurile profesorului Gouttierre, axate pe problematica relațiilor internaționale. Pentru ținerea altor conferințe am fost invitat de Westminster College din Fulton Missouri, avînd «șansa» de a conferenția în chiar locul unde W.Chur-

chill lansase celebra sintagmă «cortina de fier», eu trebuind să mă refer la semnificația unor evenimente ce făceau tocmai să cadă «cortina» de a cărei ridicare avertizase omenirea, în 1946, premierul britanic din anii războiului al doilea mondial. Am fost invitat să conferențiez și de alte instituții, dintre care aş aminti Universitatea din Lincoln (capitala statului Nebraska), Kearney College, Metropolitan Community College-Omaha etc. La Kearney am fost invitat să particip și la o întrunire internațională de avengură (Midwest Conference on World Affairs, 8-11 aprilie 1990), prezentînd «cazul României» în cadrul unui «panel» cu tema: «URSS and Eastern Europe. Winds of Change».

În anul universitar 1990-1991, aspectul principal al activității l-a constituit susținerea orelor de curs (șase ore săptămînal) și de consultații (de asemenea, șase ore săptămînal) la Universitatea omahană. Pentru primul semestru am ținut prima parte a cursului de *Istoria diplomatică a Europei. 1815-1947* (25 de studenți) și cursul intitulat *Europa Centrală și de Est în epoca modernă și contemporană* (43 de studenți). În semestrul al doilea am ținut partea a doua a cursului de *Istorie diplomatică a Europei* (25 de studenți) și un curs referitor la *Revoluțiile în istoria Europei. 1642-1989* (20 de studenți). Orele de consultații le-am consacrat îndrumării referatelor elaborate de studenți ce frecventau orele mele de curs (studenți la Istorie, Științe Politice și Studii Internaționale), ca și a unor cercetări ce le efectuau studenți din anii de specializare sau doctoranzi.

O parte însemnată din timpul șederii mele în Statele Unite am dedicat-o cercetării științifice, avînd și în această privință o bună «șansă» — Biblioteca Universității din Omaha fiind foarte bine dotată cu materiale de studiu în domeniul Istoriei moderne și contemporane, ca și cu instrumente de lucru ultramoderne. Facilitarea procurării de materiale și din alte biblioteci americane, ca și documentarea efectuată la Columbia University din New York (unde mi-a fost «ghid» dr. Mihai Maxim), mi-au permis să desfășor investigații în legătură cu probleme ale istoriei noastre sau ale celei universale, cu predilecție ale Istoriei relațiilor internaționale. Deosebit de utile, pentru aprofundarea unor probleme, s-au dovedit cercetările pe care am avut posibilitatea să le întreprind în diverse biblioteci din Germania (München, Frankfurt a/M, Düsseldorf), în baza unei burse DAAD (decembrie 1990 — ianuarie 1991).

Din cele menționate rezultă, cred, că deplasarea peste Ocean mi-a prilejuit experiențe profesionale deosebite. Ea mi-a prilejuit, totodată, o unică experiență de viață. Va fi greu să uit oamenii pe care i-am cunoscut, locurile pe care, împreună cu familia mea, le-am vizitat (New York, Washington D.C., Chicago, Lincoln, Denver, Salt Lake City, San Francisco, Los Angeles, Las Vegas, Marile Canioane etc.). Va fi greu să-i uit pe cei ce m-au sprijinit și încurajat în toate împrejurările legate de realizarea sejurului meu american.

Gheorghe Cliveti

A XXXVII-a sesiune de comunicări a cercurilor științifice studențești

În zilele de 27-28 aprilie 1991, a avut loc, la Seminarul de istorie veche și arheologie («Casa Catargi»), cea de-a XXXVII-a sesiune de comunicări a cercurilor științifice studențești din Facultatea de Istorie, după ce anul 1990 a fost lipsit de o asemenea manifestare.

Conf. dr. Ioan Ciupercă a ținut cuvîntul de deschidere. Rolul de moderator al discuțiilor a revenit subsemnatului, student Sorin Iftimi, președintele Cercului de istorie medievală.

În programele multiplicat, cele 20 de lucrări au fost sistematizate pe cercuri, însă, pentru a întreține interesul tuturor participanților, s-a preferat prezentarea alternativă a acestora.

Cercul de istorie veche și arheologie a fost prezent cu 10 lucrări. Patru dintre ele au fost coordonate de lect. dr. Nicolae Ursulescu: Senica Tudose (anul IV), despre problema neolitizării teritoriului Moldovei, Florentin Burtănescu (anul III), despre înmormîntările «cu ocră» în Moldova și complicatele probleme de cronologie relativă ridicate de acestea, iar două studenți din anul I, Cristina Dodu și Carmen Radu, au prezentat unele concluzii legate de cultura Cucuteni, dezvoltate din referate de seminar. Lucrarea lui Sorin Sitea (anul IV), președintele cercului, îndrumată de conf. dr. Attila László, a reluat ipoteza existenței unui centru de apariție a scrierii în S-E Europei, paralel cu cel clasic, Sumerul, pe baza tăblițelor cu inscripții de la Tărtăria și din alte cîteva stațiuni preistorice.

Cîteva referate au fost dedicate perioadei daco-romane. Asist. Nelu Zugravu a coordonat lucrarea lui Cornel Popovici (anul IV) intitulată *Doctrina getică legată de numele lui Zamolxis* și pe aceea a lui Leonidas Rados (anul I), *Rit funerar și comportament social: o ipoteză pentru Dacia*, lucrare interesantă, care pleacă de la constatarea că mormintele dacice de înhumatie cunoscute aparțin unor indivizi de vîrstă fragedă, incinerati fiind doar maturii.

Asist. Octavian Bounegru a îndrumat lucrarea lui Victor Cojocaru (anul III), *Raportul daci-romani în istoriografia românească din epoca modernă* (care ar fi putut fi încadrată și în problematica epocii moderne sau a istoriografiei), precum și referatul Mihaelei Iacob (anul III), *Observații privind așezările rurale din Dobrogea romană (sec. I-III)*. Prezentat în încheierea sesiunii și depășind timpul obișnuit pentru o comunicare, acesta nu a fost, poate, receptat cu atenția cuvenită. Sperăm ca el să redeschidă, după ani de absență, preocupările de arheologie clasică dobrogeană la Iași.

O altă lucrare interesantă a fost aceea a lui Igor Corman (anul IV), coordonată de cercet. șt. Dan Gh. Teodor — directorul Institutului de Arheologie din Iași: *Considerații privind populația de pe teritoriul Moldovei dintre Prut și Nistru, în secolele V-VII*, perioadă puțin abordată și reprezentând, în această perspectivă, o direcție nouă în preocupările studenților ieșeni.

Cercul de istorie medievală a fost prezent cu patru comunicări. Prof. univ. dr. Ioan Caproșu a coordonat două dintre acestea, ambele fiind capitole extrase din lucrări de licență. Este vorba de expunerea studentei Rodica Timofte din anul al V-lea, *Cîteva considerații privitoare la penetrația Reformei în Moldova* și de aceea a colegei sale Irina Roman-Săvuță, *Considerații privind data redactării letopiseșului lui Grigore Ureche*. De un interes deosebit s-a bucurat lucrarea studentei Maria-Magdalena Szekely (anul II), *Despre unii boieri moldoveni din veacurile XIV-XVI. Un proiect de lucru*, coordonată de cercet. șt. S. Gorovei, de la Institutul de Istorie «A. D. Xenopol». Proiectul își propune să urmărească documentar numele *ungurești* ale unor boieri, în baza actelor de proprietate și să deslușească contribuția lor la geneza clasei feudale din Moldova. Dana Savin (anul II), în lucrarea coordonată de prof. univ. dr. Ion Toderașcu și asist. Nelu Zugravu, *Imaginea celui alt. «Romani» și «barbari» la Teophilact Simocatta*, întreprinde o deschidere spre istoria bizantină — mai puțin abordată de studenți — din perspectiva imagologiei.

Istoria modernă. Deși cercul ca atare nu ființează, au fost prezentate trei lucrări remarcabile. Studenta Cristiana Oghină-Hariton (anul V) a vorbit despre *Procesul de modernizare a societății românești. Rolul domnitorilor fanarioți*, lucrare întocmită sub îndrumarea prof. univ. dr. Gheorghe Platon, iar Cristian Sandache a abordat tema *Național și confesional în Transilvania sub regimul dualist austro-ungar*, îndrumător fiind lect. Mihai Timofte. Cu o noutate absolută s-a prezentat Mihai-Răzvan Ungureanu (anul III): *Încercare de investigare antropologică a raporturilor autohtoni-element străin evreiesc în Moldova sfîrșitului de sec. XVIII — încep. sec. XIX*, lucrare bine concepută, care propune și o altă metodologie de abordare.

Cercul de istorie contemporană a fost reprezentat prin trei lucrări, două dintre ele fiind elaborate de studenții Lucian Leuștean și Lucian Stănescu, amîndoi din anul IV. Aceea a stud. Lucian Stănescu, *Regimuri fasciste și Biserica*, a fost una din revelațiile acestei sesiuni. Mai adăugăm contribuția stud. Mugurel Dragomirescu (anul IV), președintele Cercului de istorie contemporană: *Presa străină despre rezultatele alegerilor din decembrie 1937*, lucrare coordonată de prof. univ. dr. Emilian Bold.

În încheierea sesiunii, la solicitarea noastră, cercet. Ștefan S. Gorovei ne-a împărtășit cu franchețe impresiile Domniei-sale despre această ediție. Și-a mărturisit insatisfacția cu privire la numărul redus al studenților prezenți la manifestare, care ar fi trebuit să incite interesul întregii Facultăți. Unele lucrări de istorie veche și arheologie suferă, în opinia sa, de monotonie, prin tematică sau prin caracterul prea tehnic al abordării. În alte lucrări ale studenților transpar poate prea mult punctele de vedere ale magiștrilor în diverse probleme rămase încă deschise și s-ar impune o mai mare autonomie

intelectuală, formarea unei gândiri originale fiind cel puțin la fel de importantă ca și lucrarea prezentată. Domnul Gorovei a schițat apoi câteva direcții noi observate în cele două zile: lucrările legate de istoria bisericii, de imagologie în cronistica bizantină și de problema evreiască. Ca secretar științific de redacție a făcut oferta generoasă de a găzdui în paginile «Anuarului Institutului de Istorie "A. D. Xenopol"» două lucrări ce s-au dovedit cu adevărat remarcabile, ale căror autori sînt studenții Mihai-Răzvan Ungureanu și, respectiv, Lucian Stănescu. Din lipsă de sponsori, este singurul premiu care s-a oferit anul acesta participanților.

Sorin Iftimi

Cursuri de vară în Germania și Spania

Ca urmare a unei invitații adresată Facultății ieșene de istorie, urmată de o selecție, am luat parte, în perioada 4-31 august la Cursul internațional de vară din localitățile Wolfenbüttel (Germania) și Trujillo (Spania), avînd drept temă *Die Alte Welt und die Neuen Welten in Literatur, Kunst und Historiographie der frühen Neuzeit*. Cursul a fost organizat de «Herzog August Bibliothek din Wolfenbüttel», în colaborare cu «Fundació Xavier de Salas» din Trujillo. După cum reiese din titlu, tema cursurilor a fost legată, în mod firesc, de împlinirea, în 1922, a 500 de ani de la «descoperirea» Americii, iar cunoașterea izvoarelor literare, artistice și istoriografice referitoare la acest eveniment conferă un nou sens unor noțiuni precum «colonialism», «misionarism», «sclavie» și deschide noi perspective în interpretarea lor.

Leiter-ul cursului, profesorul Hans-Joachim Lope (Marburg), referindu-se la o dramă a lui Lope de Vega, intitulată *El Nuevo Mundo descubierto por Cristóbal Colón*, a apreciat că dramaturgul s-a călăuzit după un singur model, chiar cu prețul unor anacronisme, model raportat la ideea propagării noii credințe printre «indieni», idee folosită frecvent pentru a justifica abuzurile spaniolilor săvîrșite în Lumea Nouă.

Profesorul spaniol Javier Pizzaro Gomez (Cáceres) a arătat că în toate reprezentările iconografice din secolele XVI-XVII, Lumea Nouă este privită de europeni exclusiv «negativ», aluziile la «barbarie» și canibalism fiind evidente. Dacă unii scriitori europeni au încercat să ofere o cu totul altă imagine despre «Indiile de Vest», aceștia au făcut-o nu din obiectivitate, ci numai pentru a-i pune pe spanioli în antiteză cu *los Indios* și pentru a demonstra nelegitimitatea stăpînirii Spaniei în Noul Continent.

La rîndul său, profesorul Manfred Tietz (Bochum) a demonstrat că marea eroare a spaniolilor în creștinarea băștinașilor s-a întemeiat pe susținerea criteriului rasial — potrivit căruia «indienii» erau considerați ca avînd o inteligență sub limita umană, cu o mentalitate înăscută pentru a deveni sclavi — de aici crezîndu-se că se poate practica un creștinism utopic. Este unul din motivele pentru care «misionarismul» spaniol a fost sortit eșecului.

Contrar celor care acreditează ideea de «bon sauvage», profesorul H. Daniel Pageaux (Paris) a susținut că problema sclavajului e indisolubil corelată cu cea a spațiului și, totodată, are implicații economice în condițiile în care, în momentul cuceririi Americii, întreaga economie era una de subzistență și nu de schimb. Conceptele de spațiu și creștinism sînt legate de cel de monarhie universală. În acest context, amintim că profesorul Hans-Joachim Knig (Eichstätt) a prezentat o scrisoare adresată regelui Carol Quintul de către un diplomat italian, Gatinara, aflat în slujba Spaniei. Se pare că acesta a văzut monarhia nu în sensul unei autocrații sau al unui despotism, ci în cel al unei ordini bine stabilite, de care răspunzătoare e o singură persoană.

Opinii referitoare la tradiția narativă germană despre călătoriile lui Columb și despre imaginea Braziliei au înfățișat profesorii Wolfgang Neuber (Viena) și Dietrich Briesemeister (Berlin). Deși există aspecte care țin de istoria locală, surprinde numărul mare de centre din lumea germanică în care s-au imprimat scrierile lui Columb în secolul al XVI-lea, atît în germană (12), cît și în latină (24).

În concluzie, prezentarea modului în care s-a perceput în Europa veacurilor XVI-XVIII descoperirea Lumii Noi a întărit spusele marelui istoric Fernand Braudel, și anume că America este o reprezentare a Europei, o operă prin care Europa își definește cel mai bine ființa. Dar, tot Braudel adaugă, această operă s-a dus la bun sfîrșit atît de greu și de încet, încît o analiză a ei e posibilă numai atunci cînd este privită în ansamblu.

În ceea ce privește unele activități desfășurate în afara cursurilor, organizatorii germani și spanioli s-au străduit ca *sejurul nostru să fie extrem de agreabil*. Am avut posibilitatea să călătorim la Cáceres (capitala districtului Estramadura, cu o catedrală din secolul al XIII-lea și cu impunătoare palate din secolele XV-XVI), la Guadelupe (unde am putut admira mănăstirea cu celebra «Madonă neagră», simbol al armonizării Lumii Noi cu cea Veche), precum și la Mérida (importantă colonie din vremea lui Augustus, punctele de atracție constituindu-le teatrul, amfiteatrul, locuințele romane și muzeul). Sufletul acestei organizări de excepție a fost profesorul Friedrich Nöhwiner, căruia îi aducem și pe această cale mulțumirile noastre.

Cursurile de vară de la Wolfenbüttel, așa cum se desfășoară în prezent, continuă o veche tradiție cultural-științifică, ce trebuie întreținută și dezvoltată.

Lucrețiu Mihăilescu-Bîrliba

Călătorie de studii în Germania

În baza unei invitații personale adresate de către dl. prof. univ. dr. Paul Miron, titularul Seminarului de Romanistică al Universității «Albert-Ludwig» din Freiburg (Germania), în perioada 1 decembrie 1990 – 15 ianuarie 1991 am participat – grație bursei de documentare oferită de instituția germană – la o serie de acțiuni culturale prilejuite de prezența câtorva studenți români în orașul care conturează specificul landului Baden – Württemberg. Principala îndeletnicire a constituit-o munca în cadrul bibliotecii universitare, excepțional de bine utilată și satisfăcătoare a oricărei doleanțe a studiosului. Alături de travaliul printre rafturile cu volume, întâlnirile cu personalitățile interesate în a-și lărgi aria de cuprindere socială prin intermediul studenților est-europeni nu au lipsit; drept pentru care, ajutat de dl. prof. Paul Miron și de soția Domniei-Sale, d-na prof. Elsa Lüder, contactele cu posibili inițiatori de proiecte de cercetare istorică – în special axate pe chestiunile pe care le vizam (minoritari, imagologia reacției xenofobe etc.) – au fost destul de numeroase și, în parte, s-au concretizat scriptic prin concluderea unor dosare de colaborare. Ar merita menționate, ca exemplu, întrevederile avute cu dl. prof. G. Schramm, de la Facultatea de Istorie, specialist recunoscut în problemele Sud-Estului european, cu dl. prof. J. Freitag, membru al corpului didactic al Facultății de Teologie, excepțional hermeut și distins cercetător al istoriei creștine.

La finele lunii iulie a acestui an și până la jumătatea lui august, o nouă posibilitate de a vizita Freiburg-ul mi-a fost dată de obținerea unei burse pentru cursurile de vară organizate de universitate, prelegeri care au gravitat în jurul unor subiecte legate de civilizația germană, de limba și istoria sa. Cu aceeași deosebită amabilitate, dl. prof. Paul Miron și d-na Elsa Lüder au avut bunăvoința de a-mi dirija programul astfel încât timpul petrecut acolo să capete încărcătura pragmatică necesară mie. Am fost încântat să o revăd pe d-na prof. Maria Krempels (Facultatea de Istorie), activatoarea unui proiect comun de cercetare pe tema oferită de situația minoritarilor în Moldova, pe dl. prof. J. Freitag, pe sociologul român Mihai-Dinu Gheorghiu, parizian prin adopție din 1989, figură reprezentativă a literaților tineri români. De o bursă similară a beneficiat și dl. student Victor Cojocaru din Chișinău (an IV).

Din 20 august, datorită unei invitații a dl. prof. Adolf Armbruster, am vizitat München-ul, zăbovind, o vreme, în Bavaria, interval folosit pentru a lărgi cercul cunoștințelor mele prin includerea câtorva cercetători de la Insti-

tutul «Bukowina» din Augsburg, de la Ost-Europäisches Forschungsinstitut din München etc.

Mihai-Răzvan Ungureanu

Un patriarh al medievisticii românești: Emil Turdeanu

Vremurile tulburi abătute asupra pământului românesc după anii înfrîncenați ai războiului au împiedicat multe din spiritele cele mai hăruite ale nației — surprinse de evenimente dincolo de fruntariile țării — să revină pe meleagurile natale. Alți reprezentanți de vază ai culturii și științei românești, supuși ingerințelor aparatului represiv al regimului totalitar și lipsiți de posibilitatea de a se exprima fără opreliști, au preferat, de asemenea, să ia drumul pribegiei, chiar dacă Occidentul postbelic, bulversat de crîncena conflagrație mondială, păstra răni adînci și era departe de a asigura prosperitate. Pentru foarte mulți dintre emigranți stabilirea pe alte meridiane reprezenta o soluție vremelnică de supraviețuire, sperîndu-se că ocupația străină și molima comunistă nu vor fi de durată. N-a fost să fie așa! Destinul neamului românesc a făcut ca nu momentele echilibrate și stabile, ci — în mod aparent paradoxal — zbuciumatele etape tranzitorii să fie cele mai îndelungate și să dea nota specifică devenirii sale istorice.

Transplantul de spiritualitate românească în afara hotarelor țării în anii de după terminarea războiului a fost în anumite situații păgubitor, în altele benefic. Cum interesul pentru civilizația spațiului românesc nu s-a situat niciodată în lumea occidentală la cote ridicate, iar în zodia cenușie a dictaturii acesta s-a atrofiat pînă spre un nivel minim, numeroși oameni de artă și specialiști emigrați de la Dunărea de Jos s-au găsit în postura de a nu dispune de posibilități de manifestare potrivit pregătirii și competenței lor, ceea ce i-a confruntat cu autentice avataruri, obligîndu-i la nedorite reprofilări profesionale, în condițiile în care risipa de energie și imaginație n-a putut evita eșecurile. În alte cazuri, obstinația și disponibilitățile intelectuale au fost încununat de succes, conducînd spre fructificarea unor demersuri care în țară ar fi fost imposibile.

Un exemplu luminos în acest sens îl reprezintă activitatea de anvergură a cărturarului Emil Turdeanu, care în 1991 împlinește frumoasa vîrstă de 80 de ani, moment de bilanț al unei vieți dedicate cu fervoare științei, presărate abundant cu reușite notabile.

La fel ca despre cei mai mulți corifei ai diasporei românești, despre profesorul Turdeanu se cunoaște în general destul de puțin în țara sa de origine, vechiul regim impunând menținerea în anonimat chiar a realizărilor de excepție, ce dobândiseră notorietate continentală, a tuturor celor care nu se arătaseră dispuși să simuleze dacă nu congruența, cel puțin neutralitatea față de politica sa, suspiciunea față de o prezumtivă opoziție neocolind pe nimeni dintre cei în viață. În comparație cu alți intelectuali români de marcă stabiliți în străinătate, Emil Turdeanu a beneficiat totuși de un statut mai îngăduitor, în sensul că numele i-a putut fi invocat în studiile de specialitate, o parte a lucrărilor i-au fost menținute în fondurile uzuale ale bibliotecilor publice, s-a permis chiar să i se dedice medalioane exegetice, probabil pentru că cerberii însărcinați cu prospectarea atitudinii emigrației față de stăpânire îl apreciaseră drept inofensiv, cunoscându-i doar scrierile de medievistică, nu și pe acelea în care își dezvăluia crezul politic. O ignorare binevenită... Cu toate acestea, în afara unor cercuri restrânse de specialiști, activitatea creativă a Profesorului a rămas – precum menționam mai sus – vag cunoscută marelui public. Este și motivul pentru care considerăm util să oferim, fie și succint, câteva repere pentru aceasta.

A văzut lumina zilei la 10 noiembrie 1911 în comuna Șibot, județul Alba, în inima României, făcându-și studiile la Liceul «Mihai Viteazul» din Alba Iulia, locul de proclamare a Marii Uniri. Încă de pe băncile școlii își reliefează înclinațiile literare, câștigând premiul I cu cununa la tradiționalul concurs organizat de Societatea «Tinerimea Română». Ca numeroși alți tineri ardeleni, ia calea Bucureștilor pentru a-și face studiile universitare, urmînd ambele secții ale Facultății de Litere și Filozofie. Remarcîndu-i aptitudinile, dascălul său de la Alma Mater, Nicolae Cartoian, îi facilitează în 1933 trimiterea la Sofia pentru specializare în vechea literatură românească și în slavistică, continuată ulterior, timp de două veri, la Belgrad. Pasiunea și competența tînarului studios găsește aprecierea Consiliului Facultății de Litere și Filozofie, care îl propune în 1935 pentru o bursă la Școala Română de la Paris, pentru ca, în noiembrie 1938, la recomandarea profesorilor Mario Roques și Jean Boutière, rectorul de la Sorbona să-l numească lector de limba și literatura română la celebra universitate pariziană. Cu numai cîteva luni înainte trecuse examenul de capacitate pentru titularizarea ca profesor de română în mod strălucit, cu 9,17, într-o vreme în care notele se acordau cu responsabilitate și discernămint. Încă de foarte tînăr, pe cînd își desăvîrșea studiile, Emil Turdeanu semnează primele lucrări științifice, studii de mîgală, de analiză riguroasă a manuscriselor și incunabulelor medievale din perimetrul cultural românesc și balcanic, ce anunță pe cercetătorul de autoritate continentală de mai tîrziu. De altfel, aceste lucrări au deșteptat interesul unor savanți reputați, precum N.Iorga, P.P.Panaitescu, André Mazon, Gabriel Millet etc. Primii ani ai războiului îl găsesc pe Emil Turdeanu funcționînd la Institutul Român din Sofia, unde trebuia să ocupe și un post de lector la Universitate, obținut prin concurs. Refuzul autorităților bulgare de a crea respectivul post i-au zădărnicit pentru moment proiectele didactice, care vor fi materializate însă în capitala Franței, unde se întoarce la începutul lui 1944 spre a-și relua postul de la Sorbona, în

calitate de «chargé de cours». Între timp susținuse în țară, în 1942, o strălucită teză de doctorat cu tema «Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare», pentru ca, în 1945, să-și prezinte teza de diplomă la prestigioasa École pratique des Hautes Études din Paris cu subiectul «La littérature bulgare du XIV-e siècle et sa diffusion dans les pays roumains», lucrare monografică, tipărită în Franța doi ani mai târziu, care îl consacră definitiv drept unul dintre cei mai străluciți cunoscători ai vechii literaturi române și sud-slave din evul mediu.

Schimbările dramatice din estul și centrul Europei i-au zădărnicit perspectivele de a se înapoia în țară, unde ar fi fost îndreptățit să-l continue la catedră pe eminentul său mentor Nicolae Cartoian, trecut în împărăția umbrelor la 19 decembrie 1944. L-a continuat însă în altă ambianță culturală, la Centre National de la Recherche Scientifique, unde, cu începere din octombrie 1948, a desfășurat o prodigioasă activitate vreme de 28 de ani. Când s-a retras de la renumita instituție de cercetare franceză, ca «maître de recherche honoraire», rectorul Universității din Roma i-a făcut oferta de a prelua conducerea Catedrei de limbă și literatură română, cariera didactică fiindu-i încununată de dobândirea prin concurs a titlului de profesor universitar, recunoscut de Ministerul Instrucțiunii Publice din Italia. În deceniile petrecute în Franța, Emil Turdeanu avea să-și continue și să-și adâncească preocupările începute la București în direcția literaturii române vechi, a literaturii religioase apocrife și a istoriei românilor și a popoarelor slave din sud-estul Europei, în toate aceste domenii elaborând studii fundamentale, inserate în publicații de largă audiență din Franța, Italia, Marea Britanie, Germania, SUA, Olanda și Grecia, care i-au adus recunoașterea lumii savante de pretutindeni. Au ținut, între alții, să le releve înalta ținută profesională învățați de notorietate de talia lui Carlo Tagliavini, Jean Darrouzès, Keith Hitchins (fost student al său la Sorbona), Dennis Deletant, F.Halkin, L.Galdi, Antonin Dostal, I.C. Chițimia etc. Dintre volumele care i-au conferit aprecieri dintre cele mai măgulitoare, în afara acelor deja citate, menționăm aici «Le Dit de l'empereur Nicéphore II Phocas et son épouse Théophano» (Thessalonik, 1976), «Apocryphes slaves et roumains de l'Ancien Testament» (Leiden, 1981) și «Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés roumaines» (Leiden, 1984), cele două tomuri imprimate în Olanda reunindu-i și studiile publicate anterior.

Intuind necesitatea de a contribui la orientarea cititorului occidental în problemele majore ale istoriei moderne a României, prezentate deformat sau tendențios în diverse scrieri cu caracter propagandistic, medievistul Turdeanu nu a pregetat să abordeze și teme ce ieșeau din sfera intereselor sale prioritare. Era o modalitate de a se manifesta nu numai ca savant, ci și ca patriot. N-a făcut-o afișînd un naționalism sforăitor sau deformînd realitățile trecutului potrivit calculelor de pe eșichierul politic, căci nu a înțeles să se abată prin nimic de la preceptele adevărului, ale onestității profesionale depline. Așa au prins viață volumul în limba engleză despre România din anii 1914-1920, apărut în SUA în 1988, precum și cel în franceză ce urmărește traiectoria istoriei patriei sale între 1866 și 1914, ce își așteaptă încă editorul, la fel ca și o ediție a romanului «Varlaam și Ioasaf» și alte trei volume reunind studii răzlețite prin diverse reviste din țară și străinătate.

Profesorul Emil Turdeanu s-a evidențiat și ca iscusit redactor, calitate în care a coordonat între 1953 și 1975 nouă numere din «Revue des études roumaines», ce își «propunea să continue în climat de libertate... studiul riguros obiectiv al civilizației românești vechi și moderne», iar între 1963 și 1968, împreună cu Virgil Ierunca, șapte numere din «Ființa românească». Alături de «Acta Historica» a Societății Academice Dacoromâne de la Roma-München și de «Buletinul Bibliotecii Române» din Freiburg i.Br., «Revue des études roumaines» a fost una din periodicele de istorie a emigrației românești care s-au situat la cotele cele mai înalte ale exigențelor. Încetarea apariției sale, din cauza imposibilității de a i se asigura un suport financiar, este realmente băgubitoare pentru tot ce se află în conexiune cu cultura ramurii neolatine orientale.

Retras — însingurat din păcate — în locuința sa de la Fresnes, din vecinătatea megalopolisului de pe Sena, unde își continuă îndeletnicirile cărțurărești, profesorul Turdeanu se poate mândri cu o operă densă, din care transpar atât erudiția cât și subtilitatea interpretativă. Cu toate că domeniul îmbrățișat de savant este la prima vedere lipsit de spectaculos — în sensul curent al termenului —, ba, dimpotrivă, pe alocuri arid, fiind conectat doar nivelului de perceptibilitate a unui cerc limitat de specialiști, el oferă, atunci când este investigat cu acribie, numeroase elemente de noutate, care îl fac incitant. Prin tot ce a întreprins, Emil Turdeanu a făcut dovada că pentru a se accede spre mari împliniri în știința istorică și filologică sînt imperios necesare nu numai pasiunea, migala și dăruirea, cunoștințele vaste și profunde, competența și ingeniozitatea, ci și onestitatea și probitatea exemplară.

Rămîne drept o îndatorire stringentă a tuturor celor investiți cu responsabilități în viața culturală să-și conjuge eforturile spre a propaga eficient creația Savantului și în țara sa de origine, pe care a purtat-o mereu în cuget cu inefabilă pietate. Pe lângă titlurile academice ce i se cuvin acordate, acesta ar fi credem modul de a marca în chipul cel mai adecvat sărbătorirea sa la împlinirea a opt decenii de viață.

Victor Spinei

Profesorul Vasile Neamțu la a 70-a aniversare

Cine l-a cunoscut pe profesorul-istoric Vasile Neamțu, titularul disciplinei de *Istoria medievală a românilor* la Universitatea «Al.I.Cuza» din Iași pînă la retragerea din învățămîntul superior (1987), va păstra în amintire chipul blînd, tandru, al omului de o rară eleganță. Pentru că, profesorul Vasile Neamțu a fost întotdeauna și a rămas un universitar desăvîrșit, un exemplu de comportament, un om cu cele mai alese însușiri. De aceea, s-a bucurat de respectul tuturor. Și acum, cînd revine în rîndul foștilor colegi de activitate, îi întîmpină cu aceeași bucurie și tinerețe sufletească. Anii nu l-au schimbat, chiar dacă suferințele, fizice și morale, nu l-au ocolit.

Originar din Țara de Sus a Moldovei, familia profesorului nostru coboară din maramureșenii de pe valea Teceului, care au «descălecat» peste munte pe la jumătatea sec. al XIV-lea, proces investit cu valoare legendară. Satul Tisăuți, de lîngă Suceava, unde profesorul Vasile Neamțu s-a născut (19 decembrie 1922) și și-a făcut studiile primare, ne trimite, negreșit, la amintita vale de rîu ori la satele omonime (Teceul Mare, Teceul Mic) din Țara Maramureșului.

Școala secundară a urmat-o la Suceava, ca mai toți copiii din satele apropiate, dornici să învețe carte. Orașul, fostă reședință principală a domnilor Țării Moldovei, cu monumentele lui și cu ruinele cetății de scaun, a marcat, desigur, viitoarea carieră a adolescentului, nevoit să străbată zilnic, pe jos, indiferent de anotimp, mai mult de zece kilometri de la Tisăuți la Liceul «Ștefan cel Mare» din urbea voievodală. O înfrîurire fundamentală asupra orientării sale a avut profesorul Alexandru Bocănețu, om cu multă știință de carte și curajos patriot, pe care ni l-a evocat adesea.

Înscriș la secția de istorie a Facultății de Litere și Filologie, Universitatea «Al.I.Cuza» din Iași, tînărul Vasile Neamțu începea un drum greu, presărat cu neajunsuri, cu necazuri multe și deloc ușoare. O sănătate șubrezită, războiul și încorporarea (a fost trimis pe frontul din Cehoslovacia pînă la terminarea marii conflagrații), apoi consecințele războiului, lipsuri și foamete, toate s-au suprapus pe un organism slăbit, dar cu nebănuite resurse.

După susținerea licenței și un scurt popas profesoral la Școala elementară din Bosanci -- Suceava, în aprilie 1949 este chemat asistent la secția de istorie a Facultății de Litere și Filosofie a Universității din Iași. A fost martor la procesul de «democratizare» a învățământului superior, despre care își amintește cu multă mîhnire. Raptul teritorial din partea nord-estică a țării (nordul Moldovei, ținutul Herței și Basarabia), ca și izolarea României, ruperea legăturilor tradiționale cu Occidentul socotit «decadent», l-au îndurerat. «Trebuiau, îmi spunea odată profesorul meu, anatemizate cunoștințele pe care le dobîndisem în liceu și facultate, trebuia abandonat patriotismul adevărat, robust, tradițional, operele marilor personalități ale culturii și științei românești erau, în bună parte, trecute la index. Lumina trebuia să vină numai de la răsăritul eliberator, ale cărui dogme nu trebuiau încălcate.»

În asemenea condiții socio-morale și-a început activitatea și a trebuit să lucreze, urcînd încet dar temeinic, treptele afirmării profesorul Vasile Neamțu. Mai mult, i-a fost dat să cumuleze, prin forța situației, sarcini didactice istovitoare, de la cursuri generale și speciale de medievistică românească și universală, pînă la științe auxiliare, paleografie chirilică, etnografie românească și demografie istorică. A fost nevoit să învețe mult, și-a dezvoltat sfera cunoștințelor, dar a sacrificat din timpul celeilalte componente a muncii universitare, cercetarea.

Activitatea științifică a profesorului Vasile Neamțu este lesne de particularizat. Cu bună știință a ocolit partea zgomotoasă a istoriei, aceea politico-militară, socotind-o prea solicitată. Preferințele Domniei Sale s-au îndreptat spre *faptul mic*, adesea evitat, socotit fiind nesemnificativ. Idee falsă, contrazisă de evoluția cercetării istorice de pretutindeni. Profesorul Vasile Neamțu a urmat, fără să o declare, pentru că nu a arătat propensiune spre teoria istoriei, drumul *istoriei totale*, al istoriei cotidiene, aceea care înseamnă în fond *viața*. A urmat îndemnul lui Ioan Bogdan, din 1905, și s-a înscris pe direcția Școlii Analelor atunci cînd s-a gîndit să restituie activitatea meseriașilor, a negustorilor, pulsul vieții orășenești, mărfurile mărunte în economia medievală, să urmărească istoria tehnicii și a orașului. De altfel, treptat, s-au cristalizat două direcții principale în activitatea științifică a magistrului nostru: *istoria tehnicilor* și *istoria orașului medieval*. A consacrat mulți ani unei cercetări fundamentale, de care depinde direct viața: *tehnica producției cerealiere*. Cu finalizarea acesteia își împlinea, cum adesea ne-a mărturisit, și o datorie față de aceia din rîndul cărora a plecat: țărani. Lucrarea: *La technique de la production céréaliere en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIII-e siècle* (București, 1975), realizată pe baza unor acumulări documentare foarte diverse (consemnări scrise, arheologice, iconografice, etnografice, lingvistice etc.), a fost încununată cu Premiul N. Iorga al Academiei Române (1977), foarte bine primită de specialiști și solicitată pentru multe biblioteci europene.

Istoria orașului medieval, cea de a doua mare pasiune a profesorului Vasile Neamțu, care s-a cristalizat cu trecerea anilor, s-a fixat la un «eșantion» dintre cele mai reprezentative pentru spațiul sud-est românesc: orașul Baia. Tîrg de vale, loc de întîlnire a negustorilor, centrul unui cnezat, reședință primă a statului est-carpatic, orașul Baia a cunoscut, deopotrivă, evoluția și involuția. Cercetările arheologice întreprinse la Baia, alături de regretata Doamnă Eugenia Neamțu, soție admirabilă și colaboratoare de profesie, vreme de aproape un deceniu și jumătate, au fost sintetizate în două volume: *Orașul medieval Baia în sec. XIV-XVII*, apărute la Editura Junimea din Iași în 1980 și 1984. Cel de al doilea tom a fost distins cu Premiul N. Iorga al Academiei Române. Munca de șantier arheologic, cu farmecul, dar și cu sacrificiile ei, l-a pasionat pînă la dăruirea totală. Profesorul Vasile Neamțu și-a pus toată știința și energia în scopul nobil al unui răspuns istoric la întrebarea: cînd și cum a apărut orașul medieval în teritoriul est-carpatic, plecînd de la exemplul celei mai reprezentative așezări din perspectiva acestui obiectiv. Răspunsul, în limitele documentației de care a putut să dispună, îl vom avea prin cartea la care lucrează acum: *Istoria orașului medieval Baia*, și pe care o consideră un crez al vieții sale. Pentru că așa i-a promis Doamnei Eugenia (Didi) Neamțu. În 1990 ar fi putut să revină la Catedră. A fost invitat insistent, dar a refuzat, acceptînd privațiuni financiare și renunțări la care puțini sînt dispuși, pentru a avea timp de lucru. Trebuie să termine lucrarea începută pentru a cinsti, și astfel, memoria Doamnei Sale.

În mod cu totul nedrept, Domnul Vasile Neamțu și-a încheiat cariera didactică fără a ajunge la gradul superior al ierarhiei universitare. A ieșit la pensie conferențiar și n-a acceptat să revină la munca didactică atunci cînd s-ar fi putut face o reparație morală cu repercusiuni materiale absolut necesare vîrstei și situației. Aprimat, la un om cu un asemenea profil moral, *demnitatea*.

Domnul profesor Vasile Neamțu a fost un dascăl model. Am petrecut mulți ani în preajma Domniei Sale și am învățat mult și multe din tot ceea ce mi-a oferit. Pasionat, de o corectitudine exemplară, exigent și îngăduitor cît trebuie, cald la prețuire și blînd la dojană, domnul Profesor Vasile Neamțu a iubit tinerii și a fost iubit de către aceștia. A afectat mult timp celor ce l-au solicitat, i-a plăcut să comunice, căci este un om cu suflet nobil. Îl văd și acum, tînăr, aparent sfios din cauza delicateței, în orele de seminar cînd ne vorbea, cu atîta dăruire despre drumurile de comerț ce legau Occidentul cu Orientul, segmentele românești ale acestora, relația drum și stat, mărfuri și prețuri, stoffe și mirodenii, vămi și vameși, monezi și alte valori. Aici era istoria ca mod de existență.

Dincolo de recunoștința celor ce i-au fost studenți și colaboratori, Profesorul-istoric Vasile Neamțu a fost onorat, pentru munca și onestitatea Domniei Sale, cu diferite funcții și titluri, deși n-a aspirat niciodată la poziții înalte. Este vicepreședinte al Comisiei monumentelor istorice pentru Moldova, membru al

Comisiei pentru istoria orașelor din România a Academiei Române, membru de onoare al Societății de istorie și retrologie agrară din România, membru de onoare al Institutului de arheologie din Iași.

Acum, la aniversarea a 70 de ani de viață, din care mai mult de patru decenii în slujba învățămîntului superior și a cercetării istorice naționale, îi dorim Profesorului nostru LA MULȚI ANI și aceeași bucurie a muncii care i-a marcat existența.

Ion Toderașcu

Conf. univ. dr. Vasile Neamțu

Bibliografia operei (1951-1992)

1951

1. Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV-XVII, în SCȘt — Iași 2., 1-2, p. 531-549

1955

2. Exploatarea peștelui în Moldova în secolul al XV-lea, în SCȘt — Iași, 6, 1955, 1-2, p. 29-49

1956

3. Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633, în AȘtU — Iași, 2, 1956, 1-2, p. 19-34

1959

4. Mărfurile mărunte în economia Moldovei din secolul al XV-lea, în AȘtU — Iași, ist. — fil. 5, 1959, p. 1-18

1963

5. Frământări sociale în orașul Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea, în AȘtU — Iași, ist. — fil., 9, 1963, p. 57-69

1966

6. Contribuții la problema uneltelor de arat din Moldova în perioada feudală, AM, IV, 1966, p. 293-316

1967

7. Contributions à l'étude du problème des instruments à labourer utilisés au Moyen-Age en Moldavie, în RRH, 6, 1967, 3, p. 533-552

1968

8. Stabilirea capitalei Moldovei la Iași, în AȘtU — Iași, ist. — fil., 14, 1968, p. 111-125

1970

9. Aratrul fără plaz. Contribuții la cunoașterea vechilor unelte de arat pe teritoriul României, în MA, 2, 1978, p. 423-438

1976

10. Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în secolul al XVII-lea, în AȘtU — Iași, 17, 1971, 2, p. 219-224

1972

11. Originea și evoluția hîrlețului în Moldova și Țara Românească, în AM., 7, 1972, p. 331-343

1973

12. Contribuții la cunoașterea satului Tișăuți din fostul ocol al Sucevei, în SSM ist., 3, 1973, p. 119-135 (în colaborare cu Eugenia Neamțu)
13. Începuturile orașului Baia în lumina datelor arheologice, în AȘtU — Iași, istoric, 19, 1973, 2, p. 165-191 (în colaborare cu Eugenia Neamțu și Stela Cheptea)

1974

14. Aspecte privind dezvoltarea demografică și urbanistică a Iașului în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în vol. Sub semnul lui Clio: Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu, Cluj, 1974, p. 76-80 (în colaborare cu Eugenia Neamțu)

1975

15. Contribuții arheologice la istoria orașului Baia, în AȘt.U — Iași, ist. — fil., 21, 1975, p. 15-25 (în colaborare cu Eugenia Neamțu și Stela Cheptea)
16. Premise economice ale victoriei din 10 ianuarie 1475, în AIIA — Iași, 12, 1975, p. XXI — XXVII

17. La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle, București, 1975, 271 p. — Premiul Nicolae Iorga al Academiei, Nr. 113 din 29 noiembrie 1977

Recenzii:

- I. Toderașcu în AIIA — Iași, XIII, 1976, p. 383-385;
- Idem, în «Cronica», 51(621), vineri, 29 decembrie 1977;
- Constantin Șerban, în RI, Tom. 29, 1976, 3, p. 446-450
- Ilie Grămadă, în AȘtU—Iași, istorie, Tom. XXII, S III a, 1976, p. 139-142
- N. Edroiu, în SUBB — Cluj-Napoca, Historia, 1975, p. 76
- Radu Popa, în SCIVA, Tom. 27, 3, p. 425-427
- F.a., în «Rivista delle società», Milano, XXII, 1977, Tom. 1, p. 1465
- Paul F. Michelson (Huntington College), în «American Historical Review», vol. 83, 1978, p. 212-213
- Michel de Waha, în «Byzantion», 46, 1976, p. 604

1978

18. Contribuții la cunoașterea mijloacelor de iluminat în așezarea medievală de la Baia, în SSMI, 5, 1978, p. 205-223 (în colab. cu Eugenia Neamțu și Stela Cheptea)

1979

19. Contribuții la problema urbanizării așezării de la Baia în secolul al XIV-lea, în AIIA — Iași, XVI, 1979, p. 255-304

1980

20. Istoria orașului Iași, I, sub red. C. Cihordaru și Gh.. Platon, Iași, 1980, p. 82-86; 105-164

Recenzii:

- Ștefan S. Gorovei, în AIIA — Iași, XVIII, 1981, p. 725-737

21. Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII, Cercetările arheologice din anii 1967-1976, I, Iași, 1980, p. 288 (în colaborare cu Eugenia Neamțu și Stelea Cheptea)

Recenzii:

- Ștefan S. Gorovei, în AIIA — Iași, XVIII, 1981, p. 723-725
- Mihai Iacobescu, în «Zori noi», XXXIV, nr. 9587, 17 iulie 1980;
- Ion Toderașcu, în AȘtU — Iași, XXVII, 1981, p. 111-112

1981

22. Contribuții la istoria orașului Iași, în MA, 1974-1976, 6-8, p. 285-299 (în colaborare cu Eugenia Neamțu)

1982

23. Istoria medie a României. Prelegeri, Iași, 1982 (curs multiplicat), p. 271
Recenzii:
— Ion Toderașcu, în AIIA — Iași, XX, 1983, p. 529-530

1983

24. Reflecții pe marginea unei inscripții de la Baia, AIIA— Iași, XX, 1983, p. 249-255 (în colaborare cu Stela Cheptea)

1984

25. Orașul medieval Baia în secolele XIV-XVII. Cercetările arheologice din anii 1977-1980, II, Iași, 1984, p. 276 (în colaborare cu Eugenia Neamtu și Stela Cheptea). Premiul Nicolae Iorga al Academiei, Nr. 199 din 4 decembrie 1987
Recenzii:
— Ștefan S. Gorovei, în AIIA — Iași, XXII, 1985/1, p. 811-813
— Victor Spinei, în RRH, Tom. XXV, 1986, 1-2, p. 123-126

1985

26. Bordei și semibordei. Mod de locuire în vremea feudalismului timpuriu, în vol. Civilizație medievală și modernă românească, Cluj-Napoca, 1985, p. 64-70
27. Meșteșugul prelucrării lemnului la Baia în secolele XIV-XV. Contribuții, în AIIA — Iași, XXII, 1985, p. 269-280 (în colaborare cu Stela Cheptea)
28. Istoria universității din Iași (sub red. Gh. Platon, V. Cristian), p. 1-9

1986

29. Contacte între centrul și sud-estul Europei reflectate în circulația monetară de la Baia (secolele XIV-XV), în vol. Românii în istoria universală, I, (coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian), Iași, 1986, p. 18-30 (în colaborare cu Stela Cheptea)

1987

30. Hutte et demihutte. Une problème de terminologie, AIIA — Iași, XXIV, 1987, p. 9-16

1992

31. Istoria românilor (medievală), Chișinău — Iași, 1992, p. 58-152

32. Anmerkungen zu einer Inschrift aus Baia, în «Romanian Civilization», vol. I, nr. 1, 1992, p. 28-36 (în colaborare cu Stela Cheptea)

Recenzii și note bibliografice

33. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova, vol. I, 1384-1448; vol. II, 1449-1486, Ed. Academiei RSR, 1975, 1976 în «Flacăra Iașului», Sîmbătă, 28 august 1976
34. Istoria României în F.W. Putzger, *Historischer Weltatlas*, în AȘtU – Iași (serie nouă), secțiunea III, a, istorie, XVIII, 1971, 1, p. 115-118
35. Ion Toderașcu, Unitatea românească medievală, I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 243, în AIIA – Iași, XXVI, 1989/1, p. 601-602
36. Radu Popa, La începuturile evului mediu românesc. Țara Hațegului, Editura științifică și enciclopedică, București, 1988, 324 p, AIIA – Iași, XXVI, 1989, p. 603-604

Articole în reviste de cultură

37. Ștefan cel Mare. O epocă de strălucită cultură și artă moldovenească, în «Cronica», 2 iulie 1966
38. Mircea cel Bătrîn 600. De strajă la porțile Europei, în «Cronica», 11 iulie 1986

Articole în ziarele locale

39. Acum cinci veacuri: Pagini din trecutul de luptă și creație al poporului nostru, în «Flacăra Iașului», 10 iulie 1966
40. O figură măreață din istoria poporului român. 510 ani de la urcarea lui Ștefan cel Mare pe tronul Moldovei, în «Flacăra Iașului», 11 aprilie 1987
41. Geneza și ideea de unitate a românilor pînă la 1845, în «Flacăra Iașului», 24 octombrie 1958
42. 550 de ani de la moartea lui Mircea cel Bătrîn, în «Flacăra Iașului», 31 ianuarie 1958
43. O pagină memorabilă din istoria patriei – bătălia de la Rovine, în «Flacăra Iașului», 10 octombrie 1969
44. Marea răscoală a românilor transilvăneni condusă de Horia, Cloșca și Crișan – 185 de ani de la izbucnirea ei, în «Flacăra Iașului», 1 noiembrie 1969

45. Vlad Țepeș — un erou al luptei pentru independență, în «Flacăra Iașului», 14 decembrie 1976

**VERIFICAT
2007**

Lucrări sub tipar

46. Die Hauptstädte der Moldova bis zum 17. Jahrhundert pentru vol. Hauptstädte in Südosteuropa (sub îngrijirea Univ. Doc. Dr. Harald Heppner)

Lucrări în manuscris

47. La révolte du printemps de 1633 dans le contexte des troubles sociaux de Moldavie pendant le premier tiers du XVIIe siècle
48. Réflexions en marge du problème des fortifications urbaines médiévales en Moldavie.

Abrevieri

AIIA — Iași	— Anuarul Institutului de Istorie și arheologie «A.D.Xenopol» Iași
AM	— Arheologia Moldovei, București
AStU — Iași	— Analele științifice ale Universității «Al.I.Cuza» Iași.
MA	— Memoria antiquitatis, Piatra Neamț
RI	— Revista de istorie, București
RRH	— Revue Roumaine d'Histoire, Bucarest
SCIVA	— Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București
SSMI	— Suceava, Studii și materiale de istorie, Muzeul județean Suceava
SUBB — Cluj- Napoca	— Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia, Cluj-Napoca

